ตอนที่ 1

ความนำ : พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

โดย

รศ.ดร.ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ และ
อรรถจักร สัตยานุรักษ์

- 1 -

> ***"...การที่จะลบล้างระหัสหมายแห่งมลทินเช่นนี้ได้ ก็ด้วยการสร้างความเข้าใจที่แท้จริงให้แก่ชาวเมืองในพื้นที่อื่น ๆว่าความจริงแล้วชุมชนและคนในชุมชนแออัดเป็นอย่างไรและสร้างความเข้าใจให้แก่คนในพื้นที่เองถึงศักยภาพและความสามารถของตนในการทำประโยชน์ให้แก่เมืองและสังคมโดยรวม ..."*** *

โครงการ พัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด ระยะที่สองและสามได้พยายามที่จะสร้างกิจกรรมที่จะแสดงตัวตนและความหมายของชุมชนแออัดและคนในชุมชนแออัดที่มีค่าต่อเมืองและสังคม โดยหวังว่าจะสามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการรับรู้และให้ความหมายตนเองของชาวชุมชนแออัดและของคนทั่วไปในสังคมเมืองโดยรวม

โครงการระยะที่สองและสามเป็นผลสืบเนื่องมาจากการศึกษาโครงการวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด ระยะที่หนึ่ง (พฤศจิกายน ๒๕๔๐–เมษายน ๒๕๔๑) ซึ่งได้รับการตีพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง " ชุมชนแออัด : องค์ความรู้และความเป็นจริง " จากการศึกษาระยะที่หนึ่งนั้นได้พบช่องว่างในงานวิจัยและจุดอ่อนในงานพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตที่ควรได้รับการศึกษาจากมุมมองใหม่และแก้ไขปรับปรุงงานพัฒนาชุมชนแออัดในหลายประการด้วยกัน ที่สำคัญได้แก่

> *" ชุมชนแออัดทั้งในกรุงเทพฯและต่างจังหวัดมีความแตกต่างและหลากหลายแต่ถูกจับมารวมกันอยู่ภายใต้ระหัสหมายเดียวกัน คือ ชุมชนแออัด ซึ่งหมายถึงพื้นที่สกปรก น่ารังเกียจ เป็นที่บ่มเพาะอาชญากรรม และความไม่ดีทั้งปวง เป็นพื้นที่ ๆไม่ควรมีในเมืองที่เจริญแล้ว...นอกจากอคติของคนภายนอกจะเป็นบ่อเกิดของความอยุติธรรม ความลำเอียงในการให้บริการของรัฐ*

---

* อคิน รพีพัฒน์ รศ. ดร. มรว.," ภาพรวมโครงการวิจัยและปฏิบัติการณ์เรื่องชุมชรแออัดและองค์กรชุมชนแแออัดในเมือง ใน ชุมชนแออัด : องค์ความรู้และความเป็นจริง สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย มกราคม ๒๕๔๒ หน้า ๖๐.

นอกจากนั้นแล้ว ยังพบว่า

> *“....ปัญหากฎหมายเรื่องความเข้าใจในกรรมสิทธิ์ของกฎหมายที่ลอกเลียนมาจากตะวันตก ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดเรื่องสิทธิเกี่ยวกับที่ดินตามวัฒนธรรมไทย ซึ่งเมื่อประกอบกับความบกพร่องในการสื่อสารเมื่อออกโฉนดให้กรรมสิทธิ์ ติดตามด้วยความตีความตามตัวอักษรของนักกฎหมายก่อให้เกิดความอยุติธรรมและลิดรอนสิทธิมนุษยชนหรือสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์*

และ

> *“ ดินแดนที่ขาดหายไปในงานวิจัยสังคมเศรษฐกิจไทยที่มีความสำคัญยิ่ง คือ ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ...การดำรงชีวิตของผู้มีอาชีพในภาคนี้...ถูกกีดกันรังเกียจจากรัฐ...จึงมีความต้องการการศึกษาภาคการผลิตไม่เป็นทางการ...เพื่อหาทางสนับสนุนช่วยเหลือผู้มีอาชีพอยู่ในภาคการผลิตไม่เป็นทางการซึ่งจะมีผลในการพัฒนาชุมชนแออัดในที่สุด*

ซึ่งปัญหาทั้งหมดนั้นปะทุขึ้นอย่างชัดเจนในกรณีปัญหาเรื่องผู้นำ

> *“...เมื่อผู้นำชุมชนได้ออกมาทำงานใกล้ชิดร่วมกับหน่วยงานภายนอกในฐานะผู้แทนชุมชนในเวทีสัมมนาและกิจกรรมอื่น ๆ ผู้นำเหล่านั้นหลุดจากฐานของคนในชุมชน กล่าวคือ เกิดช่องว่างระหว่างผู้นำกับคนในชุมชน...ควรมีการศึกษาวิจัยชุมชนและความสัมพันธ์ในชุมชน...”*

การวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่สองและระยะที่สามนี้พยายามที่จะสร้างสรรค์ความรู้พร้อมไปกับการสร้างปฏิบัติการทางสังคมให้เกิดขึ้นจริงเพื่อที่จะนำไปสู่เป้าหมายของการวิจัยที่วางไว้ว่าจะมุ่งเน้นที่การสร้างชุมชนที่น่าอยู่ คือ ชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน มีความรับผิดชอบร่วมกันรู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง และมีความรักและหวงแหนในสิ่งที่เป็นของส่วนรวม ซึ่งในกระบวนการสร้างชุมชนที่น่าอยูนี้ไม่สามารถสร้างได้ด้วยการบังคับหรือเรียกร้องจากหน่วยราชการใด ๆ หากแต่ต้องเป็นกระบวนการสร้าง “ กิจกรรม ” ที่ทำให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมสร้างสรรค์ ซึ่งการสร้าง “ กิจกรรม ” ที่มีพลังสร้างสรรค์ของชุมชนนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมและความต้องการของชุมชน การสร้างกระบวนการนี้จะนำมาซึ่งการเสริมสร้างองค์กรชุมชนที่มั่นคงแข็งแรง เป็นตัวแทนที่แท้จริงของชุมชน มีความรับผิดชอบต่อสมาชิกของชุมชน

และสามารถเป็นหลักหนุนเสริมให้เกิดกิจกรรมที่ต่อเนื่องและเป็นกิจกรรมที่หนุนเสริมความสามัคคี ความมั่นคงในชีวิตให้แก่สมาชิกในชุมชน

เมื่อชุมชนและองค์กรชุมชนเข้มแข็งมากขึ้น การสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนเป็นกระบวนการที่จะต้องทำงานที่ต่อเนื่องต่อไปด้วยเพราะไม่มีทางที่จะทำให้สังคมภายนอกเกิดความเข้าใจชุมชนได้ด้วย " กิจกรรม " ภายในชุมชนเดียว ดังนั้นการสร้างเครือข่ายชุมชนลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้สามารถสร้างกิจกรรมที่สังคมภายนอกรับรู้ว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะขาดไม่ได้

นอกจากนี้การสร้างองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรไม่ใช่เป้าหมายสุดท้ายในตัวเอง หากแต่เป็นกระบวนการนำไปสู่การเคลื่อนไหวที่สำคัญมากอีกประการได้แก่ การช่วยผลักดันนโยบายและเสนอวิธีการที่จะจัดความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างชุมชนและหน่วยงานของราชการต่าง ๆ เพื่อที่จะนำไปสู่การสร้างสรรค์ความรู้ ความเข้าใจและสร้างความหมายใหม่แก่ชุมชนแออัด ซึ่งกระบวนการนี้จะรวมถึงการสร้างความหมายใหม่ให้แก่กิจกรรมต่าง ๆของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์อยู่กับสังคมที่รายรอบชุมชนอยู่ อันจะนำไปสู่การร่วมมือกันอย่างสร้างสรรค์ในอนาคต

การสร้างกระบวนการทั้งหมดเป็นการสร้างโดยผ่าน " กระสวยของกิจกรรม " ที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ปรากฏว่าผลการวิจัยระยะที่หนึ่งแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมบางประการที่ผู้วิจัยคาดว่าน่าจะนำไปสู่การสร้างการรวมกลุ่มได้ กลับล้มเหลว กิจกรรมบางอย่างที่เกิดขึ้นโดยการร่วมมือสร้างสรรค์ของชาวบ้านเองกลับประสบความสำเร็จอย่างงดงามอันเป็นเรื่องที่ผู้วิจัยนึกไปไม่ถึง การสร้าง " กิจกรรม " ที่จะดำเนินได้อย่างต่อเนื่องและไม่ขาดสายในเวลาต่อมาซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญของการบรรลุเป้าหมายที่โครงการวางเอาไว้ ดังปรากฏในหลายชุมชนซึ่งจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปข้างหน้า

ในบางพื้นที่ การสร้าง " กระสวยของกิจกรรม " ไม่สามารถจะทำได้และไม่สามารถขยายกลุ่มผู้ร่วมกิจกรรมได้ก็เนื่องจากเงื่อนไขของชุมชนนั้น ๆมีมากเกินกว่าการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการโครงการนี้จะสามารถเข้าไปดึงเอาพลังของชุมชนมาใช้ได้ เช่น ชุมชนของผู้ใช้แรงงานในเขตเมืองใหม่ ที่อนาคตในความคิดของพวกเขาไม่ได้อยู่ในชุมชน พวกเขาวางอนาคตไว้ที่โรงงานมากกว่า ดังนั้นการจะดึงพลังของผู้ใช้แรงงานรายวันจึงจำเป็นต้องมีการสร้าง " กิจกรรม " ที่มีฐานจากหลายส่วนมากว่าฐานจากในชุมชน เพียงอย่างเดียว เช่น ต้องมีฐานจากสหภาพแรงงานมาร่วมด้วย เป็นต้น

แม้ว่าโครงการนี้จะแบ่งออกเป็นสองระยะ แต่ในความเป็นจริงนั้น “ กระสวยของกิจกรรม ” ที่ดำเนินมาตลอดเวลานั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้ การนำเสนอภาพรวมต่อไปนี้ จึงไม่ได้แบ่งออกเป็นสองระยะ หากแต่จะกล่าวรวมกันไปเพื่อที่จะทำให้เข้าใจได้ชัดเจนมากขึ้น

- 2 -
พัฒนาการของกิจกรรม

หากพิจารณากิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนแออัดทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคใต้ และกรุงเทพฯ จะพบว่ากิจกรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เป็นเพียงการร่วมทำกิจกรรมหนึ่งแล้วจบสิ้นไป หากแต่กิจกรรมที่เกิดขึ้นมีลักษณะที่ดำเนินต่อกันเป็นกระสวยซึ่งทำให้สามารถที่จะสร้างสรรค์กิจกรรมต่อเนื่องต่อไปได้ในอนาคต

จาก**การวิจัยเชิงปฏิบัติการของนักวิจัยภาคเหนือ กรณีศึกษาชุมชนแออัดเชียงใหม่** พบว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแก่ชุมชนแออัดในเชียงใหม่มีหลายมิติ ที่สำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนความหมายของชีวิตประจำวัน การสร้างความมั่นคงในการมีชีวิต การสร้างความหมายใหม่ให้แก่กิจกรรมของคนในชุมชนกับเมือง และการสร้างเครือข่ายชุมชนแออัด

ความอึดอัดและเจ็บปวดจากการที่ถูกครอบด้วยรหัสหมายของคนในเมืองและหน่วยราชการที่ตัดสินแล้วว่าชุมชนแออัดเป็นแหล่งเสื่อมโทรม และเป็นเสมือนกาฝากของเมือง ทำให้กลุ่มผู้นำในชุมชนพยายามที่จะต่อสู้กับรหัสหมายดังกล่าวด้วยการสร้างและให้ความหมายใหม่แก่ชีวิตของชุมชนที่สำคัญ คือการสร้างปฏิทินชีวิตประจำวันของเขาขึ้นมา โดยที่สามารถทำให้คนทั่วไปเข้าใจได้ว่าการทำงานของคนในชุมชนตั้งแต่เช้าวันหนึ่งจนถึงเช้าอีกวันหนึ่งนั้นเป็นการทำงานเพื่อหล่อเลี้ยงเมืองเชียงใหม่ทั้งหมด ไม่ใช่เป็นเพียงการดิ้นรนต่อสู้เพื่อเลี้ยงชีวิตของคนที่อับจนหนทางเท่านั้น

นักวิจัยในโครงการได้สร้างการรับรู้ในการให้ความหมายใหม่แก่ชีวิตของชุมชน ด้วยการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับอาชีพต่าง ๆของคนในชุมชนแล้วนำมาเรียงตามลำดับเวลาในหนึ่งวัน พร้อมกับทำให้ชาวชุมชนแออัดได้เห็นชัดเจนว่าอาชีพของพวกเขาทั้งหมดนั้นเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงวัฏจักรชีวิตของเมืองเชียงใหม่ ซึ่งแสดงได้อย่างชัดเจนในปฏิทินชีวิตของชุมชนที่พวกเขาสร้างขึ้นมา

การสร้างปฏิทินชีวิตของชุมชนนี้มีความหมายทางวัฒนธรรมอย่างยิ่ง เพราะเป็นการมองชีวิตของคนในชุมชนที่หลุดพ้นจากการเน้นที่ชีวิตของปัจเจกบุคคล การมองเฉพาะชีวิตระดับปัจเจกชนนั้นย่อมเป็นการพิจารณาชีวิตประจำวันของแต่ละคนในชุมชนซึ่งย่อมหนีไม่พ้นจากการมองเห็นแต่เพียงด้านที่อับจนและด้อยค่าของตน แต่เมื่อเปลี่ยนมุมมองมาสู่การมองชีวิตของชุมชนทั้งหมดอย่างมีความสัมพันธ์กับการดำรงอยู่และการเติบโตของเมือง ความหมายของชีวิตแต่ละคนที่ประกอบรวมกันเป็นชุมชนจึงเป็นชีวิตที่มีคุณค่าต่อส่วนรวมอย่างยิ่ง

การมองชีวิตของชุมชนโดยรวมนำไปสู่การเกิดการสร้างความสำนึกร่วมของชุมชนขึ้นมามากขึ้น ซึ่งความสำนึกร่วมกันนี้เองยังทำให้สามารถก้าวข้ามพรมแดนของเครือญาติและชาติพันธุ์ด้วย เพราะหากปราศจากคนกลุ่มต่าง ๆที่ใช้ชีวิตร่วมกันอยู่ในพื้นที่ชุมชนก็ย่อมไม่สามารถสร้างความหมายใหม่ของชีวิตประจำวันได้

การให้ความหมายใหม่แก่ชีวิตประจำวันจึงเป็นการเปลี่ยนแปลงการให้ความหมายทั้งแก่เวลาที่เดิมเป็นเพียงเวลาของคนแต่ละคนมาสู่เวลาร่วมกันของชุมชน และเปลี่ยนพื้นที่ของชุมชนแออัดมาสู่พื้นที่ที่เป็นที่อยู่ของผู้ที่มีคุณค่าต่อเมืองไม่น้อยไปกว่าคนในพื้นที่อื่น ๆ ความสำนึกใหม่ที่เกิดขึ้นมานี้ได้นำมาซึ่งการสร้างสรรค์กิจกรรมที่ต่อเนื่องอีกอย่างน้อยสองกิจกรรม

กิจกรรมทั้งสองได้แก่โครงการฟื้นฟูคลองแม่ข่า และการสร้างศูนย์การเรียนรู้ “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง ” (โรงเรียนคนสร้างเมือง)

การนิยามความหมายใหม่ของชีวิตทำให้ผู้นำชุมชนแออัดกลุ่มหนึ่งทนไม่ได้ต่อการถูกเหยียดหยามโดยตรงจากหน่วยงานราชการ อันได้แก่ เทศบาล ที่มักจะพูดจาทับถมชุมชนในแขวงเม็งรายในการประชุมร่วมกันของชุมชนต่าง ๆในเขตเทศบาลว่า “ ชุมชนในแขวงเม็งรายไม่เวิร์ค ” ทำให้ประเด็นนี้กลายเป็นหัวข้อสนทนากันเสมอในระยะต่อมาของกลุ่มผู้นำชุมชนที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของหน่วยราชการ

ผู้นำชุมชนแออัดในแขวงเม็งรายประสบกับการถูกประนามเรื่องคลองที่ตนเองอาศัยนั้นเน่าเสีย จึงได้เลือกการทำความสะอาดคลองเป็นกิจกรรมที่จะแสดงถึงคุณภาพของชุมชน กระบวนการสร้างกิจกรรมของผู้นำชุมชนดังกล่าวนี้ดำเนินไปด้วยความตระหนักถึงความจำเป็นในการประสานงานร่วมกันของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ดังปรากฏถึงการเรียนรู้จากผู้ที่อาศัยมาก่อนว่ามีทางทำให้น้ำสะอาดได้อย่างไร ที่สำคัญได้แก่การแบ่งตัวผู้นำเพื่อไปประสานงานกับกลุ่มย่อย (ป๊อก) ต่าง ๆ เพื่อให้เข้าใจถึงความหมายของกิจกรรมที่จะมาร่วมกันทำเพื่อให้คนในกลุ่มย่อยทั้งหลายเห็นความสำคัญและมาร่วมในการดำเนินกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งปรากฏว่าประสบความสำเร็จอย่างมาก

ความเปลี่ยนแปลงของจินตนาการเรื่องพื้นที่ จากพื้นที่ของปัจเจกบุคคลมาสู่การสร้างกิจกรรมที่ทำให้เกิดพื้นที่ของชุมชนขึ้นมา ได้ทำให้เกิดการคิดสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องและเกี่ยวพันกับพื้นที่ใหม่ในการรับรู้ของชาวบ้านหลายประการ ที่สำคัญ ได้แก่ การร่วมกันคิดที่จะสร้างเขื่อนกันดินพังและต้องการสร้างความสวยงามในพื้นที่ดังกล่าวด้วย

การลงแรงร่วมกันในการทำเขื่อนธรรมชาติเป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เมื่อมีกิจกรรมที่สามารถสร้างความหมายใหม่ให้แก่ชีวิตและพื้นที่ของชุมชนแล้วก็จะนำไปสู่กิจกรรมที่ต่อเนื่องไปได้ และการสร้างเขื่อนธรรมชาติได้อาศัยความตระหนักถึงคลองที่มีความหมายใหม่แก่ชีวิตของพวกเขา กิจกรรมที่ยากลำบากและประสบความล้มเหลวในครั้งแรกไม่ได้ทำให้พวกเขาย่อท้อแต่ประการใด กลับมุมานะทำต่อไปจนประสบความสำเร็จได้

จากกิจกรรมทำความสะอาดคลองแม่ข่าได้ทำให้ชาวชุมชนแออัดเริ่มที่จะสำนึกถึงพลังร่วมกันมากขึ้นจนนำไปสู่การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องมาสู่ชุมชนได้แก่การติดตั้งเสาไฟฟ้าที่จำเป็นต้องอาศัยแรงงานของคนในชุมชนขนเสาไฟฟ้าผ่านคลองแม่ข่าได้สำเร็จ

การสร้างความสำเร็จบนฐานของการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนหลายกิจกรรม จึงน่าจะทำให้คนในชุมชนจำนวนมากได้ตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลรักษาสมบัติชุมชนมากขึ้น การจัดการสมบัติชุมชนให้ดีขึ้นเพื่อส่วนรวมน่าจะกลายเป็นเรื่องที่ทุกคนมีความสำนึกร่วมกันที่ไม่มีใครอยากจะขัดขืน ดังปรากฏว่าเมื่อมีการคิดเสนอเรื่องการปรับปรุงผังชุมชนที่มีผลกระทบต่อบางครอบครัว เช่น บ้านที่อยู่บนกำแพงเมือง หรือบ้านที่กีดขวางการปรับผัง ก็ปรากฏว่าครอบครัวเหล่านั้นล้วนแล้วแต่ยินยอมที่จะเคลื่อนย้ายบ้านของตนเองออกไป แต่ผู้นำชุมชนก็ไม่ได้ปล่อยให้ครอบครัวนั้นต้องเสียสละฝ่ายเดียวโดยสิ้นเชิง แต่ได้แบ่งสรรที่ดินที่เหมาะสมให้ครอบครัวเหล่านั้นในการย้ายหรือปรับสถานที่ ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาด้วยหลักความยุติธรรม

กระสวยของกิจกรรมคลองแม่ข่าที่ได้เกิดขึ้นจึงเป็นการสร้างสรรค์ร่วมกันของชาวชุมชนแออัดอย่างแท้จริง และเป็นการสร้างกิจกรรมที่สามารถถักสานสายใยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้อย่างกว้างขวางและข้ามพรมแดนชาติพันธุ์และชนชั้นที่เคยเป็นปราการขวางกั้นความสัมพันธ์ในชุนชนแต่เดิมมา

หากถือว่ากิจกรรมการทำความสะอาดคลองแม่ข่าเป็นรูปธรรมของปฏิบัติการทางสังคมอันเกิดเนื่องมาจากการให้ความหมายแก่ชีวิตประจำวัน การสร้างโฮงเฮียนคนแป้งเมืองก็เป็นสัญญลักษณ์นามธรรมที่แสดงออกถึงความเปลี่ยนแปลงความคิดดังกล่าว

“ โฮงเฮียนคนแป้งเมือง ” สร้างขึ้นมาพร้อมกับการเฉลิมฉลองกิจกรรมการทำความสะอาดคลองแม่ข่า ซึ่งเป็นการสร้างสถานที่ที่สามารถใช้ประชุมคนในชุมชนร่วมกัน จึงนับว่าเป็น “ โฮงเฮียน ” ที่ผู้ใหญ่ในชุมชนสามารถเรียนรู้ถึงศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้นด้วย ในระยะแรก ๆที่ความตระหนักและความสำนึกในพลังของชุมชนเริ่มขยายตัว กิจกรรมที่โฮงเฮียนก็จะคึกคักเพราะคนในชุมชนก็ล้วนแล้วแต่อยากจะมาร่วม ดังปรากฏว่ามีการจัดกิจกรรมทางด้านการเสริมความรู้

ต่าง ๆให้แก่ชาวบ้าน เช่น ความรู้เกี่ยวกับการเมืองเรื่องการเลือกตั้งท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตามเมื่อกิจกรรมอื่นดำเนินต่อไปได้อย่างต่อเนื่องแล้ว พื้นที่ที่จะใช้เป็นแหล่งสำหรับการเรียนรู้ก็ขยายออกไปอย่างกว้างขวางและความตระหนักและความสำนึกในพลังของชุมชนที่ได้เกิดขึ้นอย่างเข้มข้นแล้ว ก็ทำให้ความจำเป็นที่จะใช้สถานที่เพียงแห่งเดียวในการเรียนรู้และความจำเป็นที่จะต้องใช้สัญญลักษณ์นามธรรมนี้ลดลงไป การใช้พื้นที่โฮงเฮียนจึงเหลือเพียงการประชุมประจำเดือนหรือการประชุมพิเศษเท่านั้น

ในขณะคณะผู้วิจัยร่วมกับผู้นำชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการสร้างจิตสำนึกชุมชนและสามารถเปลี่ยนการรับรู้ของทางราชการและคนทั่วไปต่อชุมชนแออัดแขวงเม็งราย การสร้างกลุ่มออมทรัพย์กลับประสบความล้มเหลว

การสร้างความมั่นคงในชีวิตทางเศรษฐกิจเป็นความพยายามที่จะสร้างการช่วยเหลือตนเองร่วมกันของชาวชุมชนทางด้านการออมทรัพย์ แต่การสร้างกิจกรรมของการออมทรัพย์ในรูปแบบของการสะสมเงินนั้นประสบความสำเร็จได้ยากสำหรับชาวบ้านมีอาชีพนอกระบบอยู่ในภาคเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการที่ไม่สามารถประกันได้ว่าตนเองจะเกิดความจำเป็นในการใช้เงินเร่งด่วนเมื่อใด และไม่สามารถรับรู้ได้อย่างแน่นอนถึงระดับกะเกณฑ์จำนวนเงินที่จะได้รับในแต่ละวันได้ จึงพบว่ากิจกรรมนี้ไม่ประสบผลสำเร็จมากนักในชุมชนเชียงใหม่

แม้ว่าจะประสบความล้มเหลวในการสร้างความมั่นคงในชีวิตทางเศรษฐกิจแก่ชาวชุมชนแออัดทางด้านการออมทรัพย์ คณะนักวิจัยที่ทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการในเชียงใหม่ยังได้พยายามสร้างการจัดการขยะโดยคนจนขึ้นมาโดยมีเป้าหมายอย่างน้อยสองด้านด้วยกัน ด้านแรก ได้แก่การสร้างความมั่นคงในการทำมาหากินให้แก่กลุ่มคนเก็บขยะ อีกด้านหนึ่งได้แก่ ความพยายามจะสื่อสารกับสังคมเพื่อเปลี่ยนการรับรู้หรือเปลี่ยนความหมายของคนเก็บขยะ

กล่าวได้ว่าการสร้างความมั่นคงในการทำมาหากินให้แก่คนเก็บขยะนั้นประสบผลสำเร็จในเชิงเศรษฐกิจสำหรับคนที่เข้าร่วมโครงการ และสามารถขยายสมาชิกของกลุ่มโกดังเพิ่มขึ้นมากกว่าหนึ่งเท่าตัว อย่างไรก็ตามเนื่องจากการกระจัดกระจายของคนเก็บขยะกว้างขวางเกินกว่าจะสร้างสายสัมพันธ์กับชุมชนหนึ่ง ๆอย่างใกล้ชิด ความสัมพันธ์จึงเกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มที่ทำงานร่วมกันเท่านั้น

แต่ความสำเร็จของกิจกรรมนี้ซึ่งมีด้วยกันสองประการดังกล่าวข้างต้น เป็นเรื่องที่น่าจะนำมาเป็นบทเรียนที่น่าสนใจประการแรก ได้แก่ การสร้างการออมทรัพย์ที่สัมพันธ์อยู่กับการดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนรหัสหมายของสังคมที่มีต่อคนเก็บขยะ

กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนส่วนใหญ่ที่ล้มเหลวก็เนื่องจากว่าเป็นการออมทรัพย์บนฐานวิธีคิดแบบคนชั้นกลางที่เน้นการสะสมทรัพย์ไว้ใช้ในคราวจำเป็น แต่คนจนในชุมชนแออัดนั้น " ความจำเป็น " เป็นวิถีชีวิตของพวกเขาอยู่แล้วจึงไม่สร้างแรงจูงใจให้เกิดการออมที่กว้างขวางได้ แต่การออมทรัพย์ของคนเก็บขยะสามารถดำเนินไปได้เพราะสามารถสร้างเป้าหมายของการออมได้อย่างชัดเจนว่าจะออมเพื่อแก้ไขปัญหาความจำเป็นเฉพาะหน้า ได้แก่ การออมทรัพย์เพื่อซื้อรถเข็น ซึ่งหากการออมทรัพย์ในชุมชนทุกแห่งสามารถตั้งเป้าหมายในแต่ละช่วงแต่ละเวลาได้ชัดเจน ก็น่าจะแก้ปัญหาความล้มเหลวของการออมทรัพย์ได้ เช่น การออมทรัพย์รับเปิดเทอม ซึ่งสามารถยุติการออมในเรื่องนี้ได้ชั่วคราวเมื่อจ่ายค่าเทอมภาคปลายไปแล้วเป็นต้นและสามารถคิดเป้าหมายในการออมทรัพย์ครั้งต่อไปได้

กระสวยกิจกรรมที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องมาได้ทำให้การสร้างสายสัมพันธ์เชิงเครือข่ายนั้นเกิดได้สะดวกมากขึ้น ดังปรากฏในการเคลื่อนไหวของกลุ่มสลัมสี่ภาคที่นอกจากจะมีข้อเสนอทางนโยบายในเรื่องพระราชบัญญัติที่อยู่อาศัยแล้ว ยังสามารถผลักดันกลุ่มชุมชนสลัมให้เคลื่อนไหวไปในทางที่พยายามให้ความช่วยเหลือและให้กำลังใจแก่กลุ่มผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆที่เดือดร้อนด้วย การสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือข่ายจึงเป็นการสร้างเสริมกิจกรรมที่ทำให้เกิดการสำนึกถึงความหมายและศักยภาพของชาวชุมชนแออัดให้มีพลังมากขึ้นตามไปด้วย

นอกจากนี้การสร้างสายสัมพันธ์เชิงเครือข่ายได้ทำให้คนในชุมชนแออัดเข้าร่วมในการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการประชุมของธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชียในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๓ ซึ่งเป็นการทำงานร่วมกับเครือข่ายอื่นอย่างกว้างขวาง และยกระดับของความเข้าใจเรื่องความยากจนของชาวชุมชนแออัดจากเรื่องของปัจเจกชนและเมือง มาสู่ความเข้าในในโครงสร้างของเศรษฐกิจโลกในระบบเสรีนิยมใหม่ที่มีผลกระทบอย่างลึกซึ้งต่อสังคมไทย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการของภาคอีสานกรณีศึกษาขอนแก่นนั้นมีความแตกต่างไปจากการศึกษาของกลุ่มนักวิจัยในเชียงใหม่ ดังนั้นกิจกรรมในภาคอีสานจึงมีความแตกต่างออกไป กล่าวคือ นักวิจัยได้เลือกศึกษาสามชุมชนที่มีสภาพแตกต่างกัน ซึ่งทำให้ความต้องการของชาวชุมชนแออัดทั้งสามแห่งก็แตกต่างกันไปด้วย

ชุมชนบะขามมีลักษณะของชุมชนที่ไม่ได้ถูกครอบด้วยรหัสหมายของความเป็นชุมชนแแออัดอย่างสิ้นเชิง ทั้งในส่วนของชาวชุมชนเองและจากความเข้าใจของสังคมเมืองบางส่วน การที่มีการนิยามชุมชนในหลายลักษณะก็ด้วยเหตุผลหลายประการ ที่สำคัญได้แก่ ความเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ที่รากฐานทางวัฒนธรรมดั้งเดิมยังคงดำรงอยู่ สถานที่อยู่โดยรวมมีสภาพดีกว่าชุมชนแออัดอื่น ๆ และความกำกวมหรือการมีสองสถานะของระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การที่ไม่ได้ถูกครอบงำด้วยรหัสหมายของความเป็นชุมชนแออัดทำให้การสร้างกิจกรรมที่จะเกื้อหนุนให้เกิดการรวมตัวของคนในชุมชนอย่างแท้จริงเกิดขึ้นได้น้อย เพราะคนในชุมชนจำนวนหนึ่งไม่พึงพอใจที่จะร่วมสร้างกิจกรรมภายใต้รหัสหมายชุมชนแออัด ดังปรากฏว่าการขยายตัวของกิจกรรมของชุมชนก่อนที่นักวิจัยของโครงการจะเข้าไปทำงานนั้นเกิดขึ้นจากความต้องการของหน่วยงานราชการจากภายนอกเป็นหลัก และกิจกรรมเหล่านั้นดำเนินไปได้ด้วยการทำงานของคนกลุ่มไม่ใหญ่มากนักในชุมชนโดยแรงผลักจากภายนอก แต่อีกด้านหนึ่งของชุมชน การที่มีสถานภาพการครอบครองที่ดินเป็นในฐานะผู้บุกรุกก็ทำให้ชาวชุมชนแออัดอีกกลุ่มหนึ่งยังคงรวมตัวกันต่อสู้เรื่อยมา

การสร้างฐานข้อมูลของเครือญาติอันทำให้เกิดการสืบสายเครือญาติในช่วงการทำงานวิจัยระยะสองได้มีส่วนในการเสริมสร้างความสำนึกของกลุ่มเครือญาติให้แน่นแฟ้นมากขึ้นเพื่อที่จะให้ฐานของเครือญาติรองรับการสร้างกิจกรรมอื่น ๆ

แต่อย่างไรก็ตาม นักวิจัยในโครงการได้มองเห็นถึงปัญหานี้และได้เลือกสร้างกิจกรรมสองลักษณะที่สอดคล้องกับเงื่อนไขของชุมชนและมีแนวทางที่จะนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์คุณภาพใหม่ในชุมชนและระหว่างชุมชนกับสังคมเมือง

กิจกรรมแรกเป็นการสร้างกิจกรรมในมิติของการต่อสู้เกี่ยวกับความกำกวมเรื่องสิทธิในที่ดินเป็นแกนหลัก เพราะพบว่าการต่อสู้เรื่องนี้ดำเนินมาก่อนหน้านี้แล้วและเป็นการต่อสู้จากเงื่อนไขภายในของชาวบ้านเองซึ่งเป็นอีกด้านหนึ่งที่ทำให้ชุมชนบะขามยังมีการรวมกลุ่มกันอยู่ การเลือกกิจกรรมนี้เพื่อเป็นกรณีการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยได้วิเคราะห์และให้เหตุผลไว้อย่างดียิ่งว่าจะนำไปสู่การแก้ปัญหาสำคัญ ๆ ดังต่อไปนี้

> “ ๑. กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านยังขาดข้อมูลด้านหลักฐานและข้อกฎหมายที่ชัดเจนที่จะไปต่อสู้กับหน่วยงานของรัฐ
>
> ๒.การต่อสู้ของชาวบ้านจะพึ่งพิงคนนอกมากกว่าจะสร้างความแข็งแกร่งภายในทำให้ตกเป็นเครื่องมือของนักการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติหลายคนหลายกลุ่มขาดทิศทางและพลังในการต่อสู้อย่างเป็นเอกภาพ
>
> ๓.ไม่มีการขยายฐานมวลชนจากกลุ่มแกนหลักไปสู่สมาชิกในชุมชนทั้งในกระบวนการข้อมูลและการตัดสินใจ ทำให้กลุ่มผู้นำต้องรับภาระหนักและขาดการสนับสนุนจากฐานล่างทั้งการมีส่วนร่วมในการคิด การเคลื่อนไหว รวมทั้งทรัพยากร
>
> ...

๔.ชาวบ้านที่ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ ยังขาดการแสวงหาแนวร่วมนอกชุมชนที่สามารถสนับสนุนการเคลื่อนไหวระยะยาว...เช่น การให้ข้อมูลเพื่อเปลี่ยนรหัสหมายชุมชนบะขามในสายตาหน่วยราชการ ชุมชนเมืองและชาวขอนแก่นทั่วไปที่แปรรหัสหมายจากข่าวสารของหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องที่ดินว่า " เป็นชุมชนบุกรุกที่รัฐ " และ " ชุมชนท้าทายอำนาจรัฐ " โดยทำความเข้าใจกับประชาคมขอนแก่นว่าปัญหาของบะขามที่แท้จริงคืออะไร ใครบุกรุกที่ดินใคร เพื่อสร้างแนวร่วมในการต่อสู้ช่วงต่อไปจะได้มีฐานสนับสนุนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กว้างขวางมากขึ้น (เอกสารอีสาน น.96)

กระบวนการต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์นี้ได้ทำให้ความหมายของชุมชนบุกรุกเปลี่ยนแปลงไป โดยการสร้างคำอธิบายว่า " ราษฎรบะขามไม่เคยอยู่ในที่สาธารณะประโยชน์ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน" (หน้า 210) ด้วยการพิสูจน์ด้วยหลักฐานหลายประเภทที่ให้ข้อเท็จจริงยืนยันคำอธิบายข้างต้น (หน้า 207)

การเปลี่ยนความหมายของชุมชนในประเด็นการบุกรุกที่ดินเช่นนี้ มีผลอย่างสำคัญ คือ เป็นการทำให้สถานะที่ต่ำกว่าของกลุ่มในชุมชนที่ถูกกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดินของรัฐดีขึ้นเป็นอย่างมาก อันทำให้เกิดการอธิบายกิจกรรมของตนเองได้อีกลักษณะหนึ่ง กล่าวคือ จากเดิมถูกมองว่าเป็นการเรียกร้องเพื่อผลประโยชน์ตนเอง เพราะตนเองเป็นผู้บุกรุกจึงต้องการการรับรองจากรัฐว่าตนมีสิทธิในการครอบครองที่ดินอย่างถูกต้อง แต่เมื่อเปลี่ยนความหมายของการเคลื่อนไหวเรียกร้องแล้ว การเคลื่อนไหวจึงเป็นเรื่องของการทวงถามความยุติธรรมพร้อมกับทำให้เห็นถึงความล้มเหลวของหน่วยราชการอีกโสตหนึ่งด้วย (เอกสารภาคผนวก หน้า x-xi)

การเปลี่ยนความหมายนี้ได้กลายเป็นการยืนยันความถูกต้องของการเคลื่อนไหวเรื่องที่ดินว่าในช่วงที่ผ่านนั้นผู้นำในการเคลื่อนไหวได้ทำในสิ่งที่ถูกต้องแล้ว ซึ่งส่งผลอย่างมากต่อการทำให้ชาวชุมชนมีความ " กล้าหาญ " ที่จะเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องต่อไปในหลายแนวทางและในหลายจังหวะเวลา (หน้า 209)

ผลลัพธ์ที่สำคัญของการเปลี่ยนแปลงความหมายของชุมชน ได้แก่ การที่ความสำเร็จในการเปลี่ยนความหมายนั้นได้ทำให้ความแตกแยกของคนในชุมชนอันเนื่องมาจากความเข้าใจปัญหาการบุกรุกนั้นลดลง ทำให้เกิดการหวนกลับมาร่วมกันทำกิจกรรมต่อเนื่องต่อไปได้ ทั้งนี้เพราะการเคลื่อนไหวเรื่องที่ดินก่อนหน้าการเปลี่ยนความหมายนั้นก่อให้เกิดความอึดอัดในกลุ่มที่มีเอกสารสิทธิ์อย่างถูกต้องอยู่แล้ว เพราะเห็นว่าเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่ถูกต้อง ขณะเดียวกันก็ระแวงว่าการ

เคลื่อนไหวนั้นอาจจะทำให้กลุ่มตนเองเดือดร้อน แต่เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปรการรับรู้ความหมายใหม่ทั้งในชุมชนและภายนอกชุมชนจึงทำให้ทุกคนมองเห็นและตระหนักได้ว่าเป็นการต่อสู้ที่ถูกต้องชอบธรรมจึงลดความอึดอัดและมีความกล้าที่จะมาร่วมกิจกรรมอื่น ๆ

การหวนกลับมาร่วมกิจกรรมของคนในชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์กันดีขึ้น นอกจากเกิดขึ้นจากเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงความหมายของชุมชนแล้ว เงื่อนไขที่สำคัญอีกสองประการได้แก่ การสร้างพื้นที่สาธารณะใหม่บนพื้นที่ศักดิสิทธิ์เดิม และการสร้างระบบการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสาร

การสร้างพื้นที่สาธารณะใหม่บนพื้นที่ศักดิสิทธิ์เดิม ได้แก่ การสร้าง " ศูนย์ข้อมูลปู่ตาเพื่อพัฒนาชุมชนบะขาม " ซึ่งสามารถทำให้ความศักดิสิทธิของศาลปู่ตาขยายออกมาครอบคลุมในสองมิติที่สำคัญ ได้แก่ การทำให้เกิดการสถาปนาประวัติศาสตร์การต่อสู้เรื่องที่ดินให้เป็นเรื่องที่ยืนยันประวัติศาสตร์ความถูกต้องของชุมชน (โปรดดู เวลา พื้นที่ อัตลักษณ์ : ประวัติศาสตร์ชุมชนท้องถิ่น) และทำให้เกิดพื้นที่กลางสำหรับการสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องเป็น " กระสวยกิจกรรม " ต่อไป

การที่สามารถสร้างศูนย์ข้อมูลปู่ตาเพื่อพัฒนาชุมชนบะขาม ซึ่งมีการบันทึกเรื่องราวของการต่อสู้เรื่องที่ดินไว้เพื่อการเรียนรู้นี้เกิดขึ้นได้ เพราะคนส่วนใหญ่ในชุมชนได้รับรู้ความหมายของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งเกิดขึ้นเพราะการสร้างการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารนั่นเอง

การสร้างการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารมีด้วยกันหลายด้าน ที่สำคัญ ได้แก่ การประชุมเพื่อรายงานความก้าวหน้าของการต่อสู้เรื่องที่ดิน การปรับปรุงหอกระจายข่าว เสียงตามสายของคนในชุมชน การจัดเสวนาในเรื่องสำคัญ เช่น ศาลปกครองกับกรรมสิทธิที่ดินบะขาม ซึ่งมีผลอย่างสำคัญต่อการสร้างการรับรู้ตัวตนใหม่ของคนชุมชนบะขามที่ผูกพันอยู่กับชุมชน ไม่ใช่เพียงแค่ปัจเจกบุคคลที่สัมพันธ์กับชุมชนเพียงแค่ที่พักอาศัยเท่านั้น ดังปรากฏในการประชุมจะมีการเล่าถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนด้วย

การเปลี่ยนแปลงความหมายของชุมชนได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ของชุมชนและของคนในชุมชน มีผลต่อเนื่องไปสู้การสร้างสรรค์ " กระสวยของกิจกรรม " ที่ต่อเนื่องต่อมาที่สำคัญได้แก่การสร้างกิจกรรมรองรับวิกฤติทางเศรษฐกิจ และการสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น

การสร้างกิจกรรมรองรับวิกฤติทางเศรษฐกิจที่สำคัญได้ แก่ การสร้าง “ ตลาดแลง ” การจัดรูปแบบองค์กรชุมชนให้เป็นระบบและมีประสิทธิภาพมากขึ้น การจัดสวัสดิการชุมชน และรูปแบบการรับการสนับสนุนจากภายนอก เป็นต้น ที่น่าสนใจได้แก่ การจัดสวิสดิการของคนจนที่เดิมไม่เคยมีมาก่อน ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการรับรู้ภาพรวมของ “ ความเป็นชุมชน ” ได้ชัดเจนขึ้น และเกิดความต้องการที่จะช่วยเหลือคนในชุมชนเดียวกันที่ยากจนกว่าอื่น

การสร้างกิจกรรมเหล่านี้อาจจะเปลี่ยนแปลง บางอย่างอาจจะล้มเหลวจนต้องเลิกไป แต่หากว่าพลังของความเปลี่ยนแปลงทางด้านอัตลักษณ์ยังคงดำรงอยู่ก็เชื่อได้ว่าการสร้างสรรค์กิจกรรมเหล่านี้ในรูปแบบใหม่ก็จะเกิดต่อเนื่องต่อไป

การสร้างเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้น เกิดตั้งแต่การเริ่มต้นนำผู้นำชุมชนไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับแกนนำชาวบ้านในพื้นที่อื่นที่ผ่านประสบการณ์การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาก่อน และเมื่อเริ่มคิดกันในประเด็นการช่วยเหลือกันเองของชุมชน ก็ได้ไปดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับกลุ่มชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จในการทำงานเรื่องกองทุนสวัสดิการเพื่อชุมชนมาก่อน และได้สร้างเครือข่ายชุมชนระดับจังหวัดขึ้นมา

แม้ว่าการเคลื่อนไหวภายใต้ความหมายใหม่ของชุมชนจะมีความต่อเนื่องเป็น “ กระสวยกิจกรรม” แต่ขณะเดียวกันนักวิจัยได้มองเห็นจุดอ่อนของการเลือกใช้ระบบอุปถัมภ์ที่ยังดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ผู้นำชุมชนหลายคนยังคงอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ของนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งอาจจะมีผลทำให้เกิดความแตกแยกภายในชุมชนในอนาคต

กรณีศึกษาชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมืองมีความแตกต่างจากชุมชนบะขามอย่างมากทีเดียว ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่พึ่งพิงกับสถานีขนส่งเป็นหลักทั้งทางด้านการค้าขาย และการขนส่งรับจ้าง นอกจากนั้นจะทำงานค้าขายนอกระบบที่ไหลเวียนไปตามงานเฉลิมฉลองในหมู่บ้านและที่ต่าง ๆ

ทางด้านที่อยู่อาศัยชาวชุมชนอยู่ในที่ของการรถไฟ ทำให้ต้องประสบกับการถูกบีบคั้นอีกทางหนึ่งด้วย เพราะในช่วงของการทำงานวิจัยในโครงการนี้เป็นช่วงที่การรถไฟมีความประสงค์จะไล่ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ของการรถไฟ

การที่ชาวชุมชนต้องพึ่งพิงอยู่กับสถานีขนส่ง ทำให้ประสบกับปัญหาการทำมาหากินในชีวิตประจำวันค่อนข้างมากเพราะเจ้าหน้าที่สถานีรถไฟสามารถใช้อำนาจกีดกันหรือทำให้เกิดความยุ่งยากในการค้าขาย จึงส่งผลอย่างน้อยสองประการ ประการแรก ได้แก่ การค้าขายหรือดำเนิน

กิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับชุมชนหากแต่ขึ้นอยู่กับจังหวะและความสามารถในการเจรจาและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในเชิงต่ำต้อยกว่ากับเจ้าหน้าที่ของสถานีขนส่ง ประการที่สอง การที่กลุ่มลูกค้าเป็นกลุ่มเดียวกันจึงทำให้การแย่งลูกค้าเกิดขึ้นเป็นชีวิตประจำวัน

ผลทั้งสองประการเมื่อประกอบเข้ากับการอพยพมาอยู่ในพื้นที่นั้นมีหลายกลุ่ม แบ่งกันได้หลายคุ้ม ทำให้ไม่สามารถผสานสร้างพลังร่วมกันของชุมชนได้ ด้วยการที่ไม่สามารถสร้างพลังผสานของชุมชนนี้เองจึงทำให้เกิด “ ผู้นำเดี่ยว ” ขึ้นมา ดังนั้นแม้ว่าการดำเนินกิจกรรมของชุมชนจะเกิดขึ้นไม่น้อยแต่ก็ไม่ได้ก่อให้เกิดการร่วมมือกันแต่อย่างใด

การทำงานของโครงการวิจัยฯ ดำเนินไปในช่วงเวลาเดียวกันกับที่มีโครงการสร้างชุมชนให้เข้มแข็งอื่นๆ เช่น โครงการร่วมมือของสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.) โครงการ SIF โครงการมินาซาวา และกองทุนหมู่บ้าน ๑ ล้านบาท เข้าไปในชุมชน ซึ่งยิ่งทำให้เกิดความยากลำบากในการร่วมกลุ่มกันอย่างมากทีเดียว ดังจะเห็นได้จากความพยายามของนักวิจัยที่จะสร้างเครือข่ายของชุมชนเพื่อเชื่อมต่อการทำงานของชุมชนมิตรภาพกับชุมชนอื่นๆ ก็กลับทำให้เกิดความขัดแย้งของกลุ่มที่สังกัด พ.ช.ม. กับกลุ่มที่ทำงานกับเครือข่ายสลัม ๔ ภาค

นอกจากนั้น หน่วยงานที่เข้าไปทำงานในชุมชนก็มีแนวทางในการแก้ปัญหาของชาวชุมชนที่แตกต่างกันออกไป เช่น สภาองค์กรประชาชนซึ่งได้รับการสนับสนุนจากโครงการความร่วมมือของ พ.ช.ม. มีแนวทางแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยโดยการจัดหาที่อยู่ใหม่ด้วยการประสานงานกับการเคหะแห่งชาติ ส่วนเครือข่ายสลัม ๔ ภาคมีแนวทางในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิเพื่อที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิมโดยการเช่าระยะยาว

ที่สำคัญ การเมืองแบบเลือกตั้งท้องถิ่นก็ได้เข้ามาสร้างระบบอุปถัมภ์ได้อย่างมีพลังไม่น้อย ทำให้เกิดความขัดแย้งในชุมชนมากขึ้นไปด้วย

แม้ว่าการทำงานวิจัยจะประสบกับปัญหาความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่แตกแยกเป็นกลุ่มและมีความขัดแย้งกัน แต่ก็ได้สร้าง“ กิจกรรม ” ที่สำคัญที่น่าจะทำให้เกิดความสมานฉันท์ได้ในอนาคตได้แก่ การสร้างการทำงานร่วมกับเครือข่าย ที่สำคัญ ได้แก่ เครือข่ายสหชุมชน และเครือข่ายสลัม ๔ ภาค เครือข่ายสหชุมชนโดยการสนับสนุนของ พ.ช.ม. ทำให้เกิดความพยายามสร้างกิจกรรมทางด้านการปรับปรุงพื้นที่และสาธารณูปโภค เช่น การสร้างร่องระบายน้ำเสีย ลานประสงค์ เป็นต้น การปรับปรุงพื้นที่ทำให้สามารถที่จะขจัดระหัสหมายเกี่ยวกับชุมชนมิตรภาพไปได้ไม่น้อยทีเดียว

เครือข่ายสลัมสี่ภาคได้ทำให้ชาวชุมชนมิตรภาพมีประสบการณ์ที่สำคัญในการต่อรองเพื่อเช่าที่ดินจากการรถไฟในระยะยาวซึ่งเมื่อประสบผลสำเร็จก็ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดความสำนึกในสิทธิของชุมชนมากขึ้นและเกิดความมั่นใจในตนเองมากขึ้นกว่าเดิม

การสร้าง " กิจกรรม " เครือข่ายได้ทำให้เกิดการ " เปิด " พื้นที่ให้แก่การเรียนรู้ของชาวบ้านแม้ว่าผู้วิจัยจะยังไม่พอใจกับผลลัพท์ทางรูปธรรมของความเข้มแข็งของชุมชนก็ตาม แต่ก็ถือได้ว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากหลายกลุ่มที่พยายามสร้างความเข้มแข็งของชุมชนตามแนวทางของตนจนทำให้เกิดความขัดแย้งในพื้นที่มากขึ้นก็เป็นผลมาจากการทำงานเครือข่ายนี่เอง

ชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนที่ครั้งหนึ่งมีความสัมพันธ์กันที่แนบแน่นแต่ต่อมามีความขัดแย้งภายในสูงมากขึ้น ซึ่งเกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงของการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ จากเดิมที่มีฐานหลักที่เดียวคือสถานีรถไฟ ซึ่งทำให้ต้องพึ่งพิงต่อผู้ที่สามารถเข้าถึงผู้มีอำนาจในสถานีรถไฟ ส่งผลให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันในชุมชน

แต่ต่อมาเมื่อไม่สามารถที่จะใช้ประโยชน์ร่วมกันจากสถานีรถไฟได้ แต่ละกลุ่มก็จำเป็นที่จะต้องแสวงหาทางออก ประจวบกับการเข้ามาของแหล่งเงินทุนหลายแห่งในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจทำให้การได้แหล่งเงินทุนเป็นการได้มาซึ่งทรัพยากร การแย่งชิงการเข้าถึงแหล่งเงินทุนจึงได้เข้มข้นขึ้นทำให้เกิดความขัดแย้งที่แหลมคมมากขึ้นตามไปด้วย

ความแตกต่างกันในการครอบครองที่ดินก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งด้วยเพราะส่วนหนึ่งอยู่บนที่การรถไฟ อีกส่วนหนึ่งอยู่ในที่ตกสำรวจ การเคลื่อนไหวของชาวชุมชนในที่ของการรถไฟก็ได้รับการทัดทานจากผู้ที่อยู่ในพื้นที่ตกสำรวจเพราะไม่ต้องการให้มีการรับรู้ถึงการดำรงอยู่ของกลุ่มตน ประกอบกับการเข้ามาประสานงานของเครือข่ายสองเครือข่ายที่มีเป้าหมายไม่เหมือนกันยิ่งทำให้ความขัดแย้งสูงมากขึ้นเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในชุมชนมิตรภาพ

ความขัดแย้งทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชุมชนหลักเมืองเกิดขึ้นจากความไม่สามารถปรับตัวรับกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น การเป็นกลุ่มนำในชุมชนกลายเป็นที่มาของทรัพยากรเพียงทางเดียวของชุมชน

การทำงานในโครงการวิจัยพยายามที่จะแก้ไขความขัดแย้งแต่ก็พบว่าในเงื่อนไขที่แหล่งทุนโถมเข้าสู่ชุมชนโดยไม่มีการประสานกันก่อนนั้นทำให้ยากแก่การประสานความแตกแยก และขณะเดียวกันก็ไม่สามารถที่จะสร้างภาวะการนำของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในชุมชนได้

โครงการวิจัยได้ศึกษาเพื่อเข้าใจด้านวิถีชีวิตการทำมาหากิน โดยเฉพาะในภาคที่ไม่เป็นทางการ กติกาที่ชาวบ้านใช้ต่อสู่เพื่อความอยู่รอดด้านสังคม เศรษฐกิจ และได้สร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องต่อไป

ในชุมชนบะขาม คนส่วนใหญ่จะเริ่มจากอาชีพค้าขาย รับจ้าง เก็บผัก มีอาชีพค้าขายในตลาด และการก่อสร้างซึ่งเป็นอาชีพที่ไม่แน่นอน ทำมาต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีฐานะไม่ค่อยดีนักตั้งแต่ต้น แต่กลุ่มเหล่านี้ พยายามปรับ โดยทำงาน มีชั่วโมงที่มากขึ้น ได้ค่าแรงน้อยลง ขายของได้น้อยลง นอกจากนี้จะมีอีกกลุ่มอาชีพหนึ่งที่น่าสนใจ ที่เขาปรับตัวขึ้นมาจากอาชีพที่ไม่มีรายได้ประจำ เช่น การขายเร่ เปลี่ยนมาเป็นขายอาหารตามร้าน การเปิดร้านขายในชุมชนก็มีการปรับตัวในชุมชนทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิต ในอาชีพมากขึ้น

ชาวชุมชนบะขามอีกส่วนหนึ่งก็จะมีการเก็บออมเงินได้สักพักแล้วเปิดเป็นหอพัก เช่นพ่อพิมก็เป็นตัวอย่างเรื่องอาชีพได้มาก พ่อพิมเล่าว่า “*ผมทำมาทุกอาชีพ ด้านขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ รับจ้างขุดดิน ขายอาหารในโรงเรียน เข็นรถไอศครีมขาย ฯลฯ ก็จะมีรายได้ส่วนหนึ่งที่เก็บออม รวมกับกู้เงินบางส่วนมาสร้างหอพัก พอถึงปัจจุบันอายุมากแล้วผมก็ไม่ได้ค้าขาย จะมีรายได้ประจำจากการเก็บค่าเช่าจากหอพักนี่แหละ*”

กรณีของพ่อพิมนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของการปรับตัวที่เกิดจากการเก็บออมสะสมพอสมควร เมื่อมีทรัพยากรมากขึ้นก็มีโอกาสมากขึ้น การเป็นประธานชุมชน ก็ไม่น่าจะเป็นเรื่องผิดปกติอะไร เพราะไม่ได้ใช้ตำแหน่งหน้าที่ความเป็นผู้นำมารับใช้ผลประโยชน์ส่วนตัว การได้มาซึ่งทรัพยากร การสร้างหอพักก็มีเงินกู้จากผู้อื่นมาลงทุน

นอกจากนี้ ยังมีอีกพวกที่ยังดิ้นรนหารายได้เลี้ยงชีพเป็นรายวัน รับจ้าง หาบเร่ ชีวิตก็ไม่ดีขึ้นเท่าไร เมื่อผู้วิจัยถามว่าเขามีความพยายามจะปรับเปลี่ยนกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจไม่ คำตอบก็คือเขามีความพยายาม แต่ถ้าเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตของคนที่อยู่ในกลุ่มที่หาเช้ากินค่ำ มีรายได้ไม่แน่นอนระหว่างชุมชนบะขามกับชุมชนที่อื่น กล่าวได้ว่าคนจนในชุมชนบะขามยังดีกว่าตรงที่สถานภาพของที่อยู่อาศัยไม่ต้องกังวล ถึงแม้จะไม่มีกรรมสิทธิ์ แต่ก็มีอาณาเขต มีความมั่นคง ยกเว้น คนที่อพยพมาช่วงหลัง เช่าบ้านอยู่ 4-5 ครัวเรือน (ที่พี่บุญเลี้ยง พยายามจะทำสวัสดิการสังคม) ที่หนักสุด คือ ไม่มีที่อยู่อาศัยขออาศัยเพิงของชาวบ้านเขาอยู่ แต่ชุมชนก็ยังเอื้อเฟื้อกันอยู่ว่าเป็นสมาชิกชุมชนที่ชุมชนจะทำสวัสดิการ แล้วเงินที่ให้สมทบทำเรื่องอาชีพก็จะให้คนกลุ่มนี้กู้ด้วย ซึ่งเป็นกลุ่มล่างสุดที่ไม่มีรายได้ประจำ ความมั่นคงที่อยู่อาศัยก็ไม่มี ซึ่งมีไม่เยอะ แต่โดยพื้นฐานของ

ชุมชนทั้งหมดแล้ว ถ้ามองเชื่อมกับชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนมิตรภาพที่ไม่มีความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัย ชุมชนบะขามค่อนข้างดีกว่าพอสมควร

การแก้ปัญหาเรื่องอาชีพนอกระบบของชุมชนบะขาม เป็นการแก้ปัญหาของชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ร่วมมือกันแก้ไข คือ ดูแลร่วมกัน เช่น การจัดตลาดตอนเย็น คิดร่วมกันได้ประโยชน์ร่วมกัน และมีกลุ่มชาวบ้านที่ขาดโอกาสช่วยกันดูแลเงินโครงการ ที่สมทบให้เป็นกองทุนก็จะดูแลเรื่องอาชีพให้กู้เพื่อทำอาชีพทำให้คนมีโอกาส แต่ความเข้มแข็งของชุมชน คือ ทำให้คนมีโอกาสชีวิตที่ดีขึ้น

ชุมชนมิตรภาพ ช่วงเศรษฐกิจดีรายได้แต่ละครัวเรือนค่อนข้างสูง แต่ต้องปรับเปลี่ยนกันออกไปทำงาน เช่น ตี 3 สามีออกไปถีบสามล้อ กลับมาบ้าน 6 โมง ภรรยาก็ออกไปขายของ พอสามีกินข้าวเสร็จ ถ้ามีงานก่อสร้างก็ออกไปทำ

ช่วงที่เกิดภาวะวิกฤตเขาก็ปรับวิธีการขาย เช่น ขายที่ บ.ข.ส. ไม่ได้ก็หาทางไปขายตามงาน ศพ เทศกาลต่างๆ จำเป็นที่ต้องแสวงหาช่องทางที่จะทำอาชีพค้าขาย ไม่ว่าวิธีใดๆ ก็ตาม จริงๆแล้วเขาไม่อยากออกไป เพราะการเดินทางไปขายที่ห่างไกลก็ต้องจ่ายค่าจ้างเหมารถไป – กลับ การเตรียมของ แต่ถ้า บ.ข.ส. จะทำให้ขายสะดวกที่จะนำของไปขาย การต่อสู้ดิ้นรนของคนในชุมชนมิตรภาพโดยทั่วๆ ไป ลำบากกว่าชุมชนเหลักเมือง เพราะคนค่อนข้างเยอะ ส่วนใหญ่มิตรภาพ จะไม่มีกองทุนที่เอาไปทำชีพ หน่วยงานหรือแหล่งทุนภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน ก็ให้มาในรูปของการส่งเสริมอาชีพ แต่ชุมชนมิตรภาพก็เอาเงินเหล่านั้นมาซื้อวัสดุ ทำถนน ทางเท้า เริ่มแรก มีเงินหมุนประจำวันในระบบออมทรัพย์ พอระยะหลังไม่ได้ทำออมทรัพย์ อาศัยเพียงเงินกู้จากภายนอก

เมื่อประเมินผลเท่าที่โครงการวิจัยฯ ได้ทดลองให้การสนับสนุนงบประมาณไปช่วยงานพัฒนาการอาชีพ โดยไปทดลองให้ในรูปแบบของการกู้ยืมระยะสั้นแล้วหมุนมาใช้ เป็นการจัดการภายในกลุ่มเล็กๆภายใน 14 คน เป็นเงินให้ไม่เกิน 2,000 บาท เมื่อขายได้กำไรมาเขาก็หักกลับคืนให้คนอื่นยืมต่อ (ไม่ได้ให้ทั้ง 14 คน ให้เฉพาะคนที่ไม่มีทุน จึงให้กู้คิดเป็นครั้งๆ ซึ่งการทดลองอันนี้ จะคล่องตัวกว่าออมทรัพย์ที่ให้ยืมเป็นรายเดือน การจัดการง่ายกว่าการลงรายละเอียดเรื่องบัญชี เหมาะสำหรับ 1) การช่วยคนที่ขาดเงินทุนหมุนเวียนในการซื้อของ 2) ชุมชนเองนำเงินจำนวนนี้ไปจับจ่ายให้กับสมาชิก มีความคล่องตัว แต่ทำกลุ่มใหญ่ไม่ได้ ทำเฉพาะกลุ่มย่อยที่จำเป็น

กรณีของชุมชนหลักเมืองนั้นการได้มาของพื้นที่ในการประกอบอาชีพขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เป็นหลัก การจะเข้าถึงได้โดยเงื่อนไขความสัมพันธ์เดิม เช่น การรถไฟช่วยดูแลพึ่งพาอาศัยกัน พอมาระยะหลังมีการเปลี่ยนคนเก่าย้ายออก ให้คนใหม่เข้ามาทำ จึงขาดตรงนี้ไป เพราะฉะนั้นเกี่ยวกับ

กลุ่มอาชีพไม่มีกลุ่มที่ชัดเจน ที่ทำหน้าที่ในการประสานต่อรอง จากการเปลี่ยนแปลงตรงนี้ ทำให้เกิดการแย่งชิงพื้นที่จากคนจนที่เป็นชุมชน เป็นผู้ประกอบการจากภายนอกเข้ามาประมูลดำเนินการพื้นที่ทั้งหมด เช่น ห้องน้ำ บ.ข.ส. เป็นต้น ไม่ให้มีใครเข้าไปค้าขาย นี่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะว่า กลุ่มอาชีพไม่มีการจัดตั้งที่ดี ไม่มีพลังในการต่อรอง การที่จะคัดค้านการเข้ามาของผู้ประกอบการภายในชุมชนได้ ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของกลุ่ม จึงเกิดสถานการณ์อย่างนี้ขึ้น ถ้าเปรียบเทียบกับกลุ่ม รถตุ๊กๆ รับจ้าง เขามีระบบการจ่ายค่าพื้นที่ให้กับรถไฟอย่างต่อเนื่อง มีการจัดการค่าคิว ทำให้เขาสามารถอยู่ได้ มีกำลังที่จะปกป้องอาชีพ ปัญหาที่เกิดของหลักเมืองก็มีช่องทางออก เพราะว่า การต่อสู้ถ้าได้พื้นที่เดิมก็ไม่สามารถทำได้จำเป็นต้องแสวงหาพื้นที่ใหม่ ต้องอาศัยพื้นที่ในเขตชุมชนตัวเอง ซึ่งอยู่ในทำเลที่สามารถทำมาค้าขายได้ เปิดร้านขายอาหาร เข็นรถออกมาขายกาแฟ หรือไม่ก็เปลี่ยนอาชีพใหม่เลย เช่น คนที่มีเงินทุนก็ไปซื้อรถซื้อคิวสองแถวที่ บ.ข.ส. การเปลี่ยนอาชีพส่วนใหญ่ทำเดี่ยว อาชีพเดิมก็ยังทำแต่เปลี่ยนพื้นที่จากรถไฟมาขายอยู่หน้าปากซอย หรือหาที่เหมาะๆ ตามตลาด ตลาดโต้รุ้ง (เปลี่ยนอาชีพใหม่น้อยมาก มีอยู่รายเดียวเปลี่ยนจากขายของมาออกเงินกู้) การซักผ้าก็ยังทำแต่จะมีคู่แข่ง ก็คือ ร้านที่มีเครื่องซักผ้าใหญ่ๆ แบบหยอดเหรียญ แต่ก็มีการปรับมากเป็นซื้อเครื่องซักผ้ามาใช้ได้เร็วขึ้น แต่ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น คือ ค่าไฟฟ้า มี 2 ครัวเรือน

กล่าวโดยสรุป ภาพของหลักเมืองเรื่องของการทำมาหากินเมื่อเจอสภาวะแบบนี้สามารถดำรงอยู่ได้เพราะมีการอุดหนุนจากโครงการไม่ว่าจะเป็น SIF มิยาซาวา หรือโครงการที่ทางเทศบาลที่เขาให้มาในรูปแบบให้เปล่า แต่ถ้ามาจาก พ.ช.ม. SIF รูปของเงินยืม หมายความว่า มีเงินก้อนจากกองทุนเข้ามาในชุมชน เพื่อจะรองรับสถานการณ์ เช่น พี่ทองดำ แกก็กู้เงินจากส่วนนี้ไปซื้อคิวรถเมล์รับจ้างประจำทาง เงินที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เข้ามาในชุมชนได้เพียง 2 -3 ปีก็มีปัญหาต่างๆ นานา ขณะเดียวกันเมื่อมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการใช้เงินตรงนี้ ถ้าหากปล่อยการบริหารจัดการเรื่องการเงินเป็นไปอย่างเก่าโดยไม่ปรับปรุงให้เกิดการมีส่วนร่วมและการกระจายผลประโยชน์สู่สมาชิกอย่างดปร่งใสและเป็นธรรมก็คงจะมีปัญหามากกว่านี้ ในด้านการปรับเปลี่ยนอาชีพของชาวชุมชนหลักเมืองยังไม่มาก เพิ่มความหลากหลายของอาชีพ เดิมใช้ที่รถไฟพอถูกแบ่งพื้นที่ก็ต้องหาทางออกเป็นรถเข็น เปลี่ยนที่ขายใหม่ ส่วนคนที่เป็นกรรมการบางส่วนก็รองาน อีกส่วนออกไปหางานใหม่ทำเป็นรับจ้างแบกของ รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว รับจ้างเล็กๆ น้อยๆ บางคนเปลี่ยนมาเก็บขยะ งานที่ไม่ได้ทำงานเขาก็ไปหาผัก ตกปลามากิน ทางออก คือ พยายามไม่ให้มีค่าใช้จ่าย เนื่องจากไม่มีรายได้ ส่วนกิจกรรมเรื่องอาชีพในภาวะวิกฤตที่เทศบาลเข้ามาสนับสนุนส่งเสริมในชุมชนเป็นครั้งๆ ก็ไม่สามารถรองรับได้ เพราะไม่ต่อเนื่องและรายได้ของคนในชุมชนก็ไม่ได้ดีขึ้น

การวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์ของชุมชนแออัดที่จังหวัดสงขลานั้นก็แตกต่างกันจากภาคเหนือและภาคอีสาน โดยเฉพาะชุมชนเก้าเส้ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งมากแล้วก่อนที่โครงการวิจัยจะเข้าไปทำงาน การรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือกันเองนั้นมีความมั่นคงมากกว่าชุมชนในภาคอื่น ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่จัดตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ และได้สรุปความคิดเห็นรวบยอดได้ว่าการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ไม่ได้มีเป้าหมายที่จะสะสมเงินให้มีจำนวนมากเท่านั้น หากแต่การรวมกลุ่มออมทรัพย์เป็นเครื่องมือในการที่จะทำให้คนได้มาพบปะกันทุกเดือน การที่กลุ่มสามารถสรุปบทเรียนและขยายสมาชิกของกลุ่มออกไปอย่างกว้างขวางหลายร้อยรายก็แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งและความเข้าใจในการสร้างกิจกรรมที่ทำให้คนมารวมกลุ่มกัน

แต่ความเข้มแข็งของชุมชนที่มีมาก่อนหน้าโครงการวิจัยจะเข้าไปทำการศึกษาก็เป็นเรื่องสำคัญที่โครงการมีเป้าหมายจะศึกษาว่าในชุมชนที่ลงความเห็นแล้วว่ามีความเข้มแข็งนั้นชาวบ้านจะสามารถดำเนินกิจกรรมของตนเองได้อย่างต่อเนื่องต่อไปได้เองหรือไม่ และอย่างไร เพราะความที่เป็นชุมชนแออัดที่เข้มแข็งอยู่แล้วนั้น ก็จะเผชิญกับปัญหาลักษณะที่แตกต่างออกไปจากชุมชนในภาคอื่น ๆ อันเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าความเข้มแข็งของชุมชนจะสามารถแก้ปัญหาของชุมชนไปได้หรือไม่ อย่างไร

ความเข้มแข็งของชุมชนเก้าเส้งเกิดขึ้นจากเงื่อนไขหลายประการ ประการแรกได้แก่ ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนเก่าแก่ที่จำนวนของชาวบ้านที่เพิ่มมากขึ้นจาก ๗๐ ครอบครัวในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็น ๔๒๐ ครอบครัวในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ นั้นส่วนใหญ่เป็นลูกหลานในครอบครัวเดิม ความเก่าแก่ของชุมชนทำให้มีความสัมพันธ์กันในเชิงเครือญาติและเครือญาติเสมือนที่แน่นหนามาก ประกอบกับความเป็นชุมชนเก่าแก่ที่ถูกรุกรานมาเป็นระยะยิ่งทำให้ชาวชุมชนมีความสัมพันธ์กันที่เข้มข้นมากกว่าปรกติ

ประการที่สอง สัดส่วนของชาวบ้านที่นับถือศาสนาอิสลามและพุทธในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน กล่าวคือ มีผู้นับถือศาสนาอิสลามร้อยละ ๕๓ และศาสนาพุทธร้อยละ ๔๗ สัดส่วนนี้เป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นเครื่องชี้วัดถึงความแตกต่างทางศาสนาที่ดำรงมาเนิ่นนานโดยไม่มีความขัดแย้ง ซึ่งทำให้มีรากฐานของความสมัครสมานกันสูงมาก ดังปรากฏเรื่องเล่าที่ชาวบ้านเล่าสืบต่อกันมาถึงความช่วยเหลือกันในอดีตระหว่างผู้นำของทั้งสองศาสนา ความสามารถในการสมัครสมานกันโดยมีสำนึกทางประวัติศาสตร์เป็นฐานนี้เอง เป็นพลังที่วางรากฐานให้แก่การพัฒนาของชุมชนให้เข้มแข็งในเวลาต่อมา

ประการที่สาม พื้นฐานทางอาชีพของชาวชุมชนเก้าเส้งที่ผ่านมามีลักษณะของการต้องพึ่งพิงอาศัยกันตลอดมา อาชีพประมงและตากปลาซึ่งต้องสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น ประกอบกับอาชีพหลักของชุมชนนี้ถูกทำให้เป็นที่รังเกียจของคนในเมืองในช่วงระยะเวลาหนึ่งยิ่งทำให้ชาวชุมชนมีความพร้อมใจกันสูงมากกว่าชุมชนอื่น ๆ

ประการที่สี่ ประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวบ้านที่ดำเนินมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยเป็นการต่อสู้เพื่อสิทธิในที่ดิน โดยการอ้างหลักฐานจากรากฐานทางวัฒนธรรม ได้แก่ สุเหร่าของเขาได้รับรองจากจุฬาราชมนตรี ซึ่งหากไม่ถูกต้องจะได้รับการรับรองจากจุฬาราชมนตรี หลังจากนั้นก็เป็นการต่อสู้เพื่อจะอยู่ที่เดิมอย่างไรที่ไม่ถูกดูถูก อันนำมาสู่เกิดการสร้างกิจกรรมในพื้นที่ ที่สำคัญได้แก่ การทำความสะอาดคลองสำโรงซึ่งเป็นจุดที่สังคมเมืองมักจะใช้ดูถูกชาวชุมชนเก้าเส้ง การสร้างศูนย์เลี้ยงเด็ก เพราะรับรู้อยู่ว่าเด็กของสำโรงถูกดูถูกไปด้วย ดังนั้นชาวชุมชนจึงสร้างศูนย์เด็กเล็กเพื่อที่จะทำให้เด็กของชุมชนต้องเข้มแข็ง

การสร้างศูนย์เลี้ยงเด็กนำไปสู่การสร้างสายใยเชื่อมโยงชุมชนมากขึ้นไปอีก ได้แก่ การแบ่งเงินจากส่วนของชุมชนได้แก่การแบ่งส่วนแบ่งของรายได้จากตลาดมาใช้ในส่วนของเด็กเล็ก ซึ่ง “ ตลาด ” ก็มีลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ของชุมชน

นอกจากเงื่อนไขพื้นฐานทั้งสี่ประการที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งแล้ว การทำงานของนักพัฒนาเอกชนที่เข้าไปมีส่วนในการเสริมสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องของชุมชนตลอดมา เช่น การสร้างโครงการทำความสะอาดคลองสำโรง ทำให้เกิดกลุ่มเยาวชนที่มองเห็นถึงสายใยความสัมพันธ์ของตนเองกับพื้นที่ชุมชนเก้าเส้งแนบแน่นกว่าที่เคยเป็นมา

ที่สำคัญได้แก่ การรวมกลุ่มออมทรัพย์ (ซึ่งถูกทำให้เป็นองค์กรที่ตั้งขึ้นมาอย่างไม่เป็นทางการเพราะเทศบาลไม่ยอมรับสถานะเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นในระยะหลัง ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า) กลุ่มออมทรัพย์ขยายตัวได้อย่างรวดเร็วและมีบทบาทอย่างสูงในการดูแลสวัสดิการของผู้เป็นสมาชิก ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ ได้ทำให้สามารถขยายกิจกรรมออกไปอย่างกว้างขวางในหลายมิติ เช่น การขยายเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในจังหวัดจนกลายเป็นศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัด (ศ.อ.ช.) ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ และการขยายบทบาทของกลุ่มออมทรัพย์ในการจัดการและสนับสนุนศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นต้น

ความเข้มแข็งของการสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องของชาวชุมชนเก้าเส้งโดยเฉพาะกลุ่มออมทรัพย์ได้ทำให้บทบาทของผู้นำโดดเด่นขึ้นมา และสามารถที่จะเข้าไปเป็นผู้นำของคณะกรรมการ

ชุมชนที่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของเทศบาล และสามารถผสมผสานการทำงานของทั้งสองกลุ่มเข้าด้วยกันอย่างมีประสิทธิภาพและมีพลังต่อการพัฒนาชุมชน

การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องของชุมชนเก้าเส้งเกิดขึ้นภายใต้สภาวะกดดันของการไล่รื้อ ดังนั้นการสร้างกิจกรรมต่าง ๆนับตั้งแต่การทำความสะอาดคลองสำโรงเรื่อยมาจนถึงกลุ่มออมทรัพย์และศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ได้ทำให้รหัสหมายของชุมชนเก้าเส้งที่ทั้งคนในสังคมภายนอกและภายในชุมชนรับรู้นั้นไม่ได้มีความหมายเป็นชุมชนแออัดอย่างเดิมอีกแล้ว หากแต่เป็นชุมชนที่มีความสามัคคีกันและสามารถอยู่ในพื้นที่เดิมได้อย่างสะดวกมากขึ้นทั้งยังกลายเป็นต้นแบบของการพัฒนาชุมชนแออัดที่คนทั่วไปรับรู้และเข้ามาเรียนรู้ พร้อมกันนั้น ความสำเร็จของการสร้างกิจกรรมเพื่อชุมชนนานาประการได้ทำให้ชุมชนเก้าเส้งมีความสัมพันธ์กับเทศบาลอย่างมีความเท่าเทียมกัน และสามารถเรียกร้องให้เทศบาลต้องให้บริการด้านต่าง ๆแก่ชาวชุมชนเก้าเส้งตามหน้าที่มากยิ่งขึ้น

ความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์และการเข้าไปมีบทบาทของผู้นำกลุ่มในตำแหน่งประธานของคณะกรรมการชุมชนได้ส่งผลอย่างน้อยสองประการด้วยกัน ประการแรก ได้แก่ การทำให้บทบาทของผู้นำชุมชนโดดเด่นมากขึ้น และต้องรับบทบาทในการติดต่อสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชนตลอดเวลา ซึ่งยิ่งทำให้การกิจกรรมของชุมชนพึ่งพิงหน่วยงานราชการท้องถิ่นโดยเฉพาะเทศบาลน้อยลง ประการที่สอง การมีบทบาทเด่นมากขึ้นของผู้นำได้ทำให้นักการเมืองท้องถิ่นเข้ามาสร้างสายสัมพันธ์ด้วยเพื่อต้องการฐานเสียงจนทำให้เกิดความพยายามในการที่จะจัดหาคนของตนเองเข้ามาแทนที่ผู้นำของชุมชน

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้นักการเมืองท้องถิ่นกลุ่มหนึ่งได้พยายามหนุนคนอีกกลุ่มหนึ่งในชุมชนขึ้นมาช่วงชิงตำแหน่งคณะกรรมการชุมชนและประสบผลสำเร็จเนื่องจากการใช้กลยุทธของการหาเสียงจากผู้นับถือศาสนาอิสลามด้วยการเรียกร้องให้เลือกผู้นำที่นับถือศาสนาอิสลามแทนการเลือกผู้หญิง ประกอบกับผู้นำชุมชนรุ่นเก่าที่เป็นไทยพุทธและมีความสัมพันธ์อยู่กับนักการเมืองท้องถิ่นอยู่ได้หนุนช่วยหาเสียงในกลุ่มไทยพุทธด้วย จึงทำให้ได้รับชัยชนะ

แต่การทำงานของคณะกรรมการชุดใหม่กลับไม่สามารถระดมคนในชุมชนให้มาร่วมมือกันได้อย่างเดิม ผู้นำเดิมที่แพ้การเลือกตั้งก็ทำงานเฉพาะด้านกลุ่มออมทรัพย์และสามารถทำให้มีบทบาทมากกว่าเดิมจนทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการชุมชนที่มีเทศบาลหนุนอยู่กับกลุ่มออมทรัพย์ที่มีชาวชุมชนจำนวนมากสนับสนุนและได้ขยายบทบาทของตนต่อไปเรื่อย ๆ เทศบาลจึงพยายามที่จะลดความน่าเชื่อถือของกลุ่มออมทรัพย์ลงด้วยการกล่าวโจมตีว่าเป็นองค์กรเถื่อนภายหลังจากที่พยายามจะดึงให้กลุ่มออมทรัพย์มาอยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการชุมชนบรรลุผล

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งในกลุ่มชาวชุมชนเองกลับได้รับการแก้ไขโดยชาวชุมชนเอง เพราะรากฐานความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและความเป็นชุมชนเก่าทำให้กลุ่มที่ขัดแย้งกันพยายามที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้ข้อพิพาทนั้นรุนแรงเกินไปว่าที่พลังของชุมชนจะรองรับได้

จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์กรณีชุมชนเก้าเส้งได้พบข้อสรุปสำคัญหลายประการ ได้แก่ การทำให้ชุมชนเข้มแข็งและสร้างกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง แต่ก็จะพบกับปัญหาที่เกิดขึ้นจากความพยายามเข้ามาควบคุมโดยหน่วยงานทางราชการท้องถิ่นอันจะทำให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพความสัมพันธ์ในชุมชนแต่หากชุมชนมีความสัมพันธ์ที่เข้มแข็งก็จะสามารถนำพาให้ชุมชนพ้นวิกฤติความขัดแย้งไปได้

กรณีของชุมชนร่วมใจพัฒนามีความแตกต่างไปจากชุมชนเก้าเส้งเพราะชุมชมร่วมใจพัฒนานั้นเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นไม่นานในช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๕๒๒ ประกอบกับมีการเคลื่อนย้ายของคนในชุมชนเข้าออกมาเป็นระลอก มีทั้งการย้ายออกเนื่องจากการถูกไล่รื้อของการรถไฟใน ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ และมีการย้ายเข้ามาเป็นระยะ ซึ่งคนทั้งหมดเข้ามาอยู่ในที่ดินของการรถไฟซึ่งผลการวิจัยพบว่าก่อนหน้าที่จะมีการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอันนำมาซึ่งการเคลื่อนไหวในช่วงของการดำเนินโครงการวิจัยนั้นชาวบ้านไม่มีความแน่นอนในเรื่องที่อยู่อาศัยเลย

ความพยายามของนักวิจัยในการที่จะสร้างกิจกรรมเพื่อถักทอสายสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปด้วยความยากลำบากยิ่ง เพราะสภาพของคนในชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นตัวใครตัวมัน ความตระหนักว่าควรจะทำอะไรเพื่อชุมชนเป็นเรื่องนอกเหนือจินตนาการเพราะการอพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่เคยถูกไล่มาแล้วย่อมทำให้คนจำนวนมากนั้นคิดได้แต่เพียงว่ามาอาศัยอยู่เพื่อหาช่องทางอื่น ๆ และหากถูกไล่ก็ต้องอพยพต่อไป

ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ความสัมพันธ์ในชุมชนที่แม้ว่าจะมีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติของสายตระกูลต่าง ๆอยู่หลายตระกูล แต่ก็ไม่สามารถสร้างสายสัมพันธ์ข้ามพรมแดนของตระกูลได้ คงมีแต่การช่วยเหลือกันบ้างในกลุ่มพี่น้อง ขณะเดียวกันก็ทำให้ชุมชนทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นสายตระกูลใดหากขึ้นมาเป็นผู้นำชุมชนก็มักจะยอมจำนนต่ออำนาจภายนอก และพยายามหลีกเลี่ยงความขัดแย้งทั้งหลายเนื่องจากรับรู้ว่าไม่สามารถมีกลุ่มที่จะสนับสนุนตนในความขัดแย้งใด ๆที่จะเกิดขึ้น

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จะแสดงออกในด้านของการช่วยกันแสวงหาช่องทางการทำมาหากินและใช้แรงงานของเครือญาติในการทำการผลิตเท่านั้น กิจกรรมโดยทั่วไปก็เป็นเพียงกิจกรรม

ที่ได้รับการแนะนำจากภายนอกให้ทำ ไม่ได้มีความหมายในเชิงของการสร้างความหมายใหม่ให้แก่ชุมชนแต่ประการใด

ความเปลี่ยนแปลงของกิจกรรมเกิดขึ้นเมื่อผู้นำของชุมชน " ร่วมใจพัฒนา " ได้เข้าไปสัมพันธ์กับนักพัฒนาเอกชนจากมูลนิธิเพื่อพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยทำให้คนในชุมชนตระหนักว่าปัญหาของชุมชนตนเองที่รับรู้กันอยู่ว่าไม่มีความร่วมมือกันนั้นเป็นเรื่องที่จำเป็นต้องแก้ไข การเปลี่ยนชื่อชุมชนจากชุมชนหลังวัดโรงวาสเป็นชุมชน " ร่วมใจพัฒนา " ในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความพยายามที่จะใช้พลังของชุมชนในการต่อสู้กับเงื่อนไขปัญหาต่าง ๆที่มีผลกระทบกระเทือนต่อบุคคลและชุมชน เรื่องสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าตนเองประสบผลสำเร็จได้แก่ การเรียกร้องขอสิทธิในการใช้ไฟฟ้าในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และการสร้างกลุ่มออมทรัพย์

การเรียกร้องขอสิทธิการใช้ไฟฟ้าทำให้ชาวชุมชนรับรู้ในสองเรื่องที่สำคัญได้แก่ การรับรู้พลังของชุมชน และ การรับรู้สิทธิของพลเมืองไทย กล่าวคือ นักวิจัยในโครงการวิจัยได้ทำให้เกิดการร่วมกันคิดค้นหาทางในการติดต่อขอไฟฟ้าจากการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคซึ่งต้องใช้เวลานานและต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ในหลายมิติทั้งทางด้านเงื่อนไขของการไฟฟ้าและเงื่อนไขของชุมชน กระบวนการทำงานเรื่องการขอใช้ไฟฟ้าจึงเป็นการสร้างระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดใหม่ให้แก่ชุมชนให้ตระหนักในพลังของชุมชน

การรับรู้สิทธิของพลเมืองไทยเกิดขึ้นจากเงื่อนไขสองประการที่ดำรงอยู่ในกระบวนการการทำงานเพื่อติดต่อขอใช้ไฟฟ้า กล่าวคือ การขอสิทธิในการใช้ไฟฟ้าต้องมีหลักฐานแสดงการดำรงอยู่ในสถานะของพลเมืองไทย ไม่ว่าจะเป็น สำเนาบัตรประชาชน สำเนาทะเบียนบ้าน และคำรับรองจากประธานชุมชน ซึ่งเป็นการยืนยันในสถานะของพลเมืองไทยที่มีสิทธิที่จะได้รับการบริการจากรัฐ

อีกเงื่อนไขหนึ่งได้แก่ การขอสิทธิในการใช้ไฟฟ้านั้นได้นำไปสู่ความตระหนักที่จะร่วมกันต่อสู้เพื่อที่จะได้รับสิทธิในการเช่าที่ดินเป็นระยะเวลาที่นาน เพราะการที่จะได้มิเตอร์ถาวรที่จะทำให้ค่าไฟฟ้าถูกกว่ามิเตอร์ไฟฟ้าชั่วคราวที่ได้มาแล้วนั้นจะต้องได้รับการยอมรับจาการรถไฟอนุญาติให้เช่าที่ในระยะเวลายาวนานตามระเบียบของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค

เงื่อนไขทั้งสองและความเปลี่ยนแปลงในการรับรู้ทั้งสองด้านประกอบกับความพยายามของนักวิจัยที่จะสร้างความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายให้แก่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนร่วมใจพัฒนาได้เคลื่อนไหวในประเด็นการขอเช่าที่ดินของการรถไฟเป็นระยะเวลานานร่วมกับ " เครือข่ายสลัม ๔ ภาค " ทั้งในด้านของการประสานงานเจรจากับนักการเมืองและการเข้าร่วมชุมนุมในกรุงเทพฯ

และในระดับท้องถิ่นก็ได้จัดตั้ง “ เครือข่ายสลัมภาคใต้ ” ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่งมีสมาชิก ๒๗ ชุมชน ใน ๔ เขตเทศบาล

นอกจากนั้นยังได้สร้างกระสวยของกิจกรรมขึ้นมา ได้แก่ การจัดระเบียบที่อยู่อาศัย การสร้างระบบข้อมูลชุมชน และการเตรียมจัดระบบออมทรัพย์ขึ้นมาเพื่อรองรับการได้เช่าที่ดินระยะยาวนานในเวลาต่อมา

ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเรื่องนี้ ได้แก่ การสร้างการรับรู้ชุมชนที่เกิดนับตั้งแต่เริ่มต้นการทำการศึกษาในโครงการระยะที่หนึ่งและสองที่ได้ทำให้เกิดการรับรู้ชุมชนของตนเองชัดเจนมากขึ้น การวิจัยชุมชนรวมใจในระยะที่หนึ่งและสองได้เน้นที่การสำรวจข้อมูลพื้นฐานของชุมชนทั้งหมดโดยเป็นการสำรวจโดยชาวชุมชน

จะเห็นได้ว่ากระบวนการการสร้างกิจกรรมที่ทำให้ชาวชุมชนสามารถรับรู้และให้ความหมายใหม่แก่ตนเองและพื้นที่ชุนชนนั้นได้ทำให้เกิดการรวมพลังของชุมชนขึ้นมาและสามารถที่จะสร้างกระสวยกิจกรรมที่ต่อเนื่องมาได้ และกิจกรรมที่ต่อเนื่องนั้นได้เริ่มข้ามพรมแดนความสัมพันธ์เชิงเครือญาติและแปรเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้เป็นไปในมิติของชุมชนมากขึ้น

ชุมชนหลังอาชีวะเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายมากกว่าชุมชนในเมืองสงขลาทั้งสองแห่งที่กล่าวมาข้างต้น และส่วนใหญ่แล้วจะมีอาชีพที่ต้องพึ่งพิงผู้อุปถัมภ์มากกว่า เช่น อาชีพลูกเรือประมง ความสัมพันธ์จึงแทบจะไม่มีความเป็นชุมชนดำรงอยู่เลย

การวิจัยเชิงปฏิบัติการของนักวิจัยในพื้นที่จึงมีความยากลำบากอย่างยิ่ง แต่ได้พยายามที่จะสร้างจุดเริ่มต้นของการดึงชาวบ้านมาร่วมมือกัน ได้แก่ การริเริ่มสร้างกลุ่มออมทรัพย์ โดยเป้าหมายของกลุ่มไม่ได้อยู่ที่การสะสมเงินหากแต่เป็นการสร้างพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มาร่วมพูดคุยกัน ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่ผู้นำชุมชนเก้าเส้งได้สรุปมาจากการสร้างกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนเดิมของตนก่อนที่จะเข้ามาเพื่อร่วมกับทีมนักวิจัยในการสร้างกิจกรรมในพื้นที่ชุมชนหลังอาชีวะ

แม้ว่าการสร้างกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์โดยผู้นำเก้าเส้งจะสามารถดึงเอาชาวชุมชนหลังอาชีวะส่วนหนึ่งมาร่วมกันได้ แต่ก็ยังคงอยู่ในระยะเริ่มของการสร้างและจะต้องขยายความรู้สึกร่วมกันของชุมชนต่อไป

ความพยายามของผู้นำชุมชนเก้าเส้งในการสร้าง “ กิจกรรม ” ในชุมชนเก้าเส้ง ได้พยายามดึงเอาอำนาจการเมืองท้องถิ่นมาเป็นเงื่อนไขในการทำให้ชาวชุมชนหลังอาชีวะได้เปลี่ยนการรับรู้

เกี่ยวกับอำนาจอย่างน้อยในสองระดับ ระดับแรกได้แก่การยอมรับในตัวผู้นำชุมชนเก้าเส้ง ระดับที่สองเริ่มรับรู้ว่าอำนาจของตนในฐานะของพลเมืองก็มีอยู่ไม่น้อย

การทำงานร่วมกับเครือข่ายสลัมภาคใต้ และเครือข่ายสลัม ๔ ภาค ได้ทำให้ชาวชุมชนรับรู้ปัญหาเรื่องที่ดินได้แก้ไขปัญหาในระดับหนึ่ง กล่าวคือ ได้รับรู้ว่ามีหนทางการแก้ไขปัญหาที่ดินด้วยการเรียกร้องตามสิทธิของพลเมือง แต่อย่างไรก็ตาม การร่วมใจกันเพื่อแสวงหาการต่อสู้ของตนเองยังไม่เข้มแข็ง เพราะเมื่อผู้นำถอยชุมชนก็ถอยตาม

การวิจัยชุมชนแออัดในกรุงเทพฯก็ประสบกับความยากลำบากมากเช่นเดียวกัน เพราะปัญหาของชุมชนแออัดกรุงเทพฯมีความสลับซับซ้อนมาก กรณีชุมชนนางเลิ้งซึ่งมีการซ้อนทับกันหลายมิติทั้งจากการถูกแยกออกเป็น ๒ ชุมชน การเป็นชุมชนเก่าที่ถูกซ้อนทับด้วยชุมชนของคนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ที่มีจำนวนมากกว่าครึ่ง ผู้อพยพใหม่นี้มีภูมิหลังด้านถิ่นที่อยู่เดิมหลากหลายมาก นอกจากนี้ยังมีการสร้างการรับรู้และรื้อฟื้นพื้นที่ “ นางเลิ้งเชิงโรแมนติก ” ก่อนหน้าที่โครงการจะเข้าไปทำงาน และที่สำคัญ การพำนักอาศัยของคนในชุมชนก็มีความแตกต่างกันในด้านเป้าหมายของตนเองด้วย กล่าวคือ คนเก่าแก่ที่เหลืออยู่ประมาณ หนึ่งในสาม ต้องการอยู่ในชุมชนนางเลิ้งต่อไปเพราะเป็นที่อยู่เดิมที่ตนเคยอยู่มาและยังสามารถทำการค้าขายได้ กลุ่มคนเก่าแก่นี้สามารถอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงชุมชน กลุ่มคนกลุ่มใหม่ที่อพยพเข้ามาที่มีมากถึงประมาณสองในสามก็สามารถอาศัยพื้นที่ชุมชนนางเลิ้งในการทำมาหากินซึ่งพอจะดำรงชีวิตได้โดยไม่เดือดร้อน และเนื่องจากจำนวนไม่น้อยก็อยู่มานานมาพอสมควรทำให้ได้มีการสร้างกลไกทางเศรษฐกิจนอกระบบที่จะใช้ในยามฉุกเฉิน เช่น การกู้เงินนอกระบบ

ความสลับซับซ้อนของการดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชนจึงทำให้แต่ละกลุ่มในแต่ละพื้นที่ของทั้งสองชุมชนที่ประกอบกันเป็นชุมชนนางเลิ้งนั้นสามารถมีทางออกของตนเองได้โดยที่ไม่เคยแสวงหาทางออกร่วมกัน ดังนั้น การสร้าง “ กิจกรรม ” ที่จะนำมาซึ่งความร่วมมือร่วมใจกันเพื่อจะถักสานสายใยของความสัมพันธ์จึงเกิดขึ้นได้ยากมาก

นักวิจัยได้พยายามสร้าง “ กิจกรรม ” กลุ่มออมทรัพย์เพื่อทดลองใช้เป็นฐานของความร่วมมือร่วมใจกันหรืออย่างน้อยก็ให้เป็นการเปิดพื้นที่สาธารณะให้แก่คนในชุมชน แต่ก็ล้มเหลวเพราะไม่มีผู้ใดเข้าร่วม ด้วยเหตุผลที่สำคัญได้แก่ การที่คนในชุมชนต่างมีช่องทางเฉพาะในการทำมาหากินและช่องทางในการแก้ปัญหาฉุกเฉินเรื่องเงินทองของตนอยู่แล้วจึงทำให้ไม่สามารถลดความระแวงอันเกิดจากความสัมพันธ์ที่ขาดวิ่นไม่เคยมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน ได้ดังจะเห็นได้จากการอ้างว่าคนจำนวนมากเป็นผู้อพยพ หากย้ายหนีไม่ยอมจ่ายเงินคืนแก่กลุ่มออมทรัพย์แล้วใครจะเป็นคนรับผิดชอบ

เมื่อนักวิจัยพบว่าไม่สามารถเคลื่อน “ กิจกรรม ” กลุ่มออมทรัพย์ได้ ก็ได้สร้าง “ กิจกรรม ” ในเชิงพื้นที่ขึ้นมา ได้แก่ ความพยายามประสานให้คณะกรรมการชุมชนได้สัมพันธ์กับพื้นที่ของตนเองโดยใช้ข้อมูลที่นักวิจัยในโครงการได้ทำขึ้นมา โดยเฉพาะแผนที่ ซึ่งได้ชักนำให้เกิดการทำ “ ข่าวสารชุมชน ” ขึ้นมาในชุมชนศุภมิตร ๒

โครงการการสร้าง “ กิจกรรม ” ในเชิงพื้นที่นี้เองได้ทำให้เกิดการคิดถึงปัญหาร่วมเชิงพื้นที่ขึ้นมาซึ่งก่อให้เกิดการคิดกิจกรรมที่ต่อเนื่อง นั้นก็คือการมองเห็นภาพรวมของนางเลิ้งที่คนเข้ามาซื้อของน้อยลง และได้ร่วมกันคิดถึงการแก้ไขด้วยการทำกิจกรรมแผ่นป้ายประชาสัมพันธ์ “ ของดีที่นางเลิ้ง ” ซึ่งได้อาศัยการสร้างภาพนางเลิ้งเชิงโรแมนติกที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้มาเป็นฐานของกิจกรรม

เห็นได้ชัดว่ากระบวนการคิดถึงแผ่นป้ายกิจกรรม “ ของดีที่นางเลิ้ง ” บังคับให้ผู้นำชุมชนต้องจินตนาการถึงภาพนางเลิ้งเป็นภาพรวมขึ้นมาเพราะต้องคิดถึง “ ของดี ” ทั้งหลายที่มีอยู่ในพื้นที่ของชุมชน และต้องคิดถึงการสร้างการรับรู้ “ ของดี ” ร่วมกันของชุมชนด้วย จึงทำให้การคิดกิจกรรมนี้ต้องการแสวงหาความร่วมมือจากคนในชุมชนให้กว้างขวางมากที่สุด และทำให้ไม่สามารถตัดเอาพื้นที่ชุมชนศุภมิตร ๑ ออกจากแผ่นป้ายนี้ได้แม้ว่าจะไม่ได้รับความร่วมมือเลยก็ตาม

กิจกรรมต่อเนื่องที่เกิดขึ้นหลังจากการสร้างจินตนาการพื้นที่รวมของนางเลิ้งที่ผูกพันอนาคตของคนทุกคนด้วย ได้แก่ การทำโครงการศูนย์เด็กเล็ก ซึ่งได้ทำให้ผู้นำชุมชนได้มีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆที่ทำศูนย์เด็กเล็กด้วย กิจกรรมนี้เกิดขึ้นจากกระบวนการคิดถึงส่วนรวมที่ไม่สามารภเกิดก่อนหน้านี้ก็เพราะว่าไม่มีเงื่อนไขของการคิดถึงพื้นที่รวมของนางเลิ้ง เมื่อนักวิจัยได้เข้าไปสร้างจินตนาการพื้นที่รวมขึ้นมาจึงจุดประกายเรื่องนี้ขึ้นมาได้ แม้ว่าโครงการนี้จะประสบปัญหาความไม่เข้าใจและความระแวงกันทางด้านการเงิน แต่ก็ถือได้ว่าเป็นโครงการร่วมที่น่าจะนำไปสู่ความร่วมมือกันสร้างกิจกรรมส่วนรวมต่อไปในอนาคต

กิจกรรมต่อเนื่องอีกโครงการหนึ่งได้แก่ การทำโครงการปรับปรุงบูรณะตึกและอาคาร ซึ่งเป็นโครงการที่คิดขึ้นเพื่อจะทำให้ “ พื้นที่ ” และความเป็นนางเลิ้งนั้นเด่นชัด และงดงามขึ้น นำไปสู่การสร้างกลุ่มที่ทำงานเฉพาะด้านนี้ขึ้นมาได้แก่ “ ชมรมนางเลิ้งร่วมใจพัฒนา ” แม้ว่าโครงการนี้ยังไม่ได้ดำเนินการต่อแต่ก็เชื่อได้ว่ากิจกรรมในลักษณะของการสร้างความเฉพาะของพื้นที่จะต้องดำเนินการต่อไปได้อย่างแน่นอน

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายหลังจากการสร้าง “ กิจกรรมของดีนางเลิ้ง ” นำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ก็คือ การลบพื้นที่ชุมชนที่ถูกแบ่งออกเป็นสามชุมชนตามอำนาจรัฐใน

จินตนาการของเครือข่ายผู้นำทั้งสามชุมชน กดังปรากฏในการต่อสู้เพื่อติดตั้งป้ายของดีนางเลิ้งของชาวชุมชนที่ถูกปฏิเสธจากอำนาจรัฐที่ทั้งสามชุมชนได้ร่วมมือกันอย่างเต็มที่

การมีจินตนาการ “ พื้นที่ใหม่ ” ได้นำไปสู่การสร้างกิจกรรมของชุมชนในพื้นที่ของชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ การทำความสะอาดชุมชน การพัฒนาศูนย์เด็กเล็ก และการสร้างกิจกรรมการออมทรัพย์

การวิจัยชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ ๑ ซึ่งเป็นชุมชนบนพื้นที่ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการไล่รื้อชุมชนรัชดา แม้ว่าการต่อสู้คัดค้านการไล่รื้อที่รัชดาจะสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชาวชุมชนไม่น้อย แต่ว่าการอพยพมายังที่ใหม่นั้น ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งในกลุ่มผู้นำและในคนทั้งหมดในชุมชน กิจกรรมของชุมชนเดิมที่นำมายังที่ใหม่นั้นไม่สามารถร้อยใจคนในชุมชนได้เหมือนในช่วงของการต่อสู้กับการไล่รื้อประกอบกับมีความขัดแย้งกันมากขึ้นระหว่างผู้นำหลายกลุ่มในชุมชนด้วย

เนื่องจากชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ ๑ นั้นย้ายมาจากชุมชนรัชดาที่เคยได้รับความช่วยเหลือจากหลายองค์กรมาก่อน จึงทำให้ยังคงได้รับความช่วยเหลือจากองค์กรเหล่านั้นต่อไปอีก ดังนั้นนักวิจัยที่เข้าไปศึกษาจึงได้มีกรอบความคิดที่จะใช้ “ กิจกรรมแก้ไขความขัดแย้ง ” เหล่านั้น เพื่อรื้อฟื้นความเป็นชุมชนให้กลับคืนมา โดยอาศัยการดำเนินกิจกรรมผ่านกิจกรรมเดิมที่มีอยู่แล้ว เริ่มจาก กลุ่มออมทรัพย์ แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากว่าแต่ละกลุ่มไม่สามารถหันหน้าเข้ามาหากันได้ และที่สำคัญ ก็คือ ในความรู้สึกนึกคิดของแต่ละกลุ่มที่ได้เปิดเผยเชิงนินทาแก่นักพัฒนาแสดงให้เห็นว่าคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลงอย่างมากจนยากที่จะประสานได้

แต่อย่างไรก็ตาม การเริ่มจากการประชุมร่วมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อหาทางแก้ไขความขัดแย้งในชุมชน เท่ากับการวางอิฐก้อนแรกในแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งภายในชุมชน ได้แก่ มีการอธิบายว่ามี “ มือที่สาม ” เข้ามาทำให้ชุมชนแตกแยก อันได้แก่ สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง ที่เข้ามาทำงานในชุมชนโดยปราศจากการประสานงานที่ดีพอ

การอธิบายความขัดแย้งด้วย “ มือที่สาม ” เช่นนี้เกิดขึ้นได้ในเงื่อนไขที่คนในชุมชนเองก็ทนไม่ได้ต่อสภาวะที่เป็นอยู่ แต่ก่อนหน้านี้ไม่สามารถมีพื้นที่สาธารณะใดที่จะช่วยทำให้เกิดการสร้างเงื่อนไขของการกลับมาร่วมมือกันให้เป็นที่รับรู้ร่วมกันได้ เพราะการอธิบายว่าความขัดแย้งเกิดจาก “มือที่สาม” ก็จะทำให้แต่ละฝ่ายสามารถหันหน้าเข้ามาหากันได้โดยที่แต่ละฝ่ายไม่เสียหน้า

จากนั้น นักวิจัยได้อาศัยการรื้อฟื้น “ ประวัติศาสตร์- ความทรงจำ ” ของการต่อสู้ของชาวชุมชนสุวรรณประสิทธิ ๑ มาเป็นเครื่องมือในการถักทอสายใยความสัมพันธ์ในชุมชนให้เกิดขึ้นใหม่

โดยการสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องเพื่อเน้นเรื่องราวของการต่อสู้ของชาวชุมชนรัชดาจนกระทั่งมาสู่การก่อตั้งชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ขึ้นมา

กิจกรรมรื้อฟื้น " ประวัติศาสตร์- ความทรงจำ " ที่เป็นของชาวชุมชนเริ่มจากการใช้โอกาสที่อาจารย์และนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เข้ามาเยี่ยมชุมชนเป็นการรื้อฟื้นเล่าเรื่องการร่วมมือร่วมใจกันต่อสู้กับการถูกไล่รื้อในอดีต ต่อมาเมื่อเกิดการเลือกตั้งกรรมการชุมชนชุดใหม่ขึ้น ก็หยิบประเด็นของการรื้อฟื้นความสัมพันธ์ในชุมชนด้วยการจัดงาน " ทำบุญรำลึก ๑๓ ปีแห่งการตั้งชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ " แม้ว่าการจัดกิจกรรมนี้จะยังไม่สามารถร้อย " เวลา " ของชาวบ้านให้ร่วมกันอยู่ในพื้นที่ใหม่ได้ แต่ก็เป็นการสร้างเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความสบายใจในการที่จะพูดคุยกันได้มากขึ้นระหว่างกลุ่มที่ขัดแย้งกัน และมีความกระตือรือร้นที่จะหวนกลับมาทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็น " ชุมชน " ต่อไป

กิจกรรมที่นักพัฒนาและชาวบ้านพยายามคิดทำให้ต่อเนื่องต่อจากงานรื้อฟื้น " ประวัติศาสตร์-ความทรงจำ " ของชาวบ้าน ได้แก่ แผนงานสำรวจสมาชิกในชุมชน การส่งเสริมกิจกรรมเยาวชนเพื่อต่อต้านยาเสพติด และแผนการจัดระบบสวัสดิการเพื่อผู้สูงอายุ

แม้ว่าแผนงานที่วางเอาไว้ไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติจริง และบางแผนเช่น การสำรวจสมาชิกในชุมชนก็ทำได้ไม่มากนัก แต่ก็มีการสร้างกิจกรรมอื่น ๆที่ต่อเนื่องมา เช่น การใช้สถานการณ์ "กองทุนหมู่บ้าน" เป็นเครื่องมือในการสร้างกิจกรรมอื่น ๆซึ่งได้ทำให้เกิดการประชุมร่วมกันหลายครั้งและมีผู้เข้าร่วมประชุมมากขึ้นกว่าเดิมมากทีเดียว ซึ่งด้านหนึ่งนั้นเกิดจากความต้องการกองทุนมากกว่าต้องการการรื้อฟื้นความเป็นชุมชน แต่ก็อาจจะนำไปสู่การแปรเปลี่ยนความสำนึกของชาวชุมชนได้ในอนาคต

การวิจัยชุมชนเมืองใหม่บางพลีเป็นการเลือกวิจัยชุมชนใหม่ที่ก่อตั้งขึ้นมาไม่นาน และเป็นการก่อสร้างบ้านเรือนเพื่อรองรับกับการขยายตัวของนิคมอุตสาหกรรมโดยเฉพาะ ดังนั้น สมาชิกในชุมชนเมืองใหม่บางพลีจึงมีความหลากหลายในทุก ๆด้าน ประกอบกับ สมาชิกส่วนใหญ่พำนักอาศัยอยู่ในพื้นที่เพื่อที่จะให้ใกล้ที่ทำงานเท่านั้น จึงทำให้ปราศจากรากฐานของความเป็นชุมชนและเมื่ออนาคตของคนในชุมชนฝากไว้ที่โรงงานอุตสาหกรรมจึงทำให้ความใส่ใจที่จะสร้างชุมชนไม่เกิดขึ้นตามไปด้วย

การสร้างกิจกรรมที่จะนำไปสู่การสร้างความสำนึกร่วมกันของชุมชนจึงเป็นเรื่องที่เกิดได้ยากมากขึ้นตามไปด้วย แม้ว่าจะมีการเคลื่อนไหวของสมาชิกของชุมชนเมืองใหม่บางพลีอยู่เสมอในการ

เรียกร้องสาธารณูปโภค แต่ก็เป็นการเคลื่อนไหวเฉพาะเรื่องเฉพาะประเด็นไปไม่สามารถที่จะนำไปสู่การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องได้

ขณะเดียวกัน ความใหญ่โตของชุมชนก็เป็นแรงดึงดูดให้นักการเมืองท้องถิ่นพยายามเข้ามาสร้างฐานเสียงโดยที่มีนักการเมืองท้องถิ่นที่เป็นคนดั้งเดิมเป็นผู้ผูกขาดอำนาจ แต่เนื่องจากว่าสมาชิกชุมชนไม่ได้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ของตนกับชุมชนก็มักจะไม่สนใจจะไปเลือกตั้ง แต่นักการเมืองท้องถิ่นก็สามารถสร้างระบบอุปถัมภ์ได้ในหลายกลุ่มภายในชุมชน

กลุ่มในชุมชนเป็นกลุ่มที่ถูกจัดตั้งอย่างเป็นทางการ เช่น กลุ่มกรรมการชุมชน ซึ่งแต่งตั้งโดยการเคหะแห่งชาติ ซึ่งชาวชุมชนเห็นว่าไม่ได้ทำอะไรเป็นเพียงหัวคะแนนให้แก่นักการเมืองท้องถิ่นเท่านั้น

ส่วนกลุ่มออมทรัพย์เป็นความพยายามจัดตั้งจากเจ้าหน้าที่ชุมชนของสำนักงานกองทุนพัฒนาชุมชนเมืองและองค์กรพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ซึ่งสรุปได้ว่าไม่ประสบผลสำเร็จทั้งในด้านการขยายจำนวนสมาชิก การสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการออมทรัพย์ และการเพิ่มมิติของการรวมกลุ่ม

นักวิจัยในโครงการวิจัยพยายามที่จะสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนด้วยการดำเนินงานเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน และพยายามเสริมกิจกรรมของกลุ่มต่าง ๆที่มีอยู่แล้วให้มีความสามารถในการดูแลและแก้ไขปัญหาของชุมชน

กิจกรรมที่เริ่มทำในระยะที่สามได้แก่การสรุปภาพรวมและปัญหาของชุมชนที่นักวิจัยได้ศึกษาในโครงการระยะแรกและระยะที่สอง และได้มีข้อเสนอให้แก้ไขปัญหาทางด้านกายภาพแก่หน่วยงานที่รับผิดชอบ จากนั้นได้พยายามสร้างการร่วมกันทำกิจกรรมตามประเพณีและกิจกรรมของแรงงาน เช่น งานวันเข้าพรรษา งานวันแรงงาน แต่ที่ถือได้ว่าประสบผลสำเร็จในแง่ที่มีคนเข้าร่วมมากที่สุดได้แก่ การจัดงานวันเบิกฟ้าวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งมีผู้เข้าร่วมมากถึง ๑๕.๐๐๐ คน

การเข้าไปเสริมกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์เป็นการทำให้เกิดความพยายามเก็บรักษาชาวชุมชนจำนวนหนึ่งที่มองเห็นถึงความสำคัญของการรวมกลุ่มโดยเฉพาะกลุ่มเครือข่ายออมทรัพย์นั้นสามารถทำให้เกิดการยกระดับความเข้าใจของชุมชนให้ขยายกว้างออกไปสู่ปัญหาของสังคมโดยรวมได้ เช่น การต่อต้านการตั้งโรงงานเหนือแหล่งน้ำธรรมชาติ เป็นต้น

กล่าวได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์ของกรณีศึกษาเมืองใหม่บางพลีนั้นไม่มีทางที่จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในลักษณะของชุมชนส่วนใหญ่ได้ เพราะชุมชนกว้างขวางเกินไป และในความรู้สึกนึกคิดของคนส่วนใหญ่ในชุมชนนั้นอนาคตของพวกเขาไม่ได้วางอยู่ที่ชุมชนหากแต่อยู่ที่โรงงานหรือบริษัทมากกว่า ดังนั้น การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางการสร้างชุมชนที่เข้มแข็งของชุมชนเมืองใหม่บางพลีจึงต้องเน้นอยู่ที่กลุ่มคนจำนวนหนึ่งที่สามารถสร้างสายสัมพันธ์ภายในกลุ่มตนเองให้แน่นเหนียวขึ้นได้ และสามารถยกระดับการเคลื่อนไหวไปสู่การร่วมมือกับเครือข่ายภายนอกเท่านั้น

ปรากฏว่า ความเหนียวแน่นที่เกิดขึ้นในกลุ่มคนจำนวนไม่มากนี้เองได้มีผลอย่างสำคัญตามมา กล่าวคือ การทำงานคนกลุ่มนี้สามารถสร้างกิจกรรมที่มีความหมายแก่การดำรงชีวิตไม่ว่าพวกเขาจะต้องย้ายไปอยู่ที่ใด ดังปรากฏว่าเมื่อมีผู้ตกงานและต้องเดินทางกลับบ้านที่อีสาน ก็มีการติดตามกลุ่มคนที่กลับบ้านให้มารวมตัวกัน จนสามารถสร้างแกนนำของกลุ่มหมู่บ้านห้าจังหวัดและประสบความสำเร็จในการติดต่อให้กรมประชาสงเคราะห์เข้ามาดูแลคนที่ตกงานได้

- 3 -

การวิจัยเชิงปฏิบัติการ : ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง " เวลา พื้นที่ อัตลักษณ์ "

เป้าหมายการดำเนินการโครงการวิจัย " พัฒนาการชุมชนและองค์กรชุมชนแออัด " ไม่ได้อยู่ที่การทำให้ชาวบ้านมีความเป็นอยู่ทางกายภาพที่ดีขึ้นเท่านั้น หากแต่เป็นความปรารถนาที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิตและพลังของชาวชุมชนให้ได้อยู่อย่างมีความสุข มีศักดิ์ศรี และมีความเสมอภาคในการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและพัฒนาเมือง เฉกเช่น ชาวเมืองในพื้นที่อื่นๆ ของสังคม

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นความพยายามที่จะสร้างความรู้ชุมชนและสร้าง " กิจกรรม " จากพื้นฐานความรู้ที่สั่งสมมา เน้นที่การมีส่วนร่วมของชาวชุมชนทั้งหมด โดยตระหนักว่าการวิจัยและการสร้าง " กิจกรรม " นั้นไม่ใช่คำตอบสุดท้ายของกิจกรรมของชุมชน เพราะชุมชนยังคงดำรงอยู่ส่วนนักวิจัยเป็นเพียงผู้ที่ผ่านมาแล้วผ่านไป ดังนั้น " กิจกรรม " ทั้งหลายจึงเป็นไปเพื่อทำให้ชุมชนดำเนินกิจกรรมของตนเองต่อไปได้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการณ์ จำเป็นต้องตระหนักว่าเราไม่สามารถหยุดความเปลี่ยนแปลงได้ และต้องเข้าใจเงื่อนไข บริบท และความเปลี่ยนแปลงที่ทั้งมีหน่ออ่อนยังไม่ปรากฏและความเปลี่ยนแปลงที่ทวีความเร็วมากขึ้น รวมไปถึงว่านักวิจัยต้องตระหนักว่าการทำให้เกิดกิจกรรมทั้งหลายนั้น จำเป็นที่ต้องให้ชาวชุมชนทั้งหมดรับรู้ว่าพวกเขาทั้งหมดนั้นรู้กันอยู่ว่าแต่ละฝ่ายคิดอย่างไร เพราะนักวิจัยควรจะตระหนักว่านักวิจัยไม่สามารถที่จะรับรู้ระบบอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของชาวชุมชนได้ทั้งหมด ดังนั้นการเสริมให้ชาวชุมชนได้สื่อสารกันในประเด็นร่วมเพื่อที่จะพัฒนาคุณภาพของชุมชนของตนได้ดีขึ้น

การดำเนินการวิจัยในพื้นที่ทีได้เลือกขึ้นมานั้น มีผลลัพท์ที่ไม่เหมือนกันดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น บางชุมชนมองเห็นความเปลี่ยนแปลงที่น่าทึ่ง บางชุมชนพบว่ามีความขัดแย้งมากเกินกว่าที่โครงการวิจัยจะเข้าไปจัดการได้ บางชุมชนนั้นชุมชนมีความเข้มแข็งอยู่ก่อนแล้ว แต่เพราะความเข้มแข็งนี้เองนำมาซึ่งความขัดแย้งในอีกรูปแบบหนึ่ง บางชุมชนไม่สามารถทำงานในชุมชนได้ทั้งหมดหากแต่สามารถต่อเชื่อมกลับไปสร้างผลกระทบในพื้นที่บ้านเกิด เป็นต้น

แต่ไม่ว่าจะมีผลลัพที่เห็นได้ไม่เหมือนกัน แต่ภายใต้โครงการวิจัยร่วมกันนี้ได้ทำให้มองเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจที่เกิดขึ้นในทุกชุมชน ได้แก่ การสร้างความเปลี่ยนแปลงความคิดของชาวชุมชนที่เกิดขึ้นในทุกชุมชนมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป

ความเปลี่ยนแปลงความคิดที่สำคัญ ได้แก่ การอธิบาย “ เวลา พื้นที่ ” อันนำไปสู่การสร้าง “ อัตลักษณ์ใหม่ ” และท่ามกลางกระบวนการเปลี่ยนแปลงความหมายของ “ เวลา พื้นที่ และอัตลักษณ์ ” นั้นได้นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลง “ ระหัสหมาย ” ที่สังคมได้สร้างครอบชาวชุมชนทั้งหลายไว้ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นได้อย่างไร

นักวิจัยในโครงการทุกคนได้ศึกษาการดำรงอยู่ของชาวชุมชนในทุกๆ ด้าน เพื่อที่จะใช้เงื่อนไขของการดำรงอยู่บางมิตินั้นสร้างกิจกรรมที่ทำให้ชาวชุมชนมาร่วมกันคิดและมองเห็นปมปัญหาของชุมชนตนเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาชีพ การออมทรัพย์ หรือแม้กระทั่งประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกันอยู่

การเลือกมิติของการดำรงอยู่บางด้านมาสร้างเป็นกิจกรรมนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสอดคล้องกับ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ของชาวชุมชนเอง หากไม่ใช่กิจกรรมนั้นก็จะไม่สามารถดำเนินต่อไปได้

เบื้องแรกสุดของ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ของชาวชุมชนทั้งหลายก็คือความช่วยเหลือทางด้านกายภาพทุกอย่าง ตั้งแต่ถนน ไฟฟ้า อาชีพ และทุน ซึ่งนักวิจัยทั้งหมดได้พยายามก้าวข้ามด้วยการไม่ทำงานสังคมสงเคราะห์ หากแต่ใช้เงื่อนไขเบื้องแรกสุดนี้ให้เกิดประโยชน์ด้วยการนำไปเชื่อมต่อกับมิติอื่นๆ เช่น การเรียกร้องไฟฟ้า นักวิจัยก็จะไม่รับเหมาทำแทน หากแต่เป็นผู้หาข้อมูลว่าจะดำเนินการได้อย่างไรบ้าง และผลักดันให้ชาวชุมชนดำเนินการเอง

การก้าวผ่านเบื้องแรกสุดของ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ของชาวชุมชนไม่ได้มีเพียงอย่างเดียว นักวิจัยตระหนักเสมอว่าความจำเป็นของชาวชุมชนนั้นมีมากมายและทุกเรื่องมักจะเร่งด่วนเสมอ การก้าวผ่านในทุกครั้งทุกเรื่องใหม่ๆที่เข้ามา นำไปสู่การเริ่มต้นที่จะคิดถึงความสำเร็จที่เกิดขึ้นมา

กรณีของชุมชนบะขาม เบื้องแรกสุดได้แก่การต่อสู้เพื่อได้ที่ดินมาเป็นสิทธิของตน การก้าวผ่านกรณีที่ดินนี้ได้แก่การทำให้ชาวบ้านเข้าใจร่วมกันได้ว่าการต่อสู้ในเรื่องที่ดินนั้นจำเป็นต้องสู้ในแง่ของกฎหมายซึ่งก็คือการก้าวไปสู่การอธิบายพื้นที่ที่ตนเองถูกหาว่า “ บุกรุก ” เสียใหม่

การทำกิจกรรมทั้งหมดของโครงการวิจัยล้วนแล้วแต่ต้องก้าวผ่านเบื้องแรกสุดของชาวบ้านนี้ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากโครงการแหล่งเงินทุกอื่น ๆที่ถั่งโถมลงสู่ชุมชนไม่ได้มีความคิดจะทำเช่นนี้ จึงทำให้ชุมชนตกอยู่ในสภาวะแย่งกันได้ทรัพยากรมาใช้เฉพาะหน้าเท่านั้น

กิจกรรมที่แม้ว่าจะเป็นการตอบสนองทางกายภาพ หากแต่เมื่อนักวิจัยมีความรู้ชุมชนมาก และมีเป้าหมายที่มากกว่าความสำเร็จทางกายภาพ และสร้างกิจกรรมลักษณะนี้อย่างต่อเนื่องจะได้ผลที่สำคัญคือทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงตามมา ก็คือ การเริ่มต้นอธิบายตนเองใหม่ หรือ การสร้าง “ อัตลักษณ์ ” ใหม่ขึ้นมา ซึ่งเป็นผลมาจากการอธิบาย “ เวลา ” และ “ พื้นที่ ” ใหม่นั่นเอง

ความเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่อง “ เวลา ” “ พื้นที่ ” และ “ อัตลักษณ์ ” นี้เองจะทำให้ชาวชุมชนพยายามสร้าง “ ระหัสหมายใหม่ ” แก่ตนเองและคนในเมืองที่รายรอบพวกเขาอยู่

รากฐานความเข้มแข็งของชุมชนอยู่ตรงความเปลี่ยนแปลงความคิดของชาวชุมชนนั้นเอง กรณีที่เกิดความขัดแย้ง ก็เป็นความขัดแย้งในการที่จะเข้าไปเป็นตัวแทนของกลุ่มอัตลักษณ์ใหม่ที่สร้างระหัสหมายใหม่

ที่กล่าวมาทั้งหมดไม่ได้หมายความว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างง่ายดาย หากแต่เกิดขึ้นมาจากการทดลองสร้างกิจกรรมที่จะก้าวผ่านเบื้องแรกสุดของ “ สิ่งที่อยู่ในใจ ” ชาวชุมชนที่ผิดพลาดแล้วก็คิดใหม่ สร้างสมมุติฐานกันใหม่ และสร้างกิจกรรมใหม่ขึ้นมาอีก ซึ่งก็คือการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้นเอง

จากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดนั้น สรุปได้ว่าการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้น มีความจำเป็นพื้นฐาน ดังต่อไปนี้

๑. นักวิจัยต้องเข้าใจถึงเป้าหมายที่ชัดเจนของโครงการวิจัย เช่น โครงการนี้เป็นความปรารถนาที่จะส่งเสริมคุณภาพชีวิตและพลังของชาวชุมชนให้ได้อยู่อย่างมีความสุข มีศักดิ์ศรี และมีความเสมอภาค

๒. ต้องมีความรู้พื้นฐานของชุมชนที่จะลงไปศึกษาให้ลึกซึ้งและกว้างขวางที่สุดก่อนทำงานวิจัย

๓. ต้องแปรเป้าหมายมาสู่วิธีการโดยใช้ความรู้พื้นฐานของชุมชนนั้นเป็นกรอบกำหนดวิธีการ

๔. เมื่อทดลองวิธีการหนึ่งได้ผล ต้องมีการสรุปบทเรียนก่อนเพื่อที่จะสร้างหรือทำให้เกิด “กิจกรรม” ที่ต่อเนื่องไป การวัดว่าได้ผลหรือไม่ พิจารณาได้จากว่าได้เดินไปในแนวทางสู่เป้าหมายหรือไม่

๕. เมื่อทดลองวิธีการหนึ่งไม่ได้ผล ต้องเปลี่ยนวิธีการ อย่าได้เสียดายกิจกรรมหรือเวลาที่ได้ใช้ไป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงไม่ใช่เพียงการแสวงหาความรู้ที่รู้เพื่อรู้เท่านั้น หากแต่เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อทำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงและเรียนรู้กระบวนการความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ " พัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด " ที่ดำเนินการมาสามระยะ จึงแบ่งออกเป็น ระยะแรกเป็นการวางเป้าหมายที่ชัดเจนของโครงการวิจัย โดยมีการศึกษาหาความรู้พื้นฐานของชุมชนที่จะลงไปศึกษาให้ลึกซึ้งและกว้างขวางที่สุด ระยะที่สอง การศึกษามิติทุกด้านของชุมชนที่เลือกพร้อมกับทดลองสร้างกิจกรรม ระยะที่สาม ได้แก่ การสรุปบทเรียนจากการสร้างกิจกรรมระยะที่สองนำมาปรับปรุงกิจกรรมที่ทำต่อไป

การค้นพบที่สำคัญของโครงการนี้ ได้แก่ การค้นพบความเปลี่ยนแปลงความคิดของชาวชุมชนแออัดซึ่งหวังไว้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะทำให้ชาวชุมชนแออัดจะสามารถสร้างกิจกรรมที่ต่อเนื่องต่อไปได้ด้วยตนเอง

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ไม่ได้เพียงต้องการเห็นเพียงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่ยังมุ่งเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกลุ่มนักวิจัยในโครงการ ซึ่งได้แก่ ความเปลี่ยนแปลงของระบบคิดและระบบการทำงานของผู้ร่วมทำการวิจัยในโครงการ

สัมพันธ์ภาพของผู้ทำการศึกษาวิจัยในโครงการนี้ระหว่างนักวิชาการกับนักพัฒนาเอกชน ได้แก่ การเรียนรู้ตลอดเวลาของการทำงานตลอดโครงการ การทำงานทั้งสามระยะได้ทำให้นักวิจัยทุกคนได้รับรู้ถึงอคติของการทำงานของนักพัฒนาที่มักจะพิจารณากิจกรรมอยู่ในระดับกิจกรรมเชิงปรากฏการณ์ และอคติของนักวิชาการที่มักจะมองเห็นแต่กรอบความคิดไม่มีข้อมูลที่แท้จริง นำมาสู่การสร้างกรอบการทำงานวิจัยที่เป็นส่วนผสมผสานของบุคลิกของนักวิจัยทั้งสองกลุ่ม

การทำงานวิจัยได้ทำให้นักพัฒนาสามารถพัฒนากิจกรรมของตนเองได้มากขึ้นกรอบการคิดที่ดีชัดเจนมากขึ้น นักวิชาการก็สามารถที่จะสร้างกิจกรรมของชุมชนได้สดวกมากขึ้น

- 4 -

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสังคมไทยทำให้ชุมชนทั้งหลายเคลื่อนไปสู่สภาพที่เป็นเพียง “ ชุมคน ” เป็นความเปลี่ยนแปลงที่อาจไม่มีผู้ใดสามารถยับยั้งได้ หากแต่การทำให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไปหรือสร้าง “ ชุมคน ” ให้เป็นชุมชนนั้นเป็นไปได้

หากสังคมไทยไม่มีชุมชนเหลืออยู่ รากฐานทางวัฒนธรรมทั้งหลายที่เคยเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญก็จะสูญสลายไปด้วย ดังนั้นพันธกิจของคนไทยทั้งหมดก็คือการที่ต้องหวนกลับมานึกถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่แนบแน่นกันมากขึ้นหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือหวนกลับมาสร้างชุมชนกันใหม่

การสร้างความใหม่หมายของ “ เวลา พื้นที่ อัตลักษณ์ และระหัสหมาย ” เป็นแนวทางหนึ่งในการรื้อฟื้นความเป็นชุมชนกลับมา แม้ว่าอาจจะทำได้ยากมากขึ้นหากจะทำในหมู่บ้านจัดสรร แต่ก็เป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถนำไปทดสอบได้ในชุมชนที่ถูกสังคมครอบด้วย “ ระหัสหมาย ” จนไม่สามารถสร้าง “ อัตลักษณ์ ” ตัวตนที่มีค่าขึ้นมาได้

ความรู้ที่ได้จากโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้ไม่ได้เป็นความรู้ลอย ๆ หากแต่เป็นความรู้ที่ได้มาจากการทดลองและเรียนรู้ร่วมกับพี่น้องชุมชนทั้งหลาย เป็นการทำงานร่วมกันของคนหลายฝ่าย จึงใคร่ขอขอบคุณทุกท่านไว้ ณ. ที่นี้

ตอนที่ 2

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

ระยะที่ 2 – 3

กรณีศึกษา : ชุมชนแออัดจังหวัดเชียงใหม่

โดย

ทวิช จตุวรพฤกษ์ หัวหน้าคณะผู้วิจัย

ศรินพร พุ่มมณี นักวิจัย

สมชาติ ภาระสุวรรณ นักวิจัย

ฟ้า ศิรประภา ผู้ช่วยนักวิจัย

บทที่ 1
ข้อมูลและความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนแออัด

ความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย

พื้นที่ของชุมชนระแกง ชุมชนกำแพงงาม และชุมชนหัวฝาย ส่วนใหญ่อยู่ในที่ดินของราชพัสดุ เทศบาล และธรณีสงฆ์ มีสถานภาพบุกรุก แต่ก็มีบางพื้นที่ที่เช่าที่ดินของเทศบาลและบางส่วนมีโฉนด จากรายงานผลการสำรวจชุมชนสลัมในเมืองเชียงใหม่ของกลุ่มสถาปนิกชุมชนเพื่อที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม (Community Architects for Shelter and Environment -CASE) ได้เสนอผลการสำรวจลักษณะการครอบครองที่ดินไว้ว่า ชุมชนระแกง มีบ้านที่อยู่ในพื้นที่บุกรุก 10 หลังคาเรือน เช่าที่ 39 หลังคาเรือน และมีโฉนด 15 หลังคาเรือน ชุมชนกำแพงงาม บ้านที่อยู่ในพื้นที่บุกรุก 21 หลังคาเรือน เช่าที่ 39 หลังคาเรือน และมีโฉนด 2 หลังคาเรือน ชุมชนหัวฝาย บ้านในพื้นที่บุกรุก 22 หลังคาเรือน เช่าที่ 51 หลังคาเรือน (มีทั้งเช่าที่เทศบาล และเช่าที่ดินวัดหัวฝาย) และมีโฉนด 14 หลังคาเรือน (ปฐมา หรุ่นรักวิทย์ และคณะ 2541, 94)

จะเห็นได้ว่าจากตัวเลขดังกล่าวมีผู้อยู่ในพื้นที่เช่ามากที่สุด 183 หลังคาเรือน จาก 267 หลังคาเรือน และพื้นที่บุกรุก 53 หลังคาเรือน

ในอดีตนั้น สภาพพื้นที่บริเวณนี้เป็นแนวสันกำแพงดินเก่า มีบ้านเรือนปลูกกันเป็นหย่อม ๆ ใกล้วัดพวกช้างและวัดหัวฝาย โดยบริเวณวัดหัวฝายมีกลุ่มแขกปาทานและไทยใหญ่เป็นกลุ่มดั้งเดิมอยู่ก่อนแล้ว ชาวแขกปาทานมีอาชีพเลี้ยงวัวแถบทุ่งช้างคลาน ส่วนไทยใหญ่มีอาชีพทำรองเท้าและเข็มขัดจากหนังวัว เพื่อส่งขายในเมือง ส่วนวัดพวกช้างเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของกลุ่มคนเมืองตั้งแต่ระยะแรก ๆ ของการเกิดชุมชน

พื้นที่บริเวณนี้เริ่มมีผู้คนอาศัยอยู่หนาแน่นขึ้น หลังจากมีการย้ายโรงฆ่าสัตว์จากถนนศรีดอนไชยมาอยู่บริเวณริมคลองแม่ข่าในปี พ.ศ.2498 เป็นต้นมา ชาวบ้านที่มีอาชีพชำแหละหมูได้ย้ายตามมาด้วย นอกจากนั้น บริเวณนี้ยังมีทำเลที่ตั้งอยู่ใกล้ตลาดถึง 2 แห่ง คือตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดประตูก้อม

ต่อมาในช่วงต้นทศวรรษที่ 2500 ทางเทศบาลได้สร้างสะพานข้ามคลองแม่ข่าและได้ไถกำแพงดินลงบางส่วนเพื่อตัดถนนเชื่อมระหว่างเขตเมืองชั้นในกับนอกกำแพงเมือง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างรวดเร็ว ปรากฏว่ามีหน่วยงานของรัฐบาลมาตั้งสำนักงาน

เพิ่มขึ้น ได้แก่ สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย กรมประสัมพันธ์ และโรงพยาบาลแม่และเด็ก ส่งผลให้ภาคธุรกิจการค้า อาคารพาณิชย์ขยายตัวตามมา ผู้คนอพยพเข้ามาบุกรุกพื้นที่ริมคลองแม่ข่าและกำแพงดินมากขึ้น โดยชาวบ้านไม่ทราบว่าตนเองได้กลายเป็นผู้บุกรุกพื้นที่สาธารณะแล้ว ซึ่งเขาได้ให้เหตุผลว่า “เห็นเป็นที่ดินว่าง ก็เข้ามาสร้างบ้านอยู่ ไม่นึกว่าจะเป็นที่บุกรุก”

ในปัจจุบันนี้ผู้ที่บุกรุกแนวกำแพงเมืองเก่าและริมคลองแม่ข่ายังคงรู้สึกไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย เพราะมีกระแสการไล่รื้อออกมาอยู่เนืองๆ มีการปล่อยข่าวลืออยู่เป็นระยะๆ ส่วนกลุ่มที่เช่าที่ดินของเทศบาล มีความรู้สึกมั่นคงมากกว่า หลายคนคิดว่าคงมีการเช่าต่อไป ไม่มีการยกเลิกสัญญา เพราะเทศบาลก็ไม่รู้ว่าจะนำที่ดินบริเวณนี้ไปใช้ประโยชน์ในเรื่องใด แต่ว่าในระยะนี้พรรคการเมืองที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้บริหารเทศบาล คือ กลุ่มเชียงใหม่คุณธรรม ซึ่งชนะการเลือกตั้งที่แขวงกาวิละ แขวงศรีวิชัย และแขวงนครพิงค์ แต่พ่ายแพ้ให้กับกลุ่มอานันทภูมิที่แขวงเม็งราย ซึ่งชุมชนที่ถูกมองว่ามีสถานภาพเป็นผู้บุกรุกอยู่ในแขวงเม็งรายเกือบทั้งหมด

การที่ชุมชนทั้ง 3 ไม่ได้ออกเสียงสนับสนุนกลุ่มเชียงใหม่คุณธรรมที่เป็นผู้บริหารเทศบาลในปัจจุบัน แต่กลับเป็นฐานเสียงสำคัญให้กลับกลุ่มอานันทภูมิ ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้าม ทำให้ชาวชุมชนทั้ง 3 ชุมชนเริ่มรู้สึกไม่มั่นคงด้วยเกรงว่าอาจจะถูกไล่รื้อ ซึ่งความกังวลใจนี้ได้ปรากฏขึ้นจริงแล้วเมื่อเกิดเหตุการณ์ไล่รื้อขึ้นที่หน้าบ้านของเขา นั่นคือ ชาวเขากลุ่มนี้เคยถูกไล่รื้อมาครั้งหนึ่งแล้วจากชุมชนอัษฎาธร ซึ่งอยู่ริมคลองแม่ข่าทางทิศเหนือของกำแพงเมือง ใกล้กับแจ่งศรีภูมิ ในการไล่รื้อครั้งแรกผู้บริหารเทศบาลชุดก่อนได้จัดให้มาอยู่ในบริเวณโรงฆ่าสัตว์ชั่วคราว โดยมีข้อตกลงกันว่าจะอนุญาติให้อยู่ 5 ปี ในปี พ.ศ.2543 เทศบาลได้ใช้พื้นที่ของโรงฆ่าสัตว์บางส่วนมาสร้างที่ทำการแขวงเม็งราย เมื่อแขวงสร้างเสร็จ เทศบาลมีโครงการสร้างลานกีฬาต้านยาเสพติดด้านหลังแขวงต่อไป แต่ปรากฏว่าพื้นที่บางส่วนเป็นที่อยู่ของชาวบ้านจากชุมชนอัษฎาธร ทางเทศบาลจึงได้ขับไล่ให้กลุ่มชาวเขาที่อยู่ในพื้นที่ของโรงฆ่าสัตว์ให้ออกไปจากพื้นที่ โดยกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดินของรัฐ เหตุการณ์นี้ทำให้ชาวชุมชนเกิดความกังวลใจขึ้นมาไม่น้อยว่า การไล่รื้อชุมชนริมคลองและแนวกำแพงอาจจะมีความเป็นไปได้เช่นกัน เพราะที่อยู่อาศัยของชาวชุมชนจำนวนไม่น้อยอยู่ในที่ดินของรัฐเช่นเดียวกัน

ปัจจุบันนี้ชาวชุมชนได้โต้แย้งข้อกล่าวหาว่าเป็นผู้บุกรุกว่า พวกเขาเป็นผู้บุกเบิกมากกว่า เพราะชาวบ้านเป็นผู้สร้างความเจริญและทำให้ที่ดินที่เคยรกร้างว่างเปล่า มีประโยชน์และมีค่าขึ้นมา หากในอนาคตจะมีการไล่รื้อจริง ชาวบ้านก็พร้อมที่จะต่อสู้เพื่อปกป้อง “บ้าน” ของตนเอง โดยให้เหตุผลว่า ชาวบ้านได้ลงหลักปักฐานอยู่ที่นี่มานานหลายสิบปีตั้งแต่บรรพบุรุษ และเห็นว่าตนเองมีฐานะเป็น “ผู้บุกเบิก” ที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้พื้นที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มากกว่าเป็น “ผู้บุกรุก” ที่ทำให้พื้นที่มีมลทินอย่างที่ถูกกล่าวหาหรือประทับตราจากคนภายนอก

การรวมกลุ่ม

จากการศึกษาประวัติความเป็นมาของชุมชนใน 3 พื้นที่ พบว่าแต่ละชุมชนมีลักษณะความเป็นมาแตกต่างกันออกไป หัวฝายเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีวัดหัวฝายเป็นศูนย์กลาง ชาวบ้านเดิมมีอาชีพเลี้ยงสัตว์ รับจ้างทำนา เก็บผักขาย และชำแหละหมู ชุมชนระแกงเป็นชุมชนดั้งเดิมเช่นกัน แต่รวมกลุ่มกันบนฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติและมีอาชีพเดียวกัน คือ รับจ้างทำเครื่องเขิน ส่วนชุมชนกำแพงงาม เป็นชุมชนใหม่ที่แตกตัวออกจากชุมชนหัวฝาย ตามนโยบายการตั้งชุมชนย่อยของเทศบาล ดังนั้น ชาวชุมชนทั้งสามแห่งจึงมีความสัมพันธ์ระหว่างกันมาแต่เดิม

ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานเป็นการผสมผสานกันระหว่างกลุ่มคนดั้งเดิมในพื้นที่ กับผู้ที่อพยพมาอยู่ทีหลัง ทั้งจากอำเภอรอบนอกและจากจังหวัดใกล้เคียง สำหรับกลุ่มที่อพยพมาอยู่ทีหลังก็จะมาเป็นกลุ่มๆ แต่ละกลุ่มจะมีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติหรือเพื่อนบ้านกันตามถิ่นฐานเดิม ในช่วงของการก่อรูปชุมชนนี้ บ้านเรือนยังไม่หนาแน่น กลุ่มที่อยู่มาแต่เดิมและผู้มาทีหลังต่างมีปฏิสัมพันธ์กันและมีความรู้สึกร่วมเป็นคนในพื้นที่เดียวกัน เพราะมีการพึ่งพาและถ้อยทีถ้อยอาศัยและร่วมเป็นศรัทธาวัดเดียวกัน และมีการแต่งงานข้ามกลุ่มกัน หรือเกิดการ “ดอง” กันระหว่างกลุ่ม ทำให้สายสัมพันธ์ของชาวบ้านในช่วงก่อรูปชุมชนเป็นไปอย่างแนบแน่น

ในชุมชนหัวฝายเคยมีการแบ่งกลุ่มทั้งเชิงพื้นที่ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดกันและความสัมพันธ์ทางสังคมมาก่อน หรือที่เรียกว่า “***ป๊อก***” ได้แก่ “*ป๊อกข้างวัดด้านทิศเหนือ*” เป็นที่อยู่ของกลุ่มคนที่อยู่ในพื้นที่มานาน บางคนสืบเชื้อสายมาจากชาวไทยใหญ่และแขกปาทาน ชาวบ้านส่วนใหญ่ในละแวกนี้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าละแวกอื่น อาชีพของชาวละแวกนี้ คือค้าขาย (ขายของชำที่บ้าน) รับราชการ และเป็นพนักงานบริษัท มีรายได้ที่แน่นอน และส่วนใหญ่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน

“ป๊อกหลังวัด” อยู่ในพื้นที่มานานเช่นกัน ชาวบ้านประกอบอาชีพค้าขาย ขายของที่ตลาดเมืองใหม่ ตลาดประตูก้อม รับจ้างทั่วไป และรับราชการ พื้นที่นี้ส่วนใหญ่เป็นที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์และบางส่วนเช่าที่วัดหัวฝาย

“ป๊อกริมคลองแม่ข่า” กลุ่มนี้อพยพมาจากอำเภอรอบนอกของเชียงใหม่ ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป ได้แก่ รับเหมาพ่นสี รับจ้างดายหญ้า ล้างจาน และซ่อมไฟฟ้า ฯลฯ แต่ก็มีอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำงานในโรงฆ่าสัตว์ บ้านส่วนใหญ่ในบริเวณนี้ปลูกสร้างบนที่ดินบุกรุก

“ป๊อกหลังแฟลตการเคหะแห่งชาติ” กลุ่มนี้เคยอยู่ในพื้นที่ที่ใช้สร้างแฟลตการเคหะแห่งชาติมาก่อน หลังจากถูกเวนคืนไปสร้างแฟลต ก็ได้ปลูกบ้านอยู่ด้านหลัง พื้นที่สร้างบ้านส่วนใหญ่เป็นที่เช่าจากเทศบาลนครเชียงใหม่

ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือ ***“ป๊อกชาวเขา”*** ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองแม่ข่าบริเวณหลังโรงฆ่าสัตว์ กลุ่มนี้มีอาชีพขายของที่ตลาดไนท์บาซาร์ ขายปลาหมึกย่าง และเย็บผ้าขาย ส่วนกลุ่มคนเมืองที่อยู่ท่ามกลางชาวเขานั้น (ตระกูลยานะขัติ) มีอาชีพขายของที่ตลาดไนท์บาซาร์เช่นกัน โดยขายผ้าฝ้าย

ผ้าพื้นเมืองจากสันกำแพง กระเป๋าขนาดเล็ก และย่ามที่มีลวดลายพื้นเมือง พื้นที่ปลูกสร้างบ้านในบริเวณนี้เป็นที่ดินงอกริมคลองแม่ข่า

กลุ่มชาวชุมชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอย่างมากในชุมชนคือ “ป๊อกหลังแฟลต” มีศูนย์รวมหรือที่พบปะกันคือร้านขายก๋วยเตี๋ยวของลุงประสิทธิ์ (เป็นประธานกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน – อสม.) การที่มีบ้านอยู่ใกล้ชิดกัน และมีฐานะยากจนเหมือน ๆกัน ทำให้ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน มีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมเป็นประจำ เช่น กลุ่มผู้ชายเลี้ยงไก่ชน กลุ่มผู้หญิงและแม่บ้าน จะตั้งวงเล่นบิงโกกันเป็นประจำ การเล่นบิงโกและการชนไก่ นับว่าเป็นเวทีการสร้างสายสัมพันธ์ที่สำคัญ เพราะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนซุบซิบนินทา บางครั้งมีการมีอภิปรายหรือถกปัญหาการเมืองร่วมกัน และหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน กิจกรรมของกลุ่มที่เคยร่วมกันทำมาแล้วนี้ อาทิเช่น การช่วยกันลาดซีเมนต์ทางเดินเท้าและขุดลอกลำเหมือง เนื่องจากในแต่ละปีชาวชุมชนละแวกนี้จะมีปัญหาที่ต้องเผชิญร่วมกันเป็นประจำ คือ ปัญหาน้ำท่วม จึงมีการร่วมกันขุดลอกลำเหมืองสาขาให้น้ำระบายได้ดีขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหน้าฝน เพื่อบรรเทาปัญหาน้ำท่วมขัง

รอบ ๆบริเวณร้านก๋วยเตี๋ยวนี้ มักจะมีเด็ก ๆ จับกลุ่มเล่นสนุกกัน นอกจากนั้น ยังเป็นสถานที่รวมกลุ่มกันของ“ขาหวยแอร์” มาติดต่อรับหวยไปขายและชำระบัญชีกันเป็นประจำ ตลอดจนเป็นสถานที่ที่คนปล่อยเงินกู้มาตามเก็บหนี้สินจากลูกหนี้ วันหวยออกก็จะเป็นที่ชุมนุมของพ่อเลี้ยงหวยและบรรดาขาขายหวยน้อยใหญ่ มาตรวจสอบและชำระหนี้สินกัน ทำให้พื้นที่นี้มีผู้คนรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมกันอย่างคึกคักแทบทุกวัน

“เครือข่ายหวยแอร์” เป็นการรวมกลุ่มอีกลักษณะหนึ่งทีเกิดขึ้นในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ การที่อาชีพขายหวยแอร์ขยายตัวได้รวดเร็ว แสดงว่าภาวะบีบรัดทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน มีส่วนทำให้อาชีพนอกระบบที่ปริ่มกับการทำผิดกฎหมายและขัดกับศีลธรรมเกิดการปรับตัวอย่างเข้มข้น และทำให้ชาวชุมชนต้องอาศัยการเสี่ยงโชคเป็นแนวทางการปรับตัวเพื่อให้เกิดรายได้กันมากขึ้นด้วย ทั้งการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายหรือ “ขา” และการซื้อหวยที่มีราคาสูงมาก โดยมี “โอกาส” ที่จะถูกรางวัลที่หลากหลายมากขึ้น เป็นสิ่งล่อใจ ทำให้ชาวชุมชนบางส่วนต้องกู้เงินดอกเบี้ยแพงจากเจ้ามือหวยซึ่งเป็นคนออกเงินกู้ด้วย

ในขณะที่อาชีพที่ปริ่มกับการขัดกฎหมายได้ขยายเครือข่ายอย่างรวดเร็ว เพราะมีการปรับปรุงเทคนิคการขายและการแบ่งปันผลประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม ขณะเดียวกันอาชีพรับจ้างชำแหละหมูที่โรงฆ่าสัตว์ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในลักษณะลูกพี่กับลูกน้องกลับประสบชะตากรรมไม่ต่างจากอาชีพทำเครื่องเขินของชาวระแกง คือได้หดเล็กลงอย่างต่อเนื่อง ทั้ง ๆที่เป็นอาชีพดั้งเดิมอย่างหนึ่งของชาวหัวฝายและกำแพงงามที่ทำกันมาตั้งแต่ช่วงก่อตั้งชุมชน และยังคงทำกันมาอย่างต่อเนื่อง

ที่ชุมชนกำแพงงาม อาจจำแนกการรวมกลุ่มตามลักษณะการเข้าถึงทรัพยากรและบริการของรัฐ ซึ่งจะแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ “กลุ่มที่อยู่ข้างนอก” จะได้รับข้อมูลข่าวสารและเข้าถึงบริการ

และความช่วยเหลือจากภายนอกได้ทั่วถึงกว่า แต่ทว่ากลุ่มนี้มีความสัมพันธ์กันในฐานะเพื่อนกันเท่านั้น มีการพึ่งพาอาศัยกันไม่มากนัก มักจะถูกอีกกลุ่มหนึ่งเรียกว่าเป็น “คนชั้นกลาง” ส่วน “กลุ่มที่อยู่ด้านใน” ที่อยู่ห่างถนนและเป็นกลุ่มคนชายขอบในชุมชน (กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกในตระกูล “ปาละรังษี” และชาวอาข่าที่อยู่ตามแนวกำแพงเก่า) กลุ่มที่อยู่ด้านในมักจะบอกเสมอว่าพวกเขาไม่ค่อยได้รับข่าวสารจากศูนย์ชุมชนมากนัก ไม่ค่อยได้รับรู้ว่าในขณะนี้มีการช่วยเหลืออะไรบ้าง ที่หน่วยงานจากภายนอกจัดให้กับชุมชน ข่าวสารและบริการด้านสาธารณูปโภคต่าง ๆ มักจะสิ้นสุดที่ต้นฉำฉาใหญ่เท่านั้น ไม่เลยเข้าไปด้านใน เช่น ถนน ไฟฟ้า และน้ำประปา เป็นต้น

กลุ่มปาละรังษีและกลุ่มชาวอาข่า แม้ดูเหมือนว่าจะเป็นคนชายขอบของชุมชน แต่สามารถตอกย้ำความสัมพันธ์แบบเครือญาติและกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันมาได้ ภายในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันแนบแน่น มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันหลาย ๆเรื่อง ทั้งแบ่งปันอาหาร ช่วยหางานมาให้ทำ และประกอบอาชีพเหมือนกัน อาจจะกล่าวได้ว่า หากมองเผิน ๆแล้ว ชุมชนกำแพงงามจะมีลักษณะปัจเจกชนนิยมสูง ชาวบ้านต่างคนต่างอยู่ และองค์กรชุมชนไม่เข้มแข็ง แต่หากมองลงไปในระดับครัวเรือน ก็จะพบเห็นสายสัมพันธ์ที่มีคุณภาพดำรงอยู่ด้วย และกลุ่มคนจนเหล่านี้กำลังมีการเคลื่อนไหวร่วมกันเพื่อแบกรับภาระของสังคม ด้วยการทำกิจกรมรักษาคลองแม่ข่าร่วมกัน

ความสัมพันธ์แบบเครือญาติของกลุ่มคนจนที่มีอาชีพรับจ้างทำงานเล็ก ๆน้อย ๆ หรืองานรับจ้างรายวัน ได้กลายเป็นทางเลือกหลักในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ กลุ่มตระกูล "ปาละรังษี” เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงถึงการรวมกลุ่มอย่างมีพลังในการต่อสู้กับปัญหาเศรษฐกิจในเมือง

กลุ่ม “ปาละรังษี” ได้ย้ายมาอยู่ในเมืองเป็นเวลานาน และสมาชิกส่วนใหญ่ในกลุ่มตระกูล "ปาละรังษี" มีอาชีพอยู่ในภาคการผลิตแบบไม่เป็นทางการมาโดยตลอด ทำให้กลุ่มเครือญาติตระกูล "ปาละรังษี" เลือกใช้วิธีการรวมกลุ่มกันในหมู่ญาติพี่น้องเป็นรากฐานในการปรับตัวเพื่อเผชิญหน้ากับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้งานรับจ้างเล็ก ๆน้อย ๆ หรือการทำงาน *”ต๊อบต๊อบแต๊บแต๊บ”* ของตระกูลนี้อยู่ได้คือ

<u>หนึ่ง</u> มีการจัดการภายในเพื่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลและพึ่งพาอาศัยกันในหมู่ญาติพี่น้องหลาย ๆด้าน โดยมีการจัดการคล้ายกับระบบกงสี เช่น มีการช่วยเหลือกันออกค่าใช้จ่ายในการรักษาความเจ็บป่วย ช่วยเหลือดูแลเด็ก ๆ ทีพ่อแม่ออกไปทำงาน ทุกคนจะไปกินข้าวที่บ้านไหนก็ได้ และหยิบยืมเงินทองยามขัดสนได้ ยกเว้นหนี้สิน จะเป็นภาระรับผิดชอบของคนก่อหนี้ การที่มีการช่วยเหลือจุนเจือกันเช่นนี้ ทำให้สมาชิกรู้สึกมั่นคงและปลอดภัยว่า ตราบใดที่ยังอยู่ในละแวกเดียวกัน จะมีการแบ่งปันทั้งอาหาร และงาน จะมีผู้ช่วยเหลือดูแลเด็ก ๆ และช่วยเหลือยามเจ็บป่วย

<u>สอง</u> มีการเรียนรู้เพื่อเพิ่มความหลากหลายของทักษะฝีมือและไม่เลือกงาน ทำให้ความสามารถในการเปลี่ยนอาชีพไม่ลดลง แม้ว่า สาเหตุเนื่องจากไม่ถูกครอบงำจากการศึกษาใน

ระบบมากนัก เพราะส่วนใหญ่เรียนหนังสือมาน้อย เช่น ลุงคำเรียนรู้งานรับเหมาก่อสร้างจากการเป็นกรรมการทำงานก่อสร้างมาก่อน

<u>สาม</u> มีเครือข่ายความสัมพันธ์กับภายนอก เช่น อ้ายเรืองเป็นคนกว้างขวาง มีเพื่อนมาก เพราะทำงานได้หลายอย่าง ทำให้มีช่องหางานเล็ก ๆน้อย ๆทำได้ไม่ยากนัก

<u>สี่</u> การมีทักษะฝีมืออย่างหลากหลาย ทำให้บางครั้งเลือกงานได้บ้าง และเอามาแบ่งปันให้ญาติพี่น้องทำอยู่กับบ้านได้ด้วย และประการสุดท้าย งานเช่นนี้ เป็นงานที่ค่อนข้างอิสระ เพราะไม่ต้องทำงานตามตารางเวลา ทำให้สามารถทำงานบ้าน ดูแลครอบครัว และทำงานหาเลี้ยงชีพไปพร้อม ๆกันได้

ผู้นำและภาวะการนำ

ภาวะการนำในช่วงก่อรูปชุมชน การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านที่ระแกงและหัวฝายในช่วงแรก (ช่วงนั้นกำแพงงามยังเป็นส่วนหนึ่งของหัวฝาย) จะปลูกบ้านอยู่เป็นกลุ่ม ๆ กระจัดกระจายไปตามสภาพพื้นที่ เช่น รอบวัดหัวฝาย หลังวัดพวกช้าง แนวคลองแม่ข่า และกำแพงดิน วิถีชีวิตชุมชนในช่วงนั้นชาวบ้านไม่จำเป็นต้องพึ่งพาหน่วยงานของรัฐมากนัก ชาวบ้านได้ช่วยเหลือเกื้อกูลและร่วมกันแก้ปัญหา บนฐานของความสัมพันธ์ในลักษณะความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน กลุ่มศรัทธาวัด และละแวกบ้านเดียวกัน เช่น การทำทางเดิน การสร้างบ้าน การถมที่ป้องกันน้ำท่วม รวมถึงการจัดงานประเพณีต่าง ๆ ภายในชุมชน

จากการจัดการความสัมพันธ์ในระบบดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านมีพื้นที่สร้างสัมพันธ์ร่วมกัน จึงมีความขัดแย้งกันไม่มากเช่นปัจจุบัน แม้ว่าจะเกิดความขัดแย้งขึ้น ในชุมชนก็มีเครื่องมือขจัดความขัดแย้ง ได้แก่ ผู้อาวุโสทำให้หน้าที่ไกล่เกลี่ย ดังนั้น ในช่วงนั้นชาวบ้านจะเคารพนับถือและยกย่องผู้อาวุโสของชุมชน

นอกจากผู้อาวุโสแล้ว ผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อถือก็คือผู้ที่มีความรู้ความสามารถด้านต่าง ๆ เช่น มัคทายกวัด กรรมการวัด จะได้รับการยอมรับในฐานะผู้นำในการจัดงานประเพณีและประกอบพิธีต่าง ๆในวัด ส่วนในชุมชนระแกง มีหมอตำแยและหมอเมืองหรือหมอยาพื้นบ้านที่รักษาความเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรและไสยศาสตร์ นอกจากนั้น ผู้ที่มีฐานะเศรษฐกิจดีพอที่จะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ ก็จะได้รับการยอมรับเช่นกัน ได้แก่ เจ้าของร้านขายของในชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้เหตุผลว่า เจ้าของร้านขายของมักจะให้ชาวบ้านซื้อเชื่อได้ และยังช่วยงานของชุมชนได้มาก

จะเห็นว่า ผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านในช่วงก่อนจะมีการพัฒนาอย่างเข้มข้น คือคนที่มีพันธมิตรมาก คนมีความรู้ความสามารถที่จะช่วยเหลือชุมชนได้ และผู้ที่มีฐานะเศรษฐกิจดีพอที่จะเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ กลุ่มคนเหล่านี้ยังคงได้รับการยอมรับอย่างมาก เมื่อเทศบาลได้เข้ามาส่งเสริมให้ชุมชนเมืองจัดตั้งคณะกรรมชุมชนขึ้นในปี พ.ศ.2527

ภาวะการนำกับงานพัฒนาชุมชน ผลการเลือกผู้นำครั้งแรก ๆปรากฏว่ากลุ่มคนดังกล่าวนั่นเองที่ได้รับการยอมรับให้เป็นประธานและคณะกรรมการชุมชน ทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานกับเทศบาลและหน่วยงานต่าง ๆของรัฐ ที่หัวฝายปรากฏว่าประธานคนแรกเป็นมัคทายกวัดหัวฝายและมีญาติพี่น้องมาก ส่วนที่ระแกงได้เจ้าของร้านขายเนื้อหมู

ต่อมา เมื่อเทศบาลและหน่วยงานภายนอกอื่น ๆมีการจัดงบประมาณพัฒนาชุมชนเมืองมากขึ้น ปรากฏว่าชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงความคิดและความคาดหวังต่อผู้นำสูงขึ้น คือนอกจากจะเป็นผู้ที่ช่วยเหลือชาวบ้านได้แล้ว ยังต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ มีประสบการณ์ในการสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้ด้วย เพราะจะทำให้ติดต่อประสานงานและเจรจาต่อรองนำผลประโยชน์เข้าสู่ชุมชนกับได้ ในช่วงนี้เองที่คุณประทีป บุญหมั้น ได้รับเลือกเป็นประธานชุมชนหัวฝาย สาเหตุที่คุณประทีปได้รับเลือกเป็นเพราะเขามีประสบการณ์มาก เคยไปทำงานที่กรุงเทพฯและเป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านบางส่วนมีงานทำ

ส่วนที่กำแพงงามเมื่อแยกออกเป็นชุมชนในปี พ.ศ.2538 นั้น คุณสมเกตุ สุกัญโท ได้รับเลือกเป็นประธาน เพราะชาวบ้านเห็นว่าเป็นคนพูดจาดี มีหลักการ เคยเป็นนักจัดรายการวิทยุท้องถิ่นมาก่อน นอกจากนั้น เขายังมีสายสัมพันธ์กับนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งมีส่วนทำให้สามารถแยกตัวออกจากหัวฝายมาตั้งชุมชนกำแพงงามได้

การที่ชุมชนถูกดึงเข้าไปผูกติดอยู่กับกิจกรรมพัฒนาของภาครัฐและการเมืองท้องถิ่น ทำให้เกิดวามเปลี่ยนแปลงภาวะการนำอย่างมาก การมอบอำนาจในการจัดการแก่ประธานชุมชนที่รัฐมาแต่งตั้ง ทำให้ผู้นำทางการเริ่มมีสถานภาพเป็นผู้จัดสรรทรัพยากรที่มาจากภายนอก ผู้นำบางคนต้องการอำนาจในการทำงานอย่างเต็มที่ แต่เนื่องจากทรัพยากรมีจำกัด ทำให้การจัดสรรไม่ลงตัวและไม่ทั่วถึง ชาวบ้านเริ่มติฉินนินทาการทำงานของประธานว่าช่วยเหลือเฉพาะเครือญาติและพวกพ้อง ภาวะการนำในชุมชนจึงถูกตั้งคำถามจากชาวบ้านมากขึ้น ผู้นำไม่ได้รับฉันทามติจากชาวบ้านส่วนใหญ่เหมือนเดิม แต่จะมีสถานะเป็นตัวแทนของกลุ่มตัวเองและกลุ่มการเมืองท้องถิ่นมากกว่า

อิทธิพลของกลุ่มการเมืองท้องถิ่นต่อผู้นำชุมชนจะปรากฏชัดเจนในช่วงที่มีการเลือกประธานชุมชน ในชุมชนจะแตกตัวออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามการสนับสนุนของกลุ่มการเมืองท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นที่ระแกง ที่ได้เปลี่ยนตัวประธานจากลุงเฉลิมมาเป็นอ้ายเจริญ กำแพงงามเปลี่ยนจากอ้ายสมเกตุเป็นอ้ายน้อง และชุมชนหัวฝายเปลี่ยนจากคุณประทีปเป็นคุณกรีทอง ผู้นำใหม่เหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กับกลุ่มการเมืองท้องถิ่นไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ผู้นำเหล่านี้เมื่อกลายเป็นประธานชุมชนแล้วมักจะพยายามสร้างฐานอำนาจของตัวเอง มีการจดสรรผลประโยชน์ไปให้กลุ่มของตัวเองมากกว่า เพราะถือว่ามีฐานการสนับสนุนจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานรัฐ กลุ่มการเมืองท้องถิ่น และองค์กรอื่น ๆ

ผลของการพัฒนาชุมชนของรัฐ จะไม่กระจายผลประโยชน์ไปสู่คนส่วนใหญ่หรือคนจน แต่จะกลายเป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างอำนาจบารมีแก่ผู้นำและกลุ่มของตัวเองมากกว่า ซึ่งจะนำไปสู่ความ

ขัดแย้งและความแตกแยกในชุมชน ผลการเลือกผู้นำแต่ละครั้งจะสะท้อนถึงการผนึกรวมตัวของผู้นำและกลุ่มของตัวเอง เพื่อช่วงชิงการนำอันเป็นหนทางเข้าถึงอำนาจและผลประโยชน์ ส่วนคนจน (เช่น กลุ่มปาละรังษี ต้องรวมกลุ่มกันขอไฟฟ้าใช้กันเอง) และคนชายขอบ (กลุ่มชาวเขาจะไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนา) จะไม่ได้รับการเหลียวแลเท่าใดนัก จึงต้องรวมกลุ่มกันเรียนรู้และช่วยเหลือตนเอง

ภาวะการนำในปัจจุบัน ในปัจจุบันแม้ว่าชุมชนจะไม่ได้สมัครสมานกลมเกลียวกันดีเหมือนก่อน แต่ก็ใช่ว่าจะแตกแยกเป็นเสี่ยงๆ จนไม่มีสมานฉันท์ ชาวบ้านได้เปรียบชุมชนเหมือนกับแก้วน้ำ โดยอธิบายว่าก่อนนี้แก้วน้ำใบนี้มีสภาพดี ใสสะอาดไร้ริ้วรอย แต่ในปัจจุบัน แม้ว่าแก้วใบนี้จะถูกกระทบกระทั่งจนมีรอยร้าวเกิดขึ้น แต่ยังคงใช้ใส่น้ำได้ หมายความว่า การที่มีความขัดแย้งกันเพิ่มมากขึ้น ก็ใช่ว่าชาวบ้านจะแตกแยกกันโดยเด็ดขาด แม้ว่าแต่ละคนแต่ละกลุ่มจะมีสายสัมพันธ์ของตนเอง แต่จะเกี่ยวพันกับคนอื่นกลุ่มอื่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง การรวมกันเป็นกลุ่มเป็นพรรคพวกมีทั้งรวมกันบนฐานของความเป็นญาติพี่น้อง ความสนิทสนมคุ้นเคยเสมือนญาติ และการช่วยเหลือพึ่งพากันในบางเรื่อง ความซับซ้อนของการถักทอสายสัมพันธ์เกิดจากความจำเป็นในการดำรงชีวิตที่ต้องช่วยเหลือพึ่งพากันนี้เอง เป็นกลไกขจัดหรือบรรเทาความขัดแย้งที่มีส่วนสำคัญป้องกันไม่ให้ชุมชนแตกแยก แม้ว่าจะมีผลประโยชน์ขัดกันหรือเกิดความไม่ไว้วางใจกันในการจัดสรรผลประโยชน์มาโดยตลอดก็ตาม

หากไม่มีผลประโยชน์เฉพาะหน้าจากภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง หรือเป็นชนวนความขัดแย้ง ชาวบ้านก็จะอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นพวกตามสายสัมพันธ์ เมื่อมีผลประโยชน์จากภายนอกเข้ามาโดยเฉพาะช่วงเลือกตั้ง ชาวบ้านจะแตกตัวเป็นกลุ่มๆ หลังจากการรับผลประโยชน์ได้ผ่านไปแล้ว ชาวบ้านก็จะกลับไปอยู่กับกลุ่มพวกของตัวเอง จากปรากฏการณ์นี้แสดงว่า ชาวชุมชนรู้จักจัดการกับปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไม่ให้ลุกลามไปเป็นความแตแยก ชาวบ้านรู้ว่าความขัดแย้งกันในแต่ละเรื่องจะยอมกันได้แค่ไหน อย่างไร และเมื่อไร โดยไม่สูญเสียสายสัมพันธ์ของความเป็นคนชุมชนเดียวกันหรือคนรู้จักมักคุ้นไป

ขณะที่ผู้นำทางการถูกตั้งคำถามจากชุมชนมากขึ้นนั้น ได้มีผู้นำกลุ่มใหม่เกิดขึ้นและมีบทบาทคู่ขนานกันไป ซึ่งเป็นผลของการเรียนรู้จากการร่วมทำกิจกรรมร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน ผู้นำใหม่กลุ่มนี้ได้ทำกิจกรรมในชุมชนด้วยการลงมือปฏิบัติด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องรอให้เทศบาลหรือประธานชุมชนช่วยเหลือ มีเพื่อนบ้านหรือเครือญาติให้การร่วมมือสนับสนุน เช่น อ้ายบุญเรือง ปาละรังษี ได้กลายเป็นผู้นำของกลุ่มญาติและชาวอาข่า ที่ได้ริเริ่มทำกิจกรรมรักษาคลองแม่ข่าที่กำแพงงาม นอกจากนี้ผู้นำเก่าอย่างอ้ายประทีปก็ได้ปรับเปลี่ยนภาวะการนำเช่นกัน หลังจากได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์จากการทำงานกับภาครัฐและองค์กรเอกชน จึงเกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตัวเองจากผู้นำที่เป็นเพียงตัวกลางประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก ซึ่งมักจะทำงานตามวัตถุประสงค์และตามวิธีการที่กำหนดจากภายนอก มาริเริ่มจัดองค์กรและกระบวนการทำงาน

เพื่อชุมชนและขยายออกไปสู่การทำงานระหว่างชุมชนต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่า “เครือข่ายองค์กรชุมชน” ผลของการจัดองค์กรใหม่นอกจากจะทำให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถกำหนดปัญหาและหาแนวทางแก้ไขด้วยตนเองแล้ว ยังมีส่วนสร้างผู้นำหรือคนทำงานของส่วนรวมกลุ่มใหม่ขึ้นมาด้วย[1]

ภาวะการนำในชุมชนปัจจุบัน จึงไม่ได้มีลักษณะรวมศูนย์อยู่ที่ตัวผู้นำเพียงคนเดียว ไม่ว่าจะเป็นผู้นำในลักษณะใดก็ตาม แต่จะอยู่ที่การมีส่วนร่วมของแต่ละกลุ่มปัญหาที่ได้เข้าไปร่วมกันหาทางออกร่วมกัน ในรูปของเวทีเครือข่ายมากกว่า ส่วนในระดับกลุ่มย่อยๆ ผู้นำเครือญาติและกลุ่มเสมือนญาติยังคงช่วยเหลือเกื้อกูลกันได้บ้างในบางระดับ แม้ว่าจะไม่อาจเรียกความสนิทสนมกลมเกลียวเหมือนในอดีตคืนมาได้ก็ตาม

การรวมกลุ่มกันลุกขึ้นมาแก้ปัญหาของตัวเองและส่วนรวม การรวมกลุ่มระหว่างชุมชนเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชน ความสามารถในการจัดการความขัดแย้งในระดับชุมชน และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในกลุ่มย่อยๆ นี้เอง เป็นคุณภาพของความสัมพันธ์ที่ยังคงมีพลัง แม้ว่าวิถีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไปจนต้องพึ่งพาภายนอกแทบทั้งหมด จนดูราวกับว่าผู้คนในชุมชนเมืองต่างคนต่างอยู่ หรือมีแนวโน้มกลายเป็น “ชุมคน” มากกว่า “ชุมชน” คุณภาพความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่นำไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนต่อไป

การวิจัยครั้งนี้พบว่า ภาวะการนำของผู้นำมีส่วนเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านเป็นตัวจุดประกายให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมแก้ปัญหาตนเองและส่วนรวม จากการร่วมกันทำในเรื่องเล็กๆ ซึ่งเป็นปัญหาส่วนตัว เช่น การขอไฟฟ้าของกลุ่มปาละรังษี ผลของมันไม่ใช่เพียงแค่ทำให้มีไฟฟ้าใช้ และเกิดความมั่นใจในศักยภาพในการแก้ปัญหาของตนเองเท่านั้น สิ่งที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือการเกิดสำนึกที่จะรับผิดชอบหรือรับภาระแก้ปัญหาของส่วนรวม คนกลุ่มนี้จึงได้ริเริ่มทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมในวงกว้าง คือ การรักษาคลองแม่ข่า โดยการเก็บขยะในคลอง สร้างทำนบป้องกันการถูกน้ำเซาะตลิ่งของคลอง และการปลูกต้นไม้ริมคลอง

การเป็นหนี้

ปัญหาของคนจนในเมืองคือขาดโอกาสและทางเลือกในการเข้าถึงทรัพยากรและรับบริการจากรัฐ การกู้หนี้ยืมสินจึงเป็นความจำเป็นที่ชาวชุมชนเมืองคุ้นเคยกันดี การยืมเงินได้กลายเป็นทางเลือกที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงของการดำรงชีวิต การมีอาชีพไม่มั่นคง มีรายได้ไม่แน่นอน และไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ทำให้ไม่มีหลักทรัพย์ใดๆในการเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบที่ดอกเบี้ยต่ำกว่าได้ เมื่อมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินในยามจำเป็นและฉุกเฉิน (เช่น จ่ายค่าเล่าเรียน เจ็บป่วย) ตลอดจนต้องการเงินลงทุนเพื่อค้าขายเล็กๆน้อยๆ จึงจำต้องไปกู้ยืมเงินนอกระบบมาใช้จ่ายอย่างไม่

[1] โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อ 2.3 “กิจกรรมและการเรียนรู้ของชุมชน”

มีทางเลี่ยง ความยากจนและไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกันทำให้ชาวชุมชนนอกจากจะไม่มีทางเลือกอื่นแล้ว ยังไม่มีอำนาจต่อรองกับคนออกเงินกู้อีกด้วย เป็นเหตุให้จำต้องยอมรับภาระดอกเบี้ยสูงเพื่อให้ได้เงินมาใช้จ่ายยามจำเป็น การมีหนี้ของคนจนจึงหมายถึงการขาดหลักประกันในชีวิตและไม่มีทางเลือกที่ดีกว่า

จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานในชุมชนพบว่า ประมาณร้อยละ 50 ของชาวชุมชนระแกงมีประสบปัญหาอาชีพไม่มั่นคงและมีรายได้ไม่แน่นอน เป็นเหตุให้ต้องกู้หนี้ยืมสินเป็นประจำ ในจำนวนนี้เกือบครึ่งหนึ่งต้องกู้ยืมเงินนอกระบบมาเป็นค่าใช้จ่าย ซึ่งต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราประมาณร้อยละ 20 ต่อเดือน ที่เหลือสามารถหยิบยืมได้จากญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และแหล่งเงินกู้ในระบบอื่น เช่น สหกรณ์เครดิตยูเนี่ยน และธนาคาร เป็นต้น

ในการแก้ปัญหามีหนี้สิน ชาวระแกงเคยผ่านประสบการณ์ที่ไม่ดีในกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มาก่อน แต่หลังจากได้เข้าร่วมกับเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ดำเนินกิจกรรมกองทุนชุมชนตามการสนับสนุนของกองทุนการลงทุนทางสังคม ซึ่งได้มีการสนับสนุนให้ชุมชนที่เป็นลูกข่ายขยับขยายกิจกรรมให้กว้างขวางออกไปจากเดิม ที่มุ่งเน้นกองทุนการศึกษาและกองทุนอาชีพเป็นหลัก โดยมีการประชุมร่วมกันเป็นระยะ ๆ ทำให้ชาวบ้านที่มีปัญหาตกอยู่ในวงจรมีหนี้สินนอกระบบกลุ่มหนึ่ง ได้เริ่มหันหน้าเข้าหากันเพื่อนำเสนอให้เครือข่ายพิจารณาแก้ปัญหานี้ โดยเริ่มจากสมาชิกที่กู้ยืมกองทุนอาชีพจำนวนไม่กี่ราย ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้กำหนดเงื่อนไขให้มีการออมทรัพย์เป็นรายวันตามกำลังความสามารถของแต่ละคน ต่อมามีสมาชิกเพิ่มขึ้น ทำให้กลุ่มออมทรัพย์เริ่มเป็นรูปเป็นร่างและมีกำหนดปล่อยกู้ในเร็ว ๆนี้ รายละเอียดในเรื่องจะเป็นงานวิจัยของทีมเชียงใหม่ในระยะที่ 3 ซึ่งจะได้นำเสนอต่อไป

ที่หัวฝาย กลุ่มชาวบ้านหลังแฟลตการเคหะแห่งชาติมีปัญหาการว่างงานมากที่สุด การมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่จำเป็น จึงนำไปสู่การกู้หนี้ยืมสินนอกระบบ โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 20 ต่อเดือนให้กับคนออกเงินกู้ อย่างไรก็ตาม ชาวชุมชนยังมีเลือกอื่น ๆ อีก คือ มีการตั้งวงแชร์ยืมโดยไม่มีดอกเบี้ย เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในภาวะชักหน้าไม่ถึงหลัง โดยมีการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมหรือเล่นการพนัน เพื่อให้ผ่อนคลายจากความรู้สึกเป็นทุกข์ใจที่เกิดจากการไม่มีอาชีพและรายได้

จากการสำรวจพบว่าชาวหัวฝายร้อยละ 60 มีปัญหามีรายได้ไม่พอจ่าย ในจำนวนนี้ร้อยละ 50 บรรเทาปัญหาด้วยการหยิบยืมเงินจากญาติพี่น้อง อีกร้อยละ 20 ต้องกู้เงินนอกระบบที่มีดอกเบี้ยสูง ที่เหลืออีกร้อยละ 20 จะกู้ยืมจากแหล่งเงินกู้ในระบบ เช่น ธนาคารและกองทุนต่าง ๆ ที่ผ่านมาชุมชนหัวฝายเคยตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อแก้ปัญหานี้มาก่อน แต่ผลปรากฏว่าไม่ประสบ

ความสำเร็จ[2] แต่ปัจจุบันนี้ หลังจากผ่านประสบการณ์ร่วมกันบริหารจัดการกองทุนชุมชนที่สนับสนุนโดยกองทุนการลงทุนทางสังคม ทำให้ชาวหัวฝายบางส่วนเกิดความมั่นใจในความสมารถของตนเองและเกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันมากขึ้น จึงเริ่มสนใจที่จะก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกครั้ง

ส่วนชาวกำแพงงามกว่าร้อยละ 65 มีปัญหามีรายได้ไม่สมดุลกับค่าจ่ายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน โดยมีสาเหตุสำคัญอาทิเช่น รายได้ไม่แน่นอน เพราะขายของไม่ดี อาชีพไม่มั่นคงเพราะถูกเลิกจ้าง สุขภาพไม่ดีทำให้ทำงานหนักไม่ได้ เป็นต้น ซึ่งปัญหาเหล่านี้นำไปสู่การเป็นหนี้สิน จากการสำรวจภาวะหนี้สินของชาวบ้าน ปรากฏว่าร้อยละ 40 ที่มีหนี้สิน ในจำนวนนี้มีชาวบ้านประมาณร้อยละ 25 ต้องกู้ยืมเงินนอกระบบ ที่เหลือสามารถหยิบยืมหรือพึ่งพาอาศัยญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านได้

ปัจจุบันนี้ การพึ่งพาอาศัยกันโดยการกู้ยืมเงินกันในหมู่ญาติมีน้อยลง บางครั้งอาจจะหยิบยืมเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้องมาใช้จ่ายยามจำเป็นได้บ้างครั้งละไม่มากนัก (ประมาณ 30 – 50 บาท) แต่หากเกิดจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินมากกว่านั้น เป็นต้นว่าเจ็บป่วยหรือจ่ายค่าเล่าเรียน ก็ต้องยืมเงินนอกระบบ ซึ่งมีทั้งแบบรายวันและรายเดือน อัตราดอกเบี้ยจะอยู่ในระหว่างร้อยละ 20-50 ขึ้นอยู่กับจำนวนเงินที่ต้องการยืม หากยืมเงินในหลักพัน จะต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 20 ต่อเดือน หากกู้เงินหลักหมื่น อัตราดอกเบี้ยจะสูงถึงร้อยละ 50 ต่อเดือนทีเดียว[3]

ลักษณะการกู้ยืมเงินอีกอย่างหนึ่งคือ การขายเขียวเงินเดือนของกลุ่มที่มีรายได้รายเดือน เช่น ลูกจ้างกวาดถนนหรือเก็บขยะของเทศบาล ซึ่งจะได้รับการว่าจ้างเป็นช่วง ๆ ประมาณครั้งละ 3-6 เดือน กลุ่มนี้จะมีปัญหามาก เนื่องจากได้รับเงินเดือนละครั้ง แต่มีความจำเป็นต้องใช้เงินทุกวัน ดังนั้น กลุ่มนี้จึงมักจะเบิกค่าจ้างล่วงหน้าจากหัวหน้างาน ซึ่งจะถูกหักส่วนที่เป็นดอกเบี้ยร้อยละ 20 ออกไปก่อน เมื่อสิ้นเดือนจะมีเงินไม่พอใช้จ่ายอีก ก็ต้องขายเงินเดือนล่วงหน้าต่อไป ทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นจากวงจรหนี้สินและการถูกเอารัดเอาเปรียบได้

ปัญหาหนี้สินจึงไม่ได้เกิดจากมีรายได้น้อยหรือไม่แน่นอนเพียงด้านเดียว แต่จะเกี่ยวข้องกับการถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้ที่แข็งแรงกว่าด้วย ซึ่งมีส่วนบั่นทอนความสามารถในการพึ่งพาตนเอง

---

[2] หลังจากออมเงินกันไปได้ระยะหนึ่งและปล่อยเงินกู้ไป ปรากฏว่าเมื่อถึงเวลาใช้คืน ไม่อาจเรียกเก็บเงินจากสมาชิกไม่ได้ ทำให้สมาชิกคนอื่นได้ยื่นขอกู้เงินไปจนหมด และไม่ชดใช้คืนเช่นกัน โดยอ้างว่าขอถอนเงินสะสมคืน ทำให้กลุ่มออมทรัพย์ต้องล้มไปโดยปริยาย

[3] จำนวนเงินยืมรายวันส่วนใหญ่จะอยู่ในเกณฑ์หลักพัน คืออยู่ในระหว่าง 1,000 –3,000 บาท กำหนดใช้คืนภายใน 40 วัน หากยืมเงิน 1,000 บาท ต้องใช้คืนวันละ 30 บาท รวมเป็นเงินที่ต้องใช้คืนทั้งสิ้น 1,200 บาท ซึ่งอัตราดอกเบี้ยจะเท่ากับร้อยละ 20 หากยืมรายเดือนจะต้องจ่ายดอกเบี้ยสูงกว่า เช่น ยืมเงิน 10,000 บาท กำหนดใช้คืนภายใน 10 เดือน ต้องใช้เงินคืนเดือนละ 1,500 บาท รวมเป็นเงิน 15,000 บาท ซึ่งอัตราดอกเบี้ยจะสูงถึงร้อยละ 50

ทำให้ชาวบ้านต้องจมจ่อมอยู่กับวงจนหนี้สินและความยากจน ซึ่งส่งผลให้เกิดความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตของคนจนอย่างสำคัญ ดังนั้น การแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจหรือเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตของคนจน จะเป็นไม่ได้หากชาวบ้านยังคงดิ้นไม่หลุดจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากวงจรหนี้สินนอกระบบ

วิถีชีวิตและปฏิทินชีวิตของคนจนเมือง

วิถีชีวิตของคนจนเมืองเป็นการดิ้นรนต่อสู้เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีวิต ที่มีเพียงสายสัมพันธ์หลากหลายระดับ เป็นทรัพย์สินที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเสมอมา คนจนเมืองไม่มีทรัพยากรธรรมชาติเป็นที่พิงหลังเหมือนกับชาวชนบท เราจึงเห็นการแตกตัวและการขยายพื้นที่ความสัมพันธ์ออกไปสู่สนามของสายสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายสู่ภายนอกอย่างซับซ้อน ความสามารถในการเปลี่ยนอาชีพและหางานต็อบแต็บของคนจนเมืองเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงศักยภาพของทุนสังคมดังกล่าวได้เป็นอย่างดี และยังเป็นรากฐานสำคัญของการขยายเครือข่ายองค์กรชุมชนออกไปได้อีกด้วย

เมื่อภาคการผลิตสมัยใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่กลับไม่แบกรับภาระทางสังคมใด ๆ นอกจากการรับผลประโยชน์จากแรงงานราคาถูก ประกอบกับการที่รัฐของไทยเองก็ไม่ได้มีระบบความสัมพันธ์ใด ๆ ที่จะเอื้อให้เกิดการกระจายโอกาสที่เท่าเทียมกัน ส่งผลให้เกิดภาคการผลิตคู่ขนานขึ้นมา ได้แก่ ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ ถือได้ว่าเป็นการสร้างสรรค์อย่างสำคัญของผู้คนในรัฐและระบบการผลิตที่ไม่ได้ให้โอกาสผู้คนได้รับการตอบสนองความต้องการพื้นฐานอย่างพอเพียง ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการนี้ จึงเป็นทั้งแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตของแรงงานราคาถูกอื่น ๆ ให้สามารถดำรงอยู่เพื่อเป็นปัจจัการผลิตให้แก่ภาคการผลิตสมัยใหม่ที่เป็นทางการ และที่สำคัญคือเป็นการสร้างงานของคนจนเมืองเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิตที่ไม่มีใครเข้ามาช่วยเหลือนั่นเอง(อรรถจักร ใน อคิน 2542:)

ในยุคก่อรูปชุมชน แม้ว่าภาคการผลิตไม่เป็นทางการจะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้คนในชุมชนมีรายได้ แต่ก็มิใช่ทางเลือกเดียวที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตอยู่ เพราะในช่วงนั้นยังมีความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และมีแหล่งอาหารจากธรรมชาติ เป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญไม่น้อยเช่นกัน อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านในยุคก่อรูปชุมชนนี้ คือ ทำนา เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทำนา เกี่ยวข้าว ถางหญ้า รับจ้างทำเครื่องเขิน และเก็บผักเก็บหญ้าไปขาย ฯลฯ เป็นต้น

ตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ภาคการผลิตสมัยใหม่เติบโตเต็มที่ นักท่องเที่ยวจากทั่วโลกได้หลั่งไหลเข้ามาสู่เมืองเชียงใหม่ โครงสร้างพื้นฐานและการบริการต่างๆ ได้รับการส่งเสริมจากรัฐอย่างเต็มที่ ส่งผลให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นจังหวัดส่วนภูมิภาคที่มีอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจ และเป็นหัวเมืองหลักรองจากกรุงเทพมหานคร

ผลจากการส่งเสริมการลงทุนด้านต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ความต้องการแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก แต่ละเลยภาคการเกษตรที่หล่อเลี้ยงประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ทำให้ภาคการเกษตรในสังคมชนบทเกิดปัญหาที่ไร้ทางออก พืชผลราคาตกต่ำ ชาวนามีหนี้สิน และค่อยๆ สูญเสียที่ดินทำกิน ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาในตัวเมืองอย่างต่อเนื่อง เพื่อมาหางานทำ

ชุมชนชาวนาใกล้ตัวเมืองกลายเป็นพื้นที่รองรับผู้คนเหล่านี้ พื้นที่ชนบทรอบเมืองจึงมีผู้คนมาอยู่กันอย่างหนาแน่น ส่งผลให้สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเคยเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ชีวิตชุมชนอยู่รอดมาได้อย่างดี ต้องเสื่อมสลายไปอย่างรวดเร็ว น้ำในคลองแม่ข่าเน่าเสียมีกลิ่นเหม็นจนใช้ประโยชน์ไม่ได้ ที่ว่างเปล่าริมคลองที่ไม่เหมาะกับการอยู่อาศัยและที่ว่างตามแนวกำแพงดินถูกจับจองเป็นที่อยู่อาศัย ที่นาถูกขายเปลี่ยนเป็นหมู่บ้านจัดสรร ผักหญ้าที่เคยมีเพียงพอที่จะเป็นทั้งแหล่งอาหารและเก็บไปขาย ก็หมดสิ้นไปด้วย

เมื่อรัฐเข้ามารับผิดชอบจัดการกิจกรรมสังคมแทนชุมชนในนาของ “การพัฒนาชุมชนเมือง” ทำให้ชาวชุมชนแทบจะไม่เหลือกิจกรรมร่วมที่เคยเป็นเวทีสร้างและตอกย้ำความสัมพันธ์เหลืออยู่ยกเว้นกิจกรรมตามประเพณีเท่านั้น ความสัมพันธ์ในลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันรูปแบบต่างๆ ทั้งเครือญาติ ความเป็นเพื่อนบ้าน และความสนิทสนมกันเสมือนญาติ ได้ลดความเข้มข้นลงไปเป็นลำดับ ตามความเติบโตของเมืองและความหนาแน่นมากหน้าหลายตาของประชากร ความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์เข้ามามีบทบาทสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ ชุมชนได้สูญเสียคุณภาพความสัมพันธ์และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันซึ่งเป็นทุนสังคมของชาวบ้านไปเป็นลำดับ วิถีชีวิตได้เปลี่ยนไปพึ่งภายนอกแทบทั้งหมด การประกอบอาชีพของชาวบ้านได้เพิ่มความหลากหลายขึ้น ชาวบ้านต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนอาชีพบ่อยขึ้น อาชีพที่เคยมั่นคงดีกลับตกอยู่ในสภาพไม่แน่นอน เช่น อาชีพชำแหละหมูของชาวหัวฝายและกำแพงงาม และการทำเครื่องเขินของชาวระแกง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ผลของความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ในชุมชนเพียงด้านเดียว การที่เชียงใหม่เป็นเมืองใหญ่และเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภาคเหนือนับว่าเป็นช่องทางให้ชาวชุมชนเปลี่ยนอาชีพได้ง่ายและมีรายได้เพิ่มขึ้นด้วย ในช่วงนี้เองที่ชาวชุมชนสามารถสร้างบ้านด้วยวัสดุที่แข็งแรงทนทาน และมีสิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตมากขึ้น

อาจกล่าวได้ว่า การที่รัฐยื่นมือเข้ามาทำกิจกรรมส่วนรวมแทนชาวบ้านนั้น ได้ลิดรอนคุณภาพความสัมพันธ์และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชนไป กิจกรรมพัฒนาชุมชนของรัฐ

ไม่ได้เป็นเพียงเอาริบเอาภาระหน้าที่ของชาวบ้านไปเท่านั้น แต่ยังทำให้ชาวบ้านไม่มีพื้นที่หรือเวทีสร้างและตอกย้ำคุณภาพความสัมพันธ์ไปด้วย แม้ว่าสาธารณูปโภคต่าง ๆในชุมชนได้รับการปรับปรุงขึ้นก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ต้องชดใช้ด้วยความสัมพันธ์และความเกื้อกูลกันไปเช่นกัน ซึ่งหมายถึงการสูญเสียทุนสังคมที่เหลืออยู่นั่นเอง

หลังปี พ.ศ.2540 เศรษฐกิจของประเทศประสบกับภาวะฟองสบู่แตก ย่อมส่งผลโดยรวมต่อภูมิภาค โดยเฉพาะจังหวัดเชียงใหม่ ธุรกิจต่าง ๆ ล้มละลาย นักท่องเที่ยวลดจำนวนลง มีผลต่อการปลดคนงานในภาคการผลิตสมัยใหม่ รวมทั้งภาครัฐ ภาครัฐวิสาหกิจ และภาคเอกชน ทำให้มีผู้ว่างงานเพิ่มขึ้นจำนวนมาก รวมทั้งภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการที่เคยพึ่งพาและรองรับการขยายตัวของภาคการผลิตสมัยใหม่ อาศัยการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นฐานในการได้มาและปรับเปลี่ยนอาชีพที่ให้รายได้ทำให้อยู่ได้หรือน่าพอใจในระดับหนึ่ง ก็ย่อมได้รับผลกระทบอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้

ผลกระทบที่สำคัญคือ แรงงานหรือลูกจ้างที่เคยอยู่ในภาคการผลิตสมัยใหม่ระดับล่างถูกเลิกจ้าง แรงงานดังกล่าวบางส่วนได้เคลื่อนเข้าสู่ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการมากขึ้น ทำให้เกิดการแข่งขันกันสูงขึ้น ผู้ที่ออกจากภาคการผลิตสมัยใหม่สวนใหญ่ จะความรู้ทักษะและมีเงินลงทุนมากกว่า ทำให้มีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร และประกอบอาชีพที่ดีกว่า เช่น อาชีพค้าขาย (ขายอาหาร น้ำเต้าหู้ ลูกชิ้น ปาท่องโก๋ และเปิดท้ายรถขายของ ฯลฯ) อาชีพขับรถรับจ้าง เป็นต้น ผลของการถูกเบียดขับนี้ ทำให้แม้แต่อาชีพเก็บขยะขาย ก็ปรากฏว่ามีการแข่งขันสูงขึ้นเช่นกัน มีคนเก็บขยะไปขายกันมากขึ้น มีทั้งที่ใช้รถยนต์ รถจักรยานยนต์พ่วงข้าง และพนักงานประจำรถเก็บขยะของเทศบาล ได้เข้ามาเก็บของที่ทิ้งแล้วไปขายต่อกันอย่างกว้างขวาง ทำให้ชาวชุมชนที่ส่วนใหญ่ใช้รถจักรยานพ่วงข้าง เดินเข็นรถ และเดินแบกถุง จะเก็บได้ของที่มีไม่ค่อยมีราคาเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ เศษกระดาษหนังสือพิมพ์ ขวดเบียร์ ขวดลิโพ และขวดพลาสติก

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเศรษฐกิจตกต่ำ ชาวชุมชนเมืองได้มีความเคลื่อนไหวที่เป็นการปรับตัวที่แสดงให้เห็นถึงการจัดความสัมพันธ์แบบเสมอภาคในการเข้าถึงอาชีพมากขึ้น ระบบความสัมพันธ์ที่เสมอภาคได้หมดความสำคัญไปตาลำดับตามความเจริญเติบโตของเมือง ชาวชุมชนได้รื้อฟื้นความสัมพันธ์ขึ้นมาใหม่ เพื่อเผชิญกับภาวะการแข่งขันที่เข้มข้นมากขึ้น

กล่าวคือ ได้เกิดการรวมกลุ่มกันในลักษณะเครือข่ายการหางานของผู้ที่มีอาชีพรับจ้างเล็ก ๆน้อย ๆ ด้านหนึ่งมีการแตกตัวของกลุ่มคนออกเป็นกลุ่มย่อย ๆมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็มีการถักสานกันด้วยการช่วยหลือกันในด้านข้อมูลข่าวสารระหว่างกลุ่ม โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ร้านขายของเป็นแหล่งข้อมูลบ้าง ตัวบุคคลที่มีสายสัมพันธ์กับภายนอกกว้างขวางบ้าง (เช่น อ้ายเรือง แห่งตระกูล “ปาละรังษี” ที่ชุมชนกำแพงงาม)

ในช่วงที่เศรษฐกิจเติบโต กลุ่มต่าง ๆเหล่านี้ได้แตกตัวเป็นปัจเจกบุคคล ที่ไม่ได้มีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูลมากนัก เพราะการหางานทำและการเปลี่ยนอาชีพทำได้ไม่ยากนัก แต่ละคนหรือครอบครัวมักจะอยู่เพียงในพื้นที่ของตัวเอง แต่เมื่อเศรษฐกิจตกต่ำ งานและอาชีพที่มีรายได้ที่ทำให้

อยู่ได้หาไม่ได้ง่าย ๆเหมือนเดิม งานเล็ก ๆน้อย ๆก็สร้างรายได้ไม่มากนัก การทำงานเพียงอย่างเดียวไม่อาจทำให้อยู่ได้อีก ต้องทำงานหลายอย่างพร้อม ๆกัน จึงจะอยู่ได้ จึงเกิดความจำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นมากขึ้นตามไปด้วย

ร้านขายของชำและร้านก๋วยเตี๋ยวในชุมชนไม่ได้เป็นสถานที่ทำการค้าของเจ้าของร้านและให้บริการลูกค้าเท่านั้น แต่มีความสำคัญเพิ่มขึ้น คือเป็นพื้นที่ที่ชาวชุมชนมาพบปะและแลกเปลี่ยนข้อมูลกันอีกครั้ง อาจกล่าวได้ว่าในช่วงเศรษฐกิจมีปัญหา ชาวชุมชนได้รื้อฟื้นพื้นที่สาธารณะขึ้นมาอีกครั้งในความหมายใหม่ เป็นพื้นที่ของความสัมพันธ์แบบเสมอภาคในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ซึ่งพื้นที่และคามสัมพันธ์ดังกล่าวได้สูญเสียความสำคัญและบทบาทหน้าที่ไปในช่วงที่เศรษฐกิจเติบโต

นอกจากนั้น ชาวชุมชนยังได้รวมตัวกันระหว่างชุมชนโดยการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนระดับแขวงขึ้นมา และได้ขยับออกไปสัมพันธ์กับภายนอกด้วยตนเอง เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนและปัญหาของเมือง ซึ่งทำให้เกิดกิจกรรมย่อย ๆขึ้นมากมาย ผลของการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนไปสัมพันธ์กับภายนอกนี้ ทำให้ชาวชุมชนเกิดสำนึกใหม่และได้ปรับเปลี่ยนตัวตนที่จะกำหนดชะตากรรมของตนเองและออกไปแบกรับภาระของสังคม ซึ่งเป็นการสร้างอัตลักษณ์ใหม่และนำไปสู่การถอดรหัสหมายที่ถูกประทับตราว่าเป็นกลุ่มคนที่เป็นส่วนเกินของเมือง

การเกิดสำนึกใหม่ของชาวชุมชนเห็นได้จากการที่ชาวบ้านได้เห็นความสำคัญของการเป็นคนจนเมือง ว่าไม่ได้เป็นส่วนเกินที่ไม่มีประโยชน์หรือเป็นสิ่งที่น่าอับอายของเมือง ในวันที่ชาวบ้านได้ร่วมกันเปิด ***“โฮงเฮียนคนแป่งเมือง”*** ชาวบ้านได้ออกมาประกาศถึงความมีตัวตนของคนจนเมืองผ่านการนำเสนอปฏิทินหรือวัฏจักรชีวิตประจำวันของคนจนเมือง ว่ามีส่วนอย่างสำคัญต่อการเติบโตของเมือง การประกอบอาชีพและการทำมาหากินของคนจนมีส่วนหล่อเลี้ยงเมืองให้มีชีวิตชีวา จากการสำรวจอาชีพของชาวบ้านในพื้นที่ พบว่าตลอด 24 ชั่วโมงของแต่ละวัน มีชาวบ้านทำงานของตนเออย่างแข็งขันตลอดเวลา ไม่มีวันหยุด

บทที่ 2

ฐานความรู้และกิจกรรมชุมชน

กิจกรรมช่วงก่อรูปชุมชน

ชาวบ้านในพื้นที่เคยทำกิจกรรมร่วมเพื่อแก้ปัญหาของส่วนรวมมาโดยตลอด เริ่มจากการปรับสภาพที่อยู่อาศัย เนื่องจากแต่เดิมพื้นที่ชุมชนบางส่วนเป็นที่ลุ่มมีน้ำขัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ตั้งชุมชนระแกง เดิมเคยเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมขัง ชาวบ้านต้องปลูกบ้านยกพื้นสูง การสัญจรไปมาหาสู่กันในระยะแรกต้องใช้เรือเป็นพาหนะ และบริเวณริมคลองแม่ข่าที่ชุมชนหัวฝายและกำแพงงาม ก็ประสบปัญหาน้ำท่วมขังในฤดูฝน ในระยะแรกชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างสะพานและทางเดินเท้าเชื่อมต่อกันจากบ้านหนึ่งไปสู่บ้านหลังอื่น ๆ การร่วมกันสร้างสะพานและทางเดินนับว่าเป็นกิจกรรมร่วมของชาวบ้าน ที่บ่งบอกถึงการก่อรูปของความสัมพันธ์ที่มีคุณภาพหรือความเป็นคนชุมชนเดียวกัน

เมื่อเมืองเชียงใหม่ขยายตัวมากขึ้น เทศบาลได้ขยับขยายเขตเมืองออกไปนอกแนวกำแพงเมือง มีการรื้อกำแพงดินบางส่วนเพื่อตัดถนนผ่านพื้นที่ ชาวบ้านจึงได้ร่วมกันไปขนดินที่เกิดจากการรื้อกำแพงมาถมที่ให้สูงขึ้นเพื่อแก้ปัญหาน้ำขัง ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้เกิดขึ้นพร้อม ๆกันหลายชุมชน ทั้งที่ระแกง กำแพงงามและหัวฝาย ซึ่งมีปัญหาน้ำขังที่ปลูกบ้านเหมือน ๆกัน

นอกจากกิจกรรมแก้ปัญหาทางกายภาพของชุมชนร่วมกันแล้ว ชาวบ้านในพื้นที่นี้ได้เคยรวมกลุ่มอาชีพเดียวกันด้วย เช่น ชาวระแกงเคยมีอาชีพรับจ้างทำเครื่องเขินเป็นหลัก ชาวหัวฝายและกำแพงงามเดิมเคยมีชีพทำนา ต่อมาเปลี่ยนเป็นเลี้ยงหมู และรับจ้างชำแหละหมูกันเป็นส่วนใหญ่ ในกระบวนการทำเครื่องเขิน การทำนา กับการเลี้ยงและชำแหละหมู ทำให้ชาวบ้านมีระบบการจัดการน้ำ การจัดการแรงงานแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยจะมีการแบ่งงานกันทำ ผลของการจัดการทรัพยากรและทำกิจกรรมร่วมดังกล่าวนี้เอง เป็นฐานของการก่อตัวของสายสัมพันธ์ที่มีคุณภาพผ่านการตอกย้ำและสร้างความสืบเนื่องให้กับความสัมพันธ์และสร้างสำนึกร่วมของชาวชุมชนมายาวนาน

ชาวบ้านในพื้นที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันมานาน ทำให้มีความเห็นอกเห็นใจกัน อันเป็นพื้นฐานของการเผชิญปัญหาร่วมกันและเป็นเครื่องมือขจัดความขัดแย้งหรือเป็นเครื่องป้องกันความแตกแยกในระยะต่อมา ซึ่งชาวบ้านจะมีอาชีพที่หลากหลายแตกต่างกันและผลประโยชน์ขัดกันไม่น้อยก็ตาม

กิจกรรมพัฒนาชุมชน

เมื่อเขตชนบทนอกกำแพงเมืองถูกผนวกเข้าสู่กระบวนการเปลี่ยนแปลงเป็นสังคมเมือง “บ้านระแกง” และ “บ้านแม่ข่า” ได้กลายเป็น“ชุมชนระแกง” “ชุมชนหัวฝาย” และชุมชนกำแพงงาม” ตามการจัดตั้งของเทศบาลนครเชียงใหม่ตั้งแต่ปี พ.ศ.2527 เป็นต้นมา การเปลี่ยนแปลงนี้นับเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของชาวบ้าน เพราะเริ่มหน่วยงานของรัฐเข้าไปจัดการกิจกรรมสังคมแทน โดยมี“ประธานชุมชน”มีบทบาทสำคัญในการจัดสรรทรัพยากรที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอกแทนที่ผู้นำเครือญาติ ผู้นำความเชื่อ และผู้นำในแต่ละละแวกบ้าน

ภายหลังจากที่เทศบาลได้เข้ามาให้การสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนาในชุมชนเป็นต้นมา กิจกรรมพัฒนาชุมชนได้ตกไปอยู่ในความรับผิดชอบของประธานและคณะกรรมการชุมชน โดยที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วมมากนัก การเข้ามาจัดระเบียบในชุมชนผ่านคณะกรรมการชุมชนในลักษณะเช่นนี้ นอกจากจะเป็นการนำเอาโครงสร้างความสัมพันธ์แบบมีลำดับชั้นที่มีลักษณะตายตัว (ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมมากนัก นอกจากให้ความร่วมมือเป็นครั้งคราวเท่านั้น) มาซ้อนทับลงบนความสัมพันธ์แบบเครือญาติและเสมือนญาติ ที่มีลักษณะยืดหยุ่นกว่าแล้ว ยังเป็นการนำเอาทรัพยากรเข้าสู่ชุมชนด้วย ซึ่งก่อให้เกิดผลสะเทือนต่อความสัมพันธ์และความขัดแย้งในชุมชนอย่างต่อเนื่อง ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนคือบทบาทของวัดหัวฝายค่อย ๆลดความสำคัญลงไปเป็นลำดับ จนกระทั่งเป็นเพียงสถานที่ประกอบกิจทางศาสนาเท่านั้นในปัจจุบัน ชาวบ้านเริ่มมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงขึ้นกว่าเดิม

การขยายตัวและความเจริญของเขตเมืองได้ดึงดูดผู้คนให้หลั่งไหลเข้ามาอยู่ในเขตชุมชนเมืองหนาแน่นมากขึ้น จนกลายเป็นชุมชนแออัด ปัญหาสภาพแวดล้อมไม่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งคลองแม่ข่าและคลองสาขาเน่าเสีย ทำให้ชุมชนคนจนที่อยู่ริมคลองถูกมองเป็นต้นเหตุของปัญหานี้ รวมทั้งเป็นแหล่งรวมของปัญหาสังคมต่าง ๆนานา หลังจากนั้นไม่นาน ได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามาสนับสนุนปรับปรุงสภาพแวดล้อมในชุมชน เช่น UNICEF สนับสนุนให้สร้างถนนคอนกรีตในชุมชนระแกงและหัวฝาย ทำให้ชุมชนทั้งสองมีสภาพแวดลอมดีขึ้น สมาคม YMCA ได้เข้ามาช่วยหาตลาดรับซื้อเครื่องเขิน ส่งผลให้เครื่องเขินของชาวระแกงสามารถขยายตลาดไปสู่ต่างประเทศ และฝีมือการเขียนลายที่มีลักษณะเฉพาะเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง ส่วนชาวบ้านมีรายได้เป็นกอบเป็นกำ จนสามารถปรับปรุงบ้านเรือนให้มีสภาพดีขึ้นได้

การที่ทางราชการเข้ามามีบทบาทนำการพัฒนาชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีภาระกิจเพิ่มขึ้น คือต้องเข้าร่วมกิจกรรมมากมาย อาทิเช่น เข้ารับการฝึกอบรมในด้านต่าง ๆที่ทางราชการกำหนดให้ เป็นต้นว่า การฝึกอบรมอาชีพ อาสาสมัครสาธารณสุขชุมชน กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน และการป้องกันแก้ไขปัญหาสังคมต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากการสนองตอบงานพัฒนาของภาครัฐแล้ว ในระยะหลังเริ่มมีองค์การพัฒนาเอกชนจากภายนอกอีกหลายหน่วยงาน ได้เข้ามาสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาชุมชนในรูปแบบต่าง ๆกัน โดยเริ่มจากองค์การ UNICEF ได้ให้การสนับสนุนการติดตั้งน้ำประปาใน

ชุมชน แต่ปรากฏว่าทำได้ไม่ทั่วถึง เฉพาะบริเวณบ้านประธานชุมชนกับรอบวัดเท่านั้นที่มีน้ำประปาใช้ ทำให้ชาวบ้านส่วนอื่นไม่พอใจ

จากการที่ชาวระแกงมีประสบการณ์ในการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างหลากหลายมาโดยตลอด ทำให้มองเห็นพัฒนาการของการก่อรูปของสายสัมพันธ์ และมีการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเริ่มจากการช่วยเหลือกันตามมีตามเกิด จนกระทั่งมีหน่วยงานจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งเป้าหมายและวิธีการ ไม่ว่าจะเป็นการทำงานจากภาครัฐโดยเทศบาลที่ให้ความสำคัญกับการจัดระเบียบชุมชนและการปรับปรุงด้านความเป็นอยู่ หรือองค์การระหว่างประเทศ เช่น UNICEF, และ LIFE ที่ให้ความสำคัญกับปัญหาสภาพแวดล้อมและช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส หรือแม้แต่ สมาคม YMCA ที่เข้ามาช่วยเหลือด้านการตลาดของเครื่องเขิน ซึ่งเป็นการทำกิจกรรมแก้ปัญหาเฉพาะด้าน โดยไม่ได้ศึกษาข้อมูลรายละเอียดในภาพรวมของชุมชนและบริบทแวดล้อม ทำให้เกิดปัญหาความต่อเนื่อง เมื่อบริบทเปลี่ยนแปลงไป การช่วยเหลือด้วยความหวังดีแต่ขาดข้อมูลรายละเอียดดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของชุมชนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

ขณะที่กิจกรรมพัฒนาร่วมกับหน่วยงานของรัฐและองค์กรภายนอกที่กระทำผ่านผู้นำชุมน ดูเหมือนว่าจะประสบปัญหาเป็นส่วนใหญ่ แต่ปรากฏว่ากิจกรรมการพัฒนาที่ทำในลักษณะเครือข่ายโดยได้รับการช่วยเหลือในการจัดองค์กรจากองค์กรพัฒนาเอกชน กลับประสบความสำเร็จเป็นที่น่าพอใจ กิจกรรมเหล่านี้เริ่มจากสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติดแห่งชาติ หรือ ป.ป.ส. เข้ามารณรงค์ให้ชุมชนร่วมกันป้องกันปัญหายาเสพติดในชุมชน แบบแผนการดำเนินงานยังคงกระทำผ่านประธานชุมชน ซึ่งชาวบ้านให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แม้ว่ากิจกรรมนี้จะไม่ให้ผลเด่นชัดนัก แต่ได้ชักนำให้ประธานชุมชนหัวฝายในขณะนั้น (คุณประทีป บุญหมั้น) ได้มีโอกาสออกไปเรียนรู้กระบวนการทำงานพัฒนาจากโลกภายนอก และรู้จักกับหน่วยงานพัฒนาอื่นๆ ซึ่งนำไปสู่การทำกิจกรรมแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

โครงการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมโครงการแรกของหัวฝายคือ การวางท่อระบายน้ำในชุมชนเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝน โครงการนี้ได้รับการสนับสนุนจากโครงการ LIFE ซึ่งอยู่ภายใต้องค์การ UNDP โครงการนี้เป็นการร่วมมือกันระหว่างชุมชนกับเทศบาล โดยให้ชาวบ้านเป็นผู้ทำโครงการ มีเทศบาลดูแลเรื่องการใช้จ่ายงบประมาณ แม้ว่าโครงการนี้จะประสบปัญหาอยู่บ้านโดยเฉพาะเรื่องการเบิกเงินงบประมาณ แต่ได้มีส่วนจุดประกายความคิดในการพัฒนาชุมชนโดยชาวบ้านเองขึ้นมา หลังจากเสร็จสิ้นโครงการชาวบ้านและประธานชุมชนได้เรียนรู้ร่วมกันได้ว่า **การพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชน ควรให้ชาวบ้านเป็นทั้งฝ่ายนำเสนอปัญหาความทุกข์ยากเดือดร้อน วางแผนการทำงาน และลงมือทำทั้งหมด โดยมีหน่วยงานภายนอกสนับสนุนงบประมาณ ให้ความรู้เชิงเทคนิคและการจัดการเท่านั้น ไม่ควรกระทำผ่านหน่วยงานของรัฐ** ซึ่งในระยะต่อมาได้มีองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าไปทำงานจัดองค์กรในชุมชน ได้แก่ กลุ่มเพื่อนร่วมงาน หรือ POP

กิจกรรมชุมชนกับการเรียนรู้ของคนจน

การจัดวางระบบน้ำประปาในชุมชนหัวฝายเป็นโครงการแรกที่ชาวบ้านได้ทำงานร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน วิธีการทำงานคือเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านเพื่อสำรวจปัญหากับกลุ่มคนที่ประสบปัญหาเดือดร้อนที่สุด ก็พบว่าชาวบ้านบริเวณหลังแฟลตการเคหะแห่งชาติไปจนถึงหลังโรงฆ่าสัตว์ มีปัญหาเดือดร้อนเรื่องน้ำใช้ ชาวบ้านที่อยู่บริเวณนั้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขา ต้องใช้น้ำบ่อและซื้อน้ำดื่ม แม้ว่าจะมีความจำเป็นต้องการใช้น้ำประปา แต่ไม่กล้าไปขอความช่วยเหลือจากทางราชการ เพราะปลูกบ้านอยู่ในที่สาธารณะ เกรงว่าจะไม่ได้รับการช่วยเหลือ กลุ่มเพื่อนร่วมงานได้ให้คำปรึกษาถึงวิธีการและขั้นตอนการขอติดตั้งน้ำประปา รวมถึงแนะนำแหล่งทุนให้ด้วย โดยสนับสนุนให้ชาวบ้านเป็นตัวหลักในการดำเนินการขออนุญาตติดตั้งและดำเนินการ กลุ่มเพื่อนร่วมงานได้จัดเวทีให้ชาวบ้านได้ประชุมหารือกัน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมและเรียนรู้ร่วมกัน จนกระทั่งสามารถทำโครงการขอรับการช่วยเหลือจาก DANCED ได้เป็นผลสำเร็จ ผลของการทำโครงการนี้ ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงพลังในการแก้ปัญหาของตนเอง โดยไม่ต้องผ่านประธานชุมชนที่มีโครงสร้างการทำงานแบบระบบราชการ ซึ่งนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนและเมืองในลักษณะของการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนต่อไป

กิจกรรมพัฒนาต่อมาคือการขอติดตั้งไฟฟ้าของกลุ่มเครือญาติตระกูล “ปาละรังษี” และกลุ่มชาวอาข่าที่ชุมชนกำแพงงาม เนื่องจากชาวบ้านละแวกนี้มีสถานะเป็นคนชายขอบของชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้านในสุด ทำให้ไม่ได้รับบริการและความช่วยเหลือจากภายนอก ชาวบ้านละแวกนี้รู้สึกว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการจัดสรรผลประโยชน์ของประธานชุมชนและถูกทอดทิ้ง โดยเห็นว่าความเจริญของชุมชนกำแพงงามสะดุดหยุดลงก่อนจะถึงแนวกำแพง ไปไม่ถึงกลุ่มที่อยู่ข้างในและยังเห็นว่าประธานชุมชนมักจะเอาใจคนชั้นกลางที่มีบ้านอยู่ริมถนนเท่านั้น ไม่เคยเหลียวแลคนจนที่อยู่ด้านใน การติดตั้งไฟฟ้าและน้ำประปาไม่เคยเข้าไปบริการถึงกลุ่มนี้ ทำให้ชาวบ้านกลุ่มนี้ต้องหาทางช่วยเหลือตนเอง

กิจกรรมแรกที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ร่วมกันคิดว่าจะทำคือการขอติดตั้งไฟฟ้า เพราะที่ผ่านมาต้องขอต่อพ่วงจากเพื่อนบ้าน ซึ่งทำให้ต้องจ่ายค่าใช้ไฟฟ้าราคาสูงกว่าปกติ ในช่วงแรกของการทำงานในชุมชน ชาวบ้านไม่มีความมั่นใจเท่าใดนักว่าการขอความช่วยเหลือตามลำพังของคนจนจะเป็นไปได้ ประกอบกับมีประสบการณ์ไม่ดีต่อการเข้ามาช่วยเหลือจากภายนอก เพราะที่ผ่านมามักจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาเหมือนกับกลุ่มที่อยู่ริมถนน อีกทั้งยังเห็นว่าบ้านเรือนของตัวเองอยู่ในที่ดินของรัฐ โดยเฉพาะกลุ่มชาวอาข่าจะรู้สึกแปลกแยกมากกว่ากลุ่มปาละรังษี เพราะถูกมองเป็นคนอื่น ทำให้รู้สึกไม่มั่นใจว่าจะได้รับการช่วยเหลือหรือไม่

หลังจากทีมวิจัยให้ข้อมูลถึงสิทธิของความเป็นพลเมืองและสิทธิที่จะได้รับบริการจากรัฐ รวมทั้งการมีโอกาสไปพบปะและแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากการไปดูงานที่ชุมชนอื่น ทำให้เกิดความมั่นใจขึ้นมาบ้างและได้เริ่มทำงานร่วมกับกลุ่มเพื่อนร่วมงาน จนกระทั่งประสบผลสำเร็จ

จากความสำเร็จนี้เอง ทำให้กลุ่มคนจนที่กำแพงงาม ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มตระกูลปาละรังษี และชาวอาข่าเริ่มคิดทำงานที่ซับซ้อนยิ่งขึ้น คือการปรับปรุงคลองแม่ข่า โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงศักยภาพในการแบกรับภาระของสังคมและจิตสำนึกในการทำให้ชุมชนน่าอยู่ของคนจน อันจะนำไปสู่การถอดรหัสหมายของคนจนเมือง ซึ่งกิจกรรมการปรับปรุงคลองแม่ข่าของคนจนในชุมชนกำแพงงามจะเป็นงานวิจัยในระยะที่ 3 ของโครงการ

เครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง หัวฝายเป็นชุมชนหนึ่งที่เคยเป็นตัวตั้งตัวตีในการรวมตัวกันของชุมชนในแขวงเม็งรายเป็น “เครือข่ายชุมชนริมคลองแม่ข่า” เพื่อรณรงค์ช่วยกันรักษาและพัฒนาคลองแม่ข่าให้มีสภาพดีขึ้น กลุ่มผู้นำชุมชนมีโอกาสไปศึกษาดูงานการพัฒราคลองสำโรงที่จังหวัดสงขลา ทำให้ผู้นำชุมชนกลุ่มนี้เกิดแรงบันดาลใจและมั่นใจที่จะทำโครงการพัฒนาคลองแม่ข่าให้เป็นจริงขึ้นมาให้ได้ จึงได้ร่วมกันวางแผนและจัดทำโครงการ “คืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า” ขึ้น โดยเสนอขอรับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน

ก่อนที่จะมาทำกิจกรรมร่วมกัน ประธานชุมชนในแขวงเม็งรายได้รู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน บางคนเคยเป็นเพื่อนนักเรียนกันมาก่อน บางคนมาจากชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดติดกัน และบางคนได้เคยเข้าร่วมทำกิจกรรมกับเทศบาลร่วมกัน ความสนิทสนมคุ้นเคยกันนี้ทำให้การรวมกลุ่มกันทำได้อย่างสะดวกและรวดเร็วขึ้นมาก

ชาวบ้านและผู้นำชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาความเน่าเหม็นของลำคลองว่าเกิดจากน้ำเสียที่ถูกปล่อยทิ้งจากอาคารและโรงงานจำนวนมากที่ตั้งอยู่ริมคลองช่วงที่ไหลผ่านตัวเมือง คลองแม่ข่าช่วงที่ไหลผ่านเมืองได้ถูกลาดพื้นด้วยซีเมนต์ และมาสิ้นสุดที่ชุมชนระแกง ถัดจากนั้นสภาพคลองจะเป็นคลองธรรมชาติ ขยะที่ถูกทิ้งและไหลจากตัวเมือง โดยเฉพาะขยะพลาสติก จะกองทับถมอยู่ที่ท้องคลอง บนผิวน้ำจะมีผักตบชวาอย่างหนาแน่น ดังนั้น หากสามารถเอาขยะที่ทับถมอยู่ท้องคลองและกำจัดผักตบชวาให้หมด ก็จะทำให้น้ำไหลผ่านได้สะดวกและแรงมากขึ้น โดยเฉพาะช่วงหน้าฝนซึ่งคลองมีน้ำมาก แรงน้ำจะช่วยระบายขยะไม่ให้ทับถมได้มาก จะทำให้ลดปัญหาความเน่าเหม็นลงได้

การรักษาคลองแม่ข่านับเป็นกิจกรรมแรกที่ผู้นำชุมชนต่าง ๆได้ร่วมมือกัน โดยไม่ได้รับการช่วยเหลือและสนับสนุนจากภาครัฐ ยิ่งไปกว่านั้นเจ้าหน้าที่เทศบาลบางรายยังปรามาสชาวบ้านว่าไม่มีทางทำได้สำเร็จ การถูกสบประมาทจากฝ่ายรัฐนับเป็นการเพิ่มแรงบันดาลใจและความมุ่งมั่นให้กับกลุ่มผู้นำบางราย ที่ต้องการพิสูจน์ให้เห็นถึงพลังของชุมชน จึงได้มีการรณรงค์ให้ชาวชุมชนในแขวงเม็งรายทั้งหมดมาช่วยกัน เมื่อถึงวันนัดหมาย ปรากฏว่ามีชาวชุมชนในแขวงเม็งรายกว่า 700 คน

รวมทั้งชาวเขา ได้ร่วมมือร่วมใจกันลงไปทำความสะอาดลำคลอง ทำให้สภาพคลองที่เต็มไปด้วยขยะและผักตบชวาสะอาดขึ้นเป็นระยะทางถึง 3 กิโลเมตร

ผลสำเร็จจากการกิจกรรมรักษาคลองนี้ นอกจากทำให้ชุมชนริมคลองมีสภาพแวดล้อมดีขึ้นบ้างแล้ว ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นคือทำให้ชาวชุมชนในแขวงเม็งรายตระหนักถึงศักยภาพชุมชน และรู้สึกภาคภูมิและมั่นใจในการรวมแรงร่วมใจกันระหว่างผู้นำกับชาวบ้านในการแก้ปัญหาของตัวเองและของเมือง ซึ่งนำไปสู่กับรวมกลุ่มกันเป็น “เครือข่ายชุมชนแขวงเม็งราย”

ชุมชนในแขวงเม็งรายส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณแนวกำแพงเมืองเก่าและแนวคลองแม่ข่า ลักษณะดังกล่าวทำให้ชุมชนดังกล่าวตกอยู่ในการมีสภาพปัญหาร่วมกันอยู่ปัญหาหนึ่งคือความไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัย ถึงแม้ว่าปัจจุบันชาวบ้านยังไม่มีปัญหาถึงขั้นถูกไล่รื้อก็ตาม แต่การที่ชาวบ้านบอกว่าหากชุมชนได้รับการรับรองสถานภาพจากเทศบาลอย่างเป็นทางการแล้ว จะเป็นหลักประกันว่านอกจากจะได้รับบริการจากรัฐมากขึ้นแล้ว ยังจะไม่ถูกไล่ออกจากพื้นที่ด้วย แสดงว่าในส่วนลึกของจิตใจชาวบ้านยังคงมีความรู้สึกไม่มั่นคงหรือกังวลใจเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยอยู่ไม่น้อย แต่ปัญหานี้ได้ใกล้ตัวมากขึ้นเรื่อย ๆ และส่งผลให้มีความกังวลใจมากขึ้น คือ เมื่อปี พ.ศ.2543 ชุมชนอัษฎาธร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวเขา ได้ถูกไล่รื้อจากริมคลองแม่ข่าช่วงที่อยู่ใกล้กับแจ่งศรีภูมิทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกำแพงเมือง ให้มาอยู่ในบริเวณโรงฆ่าสัตว์ชั่วคราวเป็นเวลา 5 ปี แต่เมื่อเวลาผ่านไปได้เพียง 3 ปีเศษ คือเมื่อต้นปี พ.ศ.2544 นี้เอง ชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ถูกขับไล่ออกจากเขตโรงฆ่าสัตว์ เพราะพื้นที่นั้นถูกนำไปสร้างที่ทำการแขวงเม็งรายและจะทำลานกีฬาต้านยาเสพติดของแขวงเม็งรายด้วย เทศบาลจึงไล่ชาวบ้านกลุ่มนี้ออกจากพื้นที่ก่อนกำหนด

การสร้างเครือข่ายเริ่มขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2534-2535 โยดมูลนิธิที่อยู่อาศัย (มอศ.) ได้เข้าไปทำงานในชุมชน 4-5 ชุมชน ซึ่งมีสถานะเป็นชุมชนบุกรุก ชุมชนเหล่านี้มีการประสานความร่วมมือกันเพื่อเรียกร้องให้มีการยกร่างพระราชบัญญัติชุมชนแออัด โดยได้ประสานงานกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เนื่องจากสถานการณ์การเมืองในช่วงดังกล่าวตกอยู่ในภาวะตึงเครียดจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 ทำใหกระแสการเรียกร้องเกี่ยวกับพระราชบัญญัติชุมชนแออัดต้องหยุดลงชั่วคราว ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นเอง สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ได้ถูกตั้งขึ้น ส่งผลให้กิจกรรมพัฒนาชุมชนรูปแบบหนึ่งแพร่กระจายไปสู่ชุมชนต่าง ๆทั่วประเทศ นั่นคือการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ผู้นำชุมชนที่เคยเรียกร้องเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทไปทำเรื่องการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ตามกระแสการพัฒนาชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ทำให้งานสร้างเครือข่ายไม่คืบหน้าเท่าที่ควร

การสร้างเครือข่ายเริ่มเป็นรูปเป็นร่างในราวปลายปี พ.ศ.2537 ผู้นำจาก 13 ชุมชน ซึ่งมีทั้งที่มาจากชุมชนบุกรุกและมีที่ดิน (เช่นชุมชนศรัทธาวัดเมืองกาย) ได้มาร่วมประชุมปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาชุมชนเมือง การรวมตัวในครั้งนั้นได้

นำไปสู่การสำรวจชุมชนเมืองของเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการร่วมมือกันระหว่างตัวแทนชาวบ้าน (ผู้นำชุมชน) เทศบาล การเคหะแห่งชาติ และอาจารย์จากสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ โดยมีสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองเป็นผู้สนับสนุนงบประมาณ การสำรวจครั้งนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลพื้นฐานว่าในเขตเทศบาลครเชียงใหม่มีชุมชนอยู่เป็นจำนวนเท่าใดและมีปัญหาอะไรบ้าง โดยมีการจัดเวทีให้ชาวชุมชนนำข้อมูลที่ได้ไปนำเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนเมืองให้รับรู้และร่วมกันหาแนวทางแก้ไข

ผลของการสำรวจครั้งนั้น ทำให้สามารถสรุปถึงประเด็นปัญหาร่วมของชุมชนเมืองเชียงใหม่ออกเป็น 5 กลุ่มปัญหา ได้แก่ ปัญหาที่อยู่อาศัย ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหารายได้ ปัญหาสิทธิขั้นพื้นฐาน และปัญหาด้านสาธารณสุข ซึ่งนำไปสู่การรวมตัวกันของชุมชนเมืองสร้างเครือข่ายขึ้น โดยใช้ชื่อว่า “ศูนย์ประสานงานชุมชนเมืองเชียงใหม่” (ศป.ชม.) โดยมีการตั้งกลุ่มออมทัพย์และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นกิจกรรมหลักในระยะเริ่มต้น

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์นี้เองได้นำไปสู่ความขัดแย้งภายในเครือข่ายระหว่างชุมชนที่มีที่ดินซึ่งมีฐานะเศรษฐกิจมั่นคงกว่า กับชุมชนบุกรุกที่มีปัญหาความไม่มั่นคงทั้งด้านเศรษฐกิจและที่อยู่อาศัย ประกอบกับในช่วงเวลานั้นเอง ที่ชุมชนในแขวงเม็งราย 8 ชุมชนได้รับมอบหมายจากโครงการการลงทุนทางสังคม เมนู 5 หรือที่รู้จักกันดีว่า SIF เมนู 5 ให้จัดทำกองทุนการศึกษาเป็นโครงการนำร่องเพื่อหาแนวทางดำเนินกิจกรรมอย่างกว้างขวางต่อไป ทำให้ชุมชนในแขวงอื่น ๆที่ไม่ได้เข้าร่วมรู้สึกไม่พอใจ เห็นว่าผู้นำในแขวงเม็งรายเห็นแก่ประโยชน์ของพวกตนเอง แม้ว่าจะมีการประชุมชี้แจงถึงเหตุผลที่เริ่มต้นเพียง 8 ชุมชนก็เพราะว่าเป็นเพียงโครงการนำร่องเท่านั้น แต่ปัญหาไม่ได้ลดน้อยลงไป ความขัดแย้งทั้งสองกรณีดังกล่าวได้นำไปสู่การแยกวงออกจากศูนย์ประสานงานชุมชนเมืองเชียงใหม่

จากปัญหาความขัดแย้งจนนำไปสู่การแตกแยกดังกล่าว ทำให้ชาวชุมชนในแขวงเม็งรายได้ร่วมกันสรุปบทเรียนได้ว่าคนและชุมชนไม่อาจอยู่ได้ตามลำพัง จะต้องมีเพื่อนทีมีใจรักกันเป็นพื้นฐาน และได้ร่วมกันนิยามคำว่า “**เครือข่าย**” เอาไว้ว่า

> ***“เครือข่ายไม่ได้หมายถึงสถานที่ แต่เป็นที่ประชุมแลกเปลี่ยนความเห็น และช่วยเหลือกันของผู้ที่มีปัญหาร่วมกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกันโดยมีวัตถุประสงค์เดียวกันและให้แต่ละชุมชนมีอิสระในการตัดสินใจว่าจะเข้าร่วมกิจกรรมใดหรือไม่ โดยไม่มีการบังคับกัน ส่วนการมีตำแหน่งไม่ได้หมายถึงอำนาจแต่หมายถึงภาระกิจหรือหน้าที่ต่อส่วนรวม ดังนั้น เครือข่ายจึงเป็นเวทีสร้างสัมพันธ์หรือจุดเชื่อมต่อระหว่างเพื่อนในชุมชนและองค์กรอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาส่วนรวม”***

เมื่อแยกตัวออกจากศูนย์ประสานงานชุมชนเมืองเชียงใหม่เพื่อมาทำกิจกรรมการจัดการกองทุนสวัสดิการสังคมเพื่อผู้ยากลำบากแล้ว ปรากฏว่ามีชุมชนจากแขวงอื่น ๆเข้ามาร่วมด้วย โดยเฉพาะชุมชนที่มีอาศัยอยู่ในที่ดินของรัฐจากแขวงนครพิงค์และแขวงศรีวิชัย ทำให้มีสมาชิกเพิ่มขึ้นจาก 8 ชุมชนเป็น23 ชุมชน ชุมชนตาง ๆได้มีการร่วมประชุมกันหลายครั้ง ในที่สุดได้ตกลงใจร่วมกันว่าจะรวมตัวกันเป็นเครือข่าย จึงได้จัดตั้ง “เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่” ขึ้น เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ.2542 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่โครงการวิจัยได้เข้าไปศึกษาชุมชน ซึ่งพื้นที่ศึกษาทั้งหมดเป็นชุมชนในแขวงเม็งราย

ลักษณะของเครือข่ายนี้ เป็นการรวมตัวกันของชุมชนเมืองที่มีปัญหาไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยเหมือน ๆกัน คืออยู่ในที่ดินของรัฐ ที่ผ่านมาชุมชนเหล่านี้ไม่เคยทำกิจกรรมรวมกันมาก่อน กิจกรรมแรกที่รวมกันทำคือการจัดสวัสดิการชุมชนเพื่อผู้ยากลำบาก หรือ SIF เมนู 5 โดยมีกลุ่มเพื่อนร่วมงานหรือ POP เป็นทั้งองค์กรพี่เลี้ยงและเป็นนักวิจัยของโครงการวิจัยนี้

เนื่องจากโครงการนี้เป็นโครงการนำร่องที่ต้องทำให้เสร็จในระยะเวลาอันสั้น และใช้ที่ประชุมเป็นเวทีกำหนดข้อตกลง กฎเกณฑ์ และวิธีการดำเนินงานร่วมกันของเครือข่าย ทำให้กระบวนการทำงานมีปัญหาและมีข้อจำกัดเกิดขึ้นอยู่ตลอด ปัญหาสำคัญคือการสื่อสารเพื่อให้ชาวชุมชนเข้าใจและมีส่วนร่วมในการจัดการทั้งกระบวนการ ซึ่งต้องกระทำผ่านตัวแทนของชุมชนซึ่งมักจะมาจากคณะกรรมการชุมชน แต่ผลปรากฏว่ามีตัวแทนจากบางชุมชนไม่ได้ทำตามข้อตกลงหรือวัตถุประสงค์ร่วมของเครือข่าย เช่น นำเงินกองทุนไปแจกจ่ายแบบให้เปล่าทั้ง ๆที่ตกลงกันว่าเป็นเงินหมุนเวียนที่ต้องใช้คืน บางชุมชนเพิ่มอัตราดอกเบี้ยจากที่ตกลงกันเพื่อให้มีเงินสมทบมากขึ้น นักวิจัยของโครงการซึ่งเป็นองค์กรพี่เลี้ยงขอเครือข่ายอยู่ด้วย ได้ลงไปสอบถามหาสาเหตุก็พบว่าชุมชนที่มีปัญหาส่วนใหญ่ไม่ได้จัดให้มีการประชุมชาวบ้านให้รับทราบข้อมูลร่วมกัน ผู้นำยังคงคุ้นเคยกับวิธีการของรัฐที่ให้ผู้นำตัดสินใจได้โดยลำพัง ทำให้เกิดปัญหาในการจัดการ เนื่องจากชาวบ้านได้รับรู้จากชุมชนอื่นว่ามีการจัดการที่แตกต่างออกไป ทำให้ในช่วงแรก ๆของการจัดทำโครงการมีการเปลี่ยนผู้รับผิดชอบหรือตัวแทนกันบ่อยครั้ง

ระบบการบริหารจัดการของเครือข่ายได้ค่อย ๆพัฒนามาจากการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์การทำงานกับภาครัฐและปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่ผู้นำตัดสินใจเองตามลำพัง ทำให้ที่ประชุมเครือข่ายได้หลีกเลี่ยงโครงสร้างการบริหารงานในรูปคณะกรรมการที่มีประธานเป็นผู้มีอำนาจตัดสินเพียงคนเดียว เพราะนอกจากจะเป็นช่องทางให้ผู้นำผูกขาดการจัดสรรผลประโยชน์และข้อมูลข่าวสารแล้ว ยังนำไปสู่ปัญหาผู้นำหลุดลอยไปจากชาวบ้านและชุมชนอีกด้วย ดังนั้น ที่ประชุมเครือข่ายจึงได้ออกแบบระบบการบริหารจัดการเครือข่ายใหม่ให้มีลักษณะยืดหยุ่นมากขึ้น มีการแบ่งงานกันทำตามกิจกรรมที่เกิดขึ้น มีเวทีให้ตัวแทนจากชุมชนต่าง ๆได้ช่วยกันคิดและตัดสินใจร่วมกัน การประชุมประจำเดือนของเครือข่ายจึงเป็นเวทีการสื่อสารแลกเปลี่ยนความเห็นและนำเสนอ

แนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างชุมชน รวมถึงเป็นเวทีการตรวจสอบการทำงานของผู้นำหรือตัวแทนชุมชนด้วย

หลังจากได้ดำเนินการจัดการกองทุนการศึกษาไประยะหนึ่ง เครือข่ายได้ร่วมกันจัดทำโครงการจัดสวัสดิการแก่ผู้ยากลำบากเพิ่มเติมขึ้นจากกองทุนการศึกษาคือกองทุนอาชีพและกองทุนสวัสดิการผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ได้แก่ คนชรา เด็กกำพร้า คนพิการ และผู้ติดเชื้อเอดส์ จากการมีปัญหาในการจัดการในระยะโครงการนำร่อง

เครือข่ายได้มีการปรับปรุงวิธีการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยแบ่งคณะทำงานออกเป็น 2 ระดับ คือระดับเครือข่ายกับระดับชุมชน คณะทำงานระดับเครือข่ายมีหน้าที่ติดตามผล ให้คำปรึกษา แก้ไขปัญหา และจัดทำบัญชีของเครือข่าย โดยให้คณะทำงานมาจากการสมัครหรืออาสามาทำงาน ไม่ใช้วิธีการเลือกตั้ง เพราะมักจะได้ผู้นำมาทำงานอีก ส่วนคณะทำงานระดับชุมชนมีหน้าที่พิจารณาคัดเลือกและกลั่นกรองหาผู้รับประโยชน์ในแต่ละชุมชน ก่อนนำมาพิจารณาร่วมกันในที่ประชุมระดับเครือข่าย รวมถึงการทำบัญชีกองทุนของชุมชน และการติดตามผลและแก้ไขปัญหาในการทำงานระดับชุมชน ซึ่งผลการดำเนินงานของชุมชนจะนำเข้าสู่ที่ประชุมเครือข่ายเพื่อรายงานผลความก้าวหน้าและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันทุกเดือน

จากการปรับระบบการทำงานใหม่ โดยไม่เน้นให้ผู้นำหรือคณะกรรมการชุมชนมีบทบาทสำคัญเหมือนที่เคยเป็นมา ทำให้มีปัญหาเกิดขึ้นลดลง การกระจายความผิดชอบและเปิดพื้นที่การส่วนร่วมของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้นเช่นนี้ ยังได้ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการปัญหาและขจัดความขัดแย้งได้อีกด้วย ผลปรากฏว่า แต่ละชุมชนสามารถบริหารเงินกองทุนได้อย่างราบรื่นสามารถหมุนเวียนมาใช้ประโยชน์ได้อย่างต่อเนื่อง จนเริ่มมีการพูดคุยกันในที่ประชุมเครือข่ายว่าเงินกองทุนที่เพิ่มขึ้นนั้นจะนำไปใช้ทำประโยชน์อย่างอื่นได้ต่อไปหรือไม่

ต่อมา เครือข่ายได้ขยายบทบาทออกไปไม่เฉพาะการจัดการกองทุนหรือการแก้ปัญหาของตัวเองเท่านั้น แต่ได้ออกไปเคลื่อนไหวนอกชุมชน ซึ่งเป็นการแบกรับภาระของส่วนรวมวิธีหนึ่ง จากประสบการณ์ที่ได้สั่งสมมาโดยตลอดตั้งแต่การพัฒนาคลองแม่ข่า ทำให้ชาวชุมชนเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องหาเพื่อน จึงได้เข้าร่วมผลักดันการออกกฎหมายและช่วยเหลือกลุ่มชาวบ้านและองค์กรอื่นที่ประสบปัญหามากขึ้น เห็นได้จากการเข้าร่วมการรณรงค์เรื่องการร่างรัฐธรรมนูญ การเข้าร่วมผลักดันพระราชบัญญัติชุมชนแออัดและพระราชบัญญัติป่าชุมชน ให้การสนับสนุนการชุมนุมของสมัชชาชนเผ่าและเครือข่ายพันธมิตรเพื่อเรียกร้องเรื่องสิทธิความเป็นพลเมืองและที่ทำกิน ตลอดจนการเข้าร่วมชุมนุมต่อต้านและยื่นข้อเสนอต่อที่ประชุมธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย ที่ได้มาจัดประชุมใหญ่ที่จังหวัดเชียงใหม่เมื่อต้นปี พ.ศ.2543 ผลจากเข้าร่วมกับขบวนการเคลื่อนไหวของพลังประชาชนดังกล่าว นอกจากเป็นการขยายเครือข่ายพันธมิตรแล้ว ยังเป็นการเพิ่มความมั่นใจในการทำงานแก้ไขปัญหาของตนเอง ตลอดจนการต่อรองกับรัฐด้วย

ดังนั้น เครือข่ายจึงไม่ได้เป็นเพียงการรวมตัวของชุมชนมาทำกิจกรรมหรือแบ่งสรรผลประโยชน์เฉพาะกิจเท่านั้น ที่สำคัญกว่านั้นคือ ***นอกจากทำให้เกิดการรวมกลุ่มและออกแบบการบริหารจัดการองค์กรใหม่ ๆ ตามลักษณะของปัญหาร่วมกันแล้ว เครือข่ายยังได้กลายเป็นเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนที่มีปัญหาเดียวกัน ได้มาขบคิดหาทางช่วยเหลือและแก้ปัญหาร่วมกัน เป็นการขยับขยายพื้นที่ความสัมพันธ์ระดับชุมชน ออกไปสู่สนามของเครือข่ายความสัมพันธ์และการช่วยเหลือกันระดับระหว่างชุมชน เป็นการเปิดพื้นใหม่ให้แก่คนจนได้มีโอกาสบอกเล่าถึงปัญหาของตนเองให้เพื่อน ๆและสังคมโดยรวมได้รับรู้และช่วยกันหาทางเยียวยาแก้ไข*** ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดการยอมรับในวงกว้างขึ้นแล้ว ยังนำไปสู่รวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่อเนื่องของกลุ่มคนย่อย ๆในชุมชนต่าง ๆอีกมากมาย อาทิเช่น โครงการรักษาคลองแม่ข่าของกลุ่มชาวบ้านริมคลองแม่ข่าที่ชุมชนกำแพงงามและหัวฝาย โครงการเชียงใหม่พวงสะอาดที่ชุมชนระแกง โครงการทำน้ำดื่มของชุมชนในแขวงเม็งราย โครงการกลุ่มออมทรัพย์รายวันที่ชุมชนระแกงและอื่น ๆ ฯลฯ เป็นต้น ซึ่งในระยะต่อมาได้มีการเปิด “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง” เป็นเวทีสนามสำหรับสร้างกระบวนการเรียนรู้ประเด็นปัญหาร่วมกัน ทั้งในระดับชุมชนเครือข่าย และระดับชาติตลอดจนเป็นเวทีพบปะแลกเปลี่ยนปัญหาเพื่อคิดค้นกิจกรรมต่อเนื่องต่อไป

บทที่ 3

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนแออัดและการถอดรหัสหมายคนจนเมือง

การรักษาคลองแม่ข่า: การสร้างสายสัมพันธ์ของคนจน คลอง และเมือง

ชาวบ้านในพื้นที่เล่าว่าเมื่อก่อนคลองแม่ข่าสะอาด ลงอาบได้ ตักเอามาใช้ได้ และมีปลาชุกชุม สภาพคลองแม่ข่าปัจจุบันเป็นที่รองรับการระบายน้ำเสียของโรงงาน โรงแรม อาคารพาณิชย์และบ้านเรือนที่ตั้งอยู่ตลอดแนวคลองเป็นจำนวนมาก คลองแม่ข่าเดี๋ยวนี้เน่าเสียและมีกลิ่นเหม็นโดยเฉพาะหน้าแล้งจะส่งกลิ่นตรลบอบอวล ในขณะเดียวกันชุมชนที่อยู่ริมคลองแม่ข่าส่วนใหญ่อยู่ในแขวงเม็งราย ทำให้ชุมชนริมคลองเหล่านี้ตกเป็นจำเลยของการทำให้คลองเน่าเสีย ซึ่งเป็นตราบาปที่ถูกคนภายนอกประทับติดตรึงมาตลอดควบคู่กับการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ บางครั้งจะการหยิบยกเอาปัญหานี้มาสนับสนุนการไล่รื้อชุมชนริมคลอง โดยอ้างว่าเพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมของเมืองให้น่าอยู่

กลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดคือชาวบ้านที่มีบ้านเรือนอยู่ริมคลอง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่มีฐานะยากจนที่สุดในชุมชนและเป็นกลุ่มที่อพยพมาทีหลัง กิจกรรมรักษาคลองแม่ข่าครั้งแรกดำเนินงานโดยเครือข่ายชุมชนในแขวงเม็งราย ซึ่งเป็นการบอกต่อสังคมถึงวิถีชีวิตชุมชนที่อยู่ริมริมคลองว่ามีความเข้าใจในมิติความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับกับสิ่งแวดล้อม แต่เนื่องจากไม่มีกิจกรรมต่อเนื่องหลังจากนั้น ทำให้กิจกรรมครั้งนั้นมีจุดอ่อนและขาดพลังไปอย่างน่าเสียดาย เพราะทำให้มองไปได้ว่ากิจกรรมครั้งนันเป็นเพียงการรณรงค์ให้ชาวชุมชนร่วมกันทำความสะอาดคลอง ซึ่งเป็นการสร้างภาพลักษณ์ใหม่ของชุมชนริมคลองให้ปรากฏต่อสายตาสาธารณชนเท่านั้น

ต่อมาชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ชุมชนกำแพงงาม ประกอบด้วยกลุ่มปาละรังษีและชาวอาข่าที่เป็นเพื่อนบ้านกัน ได้คิดที่จะทำกิจกรรมรักษาและปรับสภาพคลองให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีแนวความคิดว่าที่นี่คือบ้าน คลองแม่ข่าเป็นสภาพแวดล้อมอย่างหนึ่งที่มีผลต่อการดำรงชีวิต การที่ลำคลองเน่าเสียมีกลิ่นเหม็น ย่อมส่งผลกระทบต่อชีวิตประวัน อีกทั้งยังมีส่วนทำให้ถูกประนามหรือสอดใส่รหัสหมายว่าเป็นผู้ทำลายสภาพแวดล้อมและทำให้เมืองมีมลทินไม่น่าอยู่ด้วย

ชาวบ้านตระกูลปาละรังษีอยู่ในพื้นที่มานานกว่า 40 ปี เคยมีบ้านอยู่ในสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่กว่านี้ ซึ่งน้ำในคลองแม่ข่าเคยสะอาดและใช้ประโยชน์ได้มากกว่านี้ จึงเกิดความคิดที่จะปรับปรุงสภาพคลองให้ดีขึ้นเพื่อให้ตัวเองสามารถมีชีวิตประจำวันในสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่ขึ้น อาจจะไม่ถึงขั้นลงไปอาบ ใช้ซักเสื้อผ้า หรือมีปลากลับมาให้จับกินได้ก็ตาม ชาวบ้านกลุ่มนี้อยากเห็นคลองที่ไม่มีขยะกองทับถมและลอยมาตามน้ำ อยากเห็นน้ำไหลผ่านสะดวกตลอดปี และกลิ่นเหม็นในลำคลองลดลง

ปัญหาแรกที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ร่วมกันคิดและลงมือแก้ไขคือการป้องกันการพังทะลายแนวตลิ่ง ชาวบ้านได้พยายามปรับแนวคลองให้แข็งแรง ด้วยการเอาไม้ไผ่และไม้ยูคาลิปตัสมาสร้างทำนบป้องกันตลิ่งทรุดตัวจากการถูกน้ำเซาะในหน้าฝน เอาต้นมะกอกน้ำและไม้ผลอื่น ๆมาปลูกตามแนวตลิ่ง หลังจากนั้นจึงได้ร่วมกันลงไปเก็บขยะในคลอง ซึ่งกิจกรรมนี้ได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากกลุ่มเยาวชนในชุมชนใกล้เคียงรวมทั้งกลุ่มชาวเขาด้วย

การที่กลุ่มปาละรังษีริเริ่มและลงมือทำงานร่วมกับกลุ่มชาวเขาที่ไม่เคยมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนมากนัก นอกจากจะเป็นการสานต่อแนวความคิดที่จะคืนสภาพธรรมชาติให้กับคลองแม่ข่า ที่ได้ถูกจุดประกายมาตั้งแต่ครั้งการรณรงค์ “คืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า” แล้ว ยังมีส่วนเข้าไปแบกรับภาระของส่วนรวมคือทำให้ชุมชนน่าอยู่ สิ่งสำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือได้เกิดการร่วมมือร่วมใจอย่างจริงจังและต่อเนื่องเป็นครั้งแรกของกลุ่มคนต่างวัฒนธรรม ยิ่งไปกว่านั้น กิจกรรมนี้ได้ขยายพื้นที่ไปสู่ชุมชนหัวฝายอีกด้วย ซึ่งเป็นการร่วมมือกันระหว่างกลุ่มคนเมืองและชาวลีซูที่อยู่ริมคลองเช่นกัน

เนื่องจากที่ผ่านมา ความสัมพันธ์ระหว่างคนพื้นราบกับชาวเขาเป็นไปอย่างห่างเหินเหมือนคนแปลกหน้า คนส่วนใหญ่มักจะหยิบยกเอาความแตกต่างทางวัฒนธรรมไปกีดกันออกไปเป็นคนนอก กิจกรรมรักษาคลองจึงเป็นสะพานเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างวัฒนธรรม และคืนชีวิตชีวาให้กับการอยู่ร่วมกันของผู้คนกลุ่มเล็ก ๆที่อาศัยอยู่ตามแนวคลอง ไม่ว่าจะเป็นชาวพื้นราบหรือชาวเขา เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับคนชายขอบอย่างชาวเขามีที่ยืนในชุมชน หลังจากทำกิจกรรมไประยะหนึ่ง ชาวบ้านให้ความเห็นว่า เมื่อก่อนชาวเขาจะอยู่เฉพาะกลุ่มของตัวเอง เวลาเดินผ่านไปผ่านมาก็ไม่ยิ้มให้กัน แต่เดี๋ยวนี้เมื่อเจอกัน จะทักทายกัน และมีการช่วยเหลือกันมากขึ้น จะเห็นว่า คลองแม่ข่าได้ช่วยถักทอสายสัมพันธ์และเพิ่มคุณภาพความสัมพันธ์ของชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ จากกลุ่มเครือญาติขยับขยายไปสู่เพื่อนบ้านที่มาจากต่างวัฒนธรรม

โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง : การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของคนจนเมือง

หลังจากที่ชุมชนในเครือข่ายได้ผ่านประสบการณ์ทำกิจกรรมร่วมกันมาระยะเวลาหนึ่งแล้ว ผู้นำได้หารือกันว่าจะมีหนทางเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ให้กับผู้ปฏิบัติการและชาวบ้านได้อย่างไร บางเรื่องจะสามารถเรียนรู้ประสบการณ์จากการทำงานโดยตรง แต่บางเรื่องจำเป็นต้องเรียนรู้จากภายนอก ดังนั้น จึงได้กำหนดร่วมกันว่าเพื่อพัฒนาผู้นำและผู้ปฏิบัติงานจากชุมชนต่าง ๆ ในเครือข่าย หลังจากปรึกษาหารือกันแล้วจึงมีความเห็นร่วมกันว่าควรจะมีสถานที่สำหรับเป็นเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เสริมสร้างความรู้ทักษะด้านต่าง ๆ และเป็นแหล่งกระจายข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นในวงกว้างให้กับชาวบ้าน ทั้งที่เป็นประเด็นปัญหาของชุมชนและปัญหาเกี่ยวกับสังคมเศรษฐกิจและการเมืองทั้งในระดับชาติและระดับโลก โดยตกลงกันว่าจะมีการเชิญผู้รู้และนักวิชาการมาให้ความรู้แก่ชาวบ้านเป็นระยะ ๆ โดยจะมีจุดเน้นอยู่ที่การเผยแพร่ความรู้และประสบการณ์จาก

คนในเครือข่ายเป็นหลัก อาทิเช่น การร่วมสรุปผลงานและบทเรียนที่ได้จากการการบริหารจัดการและทำกิจกรรมร่วมกัน ส่วนความรู้จากภายนอกจะเป็นส่วนเสริม เช่น ประเด็นปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นและเป็นกระแสสังคมในแต่ละช่วงทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับนโยบาย รวมถึงผลกระทบที่เกิดจากการกำหนดนโยบายจากองค์กรระดับนานาชาติ เช่น สถาบันการเงินระหว่างประเทศ ธนาคารโลก และธนาคารพัฒนาเอเชีย เป็นต้น

ในตอนแรกยังไม่มีสถานที่ประชุมอย่างเป็นกิจจะลักษณะ ใช้โบสถ์วัดหัวฝายเป็นที่ประชุมชาวบ้านตกลงใช้ชื่อว่า “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” ไปพลางๆก่อน และได้เปิดประเด็นพูดคุยเรื่อง “การเลือกตั้งนายกเทศมนตรีนครเชียงใหม่มีผลดีผลเสียอย่างไร” เป็นประเดิม โดยเชิญนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่มาเป็นผู้นำอภิปรายและเปิดประเด็น ในตอนหลังจึงได้ร่วมกันสร้างศาลาขึ้นเป็นที่ประชุม และได้เปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยชาวบ้านเป็น “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง” เนื่องจากคำว่ามหาวิทยาลัยมีนัยความหมายเป็นทางการมากเกินไปสำหรับชาวบ้าน ทำให้บางคนไม่สะดวกใจที่จะเข้าร่วม ด้วยเกรงว่าจะยุ่งยากและไม่มีคุณสมบัติ โดยเฉพาะชาวบ้านที่ไม่มีความรู้ที่ได้รับจากการศึกษาในระบบ

เหตุผลที่เลือกใช้คำว่า “คนแป๋งเมือง” นั้น ชาวบ้านอธิบายว่าเนื่องจากเมืองใหญ่ที่มีความเจริญมากนั้น ประกอบด้วยผู้คนหลายระดับ หลายอาชีพ ทั้งคนจนคนรวย โดยเฉพาะคนจนที่อยู่ในเมืองมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการเจริญเติบโตของเมือง เพราะในวิถีชีวิตประจำวันของชาวเมือง คนจนจะเป็นส่วนประกอบและมีบทบาทร่วมด้วยเสมอแทบทุกด้าน โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจของเมือง การผลิตภาคไม่เป็นทางการของคนจนในเมืองมีส่วนอุ้มชูหรือค้ำจุนแรงงานให้สามารถทำงานรับใช้ภาคการผลิตที่เป็นทางการมาได้ ซึ่งจะเห็นได้จากช่วงเวลาการทำงานของชาวชุมชนเมือง ที่ไม่เคยหลับไหลไปตามตารางเวลาทำงานตามปกติ ตลอด 24 ชั่วโมงของทุกๆวัน จะปรากฏว่ามีชาวชุมชนทำงานโดยไม่มีเวลาหยุด ดังนั้น คนจนจึงเปรียบเสมือนผู้สร้างเมือง (ตามความหมายของคำว่า “คนแป๋งเมือง”) แม้ว่าผู้คนจำนวนไม่น้อยในสังคมเมืองจะไม่ให้เกียรติหรือแม้กระทั่งดูหมิ่นดูแคลนคนจน แต่เบื้องหลังความเจริญและทันสมัยของเมือง คนจนเหล่านี้มีส่วนร่วมด้วยเสมอมา

การกำหนดประเด็นการเรียนรู้จะขึ้นอยู่กับความต้องการของชาวบ้าน ซึ่งมักจะกำหนดตามสถานการณ์ที่กำลังเกิดขึ้นและมีผลกระทบต่อคนจนและชุมชน กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวจึงไม่ถูกกำหนดตายตัวทั้งในแง่ของเนื้อหาและเวลา รวมถึงผู้เข้าร่วมก็ไม่ได้จำกัดเฉพาะกลุ่มผู้นำและผู้ปฏิบัติงานของเครือข่ายเท่านั้น โฮงเฮียนคนแป๋งเมืองจึงเป็นเหมือนเวทีของชาวบ้านที่มาร่วมกันสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ตลอดจนข้อมูลข่าวสาร และเป็นพื้นที่ทางสังคมที่ชาวชุมชนร่วมกันสร้างขึ้นเพื่อเชื่อมต่อกับโลกภายนอก ซึ่งนอกจากจะช่วยเพิ่มพูนองค์ความรู้ที่หลากหลายแล้ว ยังแสดงถึงมั่นใจในความเป็นตัวตนของคนจนเมืองได้อีกส่วนหนึ่งด้วย

การสร้างเวทีเรียนรู้และจัดนิทรรศการงานอาชีพของคนจนในชุมชนแออัด จึงเป็นความเคลื่อนไหวที่มีพลังของชาวชุมชนแออัดที่ได้ออกมาบอกกับสังคมถึงความสำคัญของตัวเองว่าคนจน

เป็นคนสร้างเมือง ไม่ได้เป็นส่วนเกินหรือเป็นด้านที่อัปลักษณ์ของเมือง การสำนึกว่าตัวเองเป็นคนสร้างเมืองจะทำให้เกิดการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์เพื่อเข้าสู่การถอดรหัสหมายคนจนเมืองได้ต่อไป

กลุ่มออมทรัพย์รายวัน: การสร้างความมั่นคงในชีวิตคนจนเมือง

ปัญหาสำคัญของชาวชุมชนแอัดประการหนึ่งคือการมีหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมเงินนอกระบบ ซึ่งต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราสูงกว่าปกติอย่างมาก การมีอาชีพไม่มั่นคง มีรายได้ไม่แน่นอน แต่ขณะเดียวกันมีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินมากขึ้นนั้น นอกจากทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะชักหน้าไม่ถึงหลังแล้ว ยังส่งผลให้ต้องจมลงสู่กับดักการเป็นหนี้ที่ดิ้นไม่หลุดอีกด้วย ดังตัวอย่างของลูกจ้างเทศบาล ที่ต้องขายเขียวเงินเดือนของตัวเอง เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายประจำวัน การถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหนี้ด้วยการคิดอัตราดอกเบี้ยสูงมากนั้น เป็นการบั่นทอนศักยภาพในการพึ่งตนเองไป เพราะต้องนำรายได้ส่วนหนึ่งไปชำระหนี้ เพื่อรักษาความน่าเชื่อถือที่จะกู้ในรอบต่อไปได้ ส่งผลให้ชาวบ้านต้องวนเวียนอยู่กับวงจรหนี้สินมาตลอด

จากสภาพการเป็นหนี้ของชาวชุมชนดังกล่าว ทำให้ชาวระแกงกลุ่มหนึ่งได้หยิบยกเอาปัญหานี้เข้าสู่ “โฮงเฮียนคนแป้งเมือง” เพื่อการหาทางออกร่วมกัน ในตอนแรกทางทีมวิจัยได้จัดประชุมชาวบ้านที่ประสบปัญหานี้เพื่อวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน จากการประชุมได้ข้อสรุปร่วมกันว่า หากชาวบ้านมีเงินสำหรับหมุนเวียนเพื่อการกู้ยืมกันเอง จะช่วยให้ไม่ต้องพึ่งพาเงินกู้นอกระบบดอกเบี้ยแพงเพียงด้านเดียว ซึ่งชาวบ้านไม่อาจควบคุมอัตราดอกเบี้ยและไม่มีอำนาจต่อรองใด ๆกับผู้ให้เงินกู้ ชาวบ้านจึงได้ตกลงใจร่วมกันว่าจะรวมตัวกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกครั้ง หลังจากที่เคยมีองค์กรภายนอกเคยสนับสนุนแต่ล้มเหลวมาก่อน แต่ปัญหาที่สร้างความกังวลใจให้กับชาวบ้านก็คือ จะไปหาเงินมาจากไหน จะมีวิธีการจัดการเพื่อป้องกันปัญหากู้ไปแล้วไม่ใช้คืนได้อย่างไร

ในการเรียกประชุมครั้งแรก ๆ มีการบอกกล่าวผ่านเสียงตามสายในชุมชน ซึ่งปรากฏว่ามีชาวบ้านมาร่วมประชุมไม่กี่คน ทีมวิจัยจึงได้เปลี่ยนวิธีการใหม่ โดยได้ร่วมกับชาวบ้าน 2-3 ราย ที่เป็นตัวตั้งตัวตีในการตั้งกลุ่ม ออกไปหาชาวบ้านเป็นรายบุคคล โดยเริ่มจากผู้ที่มีความสนิทสนมคุ้นเคยกันก่อน หลังจากใช้วิธีการประชาสัมพันธ์แบบถึงตัวได้ระยะหนึ่ง จึงได้จัดประชุมอีกครั้ง ครั้งนั้นปรากฏว่ามีผู้สนใจร่วมประชุมประมาณ 30 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวระแกง ผลการประชุมได้ข้อสรุปว่า ชาวบ้านตกลงใจจะเลือกเอาวิธีการออมทรัพย์รายวันเป็นแนวทางของกลุ่ม ซึ่งมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่หาเช้ากินค่ำ โดยจะเริ่มจากการกำหนดจำนวนเงินออมของสมาชิกเป็นครั้งละ 10 บาทเป็นอย่างต่ำ ในการออมให้เป็นไปตามฐานะของสมาชิกแต่ละคน ไม่จำเป็นต้องออมเงินทุกวันก็ได้ ที่ประชุมได้ได้กำหนดให้มีการออมเงินเป็นเวลา 3 เดือน จึงจะเริ่มปล่อยให้สมาชิกกู้ได้ ในการเก็บเงินจะมีคนเดินเก็บ โดยมีการยันทึกในสมุดเป็นหลักฐาน และทำบัญชี

บทบาทของทีมวิจัยในกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์รายวันคือ การให้ความรู้แก่ชาวบ้านว่าการออมทรัพย์ไม่ได้เป็นเพียงการออมเพื่อให้มีเงิน แต่เป็นการออมเพื่อสร้างความเข้มแข็งหรือความมั่นคงในการดำรงชีวิต เป็นการลดการพึ่งพาระบบเงินกู้ดอกเบี้ยสูงที่เอารัดเอาเปรียบ เป็นกิจกรรมกลุ่มที่จะช่วยเสริมสร้างคุณภาพความสัมพันธ์ และเป็นการเปลี่ยนตัวเองให้หันมาพึ่งพากันเอง โดยใช้ฐานความสัมพันธ์ภายในชุมชน

บทที่ 4

ข้อค้นพบในการศึกษา

จากการศึกษาการจัดองค์กรและการทำกิจกรรมของชาวบ้านร่วมกับหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชน ทีมวิจัยภาคเหนือได้ค้นพบความรู้ที่แสดงถึงความเคลื่อนไหวและปรับตัวของคนจนต่อภาวะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิต และเป็นฐานความรู้สำหรับการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ 3 อยู่ 3 ประเด็น ดังต่อไปนี้คือ

<u>ประเด็นที่หนึ่ง</u> การรวมตัวกันของกลุ่มคนเล็ก ๆน้อย ๆ ที่จะร่วมกันแก้ปัญหาของตัวเอง ซึ่งเป็นการสร้างพื้นที่ใหม่หรือการเปิดช่องทางของคนจนให้มีที่ยืนในสังคม เนื่องจากกิจกรรมพัฒนาชุมชนที่ผ่านมาได้ละเลยหรือเพิกเฉยต่อกลุ่มคนจน ส่งผลให้คนจนเมืองไม่มีส่วนในผลประโยชน์และไม่มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของตนเอง การยื่นมือเข้ามาด้วยความหวังดีของภาครัฐและหน่วยงานภายนอกที่มักกระทำผ่านผู้นำทางการ ทำให้กลุ่มคนเล็ก ๆน้อย ๆในชุมชนถูกเบียดถูกผลักไสออกไปจากกระบวนการพัฒนาชุมชน แม้แต่ปัญหาการขาดแคลนโครงสร้างพื้นฐานอย่างไฟฟ้าและน้ำประปา ก็ไม่ได้รับการเหลียวแล ต้องรวมตัวกันต่อสู้ด้วยตัวเองเพื่อให้ได้มา

คนชายขอบในกลุ่มคนจนเมืองเหล่านี้รวมตัวกันบนฐานของความเป็นญาติและความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน คนเหล่านี้เผชิญปัญหาความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตหลายด้าน ในด้านเศรษฐกิจ นอกจากจะต้องดิ้นรนต่อสู้เพื่อรักษามาตรฐานการครองชีพไม่ตกต่ำจนขัดสนแล้ว ยังประสบปัญหาไม่มั่นคงในที่อยู่อาศัยด้วย กล่าวคือ ส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ดินของรัฐและเขตโบราณสถาน (เช่นกลุ่มปาละรังษีอยู่ริมคลองและติดกำแพงดิน กลุ่มชาวอาข่าอยู่ตามแนวกำแพงดินและกลุ่มชาวลีซูอยู่ริมคลอง) ยิ่งเป็นกลุ่มชาวเขาด้วยแล้ว ยังต้องเผชิญปัญหาถูกมองเป็นคนอื่นจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย การรวมตัวกันทำกิจกรรมรักษาคลองแม่ข่าของกลุ่มคนเหล่านี้ จึงเป็นประเด็นที่จะทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการในระยะที่ 3 ต่อไป

<u>ประเด็นที่สอง</u> การจัดองค์กรและกระบวนการทำงานพัฒนาใหม่ของชาวบ้าน ที่หันมาเน้นการสร้างองค์กรในลักษณะเครือข่ายและสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการเปิดช่องให้เกิดความเสมอภาคในการเสนอความเห็นมากขึ้น เพื่อลดระดับความขัดแย้งที่เป็นผลจากการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่เป็นธรรม ตามแนวทางพัฒนาชุมชนของรัฐที่ผ่านมา อีกทั้งยังได้ช่วยเพิ่มขีดความสามารถในแก้ปัญหาที่ซับซ้อนมากขึ้นด้วย

การที่ชาวบ้านได้ผ่านประสบการณ์การทำกิจกรรมร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนในระยะหลัง ได้มีส่วนทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแนวความคิดจากการพึ่งพาภายนอกและผู้นำชุมชน และเปลี่ยนวิธีการทำงานจากการถูกกำหนดจากภายนอก มาเป็นการเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของ

ชุมชน โดยเปิดเวทีให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาชุมชนของตนเอง การใช้กระบวนการแบบกลุ่มมีส่วนอย่างสำคัญที่ทำให้เกิดความคุ้นเคยกับการรับฟังความเห็นที่แตกต่างของคนอื่น

การสร้างวัฒนธรรมการรับฟังคนอื่นผ่านเวทีถกเถียงประเด็นปัญหาต่าง ๆทั้งในระดับชุมชนและเครือข่ายระหว่างชุมชน เป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ให้ความขัดแย้งที่ดำรงอยู่และมักจะถูกเก็บงำซ่อนไว้ในการทำงานผ่านผู้นำทางการ ได้เผยโฉมออกมาให้เป็นที่รับรู้ร่วมกัน และหาวิธีการป้องกันไม่ให้ความขัดแย้งลุกลามเป็นความแตกแยก นอกจากนี้การอภิปรายกลุ่มเพื่อหาทางออกร่วมกัน ยังเป็นกลไกป้องกันไม่ให้เกิดภาวะผู้นำหลุดออกไปจากความรับผิดชอบต่อชุมชนได้อีกส่วนหนึ่งด้วย

การเปลี่ยนแปลงความคิดและวิธีการทำงานแม้ว่าจะถูกจุดประกายจากองค์กรพัฒนาเอกชนก็ตาม แต่จุดหักเหได้เกิดขึ้นจากการตัดสินใจปฏิบัติจริงของชาวบ้าน หลังจากประสบความสำเร็จจากการจัดงาน “คืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า” ทำให้ชาวบ้านรับรู้ถึงพลังของการทำงานร่วมกันได้ชัดเจนมากขึ้น ความแตกต่างและความขัดแย้งได้ถูกมองเสียใหม่เป็นปัญหาที่ต้องนำมาเปิดเผยและหาทางออกหรือรอมชอมกัน ไม่ใช่เป็นภาระของผู้นำหรือหน่วยงานภายนอกมาช่วยแก้ไข หรือเป็นสิ่งที่ไม่มีใครอยากพูดถึง ด้วยเกรงว่าจะทำให้เกิดความแตกแยก

<u>ประเด็นสุดท้าย</u> การเปลี่ยนสำนึกและการสร้างใหม่ของอัตลักษณ์คนจนเมือง หลังจากที่เครือข่ายองค์กรชุมชนได้ร่วมกันทำกิจกรรมจัดการกองทุนชุมชน ในกระบวนการทำงานช่วงนั้นเองที่การเปลี่ยนความคิดและวิธีการทำงานถูกนำไปทดลองปฏิบัติอย่างจริงจัง ในระหว่างนั้นชาวบ้านได้เรียนรู้และพัฒนาวิธีการบริหารจัดการมากขึ้นเป็นลำดับ เมื่อกิจกรรมระดับเครือข่ายดำเนินได้ระยะหนึ่ง ชาวบ้านได้เริ่มคิดถึงการสร้างความต่อเนื่องของเครือข่าย จึงได้ร่วมกันสร้าง “โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง” เป็นสถานที่เรียนรู้ร่วมกันของคนจนเมือง รวมทั้งการคิดกิจกรรมใหม่ ๆเพื่อแก้ปัญหาที่ซับซ้อนมากขึ้น และการเคลื่อนไหวเพื่อประกาศอัตลักษณ์ของคนจนเมือง

ชาวบ้านได้พยายามถอดรหัสหมายที่ถูกสังคมประทับตราปาบว่าย่านที่อยู่อาศัยของเขาเป็นสลัม อันเป็นส่วนที่ไม่พึงปรารถนาของเมือง ด้วยการนิยามตนเองเสียใหม่ ว่าเป็น “คนแป๋งเมือง” ซึ่งเป็นคำที่มีความหมายลงตัวและทรงพลังอย่างมาก สอดคล้องกับผลการศึกษาชุมชนของทีมวิจัยที่เห็นว่า วิถีชีวิตและปฏิทินการทำมาหากินในแต่ละวันของคนจน มีส่วนอย่างสำคัญต่อการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและการเติบโตของเมือง เนื่องจากตลอด 24 ชั่วโมงของแต่ละวัน จะมีคนจนจากชุมชนต่าง ๆตื่นอยู่เสมอเพื่อทำงานของตน การผลิตภาคไม่เป็นทางการของคนจนจึงเปรียบเสมือนลมหายใจของเมืองที่ไม่เคยหยุดพัก หาใช่กาฝากหรือจุดด่างพร้อยที่ทำให้เมืองหมดสง่าราศีไปไม่

บทที่ 5

กิจกรรมการพัฒนา : กระบวนการถอดระหัสหมายชุมชนแออัด

กิจกรรมที่ 1 : โครงการฟื้นฟูคลองแม่ข่า

นิเวศวิทยาเมืองเชียงใหม่

หลักชัยภูมิทั้ง 7ประการที่พญามังรายทรงโปรดให้สร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้นคือหลักการสร้างเมืองตามระบบนิเวศ Ernest Haeckel นักชีววิทยาชาวเยอรมัน ให้ความหมายของ Ecology ว่า หมายถึง การศึกษา “ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิต กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบ ๆ อย่างไรก็ตามแม้ คำว่านิเวศวิทยาจะเป็นคำใหม่ แต่ในทางปฏิบัติแล้วมนุษย์รู้จักเรื่องสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวเป็นอย่างดีมา ตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว เพราะชีวิตมนุษย์อยู่กับธรรมชาติจำเป็นต้องเรียนรู้สิ่งแวดล้อมเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอดได้ การดำรงชีวิตของมนุษย์ในอดีตจะเคารพธรรมชาติ ใช้ชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ และต้องรับผิดชอบต่อธรรมชาติ กล่าวได้ว่าเป็นจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อม (Environment Ethics) ความคิดดังกล่าวสามารถแสดงผ่านทางความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ “ (สรัสวดี , 2539 : 93)

การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองเชียงใหม่ แสดงถึงความรู้ด้านนิเวศของชาวไทยวนในสมัยโบราณได้ดียิ่ง กล่าวคือเมืองเชียงใหม่ตั้งอยู่ระหว่างดอยสุเทพและแม่น้ำปิง พื้นที่ลาดเทจากตะวันตกไปตะวันออกทำให้มีน้ำลงมาหล่อเลี้ยงตัวเมืองอยู่สม่ำเสมอ

จะเห็นได้ว่าชัยภูมิทั้ง 7 ประการ เมืองเชียงใหม่ได้ให้ความสำคัญกับแหล่งน้ำตามธรรมชาติมาก มีชัยภูมิที่เป็นแหล่งน้ำ 4 แห่ง

1. **ดอยสุเทพ** เป็นบริเวณที่ชุ่มชื้นมีป่าไม้ปกคลุม จึงเป็นที่สะสมแหล่งน้ำ น้ำแม่หลายสายเกิดจากดอยสุเทพ เช่น น้ำแม่ท่าช้าง ห้วยช่างเคี่ยน ห้วยแก้ว และยังมีลำห้วยสายต่าง ๆ ไหลลงมาสู่เมือง เมืองเชียงใหม่จึงมีน้ำใช้ตลอดปี และน้ำจากดอยสุเทพนี้เองที่นำมาเก็บไว้ในเวียง ทั้งยังจ่ายให้แก่ทุกบ้านเรือนในเขตกำแพงเมือง
2. **น้ำแม่ข่า** ต้นน้ำเกิดจากดอยสุเทพ-ปุย ไหลมารวมกันที่หนองบัวเจ็ดกอ หนองน้ำโบราณที่หมดสภาพเป็นหนองน้ำไปถึงประมาณ 40 ปีแล้ว ในอดีตน้ำแม่ข่าทำหน้าที่ให้น้ำแก่เวียงเชียงใหม่ชั้นนอก ซึ่งโอบล้อมเวียงไว้ และใช้เป็นทางระบายน้ำล้นออกไปสู่แม่น้ำปิง นับว่าช่วยป้องกันน้ำท่วมเมืองได้ไม่น้อย

นิเวศวิทยาเมืองเชียงใหม่ 1. กวางเผือกสองแม่ลูก ลูกแต่ป่าใหญ่หนเหนือมาอยู่ชัยภูมิที่นี้ คนทั้งหลายย่อม กระทำบูชา 2. ฟานเผือกสองตัวแม่ลูกมาอยู่ชัยภูมิที่นี้รบหมา หมาทั้งหลายพ่ายหนี บ่ออาจจักจั้งได้สักตัว 3. หันหนูเผือกกับบริวาร 4 ตัว ออกมาแต่ชัยภูมิที่นี้ 4. ภูมิประเทศตะวันตกสูง หลิ่งมาตะวันออก (แหล่งน้ำจากดอยสุเทพ) 5. น้ำแม่ข่าไหลจากดอยสุเทพเกี้ยว (โอบ) ตัวเมืองไหลไปถึงเวียง กุมกาม 6. มีหนองน้ำใหญ่อยู่ทางทิศอีสาน ไว้ให้สัตว์กิน 7. แม่น้ำปิงไหลผ่านด้านตะวันออกตัวเมืองเชียงใหม่

3. **หนองบัว** หรือหนองบัวเจ็ดกอ หรือหนองเขียว หรือหนองป่าแพ่ง เป็นหนองน้ำธรรมชาติมาตั้งแต่สร้างเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเวียง หนองน้ำแห่งนี้เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่มีอาณาเขตกว้างขวาง มีน้ำอยู่ตลอดปี

4. **แม่น้ำปิง** ไหลผ่านตัวเมืองเชียงใหม่ด้านตะวันออก ใช้เป็นแหล่งน้ำสำคัญ และเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อเมืองทางใต้

ในการสร้างเมืองเชียงใหม่ พญามังรายทรงสร้างเมืองไม่ติดกับลำน้ำใหญ่เช่นเดียวกับสุโขทัย แต่ให้น้ำจากภูเขาลงมาเลี้ยงคูเมือง เวียงกุมกามเป็นตัวอย่างที่พญามังรายทรงรู้ว่า น้ำท่วม เพราะฉะนั้นเมืองเชียงใหม่จึงห่างจากแม่น้ำปิงออกมาประมาณ 1 กิโลเมตรและใช้พื้นที่บริเวณน้ำแม่ข่าเป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูก

ประตูขัวก้อม ประตูหล่ายแกง (ประตูระแกง) ประตูไร่ยา (ประตูหายยา) เป็นประตูที่ออกไปสู่เขตเพาะปลูกนอกกำแพงเมือง เพราะภายในเมืองไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้เนื่องจากพื้นที่คับแคบ เมืองเชียงใหม่จึงใช้พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงกับแม่น้ำข่าเป็นพื้นที่เพาะปลูกที่สำคัญด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์เช่นนี้จึงทำให้เป็นพื้นที่สำคัญในการสร้างที่อยู่อาศัยของคนเมืองมาแต่อดีต

ในการประชุมปฏิบัติการเพื่อหาแนวทางศึกษา โครงการวิจัย เรื่อง “ หลักนิเวศวิทยาของชุมชนล้านนา” อ.ศรีศักร วัลลิโภดม ตั้งข้อสังเกตลักษณะการสร้างบ้าน สร้างเมืองในแง่ระบบนิเวศว่า บ้านกับเมืองเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก ลักษณะการสร้างบ้านของกลุ่มคนที่อยู่ในที่ราบลุ่มต้องอาศัยลำห้วยเป็นหลัก เพราะลำห้วยมีลักษณะเป็น Perenial stream คนอาศัยลำห้วยใช้ในชีวิตประจำวัน ทำการเพาะปลูกทำไร่ทำนา การสร้างบ้านแปงเมืองนั้นจึงสร้างอยู่ใกล้ลำห้วยหรือธารน้ำก่อนที่จะไปสัมพันธ์กับลำน้ำใหญ่

คนเมืองหลายต่อหลายรุ่น ใช้ชีวิตอยู่กับน้ำแม่ข่า ทั้งดื่ม กิน และใช้น้ำในการเพาะปลูก แต่ปัจจุบันน้ำแม่ข่าไม่ได้ทำหน้าที่เหมือนเช่นอดีต กลับเป็นเสมือนเพียงท่อระบายน้ำเสียแหล่งใหญ่ของเมืองเท่านั้น ชีวิตคนในเมืองไม่ได้สัมพันธ์กับสายน้ำนี้อีกต่อไป ไม่มีใครสนใจ ดูแลหรือคิดที่จะร่วมกันรักษาแหล่งน้ำนี้ให้คืนกลับเหมือนเดิม แต่สำหรับในบางพื้นที่ พวกเขาคิดอยากจะพลิกฟื้นสายน้ำนี้กลับมาอีกครั้ง

วิถีชีวิต คนกับคลอง

จากการบอกเล่าของชาวบ้านที่ปลูกบ้านเรือนอยู่ริมคลองแม่ข่าใกล้กับวัดช่างฆ้อง มาตั้งแต่ดั้งเดิม บอกว่า เมื่อสมัยที่พ่อของป้ามาอยู่ ต้องมาบุกเบิกที่ดินบริเวณริมคลองแม่ข่าซึ่งเดิมเต็มไปด้วยต้นข่าที่ขึ้นอยู่หนาแน่น เมื่อถางเสร็จก็ปลูกบ้านมุงตอง ใครอยากอยู่ก็มาถากถางเอาเอง น้ำแม่ข่ากว้างและใสสะอาด ใต้พื้นน้ำเป็นทราย สองฝั่งคลองเต็มไปด้วยต้นไม้ เป็นป่ารก ชาวบ้านที่

อาศัยอยู่ริมน้ำในแม่ข่า ได้อาศัยใช้น้ำในชีวิตประจำวัน ใช้ซักผ้าอ้อมลูกได้ ในยุคนั้น ทางการประกาศให้ไปขอมีโฉนดที่ดิน พ่อของป้าไปขอ ทำให้ที่บ้านมีโฉนดที่ดินมา ในส่วนของกำแพงดินก็มีสภาพที่ใหญ่กว่านี้ ต่อมาเมื่อฝนตกทำให้ดินพังทลายลงเรื่อย ๆ จนมีสภาพเช่นปัจจุบัน (ผู้เล่าเกิดเมื่อ พ.ศ. 2478)

การอยู่อาศัยชาวบ้านใช้เรือพายไปมาหาสู่กันระหว่างบ้าน ผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่บริเวณในนี้ใช้น้ำจากคลองแม่ข่าทั้งสิ้น จากคำบอกกล่าว แสดงให้เห็นสภาพของคลองแม่ข่าอย่างชัดเจนว่าเป็นคลองธรรมชาติขนาดใหญ่ เป็นสายน้ำที่ช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนบริเวณนี้มาโดยตลอด ยามหน้าฝนน้ำแม่ข่าจะเอ่อท่วมบริเวณนี้ทุกปี แต่ก็ไม่สร้างความเดือดร้อนอะไร เพราะจะท่วมอยู่ไม่นาน การปลูกสร้างบ้านเรือนก็จะหันหน้าบ้านเข้าหาคลอง มีการใช้ประโยชน์จากคลองร่วมกันอย่างรู้คุณค่าและร่วมกันรักษา ในยุคต่อมา เมื่อเริ่มมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้นเกิดความแออัด และชุมชนขยายตัวออก จนมีสภาพเช่นปัจจุบัน สภาพของสายน้ำที่เคยสะอาดได้เปลี่ยนแปลงไป ผู้คนไม่ได้ใช้อาบ กิน ซักล้าง หรือทำการเกษตรอีกต่อไป ส่วนถนนกำแพงดินที่ผ่านด้านหน้าชุมชนก็เช่นกัน เดิมมีสภาพเป็นทางล้อ (เกวียน) เล็กๆ ไม่ค่อยมีผู้คนผ่านไปมามากนัก ตอนเย็นจะเปลี่ยวมาก ต่อมาทางการเริ่มขยายถนนให้กว้าง โดยใช้แรงงานคนในการก่อสร้างถนนไม่มีเครื่องมือใหญ่ ๆเหมือนปัจจุบันมีเพียง จอบ เสียม เท่านั้น ความเจริญที่เกิดขึ้นมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ชาวบ้านไม่ค่อยรู้สึกถึงการเปลี่ยนแปลงมากนักไม่เหมือนกับการเกิดไนท์บาร์ซาร์ ที่ทำให้บริเวณนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เริ่มมีคนแปลกหน้ามาอาศัยอยู่ และมีฝรั่งมากขึ้น การปลูกสร้างบ้านเรือนก็เปลี่ยนไป เมื่อมีถนนตัดผ่านผู้คนเริ่มหันหลังให้กลับคลองด้วยการหันหน้าบ้านเข้าสู่ถนนแทน เป็นการลดบทบาทหน้าที่ของคลองลงเป็นแค่สิ่งรองรับน้ำเสียจากครัวเรือนและให้ความสำคัญกับถนน เข้ามาทำหน้าที่แทน

พลังของชุมชนกับการคืนกลับมาของสายน้ำ

น้ำแม่ข่าในช่วงปี พ.ศ.2539 สภาพของคลองเต็มไปด้วยขยะและผักตบชวา ตั้งแต่สะพานแม่ข่าเป็นต้นมาจนกระทั่งถึงชุมชนฟ้าใหม่ ไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่ ชาวบ้านเองก็ไม่รู้ว่าเป็นหน่วยงานไหนที่ต้องรับผิดชอบ สภาพที่เน่าเหม็น และเต็มไปด้วยยุง สร้างปัญหาให้กับชาวชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่อยู่ในแขวงเม็งราย

ชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตเทศบาลถูกแยกออกตามเขตการปกครอง เป็น แขวง 4 แขวง คือ แขวงศรีวิชัย แขวงนครพิงค์ แขวงกาวิละ และแขวงเม็งราย ซึ่งหน่วยงานที่ทำหน้าที่ดูแลชุมชนอย่างใกล้ชิด คือ กองสวัสดิการสังคม เทศบาลนครเชียงใหม่ นโยบายการทำงานของเทศบาลส่วนมากให้การสนับสนุนด้านการพัมนาชุมชนกับชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของตนเองมากกว่า การสนับสนุนงบประมาณการสร้างที่ทำการขนาดใหญ่ให้กับชุมชนเมืองกาย ในแขวงกาวิ

ละ พร้อมกับมีการชื่นชมผู้นำของแขวงนี้ในที่ประชุมเทศบาล ขณะที่พูดจาทับถมชุมชนในแขวงอื่น ๆ โดยเฉพาะในแขวงเม็งราย โดยบอกว่า “ ชุมชนในแขวงเม็งรายไม่เวิร์ก (Work) “ คำพูดประโยคเดียวของ เจ้าหน้าที่เทศบาลส่งผลกระทบกับชุมชนในแขวงเม็งรายอย่างมาก และก่อให้เกิดรูปธรรมการเคลื่อนไหวของชุมชนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุปัน

ในเวทีการประชุมประจำเดือน หัวข้อสนทนาที่ถูกหยิบยกมาพูดคุย คือ “ชุมชนในแขวงเม็งรายไม่เวิร์ก” ความรู้สึกของผู้นำชุมชนที่ตรงกัน คือ “การถูกเยียบย่ำศักดิ์ศรี” จึงหารือร่วมกันว่าควรจะมีการทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อพิสูจน์ให้ เห็น พลังของชุมชนในแขวงเม็งราย โดยร่วมกันพิจารณาหากิจกรรมที่จะร่วมกันทำภายในแขวงเมื่อดูจากสภาพการอยู่อาศัย ทำให้พบว่าชุมชนส่วนใหญ่ปลูกบ้านเรือนอยู่บริเวณริมคลองแม่ข่า ในที่ดินสาธารณะประโยชน์ เช่น ชุมชนสองพี่น้อง ชุมชนระแกง ชุมชนหัวฝาย ชุมชนกำแพงงาม ชุมชนฟ้าใหม่ 4 เขต และยังรวมถึงชุมชนที่อยู่บริเวณลำคูไหว ซึ่งประกอบด้วย ชุมชน 5 ธันวา ชุมชนทิพย์เนตร และชุมชนศรีปิงเมือง “คลองแม่ข่าและลำคูไหว” จึงน่าจะเป็นประเด็นร่วมในด้านสิ่งแวดล้อมที่ทุกชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาได้ เป้าหมายแรก คือ การทำให้คลองแม่ข่าและลำคูไหวสะอาด และน้ำ ไหลสะดวก

การพูดคุยชาวบ้านได้นำเสนอแนวทางในการทำให้คลองสะอาด ด้วยภูมิปัญญาดั้งเดิมของชาวบ้านเอง เมื่อครั้งยังเป็นเด็ก และอาศัยอยู่ในหมู่บ้านโดยบอกว่า น้ำจะใสได้ต้องทำให้น้ำเคลื่อนไหว ด้วยการปักไม้ไผ่เป็นช่วง ๆ กลางน้ำแม่ข่า เมื่อน้ำไหลผ่านมาจะเกิดการปะทะ (คล้ายกับฝายน้ำล้น) ซึ่งจะช่วยให้น้ำสะอาดได้ และที่สำคัญยังช่วยกันขยะ ได้เป็นช่วง ๆ อีกด้วย(ไม่ได้มีการทำเพราะเทศบาลมาลอกคลองทำให้น้ำค่อนข้างลึกและปักไม้ไผ่ลำบาก) จากการพูดคุยทางแนวทางร่วมกัน ชาวบ้านได้กำหนดแผนร่วมกันว่าสิ่งแรกที่ต้องทำ คือ การทำความสะอาดคลอง ด้วยการช่วยกันเอาขยะขึ้นมาจากคลองให้หมด เพื่อที่น้ำจะได้ไหลสะดวก กลิ่นเหม็นจะลดลง ครั้งนี้นับได้ว่าเป็นการทำงานใหญ่ร่วมกันครั้งแรกของชาวบ้าน ซึ่งยังไม่มีทั้งประสบการณ์และความมั่นใจ จึงมีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับความสำเร็จในการจัดการคลองสำโรง จ.สงขลา ชาวบ้านจึงสนใจที่จะไปเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ในการทำเรื่องคลองสำโรงที่ชุมชนบ่อหว้า จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มการดูแลรักษาคลองโดยองค์กรชุมชน

ออกเดินทางโดย รถไฟจาก เชียงใหม่ – กรุงเทพฯ และจาก กรุงเทพฯ – สงขลา ใช้เวลาในการเดินทาง 2 วัน 2 คืน พอไปถึงก็ได้มีพี่น้องจากเครือข่ายภาคใต้ให้การต้อนรับ การเดินทางเป็นการไปกันเองของชาวบ้าน โดยไม่มีเจ้าหน้าที่ติดตามไปด้วย นับเป็นการพิสูจน์ในเรื่องความรับผิดชอบ และความตั้งใจในการที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาให้เป็นไปตามแผนงานที่ชาวบ้านช่วยกันวางไว้

การดูงานชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการดูแลจัดการคลองสำโรงของชุมชนบ่อหว้ากับกลุ่มผู้นำชุมชน รวมถึงการปรับปรุงที่อยู่อาศัยบริเวณริมคลองด้วย

สำหรับสิ่งสำคัญที่ชาวบ้านได้รับมาและเป็นกำลังใจคือ ความสำเร็จของชุมชนบ่อหว้าที่ร่วมกันจัดการคลองสำโรง

ในการเดินทางกลับชาวบ้าน ได้เจอกับม๊อบพนักงานรถไฟ กรณีสนามก๊อล์ปปิดรางรถไฟ จึงทำให้ชาวบ้านต้องนั่งรออยู่ที่หัวลำโพงประมาณ 5 ชั่วโมง ชาวบ้านจึงต้องคืนตั๋วรถไฟเพื่อจะกลับเชียงใหม่ แล้วจ้างรถสองแถวไปที่หมอชิต ปรากฏว่ารถได้พาไปที่สายอีสาน ชาวบ้านต้องแบกข้าวของพะรุงพะรังที่ต่างคนต่างหิ้วของฝากกลับบ้านซึ่งต้องนั่งรถจากสายอีสาน มาสายเหนือ ปลาแห้งที่ซื้อมาก็เน่า ผู้หญิงจึงได้เอาของทั้งหมดมารวมกันเพื่อไม่ให้หาย แล้วให้ผู้ชายแบก และยังได้นั่งรถคนละคันด้วย

กลับจากดูงานผู้นำทั้งหมดมาสรุปงานร่วมกัน และเริ่มกำหนดวันที่จะลงมือทำคือวันที่ 9 ตุลาคม พ.ศ. 2544 โดยมีการประชุมกำหนดแผนการดำเนินการร่วมกัน คือ

- ผู้นำทุกชุมชน ต้องทำความเข้าใจกับลูกบ้าน ถึงความสำคัญของงาน
- ก่อนวันงาน 2 วัน กลุ่มผู้นำในแขวงเม็งรายทั้งหมดจะร่วมกันรณรงค์ ในทุกชุมชนอีกครั้ง ให้ชาวบ้านออกมาร่วม
- กำหนดรูปแบบของงาน โดยเฉพาะพิธีเปิดงาน ชาวบ้านสรุปตรงกันว่า ผู้นำทั้ง 10 ชุมชนจะร่วมกันเปิดงาน โดยจะไม่ใช้นักการเมือง หรือผู้บริหารเทศบาล เหมือนที่ผ่านมา แต่จะเชิญคนพวกนี้เข้าร่วม
- การกำหนด ให้มีการประกาศเจตนารมย์ ของชุมชนที่อยู่อาศัยริมคลองแม่ข่าในการที่จะดูแลรักษาคลองให้มีสภาพดีขึ้น
- กำหนดการประสานงานกับเทศบาล เพื่อ ขอรถขนขยะ และเครื่องมือทั้งหมด

การดำเนินการเป็นไปตามแผนงานที่วางไว้คือผู้นำทุกชุมชนกลับไปประชาสัมพันธ์ในชุมชนของตนเอง และให้ชาวบ้านเข้าร่วมงาน ส่วนการรณรงค์ด้วยการเดินตามชุมชนต่าง ๆ เป็นการไปตอกย้ำ เพื่อให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญ และนับว่ามีส่วนช่วยจูงใจให้ชาวบ้านออกมาร่วมมือกันมาก เพราะ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะรู้จัก ผู้นำชุมชนต่าง ๆ และให้ความนับถือ

9 กันยายน2540 ผู้นำชุมชนทั้งหมด มาพร้อมกันที่บริเวณสะพานข้ามคลองแม่ข่าที่ถูกกำหนดให้เป็น สถานที่ทำพิธีเปิดงาน ด้วยความวิตกกังวลว่า จะไม่มีคนมาร่วมงาน พบว่าในช่วงเช้าก่อน 7.00 น. มีแต่ผู้นำ 10 คน มาอยู่บริเวณงานด้วยความกระวนกระวายสักพักก็จะมีชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ทยอยกันออกมาจากบ้านพร้อมด้วยมีด พร้า จอบ คราด กระบุ้ง เพื่อจะมาช่วยกันทำคลองแม่ข่าให้สะอาด ในงานมีชาวบ้านมาร่วมงานประมาณ 300-500 คน ทำให้ผู้นำเริ่มมีกำลังใจ และคิดว่างานต้องสำเร็จ

งานครั้งนี้มีผู้มาร่วมงานจากเทศบาล คือ เทศมนตรีฝ่ายโยธา และ ส.ส. ชรินรัตน์ ทั้งสองมาร่วมงานคน เมื่อผู้นำชาวบ้านได้ร่วมกันทำพิธีเปิด โดยการร่วมกันตัดริบบิ้นเปิดป้ายและอ่านประกาศเจตนารมย์ร่วมกันในการรักษาคลองแม่ข่า

หลังจากนั้น ชาวบ้านได้ร่วมใจกันลงมือทำความสะอาดคลองด้วยการเก็บขยะที่มีอยู่ในคลองรวมถึงวัชพืชต่าง ๆ ขึ้นจากลำคลอง ลักษณะของขยะที่ทับถมกันอยู่นั้น ด้านบนเป็นวัชพืช พวกผักตบชวา (บัวลอย) ด้านล่างเป็นขยะพวกขวด และถุงพลาสติก ซึ่งหนาแน่นมากการช่วยกันทำความสะอาดในวันนั้น ชาวบ้านสามารถร่วมกันกำจัดขยะจำนวนมหาศาลออกได้จนกระทั่งคลองแม่ข่า สะอาดนำไหล สะดวกมีระยะทางประมาณ 4 กม.

เป็นที่น่าสังเกตก็คือ กลุ่มชาวเขาที่อาศัยอยู่ในชุมชน เป็นกลุ่มหลักทีเป็นแรงงานช่วยทำความสะอาดคลอง ในการแผ้วถางหญ้า และลงเก็บขยะในคลองร่วมกับคนเมืองซึ่งเป็นคนหนุ่ม สำหรับกลุ่มผู้หญิงคนเมืองจะมีหน้าที่ ในการอำนวยความสะดวกด้านอาหาร และเครื่องดื่ม ตลอดจน ยาใส่แผล มีชาวบ้าน 2 คนถูกกระเบื้องบาดเท้า

จากพลังความร่วมมือของชุมชน ในการร่วมกันกำจัดขยะในคลองแม่ข่าและลำคูไหว ภายใต้ชื่อ โครงการคืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า ได้ส่งผลกระทบโดยรวมอย่างน้อย 2 ประการ คือ

ผลต่อชุมชน

- คลองแม่ข่าสะอาดขึ้น กลิ่นเหม็นลดลง น้ำไหลสะดวกมากขึ้น
- ชาวบ้านเห็นความสำคัญ และตระหนักถึงพลังในการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา
- ชาวบ้านเริ่มพูดคุยกันถึงการไม่ทิ้งขยะลงในคลองแม่ข่า แต่ยังไม่มีการกำหนดระเบียบร่วมกัน
- มีการประชุม กำหนดแผนงานต่อเนื่องในการรักษาคลอง โดยการคิดจะทำเขื่อนกันดินพังทลาย และต้องการปลูกต้นไม้
- เกิดกระแสการยอมรับ กลุ่มคนชาวเขาที่อาศัยอยู่ในชุมชนว่าชาวเขาเป็นกำลังสำคัญในการทำงาน และให้ความร่วมมือในการรักษาสิ่งแวดล้อม

ผลต่อภายนอกชุมชน

จากการที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำความสะอาดคลอง และประสบความสำเร็จ นับเป็นการสร้างการยอมรับ(ถอดรหัสหมาย) ให้กับคนทั่วไป

- เจ้าหน้าที่เทศบาล (หัวหน้ากองสวัสดิการในช่วงนั้น) ได้ออกมาดู และเอ่ยปากว่า" ไม่น่าเชื่อว่าชาวบ้านจะสามารถร่วมกันจัดการคลองแม่ข่าได้สำเร็จ" เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับในพลังของชุมชน

- ได้รับความสนใจจากกลุ่มคนต่าง ๆ ในเมืองเชียงใหม่ เช่น นักวิชาการ สื่อมวลชน นักศึกษา ตลอดจนกระทั่งกลุ่มคนที่อยู่รายรอบชุมชน ได้เห็นความสำคัญของชุมชนและเกิดความเข้าใจต่อชุ่มชนมากขึ้น
- ชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ในแขวงอื่น ๆ ก็ให้การยอมรับ

จากการพัฒนาคลองสู่การจัดระบบชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนกำแพงงามที่ปลูกบ้านอยู่ริมคลองมาเป็นเวลานาน และมีสภาพแออัดหนาแน่นมีปัญหาด้านสาธารณูปโภค เช่น

1. ไฟฟ้า ต่อพวงข้ามกำแพงดินมาเสียค่าไฟแพงบางหลังจ่ายค่าไฟเดือนละ300-500 บาท
2. ประปา ชาวชุมชนไม่มีน้ำประปาใช้ ยังคงใช้น้ำบ่อ ที่ไม่ค่อยสะอาด
3. ทางเดิน สภาพทางเดินในชุมชนเป็นดิน มีปัญหาน้ำท่วมขังและน้ำท่วมในฤดูฝน

ที่ผ่านมาประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณนี้ ไม่เคยได้รับการแก้ปัญหา รอแต่ประธานชุมชนว่าจะเป็นผู้ดำเนินการให้แต่ก็ไม่เป็นผล ชาวบ้านจึงคิดว่าถึงเวลาที่พวกเขาจะต้องลงมือทำเอง โดยชาวบ้านพยายามหาข้อมูล ในการดำเนินการติดตั้งไฟฟ้า จากที่ต่าง ๆ

กระบวนการในการได้มาซึ่งไฟฟ้าของชาวชุมชนกำแพงงาม (ด้านใน)

- ชาวบ้านเริ่มสำรวจข้อมูลในชุมชนว่ามีจำนวนบ้านกี่หลังที่ต้องการมีไฟฟ้าเป็นของตนเอง
- ใช้วิธีการประชุมพูดคุยร่วมกันว่า จะต้องร่วมมือกันเพื่อที่จะให้ได้ความสำเร็จ
- ไปพูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนขนส่งซอย 9 ที่เคยทำเรื่องทะเบียนบ้านได้สำเร็จ และหลังจากนั้นสามารถติดตั้งไฟฟ้าได้
- กำหนดแผนงานร่วมกันว่าจะต้องเริ่มทำโดยรวบรวมเอกสารสำเนาทะเบียนบ้านและบัตรประชาชน จากชาวบ้านแต่ละหลังเพื่อไปขอยื่นมีไฟฟ้า
- ชาวบ้านได้ไปที่การไฟฟ้า เขียนใบคำร้องเพื่อขอขยายเขต ให้ทางเจ้าหน้าที่ ไฟฟ้าไปวัดระยะทาง และประเมินราคาให้
- ไปเทศบาลเพื่อขออนุญาติในการขยายเขตไฟฟ้า เพราะเป็นที่ของรัฐซึ่งจะต้องไปขออนุญาติเจ้าของที่ก่อน
- เขียนโครงการขอการสนับสนุนจากหน่วยงาน งบประมาณที่ทางการไฟฟ้าประเมินให้เป็นเงินทั้งสิ้น 68,884.50 บาท ระยะทาง 200 เมตร ใช้เสา 9 ต้น ชาวบ้านสมทบแรงงาน

การติดตั้งไฟฟ้าซึ่งจะต้องมีการปักเสา พาดสาย เขามาในชุมชนเป็นระยะทางค่อนข้างไกลและเส้นทางคับแคบทำให้การไฟฟ้า ไม่ต้องการทำให้ โดยอ้างว่าค่าใช้จ่ายสูง และ ชาวบ้านเองจะต้องมีส่วนในการออกค่าใช้จ่ายอันนี้ด้วย แต่ชาวบ้านยืนยันว่าเป็นหน้าที่ของการไฟฟ้าที่ต้องบริการประชาชนชาวบ้านต้องไปเจรจาอยู่ 2-3 ครั้งจึงสำเร็จ การไฟฟ้าอนุมัติการปักเสาพาดสายนอกเขตให้ และขอให้ชาวบ้านช่วยสมทบเงินบางส่วน และยังมีเงื่อนไขว่า ชาวบ้านต้องเป็นผู้ปักเสาเองเพราะการไฟฟ้าไม่มีเครื่องมือในการขนเสาไฟขนาดใหญ่เข้ามาในชุมชน ถ้าชาวบ้านทำได้ การไฟฟ้าก็จะไปเดินสายไฟให้ ชาวบ้านจึงตกลง การไฟฟ้าจึงนำเสาไฟไปกองไว้ที่หน้าชุมชนจำนวน 2 ต้น และอีก 7 ต้น มากองเอาไว้ให้ทางด้านหลังชุมชน ชาวบ้านไม่รู้จะนำเข้ามาในชุมชนได้อย่างไรเนื่องจากเป็นเสาปูนขนาดใหญ่ การแก้ปัญหาก็คือ การใช้น้ำแม่ข่าเป็นเครื่องมือ ด้วยการเอาเสาลงน้ำ แล้วร่วมกันลากข้ามฟากมาในจุดที่ใกล้ก่อน ส่วนจุดที่ไกลออกไป ชาวบ้านต้องช่วยกันเอาเสาลงน้ำและรองหัวรองท้ายด้วยด้วยยางในรถยนต์ แล้วช่วยกันลากทวนน้ำเป็นระยะทางประมาณ 200เมตร จนกระทั่งมาถึงบริเวณกลางชุมชนใกล้ต้นฉำฉาใหญ่ แล้วช่วยกันปักเสาลงในบริเวณที่กำหนดไว้ 7 จุดได้สำเร็จ ความสำเร็จในครั้งนี้ชาวบ้านภูมิใจมาก และมักจะเป็นคำพูดที่ใช้กันเสมอเวลาที่จะต้องทำเรื่องที่คิดว่ายากก็จะบอกว่า งานขนาดขนเสาไฟฟ้ามาปักได้เองยังทำมาแล้ว จะมีอะไรยากไปกว่านี้อีก

แม้ว่ากาลเวลาจะเปลี่ยนแปลงไป พร้อมความเปลี่ยนแปลงของสายน้ำ หน้าที่ของคลองแม่ข่าที่เคยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนสองฝั่งได้พึ่งพาอาศัยใช้ในชีวิตกลับไม่เปลี่ยนแปลง ชาวบ้านยังคงพึ่งพิงและสามารถประยุกต์ใช้สายแม่น้ำแม่ข่าในการแก้ปัญหาของชุมชนเพื่อให้พวกเขาสามารถดิ้นรนต่อสู้กับชีวิตได้ต่อไป

กิจกรรมต่อเนื่อง

เมื่อกิจกรรม คืนน้ำดีสู่ลำน้ำไหว คืนนำใสให้คลองแม่ข่า เสร็จสิ้นลง นับเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้าน โดยเฉพาะ กลุ่มผู้นำทั้ง 10 ชุมชนในแขวงเม็งราย การไปประชุมที่เทศบาล มักจะนำเรื่องนี้ไปคุยในเทศบาล และได้รับการยอมรับจากหน่วยงานทางเทศบาลและชุมชนในแขวงอื่น ๆ มากขึ้น โดยดูได้จาก การไม่มีการพูดจาดูถูก และพาดพิงถึงชุมชนในแขวงเม็งรายอีก และมีการดำเนินการโครงการขุดลอกคลองแม่ข่าจากทางเทศบาลทันทีภายหลังจากกิจกรรมของชาวบ้านประสบความสำเร็จ โดยเทศบาลดำเนินการขุดลอกคลองแม่ข่าเป็นระยะทาง 3 กม. และตั้งงบประมาณไว้ที่ 300,000 บาท ในขณะที่ชาวบ้านดำเนินการหมดงบประมาณ ไม่เกิน 30,000 บาท ประเด็นนี้ที่ให้ชาวบ้านเกิดการเปรียบเทียบการทำงานระหว่างหน่วยงานกับรัฐทันทีว่า หน่วยงานมักจะใช้เงินฟุ่มเฟือยในการแก้ปัญหา และทำโครงการแต่ละครั้งก็เพียงเพื่อให้ผ่าน ๆ ไปเท่านั้น และยังบอกอีกว่า ถ้าชาวบ้านไม่ลุกขึ้นมาทำ เทศบาลก็ไม่ยอมทำอะไร

กลุ่มผู้นำทั้ง 10 ชุมชนในแขวงเม็งราย ยังได้ร่วมกันคิดถึงการรักษาคลองแม่ข่าในระยะยาวว่าควรจะทำอะไรต่อ เพราะจากความสำเร็จเรื่องการกำจัดขยะ ทำให้ชาวบ้านมองเห็นว่าปัญหาไม่ได้อยู่แค่นี้ สภาพสองฝั่งคลอง ก็ควรที่จะได้รับการรักษาสภาพให้ดีไปด้วย จึงมีการคิดแผนงานเรื่อง การทำเขื่อนธรรมชาติ เพื่อป้องกันการพังทลายของดิน และป้องกันการบุกรุกปลูกบ้านอยู่ในคลอง รวมถึงการปลูกต้นไม้ริมฝั่งคลอง ที่มีประโยชน์ เช่น รากสามารถยึดดิน และมีลูกมีผล ไว้เก็บกินได้ โดยแต่ละชุมชนได้ตกลงว่าจะกลับไปวัดความยาวของเขื่อนที่จะทำโดยแต่ละชุมชนเป็นผู้ไปวัด และคิดแบบการทำเขื่อนดินธรรมชาติราคาถูกมีความเหมาะสมที่จะทำได้ด้วยตนเองเรื่องการทำแผนนี้เริ่มมีปัญหาเมื่อผู้นำตั้งคำถามเรื่องงบประมาณว่าจะเอาจากที่ไหน มาทำ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ และใช้เงินจำนวนมาก งบประมาณเป็นอุปสรรคสำคัญของการดำเนินงานขั้นต่อไป ส่งผลให้กระแสเรื่องนี้ซบเซาลง

ในขณะเดียวกันเป็นช่วงเวลาทีเงินกองทุนเพื่อสังคม ซึ่งเป็นกองทุนเพื่อช่วยชุมชนแบบให้เปล่ากำลังขยายงานส่งผลให้ชาวบ้านเองหันไปให้ความสำคัญกับกองทุนดังกล่าวทำให้กิจกรรมเรื่องคลองเบาลง

การปรับปรุงสภาพคลองแม่ข่า

6.1 ทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมา

ต่อมาเมื่อทีมวิจัย เข้ามาศึกษาเรื่องชุมชนโดยเลือกพื้นที่ชุมชนระแกง กำแพงงามและหัวฝาย และค้นพบข้อมูลการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผ่านมาของชุมชน จึงได้เริ่มคุยและค้นหาความเป็นไปได้ในการทำกิจกรรม คลองแม่ข่าอีกครั้ง โดยการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชมอย่างรอบคอบ ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านในชุมชน โดยจะเริ่มจากพื้นที่ชุมชนที่มีขนาดเล็ก และความเป็นไปได้ คือ ชุมชนกำแพงงาม ซึ่งมีความเหมาะสมหลายกรณีเช่น

- มีลักษณะของความเป็นเครือญาติ
- ชาวบ้านเคยผ่านกิจกรรมเรื่อง ไฟฟ้า คลอง และกองทุน
- พื้นที่เป้าหมาย อยู่ติดคลองแม่ข่า สภาพทางกายภาพขาดการปรับปรุงดูแล
- เป็นพื้นที่ที่ไม่เคยได้รับการยอมรับจากชุมชน (ไม่ได้รับบริการจากกรรมการชุมชน)
- เป็นกลุ่มที่มีรายได้น้อย

ก่อนที่จะเริ่มดำเนินกิจกรรมการปรับปรุงสภาพแวดล้อมของคลองแม่ข่าในขั้นต่อไปนั้น ชาวชุมชนกำแพงงามที่ร่วมกิจกรรมเรื่องต่าง ๆได้มีโอกาสมาพบปะพูดคุยทบทวนความหลังกันในหลายเรื่องเช่น

- ทบทวนประวัติศาสตร์ของพื้นที่ เช่น การเข้าอยู่อาศัยมาจากไหนมาทำอะไรสภาพเดิมของบริเวณนี้ ที่มาอยู่มีลักษณะอย่างไร คลองแม่ข่าสภาพเป็นอย่างไร มีใครอยู่บ้าง
- ทบทวนการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา ว่าทำกิจกรรมอะไรบ้างสาเหตุที่เลือกทำกิจกรรมนี้เพราะอะไร ทำอย่างไรบ้าง ประสบผลสำเร็จหรือไม่ เพราะอะไรได้เรียนรู้อะไรจากกิจกรรมแต่ละเรื่องที่ทำ (รายละเอียด)
- ต้องการเห็นชุมชนเป็นอย่างไร
    1. เป็นที่เกิด และต้องการจะใช้เป็นที่ตายด้วย ทำให้ต้องการอยากปรับปรุงที่ให้ดี
    2. ต้องการเห็นบริเวณนี้สวยงาม สะอาดตา และคนริมคลองช่วยกันรักษาความสะอาด บ้านเรือนไม่สวยก็ไม่เป็นไร แต่ขอให้สะอาดน่าอยู่
    3. นอกจากนี้ชาวบ้านยังวิตกเกี่ยวกับปัญหา ความไม่มั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัย เพราะที่ดินบริเวณนี้เป็นที่สาธารณะ จึงเริ่มคิดร่วมกันว่า ทำอย่างไรจึงจะมีความมั่นคงในเรื่องที่อยู่

มีการยกเอากรณีโครงการคืนน้ำดีฯมาพูดคุย เพราะกลุ่มคนที่ทำและเข้าใจมากที่สุด คือ ผู้นำ 10 คนในแขวงเม็งรายมาทบทวนกับชาวบ้าน ว่าทำอะไรไปบ้าง ผลที่ได้ และแผนงานที่เคยคิดไว้มีอะไรบ้าง แล้วตั้งคำถามว่า ชาวบ้านคิดอย่างไรกับ เรื่องราวที่ผ่านมา รวมถึงแผนงาน ชาวบ้านบริเวณนี้โดยเฉพาะกลุ่ม ปาละรังษี เป็นแกนหลักทีมีความเห็นว่าแผนการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดี น่าจะช่วยกันทำให้เป็นจริงเป็นจัง

6.2 ทำเขื่อนธรรมชาติ และปลูกต้นไม้ยึดแนวตลิ่ง

จากการทบทวนแผนงานเก่าที่เคยมีการคิดเอาไว้ ชาวบ้านคิดว่าควรจะนำมาดำเนินการให้ลุล่วง โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจากงานวิจัย ชาวบ้านกำหนดว่า จะต้องเริ่มงานทันที เพราะช่วงนี้เทศบาลแจ้งมาว่าจะขุดลอก คลองแม่ข่า เพราะใกล้จะฤดูฝนแล้ว จะได้เตรียมกั้นแนวเขื่อนเอาไว้ใช้เลย เพื่อที่ว่าเมื่อเทศบาลตักดินขึ้นมาจะได้นำมาทำแนว การแบ่งงานจึงเกิดขึ้น โดย กำหนดให้มีคณะทำงาน 1 ชุดเพื่อช่วยกันรับผิดชอบ ประกอบด้วย

- อ้ายเรือง (คนเมือง)
- อ้ายวิทย์ (ชาวเขา)
- ลุงแดง (คนเมือง) คนเก่าแก่ที่อยู่บริเวณนี้
- ลุงคำ (คนเมือง พี่เขยของอ้ายเรือง)
- อาทิตย์ (ชาวเขา) และมีคนเมือง และชาวเขาเผ่าอาข่า ทั้งหมดเป็นลูกมือ

ทั้งหมดให้ช่วยกันวัดความยาวของคลอง ที่จะทำเป็นโครงการตัวอย่าง ได้ความยาวประมาณ 264 เมตร (พื้นที่บริเวณนี้มีบ้านอยู่อาศัยจำนวน 35หลัง 3หลังปลูกอยู่บนกำแพง)

วัสดุที่ใช้ : ใช้ไม้ยูคากับฟาก เป็นหลัก โดยกำหนดว่าจะปักเสาไม้ยูคาแต่ละต้นห่างกันระยะ 1 เมตร แล้วเอาฝากลงกั้นดิน โดยใช้ลวดมัดยึดติดกับเสายูคา (ภาพ)

ช่วงแรกของการก่อสร้าง ชาวบ้านเร่งลงมือทำงานเพื่อที่จะได้ทันเวลากับที่ทางเทศบาลมาลอกดินในคลองแม่ข่าขึ้นมา ประกอบกับชาวบ้านทั้งหมดที่ทำไม่มีความรู้ในเรื่องการทำเขื่อนกั้นดินมาก่อน เมื่อเทศบาลนำรถตักดินในคลองแม่ข่าขึ้นมาไว้ที่ชายตลิ่งส่งผลให้เขื่อนที่ชาวบ้านทำเอาไว้พังลง เพราะไม่สามารถรับน้ำหนักดินได้ชาวบ้านจึงต้องช่วยกันกู้โดยการเสริมเสาไม้ยูคาเข้าไปอีก เพื่อให้เกิดความแน่นหนา ในกระบวนการทำงานก็ต้องพบกับปัญหาอุปสรรคอีกเนื่องจากเวลาที่จะร่วมกันทำงานวันละ 4 ชม. เท่านั้น (เพราะชาวเขาต้องเตรียมตัวไปค้าขายที่ไนท์บาร์ซาร์ในตอนบ่าย และกลับดึกทำให้นอนตื่นสาย เวลาที่จะเริ่มทำงานได้คือ 11. 00 – 14 .00 น. ของแต่ละวัน

ในช่วงเวลาที่เสริมเสายูคานั้นเป็นช่วงที่เข้าฤดูฝนแล้ว และคลองแม่ข่าเป็นคลองที่ต้องรองรับจากลำห้วย ทำให้เมื่อเวลาฝนตก น้ำในคลองจะเอ่อสูง และมีความแรงส่งผลให้แนวเขื่อนต้องโอนเอน โย้เย้ เป็นครั้งที่ 2 แต่ก็มีความพยายามจะปักเสาเสริมให้เสร็จทั้งหมด ครั้งนี้ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนเกิดความท้อ ไม่อยากจะทำอีก เพราะรู้สึกเสียเวลาเปล่า แต่อ้ายเรืองซึ่งเป็นแกนนำสำคัญ ยืนยันกับชาวบ้านว่ายังไงก็ต้องทำให้สำเร็จให้ได้ เพียงแต่ช่วงนี้เป็นช่วงน้ำมากขอให้รออีกสักหน่อย แล้วจึงค่อยลงมือทำอีกครั้ง โดยคิดกันว่าเมื่อน้ำน้อยลง จะใช้ลวดตึงแนวเสาที่โย้เย้ให้เหล่านี้ให้เป็นระเบียบ หลังจากนั้นเมื่อเข้าหน้าแล้งดินแห้งแข็งก็จะได้แนวตลิ่งที่เป็นระเบียบ และเริ่มลงมือปลูกต้นไม้ยึดแนวดิน

ในที่สุด การยึดแนวเขื่อนก็เสร็จสิ้นลง เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการทำงานแต่ละครั้งจะมีคนออกมาช่วยหน่วยงานจากทุกบ้าน ยกเว้นที่บ้านไหนว่างไม่ว่างก็จะแจ้งกันล่วงหน้า

ชาวบ้านได้กำหนดร่วมกันว่า จะปลูกต้นไม้อะไรบ้าง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ผล คือ ขนุน กล้วย อ้อย ผักสวนครัว รวมถึง มะกอกน้ำ ที่รากช่วยยึดดินเป็นอย่างดี ลุงแดง เสนอต้นไม้พื้นเมืองของภาคเหนือที่ปัจจุบันหายากมากคือ ต้นไคร้ ชอบขึ้นริมน้ำและมีรากที่ยึดดินได้ปรากฏว่า มีกิ่งตอนขาย แต่มีราคาแพงมาก ชาวบ้านจึงไม่เอา การดูแลรักษาต้นไม้ ชาวบ้านตกลงร่วมกันว่า จะช่วยดูแลต้นไม้ที่อยู่หน้าบ้านของตนเอง โดยการรดน้ำพรวนดิน ซึ่งความเติบโตของต้นไม้จะเป็นเครื่องพิสูจน์ว่าใครดูแลจริงหรือไม่จริง ปัจจุบันต้นไม้ยังอยู่ครบทุกต้น แต่อัตราการเจริญเติบโตแตกต่างกันไปตามสภาพของการดูแลรักษา

6.3 <u>การเก็บขยะในคลอง</u>

จากการทำกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้านบริเวณนี้ ตั้งแต่การทำเขื่อนและปลูกต้นไม้ทำให้เด็ก ๆ ที่อยู่ในชุมชนทั้งเด็กชาวเขา และชาวเมือง ได้มีโอกาสร่วมกันทำงานเพื่อบ้านเพื่อที่อยู่อาศัยของตนเอง ที่สำคัญเด็ก ๆ เหล่านี้จะเป็นกำลังสำคัญทุกครั้ง ๆ ในการทำงาน หลายฝ่ายจึงร่วมกันคิดว่า เด็กกลุ่มนี้น่าจะเป็นกำลังสำคัญต่อไป ในการพัฒนาชุมชน จึงเกิดการรวมกลุ่มเด็ก ๆ เหล่านี้ให้มานั่งพูดคุย สอบถามทบทวนถึงความรู้สึกในการที่เข้าร่วมกิจกรรมกับผู้ใหญ่ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเด็กบอกว่า สนุกมาก ได้ช่วยผู้ใหญ่ทำงาน ได้เพื่อน แล้วก็มีขนมกิน และที่สำคัญเด็กกลุ่มนี้ต้องการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ มีส่วนช่วยชุมชนดูแลรักษาคลอง จึงคิดเรื่องเด็กเก็บขยะในคลองขึ้น โดยการรวมกลุ่มเด็ก ๆ เหล่านี้ให้ช่วยกันดูแลรักษาคลอง ด้วยกันช่วยกันเก็บขยะที่ลอยมาตามคลอง และใช้ชื่อ กลุ่มว่า ***"เยาวชนรักษ์คลองแม่ข่า"*** โดยมี***วัตถุประสงค์*** เพื่อ

1. เกิดกลุ่มเยาวชนในชุมชน
2. สร้างจิตสำนึกในการรักษาสิ่งแวดล้อมใกล้ตัว
3. สร้างกลุ่มออมทรัพย์ของเยาวชนจากการแยกขยะไปขาย

การดำเนินการ

1. ร่วมกันเก็บขยะในคลองทุก ๆ 2 สัปดาห์ โดยจะทำกันทุกวันเสาร์ และมีการค้าออมทรัพย์ของเก่า
2. ทำการคัดแยกขยะแต่ละประเภท
3. ลงบัญชีในสมุดออมทรัพย์ของแต่ละคน
4. ขยะที่เก็บไว้ ถ้าจำนวนมากพอก็จะเรียกให้กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาดมารับซื้อในชุมชน
5. เงินที่จะได้จะเป็นเงินฝากสะสมของเด็กแต่ละคนเพื่อใช้จ่ายในเวลาจำเป็น ในกระบวนการทำงานจะมีเด็กโตที่คอยมารับฝากเงินให้ ซึ่งก็มีสมาชิกทั้งหมดประมาณ 15 คน นอกจากจะเก็บขยะในคลองแล้วนำมาฝากแล้ว เด็ก ๆ ยังเก็บของเก่าที่พอจะขายได้จากบ้าน และพ่อแม่ผู้ปกครองก็ได้มีส่วนร่วมกับกิจกรรมนี้โดยการเก็บของเก่า เช่น ขวดน้ำมันพืช , นำปลา ฯลฯ ไว้ให้เด็ก ๆ อีกด้วย

6.4 <u>การประยุกต์ใช้พิธีกรรม ในสถานการณ์ใหม่</u>

เนื่องจากลักษณะทางกายภาพของบ้านเรือนที่อาศัยอยู่สองฝั่งคลองแม่ข่า จะมีสภาพตามความยาวของลำคลอง มิได้มีสภาพการตั้งบ้านเรือนเป็นกลุ่ม ๆ ย่อมมีผลต่อความสัมพันธ์ของผู้คนซึ่งอาจมีลักษณะเป็นส่วน ๆ รวมตัวกันยาก การใช้พิธีกรรม เพื่อเป็นช่องทางในการให้คนเข้ามาร่วมกันคิดร่วมกันทำจึงเป็นเรื่องที่ถูกนำมาใช้เพื่อให้เกิดการรวมพลังของชุมชน จากที่เคยกล่าวมาแล้วว่า ลักษณะของชุมชนกำแพงงาม หัวฝาย ถึงแม้จะอยู่ใกล้กันแต่ก็ไม่เคยมีการร่วมกันทำกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความสำนึกต่อชุมชน และยังมีการแบ่งเป็นด้านนอก ด้านในอีก

การใช้พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องมือที่หวังผลให้เกิดการเชื่อมผู้คนเข้าหากัน ชาวชุมชนเลือกพิธีกรรม “สืบชะตา คลองแม่ข่า “ เพราะความเชื่อของคนล้านนาเชื่อกันว่ายามใดบุคคลมีอันเจ็บป่วยหรือเคราะห์ร้าย หวั่นเกรงว่าจะถึงแก่ความตายหรือความวิบัติก็จะมีการทำบุญ และการทำพิธีสืบชะตาโดยการสู่ขัวญควบคู่กับการทำพิธีทางพุทธศาสนาเพื่อให้เกิดศิริมงคล เกิดกำลังใจ เกิดความหวัง (เอกวิทย์, 2544)

กระบวนการจัดงานสืบชะตาคลองแม่ข่า เริ่มจากการเตรียมงาน โดยหลังจากที่ชาวดำเนินงานเรื่องแนวเขื่อนกั้นดิน และปลูกต้นไม้แล้ว ได้มีการสรุปบทเรียนร่วมกันตามระยะเวลาการดำเนินงาน โดยแบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ ช่วงก่อนการดำเนินการ ขณะดำเนินการ และผลที่ได้รับ ดังนี้

1) ช่วงก่อนการดำเนินการ

- ชาวบ้านได้มาร่วมกันทบทวนภาพชุมชนกับคลองแม่ข่าก่อนที่จะมีการปรับปรุงโดยบอกว่าก่อนที่จะมีการปรับปรุง สภาพของแนวคลองมีลักษณะเว้าแหว่ง น้ำเน่า และมีขยะลอยมาตามน้ำตลอดเวลา ทางเดินในชุมชนมีน้ำท่วมขังที่เกิดจากฝนตก และพื้นเป็นดินเฉอะแฉะ ซึ่งเป็นอันตรายกับเด็ก ๆ เวลาไปโรงเรียน และไม่สะดวกในการสัญจร
- ชาวบ้านเองต้องการพัฒนาปรับปรุงให้ดีขึ้น แต่ว่าไม่เงินจึงไม่ได้ทำ
- สภาพที่ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีเวลา ต้องทำมาหากิน ค้าขาย

2) ขณะดำเนินการและปัญหาที่พบในช่วงทำการปรับปรุง

- ขาดความรู้ในเรื่องการทำเขื่อนกั้นตลิ่ง ทำให้การคำนวณการใช้ไม้ไม่เหมาะสม ไม่สามารถรับน้ำหนักจากดินเปียกได้ ทำให้เกิดการพังถึง 3 ครั้ง
- การดำเนินงานใช้เวลานานเกินไป เพราะบางครั้งชาวบ้านไม่มีเวลา
- มีการเกี่ยงกันทำงาน

3) ผลที่เกิดขึ้น : ข้อดีของการทำกิจกรรม

- มีการประชุมพูดคุยกันมากขึ้น จากเดิมที่ต่างคนต่างอยู่ นับเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ (คนเมือง กับคนดอยไม่เคยประชุมร่วมกัน)
- รู้จักปรับตัวเข้าหากันในการทำงาน เพื่อส่วนรวม
- เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงรูปธรรมได้แก่การมีแนวตลิ่งที่ชัดเจน แข็งแรง และเป็นระเบียบมากขึ้น มีต้นไม้เพิ่มมากขึ้น ดูสวยงามได้ทางเดินกว้างขึ้น และสูงขึ้นเวลาฝนตก น้ำไม่ท่วมขัง
- เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงความคิด เห็นได้จากคำบอกเล่าของอ้ายเรืองว่า จากการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ไม่ว่าจะเรื่องไฟฟ้า คลองทำให้เชื่อว่า ถ้าคนเราช่วยกันก็จะ

ทำให้สามารถแก้ปัญหาได้ลุล่วง การทำงานร่วมกันจึงเป็นสิ่งที่ช่วยทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจว่า พวกเรามีความสามารถ เป็นการแสดงให้คนภายนอกรับรู้ว่าคนจนมีความพยายามที่จะช่วยตัวเองในการแก้ปัญหา

นอกจากนี้ ปัญหาที่ชาวบ้านสรุป และมองเห็นร่วมกัน คือ ชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองแม่ข่านั้นมีอยู่ทั้งสองฝั่ง ควรจะหาทางร่วมมือกันอย่างจริงจัง เพื่อให้เกิดพลังในการเปลี่ยนแปลงชุมชนอย่างแท้จริง เพราะเป้าหมายของการทำกิจกรรมคงจะมิใช่เพียงเรื่องการ รักษาสิ่งแวดล้อมคลองแม่ข่า แต่น่าจะหมายถึง **การมีสิทธิในการอยู่อาศัย** ในที่ดินของรัฐ โดยชาวชุมชนช่วยกันดูแลแต่การทำงานใหญ่ ลำพังแค่ชุมชนเดียวลงมือทำ อาจจะไม่ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านจึงคิดหาวิธีที่จะสร้างความร่วมมือ ให้เกิดขึ้นอย่างจริงจังระหว่างชุมชนที่อยู่อาศัยริมคลองแม่ข่าตลอดทั้งสาย จึงได้เกิดการพูดคุยระหว่างคนที่อยู่ริมคลองแม่ข่า คือ ชุมชนระแกง กำแพงงาม และหัวฝาย ร่วมกันว่าจะทำกิจกรรมอะไรที่จะร้อยรัดกับคนริมคลองได้จึงได้คิดทำในเรื่องพิธีสืบชะตาคลองขึ้น และชาวบ้านคิดว่าน่าจะมีกิจกรรมทำความสะอาดก่อนที่จะถึงวันสืบชะตาคลอง

มีการรณรงค์ไปตามชุมชนที่อาศัยอยู่ริมคลองแม่ข่า และในเครือข่าย ในเรื่องการทำงานสืบชะตา และการทำความสะอาดคลอง โดยมีแกนนำจากชุมชนริมคลองมาร่วมรณรงค์ประสานกับแกนนำในพื้นที่ ซึ่งในวันงานได้รับความร่วมมืออย่างดีจาก ชาวบ้านสองฝั่งคลอง ออกมาช่วยกันทั้งชาวเขา และคนเมือง ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าในวันนั้น ส่วนใหญ่ผู้ร่วมงานจะเป็นผู้หญิงเสียส่วนมาก ทุกคนไม่รังเกียรติกับน้ำที่ดำ และเหม็นในคลองแม่ข่า แต่ในทางกลับกันต่างช่วยกันคนละไม้คนละมือ โดยมีเรือ 2 ลำของเครือข่าย ช่วยต้อนขยะ , ผักตบ และนำเอาเชือกมัดให้คนที่อยู่บนฝั่งลากขึ้นไปกองไว้เพื่อให้รถเทศบาลมาขนไป

งานพัฒนากับพิธีกรรม จากความคิดสู่จิตใจ

การทำงานพัฒนาคลองแม่ข่าที่ผ่านมาเป็นเพียงวิธีการให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงกระบวนการในการร่วมกันแก้ไขปัญหาด้วยกลุ่มอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการเสนอวิธีคิดใหม่ ๆ ให้กับชุมชนที่มีลักษณะปัจเจกชนได้สามารถร่วมกันทำงานซึ่งเป็นประโยชน์โดยรวมของคนหมู่มาก หรือส่วนรวมโดยมีคลองแม่ข่าเป็นเงื่อนไขแต่การที่จะทำความคิดให้เป็นความเชื่อว่า การพัฒนาหรือสิ่งที่ชาวบ้านได้ช่วยกันทำนั้นเป็นเรื่องถูกต้องดีงาม “พิธีกรรม” จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่จะเข้ามาช่วยตอกย้ำ ให้รำลึกถึงความสำคัญของการทำงานร่วมกัน

ดังนั้นในการกระบวนการพัฒนาชุมชนของชาวบ้าน ควรจะมีการเชื่อมโยงเข้าสู่งานพิธีกรรมที่เป็น ความเชื่อ ของชาวบ้านอยู่แล้ว เพื่อช่วยกระตุ้นให้เกิดความภาคภูมิใจในผลสำเร็จแห่งการพัฒนาที่ชุมชนได้ร่วมแรง ร่วมใจกัน รักษาคลองแม่ข่า

การส่ง “ สาร “ สู่สาธารณะ

หลักในการรวมกลุ่มกันทำงานเพื่อรักษาคลองแม่ข่าของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการกำจัดขยะในคลองภายใต้โครงการคืนน้ำดีให้ลำคูไหว คืนน้ำใสให้คลองแม่ข่า การปรับปรุงสภาพของริมฝั่งคลองด้วยการทำเขื่อนธรรมชาติ การปลูกต้นไม้ การขยับบ้านเรือนบางหลัง(ร้านขายของป้าวรรณ) ตลอดจนปรับปรุงทางเดินริมคลอง นับเป็นวิธีการแสดงตัวตนให้ปรากฏ เพื่อเป็นเครื่องมือในการสื่อสารกับสาธารณชนทั่วไปว่า ชุมชนเหล่านี้มีความรับผิดชอบ ต่อเมืองเชียงใหม่อย่างน้อย ก็คือสายน้ำแม่ข่าที่เคยหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน และไร่นาบริเวณที่ราบลุ่มแห่งนี้ ในงานสืบชะตาคลองแม่ข่า นอกเหนือจากที่ชุมชนมีความตั้งใจจัดขึ้นเพื่อ ใช้เสริมสร้างและฟื้นฟูความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน และสองฝั่งคลองเป็นหลักแล้ว ผลที่ได้ตามมาคือ ได้เผยแพร่งานสู่สาธารณะ

- การเชิญเทศมนตรีเป็นประธาน เนื่องจากชาวชุมชนส่วนใหญ่มักจะรู้สึกว่าชุมชนอยู่ในการดูแลของเทศบาล ดังนั้น นายกเทศมนตรีจึงเปรียบเสมือนผู้มีอำนาจสูงสุดในเทศบาล และเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่ควรจะรับรู้เห็นกิจกรรมอันเป็นสาธารณประโยชน์ได้ร่วมกันทำ
- การเชิญเพื่อนชุมชน เพื่อเป็นการเผยแพร่งานที่ทำ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนที่เคยทำมาแล้ว และชุมชนที่กำลังคิดจะทำ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน อีกทั้งเป็นการให้กำลังใจ และเสริมสร้างความมั่นใจให้กับชุมชนที่มีปัญหาเหมือน ๆ กัน

6.5 <u>การปรับผังชุมชน</u>

ในกระบวนการการทำงานของชาวบ้านที่ร่วมกันรักษาคลองแม่ข่า มีเป้าหมายคือ การมีสิทธิในการอยู่อาศัยในที่ดินเดิม อยู่ร่วมกับเมือง เพื่อสร้างโอกาสและช่องทางดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดของชีวิต อย่างมีศักดิ์ศรี

ชาวบ้านได้มีการพูดคุยถึงอนาคตในการอยู่อาศัยในเมือง เพื่อทำมาหากิน ว่าทำอย่างไร เพราะที่ดินบริเวณนี้ทั้งหมดอยู่ในเขตโบราณสถาน ภายใต้การดูแลของกรมศิลปากร และในช่วงปี 2544 กรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาสำรวจชุมชน และเตือนชาวบ้านไม่ให้มีการต่อเติมอาคาร ทำให้ชาวบ้านเริ่มคิดรูปธรรมของการจัดการที่อยู่อาศัย เพื่อเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับกับเจ้าของที่ โดยชาวบ้านคิดโครงการปรับปรุงผังชุมชนใหม่ ในบริเวณชุมชนกำแพงงาม เริ่มจากบ้านที่มีความพร้อมและร่วมกิจกรรมกันอย่างต่อเนื่องจำนวน 33 หลัง (มี 3 หลังที่บ้านอยู่บนกำแพง)

แนวคิดที่เสนอ

1. ย้ายบ้านบนกำแพงลงมาข้างล่าง
2. ปรับปรุงบ้านให้มีสภาพดีขึ้น

3. กันแนวเขตบ้านให้อยู่ห่างจากกำแพงดินอย่างน้อย 1 เมตร

4. สร้างเป็นหมู่บ้านหัตถกรรมขายสินค้าให้นักท่องเที่ยวที่มาดูกำแพง

มาตรการในการดูแลที่อยู่อาศัยร่วมกัน

1. สำรวจ และควบคุมไม่ให้มีการปลูกบ้านเพิ่ม

2. ดูแลไม่ให้มีการดำเนินธุรกิจบ้านเช่า

3. ไม่ให้มีการขายต่อสิทธิในการอยู่อาศัย

4. ดูแลเรื่องปัญหายาเสพติด

ผลที่เกิดขึ้น

1. เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชนที่อยู่ริมคลองแม่ข่า และในเครือข่าย

2. เกิดความสัมพันธ์ใหม่ในชุมชน คือระหว่าง

- ชาวบ้านกับชาวบ้าน เพื่อเป็นการกระชับความสัมพันธ์ของคนในคลอง ให้เกิดความร่วมมือในการแก้ปัญหาของชุมชนมากขึ้น
- ระหว่างชาวบ้านกับวัด เป็นการสร้างช่องทางให้กับวัด ให้เข้าใจวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน และได้เข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชนมากขึ้น
- ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มชาติพันธ์ เนื่องจากชุมชนกำแพงงาม เป็นชุมชนที่มีการอยู่ ร่วมกันของกลุ่มคน หลายชาติพันธุ์ และเป็นการอยู่ร่วมกันแบบต่างคนต่างอยู่มาโดยตลอด แต่การทำกิจกรรมรักษาคลองแม่ข่า ได้เป็นตัวเชื่อมอันสำคัญที่ทำให้ คนเมืองกับ คนดอยได้ร่วมมือกันทำงาน เพื่อส่วนรวม แม้ว่า ในช่วงของพิธีกรรม การสืบชะตาคลองกลุ่มคนดอย จะไม่สามารถเข้าร่วมได้ เพราะส่วนใหญ่นับถือคริสต์ และนับถือผีก็ตามแต่ความร่วมมือได้แสดงออกอย่างเต็มที่ในวันรณรงค์ทำความสะอาดคลอง ก่อนวันทำพิธีสืบชะตา
- ชุมชนแออัดเห็นความสำคัญของการพลิกฟื้นคลองแม่ข่า ให้มีสภาพดีขึ้นด้วยการมีความเห็นร่วมกันว่า ควรมีการจัดอย่างต่อเนื่องทุกปี
- นำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัยร่วมกันในชุมชนอย่างมีแบบแผน

3. กระบวนการที่ชาวบ้านร่วมกันรักษาสภาพแวดล้อมคลองแม่ข่า โดยร่วมกันทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง นับว่าเป็นกระบวนการสร้างการรับรู้ให้กับเป้าหมายสูงสุดสาธารณะในคุณค่าใหม่ที่ชุมชนจะสามารถทำได้ อย่างไรก็ตามการสร้างการยอมรับของชาวบ้านกับคลองแม่ข่าคงต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในชุมชนเป็นหลัก เพื่อแสดงให้เห็นถึงพลังการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืนจากคนระดับรากหญ้า

4. จากผลการวิจัยระยะที่ 2 พบว่า ชาวบ้านย่านชุมชนระแกง หัวฝาย และ ชุมชนกำแพงงาม มีอาชีพที่หลากหลายแสดงให้เห็นว่า ความเจริญของเมืองเชียงใหม่จะขาดเสียไม่ได้ คือ แรงงานของชาวบ้านเหล่านี้ อาชีพที่หลากหลายของชาวบ้านทำให้เมืองใหญ่มีชีวิตชีวา การที่จะอพยพโยกย้ายคนจนเหล่านี้ออกจากเมืองก็เปรียบเสมือนกับว่า สังคมที่เจริญนั้นมีเฉพาะด้านวัตถุ แต่ขาดความรักความเอื้ออาทรต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การจัดการปรับปรุงผังชุมชนของชาวบ้าน แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านต้องการที่จะอยู่ร่วมกับคนที่มีฐานะในสังคมอย่างเท่าเทียม และมีศักดิ์ศรี

<u>กิจกรรมที่ 2</u> : <u>การจัดการขยะโดยคนจน</u>

ความเป็นมา

ความเป็นเมืองศูนย์กลางในทุกด้านของเชียงใหม่ ในแต่ละวันเมืองเชียงใหม่จึงหนาแน่นไปด้วยคน และยานพาหนะจำนวนมาก นอกเหนือจากประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลประมาณ 189,895 คน (31 / ธ.ค. / 40) ยังมีประชากรแอบแฝงซึ่งเดินทางเข้าออกต่างอำเภอในแต่ละวัน นักท่องเที่ยวที่มาประชุมสัมมนา รวมถึงชาวต่างประเทศจำนวนอีกประมาณ 400,000 คน ส่งผลให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา เช่น ปัญหามลพิษทางอากาศ การจารจรติดขัด และขยะซึ่งเป็นปัญหาสำคัญหนึ่งของเมืองเชียงใหม่

เทศบาลนครเชียงใหม่มีปัญหาเรื่องสถานที่กำจัดขยะมากว่า 10 ปี เพราะไม่มีพื้นที่กำจัดขยะอย่างถาวร การจัดการพื้นที่กำจัดขยะของเทศบาลมักถูกต่อต้านจากประชาชนตลอดมา

ปริมาณขยะมูลฝอยในเขตเทศบาลในปี 2540 พบว่ามีประมาณ 255 ตัน / วัน และมีแนวโน้มที่จำนวนขยะจะมีจำนวนปริมาณเพิ่มขึ้น ถ้าไม่นำกระบวนการในการคัดแยกขยะมาช่วยเสริม เพื่อนำขยะที่มีมูลค่าออกมา

ในกระบวนการการคัดแยกขยะ มีกลุ่มคนเล็ก ๆ ได้ทำหน้าที่ของตนเองเสมือนเป็นหน่วยในการคัดแยกขยะให้กับเมือง คือ กลุ่มคนเก็บขยะ อาชีพการเก็บขยะมีมานาน ต่อมาเมื่อระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมเข้ามาแทนที่ระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทำให้มีปริมาณของขยะเพิ่มมากขึ้น ตามลำดับ อาชีพเก็บขยะขายจึงเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้เพื่อเลี้ยงชีวิตให้อยู่รอดได้ในสภาพเศรษฐกิจในปัจจุบัน

วิถีชีวิตคนของคนเก็บขยะ

การเก็บขยะเป็นอาชีพหนึ่งที่คนในชุมชนระแกง และชุมชนอื่น ๆ ยึดถือเพื่อการดำรงชีวิต แม้ว่าอาชีพนี้ในปัจจุปันมีการแข่งขันกันสูงเนื่องจากขยะหรือของเหลือใช้เหล่านี้เป็นของมีราคา สามารถทำรายได้ให้มากถ้าขยันหา ทำให้มีคนจำนวนมาก หรือรายได้ที่มีอยู่ไม่พอกับรายจ่าย ส่งผลให้ต้องมาเก็บขยะเป็นอาชีพเสริมสำหรับบางคน ที่สำคัญคือ การเข้าสู่อาชีพไม่มีความซับซ้อน ไม่ต้องอาศัยสายสัมพันธ์มากนัก และไม่ต้องลงทุนสูงทำให้การเข้าสู่อาชีพเป็นไปได้ง่าย แต่ในขณะเดียวกันคนกลุ่มนี้ก็ต้องเสี่ยงกับขยะซึ่งอาจปนเปื้อน ของมีคม และอื่น ๆ ซึ่งล้วนมีอันตรายแอบแฝงอยู่ นอกจากนี้ปัญหาสำคัญที่ต้องเผชิญ คือ จำนวนผู้เก็บขยะที่มีปริมาณเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ผู้เก็บต้องหาของเป็นระยะไกลขึ้น และ ออกไปหาของมากกว่า 1 ครั้งใน 1 วัน เพื่อให้ได้ของปริมาณมากพอที่จะมีรายได้เลี้ยงครอบครัว การเก็บขยะเป็นอาชีพที่ผู้มีรายได้น้อย ที่อาศัยอยู่ในชุมชนต่าง ๆ ยึดเป็นงานที่สร้างรายได้ให้กับ ครอบครัว ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้ อาชีพเก็บขยะเป็นอาชีพที่เกิดจากการดิ้นรนต่อสู้เพื่อหาทางออกโดยลำพังของคนจน ที่สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มจากของที่ไม่มีคนต้องการถือเป็นแรงงานนอกระบบที่เป็นผลจากภาคการผลิตสมัยใหม่ ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว แต่ไม่แบกรับภาระสังคมใด ๆ นอกจากรับผลประโยชน์จากแรงงานราคาถูก ประกอบกับรัฐบาลไทยเองก็ไม่ได้มีระบบความสัมพันธ์ใด ๆ ที่จะเอื้อให้เกิดการกระจายโอกาสที่เท่าเทียมกันส่งผลก่อให้เกิดภาคการผลิตคู่ขนานขึ้นมาได้แก่ ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างสรรค์ของคนที่ไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานอย่างพอเพียง ภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการนี้จึงเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีวิตแรงงานราคาถูกอื่น ๆ ให้สามารถดำรงอยู่ และเป็นการสร้างงานของผู้คนขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิตที่ไม่มีใครเข้ามาช่วยเหลือนั่นเอง (ระยะที่ 1 อรรถจักร หน้า 80 -81)

ปัญหาที่สำคัญ คือ การถูกโกงตาชั่ง และกดราคา เพราะร้านรับซื้อของเก่าโดยทั่วไปตาชั่งจะไม่ได้มาตราฐานและถ้าของมีน้ำหนักเกินกิโลก็จะถูกตัดเศษให้ เหลือแค่กิโลเท่านั้นนายนิวัตน์ ขัติยเทพ เป็นสมาชิกกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด ปัจจุบันอายุ 46 ปี ก่อนที่จะมีอาชีพเก็บของเก่าขาย เคยปั่นรถสามล้อรับจ้างตามตลาดในเมืองเชียงใหม่ ต่อมามีเพื่อนชวนไปทำงานเป็นเด็กท้ายรถเก็บขยะของเทศบาล เมื่อมีอายุประมาณ 30 ปี ได้รับค่าจ้างเดือนละ 2,100 บาท ในช่วงแรกเทศบาลนำขยะไปทิ้งบ่อที่แม่เหี้ยะ ที่เปิดใช้เมื่อ พ.ศ. 2500 ลักษณะของขยะในช่วงที่ อ้ายวัตน์เป็นเด็กท้ายรถ ส่วนใหญ่แล้วเป็นใบตอง มีบ้างที่เป็นพลาสติกขวดเล็กขวดน้อย สำหรับของที่มีค่าเช่น ขวดแก้ว กระดาษแก้ว อลูมิเนียม หรือเหล็กก็จะตกเป็นของเด็กท้ายรถเก็บไว้ก่อน แต่ก็ยังมีปริมาณไม่มาก นอกจากนี้ที่บริเวณบ่อขยะแม่เหี้ยะ มีคนคุ้ยขยะ บริเวณบ่อประมาณ 20 คน มีทั้งคนเมือง และคนต่างถิ่นไปสร้างเพิงเล็ก ๆ อยู่บริเวณบ่อ และเที่ยวคุ้ยหาขยะพวกพลาสติกขวดที่สามารถขายได้ รวมทั้งของอะไรก็ตามที่

สามารถขายทำเงินได้ พอตอนเย็นก็จะมีรถเข้าไปรับซื้อถึงปากบ่อ ในสมัยนั้นไม่ค่อยมีคนในชุมชนไปเก็บที่บริเวณนี้เพราะว่าบ่อขยะอยู่ไกล ชาวบ้านไม่มีรถเครื่องต้องปั่นจักรยานไปเอง ถ้าอยากจะไปก็ต้องขอติดรถขนขยะเทศบาล อ้ายวัฒน์ ทำงานเป็นเด็กท้ายรถเทศบาลอยู่ประมาณ 7 ปีจึงลาออก เมื่อ พ.ศ. 2535 แล้วเริ่มเก็บขยะขายตั้งแต่นั้นมา ในชุมชนระแกงมีคนรุ่นแรกที่เก็บขยะอยู่ประมาณ 2 – 3 ราย แต่เมื่อลูก ๆ โตขึ้น ก็เลิกอาชีพนี้ โดยช่วงแรกนี้ชาวบ้านจะขายให้กับร้าน ส. วิวัตน์ ที่หนองหอย ของส่วนมากที่นำไปขายก็จะเป็นกระดาษ เหล็ก ขวด อลูมิเนียม มีรายได้วันละ 70 – 80 บาท

ในช่วงที่อ้ายวัฒน์เริ่มอาชีพเก็บขยะนั้นเป็นช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจไม่ดี เครื่องเขินได้รับ Order น้อยลง อาชีพเก็บขยะจึงสามารถสร้างรายได้ให้ครอบครัวได้บางส่วน เมื่อก่อนนี้อาชีพเก็บขยะเป็นอาชีพที่น่ารังเกียจและได้รับการดูถูก แต่ภายหลังช่วง 2 – 3 ปีที่ผ่านมาจำนวนคนเก็บขยะเริ่มมีมากขึ้นจนไม่รู้ว่าใครเป็นใคร คนจนหรือคนรวย บางครั้งเห็นคนนั่งรถเก๋งผ่านมาพอเห็นของเก่าที่พอจะขายได้ก็จะจอดรถลงเก็บเหมือนกัน อ้ายวัตน์บอกว่า คนทั่วไปเริ่มรู้จักมากขึ้นว่า ของบางอย่างนั้นมีราคาดี และภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันที่ต้องปากกัดตีนถีบหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

เส้นทางการเก็บขยะ

เส้นทางการเก็บขยะ การแสวงหาความอยู่รอดด้วยอาชีพเก็บขยะ ดูเหมือนจะเป็นการถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน ไม่มีการหวงเส้นทาง หรือไม่มีการแสดงความเป็นเจ้าของเส้นทางคนที่เก็บขยะยังคงใช้วิธีใครไปก่อน ก็ได้ก่อน ไม่มีการแย่งกัน ทะเลาะกัน ถ้าไปเจอกัน บางครั้งก็จะพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลว่า ตอนนี้ของอะไรราคาดี และโกดังไหนให้ราคาของประเภทไหนเท่าไร ซึ่งเป็นระบบการกระจายข้อมูลแบบปากต่อปาก ราคาของที่ขึ้นลง ก็จะรู้จากคนเก็บของเก่าที่เอามาขายให้กับโกดังเช่นกัน

ส่วนเวลาในการเก็บขยะขึ้นอยู่กับความสะดวกของแต่ละคนว่าจะเลือกช่วงเวลาไหน เช่น

เช้ามืด	-	เช้า	ก่อนรถเทศบาลมาเก็บ
เช้า	-	กลางวัน	หาตามเส้นทางทั่วไป เป็นขาจร (เร่ร่อน)
บ่าย	–	เย็น	เป็นทั้งกลุ่มคนเร่ร่อน และมีรถ
เย็น	-	ดึก	บางครั้งก็จะเป็นกลุ่มเดียวกับที่เก็บตอนเช้าและเป็นพวกมีมอเตอร์ไซค์พ่วงข้าง ส่วนใหญ่เก็บตามใน Karaoke

ในยุคแรก ๆ ของการเริ่มมีอาชีพเก็บขยะแหล่งรับซื้อมีไม่มากนัก จากคำบอกเล่าของชาวบ้านพบว่า มี 4 แห่ง คือ

1. ร้านของเสี่ยกาย บริเวณสันป่าข่อย ใกล้ ๆ กับโรงหนัง ชิน – ทัศนีย์
2. ร้าน ส. วิวัฒน์ อยู่หนองหอย เป็นร้านที่คนนิยมเอาของไปขายเพราะอยู่ใกล้ร้านนี้ ชูชีพก็เคยเอาของไปขายที่ร้านนี้
3. ร้านที่อยู่บริเวณช้างเผือก ชาวบ้านไม่นิยมไปเท่าไร (ไม่ปรากฏตำแหน่งชัดเจน)
4. ตามคำบอกเล่า บอกว่า มีอีกร้านอยู่บริเวณวัดพวกช้าง เป็นร้านรับซื้อของเก่าที่ชาวบ้านไม่ได้พึ่งพา มาตั้งแต่เกิดไฟไหม้กาดต้นลำไย
   ขยะหรือ ของเก่าที่ร้านรับซื้อในช่วงเวลาดังกล่าว ได้แก่
   - กระป๋องนมตราหมี
   - หม้อหุงข้าว อลูมิเนียม กระทะ ตะหลิว
   - ทองแดง
   - เหล็ก
   - ขวดเหล้า ขวดน้ำปลา (ใบละ 5 สตางค์) เป็นต้น

ในยุคปัจจุบัน มีร้านรับซื้อของเก่าแบบนี้มากขึ้น พร้อม ๆ กับการการเพิ่มจำนวนขึ้นของคนหาของเก่า หรือคนเก็บขยะ เช่น ร้าน ส. วิวัฒน์ที่หนองหอย ยังคงอยู่ร้านรับซื้อของเก่าบริเวณ แยกข่วงสิงห์

นอกจากนี้ ธุรกิจรับซื้อขนาดใหญ่จากพิษณุโลก คือ ร้านวงค์พานิช ยังได้ขยายกิจการมาถึงเชียงใหม่ โดยร่วมมือกับเทศบาลตั้งโกดังขนาดใหญ่เพื่อรับซื้อ และใช้ระบบธุรกิจมาใช้มีการกำหนดราคาที่ได้มาตราฐาน และมีการแสดงราคาสินค้าที่ชัดเจนให้ลูกค้าเห็นทำให้ได้รับความนิยม

เส้นทางการเติบโตของคนเก็บขยะสู่การเป็นนายทุนรับซื้อขยะ

เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา อ้ายชูชีพซึ่งพื้นเพเป็นคนที่อยู่ในชุมชนหัวฝาย เริ่มต้นเรียนรู้การทำธุรกิจด้านขยะ จากการเป็นผู้ลงมือเก็บเอง มีเพียงถุงที่ใช้สะพายหลังเที่ยวเดินหาและเก็บขยะตามตลาด และถนนหนทางทั่วไป เพราะความยากจน และความต้องการมีรายได้เพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง และครอบครัว ต่อมาเมื่อเก็บออมเงินทองได้พอสมควรจึงเริ่มซื้อล้อเข็นทำให้สามารถเก็บของได้มากขึ้น ในช่วงเวลาดังกล่าวมีคนจำนวนไม่มากนักที่ประกอบอาชีพนี้ ชูชีพเริ่มเห็นช่องทางของการทำกำไรได้มากขึ้น ต่อมาจึงตัดสินใจซื้อรถปิกอัพเก่า ๆ พร้อมกับเริ่มพูดคุยกับชาวบ้านบางคนที่อยู่ในชุมชนที่มีอาชีพเก็บขยะว่า เขาจะลงทุนซื้อล้อเข็น หรือรถพ่วงข้างให้ผ่อน โดยมีข้อแม้เพียงอย่างเดียว คือต้องขายของให้กับเขาคนเดียวเท่านั้น โดยจะมารับซื้อถึงบ้าน ด้วยวิธีการนี้ทำให้ชูชีพสามารถสร้างเครือข่ายในการหาวัตถุดิบมาป้อนให้กับเขาได้มากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งคนจนที่อาศัยอยู่ในชุมชน ระแกง หัวฝาย ฟ้าใหม่ประตูล้อม แม่ขิง

ชูชีพจะใช้กลยุทธ์ในการผูกใจสมาชิกหลายอย่าง เริ่มตั้งแต่ ออกเงินซื้อพาหนะให้ก่อน แล้วค่อย ๆ ผ่อน ยามเดือดร้อนลูกสมาชิกสามารถกู้ยืมเงินได้ โดยไม่คิดดอกเบี้ย และในวันปีใหม่ของทุกปี ชูชีพจะมาตะเวนรับลูกสมาชิกไปกินเลี้ยงปีใหม่ที่บ้าน พร้อมกับมีการแจกของสมนาคุณ เช่น ข้าวสาร ผ้าห่ม หรือของใช้ที่มีความจำเป็น เป็นต้น ทั้งหมดนี้มีเงื่อนไขประการเดียว คือการขายของให้กับชูชีพเท่านั้น ถ้าลูกสมาชิกเป็นหนี้ชูชีพ จากการผ่อนรถมอเตอร์ไซค์พ่วงข้าง และขอยืมเงินยามเจ็บป่วย เมื่อเก็บของมาได้ สมมุติว่าของมีมูลค่า 200 บาท ต้องบอกให้ชัดว่าจะส่งเงินเป็นค่าผ่อนรถเท่าไรใช้หนี้ที่ยืมมาเท่าไร ที่เหลือถึงจะเป็นรายได้ของคนเก็บขยะ

ชูชีพจะผูกขาดระบบนี้กับชุมชนฟ้าใหม่ประตูล้อม แม่ขิง โดยจะไปรับซื้อทุกวันพุธ และวันเสาร์ ชาวบ้านบอกว่า ราคาก็จะไม่หนีท้องตลาดมากนัก ปัจจุบันชูชีพมีรถสิบล้อที่สามารถนำ

สินค้าไปส่งถึงแหล่งรับซื้อใหญ่ เช่น โรงงานรับซื้อกระดาษ อ. งาว จังหวัดลำปาง เป็นต้น นอกจากนี้ชูชีพยังมีธุรกิจให้เช่าเครื่องเสียงขนาดใหญ่ ชื่อ ชูชีพชาวน์ เป็นที่รู้จักของคนในชุมชนชาว

ชุมชนที่เป็นลูกสมาชิกของชูชีพทุกคนจะพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ชูชีพเป็นคนดี มีน้ำใจ และให้การยกย่อง จนกระทั่งลืมตรวจสอบ หรือมองข้ามการเอาเปรียบในการซื้อขาย เช่นการรับซื้อขยะแบบเหมารวมแล้วตีราคาแบบเหมารวม โดยไม่มีการแยกประเภท ซึ่งจะทำกำไรมากขึ้นถ้านำไปแยกประเภท นอกจากนี้ตาชั่งที่ใช้ก็ไม่ได้มาตราฐาน

เส้นทางการเก็บขยะของชูชีพนับว่าเป็นการสร้างระบบอุปถัมภ์ เพื่อเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ เพื่อผลประโยชน์ในแง่การป้อนวัตถุดิบให้กับชูชีพ

กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด

(รีไซเคิลขยะ รีไซเคิลชีวิตคนจน)

จากปัญหาของกลุ่มคนเก็บขยะดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นปัญหาทั้งที่พบ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของราคา ตาชั่ง จำนวนคนเก็บที่มากขึ้น ส่งผลให้เกิดการพูดคุยกันของกลุ่มสมาชิกเก็บขยะในชุมชนระแกง และชุมชนเซ็นทรัล (ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพเก็บขยะ) ถ้าปัญหาที่ประสบอยู่ อย่างเช่นที่ชุมชนระแกง ชาวบ้านเล่าว่า เริ่มหันมาประกอบอาชีพนี้กันเพราะว่า เศรษฐกิจไม่ดี งานแกะสลักเครื่องเขินที่ทำอยู่มีการสั่งซื้อ(order) ลดลง แต่ว่ารายจ่ายมีจำนวนเพิ่มขึ้นทำให้ต้องหันมาเก็บขยะขายเพิ่มรายได้ ประกอบกับเห็นว่า มีคนเข้ามารับซื้อถึงในชุมชนเป็นการสะดวก ถึงแม้ว่าราคาอาจจะไม่ยุติธรรมหรือบางครั้งไม่รู้ราคาตลาดว่าเป็นอย่างไร

กลุ่มคนเก็บของเก่าที่มารวมกันแลกเปลี่ยนปัญหาทั้งจากชุมชนระแกง ชุมชนเซ็นทรัลซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกเครือข่าย ฯ มีความเห็นร่วมกันว่าถ้าต้องการแก้ปัญหาเรื่องเหล่านี้ก็น่าจะมีโกดังรับซื้อของเก่าของกลุ่ม เพื่อที่ว่าจะได้แก้ปัญหาเรื่องราคา และจะได้มีตาชั่งที่ได้มาตราฐาน นอกจากนี้ การมีกลุ่มจะทำให้พวกเขา รู้สึกถึงการไม่ดูถูก เหยียดหยาม มีการประชุมพูดคุยเรื่องการจัดตั้งกลุ่มอยู่หลายครั้ง จนในที่สุดที่ประชุมตกลงร่วมกันว่าจะดำเนินการก่อสร้างโกดังขนาดเล็กเป็นของกลุ่ม เพื่อรับซื้อของเก่า และตั้งชื่อกลุ่มว่า “ กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด “ เนื่องจากสมาชิกที่มาประชุมส่วนใหญ่ใช้มอเตอร์ไซค์พ่วงข้างเป็นพาหนะในการเก็บของ นอกจากนี้ยังได้ช่วยกันคิดสัญลักษณ์ประจำกลุ่มขึ้นเป็นรูปคนขับรถพ่วง พร้อมกับมีเครื่องแบบของกลุ่ม คือเสื้อก็กที่มีตราสัญลักษณ์ เพื่อที่เวลาไปเก็บของคนจะได้รู้จัก และยังได้มีการร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ของกลุ่มร่วมกัน ดังนี้

1. เพื่อเป็นการช่วยเหลือพึ่งพากันในกลุ่มคนเก็บขยะ
2. ดำเนินการรับซื้อในราคายุติธรรม
3. สร้างความยอมรับให้กับสังคม สำหรับคนที่มีอาชีพเก็บขยะ
4. เพื่อจัดสวัสดิการให้กับกลุ่มคนเก็บขยะ
5. ช่วยลดปริมาณขยะในเมือง ด้วยการคัดแยก

การก่อสร้าง “โกดัง” รับซื้อของเก่า

เมื่อได้มีการพูดคุยวัตถุประสงค์กันชัดเจนว่า ทั้งกลุ่มไปเพื่ออะไรแล้วได้ร่วมกันคิดหาสถานที่สำหรับก่อสร้างอาคารที่เป็นที่รับซื้อของเก่า โดยใน**เบื้องต้น**ที่ประชุมเสนอให้ก่อสร้างใน **ชุมชนเซ็นทรัล** เพราะที่นี้มีคนเก็บของเก่ามาก และไม่ต้องไปเสียค่าเช่าที่ดิน การก่อสร้างใช้วัสดุราคาถูกไปก่อน คือ ไม้ไผ่มุงด้วยสังกะสี ยกพื้นเล็กน้อยเพื่อเอาไว้เก็บกระดาษจะได้ไม่ชื้น การก่อสร้างได้ใช้เวลา 14 วันเสร็จ และเริ่มดำเนินการรับซื้อ ในขณะที่เจ้าของที่ดิน คือ ห้างเซ็นทรัลได้เข้ามาในชุมชน และบอกว่าให้รื้อถอน โกดัง ออกไป โดยบอกว่าเป็นการปลูกสร้างรุกล้ำในที่ดินของห้างเซ็นทรัลชาวบ้านเจรจาต่อรองอยู่นานในที่สุดก็ต้องยอมรื้อถอน เพราะทนแรงกดดันจากสมาชิกในชุมชนเซ็นทรัลซึ่งวิตกว่า อาจจะเป็นสาเหตุให้เจ้าของที่มาไล่เร็วขึ้น แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการซื้อถอนโกดัง เพราะมีการเปลี่ยนคนดูแล ที่ดินของเซ็นทรัล คนดูแลคนเก่าอนุญาติให้มีการสร้างโกดังแต่ในขณะที่คนใหม่กลับไม่ยอม

โกดังแห่งที่สอง เมื่อจำเป็นต้องย้าย ในขณะที่กิจการเริ่มดำเนินการไปแล้วส่งผลกระทบกับกลุ่มเป็นอย่างมาก ทุกอย่างต้องหยุดเพื่อดำเนินการหาที่ดินรองรับ มีการประชุมกันชุมชนระแกง เสนอว่า ให้ไปปลูกอยู่ริมคลองแม่ข่า โดยคิดว่าเป็นที่ดินของเทศบาลให้ไปติดต่อเพื่อขอใช้ แต่ปรากฏว่า เป็นที่ดินเอกชน ประกอบกับการดำเนินการในช่วงแรกไม่มีเงินทุนมากพอจึงไม่กล้าเช่าที่ เพราะจะทำให้ค่าใช้จ่ายสูง กลุ่มจึงไปขอความช่วยเหลือจากเทศบาล โดย

ผอ. กองสวัสดิการ ได้อนุมัติให้กลุ่มเข้าไปใช้ที่ดินส่วนตัวเป็นการชั่วคราวก่อน โกดังแห่งที่สอง จึงเริ่มก่อสร้างโดยรื้อเอาโกดังหลังเก่ามาปลูก เมื่อก่อสร้างเสร็จ และเริ่มเปิดดำเนินการ ไม่มีลูกค้านำของมาขายเลย กลุ่มพยายามประชาสัมพันธ์ด้วยการติดป้ายบอกทางเข้า แต่ก็ไม่สำเร็จ นอกจากนี้ป้ายยังถูกขโมย สาเหตุที่ทำให้โกดังแห่งที่ 2 ไม่ประสบผลสำเร็จ คือ สถานที่ตั้งอยู่ไกลจากชุมชน และอยู่ในซอย ไม่ใช่เส้นทางที่ผ่านไปมาของคนเก็บของเก่า

เมื่อดำเนินการไปสักระยะ เริ่มมีการสรุปปัญหากันว่า ถ้าปล่อยให้เป็นแบบนี้โกดังถ้าจะไม่รอด จึงมีการประชุมเพื่อหาทางแก้ไข ในขณะที่สมาชิกก็เริ่มหายหน้าหายตาไป เหลือแต่แกนหลักไม่กี่คนที่ยังมีความตั้งใจ และตกลงร่วมกันว่าต้องหาที่ใหม่สำหรับก่อสร้างโกดัง โดยครั้งนี้ยอมลงทุน เพื่อหาทำเลทีเหมาะสมเป็นที่ผ่านไปมาของคนเก็บของเก่า และใกล้ชุมชน

สมาชิกในกลุ่มได้กลับมาพิจารณาที่ดินร้างบริเวณใกล้ชุมชนระแกงอีกครั้ง โดย หาข้อมูลว่าเป็นที่ของใคร และต้องการให้เช่าหรือไม่ ปรากฏว่าเจ้าของต้องการให้เช่า โดยมีการตกลงทำสัญญาเช่าระยะ 3 ปี เสียเงินประกัน 10,000 บาท และต้องจ่ายค่าเช่าเดือนละ 2,500 บาท กลุ่มจึงตกลงทำสัญญาเช่า และรื้อย้ายมาปลูกในที่ใหม่เมื่อประมาณ เดือนเมษายน 2544

และเริ่มดำเนินการเมื่อ 1 พ.ค 2544 การดำเนินงานในที่ใหม่ เป็นไปด้วยดี มีลูกค้านำของเข้ามาขายมากขึ้น และเริ่มดำเนินการประชาสัมพันธ์กับหน่วยงาน ห้างร้าน เพื่อขอบริจาคกระดาษและวัสดุที่เหลือใช้ ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี

งานพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับการค้าขาย

ความคาดหวังในเบื้องต้นก็เพื่อก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม ของคนเก็บของเก่าที่ถูกเอาเปรียบด้านราคา และ ได้รับการดูถูกเหยียดหยาม ให้มีการพบปะพูดคุยเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาของตัวเอง อย่างมีศักดิ์ศรี นำไปสู่การมีโกดังของกลุ่มเพื่อลดปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบ ด้วยการรับซื้อของกันเอง ถึงแม้ว่าในที่สุดก็ยังต้องพึ่งพาขายให้กับโกดังใหญ่อยู่ก็ตาม แต่ก็สามารถช่วยแก้ปัญหาในเบื้องต้นได้ในบางส่วน แม้จะไม่ทั้งหมดซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจประสบการณ์ และการเรียนรู้เพื่อที่จะพัฒนาไปสู่ช่องทางที่ลดการเอารัด เอาเปรียบให้มากที่สุดต่อไป

การรวมกลุ่ม กระบวนการพัฒนาคนด้อยโอกาส ให้รู้จักการรวมตัวกัน แก้ไขปัญหาของตนเองเป็นหลัก โดยเริ่มจากการมองปัญหาของตัวเองว่า มีอะไรบ้าง แก้ไขอย่างไร และต้องการให้เป็นอย่างไรในช่วงแรกนั้น กลุ่มมีความกระตือรือร้นสูง ให้ความสนใจ ร่วมไม้ร่วมมือในการก่อร่างสร้าง ความหวังร่วมกัน มีการประชุม ระดมความเห็นเพื่อหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน และมีการแบ่งงาน เป็นกระบวนการอันจะนำไปสู่ความหวังในเบื้องต้นพร้อม

กันอย่างน่าตื่นเต้น สำหรับคนเก็บขยะที่มีโอกาสได้มาทำงานร่วมกัน ซึ่งกลุ่มคนเก็บของเก่าเหล่านี้เคยบอกว่า การรวมกลุ่มกันทำให้รู้สึกได้ถึงการได้รับการยอมรับจากสังคม ทำให้ตัวเองรู้สึกมีศักดิ์ศรี

6.1 การสร้างกระบวนการการจัดการร่วมกัน

เมื่อการก่อสร้างสำเร็จ การจัดการร่วมกันเพื่อดำเนินการรับซื้อของเก่าจำเป็นต้องมีระบบ กลไก โครงสร้างเป็นหัวใจสำคัญ เพราะเป็นการอย่างเข้าสู่การค้าขาย ที่มากกว่าการเก็บของเก่ามาแล้วขายไปเพื่อมีรายได้ แต่นี้คือการค้าขายเพื่อส่วนรวมเพื่อกลุ่มคนเก็บของเก่าที่เข้ามาเป็นสมาชิกของโกดังระบบการจัดการในช่วงแรกจึงถูกคิดร่วมกันในที่ประชุมซึ่งมีลักษณะในเบื้องต้น คือ

มีการจัดการการแยกเป็น 5 ฝ่าย

1. บัญชี	ผู้รับผิดชอบ	พี่พิณ
2. รับซื้อ	“	ลุงรัตน์ , น้อง
3. คัดแยก	“	ป้านวล ป้าน้อย
4. ขาย	“	อ้ายดี , น้อง
5. รับของบริจาค	“	อ้ายดี , น้อง

มีการตั้งกล่องขอรับบริจาคกระดาษ ตามหน่วยงานต่าง ๆ เช่น คณะสถาปัตย์ คณะมนุษยศาสตร์ คณะแพทย์ศาสตร์ คณะวิศวกรรม มหาลัยเชียงใหม่ บริษัทห้างร้าน ต่าง ๆ บางจุดที่ไปตั้งก็ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ในขณะที่บางจุดก็มีการทิ้งขยะเปียกปนมาด้วย นับว่าเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงแรกของการรับบริจาค สาเหตุของปัญหาที่มีอยู่มีการสรุปร่วมกัน อาจจะเป็นเพราะสถานที่ที่นำกล่องไปวางนั้น เป็นโรงอาหารของ มช. และตึกกิจกรรมทำให้คนที่ผ่านไปมาอาจจะไม่เข้าใจวัตถุประสงค์ของการตั้งกล่องรับบริจาคจึงทิ้งขยะเปียกปนมาด้วยการ แก้ปัญหา คือ การกำหนดจุดในการวางกล่อง ต้องเป็นพื้นที่เฉพาะไม่ใช่พื้นที่สาธารณะที่คนทั่วไป ผ่านไปมา

6.2 การจัดการด้านบัญชี

ชาวบ้านที่รับผิดชอบเรื่องนี้สามารถจัดทำระบบบัญชีพื้นฐานอย่างง่ายได้ เพียงได้รับคำแนะนำในเบื้องต้น และจัดให้มีการรายงานการเงิน และสรุปยอดของบัญชี เป็นประจำทุกวันศุกร์ตอนเย็น ส่วนปัญหาที่พบคือสุมดบัญชีมีหลายเล่ม ทำให้คนทำบัญชีรู้สึกว่างานหนักเกินไป ทางแก้คือ เสนอให้มีคนร่วมรับผิดชอบอีก 1 คน

การรับซื้อ

ผู้ที่ทำหน้าที่รับซื้อจะต้องอยู่ประจำที่โกดัง และรู้ราคาของสินค้าที่จะรับซื้อ ซึ่งจะต้องมีการตรวจสอบราคากับโกดังใหญ่เป็นประจำแล้วคอยปรับราคาตามตลาด ทำได้ช้ามาก เพราะบางครั้งกังวลว่า จะทำให้ได้กำไรน้อยลง การแก้ปัญหา คือ พูดคุยทำความเข้าใจร่วมกันว่าการยืนยันอยู่ ที่ราคาเดียวตลอดในขณะที่โกดังอื่น มีการปรับราคา จะมีผลทำให้เราเสียลูกค้า

6.3 การคัดแยกขยะ

ในช่วงแรกของการเปิดกิจการ การคัดแยกก็จะทำการคัดเฉพาะวัสดุหลัก ๆ คือ กระดาษ พลาสติก ขวด เหล็ก อลูมิเนียม ทองแดง เป็นหลัก ต่อมาเมื่อมีประสบการณ์และได้รับความรู้เพิ่มเติมถึงมูลค่าของวัสดุแต่ละชนิดที่มีความต่างกัน แม้จะอยู่ในชิ้นเดียวกัน เช่น ขวดน้ำพลาสติกเดิมจะขายทั้งขวดและฝาพร้อมกัน แต่ในปัจจุบันจะแยกขวดกับฝาออกจากกัน เพราะเป็นวัสดุคนละชนิด และราคาก็ต่างกัน เป็นต้น การคัดแยกซึ่งละเอียดมากเท่าใดก็จะสามารถสร้างมูลค่าให้กับสินค้ามากขึ้นด้วย ซึ่งจำเป็นที่จะต้องศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม

สิ่งของที่โกดังรับซื้อส่วนมากก็จะเป็นขวดเบียร์ ขวดเหล้า กระดาษ ลัง พลาสติก เหล็ก ทองแดง อลูมิเนียม เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งก็เป็นของโดยทั่วไปที่คนเก็บของเก่ารับรู้ว่ามีมูลค่า กลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาดก็เช่นกันในเบื้องต้นของการดำเนินกิจการ การคัดแยกก็ทำตามประสบการณ์ที่ตนเองมี จนกระทั่งสมาชิกของกลุ่มได้รับความรู้เพิ่มเติมในเรื่องเกี่ยวกับการคัดแยกขยะ โดยการเข้าร่วมการฝึกอบรม การคัดแยกขยะจากโรงงานคัดแยกขยะวงค์พานิช ที่จังหวัดพิษณุโลก ทำไว้สมาชิกเกิดการเรียนรู้ถึงการแยกชนิดของเก่าว่า มีความแตกต่างกันอย่างไร และแต่ละอย่างมีราคาที่แตกต่างกันด้วย ตัวอย่างเช่น กระดาษ ลักษณะและประเภทของกระดาษ คือ

1. กระดาษแข็ง ลักษณะภายนอกจะเป็นสีน้ำตาล ถ้าเป็นเนื้อลูกฟูกจะมีราคาดี อีกประเภทที่ถือได้ว่าเป็นกระดาษแข็งได้ คือ ภายนอกจะเป็นสีอะไรก็แล้วแต่ ข้างในแกะกล่องมาเป็นสีน้ำตาล
2. กระดาษเศษ เช่น กล่องต่าง ๆ สบู่ แฟ้บ หรือเป็นลักษณะเศษกระดาษหลากสี หลากประเภท นอกเหนือจาก สีขาว-ดำ
3. กระดาษหนังสือพิมพ์
4. กระดาษขาวดำ กระดาษพิมพ์รายงาน A4 สมุดเขียนด้านในลอกปกออกแล้ว ก็ถือเป็นกระดาษขาวดำได้
5. กระดาษถุงปูน
6. สมุด / หนังสือเป็นเล่ม เป็นต้น

6.5 การนำวัสดุออกขาย

กลุ่มได้กำหนดร่วมกันว่า จะนำของที่รับซื้อไว้ออกขายทุกอาทิตย์ ทั้งนี้เพื่อจะได้มีเงินสดหมุนเวียน และเป็นการระบายของออกจากโกดังด้วย ก่อนนำไปขาย ฝ่ายขายจะต้องไปเช็คราคา สินค้าจากโกดังใหญ่ก่อนว่าที่ไหนให้ราคาดีกว่ากัน แล้วจึงนำออกขาย

ในเรื่องกระบวนการจัดการภายในโกดัง ในช่วง 5 เดือนที่ผ่านมาสามารถดำเนินการผ่านไปได้ด้วยดี แม้จะมีปัญหาบ้าง แต่ได้กระบวนการกลุ่มเข้าช่วยทำให้สามารถแก้ไขปัญหาให้ลุล่วงไปด้วยดี

6.6 การสร้างสำนึกต่อกลุ่ม

การดำเนินการรับซื้อของเก่าเริ่มเป็นรูปร่าง และเป็นระบบ มีสมาชิกทีมาขายของให้ประจำอยู่จำนวนหนึ่งเมื่อทุกอย่างเริ่มลงตัว เริ่มมีรายได้ ปรากฏการณ์(ประโยชน์ส่วนตัว กับสำนึกความเป็นชุมชน) บางอย่างเริ่มมีการอิจฉากัน มีการซุบซิบนินทาเกิดการกล่าวหา และคอยจับผิดกัน จากปรากฏการดังกล่าวนำไปสู่การพูดคุยกันของกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และปรับเปลี่ยนระเบียบบางข้อ เช่น การห้ามนอนในโกดัง ต้องปิดโกดังเวลา 5 โมงเย็นเป็นต้น แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ เพราะเมื่อความจริงปรากฏการณ์ขึ้นถึงสาเหตุของการหายไปของวัสดุในโกดังโดยเฉพาะของที่มีราคาเช่น ทองแดง หรือของมีราคาอื่น ๆ เพราะคนที่อยู่ในโกดังเมื่อสบโอกาสก็จะเอาเป็นของตัวเองทันที โกดังในช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นเสมือนแหล่งที่รวมเอาของที่ผ่านการคัดแยกแล้ว ไม่ต้องเสียเวลาในการไปเที่ยวหา จากปัญหาดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการขาดสำนึกร่วมกันของกลุ่มอันที่จะรักษาผลประโยชน์ร่วม อย่างซื่อสัตย์ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องได้รับการพัฒนาต่อไป ด้วยวิถีทางของกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้แต่ละคนนำสำนึกที่ดีของตนออกมาใช้ให้มากที่สุด

6.7 ปัญหาการจัดการ

สมาชิกของโกดังจะมีมาจากชุมชนระแกงเป็นส่วนมาก รองลงมาคือชุมชนเซ็นทรัล แต่คนที่เป็นหลักในการดำเนินการ คือ พี่พิณและสามี(อ้ายดี) จากชุมชนเซ็นทรัล ทั้งคู่ร่วมคิดร่วมทำ มาตั้งแต่ต้น จึงมีความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งโกดัง รวมถึงเป้าหมายที่จะไปเป็นอย่างดี แต่ก็ต้องประสบปัญหาการฝ่าการข้ามพรหมแดนของผลประโยชน์ส่วนตัวกับส่วนรวมไปไม่ได้ จึงเป็นจุดอ่อนในการกล่าวหา พี่พิณ เป็นคนทำบัญชีของโกดังจึงเป็นที่ตรวจสอบจับตามองของสมาชิกว่าอาจจะไม่โปร่งใส โดยเฉพาะจากชุมชนระแกง ประกอบกับเมื่อมีทองแดงหายไปบางส่วน และถูกค้นพบว่า ซุกซ่อนอยู่ในถุงของพี่พิณ ทำให้เกิดความไม่ไว้วางใจ และสมาชิกจากชุมชนระแกงได้เสนอคนของตน เข้ามาร่วมทำบัญชีด้วยอีกคน โดยอ้างว่าเพื่อแบ่งเบาภาระ สร้างความไม่พอใจให้กับพี่พิณมากโดยประกาศว่า ถ้ารับคนนี้เข้ามาทำงานพี่พิณจะลาออก แต่ผลการประชุมมีมติให้รับคนใหม่จากระแกงมาช่วยทำบัญชี ทำให้พี่พิณเก็บข้าวของ

ออกไป และไม่มาที่โกดังอีกเลย ซึ่งนี้คือ กระบวนการในการตรวจสอบของชาวบ้านเองในการทำงานร่วมกัน

6.8 กระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม

1. การขาดความรู้

เนื่องจากเป็นการรวมกลุ่มคนเก็บของเก่า ให้มาทำงานร่วมกัน เพื่อแก้ปัญหาการถูกเอารัดเอาเปรียบ จากพ่อค้ารับซื้อคนกลาง ประสบการณ์เดิมมีเพียงการหามาและขายไปแต่เมื่อเริ่มกิจการรับซื้อ และนำไปขายต่อนั้น ความรู้สึกในเรื่องการจัดการเชิงธุรกิจซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องเสริมสร้างให้ความเข้าใจเพื่อการอยู่รอดของกลุ่ม

2. ขาดความเข้าใจในการกำหนดราคาของ

การกำหนดราคาสินค้ายังคงต้องพึ่งพิงโกดังใหญ่ การรับรู้ และการยอมรับถึงการขึ้นลงของราคาสินค้า ทำให้ต้องปรับราคาสินค้าที่รับซื้อเพื่อ ดึงดูดลูกค้า และสามารถสร้างกำไรไม่ใช่ยืนยันราคาเดียวตลอด ซึ่งในระยะยาวอาจส่งผลให้โกดังประสบการขาดทุนได้

3. แหล่งวัตถุดิบ

วัตถุดิบเป็นหัวใจสำคัญที่จะทำให้โกดังอยู่รอด ดังนั้นสมาชิกจึงต้องตระหนักในเรื่องนี้ และเสาะแสวงหาแหล่งวัตถุดิบให้มากขึ้นกว่าการรอคอยให้มีคนนำของมาขายเองที่โกดังเพียงอย่างเดียว

4. ทุนหมุนเวียน

เงินทุนหมุนเวียนที่มีจำกัด

การซื้อมาขายไปเป็นช่องทางเดียวที่ใช้เพื่อก่อให้เกิดการหมุนเวียนของเงินสด ทำให้ไม่สามารถกักของไว้ได้ในปริมาณมากเพื่อการทำกำไรในระดับให้อยู่รอดได้ และเพื่อนำกำไรบางส่วนมาจัดสวัสดิการให้กับสมาชิก กลุ่มมีระบบคิดร่วมกัน คือเรื่องของการนำของออกขายทุกวันเสาร์ ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดในเรื่อง เงินทุนหมุนเวียน โดยมีเงินอยู่ประมาณ 30,000 บาท เงินจำนวนนี้จะสามารถใช้รับซื้อของได้ ประมาณ 1 เดือน แล้วต้องระบายของออก เพื่อจะได้มีเงินสดเข้ามาเพื่อรับซื้อของจากสมาชิกต่อไป ซึ่งเป็นการทำกำไรในระยะสั้น บางครั้งถ้าเป็นจังหวะที่ราคาของลง อาจจะส่งผลให้กำไรลดลง หรือขาดทุนได้ การมีเงินสดหมุนเวียนจำกัดนี้เอง ส่งผลให้ไม่สามารถกักตุนสินค้าใช้ได้นาน การกักตุนสินค้ามีผลต่อการทำกำไร เนื่องจากสินค้าบางชนิดจะมีราคาสูงในบางช่วง และนำออกจำหน่าย ในช่วงเวลาที่ได้ราคาดีก็จะทำให้โกดังมีกำไรมากไปด้วย ในขณะเดียวกันปริมาณสินค้าที่มีจำนวนมากอาจมีผลในเรื่องของราคาด้วยเช่นกัน เช่น กระป๋องน้ำอัดลมอลูมิเนียม ราคารับซื้อจะสูงในช่วงฤดูหนาว

เพราะตลาดยุโรปมีความต้องการมาก ถ้าสามารถเก็บกักและนำออกขายในช่วงเวลา ดังกล่าวได้ ก็จะทำให้โกดังมีรายได้สูงขึ้นด้วย

6.8 การกำหนดค่าแรง ของคนที่ทำงานในโกดัง

ในช่วงเวลาของโกดัง หลังที่ 1 ที่อยู่ในที่ดินของห้างเซ็นทรัล เป็นช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ของการดำเนินการ ผู้นำหลักที่ดำเนินการในโกดัง คือ พี่พิณ อ้ายดี ลุงแดง ทำหน้าที่รับซื้อ – ขาย เก็บเองด้วย รวมถึงการคัดแยก ช่วงนี้ไม่มีใครได้รับค่าตอบแทนจากทำงานกับกลุ่ม สินค้าส่วนใหญ่มาจากชาวบ้านในชุมชนเซ็นทรัลนำมาขายให้ จนกระทั่งมีปัญหาเรื่อง ไล่โกดัง ออกจาก

ชุมชน

ในช่วงเวลาของโกดังหลังที่ 2 ที่ย้ายไปอยู่ในที่ดินของ ผู้อำนวยการ กองสวัสดิการสังคม สถานที่ค่อนข้างลับตาคน ทำให้ต้องจัดคนให้อยู่ประจำเพื่อรับซื้อและทำหน้าที่เฝ้าไปด้วย ประกอบกับมีของจำนวนมากขึ้นจากการบริจาค และหาเก็บช่วงนี้ โกดังจำเป็นต้องมีคนมาช่วยคัดแยกขยะ โดยในช่วงแรกจ่ายค่าตอบแทนให้วันละ 50 และไปรับซื้อตามชุมชน เช่นระแกง หัวฝาย รถไฟ กำแพงงาม ศรีปิงเมือง

และในช่วงโกดังหลังปัจจุบัน เมื่อเริ่มเปิดดำเนินการ คือ เมื่อวันที่ 2 พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา โกดังหลังนี้เริ่มจะมีรายจ่ายที่ชัดเจน อันประกอบด้วย

1. ค่าเช่าที่ดิน
2. ค่า ไฟ – น้ำ
3. ค่าน้ำมันรถที่ไปขอบริจาค – เอาของไปขาย
4. ค่าตอบแทน คนที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ตามโครงสร้าง โดยกำหนดคนละ 100 บาท : วัน มีคนทำงาน 6 คน(ดูตารางที่ 1 ค่าใช้จ่ายรายได้ของโกดัง พ.ค. – ก.ย. 44)

การดำเนินการผ่านมาได้ 3 เดือน ในเดือนที่ 4 คือ เดือนกรกฎาคม 2544 เกิดการเปลี่ยนแปลงในโกดังขึ้น โดยมีสมาชิกบางคนเริ่มพูดถึงความไม่โปร่งใสของพี่พิณในการทำบัญชี และใช้ข้ออ้างว่าพี่พิณในการทำบัญชีหลายเล่มเกินไป หลง ๆ ลืม ๆ อาจทำให้เกิดการผิดพลาดได้จึงเสนอให้แหม่ม ซึ่งเป็นสมาชิกจากชุมชนระแกง มาช่วยพี่พิณทำบัญชีทำให้พี่พิณรู้สึกว่าตัวเองถูกลดบทบาทลง และไม่ค่อยพอใจเรื่องนี้ ทำให้ต้องช่วยกันสร้างความเข้าใจกับผู้นำ ว่าเป็นการแบ่งเบาภาระกัน

ต่อมาในช่วงต้นเดือนสิงหาคม 2544 พบว่า มีทองแดงบางส่วนในโกดังหายไป แต่ไม่สามารถหาสาเหตุได้ ว่าหายไปเพราะอะไร ช่วงนี้ชาวบ้านแก้ปัญหาโดยการรั้วให้สูงขึ้น มีการกระจายการถือกุญแจ และต้องเช็ค Stock ของทุกครั้งก่อนมีการขาย แต่ก็ไม่สามารถทำให้ปัญหาคลี่คลายได้ จนกระทั่งปลายเดือนสิงหาคม 2544 ปัญหาเริ่มมากขึ้นเมื่อมีเสียงสะท้อนจากกลุ่มสมาชิกที่เอาของมาขายให้ประจำว่า เจ้าหน้าที่ทำบัญชีคนใหม่พูดไม่เพราะ ทำให้ไม่มีใคร

อยากเอาของมาขาย ประกอบกับกรณีมีคนพบทองแดงที่หายไปอยู่ในถุงของพี่พิณ กับอ้ายดี ทำให้ต้องมีการเรียกประชุมด่วน เพื่อให้ทุกคนได้ชี้แจง ปรากฏว่าพี่พิณกับอ้ายดีชี้แจงไม่ชัด และมีการซัดทอดกันว่า ในโกดังก็มีคนอื่นที่เอาของไปเป็นของตัวเองเช่นกัน ทำให้ทุกคนช่วยกันคิดว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร เพราะถ้าเป็นอย่างนี้อาจมีผลทำให้โกดังขาดทุนได้ ทางออกด้านหนึ่ง คือ มีการเสนอให้ปรับค่าจ้างลงเหลือวันละ 80 บาท และยังคงใช้วิธีการเช็ค Stock ของต่อไป จากกรณีที่พบว่าทองแดงในถุงของพี่พิณส่งผลให้พี่พิณกับอ้ายดีขนของย้ายออกไปจากโกดัง และไม่มาทำงานอีกเลย โดยไปรับจ้างน้องสะใภ้ปั้นซาละเปาขาย แต่สมาชิกคนอื่น ๆ ก็ยังต้องการให้พี่พิณทำงานต่อไป

5. การจัดสวัสดิการของกลุ่ม

ในกระบวนการดำเนินการของกลุ่ม ได้คิดระบบการจัดสวัสดิการให้กับคนทำงาน และสมาชิกที่ขายของให้กับโกดังเป็นประจำด้วย โดยมีการกำหนดระเบียบร่วมกันในการจัดสวัสดิการดังนี้

1) การใช้สวัสดิการของกลุ่ม

- ต้องเป็นสมาชิกกับกลุ่มประจำ 3 เดือนขึ้นไป

2) การรักษาพยาบาล

- เบิกได้ปีละ 2 ครั้ง
- ครั้งละไม่เกิน 500 บาท (เบิกจ่ายตามจริง)

3) การกู้ฉุกเฉิน

- เริ่มดำเนินการออมทรัพย์ภายในกลุ่ม เพื่อจัดตั้งเป็นกองทุนช่วยเหลือกันยามฉุกเฉิน ลักษณะการออมส่วนใหญ่จะเป็นรายวัน จำนวนเงินไม่บังคับ ใครต้องการออมมากหรือน้อยก็ได้ เท่าที่พบจำนวนเงินออมน้อยที่สุดต่อวัน คือ 10 บาท สูงสุดคือ 20 บาท ต่อวัน และมีระบบการออมแบบรายเดือนด้วยสูงสุดเดือนละ 100 บาท ต่ำสุด 50 บาท เริ่มออมตั้งแต่ เดือน กุมภาพันธ์ 2544 ปัจจุบันปล่อยกู้ได้ไม่เกินยอดวงเงินของแต่ละคน ระยะเวลาการใช้คืนภายใน 1 ปี อัตราดอกเบี้ย ร้อยละ .50 สต. เริ่มต้นมีสมาชิก 7 คน ปัจจุบันมี 30 คน มีเงินออมทั้งหมด 24,000 กว่าบาท ปล่อยให้กู้ยืมไปแล้ว 10,000 กว่าบาท

ผลที่เกิดขึ้นจากกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด

1. ช่วยลดปริมาณขยะ

การดำเนินการรับซื้อของเก่าของกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด เริ่มเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2544 จนถึงสิ้นเดือนกันยายน 2544 เป็นเวลา 5 เดือน กลุ่มสามารถช่วยลดปัญหาขยะให้กับเมืองเชียงใหม่ด้วยกระบวนการคัดแยกขยะอย่างมีประสิทธิภาพ โดยสามารถช่วยลดปัญหาขยะของเมืองเชียงใหม่ได้รับวันละ 294 กก. เป็นปริมาณโดยรวมในระยะเวลา 5 เดือน คือ 52 ต้น มีมูลค่าทั้งหมด 201,038 บาท

2. การนำกลับไปใช้

ของเก่าบางประเภทที่โกดังทำการรับซื้อเอาไว้ บางครั้งก็มีการกนำมาดัดแปลงซ่อมแซมจนกระทั่งใช้งานได้ แล้วจึงนำมาตั้งขายในราคาถูก เช่น พัดลม รถจักรยาน หรือเหล็กบางอย่างที่โกดังรับซื้อ ก็จะนำมาแยกชิ้นส่วนออกทำให้ได้ น๊อต สกูร แล้วนำของพวกนี้มาแยกขายเป็นชิ้น จะได้ราคา เช่น น๊อต ตัวละ 2 – 3 บาท หรือขวดเหล้า ถ้าเป็นขวดเหล้านอกรูปทรงสวยงาม ก็จะแยกไว้ และตั้งราคาขายปลีก ขวดละ 3-4 บาท แม้แต่เสื้อผ้าที่ได้รับบริจาคก็จะนำมาซักแล้วขายในราคาถูก

3. ศูนย์แรงงานรับจ้างทั่วไป

เมื่อโกดังเริ่มดำเนินกิจการในย่านที่มีผู้คนผ่านไปมา ประกอบกับฝั่งตรงข้ามกับโกดังเป็นที่ตั้งของร้ายขายข้าวต้ม และร้านติ่มซำที่มีผู้คนนิยมมารับประทานทำให้มีคนเข้ามาสอบถามในโกดังว่า ต้องการคนงานไปช่วยยกต้นไม้ในสวน 2 – 3 คน ทางกลุ่มได้ดำเนินการติดต่อให้คนที่ว่างงานในชุมชนทำงาน ซึ่งก็ได้รับการยอมรับจากผู้ว่าจ้าง นอกจากนี้ก็มีการติดต่อมาอีก ทางกลุ่มจึงได้มีความเห็นร่วมกันว่า ควรจะขึ้นป้ายเป็นศูนย์รับจ้างแรงงานทั่วไป เพื่อจะได้เป็นแหล่งข้อมูลข่าวสารของชุมชนต่าง ๆ ในการที่จะรู้ว่าที่ไหนบ้างที่ต้องการคนทำงาน นอกจากนี้ในวันที่ประชุมเครือข่าย ฯ ประจำเดือน กลุ่มฯ โกดัง ก็จะนำข่าวสารความต้องการแรงงานแจ้งให้ที่ประชุมรับทราบ ทุกครั้ง

4. คนเร่ร่อน

เมื่อโกดัง ได้เริ่มดำเนินกิจการรับซื้อของเก่า ได้มีคนเร่ร่อนซึ่งมีอาชีพเก็บของเก่าตามสถานที่ต่าง ๆ ได้มาติดต่อสอบถามราคารับซื้อกับโกดัง ได้เกิดการซักถามข้อมูลของคนกลุ่มนี้พบว่า มีอยู่ทั้งหมดประมาณ 10 คน ได้อาศัยนอนอยู่ที่วัด และปั๊มน้ำมัน ใกล้ ๆ กับโกดัง ซึ่งได้รับความสนใจเป็นสมาชิกของโกดัง โดยนำของที่เก็บได้มาขายให้กับโกดัง สำหรับปัญหาของคนเร่ร่อน คือ ล้อเข็นที่ต้องเช่าเป็นรายวัน วันละ 10 – 15 บาท บางวันของที่หาได้มีมูลค่าแค่ 60 บาท ต้องจ่ายค่าเช่า 15 บาท ทำให้มีเงินเหลือใช้เพียง 45 บาท/ วัน กลุ่ม ฯ

พูดคุยกันและจะหาล้อเข็นให้ โดยคนเร่ร่อนผ่อนชำระให้เป็นรายวันวันละ 10 บาท ไม่มีดอกเบี้ย ระยะเวลาประมาณ 3 – 4 เดือน ก็จะได้เป็นเจ้าของล้อเข็น และไม่ต้องเช่าอีกต่อไป นอกจากนี้ยังเสนอให้กลุ่มคนเร่รอนเริ่มออมทรัพย์โดยสมัครเป็นสมาชิก กลุ่มออมทรัพย์รายวันของกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด โดยออมเงินวันละ 5 – 10 บาท เพื่อเป็นเงินฉุกเฉินใช้จ่ายยามเจ็บป่วย

การสรุปบทเรียนกลุ่มเชียงใหม่พ่วงสะอาด

ผู้เข้าร่วมเป็นแกนนำที่ดำเนินการในโกดังจำนวน 6 คน และคนเร่ร่อนที่เอาของเก่ามาขาย ให้โกดังและเป็นสมาชิกด้วยจำนวน 5 คน รวมทั้งหมด 11 คน โดยวัตถุประสงค์ในการสรุปบทเรียนครั้งนี้ เพื่อทบทวนวัตถุประสงค์ของการทำโกดังร่วมกันว่ามี ความคืบหน้าอย่างไร และที่สำคัญก็เพื่อจะช่วยกันระดมความเห็นเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น รวมถึงร่วมกันกำหนดแผนงาน สมาชิกกลุ่มช่วยกันสรุปว่า ในช่วงเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่ การเริ่มทำโกดังครั้งที่ 1 ที่ชุมชนเซ็นทรัล การดำเนินธุรกิจทำได้แค่เพียง การรับซื้อ และขายออกไป ในขณะเดียวกันผู้นำที่ทำงานกับโกดังก็ยังคงออกหาของเก่าตามปกติ ไม่ได้ขอรับบริจาคจากหน่วยงานไหน และไม่มีการประชาสัมพันธ์ให้ สาธารณะรับรู้

เมื่อเป็นโกดังหลังที่ 2 การดำเนินการรับซื้อมีจำนวนน้อยมาก แต่ของที่ได้มาจะได้มาจากการไปรับซื้อจากเจ้าประจำ เช่น ร้านเหล้าสุดสะแนน และเริ่มดำเนินการรับบริจาคกระดาษตามหน่วยงานต่าง ๆ แล้วช่วงนี้คนที่มาทำงานต้องแยกขยะกับโกดังจะเริ่มได้รับค่าตอบแทน คือวันละ 50 บาท

โกดังหลังที่ 3 เนื่องจากสถานที่ตั้งอยู่ในทำเลที่ดีติดถนน และมีผู้คนสัญจรผ่านไปมา ทำให้กิจการเริ่มคึกคัก มีคนมาขายของเพิ่มขึ้น รวมทั้งมีสมาชิกเพิ่มขึ้น รวมถึงคนเร่ร่อนเริ่มนำการประชาสัมพันธ์อย่างจริงจัง มีการแจกแผ่นพับ แนะนำกลุ่ม และเผยแพร่ต่อสาธารณะชน ด้วยการไปพูดคุย ออกรายการวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ ทำให้มีคนรู้จักกลุ่มมากขึ้น การจัดการเรื่องการรับบริจาคเริ่มเป็นระบบ สามารถจัดตารางเวลาได้ลงตัวว่า วันไหนจะได้รับจากหน่วยงานใดบ้าง เช่น

วัน	สถานที่รับการบริจาค
จันทร์	อิ่มบุญ แม่โจ้
อังคาร	โรงพยาบาลลานนา/อนุบาลสวนน้อย/สวนสัตว์เชียงใหม่
พุธ	กิจจาคลีนิค/ไทยนิวส์/สมาคม YMCA/กป.อพช.
พฤหัสบดี	โรงพยาบาลสวนดอก/มช./ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม/ร้านสุดสะแนน
ศุกร์	การเคหะ/พอช./pop/จินตคณิตเชียงใหม่แลนด์
เสาร์	ชุมชนกำแพงงาม /ชุมชนรถไฟ

เริ่มเรียนรู้ประเภทของเก่ามากขึ้น เช่น ขวดพลาสติก แต่ละชนิดมีความแตกต่างกัน อย่างไร ขวดแดง กับขวดขาว ให้แยกกัน เพราะราคาแตกต่างกัน นอกจากนี้ของบางชนิดที่สามารถนำมาซ่อมแซมขายได้ (ขายปลีก) เช่น เก้าอี้เก่า พัดลมเก่า ลูกปืนเก่า (ร้านซ่อมรถมักจะมาหาซื้อ) ขวดรูปร่างแปลก ๆ เป็นต้น บางครั้งเวลาที่ไปเอาของบริจาค คนที่บริจาคก็จะถามไถ่ถึงกิจการ ความก้าวหน้าพร้อมทั้งแสดงความประสงค์ที่จะสนับสนุนกลุ่ม ฯ โดยบอกว่า ถ้ามีของจากที่บ้านก็จะเก็บเอาไว้ให้

ช่วงนี้คนรู้จักเรามากขึ้น เพราะความเป็นกลุ่มของพวกเรา คนเริ่มมองว่าพวกเราเก็บของอย่างมีระบบ และช่วยกันรักษาความสะอาด

ปัญหาที่พบ ในการรับซื้อ

- คนที่เอาของมาขาย ไม่รู้จักชนิดของสินค้า เช่น เอาเหล็กมาขายแต่บอกว่าเป็นอลูมิเนียม เป็นต้น (อลูมิเนียม ราคาสูงกว่าเหล็ก)
- โกดังจะเน้นการขายของตามน้ำหนักคือให้มีการชั่ง แต่คนเร่ร่อน จะขายของให้เป็นชิ้นเช่น กระป๋องอลูมิเนียมทีราคา กิโลละ 35 บาท แต่คนเร่ร่อนจะเอามาขายให้ครั้งละ 3 ใบ แล้วต้องการให้กำหนดราคา ละ 1 บาท แต่โกดังไม่ยอม โดยบอกว่าให้ไปรวบรวมให้ครบ 1 กิโลกรัม แล้วจึงนำมาขาย เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังพบปัญหากับโกดังใหญ่ที่รับซื้อจากกลุ่มอีกทอด คือ ชาวบ้านมองว่า พวกนี้เขี้ยวจัด เช่น หักราคาถุงที่ใส่ของ หักเปอร์เซ็นต์ของ

ส่วนแผนงานในอนาคตของกลุ่มที่ต้องการพัฒนาต่อไป คือ

1. ต้องการมีเครื่องอัดกระดาษ
2. ต้องการแปรรูปกระดาษ ขาว – ดำ เพื่อการเพิ่มมูลค่า เช่น เอาไปทำดอกไม้จัน
3. ต้องการมีเครื่องโม่พลาสติก เพราะพลาสติกโม่จะได้ราคาดีกว่า
4. ต้องการเครื่องอ๊อกเหล็ก เพราะบางครั้งของ 1 ชิ้น จะมีอลูมิเนียมปนอยู่ จำเป็นต้องแยก

กิจกรรมที่ 3 : โรงเรียนคนแป้งเมือง

ความเป็นมา

พ.ศ. 2541 เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชนต่าง ๆ จำนวน 17 ชุมชน กิจกรรมดังกล่าวได้แก่ การแก้ไขปัญหาที่อยู่อาศัย การจัดกองทุนการศึกษา กองทุนสวัสดิการ และกองทุนอาชีพ โกดังรับซื้อของเก่าของคนเก็บขยะ และการประสานงานองค์กรพันธมิตรต่าง ๆ ผู้นำชุมชนกลุ่มแรกประมาณ 10 คนเป็นที่ริเริ่มเสนอให้มีการถ่ายทอดประสบการณ์การทำงาน ให้ชาวบ้านคนใหม่ ๆ ที่เข้ามาร่วมกิจกรรมของเครือข่าย เพื่อให้คนใหม่มีความรู้ความเข้าใจในการร่วมกันแก้ไขปัญหา การจัดเสริมสร้างประสบการณ์กับผู้นำใหม่ หรือที่เรียกว่า “ผู้นำแถว 2-3” เป็นที่มาของการตั้ง “มหาวิทยาลัยชาวบ้าน” ซึ่งเป็นชื่อที่กลุ่มผู้นำเสนอให้ใช้ ชาวบ้านที่สนใจเข้าร่วมครั้งแรกประมาณ 70 คน

กิจกรรมของมหาวิทยาลัยชาวบ้าน คือ การให้ความรู้เรื่องการเลือกตั้งนายกเทศบาลโดยเชิญนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่มาให้ความรู้ ผู้นำชุมชนให้ความสนใจเรื่องนี้ เนื่องจากชุมชนต่าง ๆ ในเขตเทศบาลมีความสัมพันธ์กับเทศบาล โดยเฉพาะกับนักการเมืองท้องถิ่น มีผู้นำบางคนกล่าวว่า” เมื่อก่อนที่จะมีการตั้งเป็นชุมชน ขาวบ้านในชุมชนจะอยู่ร่วมกันไม่มีความแตกแยก พอตั้งเป็นชุมชนชาวบ้านในชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับนักการเมือง ช่วงที่มีการเลือกตั้งชุมชนก็จะแบ่งกันเป็นพวก ๆ “กิจกรรมดังกล่าวได้เน้นเรื่องการกระจายอำนาจ และผลดีผลเสียที่จะเกิดจากการเลือกตั้งนายกเทศมนตรี

ต่อมาเครือข่าย ฯ ได้จัดกองทุนต่าง ๆ ร่วมกัน โดยเสนอโครงการที่กองทุนเพื่อสังคม กระบวนการจัดทำโครงการแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรกเตรียมข้อมูลแต่ละชุมชน โดยชุมชนต่าง ๆ จะอาสาสมัครสำรวจข้อมูลภายในชุมชน เช่น ข้อมูลเด็กที่เรียนหนังสือ ข้อมูลการทำมาหากินของชาวบ้าน ข้อมูลคนชรา คนพิการ และผู้ติดเชื้อเอดส์ หลังจากสำรวจแล้วแต่ละชุมชนจะนำข้อมูลมาช่วยกันทำโครงการของเครือข่าย ฯ ช่วงที่สอง คือ การเตรียมการจัดการกองทุน เช่น คนทำบัญชีทั้งในชุมชนและของเครือข่าย การทำความเข้าใจกับชาวบ้านเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ของการใช้กองทุน

จากการจัดการกองทุนร่วมกันของชุมชนต่าง ๆ บางชุมชนสามารถจัดการได้ดี แต่บางชุมชนมีปัญหา ๆ ที่สำคัญ คือ ผู้นำทางการ (ประธานชุมชน) เมื่อเข้ามามีบทบาทการจัดการกองทุน ผู้นำเหล่านี้มักจะไม่เปิดโอกาสได้มีส่วนรับรู้เกี่ยวกับการจัดการกองทุน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน การสรุปบทเรียนร่วมกันของชาวบ้านคือ การให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการกองทุน โดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นคนที่มีตำแหน่งในชุมชน และให้ชุมชนต่าง ๆ รายงานกองทุนของตนเองให้เพื่อนชุมชนอื่นฟัง ในการประชุมประจำเดือนของเครือข่าย ฯ

หลังจากชุมชนได้มีกองทุนต่าง ๆ เกิดขึ้นภายในชุมชน งานส่วนใหญ่ของเครือข่าย ฯ จะอยู่ที่การจัดการกองทุน ทำให้เรื่องมหาวิทยาลัยชาวบ้านหยุดไประยะหนึ่ง และได้มีการรื้อฟื้นใหม่อีกครั้ง โดยเปลี่ยนชื่อจากมหาวิทยาลัยชาวบ้านเป็น “โฮงเฮียนคนแป้งเมือง” เนื่องจากมหาวิทยาลัยชาวบ้านเป็นคำที่ฟังแล้ว ทำให้ชาวบ้านกลัวว่า หากมาร่วมจะเสียสตางค์ นอกจากเปลี่ยนชื่อ สถานที่ที่ใช้แลกเปลี่ยนเรียนรู้จะหมุนเวียนไปตามชุมชนต่าง ๆ หรือไม่ก็ใช้ศาลาวัด เช่น วัดศรีปิงเมือง วัดป่าพร้าว วัดหัวฝาย เป็นต้น

กิจกรรมของโฮงเฮียนคนแป้งเมือง เป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งที่ชาวบ้านทำ เช่น การพัฒนาคลองแม่ข่า และเรื่องราวที่ส่งผลกระทบชาวบ้าน กรณีการกู้เงินจากธนาคารโลกและธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย หรือ ADB โดยเฉพาะ ADB ที่มาประชุมที่เชียงใหม่และมีองค์กรชาวบ้านยื่นข้อเรียกร้องเครือข่าย ฯ ก็เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการภาคประชาชนดังกล่าว โดยในช่วงที่ขบวนเดินบนท้องถนนจากหน้าวัดเจ็ดยอดไปที่โรงแรมเวสต์ตินน์ ทางเครือข่าย ฯ เป็นผู้สนับสนุนเรื่องอาหาร และน้ำดื่มตลอดช่วง 2 –3 วัน ประสบการณ์บนท้องถนนของชาวบ้าน นับว่าเป็นเวทีการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ช่วยให้ชาวบ้านเข้าใจถึงปัญหาการเป็นหนี้ต่างชาติ

ต่อมาได้มีการสร้างโฮงเฮียนคนแป้งเมืองขึ้นในชุมชนหัวฝาย ติดกับคลองแม่ข่าเพื่อใช้เป็นที่พบปะกันของชุมชนต่าง ๆ ของเครือข่าย ฯ และใช้เป็นที่ประชุมของกลุ่มชาวบ้านชุมชนกำแพงงามและหัวฝาย ที่กำลังพัฒนาคลองแม่ข่า นอกจากนี้ยังใช้เป็นพื้นที่ต้อนรับผู้ที่มาดูงานของเครือข่าย ฯ แต่เนื่องจากโฮงเฮียนคนเป้งเมืองคับแคบ และอยู่ติดกับบ้านชาวบ้าน เวลาที่มีคนมาดูงานมาก ๆ อาจทำให้เกิดการรบกวนชาวบ้านใกล้เคียง จึงได้ย้ายโฮงเฮียนคนแป้งเมืองออกชุมชนหัวฝาย

โฮงเฮียนคนแป้งเมืองปัจจุบัน ย้ายการก่อสร้างอยู่ใกล้บริเวณโรงพยาบาลแม่และเด็กพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่สาธารณะ เมื่อก่อนชุมชนหัวฝายจะเอาไว้เป็นที่สำหรับก่อสร้างศาลาของชุมชน ปัจจุบันพื้นที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของโรงงานน้ำดื่มของเครือข่าย ฯ โฮงเฮียนหลังใหม่นี้สร้างเป็นพื้นที่โล่งพื้นเทคอนกรีตยกสูงจากพื้นดินสักประมาณ 1 ฟุต ทำโครงเหล็กและมุงกระเบื้อง

กิจกรรมภายในโฮงเฮียนคนแป้งเมืองนี้ คือ การใช้เป็นพื้นที่ประชุมของเครือข่ายประจำเดือนใช้สรุปบทเรียนของกลุ่มชาวบ้านที่ทำกิจกรรม เช่น คลองแม่ข่า กลุ่มโกดังรับซื้อของเก่า หรือไม่ก็ใช้เป็นพื้นที่กลางเมื่อชาวบ้านมีปัญหากัน ก็จะมาใช้ที่แห่งนี้เคลียร์ปัญหาใช้สำหรับให้ความรู้แก่ชาวบ้าน เช่น เชิญวิทยากรมาวิเคราะห์สถานการณ์และนโยบายรัฐบาลที่มีกองทุนลงสู่ชุมชน

นอกจากจะใช้โฮงเฮียนเป็นเวทีการเรียนรู้ของชาวบ้านในเครือข่าย ฯ พื้นที่แห่งนี้ยังใช้สำหรับต้อนรับผู้ที่มาดูงานของเครือข่าย ฯ ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านทำไม่ว่าจะเป็นเรื่องคลองแม่ข่า , โกดังรับซื้อของเก่า, โรงงานน้ำดื่ม, กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมเหล่านี้ล้วนมีส่วนทำให้คนที่มาดูงานได้เรียนรู้และมีความเข้าใจชุมชนมากขึ้น

โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง

การพัฒนาชุมชนโดยที่ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจ และลงมือปฏิบัตินั้น เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้จากสิ่งที่เกิดขึ้นจริง การเรียนรู้ดังกล่าวมีทั้งระดับชุมชน และระหว่างชุมชน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมีส่วนทำให้เกิดการเรียนรู้ย่อมส่งผลต่อการรวมกลุ่มของชาวบ้านทั้งระดับชุมชน หรือระดับเครือข่ายชุมชน

การเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรง และมีรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ มีส่วนเสริมกระบวนการการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่สำคัญเนื้อหาที่ชาวบ้านแลกเปลี่ยนกัน ไม่ได้เป็นเนื้อหาที่ไกลตัวของชาวบ้าน แต่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวบ้าน โดยชาวบ้านวิเคราะห์ในปัญหาที่เกิดขึ้นและร่วมกันแก้ไขปัญหารวมถึงกระบวนการวิเคราะห์ในสิ่งที่ได้ทำร่วมกันว่าส่งผลอย่างไร

นอกจากการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติแล้ว ความรู้เรื่องประสบการณ์จากภายนอกเป็นสิ่งที่มีส่วนช่วยเสริมชุมชนเช่นกัน เช่น การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับองค์กรอื่น ๆ รวมถึงผู้ที่มีความรู้ด้านต่าง ๆ การเรียนรู้ดังกล่าวช่วยทำให้ชาวบ้านได้รู้เท่าทันสถานการณ์ภายนอก ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อชุมชน

การเรียนรู้ของชาวบ้านดังที่กล่าวมานั้น องค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานกับชาวบ้านรวมถึงโครงการวิจัย มีส่วนสำคัญในการเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ร่วมกันนั้น เป็นบทบาทสำคัญในการพัฒนา ไม่เช่นนั้นชาวบ้านก็จะมุ่งเฉพาะการทำกิจกรรมเท่านั้น กระบวนการเสริมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า การสรุปบทเรียน จึงเป็นเรื่องจำเป็น ขณะเดียวกันนักพัฒนาและนักวิจัยเองก็ได้เรียนรู้ร่วมกันชาวบ้านไปด้วย คือ การศึกษา และพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน

ปัจจุบันชุมชนต่าง ๆ ในเครือข่าย ฯ สามารถเข้ามาใช้กิจกรรมต่าง ๆ ภายในโฮงเฮียนคนแป๋งเมืองได้ ไม่ใช่เฉพาะการเรียนรู้เท่านั้น สถานที่นี้เป็นพื้นที่เปิดที่ใครจะมาใช้ก็ได้เป็นสถานที่ของทุกคนที่จะมาร่วมกันทำกิจกรรม อย่างน้อย ๆ เดือนละครั้งที่ชาวบ้านในเครือข่ายได้มาประชุมกันทำให้ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันในเรื่องต่าง ๆ ความรู้หรือประสบการณ์ไม่จำกัดอยู่เฉพาะภายในชุมชน แต่ได้ขยายสู่เพื่อนชุมชนในลักษณะของเครือข่ายแห่งการเรียนรู้

โฮงเฮียนคนแป๋งเมือง ไม่ใช่โรงเรียนที่จัดการศึกษาเหมือนการศึกษาที่จัดกันอยู่ในระบบการศึกษาอย่างในปัจจุบัน แต่โฮงเฮียนคนแป๋งเมืองเป็นเสมือนพื้นที่หรือเวทีเสริมให้ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้จากสิ่งที่ชาวบ้านได้ทำ เป็นกระบวนการศึกษาเรียนรู้จากความต้องการของชุมชนโดยมีบุคคลภายนอกเป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้

“คนแป๋งเมือง”เป็นส่วนที่ชาวบ้านได้ร่วมกันคิดภายใต้ความคิด คือชาวบ้านถึงแม้ว่าจะเป็นคนยากจนที่อาศัยอยู่ในเมือง ทำมาหากินรับจ้างทั่วไป หรือที่เรียกว่า “ทำงานต๊อบ ๆ แต๊บ ๆ” แท้จริงแล้วแรงงานเล็ก ๆ ของชาวบ้านมีส่วนทำให้สังคมเมืองเดินไปในท่ามกลางของความเจริญ

โฮงเฮียนคนแป๋งเมืองไม่มีขาวบ้านคนหนึ่งคนใดเป็นเจ้าของ แต่ทุกคนรู้จักที่แห่งนี้ในชื่อว่า “คนแป๋งเมือง” เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่

กิจกรรมที่ 4 : กลุ่มออมทรัพย์รายวัน

บทนำ

พื้นที่บริเวณชุมชนระแกงในอดีต ชาวบ้านบอกว่าเคยเป็นที่อยู่อาศัยของคนที่เป็นโรคเรื้อน ชาวบ้านเรียกพื้นที่แห่งนี้ว่า “บ้านสันดอกคำใต้” เมื่อประมาณ 90 ปีที่แล้ว มีชาวบ้านจากอำเภอจอมทองและสันป่าตองหนีภัยจากสงครามโลกครั้งที่ 1 เข้ามาอยู่อาศัยในบริเวณแห่งนี้ สภาพของพื้นที่มีลักษณะเป็นหนองน้ำ ดังนั้น การสร้างบ้านเรือนจึงเป็นบ้านที่ยกสูง และมีสะพานไม้เป็นทางเดินเข้าบ้าน การปลูกสร้างบ้านจะอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ ตามญาติพี่น้อง สภาพบ้านไม่แออัด เมื่อมีปัญหาเกี่ยวกับทางเดินหรือสะพานชำรุด ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ ๆ ก็จะช่วยเหลือกัน กรณีเกิดความขัดแย้ง ผู้อาวุโสจะเป็นผู้ไกล่เกลี่ยความขัดแย้ง ลักษณะทางกายภาพดังกล่าว มีผลต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ที่อาศัย คนที่ปลูกบ้านใกล้ชิดกัน ก็จะพึ่งพาอาศัยกันหรือไม่ก็เป็นกลุ่มญาติพี่น้องกัน

ชาวบ้านระแกงมีฝีมือในการทำเครื่องเขินและแกะสลักไม้ เมื่อมาอาศัยอยู่ใกล้บริเวณย่านวัวลาย และวัดนันทารามซึ่งเป็นย่านที่เป็นแหล่งผลิตเครื่องเขินของเชียงใหม่ ทำให้ชาวบ้านระแกงมีอาชีพรับจ้างทำเครื่องเขิน นอกจากนี้ยังรับจ้างทำนา เพราะบริเวณวัดหัวฝายเป็นที่นาปลูกข้าว อาชีพชาวบ้านระแกงได้เปลี่ยนไปตามความเจริญของเมืองเชียงใหม่ นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2520 ที่เมืองเชียงใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว Vatikiotis ได้เสนอข้อมูลที่เก็บรวบรวมขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2525 ซึ่งแสดงให้เห็นความหลากหลายของอาชีพมากขึ้นเป็นลำดับ คือ มีทั้งอาชีพค้าขายรายย่อย รับจ้างทั่วไป ช่างฝีมือ ขับรถรับจ้าง เสมียน พนักงานขายของ และเริ่มมีคนว่างงาน (หน้า 35 รายงานวิจัยระยะที่ 2) ไม่ใช่เฉพาะอาชีพเท่านั้นที่เปลี่ยนแปลงไป สภาพของชุมชน ก็เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย มีการปลูกเรือนเพิ่มมากขึ้น สภาพที่เป็นหนองน้ำเริ่มมีการถม ชาวบ้านบอกว่าประมาณ พ.ศ.2517 เริ่มมีการไถกำแพงดินเพื่อทำถนน ชาวบ้านได้ช่วยกันเอาดานที่กองไว้ตามแนวถนนเข้ามาถมในชุมชน

คนอพยพมาจากจังหวัดต่าง ๆ เข้ามาอยู่อาศัยในชุมชนระแกงมีมากขึ้น ในช่วง พ.ศ.2503 ใหญ่เป็นอีกคนที่เข้ามาอาศัยในชุมชนระแกง ใหญ่เป็นคนอีสาน และเคยเป็นตำรวจมาก่อน เนื่องจากมีเรื่องทะเลาะกับเจ้านาย จึงย้ายจากจังหวัดลำปางมาอยู่เชียงใหม่ ใหญ่มีอาชีพขับรถตุ๊ก ๆ รายได้ไม่ค่อยดีจึงเปลี่ยนมาเป็นลูกจ้างทำลูกชิ้นอยู่กับเถ้าแก่คนจีน ลูกชิ้นที่ทำจากเชียงใหม่เอาไปส่งขายถึงลำปาง จากอาชีพดังกล่าวทำให้ใหญ่รู้จักผู้คนมาก โดยเฉพาะคนฆ่าและชำแหละหมู เนื่องจากชุมชนระแกงอยู่ใกล้กับโรงฆ่าสัตว์ของเทศบาลจึงมีคนทำงานรับจ้างชำแหละหมูในบริเวณย่านนี้หลายคน ดังนั้นใหญ่จึงเปลี่ยนอาชีพมาเป็นคนรับซื้อหมู และฆ่าชำแหละขายเอง เนื้อหมูที่ชำแหละแล้วจะนำไปขายในและนอกชุมชน หากมีการจัดงานของชุมชนใหญ่ก็จะแบ่งเนื้อหมูบางส่วนเอามาช่วยทำอาหารเลี้ยงชาวบ้าน ใหญ่จะเป็นที่ช่วยเหลือชาวบ้าน เช่น เมื่อมีชาวบ้านเจ็บป่วยยาม

ค่ำคืน ใหญ่จะใช้รถยนต์ส่วนตัวพาชาวบ้านไปส่งโรงพยาบาล หรือชาวบ้านมีปัญหาเวลาไปติดต่อราชการ ใหญ่ก็จะเป็นคนช่วยแนะนำให้คำปรึกษา ปัจจุบันใหญ่มีร้านขายกับข้าง ร้านของใหญ่จะเป็นที่รวมของเพื่อนบ้านในเวลาเย็น ๆ เพราะจะมีชาวบ้านแวะเวียนมากินเหล้าที่ร้านของใหญ่ ซึ่งใหญ่เองก็เป็นคนที่ชอบกินเหล้าเช่นกัน ทำให้ชาวบ้านในชุมชนรู้จักใหญ่ในฐานะเพื่อบ้านที่ช่วยเหลือกันและพรรคพวกที่ชอบกินสุราด้วยกัน

ชุมชนเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อชุมชนมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะเทศบาลเข้ามาพัฒนาชุมชน อาศัยอำนาจตามความตรา 50 (7) แห่งพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ.2496 เพิ่มเติมโดยมาตรา 10 แห่งเพราะราชบัญญัติเทศบาล (ฉบับที่ 10)พ.ศ.2542 ประกอบกับมาตรา 16 แห่งพระราชกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ.2542 รวมทั้งหนังสือกระทรวงมหาดไทย ที่ มท 0413/ว 1553 ลงวันที่ 29 ธันวาคม 2530 เรื่อง การจัดตั้งชุมชนย่อยเพื่อพัฒนาเทศบาลและสุขาภิบาล เทศบาลนครเชียงใหม่จึงออกระเบียบว่าด้วยคณะกรรมการชุมชน (น.2,ระเบียบเทศบาลนครเชียงใหม่,2543) ทำให้มีการตั้ง ชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนในเขตเทศบาล ซึ่งชุมชนระแกงมีการตั้งเมื่อ พ.ศ.2527 โดยได้จัดให้มีคณะกรรมการชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน ซึ่งมีการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งแรกที่วัดพวกช้าง วัดนี้อยู่ใกล้ๆ กับชุมชนและมีปลัดเทศบาลเป็นผู้ดำเนินการให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชน ทำให้ชุมชนระแกงได้รับการประกาศให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการนับตั้งแต่นั้นมา

ชาวบ้านเลือกใหญ่เป็นประธานชุมชน เพราะใหญ่เป็นคนที่ช่วยเหลือชาวบ้านและมีพรรคพวก ตลอดจนเป็นคนที่อ่านเขียนหนังสือได้ หลังจากที่ใหญ่ได้เป็นประธานชุมชน ใหญ่ได้พัฒนาชุมชน ได้แก่ การทำทะเบียนบ้านให้ชาวบ้าน ไฟฟ้า ประปาในชุมชน โดยประสานงานกับเทศบาลและมีหน่วยงานยูนิเซฟ ให้การพัฒนาชุมชนร่วมกับเทศบาลด้วย จากการที่ใหญ่มีนิสัยชอบช่วยเหลือชาวบ้าน และยังพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ ทำให้ชาวบ้านยอมรับใหญ่และได้เลือกใหญ่เป็นประธานชุมชนเรื่อยมา การเป็นประธานชุมชนของใหญ่ ช่วยให้ได้รู้จักกับนักการเมืองท้องถิ่น ใหญ่เคยพานายกเทศมนตรีเข้ามาในชุมชน เพื่อนำเอาเครื่องเขินที่ชาวบ้านทำออกหาตลาด และก็ได้ผลคือ เมื่อมีคนมาดูงานเทศบาล ๆ ก็จะพาเข้ามาในชุมชนระแกง ชาวบ้านบอกว่าช่วงนั้นเครื่องเขินขายดีมาก

การเปลี่ยนแปลงประธานชุมชนระแกงเกิดขึ้นใน พ.ศ.2540 ชุมชนระแกงมีการเลือกประธานชุมชนใหม่ เนื่องจากใหญ่หมดวาระ การเลือกประธานครั้งนี้มีผู้สมัคร 4 คน เมฆ เป็นหนึ่งในสี่ของผู้สมัคร เมฆเป็นคนเชียงใหม่ เข้ามาอยู่ในชุมชนระแกงเพราะมาแต่งงานกับลูกสาวของยายพร ๆ มีญาติพี่น้องในชุมชนระแกงหลายคน เมฆเล่าว่าสมัยที่เขาเป็นเด็กเคยไปอยู่กรุงเทพฯเป็นเด็กในอู่ซ่อมรถยนต์ ทำให้เขามีความรู้เรื่องช่างจากอู่ซ่อมรถยนต์ ต่อมาย้ายกลับมาอยู่เชียงใหม่ได้เข้าไปทำงานกับร้านเฟอร์นิเจอร์ และเมฆก็เรียนรู้การทำเฟอร์นิเจอร์จนชำนาญ จึงออกจากร้านมาเป็นผู้รับเหมาเองทำให้มีรายได้มากขึ้น แต่อาชีพดังกล่าวเริ่มซบเซาหลังจากเกิดปัญหาภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจ การที่เมฆเป็นผู้รับเหมาทำให้เมฆมีเพื่อนหลายคน เพื่อนคนหนึ่งของเมฆคือ

นักการเมืองท้องถิ่น ๆ คนนี้เคยมาค้างที่บ้านของเมฆในชุมชน และเป็นคนที่สนับสนุนให้เมฆลงสมัครประธานชุมชนคือ เมฆได้รับเลือกให้เป็นประธานชุมชนแทนใหญ่ เพราะชาวบ้านเห็นว่าการทำงานของใหญ่โดยเฉพาะการใช้จ่ายเงินที่ได้รับการอุดหนุนจากเทศบาลให้เป็นเงินพัฒนาชุมชนนั้น ใหญ่นำเอาเงินดังกล่าวไปใช้ส่วนตัว ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจใหญ่ นอกจากนี้การเลือกประธานชุมชนยังมีการเลี้ยงสุรา อาหาร และแจกสิ่งของโดยเฉพาะกลุ่มการเมืองที่สนับสนุนเมฆ

หลังจากเมฆได้เป็นประธานชุมชน เมฆได้เข้าร่วมกับเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ ทำให้เมฆได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร ช่วยให้เมฆได้นำมาพัฒนาชุมชนที่สำคัญคือ การก่อสร้างเพิ่มเติมศาลาของชุมชนที่ยังสร้างไม่เสร็จเนื่องจากขาดงบประมาณ โดยเมฆทำโครงการเสนอผ่านเครือข่ายฯ ขอรับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน และทำให้ศาลาของชุมชนสร้างเสร็จใช้ประโยชน์ในชุมชนได้ นอกจากนี้เมฆยังได้เข้าร่วมทำกองทุนการศึกษากับเพื่อนชุมชนในเครือข่ายฯ กองทุนการศึกษาได้รับการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อสังคม แต่การทำกองทุนการศึกษาดังกล่าว เริ่มมีเสียงสะท้องว่าเมฆให้กองทุนเฉพาะกับญาติพี่น้อง และคนที่รู้จักเท่านั้นทำให้ชาวบ้านไม่พอใจเมฆเพิ่มขึ้น ในที่สุดเมฆหมดวาระการเป็นประธานชุมชน เงินกองทุนบางส่วนก็หมดไปกับเมฆด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามชาวบ้านและเพื่อนจากชุมชนอื่นได้ดำเนินการให้มีการจัดประชุมเพื่อหาคนทำงานใหม่แทนเมฆ ที่ประชุมได้เลือกอนงค์ให้มาช่วยจัดการกองทุนการศึกษาต่อ

อาชีพการทำเครื่องเขินเป็นอาชีพที่ชาวบ้านทำกันมาตั้งแต่รุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาอาศัยอยู่ชุมชนระแกง ปู่ย่าตายายรวมถึงพ่อแม่ของอนงค์ก็มีอาชีพทำเครื่องเขินเช่นกัน อนงค์ได้รับการถ่ายทอดงานทำเครื่องเขินจากพ่อแม่ ทำให้อนงค์เป็นคนมีฝีมือในการทำเครื่องเขินคนหนึ่งของระแกงในอีกหลาย ๆ คน อนงค์เกิดและเติบโตที่ชุมชนระแกง เมื่อก่อนบ้านของอนงค์อยู่ทางด้านใต้ของชุมชน เมื่อมีการตัดถนนผ่านจึงได้ย้ายมาปลูกบ้านอยู่ทางด้านเหนือของชุมชน อนงค์มีญาติพี่น้องหลายคน พี่ชายคนหนึ่งของอนงค์ก็ยังคงมีบ้านอยู่อาศัยทางด้านใต้ของชุมชน อนงค์รู้จักใหญ่ในฐานะเพื่อนบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนมาเป็นเวลานาน ดังนั้นอนงค์จึงเป็นคนหนึ่งที่สนับสนุนใหญ่ในการเป็นประธานชุมชน หรือ แม้แต่ครั้งที่เมฆหมดวาระการเป็นประธานชุมชน อนงค์เป็นคนสนับสนุนใหญ่ให้ลงสมัครประธาน ทั้ง ๆ ที่ใหญ่มีปัญหาด้านการใช้เงินของชุมชน อนงค์บอกว่า “อย่างน้อยใหญ่ก็เป็นคนเก่าแก่ของชุมชนและเต็มใจช่วยเหลือชาวบ้าน แม้ว่าจะเสียเรื่องการใช้เงิน แต่ก็น่าจะให้โอกาสอีกครั้ง”

นอกจากสนับสนุนใหญ่ อนงค์ก็เป็นคนชักชวนเพื่อบ้านให้สนับสนุนด้วย หรือชักชวนให้เพื่อนบ้านมาร่วมเป็นคณะกรรมการชุมชนร่วมกับใหญ่ คนที่อนงค์ชวนมาทำงานชุมชนคือ ศรี ๆ มีบ้านอยู่ฝั่งถนนตรงข้ามชุมชนระแกงติดกับคลองแม่ข่าศรีไม่เคยเข้าร่วมงานพัฒนาของชุมชนมาก่อน จะมีก็แต่การช่วยเหลือเพื่อนบ้านเวลาที่มีคนตายในชุมชน อนงค์บอกว่า “ที่ชวนศรีมาช่วยงานชุมชนเพราะศรีเป็นคนมีความรู้ เคยทำงานเป็นไกด์มาก่อน” เมื่อใหญ่ได้รับเลือกเป็นประธานชุมชนอีกครั้ง คณะกรรมการชุมชนจึงมีอนงค์, ศรี และเพื่อนของศรี 2 คน เข้าร่วมด้วย

ศรีเข้าร่วมประชุมกับเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่เป็นประจำเช่นเดียวกับเมฆเคยทำมาแล้ว ต่อมาศรีและเพื่อนอีก 2คน ได้รับเลือกจากชาวบ้านให้เป็นตัวแทนชุมชนจัดการเรื่องกองทุนอาชีพ ซึ่งทางเครือข่ายฯ เป็นผู้เสนอโครงการการต่อกองทุนสวัสดิการเพื่อสังคม ขณะเดียวกันมีชาวบ้านหลายคนไม่ไว้ใจศรีและเพื่อนของเขา เพราะไม่เคยร่วมทำงานกับชุมชนมาก่อน แต่ทั้งศรีและเพื่อก็มีความอดทนต่อคำกล่าวของชาวบ้านบางคน และเขาคิดว่าจะพิสูจน์ให้ชาวบ้านเห็นในการทำงานของพวกเขา ตลอดระยะเวลาเกือบ 1 ปีที่คนทั้ง 3 ทำงานจัดการกองทุนอาชีพของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนยอมรับการทำงานของเขามากขึ้น เพราะทั้ง 3 คนตั้งใจทำงาน

ขณะที่อนงค์กับใหญ่เริ่มมีปัญหากัน เนื่องจากอนงค์ถามเรื่องการใช้จ่ายเงินที่ได้รับมาจากเทศบาลจำนวน 3,000 บาท นำไปใช้อะไรบ้าง ใหญ่ไม่ชี้แจงแต่กลับไม่พอใจอนงค์ จนกระทั่งเกิดการทะเลาะกันระหว่างใหญ่กับพี่ชายของอนงค์ ทำให้อนงค์ลาออกจากการเป็นคณะกรรมการชุมชน ส่วนใหญ่ก็หันมาสนับสนุนศรีและเพื่อนของเขาทำงานชุมชนแทนตนเอง ทำให้ศรีมีบทบาทมากขึ้นในชุมชน

ชุมชนระแกงไม่ใช่ชุมชนที่อยู่โดดเดี่ยว แต่มีความสัมพันธ์กับหน่วยงานต่าง ๆทั้ง ๆภาครัฐและเอกชน (องค์กรพัฒนาเอกชน) โดยเฉพาะเทศบาลที่เข้ามาพัฒนาชุมชนทั้งด้านสาธารณสุข เยาวชน สตรี รวมถึงการจัดตั้งคณะกรรมการชุมชน คนที่ได้เป็นประธานชุมชนเป็นคนที่จะทำหน้าที่ประสานงานกับเทศบาล ตลอดจนกับนักการเมืองท้องถิ่นทั้งงานพัฒนารวมทั้งการเลือกตั้งต่าง ๆโดยนักการเมืองจะติดต่อผ่านประธานชุมชน หรือไม่ก็คนที่ชาวบ้านให้การยอมรับ ทำให้การเลือกประธานชุมชนแต่ละครั้ง จึงมีคนสมัครแข่งขันมากกว่า 1 คน ซึ่งคนที่ได้เป็นประธานชุมชนก็จะได้รับการยอมรับจากเทศบาล เวลาที่เทศบาลมีงาน ก็จะเชิญผู้นำชุมชนเข้าร่วม รวมถึงการได้รับการช่วยเหลือจากนักการเมืองท้องถิ่นในการจัดงานชุมชนต่าง ๆ ประธานชุมชนจึงเปรียบเสมือนคนกลางที่ทำหน้าที่ประสานระหว่างชาวบ้านกับเทศบาลหรือนักการเมือง

ชาวบ้านชุมชนระแกงกับปัญหาหนี้นอกระบบ

ชาวบ้านชุมชนระแกงที่อพยพมาช่วงแรก ๆนั้น ส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทำนา เลี้ยงสัตว์ เนื่องจากบริเวณย่านนี้เป็นที่นาปลูกข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านมีอาชีพแกะสลักไม้ และทำเครื่องเขินเป็นงานฝีมือดั้งเดิมที่ถ่ายทอดมาจากปู่ย่าตายาย และได้ตกทอดมาถึงคนรุ่นปัจจุบัน วิถีชีวิตช่วงนี้ชาวบ้านยังได้อาศัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ต่อการดำรงชีวิต

พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ภาคการผลิตสมัยใหม่เติบโตเต็มที่ โครงสร้างพื้นฐานและการบริการต่าง ๆได้รับการส่งเสริมจากรัฐอย่างเต็มที่ ส่งผลให้เมืองเชียงใหม่กลายเป็นจังหวัดส่วนภูมิภาคทีมีอัตราความเติบโตทางเศรษฐกิจและเป็นหัวเมืองหลักรองจากกรุงเทพมหานคร

ผลจากกการส่งเสริมการลงทุนด้านต่าง ๆในจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ความต้องการแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ประกอบกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมเป็นหลักละเลยภาคเกษตรที่หล่อเลี้ยงประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ทำให้ภาคการเกษตรในชนบทเกิดปัญหาไร้ทางออก พืชผลราคาตกต่ำ ชาวนามีหนี้สิน และค่อย ๆเสียที่ดินทำกิน ทำให้ผู้คนอพยพเข้ามาในเมืองเพื่อหางานทำอย่างต่อเนื่อง

พื้นที่ชนบทรอบเมืองจึงกลายเป็นพื้นที่รองรับคนเหล่านี้ ส่งผลให้สภาพแวดล้อมธรรมชาติซึ่งเคยเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้ชีวิตชุมชนอยู่รอดต้องเสื่อมสลายไปอย่างรวดเร็ว น้ำในคลองแม่ข่าที่เคยใช้ประโยชน์เน่าเสีย ที่ดินว่างเปล่าตามแนวคลองและกำแพงดินถูกจับจองเป็นที่อยู่อาศัย ที่นาถูกขายเปลี่ยนเป็นหมู่บ้านจัดสรร (หน้า 13 , งานวิจัยระยะที่ 2)

วิถีชีวิตชาวบ้านชุมชนระแกงเปลี่ยนไปในช่างที่เมืองเชียงใหม่มีความเจริญ อาชีพที่เคยเกี่ยวข้องกับภาคการเกษตรเปลี่ยนเป็นอาชีพที่เข้าสู่ภาคการบริการมากขึ้น เช่น ขายอาหาร,ลูกจ้าง,โรงแรม,งานก่อสร้าง,ค้าขายเล็ก ๆน้อย ๆ,ขับรถรับจ้าง,รับจ้าง ซัก รีด เสื้อผ้า,รับจ้างในโรงงาน ฯลฯ แต่อาชีพเหล่านี้ก็ใช่ว่าจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากพอที่จะทำให้ชีวิตครอบครัวดีขึ้นบางคนยังหาเช้ากินค่ำเหมือนเดิม ขณะที่บางครอบครัวลูก ๆเริ่มโตและเข้าสู่วัยเรียน ทำให้เพิ่มภาระรายจ่ายของครอบครัวที่หลีกเลียงไม่ได้ ขณะเดียวกันรายได้ที่มีไม่ได้เพิ่มขึ้น เนื่องจากอาชีพไม่มั่นคง สภาพปัญหาที่เกิดจากรายได้ไม่แน่นอน ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาเงินนอกระบบ คือการกู้เงิน ชาวบ้านบอกว่า “เมื่อเขาเป็นเด็กและเป็นพี่คนโต มีพี่น้องรวม 11 คนในครอบครัว พ่อเป็นคนทำงานหารายได้เพียงคนเดียว เขาต้องดูแลน้อง ๆเมื่อต้องเข้าโรงเรียนทำให้ไม่พอ ก็ต้องไปกู้เงินดอกเบี้ยร้อยละ 5-10 บาท และก็กู้มาเรื่อย ๆ จนดอกเบี้ยขึ้นเป็นร้อยละ 20 บาท ถ้าไม่กู้ก็ไม่รู้จะเอาเงินที่ไหนมาใช้จ่ายเมื่อถึงคราวจำเป็น”

พ.ศ. 2530 เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของประเทศมีความเจริญเติบโต ชาวบ้านได้รับประโยชน์เช่นกัน อาชีพที่ทำรายได้ คือ เครื่องเขิน ชาวบ้านเล่าว่า “ ชาวบ้านแทบทุกหลังคาเรือนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ในแต่ละครอบครัว ทำเครื่องเขินกันทั้งวันทั้งคืน เพราะความนิยมเครื่องเขินไม่ใช่เฉพาะภายในประเทศเท่านั้น แต่ส่งออกขายต่างประเทศด้วย” หรือแม้แต่บางคนที่เคยอยู่บ้านกระต๊อบมุงหลังคาด้วยใบตองตึง สามารถสร้างบ้านหลังใหม่ที่ทำด้วยอิฐ หลังคามุงกระเบื้องมีความมั่นคงขึ้นกว่าเก่ามาก

เศรษฐกิจของประเทศประสบภาวะวิกฤตหรือที่เรียกว่า “ฟองสบู่แตก” ช่วงราว พ.ศ.2540 ส่งผลกระทบโดยรวมต่อสังคม ธุรกิจต่าง ๆต้องปิดกิจการ หรือไม่ก็ล้มละลาย หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนปลดและเลิกจ้างคนงาน เกิดปัญหาการว่างงานติดตามมา ผลจากเศรษฐกิจทรุดดังกล่าว ส่งผลต่อชาวบ้านในชุมชนเช่นกัน

โรงงานชาร์ลมิเชลตั้งอยู่ใกล้ ๆกับชุมชนระแกง โรงงานนี้ผลิตเสื้อผ้าสำเร็จรูปส่งขายต่างประเทศ ชาวบ้านชุมชนระแกงหลายคนทำงานในโรงงาน เป็นคนตัดเย็บเสื้อผ้า หรือบางคนเป็น

คนขับรถส่งสินค้า ส่วนผู้หญิงที่มีอายุมากหน่อยก็จะรับเสื้อหรือกางเกงจากโรงงานมาตัดด้วย (ทางโรงงานเย็บเสร็จแล้วแต่ยังไม่เรียบร้อย) อยู่กับบ้าน เมื่อกิจการของโรงแรมประสบปัญหา ทำให้ชาวบ้านต้องออกจากงาน

กลุ่มชาวบ้านที่ทำเครื่องเขินก็ประสบกับปัญหา คือ ไม่มีตลาดรับซื้อสินค้าเหมือนก่อน บางคนลงทุนเกือบแสนบาทก็ต้องขาดทุน บางคนไปรับจ้างทำเครื่องเขินในร้านค้าที่ อ.สันกำแพง ก็ต้องเป็นคนที่มีฝีมือดี มีบางคนที่เปลี่ยนจากที่เคยเป็นคนทำเครื่องเขินหันมาเก็บขยะ

“แรก ๆก็ไม่กล้าไปเก็บเหมือนกัน แต่เห็นลุงข้าง ๆ บ้านแกเก็บขยะมาเกือบสิบปี ก็เลยลองทำดู มันทำให้มีรายได้ดีพอสมควร วันไหนเหนื่อยเราก็หยุด เป็นอิสระดี แต่เดี๋ยวนี้ต้องแข่งกับคนอื่น เพราะมีคนเก็บขยะเพิ่มขึ้น บางคนใช้รถปิ๊คอัพหรือไม่ก็รถมอเตอร์ไซค์วิ่งตระเวนเก็บ....”

ชาวบ้านหลายคนว่างงาน จะไปสมัครก็ไม่มีใครรับเพราะไม่มีความรู้ แต่บางคนมีความรู้เคยเป็นกุ๊กทำอาหารในโรงแรม ต้องออกจากงานมาทำขนมหวานเร่ขาย จะทำการค้าขายก็ไม่มีเงินลงทุนมากพอ ทำได้แค่เลี้ยงครอบครัวไปวัน ๆ มีชาวบ้านที่เป็นลูกจ้างกวาดถนนของเทศบาลเล่าว่า”เขาต้องขายเงินเดือนของตัวเองให้คนอื่น คือ กู้มาใช้ก่อนแล้วยกเงินเดือนตัวเองใช้หนี้ภายหลัง ทำแบบนี้ทุกเดือน เพราะไม่มีเงินใช้จ่ายในครอบครัว”

ค่าใช้จ่ายที่จำเป็นส่วนมากเป็นค่าเล่าเรียนลูก ,ค่าน้ำประปา, ค่าไฟฟ้า,ค่าอาหารในแต่ละวัน ,ค่ารักษาเวลาเจ็บป่วย ตลอดจนค่าซ่อมแซมปรับปรุงบ้านที่ทรุดโทรมหรือต่อเติมให้กับลูกที่มีครอบครัวและยังคงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้นต่าง ๆเหล่านี้ชาวบ้านจะต้องหาเงินจากที่อื่นมาใช้เพราะเป็นสิ่งจำเป็น หากเป็นเงินไม่มากนัก เช่น 50-100 บาท ก็จะหยิบยืมจากเพื่อนบ้านหรือญาติพี่น้อง แต่ถ้าเป็นเงินที่มากกว่านี้ คือ 500 บาทขึ้นไป ก็จะกู้จากคนที่ปล่อยกู้ จากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานในชุมชน พบว่า ประมาณร้อยละ 50 ของชาวชุมชนระแกงมีปัญหาอาชีพไม่มั่นคงและมีรายได้ไม่แน่นอน เป็นเหตุให้ต้องกู้หนี้ยืมสินเป็นประจำ ในจำนวนนี้อีกครึ่งหนึ่ง ต้องกู้ยืมเงินนอกระบบมาเป็นค่าใช้จ่าย ซึ่งต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 20 บาทต่อเดือน ที่เหลือหยิบยืมจากญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน

แหล่งเงินกู้นอกระบบมีทั้งในและนอกชุมชน ภายในชุมชนระแกงมี 10กว่าคนที่ปล่อยเงินกู้ มีอยู่รายหนึ่งที่เป็นคนมีฐานะดีกว่าชาวบ้านที่ปล่อยกู้คนอื่น เพราะปล่อยเงินกู้ภายนอกชุมชนด้วย มีบางคนรู้จักกับคนปล่อยกู้นอกชุมชน เขาก็จะรับเงินจากคนปล่อยกู้จากคนภายนอกนั้น นำมาปล่อยให้ชาวบ้านกู้อีกทอดหนึ่งโดยจะได้รับส่วนแบ่งจากดอกเบี้ยร้อยละ 20 คนละ๕ริ้งกับเจ้าของเงิน นอกจากผู้ปล่อยกู้ดังกล่าวแล้ว ร้านค้าที่มีในชุมชน 2-3 ร้าน ก็เป็นอีกจุดหนึ่งที่ทั้งปล่อยเงินให้กู้และให้ชาวบ้านซื้ออาหารด้วยเงินเชื่อ คือชาวบ้านจะมาซื้ออาหารไปก่อน มีเงินก็จะนำมาใช้คืนบางคนใช้คืนเป็นอาทิตย์หรือเดือน ขึ้นอยู่กับตกลงกับเจ้าของร้าน

ส่วนแหล่งเงินกู้นอกชุมชนนั้น แรก ๆมีแขกแถวถนนช้างคลานเข้ามาปล่อยเงินให้ชาวบ้านกู้ เดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมาเพราะเก็บเงินไม่ค่อยได้ เนื่องจากชาวบ้านที่กู้เป็นบ้านเช่า กู้แล้วหนี แต่ก็มีผู้ปล่อย

กู้รายอื่น ๆอีกที่เข้ามาในชุมชน มีสถานที่ที่เป็นแหล่งปล่อยเงินกู้นอกระบบ เช่น ตลาดต้นพะยอม, ตลาดเมืองใหม่,สถานีรถไฟ เจ้าหนี้ที่ปล่อยเงินส่วนใหญ่เป็นผู้มีอิทธิพล เช่นที่ สถานีรถไฟคนปล่อยเงินกู้จะมาจากสิงห์บุรี ใส่เสื้อแจ็คเก็ตสีน้ำเงิน หากใครกู้แล้วไม่จ่ายคืนจะถูกข่มขู่หรือทำร้าย

การเข้าถึงแหล่งเงินกู้นอกระบบ ภายในชุมชนจะใช้ความรู้จักคุ้นเคย หรือความไว้ใจกัน การกู้ไม่ต้องทำสัญญา ส่วนการกู้คนนอกชุมชนหากไม่เคยกู้มาก่อนจะต้องมีคนค้ำประกัน คนค้ำประกันนี้ส่วนมากเป็นคนที่เคยกู้เงินกับเจ้าหนี้มาก่อนในชุมชนระแกง มีชาวบ้านที่เป็นนายหน้าประมาณ 3 ราย ที่จะพาชาวบ้านไปกู้เงินกับคนภายนอกโดยจะคิดครั้งละ 500 บาทต่อคน

การกู้เงินมีเจ้าหนี้บางรายนอกจากต้องมีคนค้ำประกัน ยังมาดูที่บ้านคนกู้และถามชาวบ้านใกล้เคียงว่าคนกู้ทำงานอะไร หรือในบ้านมีใครทำงานบ้าง เจ้าหนี้บางคนเข้าไปดูภายในบ้านว่ามีสิ่งของเครื่องใช้อะไรบ้าง เช่น จดเบอร์ยี่ห้อของโทรทัศน์,พัดลม ฯลฯ เพราะหากไม่มีเงินใช้หนี้คืน เจ้าหนี้จะมาขนเข้าของเครื่องใช้ต่าง ๆเหล่านี้ไปขายเอาเงิน เดี๋ยวนี้การกู้เงินจะมีการทำสัญญากันระหว่างเจ้าหนี้กับผู้กู้ โดยทำในลักษณะการซื้อขายของ เช่น ทำสัญญาซื้อทอง ฯลฯ คนกู้จะได้รับเงินไปแทนสิ่งของ หรือเจ้าหนี้บางรายก็เอาสิ่งของดังกล่าวให้ก็มี คนกู้จะเอาไปขายอีกต่อหนึ่ง ชาวบ้านบอกว่า"เขาทำเช่นนี้เพราะหากไม่จ่ายเงินคืนจะแจ้งความกับตำรวจได้"

การคิดดอกเบี้ยเงินกู้ เจ้าหนี้จะคิดจากยอดเงินที่กู้ หรือระยะเวลาที่ใช้คืน เช่น กู้ 1,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 20 ระยะเวลา 1 เดือน จะต้องส่งคืน 1,200 บาท หากเก็บรายวัน วันละ 40 บาท ถ้าหากส่งคืนไม่หมดภายใน 1 เดือน จะคิดดอกเบี้ยเพิ่มจากส่วนที่เหลือ เช่น ส่งคืน 500บาท เหลือ 500 บาทจะคิดเป็น 600บาท แต่ถ้าขยายเวลาส่งคืนเป็น 2-3เดือน ดอกเบี้ยจะเพิ่มขึ้นตามระยะเวลาที่ใช้คืน เช่น กู้ 1,000บาท ภายใน 3เดือน จะต้องส่งคืนทั้งต้นและดอกเบี้ยรวม 1,500 บาท บางรายส่งเฉพาะดอกเบี้ยก่อน 200บาท ครบ 1เดือนจะเอาเงินกู้ 1,000 บาทไปคืน หากส่งคืนไม่ได้ก็ต้องส่งดอกเบี้ยก่อน

บางคนกู้ 10,000บาทขอส่ง 10 เดือน เจ้าหนี้จะคิดรวมเป็น 15,000 บาทต้องส่งเดือนละ 1,500 บาท แต่มีเจ้าหนี้บางคนคิดค่า"เสียเวลา" ที่ต้องตามเก็บหนี้วันละ 15 บาท เช่น ถ้าวันไหนมาแล้วไม่ได้เงินจากลูกหนี้จะคิด 15 บาทบวกเพิ่มเข้าไปกับยอดที่ต้องส่งคืน

ส่วนการกู้เงินที่ต้องจ่ายค่านายหน้า คนที่จะกู้ต้องถ่ายบัตรประชาชน หรือเจ้าหนี้บางรายยึดบัตรประชาชนไว้เป็นการค้ำประกัน เช่น หากกู้เงิน 5,000บาท จะต้องจ่ายค่านายหน้า 500 บาท ค่าถ่ายเอกสาร 100 บาท หักดอกเบี้ย 1,000บาท จะได้เงินที่กู้เพียง 3,400 บาทเท่านั้น

การกู้เงินนอกระบบแต่ละครั้ง ชาวบ้านที่กู้เมื่อจำเป็นและพยายามชำระคืน ชาวบ้านบอกว่า "เงินกู้เป็นช่องทางหนึ่งเมื่อคราวจำเป็น ไม่เช่นนั้นก็ไม่รู้จะไปเอาที่ไหน เมื่อกู้แล้วก็ต้องใช้คืน เพราะมันเป็นศักดิ์ศรีและเครดิตของเรา" มีเหมือนกันที่กู้แล้วส่งคืนไม่ทันก็จะทะเลาะกันกับเจ้าหนี้ กรณีที่เงินกู้ไม่มาก

“เจ้าหนี้เขาจะอดทนไม่ค่อยจะทะเลาะ ถ้าหากเขาปล่อยเงินมาก เพราะเขาก็ต้องการดอกเบี้ยและเงินคืนจากเรา”

เงินกู้นอกระบบเป็นช่องทางหนึ่งที่ชาวบ้านมีโอกาสเข้าถึง เมื่อเทียบกับระบบเงินกู้ที่มีตามธนาคารต่าง ๆซึ่งชาวบ้านไม่มีโอกาสได้เข้าถึง เนื่องจากชาวบ้านขาดหลักประกันต่าง ๆ ที่มั่นคงท่ามกลางโอกาสของชาวบ้าน ชาวบ้านก็ยังเป็นฝ่ายที่ด้อยโอกาสกว่าในทุกด้าน ที่ชัดเจน คือ อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 20 ถึงแม้จะรู้ว่าถูกเอาเปรียบก็ตาม ชาวบ้านก็ยังมีความพยายามรักษาเครดิตและศักดิ์ศรีของเขาเสมอในวงจรของเงินกู้นอกระบบ

กลุ่มออมทรัพย์

ประมาณ พ.ศ. 2540 – 2541 เครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองเชียงใหม่ เป็นเครือข่ายที่มีชุมชนต่าง ๆ จำนวน 17 ชุมชน ได้ร่วมกันจัดกองทุนสวัสดิการชุมชนโดยเสนอโครงการไปยังกองทุนเพื่อสังคม และได้รับเงินสนับสนุนมาดำเนินการจัดการกองทุน เช่นกองทุนการศึกษา กองทุนอาชีพและกองทุนสวัสดิการคนชรา เด็กกำพร้าและผู้ติดเชื้อเอดส์ (เป็นกองทุนให้เปล่า) ส่วนกองทุนการศึกษาและกองทุนอาชีพเป็นกองทุนหมุนเวียน คือ กู้เงินไปแล้วให้ส่งคืน และการจัดการกองทุนนี้ให้มีตัวแทนที่ชาวบ้านเลือกในชุมชนจำนวน 3 คน เป็นคนจัดการ โดยแต่ละชุมชนจะส่งเงินคืน มายังบัญชีกลางของเครือข่ายซึ่งจะมีการประชุมรายงานผลการทำงานร่วมกันทุกเดือน

หลังจากทางเครือข่ายฯ ได้จัดการกองทุนอาชีพร่วมกันมาระยะหนึ่ง ตัวแทนชุมชนต่าง ๆ ที่เป็นคณะทำงานของเครือข่ายฯ ได้ตกลงร่วมกันว่าควรที่จะให้ชาวบ้านที่กู้เงินกองทุนอาชีพได้มีการออมทรัพย์ เพื่อให้เป็นกองทุนเสริมในแต่ละชุมชน ซึ่งต่อไปอาจจะเป็นการออมทรัพย์ร่วมกันในระดับเครือข่ายฯ ซึ่งการออมทรัพย์จะต้องสอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านไม่เป็นการเพิ่มภาระให้กับชาวบ้านมากเกินไป และที่สำคัญคือ ต้องการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนและเครือข่ายฯ

ดังนั้น จึงมีการจัดแลกเปลี่ยนประสบการณ์การออมทรัพย์ร่วมกันระหว่างชุมชนต่าง ๆ นักพัฒนาเอกชน นักวิจัยในทีม และชาวบ้านได้เล่าถึงบทเรียนที่ผ่านมาของการเข้ากลุ่มออมทรัพย์และปัญหาของกลุ่มออมทรัพย์ ส่วนมากคือ ความไม่ซื่อสัตย์ของผู้นำและสมาชิกในการกู้และเก็บเงิน นอกจากนี้มีการนำเอาประสบการณ์การออมทรัพย์แบบรายวันที่เกิดขึ้นในที่ต่าง ๆมาแลกเปลี่ยนกัน ซึ่งการออมทรัพย์รายวันเน้นชาวบ้านที่มีรายได้น้อย ไม่สามารถส่งเงินออมเป็นรายเดือนได้ การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ดังกล่าวทำให้ ชุมชนต่าง ๆ มีทางเลือกในการออมทรัพย์มากขึ้น

ชุมชนระแกงมีศรีและเพื่อนอีก 2 คน เข้าร่วมในกิจกรรมดังกล่าว ซึ่งศรีและเพื่อนก็เป็นผู้จัดการกองทุนอาชีพของชุมชนด้วย ถึงแม้จะเป็นผู้นำชุมชนที่ไม่เคยร่วมกิจกรรม (เป็น

คณะกรรมการชุมชนมาก่อน) แต่ทั้ง 3 คนก็มีความกระตือรือร้นอยากให้มีการออมทรัพย์ในชุมชน ศรีบอกว่า “อยากให้ชาวบ้านสร้างเครดิตของตัวเอง ในการออมทรัพย์ และเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”

จากนั้นศรีได้ประกาศเสียงตามสายของชุมชน ชักชวนให้ชาวบ้านมาประชุมและได้เชิญนักวิจัยเข้าร่วมด้วย ปรากฏว่ามีชาวบ้านมาประชุมที่ศาลาชุมชนเพียง 5 คน จึงยกเลิกการประชุม เนื่องจากชาวบ้านมาน้อย ศรีบอกว่า ชาวบ้านไม่เข้าใจว่าทำไมต้องมาออมทรัพย์ เพราะเมื่อก่อนนี้ในชุมชนก็มีการออมทรัพย์ ซึ่งสนับสนุนโดยเครดิตยูเนี่ยน เพียงแต่ว่าชาวบ้านไม่ได้เข้ากลุ่มดังกล่าว เนื่องจากไม่ไว้ใจผู้นำกลุ่ม และไม่มีเงินออมที่ต้องส่งรายเดือน นอกจากนี้การประกาศเสียงตามสาย ทำให้ไม่ได้พูดคุยอธิบายกับชาวบ้าน ดังนั้นจึงนัดประชุมใหม่ โดยศรีและเพื่อนจะเป็นคนเดินไปคุยกับเพื่อนบ้านที่คุ้นเคยหรือสนใจเรื่องการออมทรัพย์

หนึ่งอาทิตย์ต่อมาได้มีการจัดประชุมกันอีกครั้ง ๆ นี้ชาวบ้านมาร่วมประชุมประมาณ 30 กว่าคน ส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้กัน นอกจากนี้ก็เป็นชาวบ้านจากทางด้านใต้ หรือป๊อกใต้ของชุมชน ซึ่งเป็นสมาชิกที่กู้กองทุนอาชีพ ซึ่งศรีและเพื่อน ๆ เป็นผู้จัดการกองทุนนี้อยู่ ศรีได้เล่าถึงประสบการณ์ที่ได้รับฟังเรื่องการออมทรัพย์ในการแลกเปลี่ยนกับเพื่อนชุมชนอื่นและยกตัวอย่างการรวมกลุ่มออมทรัพย์จากที่อื่นและยกตัวอย่างการรวมกลุ่มออมทรัยพ์จากที่อื่นที่เคยไปดูงาน เช่น การออมทรัพย์ที่อุตรดิตถ์ ซึ่งออมวันละ 15 บาท เพื่อปลูกบ้าน โครงการฯ ได้เล่าถึงข้อมูลทีพบถึงเรื่องปัญหาการเป็นหนี้สินที่ส่วนหนึ่งมาจากการกู้เงินนอกระบบ ที่ต้องเสียดอกเบี้ยถึงร้อยละ 20 จากนั้นชาวบ้านได้แลกเปลี่ยนกันเกี่ยวกับปัญหาหนี้สิน รวมถึงเรื่องการออมทรัพย์ว่าจะเริ่มออมทรัพย์อย่างไร

ชาวบ้านได้ตกลงว่าจะออมทรัพย์ร่วมกัน โดยเลือกตัวแทนในที่ประชุมเพื่อดำเนินการ ชาวบ้านได้เลือกศรีและเพื่อนของศรีอีก 2 คน ให้เป็นคนจัดการเรื่องออมทรัพย์ ชาวบ้านบอกว่า “ทั้ง 3 คนตั้งใจทำงานซึ่งดูจากการจัดการกองทุนอาชีพที่ผ่านมา ส่วนใหญ่ก็รู้จักกัน บางคนเป็นญาติกัน คิดว่าคงไม่มีปัญหาอะไร”

หลังจากที่ได้ตัวแทนในการจัดการ ๆ ออมทรัพย์ ชาวบ้านได้คุยกันถึงเรื่องการส่งเงินออม ระยะเวลาที่ออม การกู้รวมถึงดอกเบี้ย ในที่ประชุมได้ตัดสินใจร่วมกันถึงเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวและการออมทรัพย์ก็จะไม่บังคับใคร พร้อมก็มาออมก่อน ใครไม่มีเงินก็มาออมวันหลัง การออมทรัพย์ของชาวบ้านชุมชนระแกงจึงได้เริ่มต้นขึ้น

การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์

การออมทรัพย์ของชาวบ้านชุมชนระแกง มีการตกลงในการจัดการร่วมกัน ดังนี้คือ

1. การส่งเงินออม สมาชิกจะฝากเงินออมเท่าไรก็ได้ไม่จำกัด มีก็ฝากออม ไม่มีเงินก็ไม่ต้องฝาก
2. แต่ละคนจะมีสมุดคนละ 1 เล่ม เพื่อเอาไว้จดยอดเงินฝากของตัวเอง
3. การกู้เงินจะออมเงินร่วมกันอย่างน้อย 6 เดือน จึงจะเริ่มปล่อยให้กู้ ทั้งนี้ เพราะว่าแต่ละคนส่วนใหญ่ออมเงินไม่มาก หากปล่อยให้กู้ก็จะไม่สามารถกู้ได้ทุกคน กลัวจะเกิดปัญหา
4. ดอกเบี้ยคิดร้อยละ 1 บาทต่อเดือน ดอกเบี้ยจะเป็นค่ารถสำหรับผู้ดำเนินการนำเงินไปฝากธนาคาร
5. เงินที่เก็บจากสมาชิกจะนำไปฝากไว้ที่ธนาคาร มีชื่อคนเปิดบัญชี 3 คน
6. หากสมาชิกต้องการถอนเงินคืนก็จะให้ถอนไม่บังคับ

การส่งเงินออม ผู้นำในกลุ่มทั้ง 3 คนจะใช้วิธีการเดินเก็บเงิน และให้สมาชิกมาส่งที่บ้าน การเดินเก็บเงินเงินนั้นทั้งสามคนจะแบ่งกันโดยแต่ละคนจะเก็บเงินกับเพื่อนบ้านที่อยู่ในซอยเดียวกัน ส่วนชาวบ้านป๊อกใต้จะมีคนไปเก็บซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นป้าสา ซึ่งเป็นหนึ่งในสามของทีมจัดการ ส่วนการฝากเงินที่บ้านนั้นจะฝากบ้านใครก็ได้ในจำนวนสามคน จากนั้นทั้งสามคนก็จะนำเงินมารวมกัน โดยมีป้าสาเป็นคนทำบัญชีและก็นำเงินไปฝากธนาคาร

ตั้งแต่ออมทรัพย์กันมายังไม่เคยปล่อยให้กู้ เนื่องจากเงินมีน้อย ผู้นำทั้ง 3 คนบอกว่าหากมีเงินออมสักประมาณ 50,000 บาท จึงจะปล่อยให้กู้ แต่ถ้าหากสมาชิกคนไหนเดือดร้อนจริง ๆ มาขอกู้ก็จะให้กู้ มีบางคนออมได้ 400 – 500 บาท ก็มาขอถอนเพราะไม่มีเงิน แต่หากมีเงินก็เข้ามาออมใหม่ หมุนเวียนเดี๋ยวมาออมพอไม่มีก็มาขอถอน ทำให้ยอดเงินออมมีเงินรวมไม่มาก

การกู้ในแต่ละครั้ง ถ้าหากมีความจำเป็น คือ กู้เงินจากยอดการออมของตัวเอง แต่ไม่เก็บเงินออมตัวเองที่มีอยู่ ระยะเวลาไม่ได้กำหนดแน่นอนขึ้นอยู่กับว่าจะส่งได้มากหรือน้อย ผู้นำกล่าวว่า “พวกเขาไม่มีความจำเป็น เขาก็จะไม่มาขอกู้หรือขอถอน เว้นแต่เขามีความจำเป็นจริง ๆ เงินที่กู้ส่วนใหญ่จะเอาไปใช้เป็นค่าใช้จ่ายในครอบครัว เช่น ค่าน้ำประปา ค่าไฟฟ้า หรือยามเจ็บป่วย”

สมาชิกที่เข้ามาร่วมออมทรัพย์ครั้งแรกนั้นมีประมาณ 21 คน ปัจจุบันมีสมาชิกกว่า 50 คน มีเงินออมรวม 25,000 บาท ผู้นำบอกว่า “แรก ๆ ชาวบ้านก็ไม่เชื่อว่าจะทำได้ เราก็ต้องทำให้ชาวบ้านเห็นก่อน โดยเริ่มจากญาติพี่น้อง เขาจึงจะเข้ามาร่วมกับเรา” ส่วนสมาชิกที่เพิ่มขึ้นนั้นเป็นเพราะว่าข้อตกลงร่วมกันของเครือข่ายฯ ว่าหากใครจะกู้เงินกองทุนอาชีพควรจะมีการออมทรัพย์ในชุมชน นอกจากนี้ชาวบ้านเริ่มมีความมั่นใจและเข้าใจเรื่องการออมทรัพย์ โดยที่ผู้นำทั้งสามได้พยายามอธิบายให้ชาวบ้านเข้าใจ

ส่วนการจัดการถ้าหากมีคนเข้าร่วมออมทรัพย์เพิ่มมากขึ้น ผู้นำกล่าวว่า จะต้องทำให้เป็นระบบมากกว่านี้ เช่น การจัดประชุม การทำบัญชี เพราะจะได้เกิดความเชื่อถือ ที่ผ่านมานั้นส่วนมากคุยกันแบบไม่เป็นทางการ เพราะส่วนมากเป็นญาติพี่น้องกันและเป็นเพื่อนบ้านกัน

สรุปการรวมกลุ่มออมทรัพย์

วิถีชีวิตชาวบ้านชุมชนระแกงและการตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มตามสภาพแวดล้อมของพื้นที่ ชาวบ้านได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติในการดำเนินชีวิต มีการพึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกันเวลาที่มีปัญหาเดือดร้อน ผู้นำอาวุโสหรือคนที่มีความรู้และประสบการณ์จะเป็นผู้ที่มีส่วนช่วยเมื่อเกิดความขัดแย้งในชุมชน

ความเจริญเติบโตของเมืองเชียงใหม่ ทำให้วิถีชีวิตชาวบ้านระแกงเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ชาวบ้านเข้าสู้อาชีพภาคบริการเพิ่มขึ้น ภายในชุมชนบ้านเรือนปลูกกันหนาแน่นชาวบ้านแต่ละคนแม้ว่าจะเข้าสู่อาชีพการบริการ แต่ก็เป็นอาชีพนอกระบบมีความไม่คงของอาชีพ ส่งผลถึงรายได้ที่ไม่แน่นอนด้วย ขณะที่รายได้ไม่เพิ่มแต่รายจ่ายกลับเพิ่มนั้น ส่งผลให้ชาวบ้านต้องหันเข้าสู่การกู้เงินนอกระบบ ซึ่งอัตราดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ 20 การที่ออกจากเงินกู้นอกระบบได้นั้น ชาวบ้านจะต้องสร้างระบบการเงินของชุมชนขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือกันเมื่อยามเดือนร้อน แนวทางหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนระแกง คือ การรวมกลุ่มออมทรัพย์

การรวมกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนระแกงที่เกิดขึ้น ผู้นำชุมชนที่มีญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้ชิดกันมีส่วนสำคัญ โดยผู้นำได้นำความรู้ และประสบการณ์ที่ได้จาการประชุมร่วมกับเพื่อนผู้นำชุมชนอื่น รวมถึงการได้ไปศึกษาดูงานจากที่ต่าง ๆ นำความรู้และประสบการณ์มาถ่ายทอดให้เพื่อนบ้านได้ฟัง ทำให้มีการแลกเปลี่ยนกันในกลุ่มของชาวบ้าน ถึงเรื่องการออมทรัพย์ที่สอดคล้องกับตัวเอง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการตัดสินใจร่วมกันของชาวบ้าน เป็นกระบวนการที่สำคัญต่อการพัฒนาชุมชน ชาวบ้านจะเป็นคนที่เลือกผู้นำและรูปแบบกการออมทรัพย์ที่จะดำเนินการร่วมกัน ส่วนนักวิจัยเป็นผู้ที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ และให้ข้อมูลกับชาวบ้านในการตัดสินใจร่วมกัน ผลที่เกิดจากการออมทรัพย์ที่สำคัญมีดังนี้ คือ

1. กลุ่มออมทรัพย์ที่เกิดขึ้นในช่วง 7 – 6 เดือนที่ผ่านมานั้น ยังไม่มีการปล่อยเงินให้กับสมาชิกกู้อย่างเป็นทางการ เนื่องจากต้องการให้สมาชิกฝากเงินออมและมียอดเงินมากพอที่จะให้สมาชิกกู้ได้ และภายในกลุ่มออมทรัพย์ก็ยังไม่ได้จัดระบบการกู้เงินที่ชัดเจน เป็นเพียงการเอาเงินมารวมกันจากนั้นจึงจะเริ่มจัดระบบการกู้เงิน ผู้นำคาดว่าจะเป็นช่วงปีใหม่ 2545 จึงจะเริ่มปล่อยกู้กัน แม้จะยังไม่มีการปล่อยเงินกู้ในกลุ่ม แต่ถ้าสมาชิกมีความเดือดร้อนด้านการเงิน มาขอถอนเงินฝากก็สามารถถอนได้ มีเงินจึงนำมาฝากที่กลุ่มใหม่ กลุ่มจึงมีความยืดหยุ่นในระเบียบกฎเกณฑ์สูงกับสมาชิก ผู้นำกล่าวว่า “ชาวบ้านที่มีเงินออมของตนเอง ไม่ต้องเดือดร้อนมากเหมือนที่เคยกู้เงินคนอื่น อย่างน้อยเงินที่ออมไว้ก็สามารถนำเอาไปใช้ได้

เนื่องจากยังไม่มีการปล่อยเงินให้กับสมาชิกกู้ เงินหมุนเวียนในกลุ่มจึงยังเป็นเงินที่เกิดจากการออมเป็นหลัก ขณะที่สมาชิกบางคนเมื่อมีเงินออมหากมีความเดือดร้อนก็ใช้วิธีการถอนเงินส่วนตัว ส่วนใหญ่จะเอาไปใช้ในเรื่องที่จำเป็น เช่น สมาชิกคนหนึ่งมีเงินออมได้ 1,000 บาท มาขอถอนเงินเพราะจะเอาไปจ่ายค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า แต่ก็ยังคงฝากเงินไว้ 100 บาท

การรวมกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินการมาได้ระยะหนึ่งนั้น สมาชิกที่เข้ามาร่วมช่วงแรกเป็นญาติพี่น้อง และเพื่อนบ้านกัน ช่วงหลังสมาชิกเพิ่มขึ้นเนื่องมาจากเหตุผล คือเครือข่าย ฯ ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมกิจกรรมของชุมชนและเครือข่าย จึงให้สมาชิกที่ต้องการใช้กองทุนหมุนเวียนอาชีพได้มีการออมทรัพย์ ผู้นำที่ทำกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์อยากให้ชาวบ้านสร้างเครดิตให้กับตนเอง และหากมีการออมทรัพย์กันในชุมชน จะทำให้หน่วยงานต่าง ๆ เห็นว่า ชาวบ้านสามารถจัดการกองทุนของชุมชนได้

2. ลักษณะการออมทรัพย์ดังกล่าว ขึ้นอยู่กับความไว้ใจกันของชาวบ้านฐานความสัมพันธ์ของญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านและผู้นำ ความไว้ใจซึ่งกันและกันเป็ฯการสร้างเครดิตให้เกิดขึ้นทั้งส่วนตัวและกับคนอื่น ๆ ในกลุ่ม รวมถึงคนภายนอกให้ได้รับรู้ การออมทรัพย์นอกจากจะเป็นเรื่องที่ชาวบ้านคิดจะช่วยเหลือกัน ยังสะท้อนถึงการสร้างเครดิตให้กับชาวบ้านซึ่งต่างจากระบบสถาบันการเงิน เช่น ธนาคาร ต่าง ๆ คนที่มีเครดิตกู้เงินได้จะต้องมีหลักทรัพย์และบุคคลค้ำประกัน

3. กลุ่มออมทรัพย์ไม่ได้มีลักษณะของการรวมกลุ่มที่ชัดเจน มีผู้นำ 3 คนที่เป็นแกนหลักในการดำเนินกิจกรรม ชาวบ้านจะเข้าร่วมกิจกรรมเฉพาะที่สนใจ แต่ผู้นำบอกว่า “เดี๋ยวนี้ชาวบ้านมาร่วมกิจกรรมชุมชนจะมีชาวบ้านมาร่วมมากขึ้น เพราะเริ่มเข้าใจการทำงาน” อย่างไรก็ตามผู้นำทั้ง 3 คน เป็นผู้จัดการกองทุนอาชีพของชุมชนมาก่อนเมื่อเริ่มทำกิจกรรมออมทรัพย์ชาวบ้านที่เคยมีความสัมพันธ์กันในกองทุนอาชีพก็ได้เข้าร่วมการออมทรัพย์ด้วย

4. เนื่องจากผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการทำกิจกรรม ชุมชนระแกงมีผู้นำหลายคนทำให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอีกกลุ่มหนึ่ง กลุ่มออมทรัพย์ดังกล่าวชาวบ้านที่เข้าร่วมส่วนมากมีอาชีพเก็บขยะ และชาวบ้านที่มีฐานะยากจนในชุมชน กลุ่มนี้มีสมาชิก 60 คน มีเงินออม 20,000 บาท สมาชิกจะออมเงินเท่าไรก็ได้ บางคนออมเงินเป็นวัน บางคนออมเงินเป็นอาทิตย์ โดยจะมีผู้นำกลุ่มเดินเก็บเงิน ส่วนการกู้เงินนั้นสมาชิกจะกู้ได้ไม่เกินยอดเงินฝากของตนเอง และต้องเสียดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาทต่อเดือน กลุ่มออมทรัพย์นี้ได้ปล่อยให้สมาชิกกู้หมุนเวียนประมาณ 10,000 บาท

5. การรวมกลุ่มออมทรัพย์เป็นกิจกรรมหนึ่งในอีกหลาย ๆกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ร่วมกันทำ กิจกรรมดังกล่าวนี้เป็นเงื่อนไขหนุนเสริมความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชน แม้ว่าจะไม่แสดงให้เห็นชัดเจนในรูปแบบของกลุ่ม แต่เป็นไปตามสภาพของความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้ว เช่นความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อนหรือเพื่อนบ้าน รวมถึงลักษณะการมีอาชีพเดียวกัน กลุ่มออมทรัพย์เป็นส่วนหนึ่งของ

การทำให้ชาวบ้านได้สร้างเครดิตของตัวเองกับเพื่อน ๆสมาชิกภายในกลุ่ม เครดิตที่เกิดขึ้นจะอยู่บนฐานของความไว้ใจกัน ดังนั้นการออมทรัพย์จึงเป็นส่วนหนึ่งของการพึ่งพาตนเองของชุมชน

บรรณานุกรม

Vatikiotis, Michael J. **Ethnic Pluralism in the Northern Thai City of Chiang Mai.** Unpublished Ph.D. Thesis, University of Oxford, Trinity Term. 1984.

กองวิชาการและแผนงานเทศบาลนครเชียงใหม่. **แผนพัฒนาเทศบาลนครเชียงใหม่ ระยะปานกลาง พ.ศ. 2535-2539.** เชียงใหม่: เทศบาลนครเชียงใหม่, ม.ป.ท.

กองสวัสดิการสังคม. **การพัฒนาชุมชนเมืองเชียงใหม่ ปี 2540.** เชียงใหม่: เทศบาลนครเชียงใหม่, 2540

ปฐมา หรุ่นรักวิทย์, จูเซปเป้ ดาเมียโน และ บรรพต วาสุกรี. **รายงานผลการสำรวจชุมชนสลัมในเมืองเชียงใหม่.** เชียงใหม่: กลุ่มสถาปนิกชุมชนเพื่อที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม (CASE), 2541.

อคิน รพีพัฒน์. **ชุมชนแออัด: องค์ความรู้กับความเป็นจริง.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

ภาคผนวก 1

ประวัติพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้นอกกำแพงเมืองเชียงใหม่

เมื่อประมาณ 90 ปีที่แล้ว ปู่ย่าตายายของพวกเขา ได้อพยพมาจากอำเภอจอมทองและสันป่าตอง เพื่อหนีภัยจากสงครามโลกครั้งที่ 1 มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ ในสมัยนั้น บริเวณใกล้เคียงมีชาวไทเขินอาศัยอยู่ก่อน ในช่วงแรกมีการตั้งบ้านเรือนประมาณ 10 หลังคาเรือน และเรียกว่า "บ้านสันดอกคำใต้" ชื่อนี้ตั้งตามต้นดอกคำใต้ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก

การปลูกบ้านในระยะแรกต้องยกพื้นสูง เพราะมีน้ำขังและหน้าน้ำมีน้ำท่วมมาก ประมาณปี พ.ศ.2517 เทศบาลได้ไถกำแพงดินเพื่อตัดถนนผ่านพื้นที่ ชาวบ้านละแวกนี้ (ระแกงและหัวฝาย) จึงได้ช่วยกันเอาดินจากการทะลายกำแพงมาถมที่ เพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมขัง

เมื่อประมาณ 70 ปีที่แล้ว มีชาวบ้านคนเมืองจากอำเภอสันป่าตองและจอมทอง (ซึ่งเป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเมืองเชียงใหม่) ได้อพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ สาเหตุที่เลือกพื้นที่นี้เป็นเพราะอยู่ใกล้กับทางเข้าออกตัวเมือง ประกอบกับบริเวณดังกล่าวเป็นที่ว่าง ลูก ๆของกลุ่มคนเมืองที่มาบุกเบิกพื้นที่นี้เล่าว่า ก่อนนี้บริเวณนอกกำแพงเมืองทางทิศใต้บางส่วนเป็นป่า แต่ส่วนใหญ่เป็นที่นากว้างใหญ่ มีอาณาเขตตั้งแต่นอกกำแพงเมือง ชุมชนหัวฝาย ประตูก้อม ไปจนถึงบริเวณที่เป็นถนนซุปเปอร์ไฮเวย์หรือถนนมหิดลในปัจจุบัน

Vatikiotis ได้ให้ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านแม่ข่า (อยู่ถัดชุมชนหัวฝายไปทางใต้เล็กน้อย) ว่า แต่ก่อนนี้ชาวแม่ข่ามีอาชีพทำนาและเลี้ยงสัตว์ แม้ว่าบ้านแม่ข่าจะอยู่ห่างจากตัวเมืองเพียง 2 กิโลเมตรเศษ แต่ชาวบ้านไม่มีความจำเป็นต้องเข้าไปในตัวเมือง บางคนไม่เคยเข้าเมืองเชียงใหม่เลย เป็นเวลา 3-4 ปี จากข้อมูลนี้แสดงว่า พื้นที่นอกกำแพงเมืองทางทิศใต้เป็นเขตชนบทที่สามารถทำการผลิตเลี้ยงตัวเองได้ ดังนั้น พื้นที่ของชุมชนระแกงจึงเป็นพื้นที่หัวไร่ปลายนาที่อยู่ใกล้ตัวเมือง หรือเป็นพื้นที่ชายขอบที่เป็นรอยต่อระหว่างเขตเมืองกับเขตชนบท ที่สามารถทำการผลิตเลี้ยงตัวเองได้

ชาวบ้านระแกงที่อพยพมาจากอำเภอจอมทองและสันป่าตองมายึดการรับจ้างเขียนลายและลงสีเครื่องเขินและแกะสลักไม้เป็นอาชีพหลักมาตั้งแต่ต้น การรับจ้างเขียนลายและลงสีเครื่องเขินเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการผลิตเครื่องเขิน ชาวบ้านจะไปรับชิ้นงานที่ได้ลงรักเรียบร้อยแล้ว (เรียกว่า “ของดำ”) มาจากวัวลายและวัดนันทารามมาเขียนลายและลงสีต่อไป ชาวระแกงได้กล่าวถึงทักษะฝีมือการเขียนลายและลงสีเครื่องเขินของเขาอย่างภาคภูมิใจว่า เป็นงานที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีเฉพาะชาวระแกงเท่านั้นที่ทำได้ ช่างที่อื่นอาจจะทำได้เช่นกัน แต่ลวดลายจะไม่สวยงามและไม่ได้รับการยอมรับเท่ากับของชาวระแกง ความโดดเด่นดังกล่าวส่งผลให้ชาวระแกงสามารถยึดงานนี้เป็นอาชีพหลักมาอย่างต่อเนื่องมาตลอดกว่าสามชั่วอายุคน

ผู้วิจัยได้สอบถามว่าการทำสีเครื่องเขินนั้น รุ่นปู่ย่าตายายได้เคยไปเรียนรู้มาจากชาวไทเขินหรือไม่ ชาวบ้านตอบว่าไม่ได้เรียน ปู่ย่าตายายทำเป็นมาก่อนแล้ว ข้อมูลจากชาวบ้านส่วนนี้ขัดกับข้อมูลสนามของ Vatikiotis (1984: 299) ที่บอกว่าชาวบ้านคนเมืองที่อพยพมาจากอำเภอสันป่าตองและจอมทอง ได้ไป

ทำงานรับจ้างที่ร้านทำเครื่องเขินของชาวไทเขินมาก่อน เมื่อมีทักษะดีพอ จึงได้รับงานมาทำเองที่บ้าน จะได้ไม่ต้องเป็นแรงงานรับจ้างอีกต่อไป

ส่วนการแกะสลักไม้เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือน เพราะชาวบ้านต้องลงทุนซื้อไม้มาแกะเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆหลายขนาด และจะขายส่งให้รานค้าในเมือง

หลังปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา เมืองเชียงใหม่เริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว ที่ดินบริเวณนี้เริ่มเปลี่ยนมือ ที่นาถูกซื้อไปโดยพ่อค้าชาวปากีสถาน ทำให้ชาวบ้านบางส่วนที่เคยมีอาชีพทำนา เลี้ยงสัตว์ แกะสลักไม้ และทำเครื่องเขินอยู่กับบ้าน ต้องปรับเปลี่ยนตัวเองเข้าสู่อาชีพนอกภาคการเกษตร Vatikiotis (1984: 301) ได้เสนอข้อมูลที่เก็บรวบรวมขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2525 ซึ่งแสดงให้เห็นความหลากหลายของอาชีพมากขึ้นเป็นลำดับ คือมีทั้งอาชีพค้าขายรายย่อย รับจ้างทั่วไป ช่างฝีมือ (ทำเครื่องเขินและแกะสลักไม้) ขับรถรับจ้าง เสมียนพนักงานขายของ และเริ่มมีคนว่างงาน

ในช่วงนี้เองเช่นกัน ที่เริ่มมีกลุ่มคนจากที่ต่าง ๆอพยพมาตั้งบ้านเรือนในบริเวณนี้เพิ่มเรื่อย ๆ ทำให้ชุมชนระแกงและใกล้เคียงเริ่มมีบ้านเรือนมาปลูกเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ภายในระยะเวลาเพียง 12 ปี จำนวนหลังคาเรือนได้เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่า โดยในปี พ.ศ.2521 ชุมชนระแกงมีประชากรจำนวน 105 หลังคาเรือน แต่ได้เพิ่มเป็น 303 หลังคาเรือน ในปี พ.ศ.2523 ผลจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ประกอบกับในระยะต่อมาวัสดุหลักที่ใช้ทำเครื่องเขินคือรัก และไม้ที่ใช้แกะสลักมีราคาแพงขึ้นมาก ทำให้ต้นทุนการผลิตเครื่องเขินและไม้แกะสลักมีราคาแพงขึ้นมากตามไปด้วย ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ร้านค้าเครื่องเขินและไม้แกะสลักต้องลดปริมาณการผลิตลงไป งานรับจ้างแกะลายและลงสีเครื่องเขิน กับงานแกะสลักไม้จึงหดเล็กลงตามไปด้วย จนกระทั่งไม่อาจดูดซับแรงงานได้ทั้งหมดเหมือนเดิม เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาวบ้านบางส่วนต้องเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่น ๆมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ปัจจุบันนี้อาชีพของชาวระแกงส่วนใหญ่อยู่ในภาคการผลิตแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งมีอยู่หลากหลายมาก ดังต่อไปนี้ **อาชีพลูกจ้าง** ได้แก่ พนักงานบริษัทห้างร้าน ขับรถบริษัทนำเที่ยวและโรงแรม แม่บ้านหรือพนักงานทำความสะอาด กวาดถนนและขับรถเทศบาล ลูกจ้างร้านของชำที่ตลาด เป็นยาม ลูกจ้างร้านขายวัสดุก่อสร้าง ร้านขายเฟอร์นิเจอร์ พนักงานเดินตั๋วในโรงภาพยนต์ เสิร์ฟอาหาร แคชเชียร์ เด็กปั๊มน้ำมัน และลูกจ้างร้านทำเครื่องเขินที่สันกำแพง เป็นต้น กลุ่มนี้มีการเปลี่ยนงานเป็นประจำ บางคนถูกเลิกจ้างงาน บางคนไม่ชอบงานที่ทำ **อาชีพอิสระของตัวเอง** เช่น เป็นช่างซ่อมตู้เย็น เครื่องปรับอากาศและเครื่องรับโทรทัศน์ รับซ่อมรถจักรยานยนต์ ขับรถรับจ้าง เช่น รถสองแถว รถตุ๊กตุ๊กและปั่นสามล้อ เก็บของใช้แล้ว กระดาษและขยะไปขาย ขายเครื่องสำอาง ทำตุ๊กตาส่งขายที่ไนท์บาซาร์ เป็นผู้รับเหมาก่อสร้างรายย่อย รับซักอบรีดเสื้อผ้า และเย็บผ้าขาย เป็นต้น **อาชีพขายของ** มีทั้งที่ขายอยู่กับบ้าน ไปขายที่ตลาด และมีรถเร่ขาย อาชีพขายของอยู่กับบ้าน เช่น ขายก๋วยเตี๋ยว ขายข้าวสาร ขายข้าวนึ่ง ขายอาหารตามสั่ง ขายของชำ ขายเหล้า ขายไส้กรอก และขายเครื่องสังฆภัณฑ์ เป็นต้น อาชีพขายของที่ตลาดประตูก้อมและตลาดประตูเชียงใหม่ เช่น ขายปลาสด ขายอาหารสำเร็จรูป ขายผัก ขายเลือดหมู และขายถุงพลาสติกที่ตลาดไนท์บาซาร์ อาชีพเร่ขายตามสถานที่ต่าง ๆ เช่น ขายขนมหวาน ขายมันปิ้ง ขายขนมจีบ ซาลาเปา ขายลูกชิ้นปิ้ง และขายปลาหมึกย่าง เป็นต้น **อาชีพดั้งเดิม** คือ รับจ้างทำเครื่องเขิน และแกะสลักไม้ **รับจ้างเล็ก ๆน้อย ๆอยู่กับบ้าน หรืองานต๊อบแต๊บ** เช่น ตัดด้าย และปั้นขนมครองแครง เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีชาวชุมชนบางรายมีอาชีพรับราชการ ได้แก่ พยาบาล และครู มีเพียงอย่างละ 1 คน

อาชีพที่ได้รับผลกระทบอย่างมาก หลักจากที่เศรษฐกิจของประเทศเกิดภาวะฟองสบู่แตก ก็คือ กลุ่มทำเครื่องเขินซึ่งเป็นอาชีพดั้งเดิมของชาวระแกง และกลุ่มที่มีอาชีพเป็นลูกจ้างบริษัทห้างร้านในเมือง เนื่องจากมีงาน

ลดลงมาก บางรายถูกเลิกจ้าง ต้องเปลี่ยนไปมีอาชีพขายข้าวสาร เก็บขยะขาย และรับจ้างทั่วไป เช่น กวาดถนน ทำงานต๊อบต๊อบแต๊บแต๊บ หรือการรับจ้างเล็กๆน้อยๆ มีรายได้เป็นครั้งคราว การเปลี่ยนอาชีพในลักษณะดังกล่าว เป็นการปรับตัวในลักษณะลดลงมาอยู่ฐานล่างอย่างรวดเร็วเสมือนการตกลิฟท์ ปัญหาความไม่มั่นคงในการประกอบอาชีพและมีรายได้ไม่แน่นอน จึงเป็นปัญหาสำคัญของชาวชุมชนระแกง

ประวัติชุมชนหัวฝาย

ชุมชนหัวฝายตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เรียกว่า "ทุ่งช้างคลาน" บริเวณนี้มีวัดหัวฝายเป็นศูนย์กลางของชาวบ้าน วัดนี้ได้ก่อตั้งขึ้นเมื่อใดไม่มีหลักฐานแน่นอนแต่วัดนี้ มีชื่อในแผนที่กรมที่ดินว่า "วัดศรีทรายมูล" ส่วนตามชื่อบัญชีหัววัดของอำเภอเมืองเชียงใหม่ เรียกว่า "วัดศรีสร้อยทรายมูล"

จากคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่และจากหลักฐานการก่อสร้างของวัด สันนิษฐานว่าวัดนี้สร้างมาแล้วประมาณสองร้อยปี ในสมัยก่อนชาวบ้านเรียกว่าวัดน้ำปู ตามสภาพของพื้นที่บริเวณนี้ ซึ่งแต่เดิมเป็นพื้นที่นากว้างใหญ่ มีน้ำสีดำคล้ำขังเฉอะแฉะคล้ายน้ำปู พื้นที่นาบริเวณนี้มีคลองแม่ข่าเป็นแหล่งน้ำหลัก แต่เดิมชาวบ้านแถบนี้จึงมีอาชีพทำนา คลองแม่ข่าช่วงที่ผ่านหน้าวัดถูกตัดเป็นคลองซอย ชาวบ้านจึงมาขุดลำเหมืองและสร้างฝายทดน้ำเข้านาที่นี่ และเรียกวัดนี้ว่า "วัดหัวฝาย" ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2526 วัดนี้ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาในนามวัดหัวฝาย ตำบลช้างคลาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

คนพื้นเพดั้งเดิมของที่นี่นอกจากมีคนเมืองดั้งเดิมแล้ว ยังมีกลุ่มคนอีก 2 กลุ่มที่อาศัยในบริเวณแถบนี้มานานเช่นกัน คือ แขกปาทาน และไทยใหญ่ โดยแขกปาทานมีอาชีพเลี้ยงปศุสัตว์ และทำนา ปัจจุบันอยู่ในเขตบ้านแม่ขิง ส่วนไทยใหญ่นั้น ทำรองเท้าที่ทำจากหนังวัว เข็มขัด เพื่อส่งขายในเมือง ในปัจจุบัน ลูกหลานรุ่นหลังของชาวไทยใหญ่ได้ถูกกลืนกลายเป็นคนเมืองไปหมดแล้ว แต่ยังมีบางคนที่รู้ว่าปู่ย่าตายายของตัวเองเดิมเป็นชาวไทยใหญ่

ในปี พ.ศ.2498 โรงฆ่าสัตว์ของเทศบาลได้ย้ายจากถนนศรีดอนชัย ใกล้กับโรงพยาบาลโรคปอด มาตั้งที่ถนนสุสานช้างคลาน ทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างชำแหละหมูได้ย้ายตามมาอยู่ใกล้ที่ทำมาหากิน คือบริเวณข้างวัดหัวฝาย ริมคลองแม่ข่าทั้งสองฝั่ง และหลังโรงฆ่าสัตว์

ต่อมาในปี พ.ศ.2509 สถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ของกรมประชาสัมพันธ์ มาตั้งอยู่ตรงข้ามโรงฆ่าสัตว์ และมีโรงพยาบาลแม่และเด็กมาตั้งอยู่ติดกับสถานีวิทยุกระจายเสียง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้มีชาวบ้านย้ายเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นอีก ทั้งจากจังหวัดลำพูน ลำปาง แพร่ พะเยา และเชียงราย ฯลฯ ต่อมาถนนสุสานช้างคลานถูกเปลี่ยนชื่อเรียกมาเป็นถนนประชาสัมพันธ์จนถึงทุกวันนี้

ในอดีต ชุมชนนี้ไม่ได้ถูกเรียกว่าหัวฝายอย่างในปัจจุบัน ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า "บ้านแม่ข่า" จนกระทั่งในปี พ.ศ.2528 เทศบาลนครเชียงใหม่ได้จัดอบรมอาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) และคณะกรรมการหมู่บ้านได้สนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกลุ่มจัดตั้งเป็นชุมชนขึ้นมา ตามนโยบายการจัดตั้งชุมชนย่อยขึ้นของเทศบาล การจัดตั้งชุมชนย่อยในเขตเทศบาล เป็นนโยบายของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยที่กำหนดให้การปกครองท้องถิ่นทุกรูปแบบ รวมทั้งเทศบาล ส่งเสริมให้ชุมชนเมืองจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนขึ้น โดยการรวมกันของชาวบ้านในชุมชน และให้กำหนดรูปแบบชุมชนย่อยขึ้นเพื่อความเหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาของชุมชน

ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา บ้านแม่ข่าจึงถูกประกาศเปลี่ยนชื่อให้เป็นชุมชนศรัทธาวัดหัวฝาย โดยมีนาย บุญยิ่ง ภู่น้อย เป็นประธานชุมชนคนแรก

ในระยะแรกชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายมีพื้นที่กว้างขวาง รวมเอาชุมชนแม่ข่าและสองฝั่งคลองแม่ข่าเอาไว้ด้วยกัน โดยมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 เขต ต่อมา บ้านแม่ขิงได้แยกตัวออกไปตั้งชุมชนแม่ข่า ในปี พ.ศ.2531 เพื่อเป็นชุมชนใหม่ เขต 4 ของชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายจึงหายไป เหลือเพียง 3 เขต และต่อมาในปี พ.ศ. 2538 เขต 3 ของชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายบริเวณแนวกำแพงดินเก่าฝั่งตะวันตกของคลองแม่ข่า ก็ได้แยกตัวไปตั้งเป็นชุมชนกำแพงงาม เนื่องจากมีประชากรอาศัยเพิ่มมากขึ้น และเพื่อความสะดวกต่อการบริหารงานของชุมชนและให้ได้รับการบริการจากรัฐได้อย่างทั่วถึง เป็นผลให้ชุมชนวัดหัวฝาย ปัจจุบันเหลือเพียง 2 เขตเท่านั้น

ลักษณะการก่อตั้งชุมชนและการกระจายตัวของชุมชนนั้น เริ่มหนาแน่นมากบริเวณข้างวัดด้านทิศเหนือก่อนเป็นที่แรก เพราะเป็นพื้นที่ที่มีกรรมสิทธิ์ที่แน่นอน หลังจากนั้นที่ดินของวัดบริเวณด้านหลังและข้างวัดทางทิศตะวันตก ก็มีชาวบ้านมาปลูกบ้านจนเต็มพื้นที่ ในระยะแรกชาวบ้านที่อยู่หลังวัดมานานเล่าว่า แต่ก่อนชาวบ้านที่เป็นลูกวัดบางส่วนได้มาอาศัยปลูกกระต็อบในเขตรั้ววัด โดยมีอาชีพรับจ้างทำนาให้กับชาวปาทาน และทำงานช่วยเหลือพระในวัดไปด้วย

ในระยะแรกทางวัดให้ชาวบ้านอาศัยโดยไม่ได้เรียกเก็บค่าเช่า ต่อมา ชาวบ้านต้องเสียค่าเช่าเพื่อบำรุงวัดหลังละ 10 บาทต่อเดือน โดยทางวัดให้เหตุผลว่า เอาไว้จ่ายค่าน้ำประปาและค่าไฟฟ้าของวัด ปัจจุบัน ค่าเช่าที่ได้เพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ 50 บาท ชุมชนศรัทธาวัดหัวฝายทั้งสองละแวกนี้ ถือได้ว่าเป็นชุมชนเก่าที่มีมาแต่ดั้งเดิม

ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2520 เริ่มมีกลุ่มคนจากภายนอกเริ่มย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนกันมากขึ้น โดยเริ่มกระจายตัวออกมาตามแนวคลองแม่ข่าและคลองสาขา จนหนาแน่นมากขึ้น ประมาณปี พ.ศ.2535 มีกลุ่มชาวเขาที่มาทำมาหากินในเมืองเชียงใหม่ ได้มาขอเช่าบ้านและซื้อสิทธิในการอยู่อาศัยจากคนเมืองบริเวณหลังโรงฆ่าสัตว์ มีทั้งลีซู อาข่า และลาหู่ ลักษณะการขยายตัวของชุมชนจะค่อย ๆหนาแน่นขึ้นไปทางทิศเหนือเลียบเลาะไปตามคลองแม่ข่าและบริเวณที่ดินริมคลองที่งอกออกมา ซึ่งเป็นที่สาธารณะ ชาวบ้านจึงมีสถานภาพการบุกรุก

การเข้ามาอยู่ในชุมชนของกลุ่มชนเหล่านี้เกิดจากการรู้จักกับคนในชุมชน หรือเกี่ยวพันเป็นญาติพี่น้องซึ่งชักชวนกันมาอยู่ภายในบริเวณพื้นที่ว่างเปล่าที่ใกล้เคียงกัน หรือมิเช่นนั้นก็มีการซื้อขายสิทธิแบบนอกระบบ ซึ่งกลุ่มชาวเขาที่มาอยู่ก็ใช้การซื้อสิทธิในที่ดินจากคนเมืองที่อยู่เดิม โดยจะปลูกบ้านอยู่ในละแวกเดียวกันทั้งหมด ไม่มีบ้านชาวเขาหลังใดจะแยกไปอยู่ท่ามกลางบ้านของคนเมืองได้ เนื่องจากการซื้อขายสิทธิของบ้านหลังใดหลังหนึ่งในละแวกของคนเมือง จะต้องได้การยอมรับจากเพื่อนบ้านละแวกนั้นด้วย เจ้าของบ้านไม่มีสิทธิ์ขาดในการซื้อขายที่จะให้ใครมาอยู่ก็ได้ โดยเฉพาะกลุ่มชาวเขามักจะถูกปฏิเสธจากเพื่อนบ้านทันที จนทำให้เจ้าของบ้านไม่สามารถขายสิทธิได้ นอกจากว่าผู้ที่มาซื้อสิทธิอยู่นั้นได้รู้จักกับผู้คนในละแวกนั้น แต่ก็ต้องไม่เป็นชาวเขาเช่นกัน จากการสอบถามได้คำตอบว่า ชาวเขานั้นสกปรก บ้านหนึ่งหลังอยู่กันหลายครอบครัว ไม่ทราบประวัติกันแน่นอน และบางครั้งอาจมีอาชีพที่ไม่สุจริต แต่ถ้ามีชาวชุมชนคนใดต้องการที่จะขายสิทธิให้กับชาวเขาหรือคนภายนอกที่ไม่รู้จักเพื่อนบ้านละแวกนั้นจะกดดันให้ไม่ให้เจ้าของบ้านขายสิทธิให้คนนอก จนในปัจจุบันข้อห้ามขายสิทธิในที่ดินแก่คนภายนอกโดยพลการ ได้กลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ชาวชุมชนรับรู้กันทั่วไป (สอบถามจากกลุ่มบ้านที่อยู่หลังวัดหัวฝาย)

การทำมาหากินของชาวหัวฝายส่วนใหญ่เป็นอาชีพแบบไม่เป็นทางการ มีทั้งที่ใช้บ้านเป็นสถานที่ประกอบอาชีพส่วนตัว เช่น ขายของชำ ขายอาหารตามสั่ง ขายก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น ลูกค้าร้านของชำส่วนใหญ่และร้านก๋วยเตี๋ยวส่วนใหญ่จะเป็นคนในชุมชน ส่วนร้านขายอาหารตามสั่ง จะมีข้าราชการและพนักงานจากโรงพยาบาลแม่และเด็กและสถานีวิทยุของกรมประชาสัพันธ์ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นลูกค้าประจำ

บางรายออกไปขายของนอกชุมชน ซึ่งสถานที่ทำมาหากินส่วนใหญ่อยู่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก ได้แก่ ขายผัก ผลไม้ เนื้อหมู เนื้อไก่ กระดูกวัวต้ม เลือดหมู และน้ำชากาแฟ ที่ตลาดประตูเชียงใหม่และตลาดประตูก้อม

นอกจากนั้นชาวชุมชนบางส่วนอาชีพลูกจ้างบริษัทห้างร้านต่าง ๆในเมือง เช่น เป็นผู้ช่วยกุ๊ก พนักงานห้างล้างรถ ขับรถโรงแรม ขับรถสิบล้อ พนักงานเสิร์ฟ บรรจุแก๊ส ร้านถ่ายรูป ร้านขายอะไหล่ บริษัทนิยมพาณิชย์ บริษัทผลิตนมเม็ด ร้านอาหาร บริษัทประกันภัย เป็นต้น

ส่วนกลุ่มชาวเขาในชุมชน ได้แก่ ลีซอ มูเซอ และอีก้อ ส่วนใหญ่มีอาชีพขายของให้นักท่องเที่ยวที่ไนท์บาซาร์ บางรายไปขายไกลถึงตลาดนัดสวนจตุจักรที่กรุงเทพฯ นอกจากนั้น ผู้หญิงชาวเขาส่วนใหญ่จะอยู่กับบ้านเย็บผ้าส่งขายให้กับร้านหัตถกรรมชาวเขา ผู้ชายชาวลีซอบางรายใช้รถจักรยานยนตร์พ่วงข้างไปเร่ขายปลาหมึกย่างในตอนกลางคืนตามแหล่งชุมนุมชนและงานเทศกาลต่าง ๆ

ประวัติชุมชนกำแพงงาม

ยายจัน คำสุรีย์ เล่าว่า สามีของนางอยู่ในพื้นที่นี้มาก่อน คือเมื่อประมาณ 72 ปีที่แล้ว ขณะนั้นสามีของนางมีอายุได้ราว 10 ปี สามียายจันย้ายจากจังหวัดลำพูนมาอยู่ที่เชียงใหม่ เพราะพ่อแม่มีอาชีพรับจ้างทำนา ในสมัยนั้นพื้นที่ที่เป็นชุมชนหัวฝายและกำแพงงามในปัจจุบันเป็นที่นากว้างใหญ่ ด้านตะวันตกก็เป็นที่นาไปจนถึงหน้าสุสานช้างคลาน ส่วนด้านใต้ไปจนถึงบ้านป่าพร้าวและป่าแดดล้วนเป็นที่นาทั้งหมด พ่อแม่ของสามียายจันมีอาชีพรับจ้างทำนาให้กับแขกปาทานซึ่งเป็นเจ้าของที่นาส่วนใหญ่ในบริเวณนี้

ส่วนยายจันเป็นคนอำเภอพร้าว ย้ายมาอยู่ที่นี่เมื่อ 40 กว่าปีที่แล้ว ขณะนั้นยายจันมีอายุประมาณ 30 ปี ยายจันเล่าว่าสภาพพื้นที่นี้เดิมเป็นสันคือ ไปถึงหน้าวัดแสนฝาง บริเวณที่เป็นโรงแรมแม่ปิงในปัจจุบันเป็นป่า มีต้นขี้เหล็กขึ้นหนาแน่น ช่วงนั้นมีบ้านเรือนปลูกกันเป็นหย่อมใกล้วัดพวกช้างและวัดหัวฝาย โดยมีบ้านชาวมุสลิมอยู่ที่ทุ่งช้างคลาน กลุ่มนี้มีอาชีพเลี้ยงวัวและชำแหละเนื้อวัวขาย

พื้นที่บริเวณนี้เริ่มมีผู้คนมาอยู่อาศัยมากขึ้น นับตั้งแต่มีการย้ายโรงฆ่าสัตว์จากถนนศรีดอยไชยมาอยู่ที่ริมคลองแม่ข่า ทำให้มีชาวบ้านที่มีอาชีพชำแหละหมูย้ายตามมาอยู่ด้วย และบริเวณใกล้เคียงมีตลาดถึง 2 แห่งคือ ตลาดประตูเชียงใหม่กับตลาดประตูก้อม

ต่อมา ในราวต้นทศวรรษที่ 2500 ทางเทศบาลได้สร้างสะพานข้ามคลองแม่ข่า และได้ไถกำแพงดินลงบางส่วนเพื่อตัดถนน ตั้งแต่เป็นต้นมา พื้นที่นี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง มีหน่วยงานของรัฐมาตั้งสำนักงานเพิ่มขึ้น ได้แก่ สถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ โรงพยาบาลแม่และเด็ก และแฟลตการเคหะแห่งชาติ ส่วนอาการพาณิชย์และภาคธุรกิจการค้าก็ได้ขยายตัวมาตามถนนช้างคลานและถนนศรีดอนไชย เป็นผลให้มีผู้คนทยอยกันเคลื่อนย้ายมาอยู่อาศัยในพื้นที่ริมคลองแม่ข่าและแนวกำแพงดินเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ บ้านเรือนชาวบ้านเพิ่มมากจนเริ่มหนาแน่น ชาวบ้านเล่าว่าเมืองเชียงใหม่ในช่วงปี พ.ศ. 2504-2505 นั้น เป็นเมืองที่น่าอยู่มาก เพราะหางานทำได้ง่าย ไม่มีโจรผู้ร้าย และไม่มีนักเลงหัวไม้

ในตอนปลายทศวรรษที่ 2520 เมืองเชียงใหม่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ที่นาบริเวณนี้ได้ถูกซื้อไปสร้างบ้านจัดสรรเกือบทั้งหมด ชาวบ้านที่เคยรับจ้างทำนาต้องปรับตัวเข้าสู่อาชีพภาคไม่เป็นทางการอย่างหลากหลายมากขึ้น เช่น รับจ้าง เป็นกรรมกร ถีบสามล้อ ขับรถรับจ้าง และขายของที่ตลาด ฯลฯ เป็นต้น

พื้นที่นี้มีผู้คนอพยพมาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกลายเป็นชุมชนแออัดเมื่อสัก 10 ปีมานี้เอง โดยมีกลุ่มชาวเขาอพยพเข้ามาหลังสุดเมื่อประมาณปี พ.ศ.2534 ส่วนใหญ่เป็นชาวอีก้อและมูเซอ ที่ย้ายมาจากเขตภูเขาทั้งจากจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดเชียงราย ชาวเขากลุ่มนี้ไม่ได้มาตั้งบ้านเรือนในละแวกใกล้เคียงกัน

เหมือนกับชาวลีซอที่หัวฝาย เพราะไม่มีพื้นที่ว่างเหลืออยู่แล้ว แต่จะอยู่กระจัดกระจาย ขึ้นอยู่กับว่าจะสามารถซื้อที่ดินหรือเช่าบ้านจากคนเมืองได้ที่ไหน

การที่ในพื้นที่มีประชากรหนาแน่นมากนี้เอง ทำให้ในปี พ.ศ.2538 ได้มีการแบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งของชุมชนหัวฝาย มาตั้งเป็น "ชุมชนกำแพงงาม" เพื่อความสะดวกในการพัฒนาและจัดระเบียบชุมชน

เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนกำแพงงามอยู่กึ่งกลางระหว่างระแกงกับหัวฝาย จึงเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของทั้งสองชุมชน ลักษณะการกระจายตัวจึงมาจากทั้งสองทิศ คือทิศเหนือ เริ่มจากสี่แยกระแกงไปตามถนนจนจรดคลองแม่ข่าและแนวกำแพงดิน ส่วนทางทิศใต้ การกระจายตัวจะคดเลี้ยวไปตามคลองแม่ข่าและแนวกำแพงดิน

ลักษณะทางกายภาพของชุมชนสามารถแบ่งได้เป็น 2 เขต คือ เขตที่ถนนตัดผ่าน และเขตที่ไม่ถนน เขตแรกนั้นสภาพบ้านเรือนและสิ่งแวดล้อมค่อนข้างดี มีทั้งไฟฟ้า น้ำประปา โทรศัพท์ รวมถึงสภาวะทางเศรษฐกิจก็ดีกว่า ส่วนเขตที่สอง มีทั้งปัญหาสิ่งแวดล้อม ทางเดินคับแคบ และไม่มีน้ำประปาใช้

การตั้งบ้านเรือนของชาวชุมชนกำแพงงาม สามารถแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มแรกตั้งแต่สี่แยกระแกงจนถึงซอยกำแพงดิน ซอย 3 กลุ่มที่ 2 ตั้งแต่ซอยกำแพงดิน ซอย 3 จนถึงสุดทางถนนลาดยาง ส่วนกลุ่มที่ 3 ตั้งแต่ถนนลูกรัง จนถึงหอผีปู่ย่า บนสันกำแพงดินเก่า

ในการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมในชุมชน หรือความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น กลุ่มแรกซึ่งมีบ้านอยู่ติดถนนใหญ่ จะไม่ให้ความสนใจเท่าไรนัก เพราะส่วนใหญ่เป็นคนชั้นกลาง ที่มีฐานะและอาชีพค่อนข้างมั่นคง เช่น มีร้านขายของชำ เปิดอู่ซ่อมรถจักรยายนต์ ช่างตัดผม และช่างตัดเสื้อ เป็นต้น ส่วนกลุ่มที่ 2 และ 3 นั้น ยังให้ความร่วมมือกับชุมชนอย่างดี เพราะยังคงต้องการบริการและความช่วยเหลือจากภายนอกผ่านประธานชุมชนอีกหลายด้าน

แต่หากจำแนกกลุ่มตามลักษณะการเข้าถึงทรัพยากรและบริการของรัฐ จะแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ “กลุ่มที่อยู่ข้างนอก” จะได้รับข้อมูลข่าวสารและเข้าถึงบริการและความช่วยเหลือจากภายนอกได้ทั่วถึงกว่า “กลุ่มที่อยู่ด้านใน” ที่อยู่ห่างถนนและเป็นกลุ่มคนชายขอบในชุมชน (กลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกในตระกูล “ปาละรังษี” และชาวอาข่าที่อยู่ตามแนวกำแพงเก่า) กลุ่มที่อยู่ด้านในมักจะบอกเสมอว่า พวกเขาไม่ค่อยได้รับข่าวสารจากศูนย์ชุมชนมากนัก ไม่ค่อยได้รับรู้ว่าในขณะนี้มีการช่วยเหลืออะไรบ้าง ที่หน่วยงานจากภายนอกจัดให้กับชุมชน ข่าวสารและบริการด้านสาธารณูปโภคต่างๆ มักจะสิ้นสุดที่ต้นฉำฉาใหญ่เท่านั้น ไม่เลยเข้าไปด้านใน เช่น ถนน ไฟฟ้า และน้ำประปา เป็นต้น

ด้วยเหตุที่ชุมชนกำแพงงามเป็นชุมชนเกิดใหม่ที่เป็นส่วนขยายของระแกงและหัวฝาย แม้ว่าจะมีชาวชุมชนบางส่วนอยู่ในพื้นที่มานาน แต่กลุ่มนี้จะมีสายสัมพันธ์เกี่ยวดองเป็นญาติกับชาวหัวฝายและระแกง การที่ชุมชนกำแพงงามขยายตัวอย่างรวดเร็วภายในระยะเวลาเพียง 20 ปีที่แล้วมา ทำให้ไม่มีระยะเวลาสร้างและตอกย้ำความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นชุมชนได้มากนัก ต่างกับหัวฝายและระแกงที่เป็นชุมชนดั้งเดิม ผ่านการใช้ชีวิตร่วมกันในสังคมชนบทมาก่อน เป็นเหตุให้รากฐานความสัมพันธ์ระหว่างชาวชุมชนกำแพงงามไม่ได้ผูกพันอย่างเหนียวแน่นเท่าใดนัก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับหัวฝายและระแกง

การช่วยเหลือกันจะอยู่เพียงในหมู่ญาติสนิทและเพื่อนบ้านในละแวกใกล้ชิดกันเท่านั้น ตระกูลใหญ่ ๆ มีหลายตระกูลด้วยกัน เช่น ปาละรังษี สุกัญโท, เทพธรรมะ ทะนันชัย กาวิลและดุลยภากร แต่มีเพียงตระกูลปาละรังษีเท่านั้นที่สามารถผลิตซ้ำหรือสืบทอดคุณภาพความสัมพันธ์ในลักษณะที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่ญาติพี่

น้องมาได้อย่างต่อเนื่อง ส่วนเครือญาติตระกูลอื่น มีการพึ่งพาอาศัยกันน้อยมาก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มปาละรังษี ที่ยังคงช่วยเหลือกันตั้งแต่อาหารการกิน ดูแลบุตรหลาน และหางานมาแบ่งกันทำในหมู่ญาติพี่น้อง

อาชีพของชาวกำแพงงาม ได้แก่ **อาชีพของตัวเอง** อาชีพนี้ส่วนใหญ่ทำอยู่ที่บ้าน เช่น ช่อมมอเตอร์ไซค์ รับซักอบรีด ทำป้ายโฆษณา เปิดร้านเสริมสวย และตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น **อาชีพขายของ** มีทั้งเปิดร้านขายอยู่กับบ้าน และออกไปขายนอกชุมชน อาชีพขายของอยู่กับบ้าน ได้แก่ ขายข้าวสาร ขายก๋วยเตี๋ยว ขายอาหารสำเร็จรูป ขายของชำ ขายเหล้า ขายแก๊ส ขายหมูและเลือดหมู ขายน้ำเต้าหู้ ทำแคบหมูขาย ขายไส้หมูทอด และพับถุงกระดาษขาย ฯลฯ เป็นต้น ส่วนอาชีพที่ต้องออกไปขายนอกชุมชน มีทั้งขายของที่ตลาดและเร่ขาย คือ ขายผักที่ตลาดประตูก้อม และเช่าแผงขายของที่ไนท์บาซาร์ ส่วนอาชีพที่ต้องเร่ขาย ได้แก่ ขายขนมหวาน ขายมันปิ้ง ขายปลาหมึกย่าง ขายไอศกรีม ขายลูกชิ้นทอด ขายหมูสะเต๊ะ ขายขนม และการเดินเร่ขายของที่ไนท์บาซาร์ของชาวอาข่า เป็นต้น

อาชีพรับจ้าง เช่น ฆ่าหมู ช่อมไฟฟ้า ช่อมเครื่องปรับอากาศ ทาสี ลับมีด ถักเชือก ซักพรม ทำความสะอาดตลาด ส่งหนังสือพิมพ์ ขับรถส่งของ แม่บ้านโรงแรม แม่ครัว ส่งแก๊ส ส่งน้ำแข็ง นลฯ เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีอาชีพถีบสามล้อ ขับรถยนต์รับจ้าง เก็บขยะและเศษกระดาษขาย และมีบางรายมีอาชีพรับราชการ เช่น ครูและพยาบาล เป็นต้น

ตอนที่ 3

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

ระยะที่ 2 - 3

กรณีศึกษา : ชุมชนแออัดจังหวัดขอนแก่น

โดย

จรินทร์ บุญม้ธยะ หัวหน้าคณะผู้วิจัย

ธนะจักร เย็นบำรุง นักวิจัย

จรัญญา วงษ์พรหม นักวิจัย

ขรรค์ชัย หงษ์คำมี นักวิจัย

จิระพร เกื้อกิ้ม เลขานุการ

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาของโครงการ

โครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมืองระยะที่ 2 และ 3 เป็นโครงการที่ต่อเนื่องมาจากการดำเนินโครงการวิจัยระยะที่ 1 เรื่องวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ซึ่งได้เริ่มมาตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2541 หลังจากสิ้นสุดโครงการระยะที่ 1 ทางคณะผู้วิจัยได้นำกรอบความคิดและแนวทางวิจัยที่ได้มาดำเนินการต่อ จึงได้เกิดมีโครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่องพัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง สำหรับระยะที่ 2 และระยะที่ 3 ขึ้นมา ผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรมจากโครงการระยะที่ 1 ก็คือ ได้หนังสือสังเคราะห์สถานภาพการศึกษาเรื่องชุมชนแออัดในสังคมไทยขึ้นมา 1 เล่ม และได้กรอบแนวคิดและแนวทางสำหรับการวิจัยในระยะใหม่ขึ้นมา 1 ชุด รวมทั้งได้จัดตั้งทีมวิจัยอันประกอบด้วยนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยและนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน หรือ NGOs ที่จะมาร่วมโครงการในระยะที่ 2 และ 3 ตลอดจนได้เกิดเครือข่ายผู้ที่สนใจและเกี่ยวข้องในงานพัฒนาชุมชนเมืองอันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในระดับนโยบายและแผนในการปฏิบัติงานต่อ ๆ ไป[1]

โครงการวิจัยระยะที่ 2 และ3 นี้ เป็นทั้งโครงการวิจัยและเป็นทั้งการลงมือปฏิบัติไปด้วยกันซึ่งการวิจัยเกี่ยวกับชุมชนแออัดที่ผ่านมา ส่วนมากเป็นการวิจัยเฉพาะด้านเพื่อรองรับวัตถุประสงค์บางอย่างที่เป็นแนวทางของรัฐที่กำหนดไว้แล้วเช่นเพื่อการรื้อล้างหรือโยกย้ายชุมชน และมักจะเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณมากกว่าที่จะเข้าใจชุมชนและความสัมพันธ์ของคนในพื้นที่อย่างละเอียด ซึ่งต้องเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่มุ่งศึกษา *"ให้เห็นภาพของวิถีชีวิตคนในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขา และความสัมพันธ์ระหว่างเขากับคนภายนอก ตลอดจนวิธีการที่พวกเขาจัดการกับชีวิตของเขาในการต่อสู้เพื่อความอยู่รอดอย่างชัดเจน"*[2] ซึ่ง ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์ ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า *"การศึกษาที่ผ่านมาไม่ได้ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกในมิติต่าง ๆ จึงไม่สะท้อนกระบวนการปรับตัวของชาว*

---

[1] ดูเอกสาร โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่องวิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง

[2] เพิ่งอ้าง; หน้า 5

ชุมชนและชาวชุมชนในบริบทสังคมเมือง"[3] โครงการวิจัยฯระยะ 2 – 3 นี้ จึงนับเป็นความพยายามที่จะสะท้อนให้เห็นถึงบทบาท ทัศนคติ และวิธีการดำเนินชีวิตและการพัฒนาร่วมกันของคนในชุมชนเองให้มากที่สุด เพื่อสร้างองค์ความรู้ของคำว่า "ชุมชนแออัด" ที่ต่อเนื่องจากโครงการวิจัยฯระยะแรก

จากลักษณะของโครงการวิจัยฯดังกล่าว ที่มิได้มุ่งเพียงการศึกษาเพื่อรู้ แต่เพื่อเข้าใจและมีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาของชุมชน ทำให้บทบาทของคณะผู้วิจัยที่รับผิดชอบศึกษากรณีชุมชนเมืองขอนแก่นจึงต้องเป็นทั้งนักวิจัยและนักพัฒนาไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งทางคณะผู้วิจัยชุดนี้ก็มีทั้งนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการจากภาครัฐและนักพัฒนาที่ทำงานพัฒนาชุมชนจากองค์กรพัฒนาเอกชนมาทำงานร่วมกัน งานวิจัยนี้จึงเป็นทั้งงานวิจัยและปฏิบัติการ ซึ่งทางโครงการฯได้จัดแบ่งการวิจัยและคณะผู้วิจัยเป็น ชุด คือ ชุดกรุงเทพมหานคร (อันประกอบด้วยย่านนางเลิ้ง ชุมชนสุวรรณประสิทธิ์ และเมืองใหม่บางพลี) ชุดภาคใต้ที่สงขลา ชุดภาคเหนือที่เชียงใหม่ และชุดภาคอีสานที่ขอนแก่น โดยมีหัวหน้าโครงการฯ และคณะประสานงานตลอดจนคณะที่ปรึกษาโครงการฯ ทำหน้าที่ดูแล ติดตามและสนับสนุนงานอย่างใกล้ชิด

ความมุ่งหมายของโครงการวิจัยฯ ระยะ 2 และ 3

จากเอกสารโครงการวิจัยฯ ได้กล่าวถึงความมุ่งหมายของการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการระยะที่ 2 และ 3 ซึ่งเป็นเสมือนวัตถุประสงค์ของการพัฒนาหรือการปฏิบัติควบคู่กันไปกับการศึกษาวิจัย ดังนี้[4]

1. เสริมสร้างชุมชนที่น่าอยู่ คือชุมชนที่สมาชิกมีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน มีความรับผิดชอบร่วมกัน รู้จักสิทธิและหน้าที่ของตนเอง และมีความรักและหวงแหนในสิ่งที่เป็นของส่วนรวม
2. เสริมสร้างองค์กรชุมชนที่มั่นคงแข็งแกร่ง เป็นผู้แทนที่แท้จริงของชุมชน รักษาผลประโยชน์ของส่วนรวม มีความรับผิดชอบต่อสมาชิกทุกคน ทำหน้าที่หนุนเสริมความสามัคคี ความเจริญก้าวหน้า และเป็นหลักประกันในเรื่องความมั่นคงในชีวิตให้แก่สมาชิกในชุมชน

---

[3] ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์(2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง,** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ, หน้า 199

[4] เพิ่งอ้าง; หน้า 11

3. เสริมสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชน ให้มีความสามารถในการสนับสนุนกิจกรรมขององค์กรสมาชิก ช่วยเสริมให้องค์กรสมาชิกแข็งแกร่งและมั่นคง มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวมและต่อสมาชิกของตน ประสานหน่วยงาน/องค์กรภายนอก และร่วมดำเนินการผลักดันเชิงนโยบาย ต่อรัฐ หน่วยงาน และองค์กรภายนอกอื่น ๆ
4. เพื่อช่วยผลักดันนโยบายและเสนอแนะวิธีการที่หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ รวมทั้งหน่วยงานของรัฐและเทศบาลให้ส่งเสริมองค์กรชุมชน เครือข่ายอย่างเหมาะสม ถูกต้อง ให้มีความแข็งแกร่งมั่นคง และวางอยู่บนฐานความรู้ ให้มีความเป็นอิสระในการตัดสินใจของตนเอง และช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการพัฒนาตนเอง เรียกร้องและรักษาสิทธิของตนเอง
5. ส่งเสริมให้คนในชุมชนได้ร่วมกิจกรรมกับคนเมืองในพื้นที่รอบชุมชน และส่วนอื่นของชุมชนโดยเท่าเทียมกัน และมีส่วนร่วมในการสร้างประชาสังคมของเมือง

วิธีวิทยาการศึกษาวิจัย

1. วัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย

1. เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแออัด และระหว่างคนในพื้นที่ชุมชนแออัดและคนในพื้นที่อื่น ๆ ของเมือง เริ่มตั้งแต่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเล็ก ๆ
2. เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในวิถีชีวิตและการทำมาหากินของชาวชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำงานในภาคที่ไม่เป็นทางการ ความมั่นคงหรือการขาดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ วิธีการที่ชาวชุมชนใช้เพื่อการอยู่รอด (coping strategies) ตลอดจนปัจจัยทั้งหลายที่เกี่ยวข้องทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ
3. เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจในปัญหาต่าง ๆ ที่คนในชุมชนประสบ ทั้งด้านที่อยู่อาศัย สิทธิมนุษยชน การมีส่วนร่วมในการวางนโยบายและบริหารจัดการเมือง ตลอดจนการเข้าถึงบริการของรัฐ ฯลฯ
4. ศึกษาปัญหาในการดำเนินงานขององค์กรชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงานขององค์กร ปัญหาความแข็งแกร่งและความมั่นคงขององค์กร ตลอดจนปัญหาในการขยายกิจกรรมขององค์กรให้ตอบสนองต่อความต้องการและความจำเป็นของชาวชุมชน และปัญหาการสร้างเสริมสมรรถภาพขององค์กร ให้สามารถช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวชุมชน

5. ศึกษาปัญหาในการรวมตัวเป็นเครือข่ายของชุมชนต่าง ๆ และการทำงานของเครือข่ายทั้งในด้านการช่วยเหลือสนับสนุนองค์กรสมาชิกในด้านการสร้างความสัมพันธ์ความร่วมมือกับคนในพื้นที่อื่น ๆ ของเมือง หน่วยงานของรัฐและธุรกิจเอกชน ตลอดจนการผลักดันนโยบายระดับเมืองและระดับประเทศ
6. วิเคราะห์ข้อมูลความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการศึกษาขั้นต้น และน่าจะสร้างรูปแบบและแนวทาง เพื่อปรับปรุงคุณภาพและความสัมพันธ์ในชุมชน พัฒนาองค์กรชุมชนที่มั่นคงแข็งแกร่งและสามารถรับใช้และเป็นประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน
7. วิเคราะห์ข้อมูล ความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการศึกษาข้างต้น เพื่อหาแนวทางที่จะสร้างความเข้าใจและความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวชุมชนแออัดและคนเมืองในพื้นที่อื่น ๆ
8. ทดลองใช้แนวทางที่ค้นพบในการพัฒนาชุมชนแออัด องค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน และสรุปบทเรียน ตรวจสอบ ปรับปรุงแก้ไข
9. นำเสนอแนวทาง รูปแบบ และวิธีการที่ได้จากการปรับปรุงแก้ไข เพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงสังคมเมือง สร้างเมืองที่น่าอยู่ และประชาสังคม (รวมทั้งการสร้างหนังสือคู่มือวิธีการพัฒนาชุมชนเมืองด้วย)

2. วิธีการศึกษาแบบมานุษยวิทยา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาเป็นวิธีการศึกษาหลัก กล่าวคือ จะมีนักวิจัยรับผิดชอบอยู่ในแต่ละชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษา โดยนักวิจัยจะทำหน้าที่ในการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม พูดคุยสัมภาษณ์และร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนเป็นระยะ ๆ แต่เนื่องจากโครงการนี้มีระยะเวลาดำเนินการที่จำกัด และคณะผู้วิจัยทุกคนต่างก็มีงานประจำของตนเอง ไม่สามารถจะทำงานวิจัยของโครงการได้อย่างเต็มเวลา จึงไม่อาจจะลงไปอยู่และทำงานกับชุมชนแบบฝังตัวได้ การใช้วิธีการวิจัยจึงไม่อาจจะเรียกว่าเป็นวิธีการทางมนุษยวิทยาได้อย่างเต็มที่ ซึ่งทางคณะผู้วิจัยก็พยายามแก้ไขจุดอ่อน โดยได้พยายามนำเอาวิธีการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพมาใช้เพิ่มเติม เช่น ใช้การสังเกต (observation) การพูดคุยและจัดสนทนากลุ่ม (focus group) และการเยี่ยมเยียนสัมภาษณ์เป็นระยะ ๆ รวมทั้งยังอาศัยการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณโดยการใช้แบบสอบถามอีกทางหนึ่งด้วย โดยที่ข้อมูลที่ได้ทั้งหมดจะนำมาพิจารณาวิเคราะห์ร่วมกันของคณะผู้วิจัย และให้ชาวบ้านทั้ง 3 ชุมชนได้เพิ่มเติมแลกเปลี่ยน และนำเสนอต่อที่สัมมนาร่วมกับคณะผู้วิจัยภาคอื่น ๆ ตามที่โครงการฯได้กำหนดไว้ นอกจากนี้ คณะนักวิชาการและที่ปรึกษาต่าง ๆ โดยเฉพาะหัวหน้าโครงการวิจัยจะลงไปเยี่ยมชุมชน ประชุมแลกเปลี่ยนกับคณะผู้วิจัยเพื่อให้ความช่วยเหลือ แนะนำ และวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันเป็นครั้งคราว ตลอดช่วงเวลาการดำเนินงานของโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้

3. กระบวนการในการศึกษาวิจัย

โครงการวิจัยฯ นี้ เป็นโครงการต่อเนื่องจากโครงการระยะที่ 1 ที่เสร็จไปแล้ว ซึ่งทางคณะผู้รับผิดชอบการวิจัยได้จัดแบ่งกระบวนการวิจัยครั้งนี้ออกเป็น 2 ระยะ คือระยะที่ 2 และ 3 โดยในแต่ละระยะ มีเป้าหมายและแนวทางการศึกษาวิจัย ดังนี้[5]

ก. ระยะที่ 2 : การศึกษาเพื่อค้นหาแนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนเข้มแข็ง

เป้าหมาย : นำเสนอแนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนเข้มแข็ง

แนวทาง : เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยศึกษาถึงประวัติและพัฒนาการของชุมชนทั้งในด้านความเป็นมา ประเพณีและวัฒนธรรม ผู้นำ การประกอบอาชีพ การต่อสู้ในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย ความสัมพันธ์ทางสังคมและรหัสหมายของความเป็นชุมชน และกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและเครือข่าย ทั้งในด้านการรวมกลุ่ม และกระบวนการพัฒนาของชุมชนที่เชื่อมโยงกับโครงสร้างของสังคมภายนอกชุมชน

ข. ระยะที่ 3 : การทดลองใช้แนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชน

เป้าหมาย : ได้ยุทธศาสตร์การทำงาน เพื่อเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนที่เหมาะสม

แนวทาง : นำตัวแบบของแนวทางในการเสริมให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งที่ได้จากการศึกษาในระยะที่ 2 มาทดลองทำงานให้กว้างขวางขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่งยุทธศาสตร์การทำงานที่เหมาะสม

4. ระยะเวลาในการศึกษาวิจัย มีระยะเวลาการศึกษารวม 3 ปี

5. ชุมชนที่ใช้เป็นกรณีศึกษาวิจัย

ในการพิจารณาคัดเลือกชุมชนที่จะศึกษา จะต้องทำความเข้าใจกับลักษณะและความหมายของชุมชนโดยทั่วไปเสียก่อน กล่าวคือต้องพิจารณาถึงหลักเกณฑ์ในการพิจารณาว่าชุมชนใด หรือสภาพที่อยู่อาศัยลักษณะใด จึงจัดว่าเป็น “สลัม” หรือ “ชุมชนแออัด” แล้วจึงพิจารณาหลักเกณฑ์เฉพาะที่จะเลือกชุมชนที่เป็นตัวแทนขึ้นมาศึกษา โดยทั่วไปชุมชนแออัดมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 4 ข้อด้วยกัน[6] ได้แก่ 1)ความหนาแน่น แออัดของการตั้งบ้านเรือน 2)

---

[5] โปรดดูเอกสารโครงการวิจัยประกอบ อ้างแล้ว; หน้า 12-13

[6] พัชรินทร์ ลาภานันท์ และคณะ. วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง กรณีศึกษาเมืองขอนแก่นใน **ชุมชนแออัด องค์ความรู้กับความเป็นจริง** หน้า 128.

สภาพแวดล้อมและระบบสุขาภิบาลไม่ดี 3) ระบบสาธารณูปโภคไม่ทั่วถึงหรือไม่มี 4) กรรมสิทธิ์ในที่ดิน

การเลือกชุมชนในพื้นที่เมืองขอนแก่นเป็นพื้นที่กรณีศึกษาของโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2 และ 3 ได้อาศัยการพิจารณาองค์ประกอบทั้ง 4 ข้อดังกล่าวเป็นหลักเกณฑ์พื้นฐาน ซึ่งทั้ง 3 ชุมชนที่ได้รับการคัดเลือกมีหลักเกณฑ์ร่วมของความหมาย “ชุมชนแออัด” กล่าวคือการไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน ได้แก่ชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมือง ซึ่งถูกมองว่าบุกรุกที่การรถไฟแห่งประเทศไทย และชุมชนบะขาม ซึ่งถูกกล่าวหาว่าบุกรุกที่ดินสาธารณประโยชน์ “โคกตะลุง” ส่วนหนึ่ง(ประมาณ 27 ไร่) แต่ทั้ง 3 ชุมชนนั้น 2 ชุมชนแรก (มิตรภาพและหลักเมือง) มีองค์ประกอบของรหัสหมาย “สลัม” ตามที่รัฐและสาธารณชนทั่วไปเข้าใจกันมานาน กล่าวคือเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่น แออัด การตั้งบ้านเรือนก็ไม่เป็นระเบียบ มีสภาพแวดล้อมและระบบสุขาภิบาลที่ไม่ดีไม่น่าอยู่อาศัย ตลอดจนไม่ได้รับการบริการด้านสาธารณูปโภคอย่างสะดวกและทั่วถึง สำหรับชุมชนบะขาม มีเกณฑ์กรรมสิทธิ์ที่ดินประการเดียวที่ดึงชุมชนบะขามเข้าไปสู่ความหมายของ “ชุมชนแออัด”

อย่างไรก็ตาม การพิจารณาหลักเกณฑ์การแบ่งชุมชนดังกล่าวเป็นการมองโดยใช้ภาพของวัตถุ หรือลักษณะทางกายภาพเป็นตัวตัดสิน โดยไม่มีมิติในเรื่องของ “คน” ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชนที่จะบอกเรื่องราว ของความเป็นไปของชุมชนและศักยภาพขององค์กรชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อสภาพการดำรงอยู่และสภาวะความเป็น “ชุมชนแออัด” ทำให้รหัสหมาย (Code) ในการมองชุมชนแออัดในสายตาของคนแต่ละกลุ่มแตกต่างกัน อันส่งผลไปถึงการให้ความสำคัญ และแนวทางการพัฒนาชุมชนแออัดที่ “ชุมชน” ตกเป็นฝ่าย “ถูกกระทำ” ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ดังนั้นการศึกษาของโครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่องพัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2 จึงเน้นในเรื่องการค้นคว้าแสวงหา “รหัสหมาย”ของชุมชนแออัด หรือสลัม ในสายตาของคนกลุ่มต่างๆในสังคมที่เกี่ยวข้อง เพื่อประมวลสถานการณ์ของ “รหัสหมาย” ที่จะสามารถนำมาวิเคราะห์หาแนวทางการถอดรหัส(หมาย) โดยสร้างความเข้าใจสภาพของสลัมและชุมชนที่เป็นจริงอันเต็มไปด้วยชีวิตการต่อสู้และศักยภาพของชุมชน แทน “รหัสหมาย” ที่มุ่งเน้นไปเรื่องของลักษณะกายภาพและมอง “สลัม” ในแง่ของ ชุมชนที่สะท้อนแต่ความรู้สึกในด้านลบ ไม่ว่าจะเป็น “แหล่งเสื่อมโทรม น้ำเน่า แหล่งอบายมุขและขาดสาธารณูปการ” ดังเช่นตลอดหลายทศวรรษที่ผ่านมา

ชุมชนที่คณะผู้วิจัยได้คัดเลือกขึ้นมาศึกษาสำหรับกรณีศึกษาเมืองขอนแก่นมี 3 ชุมชน ดังนี้

(1) ชุมชนบะขาม เป็นชุมชนที่มีมีอายุไม่ต่ำกว่า 60 – 70 ปี เดิมเป็นหมู่บ้านชนบทแยกตัวเป็นหมู่บ้านจากหมู่บ้านเดิม เมื่อปี พ.ศ. 2484 จนกระทั่งปี พ.ศ. 2515 เทศบาลได้ขยายเขตครอบคลุมหมู่บ้านนี้ ทำให้ไม่มีผู้ใหญ่บ้านมาจนกระทั่งปี พ.ศ. 2532 จึงได้มีประธานชุมชนขึ้นมา ปัญหาสำคัญของชุมชนนี้คือกรณีพิพาทเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นปัญหาขัดแย้งที่ยืดเยื้อมานานแล้ว

(2) ชุมชนมิตรภาพ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย มีอายุประมาณเกือบ 20 ปี แต่มีขนาดใหญ่กว่าชุมชนหลักเมืองกว่า 1 เท่า ตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2537 เป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาที่ภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น และองค์กรเอกชนเข้ามาร่วมสนับสนุนกิจกรรมผ่านเครือข่ายสหชุมชนนครขอนแก่น ซึ่งมีที่ทำการตั้งอยู่ในชุมชนมิตรภาพ

(3) ชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนแออัดเก่า มีอายุราว 40 ปีเศษ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่ดินของการรถไฟและที่ดินที่ตกสำรวจ (ประมาณ 40%) ของพื้นที่ ชุมชนเพิ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลเมื่อปี พ.ศ. 2539

กล่าวโดยสรุป ทั้ง 3 ชุมชนที่ทางโครงการวิจัยของจังหวัดขอนแก่นได้คัดเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาวิจัย เมื่อพิจารณาลักษณะสำคัญ ๆ สามารถครอบคลุมองค์ประกอบต่าง ๆ ที่น่าสนใจได้ดังนี้

1. เป็นชุมชนแออัด หรือ สลัมในความหมายเดิม 2 ชุมชน และเป็นชุมชนไม่แออัดแต่พัฒนามาจากวิถีชนบท 1 ชุมชน โดยที่ทั้ง 3 ชุมชนได้รับผลกระทบจากนโยบายและแนวทางการพัฒนาเมืองของจังหวัดขอนแก่นด้วยกัน ซึ่งน่าศึกษาว่าแต่ละชุมชนมีขบวนการตอบโต้นอกเหนือจากการยอมรับอิทธิพลจากภายนอก (หมายถึงนโยบายการพัฒนาของรัฐ บทบาทของเทศบาล หรือองค์กรการปกครองท้องถิ่น บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานราชการ พรรคการเมืองและนักการเมือง พ่อค้า ฯลฯ) อย่างไร

2. เป็นชุมชนที่มีกรณีพิพาทเรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยทั้ง 3 ชุมชน แต่ ชุมชนหนึ่งเป็นเรื่องการอ้างการครอบครองกรรมสิทธิ์ที่ดิน ในขณะที่อีก 2 ชุมชนเป็นเรื่องการขอใช้ประโยชน์ที่ดินสำหรับที่อยู่อาศัย (โดยการเช่า ซื้อ หรือ ได้เปล่า) ซึ่งน่าสนใจศึกษาถึงขบวนการต่อสู้เรื่องที่ดินที่อยู่อาศัยโดยเปรียบเทียบว่าลักษณะเฉพาะของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกัน ประกอบกับการมีพันธมิตรหรือแนวร่วมที่แตกต่างกัน และยุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่แต่ละชุมชนเลือก รวมทั้งศักยภาพด้านต่าง ๆ ภายในชุมชนที่ต่างกัน เกิดผลต่อการต่อสู้ที่เหมือนกันและแตกต่างกันอย่างไร

3. ความเป็นอยู่และการทำมาหากินของคนใน 3 ชุมชนแม้จะมีที่มาหรือฐานอาชีพเดิมที่ต่างกัน แต่ส่วนใหญ่เป็นการประกอบอาชีพในภาคการผลิตที่ไม่เป็นทางการทั้ง 3 ชุมชน ซึ่งน่าศึกษาว่า การทำมาหากินของชาวบ้านดังกล่าวมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับการให้คุณค่าหรือการยอมรับในรหัสหมายของคำว่าชุมชนแออัดอย่างไร และพวกเขาตอบโต้และแปรรหัสหมายให้เอื้อประโยชน์ต่อการทำมาหากินของพวกเขาอย่างไร รวมทั้งน่าศึกษาว่า ขบวนการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อดำรงชีพของพวกเขาในท่ามกลางกระแสการพัฒนาสมัยใหม่ของภาคการผลิตที่เป็นทางการที่เบียดขับพวกเขาอยู่ตลอดเวลา พวกเขามีแนวทางที่จะสู้อย่างไร

4. ชุมชน 2 ชุมชนที่เกิดในสถานะสลัมภูธร และ 1 ชุมชนในสถานะการตั้งถิ่นฐานแบบชนบท ต่างมีจุดเริ่มต้นและพัฒนาการที่ต่างกัน ทั้ง 3 ชุมชน จะเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ขององค์กรชุมชน และเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างเครือข่ายองค์กรประชาชนให้เข้มแข็งได้อย่างไร

5. โดยพื้นฐานทางวัฒนธรรมและประเพณีที่ต่างกันของชุมชนแบบเมืองและแบบชนบทที่กลายมาเป็นเมืองของ 3 ชุมชน น่าศึกษาว่าผู้นำ (การเกิด คุณสมบัติ บทบาท การบริหาร) มีบทบาทและได้รับการยอมรับสนับสนุนจากสมาชิกเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร

เค้าโครงเนื้อหาของรายงาน

ในรายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการฉบับนี้ จะแบ่งออกเป็น 2 บท คือ บทที่ 1 เกี่ยวกับระเบียบวิธีการศึกษา สำหรับบทที่ 2 คือบทสรุป และข้อเสนอแนะ สำหรับการนำเสนอข้อมูลของชุมชม บะขาม ชุมชนมิตรภาพ และชุมชนหลักเมือง ได้แยกเป็นเล่มต่างหากจากรายงานฉบับนี้

บทที่ 2

บทสรุปและวิเคราะห์

สรุปข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนแออัด/ชุมชนเมือง 3 ชุมชน

บริเวณสองข้างทาง จากสถานีรถไฟขอนแก่นออกไปทางทิศเหนือ มีชุมชนแออัด ที่โครงการวิจัยฯ ได้คัดเลือกเป็นพื้นที่ศึกษาอยู่ 2 ชุมชน คือชุมชนหลักเมืองและชุมชนมิตรภาพ ชุมชนหลักเมืองนั้นตั้งอยู่ติดบริเวณสถานีรถไฟและแผ่ขยายไปจนถึงถนนศรีจันทร์ที่เริ่มต้นจากวัดศรีจันทร์ ทางด้านทิศตะวันตกของเมืองขอนแก่น ตัดผ่านถนนมิตรภาพสายกรุงเทพฯ - หนองคาย และลอดซุ้มประตูเมืองมาข้ามรางรถไฟ ผ่านทะลุเข้าไปในตัวเมืองมุ่งไปทางทิศตะวันออกสู่จังหวัดกาฬสินธุ์ ทางด้านฝั่งตรงข้ามของถนนศรีจันทร์ ริมทางรถไฟเช่นกัน คืออาณาบริเวณของชุมชนมิตรภาพที่ยาวไปจนประชิดถนนประชาสโมสรจากสี่แยกถนนมิตรภาพกลับเข้ามาทางทิศตะวันออกผ่านสถานีรถโดย สารประจำทางของบริษัทขนส่ง ที่ชาวบ้านเคยเรียกกันติดปากว่าท่ารถเมล์ บ.ข.ส. ผ่านหน้าศาลากลางจังหวัดและที่ว่าการอำเภอเมือง มุ่งไปบรรจบกับถนนศรีจันทร์ที่ชุมชนหนองใหญ่ ถัดจากชุมชนบะขามอันเป็นชุมชนเก่าแก่ที่โครงการวิจัยฯได้เลือกเป็นพื้นที่ศึกษาด้วยลักษณะพิเศษบางอย่างที่จะได้นำเสนอต่อไป

ชุมชนหลักเมืองนั้น เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากผลผลิตของการพัฒนาความเจริญสมัยใหม่ โดยเฉพาะด้านโครงสร้างพื้นฐานของการคมนาคมขนส่งทางรถไฟในระยะแรกและทางรถยนตร์ในระยะต่อมา ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนหลักเมืองคือกลุ่มคนที่มากับทางรถไฟและมาตั้งรกรากทำมาหากินอยู่ที่นี่ พวกเขาอยู่ในที่ดินที่เรียกว่าที่บุกรุกของการทางรถไฟแห่งประเทศไทยที่ยังคงเป็นปัญหาอยู่ในทุกวันนี้ นอกจากนี้พวกเขายังได้อยู่ในที่สาธารณะที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์หรือที่เรียกกันว่า “ที่ตาบอด”หรือ “ที่ตกสำรวจ” โดยไม่อยากให้คนภายนอกมารับรู้ด้วย การทำมาหากินก็เปลี่ยนจากกรรมกรโยนฟืนใส่รถไฟและรับจ้างขนถ่ายสินค้าจากรถไฟ มาเป็นกรรมกรรับจ้าง

ขายอาหารเครื่องดื่ม และขับสามล้อหรือรถตุ๊ก ๆ หากินอยู่กับสถานีรถไฟเป็นส่วนใหญ่ ปัญหาสำคัญของชุมชนนี้ นอกจากเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยและปัญหารายได้ต่ำการทำมาหากินฝืดเคืองแล้ว ยังมีปัญหาการแบ่งแยกแตกกันเป็นฝักฝ่าย หลังจากที่ชุมชนได้เริ่มเปิดตัวและมีการพัฒนาต่าง ๆ จากเทศบาลและหน่วยงานภายนอกเข้ามามากมาย

สำหรับชุมชนมิตรภาพ คนส่วนใหญ่ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา ซึ่งอยู่บริเวณไม่ห่างกันนัก เพราะเจ้าของที่ขายที่ดินสร้างศูนย์การค้า ปัญหาเรื่องที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของการทางรถไฟกับชาวบ้านจึงเป็นกรณีพิพาทกันอยู่เรื่อยมา ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายอยู่บริเวณสถานี บ.ข.ส. และรับจ้างด้วยรถเข็นขนของในตลาดสด

สำหรับชุมชนบะขามหรือหมู่บ้านบะขามในสมัยก่อน เดิมเป็นชุมชนชนบทที่มีอายุการก่อตั้งถิ่นฐานมานานกว่า 70 ปี ก่อนจะเปลี่ยนสถานะจากหมู่บ้านที่ขึ้นกับตำบลพระลับภายใต้การปกครองส่วนภูมิภาค มาสังกัดอยู่ในเขตเทศบาลในปี พ.ศ. 2515 ซึ่งเป็นช่วงที่เป็นสุญญากาศทางการปกครอง เพราะไม่มีทั้งตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านและประธานชุมชน จนกระทั่งเทศบาลได้มาจัดตั้งเป็นชุมชนและมีการเลือกตั้งประธานชุมชนเป็นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2532 ชุมชนนี้จึงเป็นชุมชนชนบทที่ถูกเมืองขยายมาโอบล้อมและค่อย ๆ ถูกบีบรัดให้กลายเป็นชุมชนเมืองในที่สุด ชาวบ้านที่อยู่ที่นี่มาแต่เดิมและผู้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ที่หลังต่างมองชุมชนของตนว่าไม่ใช่ชุมชนแออัด หรือสลัมที่เต็มไปด้ายแหล่งเสื่อมโทรมแต่อย่างใด แม้ว่าที่ดินและบ้านของพวกเขาจะมีขนาดเล็กและอยู่ชิดติดกันมากก็ตาม ชุมชนบะขามที่โครงการเลือกเป็นพื้นที่วิจัยจึงเป็นชุมชนเมืองที่ไม่ใช่สลัมหรือไม่ใช่หมู่บ้านจัดสรรที่เป็นการตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้คนในระยะหลัง ในด้านการทำมาหากินของชาวบ้านจากเดิมที่เป็นเกษตรกรและขุดหินขายก็ค่อย ๆ กลายมาเป็นคนงานรับจ้าง พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยในชุมชนและในตลาดสดหรือในพื้นที่ข้างเคียง ในขณะที่ส่วนหนึ่งเป็นลูกจ้างบริษัทธุรกิจและข้าราชการ อย่างไรก็ตามส่วนใหญ่พวกเขาจะมีอาชีพค้าขาย

ปัญหาที่สำคัญของชุมชนนี้ คือปัญหาความขัดแย้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยที่ทางราชการได้ประกาศให้ที่ดินจำนวน 27 ไร่เศษที่ชาวบ้านอยู่อาศัยมาชั่วอายุคน เป็นที่สาธารณะและเรียกร้องให้ชาวบ้าน จำนวนกว่า 170 หลังคาเรือนเช่าที่ดินดังกล่าว ในขณะที่ที่ดินส่วนที่เหลือของชุมชนได้รับการออกโฉนดถูกต้องตามกฎหมายเรียบร้อยแล้ว รวมทั้งที่ดินที่เคยเป็นบริเวณบึงทุ่งสร้างที่อยู่ทางทิศเหนือของชุมชนที่ถูกบุกรุกโดยคนรวย[7] ในปัจจุบันก็ได้รับกรรมสิทธิ์ถูกต้องหมดแล้ว

[7] หมายถึงข้าราชการ พ่อค้า นักธุรกิจ ที่มีทั้งเงินและอำนาจหรือช่องทางหาประโยชน์เข้าตัวโดยจงใจแต่ไม่เจตนาทุจริต

วิเคราะห์ลักษณะสำคัญของชุมชนบะขาม มิตรภาพ และหลักเมือง

1. ชุมชนบะขาม

บะขามเดิมเป็นชุมชนชนบท จึงยังคงความเป็นสังคมเครือญาติอยู่ ผู้นำของชุมชนให้ความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกดี เนื่องจากทางบะขามมองภาพชุมชนของตนว่าเป็นชุมชนลักษณะดั้งเดิมมากกว่าที่จะเป็นชุมชนแออัดแบบที่อื่น ๆ จึงไม่มีความสัมพันธ์กับชุมชนแออัดที่แนบแน่นนัก โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนกับผู้นำของเครือข่ายสหชุมชน กรณีพิพาทเรื่องที่ดิน เป็นปัญหาสำคัญของชุมชนนี้ที่ทำให้การเคลื่อนไหวของผู้นำและองค์กรชุมชนเด่นออกมามากกว่าเรื่องอาชีพความเป็นอยู่ ซึ่งส่วนใหญ่จะมีอาชีพค้าขาย รับราชการ และรับจ้าง เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินถ้าจะมีการดำเนินแนวทางในการพัฒนาต่อไปก็จะต้องดูที่ประเด็นผู้นำและการสืบทอดผู้นำรุ่นใหม่เป็นพิเศษ คือผู้นำที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้ค่อนข้างมีอายุมากแล้ว เป็นผู้นำแบบดั้งเดิมอาจจะไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนของสังคมที่จะไปข้างหน้า เพราะฉะนั้นกระบวนการกลุ่มน่าจะต้องเร่งเข้าไปเสริมในการพัฒนาของชุมชนนี้ เพื่อที่จะส่งเสริมให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมและมาเข้าใจมาเรียนรู้ให้มากขึ้น

พื้นฐานวัฒนธรรมประเพณีที่ยังเหลืออยู่นี้ ก็เป็นลักษณะพิเศษของชุมชนแออัดประเภทนี้ เพราะฉะนั้นจะต้องใช้จุดแข็งตรงนี้เพื่อเป็นฐานในการพัฒนา กิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเคารพคนเฒ่าคนแก่ พิธีรดน้ำดำหัว จ้ำ ผี ศาลปู่ตา ขณะเดียวกันก็ต้องขยายพลังการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นสมบัติ เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน เพราะพวกที่ได้กรรมสิทธิ์แล้วกับที่ยังไม่ได้กรรมสิทธิ์ ถึงแม้จะไม่ขัดแย้งกันออกหน้าออกตา แต่ก็จะมีอยู่ในท่าที จากการจัด focus group ครั้งล่าสุด ปรากฏว่าผู้ใหญ่บ้านคนเก่าที่เคยร่วมเป็นผู้คัดค้านเรื่องการให้กรรมสิทธิ์ตรงนี้ในอดีต ก็เข้ามารวมกลุ่มกับผู้ที่เรียกร้องกรรมสิทธิ์ ซึ่งก็คงจะต้องทำความเข้าใจในด้านนี้ต่อไป

2. ชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพ เป็นชุมชนแออัดเดิมที่ย้ายมาจาก ซอย 5 ประมาณ 20 กว่าปีแล้ว ชาวบ้านมาจากหลายคุ้มหลายแห่ง อาชีพก็หลากหลายมีแหล่งที่ทำกินอยู่ที่ บ.ข.ส. การเปลี่ยนแปลงของอาชีพก็ถูกเบียดขับจากโครงสร้างที่เป็นทางการ ภาวะเศรษฐกิจต่าง ๆ ทำให้เดือดร้อน การกู้หนี้ยืมสินของชุมชนนี้มีมาตั้งแต่ต้น ๆ ก่อนเกิดชุมชนนี้ด้วยซ้ำ มีการจ่ายเงินดอกร้อยละ 20 นี่คือ วิถีชีวิตของเขาจริง ๆ เพราะฉะนั้นขบวนการออมทรัพย์ไม่ว่ากลุ่มไหนจะเข้าไปจะต้องเข้าใจธรรมชาติ ศักยภาพด้านต่าง ๆ หาวิธีการที่เหมาะสมต้องใกล้ชิดมากถึงจะมีมาตรการวิธีการที่เอื้ออำนวย ถ้าเขาไปเฉย ๆ เหมือนพัฒนาทั่วไปก็จะไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควร ชาวบ้านจึงไม่ค่อยจะอาศัยกลุ่มแบบนี้ เขาจะอาศัยแชก พ่อค้าในตลาด บ.ข.ส. เพื่อยืมเงินดอกเป็นหลัก

บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนที่ตั้งอยู่ในชุมชนนี้ไม่ได้มีโดยตรงกับชุมชนในพื้นที่มากนัก แต่มีบทบาทภายนอกมากกว่าโดยเฉพาะผู้นำของชุมชนที่เป็นประธานเครือข่ายค่อนข้างมีบทบาทเด่นอยู่ภายนอก เนื่องจากในชุมชนมี 4 คุ้มใหญ่ ๆ จึงมีการมอบหมายให้ผู้นำในแต่ละคุ้มจัดการดำเนินงานกันเอง อย่างไรก็ตามโดยที่ผู้นำเครือข่ายนั้นสามารถที่จะเกาะติดอยู่กับชุมชนได้ จึงไม่ทำให้เกิดปัญหาช่องว่างระหว่างผู้นำกับสมาชิกในชุมชนมากเกินไป จากสภาพดังกล่าวแนวทางในการพัฒนาของชุมชนนี้จึงต้องสร้างขบวนการของแต่ละคุ้มให้เข้มแข็ง เสริมบทบาทการนำรวมหมู่ รวมทั้งการเตรียมความพร้อมของชุมชน เพราะการเข้ามาของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น เทศบาล NGOs แหล่งทุนต่างประเทศ ฯลฯ ซึ่งมีอยู่มากมายในจังหวัดขอนแก่นหรือที่เรียกว่าเป็นการเข้ามาพัฒนาแบบตะลุมบอน ทำให้ชาวบ้านจากที่ไม่เคยรู้จักอะไร กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการพูดเรื่องเงินสามารถเลือกเมนูต่าง ๆ ได้ ซึ่งมันจะเป็นจุดเปราะบางที่สุดสำหรับขบวนการพัฒนาสร้างความเข้มแข็งหรือการรักษาสภาพที่พึ่งตัวเองหรือเอาตัวรอดในระยะยาวของชุมชน ถ้าหากว่าไม่ดูเรื่องการเข้ามาของภายนอกนี้ให้ดี

3. ชุมชนหลักเมือง

ชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนแออัดบนที่ดินของรถไฟกับที่ดินที่ตกสำรวจ อาชีพต่าง ๆ เช่น กรรมกรรับจ้างที่มีอยู่หลากหลายจะถูกอิทธิพลของภายนอก หรือระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงเข้ามาแทรกแทรงและเบียดขับอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแม้ว่าจะไม่ถูกทำลายจนหมดไปแต่ก็สร้างแรงกดดันและเพิ่มความยากลำบากให้กับคนในชุมชนมากขึ้น การเข้ามาของการจัดระบบอาชีพที่เป็นทางการรวมทั้งโครงสร้างต่าง ๆ ของเทศบาล หน่วยงาน องค์กรอื่น ๆ จึงก่อให้เกิดผลกระทบกับชุมชนมาก

จากพื้นฐานภายในชุมชนเดิมที่ไม่แบ่งเป็นคุ้มใครคุ้มมัน ผลประโยชน์ก็จะไปด้วยกันได้ พอจัดระบบเป็นทางการมา ผลประโยชน์ภายนอกเข้ามาคนในชุมชนจึงปรับตัวไม่ทัน เกิดแตกแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่มากขึ้นเรื่อย ๆ ช่วงนี้ก็จะเป็นการช่วงชิงอำนาจของผู้นำในชุมชนเพื่อนำไปสู่ผลประโยชน์ของกลุ่มตนในชุมชน ส่วนความสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชนหรืออื่น ๆ จะมีมากกว่าบะขาม แต่ไม่ถึงขนาดแนบแน่นอย่างเต็มที่ เพราะมีกลุ่มหนึ่งแยกตัวออกไปรวมกับเครือข่ายฟื้นฟูที่เกิดขึ้นใหม่ ในขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งยังอยู่กับเครือข่ายสหชุมชน

รหัสหมายของชุมชนแออัดและการเปลี่ยนแปลงของรหัสหมาย

1. ความเข้าใจของคนทั่วไปต่อชุมชนหลักเมือง ชุมชนมิตรภาพ และชุมชนบะขาม

คนทั่วไปมองชุมชนหลักเมือง และชุมชนมิตรภาพว่าเป็นชุมชนบุกรุก เกะกะ ไร้ระเบียบ แหล่งซ่องสุมยาเสพติด ที่อยู่อาศัยของคนหาเช้ากินค่ำ หาค่ำกินเช้า ที่อยู่อาศัยของคนเร่ร่อน หรือ

คนที่โยกย้ายจากชนบทมาหากินในเมืองใหญ่ รวมความว่าทัศนคติโดยทั่วไปต่อชุมชนเหล่านี้ค่อนข้างติดลบ ส่วนจะเป็นลักษณะไหน ระดับความรุนแรงขนาดไหนก็แล้วแต่คน ผู้ที่มองอย่างกลาง ๆ หรือมองมาในทางที่ดีก็ยังมีอยู่บ้าง คือมองว่าเป็นที่อยู่อาศัยของคนยากจน คนที่ไม่มีการทำมาหากินมาจากที่อื่น เป็นที่ที่แรงงานหาง่าย ราคาถูก เป็นต้น การให้รหัสหมายเช่นนี้ทั่วไปแล้วก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมากจากทัศนะของคนที่มีฐานะเศรษฐกิจสังคมที่เหนือกว่า หรือมีอำนาจทางการเมืองการปกครองสูงกว่า เขาใช้มองกลุ่มคนและพื้นที่แบบนี้ว่า “สลัม” แหล่งเสื่อมโทรม “แหล่งโสโครก” “ชุมชนแออัดยัดเยียด” ที่เป็นรหัสหมายลงได้ อย่างไรก็ตามพัฒนาการของการพัฒนาชุมชนในเมืองที่เกิดขึ้นมาระยะหนึ่งได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการตีความขึ้นมาบ้าง โดยเฉพาะเมื่อเทศบาลเริ่มสนใจ และเปลี่ยนแปลงวิธีการประสานสัมพันธ์กับชุมชนแออัดมากขึ้น ตลอดจนการที่ชุมชนแออัดเป็นพลังสำคัญในการออกเสียงเลือกตั้งทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ ทำให้ภาพพจน์ของชุมชนแออัดมีทิศทางในทางที่ดีมากขึ้น กรณีกิจกรรม “ซาเล้งสะอาดเมือง” ของขอนแก่นภายใต้การสนับสนุนของเครือข่ายสหชุมชน ได้ช่วยให้คนทั่วไปมองเห็นประโยชน์ของชาวชุมชนแออัด ที่ช่วยดูแลรักษาความสะอาด และสภาพแวดล้อมให้กับเมืองได้เป็นอย่างดี

ส่วนกรณีชุมชนบะขามนั้น คนเมืองขอนแก่นโดยทั่วไปไม่ได้มองว่าเป็นชุมชนแออัดในรหัสหมายเดียวกับชุมชนหลักเมือง และชุมชนมิตรภาพ แต่มองว่าเป็นชุมชนเก่าแห่งหนึ่งที่อยู่ชายขอบของเทศบาลนครขอนแก่น และเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ขึ้นอยู่กับตำบลหนึ่งเท่านั้น แม้ว่าชุมชนบะขามเดิมจะถูกความเจริญทางวัตถุเข้าแทรก และล้อมรอบไม่ว่าจะเป็นถนน ตึกร้านค้าพาณิชย์ แฟลต อพาร์ตเมนท์ และอาคารศูนย์ราชการ โรงพยาบาล สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ทำให้ชุมชนบะขามมีภาพเป็นสลัม หรือชุมชนแออัด หลังคาชนกัน ชาวชุมชนมีอาชีพหาเช้ากินค่ำ ประเภทที่ขายของเร่และรับซื้อของเก่า ได้รับบริการของรัฐ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า ไม่ทั่วถึง รวมทั้งสภาพภายในชุมชนไม่น่าอยู่ ถนนขรุขระมีน้ำเน่าเสีย มีขยะมาก (ดูรายละเอียดในรายงานชุมชนบะขาม)

กล่าวโดยสรุปทั้ง 3 ชุมชน ในสายตาของคนขอนแก่นที่อยู่ภายนอกชุมชน มีเพียงชุมชนหลักเมืองและชุมชนมิตรภาพเท่านั้นที่ถูกมองว่าเป็นสลัม หรือชุมชนแออัด ในความหมายดั้งเดิมที่ฝังแน่นมายาวนาน ส่วนชุมชนบะขามเป็นเพียงชุมชนที่บ้านเรือนตั้งอยู่อย่างหนาแน่น และมีบริเวณคับแคบบ้างแต่ก็ไม่ใช่สลัม

2. ความเข้าใจของชาวบ้านในชุมชน

สำหรับชุมชนบะขามชาวบ้านมองว่า บะขามในปัจจุบันเป็นชุมชนของคนค้าขายปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตมาจากชุมชนเก่าที่เป็นแบบหมู่บ้านชนบมมาก่อน เมื่อความเจริญของตัวเมืองขยายออกมา

ผสมผสานกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติของชุมชนทำให้ชุมชนบะขามค่อย ๆ ผสมผสานกลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเมืองสมัยใหม่โดยปริยาย

แต่ชุมชนหลักเมือง และชุมชนมิตรภาพนั้น โดยทั่วไปชาวบ้านในชุมชนก็ยอมรับว่าพวกเขายากจนข้นแค้น ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพไปวัน ๆ หนึ่งไม่มีที่อยู่อาศัยที่ถาวรเท่าที่ควร ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ขนาดของที่ดินและบ้านเรือนก็คับแคบแออัด ความรู้สึกว่าตนเองเป็นคนที่มาจากบ้านนอกด้อยกว่าคนเมือง หรือชนชั้นกลางก็ยังฝังลึกอยู่ เป็นผู้ที่ด้อยสิทธิ์เมื่อเทียบกับชุมชนทั่วไป

แต่เมื่อพิจารณาลึก ๆ แล้ว พวกเขาก็ไม่ยอมรับว่าความเป็นชุมชนของพวกเขา หมายถึงแหล่งยาเสพติด หรืออบายมุข แหล่งเสื่อมโทรมน่ารังเกียจขยะแขยง ตรงกันข้ามพวกเขากับคิดถึงสิทธิความเป็นพลเมืองที่เท่าเทียมกันกับคนอื่น ๆ ในสังคมเช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนเทศบาลมีการพัฒนาที่ดีขึ้น ก็ช่วยกระตุ้นให้พวกเขาเริ่มตระหนักในคุณค่าศักดิ์ศรีของความเป็นพลเมืองที่สมบูรณ์ขึ้น การที่บ้านของพวกเขาสามารถออกเลขทะเบียนบ้านได้ มีสิทธิขอมิเตอร์น้ำประปา – ไฟฟ้า ลูกหลานสามารถเข้าโรงเรียนเหมือนคนทั่วไปได้ และโดยเฉพาะการใช้สิทธิเลือกตั้ง เหล่านี้ล้วนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ช่วยให้คนในชุมชนเปลี่ยนการมองชุมชนตนเองที่ไม่ยึดติดกับรหัสหมายเก่า ๆ ที่พวกเขาถูกครอบงำมาเป็นเวลานานอีกต่อไป ยิ่งในส่วนของผู้นำทั้ง 2 ชุมชนที่ไม่เพียงแต่จะผ่านการรับสิทธิบริการขั้นพื้นฐานจากรัฐเท่านั้น พวกเขาได้มีส่วนร่วมในกระบวนการงานพัฒนาที่ทางเทศบาล ภาครัฐ และเอกชนเข้ามาสนับสนุนอย่างเต็มที่ เหล่านี้ยิ่งทำให้พวกเขามีความเชื่อมั่นมากขึ้น และกล้าที่จะท้าทายกับความไม่ถูกต้อง หรือสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนที่บุคคลหรือหน่วยงานภายนอกหยิบยื่นเข้ามาให้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนมิตรภาพซึ่งเป็นที่ตั้งของเครือข่ายสหชุมชน ผู้นำของเครือข่ายได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในกระบวนการพัฒนาร่วมกับองค์กรภายนอกอย่างเต็มที่ ทำให้รหัสหมายคำว่าชุมชนแออัดแบบเก่า ๆ เปลี่ยนเป็นชุมชนของคนยากจนที่มีส่วนร่วมกันดูแลรับผิดชอบสังคม และสิ่งแวดล้อมร่วมกับส่วนอื่น ๆ ของเมืองขอนแก่นด้วย

โดยสรุปอาจกล่าวได้ว่า แม้รหัสหมายของคนนอกชุมชนทั่วไป ทั้งข้าราชการ นักการเมือง ชาวชุมชนเมืองอื่น ๆ จะมองรหัสหมายของชุมชนแออัด หรือชุมชนสลัมที่เป็นพื้นที่กรณีศึกษา เป็นพื้นที่มีปัญหาไม่ว่าจะเป็นด้านที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อม ระบบสาธารณูปโภครวมทั้งกรรมสิทธิ์ที่ดิน และเป็นแหล่งเสื่อมโทรม เป็นที่มาของอาชญากรรมมาแต่เดิม แต่รหัสหมายในด้านลบสุดขั้วดังกล่าวก็เริ่มจะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี เมื่อชาวชุมชนแออัดได้พิสูจน์ตนเองด้วยกิจกรรมนอกและในชุมชน อาทิ โครงการซาเล้งสะอาดเมือง การพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชน รวมทั้งการมีส่วนรวมในการร่วมทำกิจกรรมของเทศบาล ด้านต่าง ๆ ขณะเดียวกันตัวคนในชุมชนเอง เริ่มมองรหัสหมายชุมชนตนเองในทางที่ดีและนำไปสู่ความพยายามในการร่วมทำกิจกรรมพัฒนาด้วยความหวังและศักยภาพของตนเองมากกว่าที่จะจำยอม และอยู่ในสภาพชุมชนเดิม ๆ ตามที่คนนอก

มอง แนวโน้มดังกล่าวถือว่าเป็นข้อได้เปรียบจะเสริมสร้างความเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ให้เกิดแก่ชุมชนดังกล่าวได้ในอนาคต

เศรษฐกิจนอกระบบ : การทำมาหากินและการดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชุมชน

ทั้ง 3 ชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ศึกษาของโครงการวิจัยฯ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพแบบไม่เป็นทางการ คือรับจ้างขายแรงงาน ค้าขาย หาบเร่ หาเก็บพืชผักตามหัวไร่ปลายนานอกเมือง ฯลฯ จากการสำรวจแบบสอบถามทั้ง 3 ชุมชนพบว่า นอกจากผู้ที่ยังเป็นนักเรียนนักศึกษาประมาณร้อยละ 20 ของประชากรทั้ง 3 ชุมชนแล้ว ชาวบ้านประกอบอาชีพแบบไม่เป็นทางการรวมทั้งไม่มีอาชีพสูงถึงร้อยละ71.08 ในขณะที่มีผู้รับราชการ เป็นพนักงานบริษัท หรือมีอาชีพที่เป็นทางการที่มั่นคงเพียง ร้อยละ8.7 เท่านั้น และถ้าพิจารณารายชุมชนจะพบว่า ชุมชนบะขามมีผู้ประกอบอาชีพรับราชการ/รัฐวิสาหกิจและเป็นพนักงานบริษัทสูงถึงร้อยละ 16.46 ในขณะที่ชุมชนมิตรภาพมีเพียงร้อยละ 1.54 และชุมชนหลักเมืองไม่มีเลย[8]

ชาวบ้านในชุมชนแออัดที่เราเห็นความยากจน ซอมซ่อ ไร้หลักประกันในชีวิตและด้อยสิทธิ์ด้อยโอกาสนั้น ถ้าเราพิจารณาให้ดีถึงวิถีชีวิตการทำมาหากินของพวกเขาแล้ว จะเห็นได้ว่าพวกเขาคือพลังส่วนสำคัญส่วนหนึ่งที่ช่วยหล่อเลี้ยงเศรษฐกิจของสังคมให้ดำรงอยู่และเติบโตตลอดเวลา เศรษฐกิจที่เกิดจากการขายแรงงาน การรับจ้าง ค้าขาย และให้บริการต่าง ๆ ของพวกเขาคือเศรษฐกิจนอกระบบ หรือเศรษฐกิจที่ไม่เป็นทางการ ที่คนทำหรือชาวบ้านต้องเป็นผู้แบกรับภาระทุกอย่าง เพื่อความอยู่รอดของชีวิตของคนในครอบครัวเป็นสำคัญ แต่ก็มีผลให้เกิดการจ้างงานราคาถูก จ้างได้ตลอดเวลา จ้างจากที่ซึ่งไม่ไกล จ้างโดยไม่เสียค่านายหน้า ไม่ต้องมีสวัสดิการหรือความรับผิดชอบอื่นใดเหมือนกรณีมีลูกจ้างประจำของตนเอง และจ้างโดยลูกจ้างไม่มีสิทธิต่อรองใด ๆ ทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ในด้านการค้าขายก็เช่นกัน พ่อค้าแม่ค้าจากชุมชนแออัดเป็นผู้ประกอบการรายย่อยที่สุด ที่พยายามขายสินค้า อาหาร หรือเครื่องดื่มในราคาที่ค่อนข้างถูกเพื่อให้ผู้คนที่สัญจรไปมาได้ประหยัดรายจ่าย แทนที่จะต้องไปซื้อจากร้านค้าหรือห้างใหญ่ ๆ ที่มีต้นทุนและการคิดกำไรสูงกว่าแม่ค้าชาวบ้านเหล่านี้ เรียกว่าเป็นการช่วยพยุงเศรษฐกิจระหว่างคนจนกับคนจนด้วยกันอันเป็นการแบ่งเบาภาระของหน่วยงานรัฐบาลอีกทางหนึ่ง ในด้านอาชีพการให้บริการอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นการขับขี่รถยนต์ รถสามล้อ หรือเข็นของ และแม้กระทั่งการเก็บขยะซื้อของเก่า ล้วนช่วยให้เกิด

[8] ดูตารางที่22 ประกอบ

กิจกรรมเศรษฐกิจและช่วยรักษาความสะอาดและนำขยะมาใช้ประโยชน์ใหม่อันเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการช่วยลดต้นทุนการกำจัดขยะของเทศบาล เป็นต้น

การทำมาหากินของชาวชุมชนแออัดดังกล่าวนี้ จึงน่าจะได้รับการตีความรหัสหมายเสียใหม่ให้เกิดความเป็นธรรมกับพวกเขาอย่างแท้จริง ซึ่งจะช่วยให้รัฐบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตลอดจนผู้คนที่ไม่เคยจนแบบคนสลัมทั่วไปจะได้มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อบทบาทและพลังอันล้ำค่าของคนจนเหล่านั้น อันจะนำไปสู่การพัฒนาและแก้ไขปัญหาของชาวชุมชนแออัดที่ถูกจุดในฐานะมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีเช่นเดียวกับกลุ่มคนอาชีพอื่น ๆ ขึ้นมาบ้าง

การต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และสิทธิการอยู่อาศัย

1. ชุมชนบะขาม

ในปี 2494 รัฐประกาศให้ที่ดินบริเวณบ้านบะขาม ตำบลพระลับ อำเภอเมืองขอนแก่น และพื้นที่ใกล้เคียงรวม 189 ไร่ เป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงโดยไม่ได้มีการทำแผนที่หรือกำหนดจุดแน่นอนว่าที่ดินดังกล่าวอยู่บริเวณใดแน่

ต่อมาช่วงปี 2501 เริ่มมีการออกโฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับชาวบ้านบางรายรวมทั้งมีการอนุญาตให้สถานที่ราชการ 2 แห่งเข้ามาใช้ประโยชน์ในที่ดินดังกล่าว คือ ศูนย์สร้างทางขอนแก่น และสถาบันราชมงคลวิทยาเขตขอนแก่น จำนวนรวม 191 ไร่ ท้ายที่สุดเหลือที่ดินรวม 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา ที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางชุมชนบะขาม ปัจจุบันที่ไม่สามารถออกโฉนดให้ โดยรัฐยืนยันเป็นที่สาธารณะประโยชน์ไม่อาจเพิกถอนได้ ขณะเดียวกันชาวชุมชนบะขามได้รวมตัวกันต่อสู้ตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมาในแนวทางคือ

1) ชาวชุมชนบะขาม ที่อาศัยอยู่ในที่ดินที่เป็นกรณีพิพาท 27-3-71 ไร่ เข้ามาตั้งถิ่นฐานก่อนปี 2494 ซึ่งเป็นปีที่รัฐประกาศให้ที่ดินบริเวณดังกล่าวเป็นที่สาธารณประโยชน์

2) รัฐได้ใช้ที่ดินที่ประกาศว่าเป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุง เป็นสถานที่ตั้งของหน่วยราชการ 2 แห่งไปเกินพื้นที่โคกตะลุง (191ไร่) เสียอีก ที่สาธารณะประโยชน์จึงน่าจะหมดไปแล้ว

อย่างไรก็ตามในช่วงปี 2525-2529 รัฐได้เปิดโอกาสให้ราษฎรไปแสดงการครอบครองที่ดินต่อเจ้าหน้าที่ แต่ช่วงดังกล่าวราษฎรในพื้นที่ 27-3-71 ไร่ ไม่ไปแสดงเจตนาครอบครองอันเนื่องมาจากฐานะไม่ค่อยดีไม่มีเงินและไม่มีเวลาเนื่องจากต้องทำมาหากินเป็น

กรรมกรหาเช้ากินค่ำ รวมทั้งยังไม่เห็นความสำคัญของการมีกรรมสิทธิ์เพราะคิดว่าตนเองครอบครองที่ดินบริเวณนี้มานานก่อนที่รัฐจะประกาศให้เป็นที่สาธารณประโยชน์ ตนจึงน่าจะมีสิทธิครอบครองต่อไป ประเด็นเหล่านี้ทำให้ราษฎร จำนวน 154 ครอบครัวที่มีปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินต้องต่อสู้กับรัฐทุกรูปแบบ ตั้งแต่การฟ้องร้องต่อศาล การยื่นเรื่องร้องเรียนถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจนถึงนายกรัฐมนตรี โดยผ่านนักการเมืองท้องถิ่นและ ส.ส. การต่อสู้ดุเดือดขึ้นจนถึงมีการเดินขบวนประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่น มีการปะทะกันระหว่างนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นที่เข้ามาช่วยชาวบ้านประท้วงกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2537 จนกระทั่งรัฐตัดสินใจตั้งคณะกรรมการศึกษาข้อเท็จจริงขึ้นอีก 2 ชุด แต่ก็ยืนยันว่าที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่สาธารณประโยชน์ รัฐไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ให้ได้ และครั้งสุดท้ายเมื่อเดือนมกราคม 2542 ได้มีหนังสือจากอำเภอให้ราษฎร 154 ครอบครัวไปทำสัญญาเช่าที่ดินกับทางอำเภอ ซึ่งชาวบะขามไม่มีใครไปดำเนินการดังกล่าวเพราะทราบดีว่า การทำสัญญาเช่าเท่ากับเป็นการยอมรับว่าที่ดินเป็นของรัฐจริง

กระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ของชาวชุมชนบะขาม เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาวิเคราะห์เป็นอย่างยิ่งโดยเฉพาะการเคลื่อนไหวหลายรูปแบบตามกระแสและผู้เข้ามาช่วยเหลือ ซึ่งบางครั้งชาวบ้านก็ยอมรับว่าตกเป็นเครื่องมือของนักการเมืองท้องถิ่นและระดับประเทศที่เข้ามาหยิบฉวยการต่อสู้ดังกล่าวเพื่อหาเสียงในชุมชน เมื่อได้รับการเลือกตั้งแล้วก็จะหายหน้าไป ดังนั้นเมื่อทางนักวิจัยของโครงการฯ เข้าเก็บข้อมูลในชุมชนบะขามเมื่อเดือนมีนาคม 2542 ชาวบะขามได้ยกประเด็นดังกล่าวขึ้นมาหารือและต้องการให้โครงการฯ หาแนวทางช่วยเหลือเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งนักวิจัยโครงการได้เข้าไปเสริมด้านข้อมูล ขอเอกสารต่างๆ โดยใช้วิธีตั้งคณะทำงานซึ่งประกอบด้วยแกนนำชาวบ้านที่เคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาโดยตลอด 4-5 คน คณะนักวิจัยทีมขอนแก่นและจากส่วนกลางรวมทั้งที่ปรึกษาด้านกฎหมายของโครงการ เข้าร่วมประชุมวางแผนหาข้อมูลทั้งด้านแผนที่ข้อมูลเอกสารต่างๆ เป็นขั้นตอน เพื่อประมวลวิเคราะห์สรุปผลและวางแนวทางในการเคลื่อนไหวต่อสู้อย่างเป็นระบบโดยชาวบะขามจะได้ศึกษาข้อเสนอที่ได้รับจากการทำงานร่วมกัน และนำไปเคลื่อนไหวต่อสู้ในแนวทางที่เหมาะสมต่อไป

2. ชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมือง

ทั้งชุมชนมิตรภาพและชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย (ร.ฟ.ท.) ทั้งสองชุมชนโดยชุมชนมิตรภาพมีอาณาเขตทั้งสิ้นประมาณ 40 ไร่ ขณะที่ชุมชนหลักเมืองมีอาณาเขตประมาณ 17 ไร่ แต่ความต่างอยู่ที่ 17 ไร่ ของชุมชนหลักเมือง นั้นมีพื้นที่ตกสำรวจที่ไม่ใช่ที่ดินในครอบครองของการรถไฟแห่งประเทศไทย (ร.ฟ.ท.) หรือหน่วยราชการอื่นๆ หรือของเอกชนใดๆ ถึง 6.8 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 40 ของพื้นที่ทั้งชุมชน

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของทั้งสองชุมชนซึ่งเป็นชุมชนที่มีทำเลที่ตั้งใกล้เคียงกัน (มีเพียงถนนกั้นเท่านั้น) ตามริมทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-หนองคาย นั้นไม่ได้ต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะผู้นำและสมาชิกทุกคนของชุมชนรู้ดีว่าที่ดินดังกล่าวเป็นของ ร.ฟ.ท. และตนอยู่ในฐานะผู้บุกรุก แต่สิ่งที่ทั้งสองชุมชนสู้คือเรื่อง การไล่รื้อ ซึ่งชุมชนมิตรภาพมีบทเรียนการไล่รื้อโดยเจ้าหน้าที่ ร.ฟ.ท. ในช่วงการตั้งถิ่นฐานแรกๆ ส่วนชุมชนหลักเมืองก็ถูกกั้นไม่ให้เข้าไปตั้งบ้านเรือนโดยเจ้าหน้าที่ ร.ฟ.ท. ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนั้น ถึงกับเคยมีการส่งชาวชุมชนที่บุกรุกฟ้องศาลและถูกจำคุก 1 เดือน แม้ว่าการไล่รื้อดังกล่าวจะลดระดับลงไป เนื่องจากองค์กรชุมชนแออัด และเครือข่ายเริ่มมีการรวมตัวและเคลื่อนไหวที่จะไม่ยอมออกจากที่ดินที่อาศัยในชุมชน แต่สัญญาที่จะดูแลจัดการชุมชนแออัดที่มีอยู่ให้เป็นระเบียบและพยายามที่จะไม่ให้มีการตั้งบ้านเรือนขยายออกไปจากเนื้อที่เดิม พร้อมทั้งเรียกร้องให้รัฐออกพระราชบัญญัติชุมชนแออัดร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนแออัดอย่างยั่งยืนและมีศักดิ์ศรีเช่นเดียวกับชาวชุมชนเมืองอื่นๆ การเคลื่อนไหวดังกล่าวกำลังอยู่ในชั้นล่ารายชื่อ 50,000 ชื่อ เพื่อเสนอ พ.ร.บ. สู่การพิจารณาของรัฐบาลและสภาฯ

อย่างไรก็ตามการต่อสู้ของชาวชุมชนมิตรภาพ และหลักเมืองต่อประเด็นการไล่รื้อนั้นก็ยังมีครุกกรุ่นอยู่เป็นช่วงๆ เนื่องจากมีข่าวอยู่เสมอๆ ร.ฟ.ท. จะเปิดให้เอกชนเข้ามาจัดการพื้นที่บริเวณริมทางรถไฟเพื่อใช้ประโยชน์เชิงธุรกิจ จะต้องมีการไล่รื้อสลัมออก ซึ่งทุกครั้งที่มีข่าวดังกล่าวสะพัดออกไป ชาวชุมชนจะรวมตัวกันประท้วงคัดค้านนโยบายดังกล่าวจน ร.ฟ.ท. ต้องออกมาปฏิเสธโครงการดังกล่าว

ในส่วนที่น่าสนใจ ประเด็นกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนหลักเมืองนั้นคือประเด็นที่ดิน “ตกสำรวจ” ซึ่งแต่เดิมชาวชุมชนเข้าไปจับจองโดยการ “แบ่งกันอยู่” ไม่มีการซื้อขายสิทธิ บริเวณใดผู้ใดจับจองแล้วจะดูได้จากการถางพื้นที่ ล้อมรั้วหรือถมดิน คนภายในชุมชนก็จะรู้กันดีว่าที่ดินของใคร แต่ปัจจุบันเริ่มมีคนนอกชุมชนที่สนใจอยากได้ที่บริเวณดังกล่าวไปหากินเชิงธุรกิจ และมีการสอบถามชาวบ้านที่จะซื้อสิทธิเข้ามาใช้ประโยชน์ในที่ดินตกสำรวจดังกล่าว แต่ชาวชุมชนยังไม่ตกลง

บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน

นักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนภาคอีสานเริ่มให้ความสนใจในงานพัฒนาชุมชนในเขตเมืองมากขึ้นในระยะทศวรรษ 2530 นี้เอง ก่อนหน้านั้นจะมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาในภาคชนบทเป็นส่วนใหญ่ มีบางองค์กร เช่นมูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย สมาคมเครดิตยูเนียน ฯ ฯลฯ ที่ดำเนินงานทั้งในชุมชนชนบทและเมือง ในช่วงกลางของทศวรรษ 2530 นักพัฒนาที่มีบทบาทอยู่

ใน คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคอีสาน (กป.อพช. ภาคอีสาน) เริ่มโครงการพัฒนาชุมชนขึ้น โดยเฉพาะการเกิดโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมืองที่หน่วยงานจากกรุงเทพฯ เข้ามาสนับสนุน เช่น โครงการ LIFE มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย โครงการความร่วมมือของ มูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.) ทำให้งานพัฒนาชุมชนแออัดขององค์กรพัฒนาเอกชนในจังหวัดขอนแก่นเริ่มเป็นรูปเป็นร่างที่ชัดเจนขึ้นมา กลุ่มนักพัฒนาที่มีบทบาทสำคัญดังกล่าว ได้แก่ คุณสมภพ บุนนาค คุณเดชา เปรมฤดีเลิศ คุณโกวิท บุญเจือ คุณนพพร ภูมิสวัสดิ์ และคุณขรรค์ชัย หงษ์คำมี เป็นต้น กลุ่มคนเหล่านี้ล้วนเคยทำงานอยู่ในองค์การนานาชาติเพื่อร่วมกันพัฒนา (PLAN - Foster Parents Plan International) มาแล้วทั้งสิ้น

ในกรณีของชุมชนมิตรภาพ นอกจากการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น พ.ศ. 2536-38 รับผิดชอบโดยคุณสมภพ บุนนาคแล้ว ต่อมาได้เกิดโครงการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อพัฒนาชุมชน จ. ขอนแก่น ขึ้นโดยการสนับสนุนของ พ.ช.ม.[9] หลังจากนั้น ในปี พ.ศ. 2539 จึงได้เกิดการรวมตัวเป็น “เครือข่ายสหชุมชนพัฒนานครขอนแก่น” ขึ้น มีสมาชิกที่ดำเนินโครงการกลุ่มออมทรัพย์จาก 14 ชุมชนเป็นสมาชิกเครือข่าย โดยมีสถานที่ประสานงานอยู่ที่ชุมชนมิตรภาพจนถึงทุกวันนี้

เครือข่ายสหชุมชนฯ นี้ มี นายธราพงษ์ ชัชวาลประเสริฐ ซึ่งเป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนมิตรภาพ เป็นประธานคนแรก จนถึงปัจจุบันนี้ ส่วนชุมชนหลักเมืองมีนางทองคำ ประสิทธินอก เป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์ และสำหรับชุมชนบะขามได้มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เช่นกัน โดยได้รับการสนับสนุนจากมูลนิธิศุภนิมิตรฯและสหกรณ์เครดิตยูเนียนมาก่อน โดยมีพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสนเป็นประธานชุมชนและมีนายบุญเลี้ยง สุตะชา เป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์

จะเห็นได้ว่า เมื่อมีการพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่มออมทรัพย์จากชุมชนต่าง ๆมากขึ้น ก็นำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนขึ้นมา เมื่องานพัฒนาของเครือข่ายสหชุมชนฯเติบใหญ่ยิ่งขึ้น มีทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนเพิ่มมากขึ้น ไม่เฉพาะงบสนับสนุนด้านกิจกรรมออมทรัพย์เท่านั้น นายธราพงษ์หรือพี่โอก็ถูกดึงออกไปสัมพันธ์กับกิจกรรมต่าง ๆ ในระดับชาติโดยยกภาระงานด้านกลุ่มออมทรัพย์ให้ผู้นำอีกคนหนึ่งคือ นายวิเชียร กลึงกลางทำหน้าที่ดูแลแทน ภายในเครือข่ายสหชุมชนฯก็มีผู้นำที่มีบทบาทสูงและออกมาร่วมเคลื่อนไหวงานกับหน่วยงานภายนอกในระดับประเทศมากขึ้น เช่นแม่มะลิอร จากชุมชนเทพารักษ์ เป็นต้น เมื่อผู้นำของเครือข่ายสหชุมชนฯมีความเข้มแข็ง สามารถติดต่อกับแหล่งทรัพยากรภายนอกได้อย่างเต็มที่ มีศักยภาพในการทำงาน

[9] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมจาก บัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ (2542) *รายงานการประเมินผลการดำเนินงานโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาชุมชนเมือง*, สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ, หน้า 31-38

และสามารถพัฒนาองค์กรได้สูงขึ้น เป็นผลให้เกิดการละเลยเพื่อนร่วมงานเดิมบางส่วน ไม่ว่าจะเป็นนักพัฒนาเอกชนหรือ NGOs แม้แต่เจ้าหน้าที่เทศบาลซึ่งยังคงต้องการเข้ามาปกครองชุมชนอย่างเจ้านาย-ลูกน้องอยู่ ก็เห็นว่าเครือข่ายสหชุมชนฯนั้นโตเกินกว่าจะเข้าถึง จึงมีการประสานงานและใช้งบสนับสนุนจาก DANCED ร่วมกันตั้งเครือข่ายใหม่ชื่อ **"เครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่น"** โดยแยกส่วนที่เป็นชุมชนดั้งเดิมจำนวน 13 ชุมชนออกจากเครือข่ายสหชุมชนฯ มารวมกับชุมชนอื่นอีก 30 ชุมชนที่เข้ามาเป็นสมาชิกร่วมกัน ทางฝ่ายเครือข่ายสหชุมชนฯจึงมีสมาชิกเฉพาะที่เป็นชุมชนแออัด จำนวน 12 ชุมชนอยู่ในปัจจุบันโดยยังคงมีนายธราพงษ์เป็นประธานเครือข่ายสหชุมชนฯ (ภายหลังเกิดเครือข่ายฟื้นฟูได้แยกตัวออกไป) และ ได้เข้าร่วมเป็นกรรมการสภาองค์กรชุมชน ซึ่งเป็นเครือข่ายระดับประเทศที่จัดตั้งขึ้นมาภายหลังการเกิดขึ้นของเครือข่ายสลัมสี่ภาคที่ยังคงมีบทบาทสูงในเรื่องการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่อยู่อาศัยอยู่ในขณะนี้ ส่วนเครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่น ก็ได้มีผู้นำรุ่นใหม่ที่เคยทำงานอยู่ในเครือข่ายสหชุมชนฯมาก่อน เช่นนายบุญเลี้ยง โดยมีทางเทศบาลและ NGOs ให้การสนับสนุนและเป็นพี่เลี้ยง

ปัจจุบัน ได้เกิดภาพความขัดแย้งในส่วนของเครือข่ายองค์กรชาวบ้านที่ชัดเจนขึ้น กล่าวคือในระดับประเทศ ทางเครือข่ายสลัม 4 ภาคจะยังคงเคลื่อนไหวเน้นหนักในด้านสิทธิที่อยู่อาศัยโดยไม่เกี่ยวข้องกับงานของสภาชุมชน ในขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนบางส่วนเริ่มโดดเดี่ยวเครือข่ายสหชุมชนฯและหันมาสนับสนุนเครือข่ายฟื้นฟูฯแทน และในระดับชุมชน ความขัดแย้งระหว่างผู้นำของชุมชนที่เป็นกรรมการเครือข่ายสหชุมชนฯกับประธานสหชุมชนฯและกรรมการบางส่วนเริ่มชัดเจนมากขึ้น และพร้อมที่จะเกิดการแตกหักโดยเฉพาะจากกรณีที่เครือข่ายสหชุมชนฯกำลังมีปัญหาด้านการเบิกจ่ายงบประมาณจากโครงการเงินกู้ของกองทุนเพื่อสังคมเมื่อเร็ว ๆ นี้

สรุปแนวทางและผลการดำเนินงานในการวิจัยและปฏิบัติการระยะที่ 3

ในช่วงเวลาที่โครงการวิจัยระยะที่ 2 ได้สิ้นสุดลง ทางคณะผู้วิจัยได้ประมวลผลการศึกษาและวิเคราะห์ศักยภาพในแต่ละชุมชน และได้นำเสนอแนวทางในการส่งเสริมสนับสนุนกระบวนการพัฒนาในแต่ละชุมชน ในการพิจารณาศักยภาพของชุมชนนั้น ทางคณะผู้วิจัยได้ใช้หลักเกณฑ์สำคัญ ๆ พอสรุปได้ดังนี้

א. ทรัพยากรบุคคล (human resources) ซึ่งจะดูที่ผู้นำและความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสมาชิกในชุมชนแต่ละชุมชนเป็นหลัก

ב. ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมภายในชุมชน (social relation and cultural aspect)

๓. พัฒนาการและประสบการณ์การเคลื่อนไหวต่อสู้ของชุมชน (บนพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับอำนาจภายนอก)

ต่อไปนี้เป็นการนำเสนอภาพรวมการดำเนินงานจากแต่ละชุมชนว่ามีศักยภาพอย่างไร และแนวทางในการพัฒนาตลอดจนสรุปผลการดำเนินงานที่เกิดขึ้นในระยะที่ 3 ว่าเป็นเช่นไร

๘. ชุมชนบะขาม

1) ศักยภาพของชุมชน

ผู้นำที่สำคัญของชุมชนบะขามคือพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน ซึ่งเคยเป็นประธานชุมชนมาถึง 3 สมัย และเป็นผู้นำการเรียกร้องต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินจนถึงปัจจุบัน พ่อพิมพ์ ได้รับการยอมรับจากชุมชนด้วย "*ความจริงจังในการต่อสู้และความซื่อสัตย์เสียสละเพื่อชุมชน นอกเหนือจากความเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณคือเฒ่าจ้ำของชุมชน*"[10] นอกจากนี้ ชุมชนบะขามยังมีผู้นำอีกหลายคน ไม่ว่าจะเป็นประธานชุมชนคนปัจจุบัน (นางจารุณี สุตะชา) และสามี (นายบุญเลี้ยง สุตะชา) ซึ่งทั้งคู่เคยเป็นผู้นำกลุ่มกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนมาก่อน และผู้นำเก่าจากตระกูลภูธรซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ที่เคยดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาตั้งแต่สมัยก่อน แต่ที่สำคัญก็คือผู้นำสตรีสูงอายุหลายคนที่เกิดขึ้นมาจากการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยเฉพาะประสบการณ์จากการเดินขบวนและชุมนุมที่หน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่นเมื่อหลายปีก่อนทำให้ผู้นำเหล่านั้นกลายเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงที่สำคัญของชุมชนทั้งในแง่การพัฒนาชุมชนและการยืนหยัดต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินจนถึงทุกวันนี้

จะเห็นได้ว่าศักยภาพของชุมชนบะขามในด้านผู้นำและบทบาทการทำงานร่วมกันของกลุ่มผู้นำมีอยู่สูงมาก รวมทั้งพวกเขายังได้รับการยอมรับจากชุมชนค่อนข้างมาก ในขณะเดียวกัน พวกเขาก็สามารถติดต่อประสานงานกับภายนอก ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานเทศบาล นักการเมือง และแหล่งทุนที่สนับสนุนงานพัฒนาต่าง ๆ ได้ค่อนข้างดี

ในด้านประเพณีวัฒนธรรม ถือได้ว่าชุมชนบะขามมีพื้นฐานที่มั่นคงในด้านนี้มาก แม้ว่าชุมชนจะปรับตัวเป็นสังคมเมืองที่รวดเร็วก็ตาม บทบาทผู้เฒ่าผู้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ และการรักษาประเพณีดั้งเดิมเช่นศาลปู่ตา พิธีกรรมทางพุทธศาสนา เหล่านี้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อเลี้ยงให้ชุมชนบะขามมีศักยภาพในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้นต่อไป

ในด้านประสบการณ์การเคลื่อนไหวต่อสู้ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ผู้นำและชาวชุมชนบะขามได้ฝ่าฟันต่อสู้ในช่วงเวลาที่ยาวนาน ผ่านการใช้รูปแบบวิธีการต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การต่อสู้ที่จำกัดตัวอยู่

[10] ดูรายงานชุมชนบะขาม หน้า 14

ในกรอบของผู้น้อยที่หวังความเมตตาจากผู้ใหญ่ และแสวงหาการสนับสนุนจากตัวบุคคลไม่ว่าจะเป็นข้าราชการหรือนักการเมืองในระดับท้องถิ่นและระดับชาติแต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ต้องเลือกใช้วิธีที่กดดันและมีลักษณะท้าทายต่ออำนาจรัฐมากขึ้น รวมทั้งการแสวงหาแนวร่วมจากนักศึกษาและผู้รักความเป็นธรรม ทั้งนี้ตัวชาวบ้านและผู้นำก็ต้องนำตัวเองเข้ามาร่วมหัวจมท้ายกับการต่อสู้อย่างไม่ยอมย่อท้อ ทำให้พวกเขาได้เรียนรู้มาตรการ วิธีการที่สามารถนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวต่อสู้ได้หลากหลายยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ความมุ่งมั่นในการต่อสู้ร่วมกันก็ทำให้เกิดพลังและความสามัคคีในชุมชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งแม้ว่าต่อมาจะเกิดการเปลี่ยนตัวผู้นำที่เป็นประธานชุมชนและเกิดความขัดแย้งในผลประโยชน์บางส่วนของคนในชุมชนจนนำไปสู่การเรียกร้องแบ่งแยกหมู่ชุมชนก็ตาม แต่ในส่วนของความพยายามร่วมกันในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ยังคงดำรงอยู่เช่นเดิม

2) แนวทางการพัฒนาของชุมชนบะขาม

เมื่อพิจารณาจากศักยภาพของชุมชนบะขาม โดยเฉพาะในด้านผู้นำและบทบาทของผู้นำที่ผ่านมา ทางคณะผู้วิจัยได้ร่วมแลกเปลี่ยนกับกลุ่มผู้นำในที่ประชุมและในการเข้าร่วมสังเกตการณ์การทำกิจกรรมของชุมชน พอประมวลเป็นแนวทางได้ว่า น่าจะเร่งส่งเสริมศักยภาพของผู้นำโดยกระบวนการกลุ่มน่าจะต้องเร่งเข้าไปเสริมในการพัฒนาของชุมชนนี้ เพื่อที่พัฒนาความรู้และความสามารถของผู้นำ สร้างผู้นำรุ่นใหม่ และส่งเสริมให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาและมาเข้าใจมาเรียนรู้ให้มากขึ้น ในขณะเดียวกันก็ต้องขยายพลังการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เป็นสมบัติ เป็นผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ตลอดจนการอาศัยพลังด้านประเพณีและวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่บ้างในชุมชน ให้เป็นเวทีและเงื่อนไขในการพัฒนาชุมชนต่อไป แนวทางในการพัฒนาระยะต่อไปโดยสรุป มีดังต่อไปนี้[11]

(1) เสริมสร้างกระบวนการกลุ่มจากฐานล่าง ให้เกิดการมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรมของชุมชน

(2) เสริมกระบวนการถ่ายทอดข้อมูลการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเพื่อขยายพลังความร่วมมือจากชุมชนในเรื่องการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดิน

(3) ประสานความร่วมมือกับเครือข่ายอื่น ๆ ในเรื่องการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินโดยสนับสนุนให้เกิดการศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนเรียนรู้

(4) สร้างรหัสหมายใหม่ของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินแก่ชาวชุมชนในส่วนที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่แล้ว รวมทั้งประชาชนทั่วไปและหน่วยงานต่าง ๆ ให้เข้าใจข้อเท็จจริงของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขาม

---

[11] จากรายงานชุมชนบะขาม หน้า 35-36

(5) ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายอาชีพให้คนในชุมชนที่มีฐานะไม่ดีและว่างงาน เพื่อให้เกิดทางเลือกมากขึ้น

3) สรุปผลการดำเนินงานระยะที่ 3 ของชุมชนบะขาม

(1) ผู้นำ มีความเชื่อมั่นในการแสดงตัวและทำงานมากขึ้น รวมทั้งมีความสามารถในการนำเสนอปัญหา ซึ่งเป็นผลมาจากวิธีการสนับสนุนในด้านการจัดรูปองค์กร และให้ข้อมูลข่าวสาร ตลอดจนทางเลือกในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน

(2) องค์กรชุมชนมีการรวมตัวกันทำกิจกรรมมากและหลากหลายขึ้น โดยเฉพาะผลจากการนำทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นยุทธศาสตร์การสนับสนุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อในเรื่อง ศาลปู่ตา

(3) องค์กรชุมชนมีการประสานกับองค์กรภายนอกมากขึ้น ทั้งในเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดิน และการสนับสนุนด้านทรัพยากรในการประกอบอาชีพ

(4) ***องค์กรชุมชนมีการพัฒนาเรื่องแนวคิดการทำงานมากขึ้น*** เช่น แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง การจัดองค์กร การต่อสู้ การขยายพันธมิตรและเครือข่าย รวมทั้งการให้โอกาสแก่คนด้อยโอกาสในชุมชนที่จะได้รับสวัสดิการและการพัฒนาคุณภาพชีวิตตนเอง

ข. ชุมชนมิตรภาพ

1) ศักยภาพของชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพมีจุดเด่นที่เป็นศักยภาพของชุมชนในด้านบทบาทผู้นำและประสบการณ์ในการทำงานพัฒนาและเรียกร้องสิทธของชุมชน ผู้นำของชุมชนมิตรภาพมีความโดดเด่นมาก จนทำให้ดูเหมือนว่าผู้นำรอง ๆ ลงไปจะไม่มีบทบาทต่อชุมชนมากนัก นายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ เป็นผู้นำที่ชาวบ้านให้การยอมรับโดยได้ขึ้นเป็นประธานชุมชนเป็นคนแรกโดยไม่มีการเลือกตั้งเลือกตั้ง[12] ทั้งนี้เพราะนายธราพงษ์ เป็นผู้ที่มีบทบาทเด่นในการประสานงานภายนอกโดยเฉพาะมีความสัมพันธ์ยาวนานกับคณะบริหารเทศบาลนครขอนแก่น และสามารถช่วยเหลือชาวบ้านเป็นที่พึ่งของชุมชนที่บุกเบิกงานส่งเสริมอาชีพให้กับชาวชุมชนได้

หลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชนได้เข้ามามีบทบาทส่งเสริมงานพัฒนาในพื้นที่ชุม

[12] ดูรายงานชุมชนมิตรภาพ หน้า

ชนแออัดในช่วงปี พ.ศ. 2538 ก็ได้เกิดเครือข่ายองค์กรชุมชนชื่อ เครือข่ายสหชุมชนขึ้นมาโดยมี นายทวี ดอนสมบูรณ์ จากชุมชนหนองแวง – ตราชู 2 เป็นประธานคนแรกและต่อมานายธราพงษ์ก็ได้เป็นประธานเครือข่ายฯ ซึ่งในช่วงปี พ.ศ. 2539 กระแสการยอมรับชุมชนเมืองมีสูงขึ้น จากความพยายามในการเคลื่อนไหวเรียกร้องของชาวชุมชนแออัดโดยเฉพาะในเรื่องสิทธิการได้รับการดูแลจากเทศบาลในด้านสาธารณูปโภค การศึกษา สุขภาพอนามัยและสิ่งแวดล้อม ในที่สุดเทศบาลก็ยอมรับให้ชุมชนแออัดเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการในเขตเทศบาล นอกจากนั้นการเข้ามาสนับสนุนของโครงการ DANCED และ พชม.ทำให้ชุมชนมิตรภาพซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักงานเครือข่ายสหชุมชนฯ กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

จะเห็นได้ว่า ศักยภาพของชุมชนมิตรภาพในด้านผู้นำมีอยู่สูง ถึงแม้จะมีข้อจำกัด คือเป็นลักษณะผู้นำเดี่ยว ที่ขาดการทำงานร่วมกันกับผู้นำอื่น ๆ ในชุมชน แต่ชุมชนมิตรภาพก็สามารถที่จะจัดการดูแลตนเองและสามารถขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนของตนต่อไปได้ ต่อมาเมื่อมีปัญหาขัดแย้งแตกแยกในเครือข่าย ทำให้เกิดการแยกเครือข่ายออกไปรวมตัวเป็นเครือข่ายใหม่ ทำให้บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนฯแผ่วลง แต่ก็ยังสามารถเคลื่อนงานต่อไปได้ ในขณะที่ภายในชุมชนมิตรภาพเองไม่ได้รับผลกระทบมากนัก ตรงกันข้าม นายธราพงษ์กลับมีเวลาที่จะดูแลและสนับสนุนค้ำจุนคนในชุมชนของตนได้เต็มที่ยิ่งขึ้น

2) แนวทางการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพ

การพัฒนาของชุมชนมิตรภาพนี้ จะต้องสร้างขบวนการของแต่ละคุ้มให้เข้มแข็ง เพื่อที่จะลดปัญหาการมีผู้นำเดี่ยวที่ทำให้ขาดผู้นำระดับรองที่จะมาช่วยกันคิดและร่วมกันทำเพื่อเสริมบทบาทการนำรวมหมู่ รวมทั้งการเตรียมความพร้อมของชุมชนในระยะยาว

แนวทางการทำงานพัฒนาสำหรับชุมชนมิตรภาพในระยะต่อไป มีดังนี้[13]

(1) เน้นการส่งเสริมบทบาทของแต่ละคุ้มหรือกลุ่มอาชีพให้มีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนามากขึ้น เพื่อลดปัญหาผู้นำเดี่ยวที่แบกรับทุกอย่างมากเกินไป

(2) เสริมบทบาทผู้นำจากแต่ละคุ้มและสร้างการนำแบบรวมหมู่ให้มีประสิทธิภาพ

(3) เตรียมความพร้อมของชุมชนในการรองรับการพัฒนาจากภายนอกโดยผ่านกระบวนการศึกษาและปฏิบัติงานร่วมกันของแต่ละกลุ่มในชุมชน

3) สรุปผลการดำเนินงานระยะที่ 3 ของชุมชนมิตรภาพ

[13] ดูรายงานชุมชนมิตรภาพ หน้า

(1) มีการส่งเสริมการทำงานในกลุ่มย่อย ทำให้ผู้นำจากกลุ่มกิจกรรมสามารถร่วมกันหารูปแบบวิธีการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการและเป็นประโยชน์กับต่อสมาชิก

(2) สมาชิกกลุ่มมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ มี การแลกเปลี่ยนอย่างจริงจังเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อสมาชิก

(3) เกิดกองทุนที่สมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน และสามารถควบคุมและตรวจสอบได้

ค. ชุมชนหลักเมือง

1) ศักยภาพของชุมชนหลักเมือง

ชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งเป็นทางการ และมีประธานชุมชนหลังชุมชนบะขามและมิตรภาพ ทั้ง ๆ ที่ชุมชนนี้มีกำเนิดและดำรงความเป็นชุมชนมานานกว่าชุมชนมิตรภาพ ชุมชนนี้จึงเป็นชุมชนที่ปิดตัวเองมานาน ในช่วงเดิมจากพื้นฐานภายในชุมชนที่ชาวบ้านอยู่อาศัยร่วมกันยังมีจำนวนไม่มากและไม่มีการแบ่งเป็นคุ้มใครคุ้มมันเหมือนทุกวันนี้ ความสามัคคีและความร่วมมือช่วยเหลือกันตลอดจนผลการเจือจุนแบ่งปันประโยชน์ร่วมกันก็จะไปกันได้ดี แต่พอชุมชนได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการขึ้นมา และมีเรื่องของการเข้ามาของทรัพยากรและผลประโยชน์จากภายนอก ทำให้คนในชุมชนปรับตัวไม่ทันและเกิดการแตกแยกออกเป็น 2 กลุ่ม ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่มากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างไรก็ตาม ศักยภาพของชุมชนในด้านผู้นำ ซึ่งมีอยู่หลายคน เช่น นางทองดำ ประสิทธินอก ซึ่งเป็นประธานชุมชนคนแรก และนายชาญชัย ซึ่งเป็นประธานคนที่ 2 เหล่านี้ล้วนเป็นผู้ที่มีความสามารถในการนำพาการพัฒนาต่าง ๆ ในชุมชนเป็นอย่างดี การที่ผู้นำชุมชนได้ร่วมอยู่ในเครือข่ายสหชุมชนและมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวต่อสู้ในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัย และการเข้าถึงบริการของรัฐหรือเทศบาลในด้านการสาธารณูปโภค การศึกษา อนามัยและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนแหล่งสนับสนุนการพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน และนักการเมืองท้องถิ่น ทำให้ชุมชนหลักเมืองมีศักยภาพที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองได้เป็นอย่างดี ถ้าได้มีการปรับปรุงแก้ไขปัญหาบางอย่าง

2) แนวทางการพัฒนาของชุมชนหลักเมือง

ในส่วนของแนวทางการพัฒนาของชุมชนมีดังต่อไปนี้

(1) กระตุ้นและส่งเสริมให้ทั้ง 2 กลุ่มที่ขัดแย้งกัน เข้าใจปัญหาและร่วมกันแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ร่วมกันให้เป็นชุมชนเดียวกัน เพราะว่าอาชีพ รายได้หรือ

เงื่อนไขการดำรงอยู่ การประสบปัญหาความเดือดร้อนต่าง ๆ ด้วยกัน ไม่ใช่เป็นตระกูลใดตระกูลหนึ่ง

(2) พัฒนาทักษะการประกอบอาชีพทำมาหากิน ต่าง ๆ ให้ชาวบ้านเพื่อที่จะไปสู้กับการเบียดขับของเศรษฐกิจแบบทางการ

(3) สนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะการสืบทอดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่าง ๆ จะต้องเสริมให้กับชาวบ้านได้ปรับตัวมากขึ้น ถึงจะผ่านสถานการณ์ได้

3) สรุปผลการดำเนินงานระยะที่ 3 ของชุมชนหลักเมือง

(1) ชาวบ้านมีการปรับทัศนคติ-ความคิด ที่ต้องมีการริเริ่มจากการพึ่งพาจากภายนอกลง และเกิดการร่วมมือกันภายในกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาและพัฒนากิจกรรม

(2) เกิดการเปรียบเทียบระหว่างรูปแบบงานพัฒนาที่เกิดจากภายนอก และการพัฒนาที่ต้องอาศัยความคิดของสมาชิกภายในกลุ่ม โดยอาศัยประสบการณ์จากกรณีที่โครง การ SIF และ มิยาซาวา ที่ส่งผลก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน

(3) เกิดการเห็นคุณค่าจากทรัพยากรโดยเงินที่โครงการวิจัยสนับสนุนกลุ่มได้ตกลงกัน

ขยายกิจกรรมใหม่ขึ้น คือ กองทุนสวัสดิการสมาชิกชุมชนเพื่อขยายโอกาสให้สมาชิกชุมชนคนอื่นได้รับประโยชน์ด้วย

(4) ชาวบ้านเริ่มมองเห็นประโยชน์จากกลุ่มออมทรัพย์ที่ช่วยแก้ปัญหาทางด้านการเงินจากเงินกู้นอกระบบ และสามารถใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพได้

(5) เกิดการสรุปบทเรียนจากแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา และประเมินผลทั้งด้านที่เป็นผลดีและผลเสียต่อชุมชน

บทส่งท้าย

จากการศึกษาวิจัยและปฏิบัติการตลอดโครงการระยะที่ 2 และ 3 ทางคณะผู้วิจัยได้วิเคราะห์ผลการศึกษาวิจัยร่วมกันในช่วงสุดท้าย และได้ประมวลออกมานำเสนอในบทส่งท้ายนี้ โดยคณะผู้วิจัยพยายามที่จะนำเสนอประเด็นและเนื้อหาต่าง ๆเพื่อตอบคำถามของการศึกษาวิจัย ตามที่โครงการฯได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยไว้ ดังนี้

1. ชุมชนและความสัมพันธ์ภายในและภายนอกชุมชน

1) ชุมชนบะขาม

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

สำหรับชุมชนบะขาม จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ของคนในชุมชนแม้จะไม่ถือว่าชุมชนของตนเป็นชุมชนแออัด แต่เป็นชุมชนเมืองซึ่งพัฒนาขยายตัวภายในกรอบวงล้อมของเมืองใหญ่จนกลายเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ถูกบีบและล้อมไว้ก็ตาม ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็ยังคงมีลักษณะเป็นปัจเจก (Individual) เหมือนชุมชนเมืองโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาโดยมองตัวคนเป็นหลัก ดูการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม กลุ่มเล็กกลุ่มน้อย โดยแต่ละคนมารวมกัน ทำให้เห็นความสัมพันธ์ต่าง ๆ ชัดเจนขึ้น ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงเครือญาติเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ของคนกลุ่มที่ย้ายมาในระยะแรก ๆ และกลุ่มที่ย้ายเข้ามาที่หลัง

กลุ่มแรก จะมีตระกูล*ภูธร* และตระกูล*สุโพธิ์แสน*ของพ่อพิม แต่มีเครือญาติคนละนามสกุล ซึ่งเป็นเพื่อนกัน ส่วนใหญ่ชาวบ้านเขานับถือคนที่มาจากจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น ตระกูลภูธรให้เป็นผู้นำมาตลอดตั้งแต่ต้น จนถึงช่วงที่เปลี่ยนจากสังคมดั้งเดิมมาเป็นสังคมเมือง ทำให้สังคมชนบทลดความสำคัญลง ตระกูลที่มาจากร้อยเอ็ดก็ยังมีอิทธิพลค่อนข้างมาก ทั้งในเรื่องของเครือญาติและความเป็นผู้นำ

อีกกลุ่มที่ไม่ค่อยมีความสัมพันธ์กับชุมชนน้อยมากจะเป็นคนที่อพยพมาในรุ่นหลัง ๆ ช่วงปี 2510 มีนายทุนเข้ามาลงทุนร่วม ชุมชนขยายตัว กับคนที่เป็นข้าราชการของกรมทางหลวง คนเหล่านี้มาทำการค้าขาย เปิดหอพักห้องเช่า ฯลฯ ซึ่งเป็นการทำงานแบบไปเช้า-เย็นกลับ อย่างไรก็ตาม พวกเขายังคงมีความสัมพันธ์กับชุมชน และเข้าร่วมการรวมกลุ่มต่าง ๆในฐานะสมาชิกกลุ่ม แม้ปัจจุบันสังคมทั่ว ๆ ไปได้เปลี่ยนไปมากแล้ว แต่ยังคงความสัมพันธ์ภายในชุมชนไว้ได้แน่นพอสม

จุดเด่นประการหนึ่งของชุมชนบะขามก็คือ ชาวบ้านยังมีความกลมกลืนระหว่างคนมาใหม่กับคนรุ่นแรก ๆ พอสมควร โดยเฉพาะพอนำมาโยงกับประเด็นปัญหาและการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งถือว่าเป็นผลประโยชน์ร่วมกัน คนรุ่นใหม่ก็จะมารวมตัวกับคนรุ่นแรก คือจึงเข้ากันได้มีการผสมผสานกลมกลืน แม้ว่าความสัมพันธ์ จะมีความเข้มข้นน้อยกว่าความสัมพันธ์ของกลุ่มเครือญาติที่อพยพมารุ่นแรก ๆก่อนปี พ.ศ. 2510

ความสัมพันธ์กับภายนอก

ชุมชนบะขาม เดิมเป็นหมู่บ้านที่คนส่วนใหญ่ไปค้าขาย ความสัมพันธ์เดิม ถ้าไปมองเป็นกลุ่มผู้นำ เป็นชุมชนที่หาเช้ากินค่ำ ไปค้าขายที่ตลาด ออกไปรับจ้าง ฯลฯ ความสัมพันธ์ก็จะไม่มีในเชิงเป็นระบบมากนัก เป็นแค่การทำมาหากินกับพื้นที่อื่น หรือว่าคนโนนทันมีที่นาอยู่ที่บะขาม มีภาพ

ของความสัมพันธ์ยังไม่ชัดเจน ความสัมพันธ์ที่มองถึงความชัดเจนจะเริ่มจากว่าขุดดินทราย มีนายทุนเข้ามารับซื้อ จ้างให้คนในบะขามขุดดินทราย มองในระดับของความสัมพันธ์ว่า ชุมชนสัมพันธ์อะไรบ้าง คนเขามองบะขามอย่างไร อย่างนายทุนที่มาซื้อดินก็จะมองว่า บะขามเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรหินทราย การค้าขายเริ่มจากมีส่วนราชการเข้ามามีโรงพยาบาล แขวงการทาง โรงเรียน บะขามเป็นชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาล (เปลี่ยนการปกครองไม่ต้องขึ้นกับผู้ใหญ่บ้าน ตำบล) มาขึ้นกับเทศบาล แต่ภาพของการทำงานความสัมพันธ์ก็ยังไม่เปลี่ยน บะขามกลายเป็นชุมชนชนบทเดิมที่กลายมาเป็นชุมชนเมืองที่มีคนยากจนรับจ้างอยู่อาศัย

ความสัมพันธ์ของชุมชนต่อชุมชนอื่น บะขามถูกเพ่งเล็งค่อนข้างเยอะว่าไม่เปลี่ยนอำนาจ ไม่เหมือนชุมชนหลักเมือง ชุมชนอื่นที่เปลี่ยนสลับกันไปมา แต่บะขามมีผู้นำกลุ่มเดียวที่ต่อเนื่อง ถ้ามองตามลักษณะจากคนภายนอกจะว่าชุมชนนี้ทำงานง่าย เพราะไม่ต้องไปหาผู้นำมาก ไม่ต้องไปดูเรื่องความหลากหลาย คนจึงมองว่า ชุมชนค่อนข้างมีความเกาะเกี่ยวกันอยู่แล้ว จะเข้มแข็งหรือไม่ก็อีกเรื่อง แต่ถ้าวิเคราะห์ลึก ๆ จะเห็นว่าอำนาจอยู่ที่คนกลุ่มเดียว ก็จะไม่มีการตรวจสอบ แต่ถ้ามองในแง่ดีก็จะเห็นชัดเจนว่า การมีผู้นำกลุ่มนี้เป็นหลัก ทำให้ความต่อเนื่องของงานและลักษณะการถ่ายทอดข้อมูลมีอยู่ชัดเจนตลอดเวลา แม้ว่าบะขามจะมีภาพของชุมชนด้านลบ จากเรื่องของกรรมสิทธ์ที่ดินในระยะแรกที่เป็นคนบุกรุกก็ตาม

2) ชุมชนมิตรภาพ

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

สำหรับชุมชนมิตรภาพ ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนโคราช มีความเหนียวแน่น โยงไปถึงฐานอาชีพหาบเร่ สามล้อ ซึ่งเป็นอาชีพเดิม ส่วนประกอบที่ตามมาทีหลัง คือ การขยายชุมชนช่วงเศรษฐกิจกำลังพุ่งขึ้น ทำให้ส่วนประกอบของคนในชุมชนมีมากขึ้น อย่างไรก็ตามคุ้มที่เป็นแกนหลักที่เคยก่อตั้งชุมชนจะมีบทบาทแสดงความเป็นเจ้าของชุมชนชัดเจน แต่ลักษณะการย้ายเข้ามาแบ่งเป็นคุ้ม จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นกลุ่ม 4 กลุ่ม ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่าง 4 กลุ่มก็ไปมาหาสู่กัน แต่มีบุคคลอยู่ในแต่ละกลุ่มที่มีบทบาทเข้ามาเชิงโครงสร้างการปกครองมาทีหลัง พวกเขามีชีวิตอยู่ร่วมกันในแต่ละกลุ่ม เช่น กลุ่มซอย 5 กลุ่มไทยโคราช กลุ่มคนจนที่อาศัยอยู่ในชุมชน และกลุ่มทางด้านถนนพิมพสุตแต่เป็นกลุ่มที่ไม่ยากจน เป็นผู้ที่เช่าห้องแถวขายของชำ กลุ่มที่มีห้องแถวก็จำเป็นต้องย้ายมาอยู่ที่เดียวกัน คือ ชุมชนมิตรภาพ จะเห็นว่า กลุ่มที่อยู่ห้องแถวจะมีช่องทางทำอาชีพดีกว่า เช่นไปเช่าห้องน้ำในที่ บ.ข.ส.ได้ มีฝีมือในการทำผม เป็นเจ้าของสามล้อ กลุ่มไทยโคราชก็ขายของที่ บ.ข.ส. หาบเร่ ถีบสามล้อเหมือนเดิม เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า สัมพันธ์กันในลักษณะกลุ่มภายในจะแน่นกว่า ส่วนความสัมพันธ์ทั้ง 4 กลุ่มก็มีบ้างเป็นบางครั้งที่มีสถานการณ์มีงานประเพณีวัฒนธรรม เทศกาลออกพัฒนาคนตาม ฯลฯ

ความสัมพันธ์กับภายนอก

ชุมชนอื่น ๆ มองชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนแออัด แต่บทบาทอันหนึ่ง คือ ผู้นำที่ แรกๆ ทำให้เห็นภาพว่า เป็นคนดี บุกเบิก กล้าไป ต่อรองมีความสามารถในการประสานขายทั้งหลาย แต่คนนอก ชุมชนก็ยังมองว่า ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนแออัด มาในระยะหลังมีการพัฒนามีกิจกรรมได้รับการยอมรับมากขึ้น มีการรับรองการเป็นชุมชน ได้ร่วมเวทีประชุมต่างๆ กับเทศบาล มีโครงการเข้ามา ทำให้ชุมชนอื่น ๆ มองชุมชนมิตรภาพดีขึ้นกว่าเดิม

3) ชุมชนหลักเมือง

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

ชุมชนหลักเมือง ฐานความสัมพันธ์เรื่องกลุ่มเครือญาติที่มีบทบาทหน้าที่ทำงานบนรถไฟอาศัยความสัมพันธ์ตรงนี้ให้มาอยู่ร่วมกันในชุมชน ซึ่งแต่เดิมที่อยู่ร่วมกันมายังไม่มีปัญหา เพราะต้องพึ่งพาในการประกอบอาชีพโดยงถึงความสัมพันธ์ถึงคนของหลักเมืองที่มีหน้าที่ทำงานรถไฟมีพื้นที่ว่างอาศัยความสัมพันธ์ตรงนี้ไปยึดพื้นที่ในการประกอบอาชีพ

ในชุมชนหลักเมือง ฐานของกลุ่มมาจากฐานของเครือญาติกับกลุ่มอาชีพเป็นหลักมีการเอื้อประโยชน์ มีการให้กู้ยืมเงิน และช่วยเหลือด้านอื่นๆ ต่อมามีสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ คือ การพัฒนายกระดับความเป็นชุมชน ซึ่งมีความสัมพันธ์กับภายนอก เริ่มมีกิจการทางสังคม การส่งเสริมอาชีพออมทรัพย์ กลุ่มก็เริ่มเปลี่ยนจากกลุ่มอาชีพที่อยู่ในฐานะของเครือญาติมาเป็นกลุ่มผสมจากเครือญาติมาอยู่ภายใต้กิจการ ทำให้การรวมกันไม่เน้นเรื่องเอื้อประโยชน์ แต่เน้นเรื่องการจัดการผลประโยชน์จากกิจกรรมผู้นำอย่างพี่ทองดำ เป็นผู้นำที่บุกเบิกงานอาชีพที่เข้าถึงพื้นที่ คนอื่นๆ ก็ทำตาม แกเลยกลายเป็นหัวหน้า เป็นผู้จัดการผลประโยชน์ ลักษณะกลุ่มก็เปลี่ยนไป และเครือญาติก็ยังอยู่ แต่อ่อนตัวลง โดยเน้นมาที่กลุ่มกิจกรรมเป็นหลัก เพราะฉะนั้นการยกระดับจากกลุ่มเครือญาติมาเป็นกลุ่มกิจกรรมภายหลังการตั้งชุมชนเป็นทางการ คือความเป็นชุมชนที่ไม่เคยมีการบริหารมาก่อน พอมาเป็นการบริหาร คือ การรวมของเครือญาติทั้งหมด กิจกรรมทั้งหมดมาเป็นการจัดการในระดับชุมชน ระดับความคิดหรือความพร้อมที่จะทำ ขีดความสามารถยังไม่มีที่จะต้องจัดการกับผลประโยชน์ จัดการกับภายนอกมากขึ้น จึงกลายเป็นปัญหาที่ไม่สามารถตั้งหลักได้ สุดท้ายมีแนวโน้มว่าแตกแยกกัน นี่คือ ลักษณะความสัมพันธ์ที่ปรับเปลี่ยนไปของชุมชนนี้

สิ่งที่น่าจะเหมาะสมสำหรับชุมชนก็คือ การฟื้นฟูและส่งเสริมความสัมพันธ์ในระบบกลุ่มเดิมที่เป็นกลุ่มย่อยๆ ระยะหลังมาเน้นเรื่องกลุ่มใหญ่ในชุมชน จึงกลายเป็นว่าละเลยฐานเดิมที่เคยมีมาก่อน การพึ่งพาอาศัยเรื่องของการที่อาศัยความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมที่มีน้อยลง มาอาศัยระเบียบโครงสร้างแทนจึงกลายเป็นเรื่องใหม่ และทำให้เกิดปัญหาความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่แปลกแยก

พอมาถึงระยะ 3-4 ปีที่โครงการวิจัยฯได้เข้ามาร่วมงานด้วย จึงเริ่มมีการปรับตัวภายในที่จะฟื้นฟูความสัมพันธ์แบบที่เคยมีอยู่เดิมให้มองเห็นเด่นชัดขึ้น

ความสัมพันธ์กับภายนอก

ชุมชนเมืองรอบข้าง เขามองชุมชนหลักเมืองว่าไม่ได้ออกมาสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ข้างนอกเพราะชุมชนหลักเมืองไปสัมพันธ์ทางเดียว คือกับเครือข่ายสหชุมชนฯ คนภายนอกโดยทั่วไปเขาไม่รู้ข้อมูลของชุมชนหลักเมืองเท่าไรนัก ส่วนกิจกรรมที่หลักเมืองเข้ามาร่วมก็ไม่ค่อยมี เพราะหลักเมืองเป็นชุมชนเล็ก ๆ ที่ผู้นำเข้าไปก็ไม่มีบทบาทในเครือข่าย กิจกรรมก็ไม่โดดเด่นพอที่จะให้คนมาสนใจเท่าที่ควร

ภาพของชุมชนหลักเมืองมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับชุมชนมิตรภาพ โดยในสายตาของคนในเครือข่ายสหชุมชนและ คนในชุมชนอื่น มองว่าเป็นลูกน้องกับชุมชนมิตรภาพ ซึ่งทางสหชุมชนจะมองหลักเมืองว่า เป็นลูกน้องที่สหชุมชนจะต้องดูแล ทางชุมชนหลักเมือง (โดยพี่ทองดำ) มีจุดยืนที่เข้าข้างอยู่ร่วมกับสหชุมชนอย่างเหนียวแน่ เพราะเขายังไม่ลืมบุญคุณที่ผู้นำเครือข่ายสหชุมชนฯไปช่วยผลักดันให้เกิดชุมชน

2 <u>อาชีพและการดิ้นรนต่อสู้</u>

การสร้างความรู้ ความเข้าใจด้านวิถีชีวิตการทำมาหากิน โดยเฉพาะในภาคที่ไม่เป็นทางการ กติกาที่ชาวบ้านใช้ต่อสู่เพื่อความอยู่รอดด้านสังคม เศรษฐกิจ

1) ชุมชนบะขาม

ในชุมชนบะขาม คนส่วนใหญ่จะเริ่มจากอาชีพค้าขาย รับจ้าง เก็บผัก มีอาชีพค้าขายในตลาดและการก่อสร้างซึ่งเป็นอาชีพที่ไม่แน่นอน ทำมาต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีฐานะไม่ค่อยดีนัก ตั้งแต่ต้น แต่กลุ่มเหล่านี้ พยายามปรับ โดยทำงาน มีชั่วโมงที่มากขึ้น ได้ค่าแรงน้อยลง ขายของได้น้อยลง นอกจากนี้จะมีอีกกลุ่มอาชีพหนึ่งที่น่าสนใจ ที่เขาปรับตัวขึ้นมาจากอาชีพที่ไม่มีรายได้ประจำเช่น การขายเร่ เปลี่ยนมาเป็นขายอาหารตามร้าน การเปิดร้านขายในชุมชนก็มีการปรับตัวในชุมชน ทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิต ในอาชีพมากขึ้น

ชาวชุมชนบะขามอีกส่วนหนึ่งก็จะมีการเก็บออมเงินได้สักพักแล้วเปิดเป็นหอพัก เช่น พ่อพิมก็เป็นตัวอย่างเรื่องอาชีพได้มาก พ่อพิมเล่าว่า “*ผมทำมาทุกอาชีพ ด้านขายของเล็ก ๆ น้อย ๆ รับจ้างขุดดิน ขายอาหารในโรงเรียน เข็นรถไอศครีมขาย ฯลฯ ก็จะมีรายได้ส่วนหนึ่งที่เก็บออม*

รวมกับกู้เงินบางส่วนมาสร้างหอพัก พอถึงปัจจุบันอายุมากแล้วผมก็ไม่ได้ค้าขาย จะมีรายได้ประจำจากการเก็บค่าเช่าจากหอพักนี่แหละ"

กรณีของพ่อพิมนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นเรื่องของการปรับตัวที่เกิดจากการเก็บออมสะสมพอสมควร เมื่อมีทรัพยากรมากขึ้นก็มีโอกาสมากขึ้น การเป็นประธานชุมชน ก็ไม่น่าจะเป็นเรื่องผิดปกติอะไร เพราะไม่ได้ใช้ตำแหน่งหน้าที่ความเป็นผู้นำมารับใช้ผลประโยชน์ส่วนตัว การได้มาซึ่งทรัพยากร การสร้างหอพักก็มีเงินกู้จากผู้อื่นมาลงทุน

นอกจากนี้ ยังมีอีกพวกที่ยังดิ้นรนหารายได้เลี้ยงชีพเป็นรายวัน รับจ้าง หาบเร่ ชีวิตก็ไม่ดีขึ้นเท่าไร เมื่อผู้วิจัยถามว่าเขามีความพยายามจะปรับเปลี่ยนกับการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจไม่ คำตอบก็คือเขามีความพยายาม แต่ถ้าเปรียบเทียบคุณภาพชีวิตของคนที่อยู่ในกลุ่มที่หาเช้ากินค่ำ มีรายได้ไม่แน่นอนระหว่างชุมชนบะขามกับชุมชนที่อื่น กล่าวได้ว่าคนจนในชุมชนบะขามยังดีกว่าตรงที่สถานภาพของที่อยู่อาศัยไม่ต้องกังวล ถึงแม้จะไม่มีกรรมสิทธิ์ แต่ก็มีอาณาเขต มีความมั่นคง ยกเว้น คนที่อพยพมาช่วงหลัง เช่าบ้านอยู่ 4-5 ครัวเรือน (ที่พี่บุญเลี้ยง พยายามจะทำสวัสดิการสังคม) ที่หนักสุด คือ ไม่มีที่อยู่อาศัยขออาศัยเพิงของชาวบ้านเขาอยู่ แต่ชุมชนก็ยังเอื้อเฟื้อกันอยู่ว่าเป็นสมาชิกชุมชนที่ชุมชนจะทำสวัสดิการ แล้วเงินที่ให้สมทบทำเรื่องอาชีพก็จะให้คนกลุ่มนี้กู้ด้วย ซึ่งเป็นกลุ่มล่างสุดที่ไม่มีรายได้ประจำ ความมั่นคงที่อยู่อาศัยก็ไม่มี ซึ่งมีไม่เยอะ แต่โดยพื้นฐานของชุมชนทั้งหมดแล้ว ถ้ามองเชื่อมกับชุมชนอื่นๆ เช่น ชุมชนมิตรภาพที่ไม่มีความมั่นคงในเรื่องที่อยู่อาศัย ชุมชนบะขามค่อนข้างดีกว่าพอสมควร

การแก้ปัญหาเรื่องอาชีพนอกระบบของชุมชนบะขาม เป็นการแก้ปัญหาของชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ร่วมมือกันแก้ไข คือ ดูแลร่วมกัน เช่น การจัดตลาดตอนเย็น คิดร่วมกันได้ประโยชน์ร่วมกัน และมีกลุ่มชาวบ้านที่ขาดโอกาสช่วยกันดูแลเงินโครงการ ที่สมทบให้เป็นกองทุนก็จะดูแลเรื่องอาชีพให้กู้เพื่อทำอาชีพทำให้คนมีโอกาส แต่ความเข้มแข็งของชุมชน คือ ทำให้คนมีโอกาสชีวิตที่ดีขึ้น

2) ชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพ ช่วงเศรษฐกิจดีรายได้แต่ละครัวเรือนค่อนข้างสูง แต่ต้องปรับเปลี่ยนกันออกไปทำงาน เช่น ตี 3 สามีออกไปถีบสามล้อ กลับมาบ้าน 6 โมง ภรรยาก็ออกไปขายของ พอสามีกินข้าวเสร็จ ถ้ามีงานก่อสร้างก็ออกไปทำ

ช่วงที่เกิดภาวะวิกฤตเขาก็ปรับวิธีการขาย เช่น ขายที่ บ.ข.ส. ไม่ได้ก็หาทางไปขายตามงานศพ เทศกาลต่างๆ จำเป็นที่ต้องแสวงหาช่องทางที่จะทำอาชีพค้าขาย ไม่ว่าวิธีใดๆ ก็ตาม จริงๆแล้วเขาไม่อยากออกไป เพราะการเดินทางไปขายที่ห่างไกลก็ต้องจ่ายค่าจ้างหมารถไป – กลับ การ

เตรียมของ แต่ถ้า บ.ข.ส. จะทำให้ขายสะดวกที่จะนำของไปขาย การต่อสู้ดิ้นรนของคนในชุมชนมิตรภาพโดยทั่วๆ ไป ลำบากกว่าชุมชนเหลักเมือง เพราะคนค่อนข้างเยอะ ส่วนใหญ่มิตรภาพ จะไม่มีกองทุนที่เอาไปทำชีพ หน่วยงานหรือแหล่งทุนภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน ก็ให้มาในรูปของการส่งเสริมอาชีพ แต่ชุมชนมิตรภาพก็เอาเงินเหล่านั้นมาซื้อวัสดุ ทำถนน ทางเท้า เริ่มแรก มีเงินหมุนประจำวันในระบบออมทรัพย์ พอระยะหลังไม่ได้ทำออมทรัพย์ อาศัยเพียงเงินกู้จากภายนอก

เมื่อประเมินผลเท่าที่โครงการวิจัยฯ ได้ทดลองให้การสนับสนุนงบประมาณไปช่วยงานพัฒนาการอาชีพ โดยไปทดลองให้ในรูปแบบของการกู้ยืมระยะสั้นแล้วหมุนมาใช้ เป็นการจัดการภายในกลุ่มเล็กๆภายใน 14 คน เป็นเงินให้ไม่เกิน 2,000 บาท เมื่อขายได้กำไรมาเขาก็หักกลับคืนให้คนอื่นยืมต่อ (ไม่ได้ให้ทั้ง 14 คน ให้เฉพาะคนที่ไม่มีทุน จึงให้กู้คิดเป็นครั้งๆ ซึ่งการทดลองอันนี้ จะคล่องตัวกว่าออมทรัพย์ที่ให้ยืมเป็นรายเดือน การจัดการง่ายกว่าการลงรายละเอียดเรื่องบัญชี เหมาะสำหรับ 1) การช่วยคนที่ขาดเงินทุนหมุนเวียนในการซื้อของ 2) ชุมชนเองนำเงินจำนวนนี้ไปจับจ่ายให้กับสมาชิก มีความคล่องตัว แต่ทำกลุ่มใหญ่ไม่ได้ ทำเฉพาะกลุ่มย่อยที่จำเป็น

3) ชุมชนหลักเมือง

การได้มาของพื้นที่ในการประกอบอาชีพขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์เป็นหลัก การจะเข้าถึงได้โดยเงื่อนไขความสัมพันธ์เดิม เช่น การรถไฟช่วยดูแลพึ่งพาอาศัยกัน พอมาระยะหลังมีการเปลี่ยนคนเก่าย้ายออก ให้คนใหม่เข้ามาทำ จึงขาดตรงนี้ไป เพราะฉะนั้นเกี่ยวกับกลุ่มอาชีพไม่มีกลุ่มที่ชัดเจน ที่ทำหน้าที่ในการประสานต่อรอง จากการเปลี่ยนแปลงตรงนี้ ทำให้เกิดการแย่งชิงพื้นที่จากคนจนที่เป็นชุมชน เป็นผู้ประกอบการจากภายนอกเข้ามาประมูลดำเนินการ พื้นที่ทั้งหมด เช่น ห้องน้ำ บ.ข.ส. เป็นต้น ไม่ให้มีใครเข้าไปค้าขาย นี่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เพราะว่า กลุ่มอาชีพไม่มีการจัดตั้งที่ดี ไม่มีพลังในการต่อรอง การที่จะคัดค้านการเข้ามาของผู้ประกอบการภายในชุมชนได้ ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของกลุ่ม จึงเกิดสถานการณ์อย่างนี้ขึ้น ถ้าเปรียบเทียบกับกลุ่ม รถตุ๊กๆ รับจ้าง เขามีระบบการจ่ายค่าพื้นที่ให้กับรถไฟอย่างต่อเนื่อง มีการจัดการค่าคิว ทำให้เขาสามารถอยู่ได้ มีกำลังที่จะปกป้องอาชีพ ปัญหาที่เกิดของหลักเมืองก็มีช่องทางออก เพราะว่า การต่อสู้ถ้าได้พื้นที่เดิมก็ไม่สามารถทำได้จำเป็นต้องแสวงหาพื้นที่ใหม่ ต้องอาศัยพื้นที่ในเขตชุมชนตัวเอง ซึ่งอยู่ในทำเลที่สามารถทำมาค้าขายได้ เปิดร้านขายอาหาร เข็นรถออกมาขายกาแฟ หรือไม่ก็เปลี่ยนอาชีพใหม่เลย เช่น คนที่มีเงินทุนก็ไปซื้อรถซื้อคิวสองแถวที่ บ.ข.ส. การเปลี่ยนอาชีพส่วนใหญ่ทำเดี่ยว อาชีพเดิมก็ยังทำแต่เปลี่ยนพื้นที่จากรถไฟมาขายอยู่หน้าปากซอย หรือหาที่เหมาะๆ ตามตลาด ตลาดโต้รุ้ง (เปลี่ยนอาชีพใหม่น้อยมาก มีอยู่รายเดียวเปลี่ยนจากขายของมาออกเงินกู้) การซักผ้าก็ยังทำแต่จะมีคู่แข่ง ก็คือ ร้านที่มีเครื่องซักผ้าใหญ่ๆ

แบบหยอดเหรียญ แต่ก็มีการปรับมากเป็นซื้อเครื่องซักผ้ามาใช้ได้เร็วขึ้น แต่ค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น คือ ค่าไฟฟ้า มี 2 ครัวเรือน

กล่าวโดยสรุป ภาพของหลักเมืองเรื่องของการทำมาหากินเมื่อเจอสภาวะแบบนี้สามารถดำรงอยู่ได้เพราะมีการอุดหนุนจากโครงการไม่ว่าจะเป็น SIF มิยาซาวา หรือโครงการที่ทางเทศบาลที่เขาให้มาในรูปแบบให้เปล่า แต่ถ้ามาจาก พ.ช.ม. SIF รูปของเงินยืม หมายความว่า มีเงินก้อนจากกองทุนเข้ามาในชุมชน เพื่อจะรองรับสถานการณ์ เช่น พี่ทองดำ แกก็กู้เงินจากส่วนนี้ไปซื้อคิวรถเมล์รับจ้างประจำทาง เงินที่ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก เข้ามาในชุมชนได้เพียง 2 -3 ปีก็มีปัญหาต่างๆ นานา ขณะเดียวกันเมื่อมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ ทำให้เกิดการใช้เงินตรงนี้ ถ้าหากปล่อยการบริหารจัดการเรื่องการเงินเป็นไปอย่างเก่าโดยไม่ปรับปรุงให้เกิดการมีส่วนร่วมและการกระจายผลประโยชน์สู่สมาชิกอย่างดปร่งใสและเป็นธรรมก็คงจะมีปัญหามากกว่านี้ ในด้านการปรับเปลี่ยนอาชีพของชาวชุมชนหลักเมืองยังไม่มาก เพิ่มความหลากหลายของอาชีพ เดิมใช้ที่รถไฟพอถูกแบ่งพื้นที่ก็ต้องหาทางออกเป็นรถเข็น เปลี่ยนที่ขายใหม่ ส่วนคนที่เป็นกรรมการบางส่วนก็รองาน อีกส่วนออกไปหางานใหม่ทำเป็นรับจ้างแบกของ รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว รับจ้างเล็กๆ น้อยๆ บางคนเปลี่ยนมาเก็บขยะ งานที่ไม่ได้ทำงานเขาก็ไปหาผัก ตกปลามากิน ทางออก คือ พยายามไม่ให้มีค่าใช้จ่าย เนื่องจากไม่มีรายได้ ส่วนกิจกรรมเรื่องอาชีพในภาวะวิกฤตที่เทศบาลเข้ามาสนับสนุนส่งเสริมในชุมชนเป็นครั้งๆ ก็ไม่สามารถรองรับได้ เพราะไม่ต่อเนื่องและรายได้ของคนในชุมชนก็ไม่ได้ดีขึ้น

3. <u>การต่อสู้ด้านสิทธิมนุษยชนและที่อยู่อาศัย</u>

1) ชุมชนบะขาม

กรณีที่ดินชุมชนบะขาม ก่อนที่โครงการวิจัยฯ จะเข้าไปเป็นการต่อสู้ โดยอาศัยพึ่งพิงคนข้างนอกช่วยกันคิด ขบวนการต่อสู้ไม่ได้มีการเคลื่อนทั้งขบวน นอกจากการชุมชนุมประท้วงแล้วชาวบ้านก็ไม่ได้รับรู้เรื่องอะไร เกี่ยวกับการไปเสนอข้อมูล ให้ข้อมูลการติดต่อกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เรื่องที่ดินเป็นหัวใจของชุมชนนี้ เพราะทุกอย่างโยงเข้ากับที่ดินหมด พอเรื่องที่ดินถูกนำมาใช้ในการเคลื่อนทุกอย่างในชุมชน เราจะเห็นความสำคัญว่าจริงๆ คุณูปการของปัญหาที่ดินมีมาก อย่างไรก็ตาม ต่อไปข้างหน้าอาจเป็นปัญหาขึ้นมาถ้าทุกคนได้กรรมสิทธ์ที่ดินที่ต่อสู้ บะขามอาจจะไม่เป็นชุมชนลักษณะนี้อีกต่อไปก็ได้ กล่าวคืออาจจะมีการขายที่ดินของตนไปส่วนหนึ่ง อีกส่วนที่เหลือล้อมรั้ว สภาพสังคม ความสัมพันธ์แบบเครือญาติที่มีอยู่เดิมก็คงจะเปลี่ยนไป คำถามก็คือถ้าสมมุติว่า เมื่อหมดประเด็นปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินแล้ว คนในชุมชนจะยังคงเกาะเกี่ยวกันอย่างแนบแน่นหรือเปล่า

เรื่องที่ดิน หลังจากโครงการเข้ามา มีการศึกษาในชุมชนเองมีการรับรู้มีขบวนที่สร้างความเข้าใจให้เป็นกลุ่มก้อนมากขึ้นไม่เฉพาะกลุ่มผู้นำ การเชื่อมความเข้าใจ ความรับรู้ไปให้แต่ละหลังคาเรือนขยายวงได้เร็วขึ้น จากเรื่องของที่ดินสร้างให้เกิดผู้นำ เรียนรู้ระบบการจัดการในเรื่องอื่นๆ เช่น กองทุน 1 ล้าน ทำให้ชาวบ้านร่วมมีระบบการจัดการที่ชัดเจน โปร่งใส การแบ่งบทบาท ทำหน้าที่ตรงนี้ได้เรียนรู้จากเรื่องของการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะแต่เดิมการทำงานเรื่องของการพัฒนาการเรียนร้องสิทธิ์ไม่ค่อยให้ความสำคัญ เรื่องของการกระจายข้อมูล ความโปร่งใส การจัดการที่เป็นระบบ การแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจน มีการดูแลเรื่องของการคานอำนาจ เช่น กรรมการเรื่องเงินผู้นำจะไม่เข้าไปเป็นกรรมการตรงนั้น จะมีคนอื่นเข้ามา นี่เป็นภาพที่เราเห็นมันสร้างกระบวนการเรียนรู้ได้อีกระดับ

ถ้ามองถึงระบบสาธารณูปโภคเทียบกับชุมชนแออัดอย่างมิตรภาพ บะขามไม่ได้เผชิญอุปสรรค์เรื่อง การขยายตัวด้านสาธารณูปโภค ถูกปฏิบัติเหมือนชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในเมือง บางทีการไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่ได้เป็นอุปสรรค์ของการขยายน้ำประปา ไฟฟ้า ถนน เทศบาลเข้ามา

2) ชุมชนมิตรภาพ

การต่อสู้เรื่องที่ดินของชุมชนมิตรภาพซึ่งมีพื้นที่อยู่ในเขตที่รถไฟนั้น มีการดำเนินการต่อสู้เรียกร้องมานาน แต่ในระยะหลัง ชุมชนมิตรภาพมีแนวทางการต่อสู้ที่แตกต่าง ไปจาก ชุมชนอื่น ๆ คือไม่ร่วมขบวนการต่อสู้เรื่องการเช่าที่รถไฟ นักพัฒนาเอกชนมองว่า ทั้งนี้เพราะชาวชุมชนมิตรภาพเขาเชื่อแนวทางการซื้อที่อยู่อาศัยใหม่ของผู้นำซึ่งสามารถคุมสถานการณ์ของสมาชิกในชุมชนได้ "*การเป็นผู้นำเดี่ยว จะนำพาให้ชาวบ้านเชื่อได้นานขนาดไหน ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์กับทางนโยบาย ด้วยว่าสิ่งที่แกคิดว่าจะเอาเงินมาซื้อที่แปลงใหม่ ข้างนอก แบ่งให้ชาวบ้านอยู่ ระยะหลังเริ่มไม่มั่นใจว่าจะได้ เกิดความไม่มั่นใจต่อเครือข่ายฟื้นฟูที่ไม่สามารถอธิบายให้ชัดเจนได้ว่า ในระยะยาวถ้าเช่าแล้วจะได้รับสิทธิ์อะไรบ้าง*"[14]

ในเรื่องการได้รับสถานะของชุมชนและได้รับการบริการจากรัฐ เช่น ได้ไฟฟ้า ประปา ศาลาฯลฯ นั้น ชุมชนมิตรภาพได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพราะบทบาทของผู้นำที่โดดเด่น แต่ชาวบ้านทั่วไปไม่ได้ตื่นตัวมีส่วนร่วมมากนัก การสร้างความรู้ ความเข้าใจของชุมชนด้านสิทธิมนุษยชนที่อยู่อาศัย การมีส่วนร่วมด้านบริหารจัดการ การเข้าถึงบริการของรัฐโดยเฉพาะประเด็นที่อยู่อาศัยของชุมชนมิตรภาพนั้นยังคงต้องช่วยกันพัฒนาและส่งเสริมกันต่อไป

3) ชุมชนหลักเมือง

[14] สัมภาษณ์ ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

สำหรับชุมชนหลักเมืองนั้น เรื่องที่อยู่อาศัยของชุมชนหลักเมือง มี 2 ที่ คือ ที่รถไฟกับที่สาธารณะ ที่รถไฟระยะหลังคนอื่นเข้าไปจองที่สร้างเป็นบ้านชั้นเดียว กลายเป็นว่าคนในพื้นที่รถไฟเป็นคนส่วนน้อย คนที่เป็นคนกลุ่มเดิมที่เป็นกำลังหลักจะอยู่ที่ที่ถูกกำหนด คนที่ตกสำรวจมีมากกว่าคนที่อยู่เดิมในที่รถไฟ คนที่อยู่ในที่รถไฟส่วนใหญ่เป็นคนที่เข้ามาอยู่ทีหลัง ซึ่งไม่ค่อยเข้าไปมีบทบาทต่อสู้ มีแต่คนที่เป็นเจ้าของที่อยู่ในเครือข่ายฟื้นฟู ส่วนประเด็นกรณีที่สาธารณะยังไม่มีการเคลื่อนไหว เขารอดูตัวอย่างของชุมชนบะขามในการต่อสู้ อยากที่จะไปเรียนรู้กับชุมชนบะขาม

สาเหตุจากการแยกของกลุ่มพื้นฟูที่สัมพันธ์กับสหชุมชนกับพื้นที่ตั้งขึ้นใหม่ เพื่อจะเคลื่อนไหวร่วมกับเครือข่ายฟื้นฟูเรื่องที่ดินเป็นปัญหาที่เกิดจากการสื่อสาร การถ่ายทอดข้อมูลความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องนโยบายการเช่าซึ่งไม่สามารถที่จะทำได้ อีกด้านหนึ่งมีการถูกขัดขวาง หรือไม่ให้ความร่วมมือของอีกกลุ่มซึ่งขัดแย้งกัน นี่คืออุปสรรคสำคัญสำหรับการเคลื่อนไหวเรื่องที่ดิน ของคนในชุมชนหลักเมือง แต่อย่างไรก็ตามคนที่มีปัญหาในพื้นที่รถไฟเป็นคนส่วนน้อยของคนในชุมชน คือมีเพียง 7-8 ครอบครัวเท่านั้น พลังการต่อสู้จึงไปอยู่ที่กลุ่มที่มีปัญหาในที่สาธารณะมากกว่า

การปรับปรุงสภาพชุมชน ระยะหลังนี้สภาพแวดล้อม มีการปรับปรุงดีขึ้น มั่นคงสะอาดขึ้น มีความเชื่อมั่นของชุมชนมากขึ้น มีบทบาทที่ร่วมกับเครือข่ายชุมชนอื่น เกี่ยวกับเรื่องการพัฒนา เข้าร่วมกิจกรรมกับเทศบาล กิจกรรมการวางแผนที่จะได้มาของงบประมาณที่ทุ่มเข้ามาสนับสนุน แต่ที่จะเข้าร่วมพัฒนาที่ตัวเองจัดขึ้นในชุมชน โดยผ่านองค์กรพัฒนาเอกชน หรือหน่วยงานที่เข้าไปสนับสนุนอาศัยบทบาทชุมชนร่วมมือกันทำยังไม่ดีพอ เพราะความรู้ ความเข้าใจ การมองสถานการณ์ภายในชุมชนยังไม่ชัดเจน ยังมองว่าตัวเองต้องได้รับ เขาต้องมาช่วย ยังไม่เชื่อมั่นตัวเองพอว่าจะทำได้ เพราะฉะนั้นมองตรงนี้ว่า การผ่านจากระบบเครือญาติ ระบบกลุ่มย่อย อาชีพมาเป็นกลุ่มกิจกรรม ยังจำเป็นต้องมีการยกระดับทางความคิด หรือ การรับผิดชอบมากขึ้นกว่าเดิม แต่บทบาทที่ผ่านมา ทำให้เขาขาดการสรุปบทเรียน มีหลายอย่างที่เขามีความเชื่อมั่นมากขึ้น ระยะหลังเราไปทำการทดลองเขารู้สึกไตร่ตรองถึงการที่จะทำกิจกรรมมากกว่าการติดใจง่ายๆ รวดเร็ว เช่น ระยะหลังมาออมทรัพย์ก็เกิดวิกฤต 2 รอบ ก็พยายามฟื้นซึ่งคิดว่าเป็นกิจกรรมหลักที่จะทำต่อ และสามารถช่วยสมาชิกได้จริง มีการปรับเรื่องกองทุนที่มา เมื่อก่อนคิดง่ายๆ ว่า ได้มาก็จ่ายไป แต่ตอนนี้เริ่มตระหนักถึงปัญหาของการได้เงินทุนมาบริหารที่สร้างความยากลำบากในการทำงานของชาวบ้านและผู้นำ

4 <u>การเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน</u>

1) ชุมชนบะขาม

เมื่อโครงการเข้าไปแรกๆ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านจะเพิ่มขึ้น มีการขยายฐานจากแกนนำ 8-9 คนทำให้การมีส่วนร่วมมีหลายระดับทั้งร่วมทำและร่วมรับผลประโยชน์ แต่ต่อมาในเรื่องของการร่วมรับผลประโยชน์เริ่มมีปัญหา คือ การกระจายผลประโยชน์ไม่เท่าเทียมและทั่วถึง ชาวบ้านมองว่า การจัดสรรผลประโยชน์ในชุมชนยังไม่เป็นระบบ ตั้งแต่สมัยพ่อพิมยังเป็นผู้นำอยู่ แม้แต่การจัดสรรผลประโยชน์ในกลุ่มที่ใกล้เคียงกับพ่อพิมซึ่งเป็นชาวบ้านกลุ่มที่ไม่ได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ตาม

ในประเด็นความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนนอกจากพิจารณาที่ประเด็นการมีส่วนร่วมและการกระจายผลประโยชน์สู่สมาชิกแล้ว ผู้นำยังมีความสำคัญยิ่ง ชุมชนบะขามนั้น ไม่ถึงกับเกิดการแตกแยกในระดับผู้นำ แต่จะมีการแสวงหาหรือส่งต่อผู้นำขึ้นไปตามสถานการณ์ของชุมชน สมัยพ่อพิมขึ้นมาเป็นผู้นำนั้น ชุมชนมีความต้องการผู้นำที่ซื่อสัตย์ เป็นที่เคารพนับถือขึ้นมาเป็นตัวแทนต่อสู้ให้กับชาวบ้าน เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน พอสถานการณ์เปลี่ยนมีเงินกองทุนอื่นๆ ภาพของพ่อพิมที่เป็นผู้นำที่สมถะ ซื่อสัตย์ ยังไม่พอ ชุมชนต้องการผู้นำที่สามารถที่จะไปสานต่อกับภายนอก ภาพของพี่บุญเลี้ยงจึงถูกหนุนเข้ามาเช่นเดียวกับผู้นำอย่างพี่จารุณีที่ถูกหนุนขึ้นมาจากชุมชนเท่านั้น แต่พี่บุญเลี้ยงก็ทำงานในภาพของผู้นำชุมชน ออกไปประสานกับเครือข่ายชุมชนเมือง แต่พอขึ้นมาสักพักเราวิเคราะห์ได้ว่าชุมชนเริ่มจะสับสนในภาวะผู้นำ เพราะว่าพี่บุญเลี้ยงกับพี่จารุณีขึ้นมา บางคนตั้งคำถามว่า คล่องไปหรือเปล่า เริ่มมีประเด็นความไว้เนื้อเชื่อใจ มีการชั่งน้ำหนักกันระหว่างความซื่อสัตย์แต่ไม่คล่อง กับคนคล่องกับทำงานได้ดี แต่ว่ายังไม่ค่อยน่าไว้ใจ กรรมการเองเขากำลังชั่งใจกัน ระยะหลังที่เราเข้าไปมีคนมากระซิบ เขาเริ่มมองวา คิดถูกหรือเปล่าที่เอาพี่บุญเลี้ยงขึ้น ชาวบ้านตามไม่ทัน เพราะฉะนั้นในเรื่องขององค์กรจริงๆ แล้วยังไม่ลงตัวว่า อำนาจเบ็ดเสร็จอยู่ที่ใคร ที่สำคัญคือ องค์กรประสานเรื่องผลประโยชน์กันได้ไม่ขัดแย้งกัน เอื้อกันอยู่ ถ้าถามว่าเข้มแข็งหรือไม่ปัญหาอยู่ที่ระหว่างการเปลี่ยนถ่ายผู้นำ อาจจะเร็วเกินไป ตัวชาวบ้านเองยังสับสนอยู่ เขามองว่าตัวองค์กรอยู่ได้ แต่ถามว่าดีหรือไม่ เขาก็ไม่แน่ใจว่า อย่างเก่าดีกว่า หรืออย่างใหม่ดีกว่า

ในด้านกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน กิจกรรมออมทรัพย์ ถ้าเรามองว่าเราไปเสริมกิจกรรมที่เขามีในแง่ความรู้ เงินทุนก็เป็นผลดี ที่เราเสริมเข้าไปเรื่องอาชีพ เงินกู้ที่เราเสริมเพื่อประกอบอาชีพ สำหรับคนด้อยโอกาสที่ไม่มีโอกาสที่จะไปรู้ทางอื่น

กล่าวโดยสรุป ในชุมชนบะขามที่เห็นคือการที่มีผู้นำที่เป็นครอบครัวเดียวกันอาจจะเป็นปัญหาประการหนึ่ง และการที่มีกิจกรรมสนับสนุนเข้ามามาก ขณะที่ชุมชนเองมีภาวะจำกัด ชาวบ้านดิ้นรนก็จะเกิดช่องว่างระหว่างตนในชุมชนทั้งผู้นำและสมาชิกมากขึ้น ส่วนเรื่องข้อมูลข่าวสาร อาจจะยังไม่ถ่ายเทเท่าไรในเรื่องของการพัฒนาโครงการต่างๆ ก็ยังจำกัด ผู้นำมีกิจกรรมข้างนอกมาก ข้างในขาดการสื่อสาร กับกลุ่มต่างๆ ทำให้กลุ่มที่ไม่ชอบผู้นำอยู่ ก่อนแล้วก็ปล่อยข่าวมาชนกันเรื่องทำลายในชุมชน จึงเกิดการสับสน ดังนั้นชุมชนยังจะต้องพิจารณาประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้เพื่อหาทางปรับปรุงแก้ไขให้เกิดความเข้มแข็งต่อไป

2) ชุมชนมิตรภาพ

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในชุมชนมิตรภาพ ค่อนข้างจะขาดการมีส่วนร่วมในการบริหารงานร่วมกันของสมาชิก แต่ไปเด่นอยู่ที่บทบาทผู้นำเดี่ยวในฐานะที่เป็นแกนหลักที่ทำหน้าที่ทั้งผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำเครือข่ายต้องอธิบายควบคู่กันไปด้วย เพราะการมีผู้นำเดี่ยวมาตลอด ทำให้การมีส่วนร่วมไม่ค่อยมี จะเห็นว่าหลายคนมีความเห็นโดยเฉพาะชาวบ้านที่คัดค้านมาตลอด อย่างพี่วิเชียร แต่พี่โอก็ไม่สนใจ เอาตัวเองเข้าแลกกับการเปลี่ยนแปลง ขอให้ชาวบ้านอยู่ข้างหลัง ถ้าดีก็ดีไป ถ้าไม่ดีก็เลิก เพราะฉะนั้นความเป็นองค์กรยิ่งอ่อนกว่าชุมชนหลักเมือง เพราะไม่มีบทบาทอะไร ผู้นำที่สำคัญในชุมชนมิตรภาพนี้มี พี่โอ พ่อทวีป ลูกชายยายพลับ ทำงานกันอยู่ 3-4 คน เท่านั้นเอง ตรงนี้เรื่องการมีส่วนร่วมไม่ค่อยมี เป็นการบริหารภายในของผู้นำ ส่วนของชาวบ้านก็มีหน้าที่ที่จะทำตาม ขึ้นอยู่กับกิจกรรมที่เข้าไป ถ้าหากสถานการณ์ยังเป็นเช่นนี้ ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนก็จะเป็นเพียงความเข้มแข็งของผู้นำกลุ่มหนึ่งซึ่งขาดพลังการมีส่วนร่วมจากสมาชิก และต่อไปก็จะมีความยากลำบากในการสืบทอดบทบาทการนำที่เป็นตัวแทนของชุมชนในระยะยาว

ปัญหาของการทำงานของผู้นำในชุมชนมิตรภาพ คือไม่ได้จัดกระบวนการเรียนรู้ และเพิ่มความรู้ ความเข้าใจปัญหาการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรที่เขา ซึ่งชุมชนมิตรภาพยังต้องพิจารณาในเรื่องผู้นำและการมีส่วนร่วมของสมาชิกเพื่อให้เกิดการพัฒนาและเสริมสร้องค์กรชุมชนและชุมชนให้เข้มแข็งด้วยพลังของคนในชุมชนเอง

3) ชุมชนหลักเมือง

เมื่อพิจารณาถึงความเป็นองค์กรชุมชนของชุมชนหลักเมือง การจะเรียกว่าเป็นองค์กรยังไม่ชัดเจนนัก เพราะเป็นเสมือนการเริ่มต้นเป็นกลุ่มที่ยังก้าวไม่ผ่านไปสู่ความเป็นองค์กร กล่าวคือยังเป็นการรวมตัวแบบหลวม ๆ จากเครือญาติมาสู่ผู้นำกิจกรรมกลุ่มย่อย พอสถานการณ์ภายนอกรุกเข้าไป จึงจำเป็นจะต้องทำหน้าที่เรื่องของความเป็นองค์กรตัวแทนระดับชุมชนทั้ง ๆ ที่ชุมชนเองยังไม่พร้อม การที่จะสร้างความเป็นองค์กรที่เข้มแข็งนั้น ต้องมีการยกระดับจากชุมชนที่ไม่เป็นทางการมาเป็นชุมชนที่ได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการโดยชุมชนต้องจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในมารองรับก่อน ประการต่อมาหน่วยงานรัฐและภาคเอกชนจากภายนอกที่เข้าไปก็ต้องทำความเข้าใจสถานะและเงื่อนไขภายในชุมชนก่อนที่จะพิจารณาสนับสนุนให้ตรงกับปัญหาความต้องการและศักยภาพของชุมชน ในชุมชนก็มีข้อจำกัดของผู้นำที่ยังขาดพื้นฐานของความคิดหรือการวิเคราะห์ที่จะนำพากระบวนการพัฒนา พูดถึงเรื่องขบวนการทำงานเริ่มมีปัญหาเพราะไม่ได้เตรียมความคิด ไม่มีกระบวนการในการวิเคราะห์ ผู้นำจึงไม่สามารถจะทำขบวนการในการพัฒนาได้ หลัก ๆ จะออกมาในรูปแบบของการมีส่วนร่วมวิเคราะห์ ตัดสินใจ ร่วมมีบทบาทต่อการพัฒนาขึ้นต่อผู้นำเป็นหลัก ซึ่งผู้นำได้รับอิทธิพลจากทางเครือข่าย ทางชุมชนก็เตรียมรับแต่ละเรื่องถ้ามาจากเทศบาลก็ไหลลงมา

ตามแผน คนที่มีตำแหน่งหน้าที่อย่างเป็นทางการก็รับหน้าที่ไป ภายในชุมชนไม่มีโอกาสที่จะมาวิเคราะห์ตัวตนคืออะไร ความจำเป็นคืออะไรดังนี้เป็นต้น

ความเข้มแข็งบนพื้นฐานของปัญหาความขัดแย้งมันยิ่งบั่นทอน พอขัดแย้งปัญหาทุกอย่างก็จะขึ้นต่อกระแสของความขัดแย้ง ทั้งการแบ่งกลุ่มขึ้นอยู่กับสายความสัมพันธ์ของเครือญาติและผลประโยชน์ที่ครอบคลุมบรรยากาศของชุมชน ถ้าพูดถึงการมีส่วนร่วม ประชุมสมาชิกเมื่อไหร่ก็เกิดปัญหาเมื่อนั้น ถ้าไม่ได้เปิดการประชุมก็เป็นเรื่องดี มีการประชุมเฉพาะกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กิจกรรมที่เข้าไปตอบสนองการแก้ปัญหา ชุมชนไม่ได้มีโอกาส หรือไม่มีบทบาทในการเลือก การตัดสินใจส่วนใหญ่ได้มาตามแผนที่เครือข่ายได้ประชุมและเลือกไว้ให้ พอผู้นำชุมชนตกลงเอา ผู้นำก็มีหน้าที่มาเตรียมรองรับให้เห็นเป็นรูปร่างของการประชุมตัดสินใจ ทุกอย่างที่เกิดขึ้นไม่ได้มีกระบวนการในการพัฒนาจริง ๆ ในเรื่องของการจัดการทรัพยากรโดยผ่านตัวแทนคือผู้นำ ซึ่งชุมชนหลักเมืองยังจะต้องจัดปรับขบวนการพัฒนาภายในในด้านการพัฒนาผู้นำและกลุ่มให้เข้มแข็งและไม่ตกอยู่ภายใต้การชี้นำและอุปถัมภ์จากเครือข่ายหรือหน่วยงานภายนอกจึงจะทำให้เกิดการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนในระยะยาวได้

5. <u>ปัญหาในการรวมตัวเป็นเครือข่ายและความร่วมมือระหว่างภายในชุมชนกับภายนอก</u>

1) ชุมชนบะขาม

ถ้าจะมองเครือข่ายต้องมองตัวผู้นำที่จะไปสร้างเครือข่ายข้างนอก ตัวองค์กรชุมชนอาจจะยังไปไม่เป็นขบวนการ กรณีบะขามเห็นได้ชัดว่า พี่บุญเลี้ยงไปเข้าเครือข่าย ไม่ได้เอาตัวองค์กรเข้าไป ตัวผู้นำเข้าไปเป็นกรรมการเครือข่ายชุมชนเมืองที่เกิดขึ้นใหม่ เดิมบะขามเข้ากับสหชุมชน ต่อมาเริ่มมีความขัดแย้งในเรื่องการจัดการทรัพยากรจากภายนอกทำให้เกิดความมึนตึงระหว่างผู้นำเครือข่ายกับชุมชน มีปัญหาในเรื่องการเลือกตั้งประธานชุมชนชุดปัจจุบัน ที่ผู้นำเครือข่ายสหชุมชนเข้าไปสนับสนุนฐานของอีกฝ่ายหนึ่ง คือการเมืองภายนอกส่งเข้ามาในเรื่องสงครามตัวแทน แต่ต่อมาก็สามารถจัดการแก้ไขปัญหาลงไปได้ทำให้ชุมชนไม่เกิดความแตกแยกโดยอาศัยความร่วมมือในเรื่องการต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นฐานของการแก้ปัญหา

ในแง่บทบาทของเครือข่ายที่เข้ามาช่วยสนับสนุนองค์กรสมาชิกนั้น ตัวเครือข่ายชุมชนเมืองที่พี่บุญเลี้ยงเข้าไปเป็นเลขาอยู่นั้น เขาจะเข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนอย่างไรบ้างมองได้ไม่ชัดเจนนัก แต่ผลที่ออกมาก็มีทั้งผู้นำและองค์กรชุมชนด้วยที่ไปประสานแล้วส่งกลับมาที่ชุมชนก็มี เช่น เรื่องการสนับสนุนของเทศบาล และกองทุนต่าง ๆ ตลอดจนการประสานงานกับแหล่งทุนภายนอกทำให้ชุมชนบะขามได้รับประโยชน์จากการร่วมเครือข่ายต่าง ๆ ด้วยดี

2) ชุมชนมิตรภาพ

ชุมชนมิตรภาพเป็นที่ตั้งของเครือข่ายสหชุมชน ที่ทำการส่วนใหญ่จะใช้ทำกิจกรรมของเครือข่ายมากกว่ากิจกรรมการพัฒนาของมิตรภาพ เช่น การทำเอกสารโครงการ การจัดการประชุมประจำเดือนของกรรมการเครือข่าย สมาชิกของชุมชนมิตรภาพจะไม่ค่อยได้ใช้ประโยชน์จากเครือข่ายโดยตรงมากนัก บทบาทของเครือข่ายที่มีผู้นำจากชุมชนมิตรภาพมาเป็นผู้นำเครือข่ายจึงไปโดดเด่นอยู่ที่สมาชิกชุมชนอื่น ๆ ในประเด็นของการประสานงานแก้ไขปัญหาร่วมกันของเครือข่าย ทั้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่อยู่อาศัย การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและอาชีพของคนในแต่ละชุมชน และการร่วมมือกับนักการเมืองท้องถิ่นและหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนเป็นสำคัญ

3)ชุมชนหลักเมือง

ตัวเครือข่ายสหชุมชนเองในบทบาทไม่ได้เล่นในเชิงขบวนการหรือการบรรลุเป้าหมาย ส่วนใหญ่เน้นเรื่องการจัดการให้ คิดให้ บอกให้ทำ ส่วนชุมชนหลักเมืองก็อยู่ในสถานะผู้รับ เพราะฉะนั้นการที่จะมองผลเชิงพัฒนาเรื่องขบวนการไม่ค่อยมี แนวคิดที่จะนำไปสู่การยกระดับของสมาชิก หรือมีเวทีต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้วเป็นเวทีที่จะได้มาซึ่งกลุ่มเป้าหมายคือผู้รับประโยชน์ แต่วิธีการในการจัดการอย่างไรนั้น

สำหรับเครือข่ายฟื้นฟูก็มีปัญหากับสมาชิกเหมือนกัน เช่น เครือข่ายเองทำหน้าที่ในการสื่อสารข้อมูล จัดเวทีวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่องปัญหาชุมชนที่สมาชิกของตัวเองประสานอยู่ ก็ได้รับการขัดขวางจากเครือข่ายสหชุมชน เพราะเป็นคู่ขัดแย้งในพื้นที่ เครือข่ายฟื้นฟูเองก็ยังไม่มีประสบการณ์การทำงาน เพราะเครือข่ายสหชุมชนมีประสบการณ์ 4-5 ปี เครือข่ายฟื้นฟูเลยกลายเป็นเครือข่ายที่อาศัยความสัมพันธ์และการพึ่งพาให้คนอื่นเข้ามาช่วยงาน เช่น ขอให้เครือข่ายสลัม 4 ภาค เข้ามาช่วยอธิบายเป็นต้น

ความสับสนของสมาชิกในชุมชนหลักเมืองจากการเข้ามามีบทบาทของเครือข่ายสหชุมชนและเครือข่ายฟื้นฟูปรากฏเห็นได้ชัดเจนในชุมชนหลักเมืองนี้ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ที่เครือข่ายฟื้นฟูตั้งขึ้นมา ทางเครือข่ายสหชุมชนก็ตั้งด้วย เรื่องที่อยู่อาศัย ถ้าเครือข่ายฟื้นฟูเช่า เครือข่ายสหชุมชนก็เช่าด้วย ในระยะยาว ถ้าบทบาทของทั้งสองเครือข่ายยังไม่เป็นเอกภาพกันและชุมชนหลักเมืองเองก็ยังไม่สามารถพัฒนาความเข้มแข็งของตนให้หลุดพ้นจากการอุปถัมภ์ ชุมชนหลักเมืองก็จะมีแต่ความสับสนและอาจจะไม่สามารถสร้างพลังความร่วมมือจากภายในชุมชนขึ้นมาดูแลแก้ปัญหาชีวิตความเป็นอยู่ของตนได้อย่างเต็มที่

6. <u>วิเคราะห์รูปแบบแนวทางการพัฒนาในโครงการวิจัยและปฏิบัติการ</u>

1) ชุมชนบะขาม

ประเด็นแรกที่โครงการวิจัยและปฏิบัติการเริ่มทำในชุมชนบะขาม จะต้องหาประเด็นร่วมที่ชุมชนมีวิกฤตอยู่เพื่อจะดึงการมีส่วนร่วมให้ชาวบ้านทำกิจกรรมร่วมกันเป็นเป้าหมาย ซึ่งก็คือเรื่องของสิทธิชุมชน กรรมสิทธิที่ดินเป็นหลัก

รูปแบบที่เข้าไปรูปแบบแรกพิจารณาถึงสิทธิชุมชนก่อนเรื่องอื่น ซึ่งมาจากชาวบ้าน ตรงนี้คือยุทธศาสตร์ที่เราวางไว้ ซึ่งก็ประสบความสำเร็จเพราะเป็นเงื่อนไขที่สุกงอมของชุมชนอยู่แล้ว รูปแบบขบวนการที่เราทำงานผ่านเรื่องของประเด็นปัญหาไม่ว่าเรื่องความเป็นอยู่ จะผ่านเรื่องสิทธิชุมชนเป็นหลัก

รูปแบบต่อมา คือพิจารณาการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน การหาจุดอ่อนของชุมชนโดยการให้ชุมชนมีส่วนร่วม เท่าที่ผ่านมาชุมชนขาดการวิเคราะห์ตัวเอง โดยเฉพาะปัญหาเรื่องกรรมสิทธิที่ดินมันยังสับสนในข้อมูลอยู่ ชาวบ้านเองเขาก็ยอมรับว่าต้องการการค้นหาตัวเองโดยเฉพาะเรื่องภาวะวิกฤตกรรมสิทธิที่ดิน เราต้องช่วยกับชาวบ้านร่วมวิเคราะห์ชุมชน แล้วจัดระเบียบชุมชนโดยเฉพาะเรื่องกรรมสิทธิที่ดิน ให้มันเข้ารูปเข้ารอยเพื่อที่จะดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ต่อไป โดยขบวนการที่จะทำรูปแบบตรงนี้เราวางไว้ในเรื่องของการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร ทั้งภายในภายนอกชุมชน ในรายละเอียดเข้าไปทำกิจกรรมที่สนับสนุนเรื่องของการประชุมกลุ่ม การมีส่วนร่วม เอกสารข้อมูลข่าวสาร การถ่ายทอด เราพยายามที่จะร่วมคิดกับชาวบ้าน

รูปแบบที่สาม คือการทดลองใช้วัฒนธรรมชุมชนที่มีอยู่ วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ของชนบทมาเป็นฐานในการทำกิจกรรม การพัฒนาชุมชนสู่องค์กรเข้มแข็งมันก็คาบเกี่ยวกันระหว่างยุทธศาสตร์การมีส่วนร่วมกับยุทธศาสตร์การพัฒนาชุมชน แต่วิธีการที่เราเข้าไปในเรื่องของการจับจุดได้ว่าศาลปู่ตาเป็นวัฒนธรรมที่ยังมีคนเชื่ออยู่มาก เราก็ลองทดลองรูปแบบคือการสร้างพื้นที่สาธารณในศาลปู่ตาให้ทุกกลุ่มในชุมชนสามารถที่จะใช้ตรงนี้เป็นเวทีที่จะสร้างความเข้มแข็ง หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็นเรื่องของการประนีประนอมปัญหาของคนในชุมชนได้เท่าที่ประเมินดูจากการใช้ประโยชน์ในพื้นที่นี้ในเรื่องต่าง ๆ ประสบผลสำเร็จค่อนข้างมากโดยเฉพาะในเรื่องของความขัดแย้ง สามารถที่จะลดความขัดแย้งเพราะการมีพื้นที่แต่ละกลุ่มจำกัดไม่สามารถที่จะมารวมกันได้ ถ้ามีพื้นที่กลางให้สำหรับชุมชนเขามีความรู้สึกว่าตรงนี้เป็นพื้นที่กลางไม่ได้เป็นของคู่ต่อสู้หรือของเขาเองก็สามารถที่จะเข้าไปตรงนั้นได้ เขาสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมแสดงความเป็นเจ้าของชุมชนได้

สำหรับการสร้างรหัสหมาย ที่เราวิเคราะห์ว่าปัญหาของกรรมสิทธิที่ดิน ปัญหาของคนที่มองในชุมชนบะขามเป็นลบอยู่ เป็นอุปสรรค์ต่อเรื่องการเคลื่อนไหว รวมทั้งการทำกิจกรรม เพราะฉะนั้นเรื่องของการสร้างความเข้าใจของคนภายนอกก็สำคัญ คนภายในก็สำคัญ ในระดับวาทะกรรมคนภายนอกมักจะมองกลุ่มที่ไม่ได้รับกรรมสิทธิที่ดินเป็นภาพลบ เพราะกลัวว่ากลุ่มนี้ไปต่อสู้ในประเด็นที่ได้กรรมสิทธิ์ในทางที่ไม่ถูกเขาก็จะมีปัญหา

วาทะกรรมที่คนที่ไม่ได้กรรมสิทธิชอบพูดและเป็นผลลบกับตัวเองคือ “ถ้ากูไม่ได้มึงก็ไม่ได้” เราก็วิเคราะห์ว่า เพราะประโยคนี้ไม่เขาถึงเพิกเฉยคนถึงไม่ค่อยอยากเข้ามามีส่วนร่วมหรืออาจจะแอบไปต่อต้านใต้โต๊ะ การต่อสู้ยิ่งยากขึ้น เราจึงเปลี่ยนวาทะกรรมใหม่คือเราพยายามบอกว่าเป็นพันธมิตร พอสร้างตรงนี้ขึ้นมาสถานการณ์ก็คลี่คลายลง ในระดับภายนอกก็สร้างในลักษณะความเข้าใจว่าชุมชน ซึ่งแต่ก่อนรัฐก็บอกว่าเป็น “ผู้บุกรุก” เราพยายามที่จะบอกว่านี่คือการต่อสู้เพื่อสิทธิของเจ้าของเอง เพราะว่าไม่มีหลักฐานแน่นอน เพราะหลักฐานที่จะแสดงว่าเป็นผู้บุกรุกก็ไม่มีการสร้างตรงนี้ขึ้นมาทำให้สถานการณ์ดีขึ้นเป็นการเอื้อประโยชน์ต่อการเคลื่อนไหว สังเกตได้ชัดว่าชุมชนข้างในก็จะไม่มีคนต่อต้าน ในระดับภายนอกตัวชุมชนเมืองเองก็จะเข้าใจมากขึ้น ในระดับเทศบาลมีการสื่อสารข้อมูลว่าไม่ใช่ผู้บุกรุก มีการจัดประชุมประชาพิจารณ์ มีกิจกรรมที่สร้างรหัสหมายใหม่ นอกชุมชนหลายเรื่อง ผลลัพธ์ที่ออกมาที่เราเห็นว่าเปลี่ยนมากก็คือตัวข้าราชการเองก็อ่อนลงเยอะโดยเฉพาะผู้ว่าราชการจังหวัด ในฐานะคนกลางที่เข้ามารับทราบปัญหาใหม่ เขาสามารถมองได้ทันทีว่าข้อมูลที่ชาวบ้านเสนอมามีเหตุมีผล เขาก็สนับสนุน ซึ่งข้อมูลของบะขามก็น่าที่จะสนับสนุนตัวบะขามเอง

2) ชุมชนมิตรภาพ

จุดจบของมิตรภาพคือผู้นำที่มีอยู่โดดเด่นมาก็เริ่มอ่อนตัวลง ผู้นำใหม่ก็ไม่มี แนวทางที่เราประมวลมาได้ ได้นำไปใช้กับมิตรภาพ ได้ทดลองกับกลุ่มเล็ก พูดถึงการบริหารจัดการในระดับกลุ่มย่อย โดยผ่านกิจกรรมกองทุนส่งเสริมอาชีพของผู้ค้าขาย ใช้กรณีสมาชิก 14 คน

การบริหารจัดการโดยรวมของมิตรภาพเองมีการแบ่งกันเป็นคุ้มๆ การขยายบทบาทของคุ้มมีการพึ่งตัวเองในการบริหารภายใน น่าจะเป็นแนวทางที่สามารถทั้งขยายบทบาทให้คนได้มีโอกาสเข้ามาทำร่วมงานพัฒนา ทั้งไปลดภาระให้ขับออกจากผู้นำหลัก คือผู้นำเดี่ยว (พี่โอ) การสร้างขบวนการกลุ่มเล็กได้คิดว่าตรงนั้นจะส่งผลต่อการพัฒนาในกลุ่มย่อย ที่ทำมาก็อาศัยผู้นำที่ไม่ใช่การแต่งตั้งเป็นผู้นำอาชีพ เป็นผู้ที่นำพาพรรคพวกแสวงหาช่องทางในการประกอบอาชีพ แกเองเป็นคนที่มีบทบาทที่จะไปจัดการการเงินที่เราให้ไปว่าจะมีระเบียบ การจ่ายเงินอย่างไร จะใช้ประโยชน์จากกองทุนนี้อย่างไร อาชีพที่ว่านี้จะนำไปสู่การพัฒนาได้อย่างไร มีหลายครั้งได้เชิญภาคเอกชนเข้ามาแลกเปลี่ยนกับกลุ่ม พูดถึงเรื่องของการสนับสนุนวัตถุดิบให้กับกลุ่มอาชีพ ทำอย่างไรที่จะหาทางใช้เงินทุนหมุนเวียนเกิดความคล่องตัว โดยหาทางซื้อวัตถุดิบให้ถูกลง พอคุยครั้งที่ 2 (ยังไม่ได้ทำ) กำลังจะทำ ระยะหลังทางนักวิจัยไม่ได้เข้าไป ซึ่งเขามีโครงการเข้ามาหนุนช่วยเรื่องของการปรับปรุงสภาพชุมชน มีหลายโครงการ เรื่องสิ่งแวดล้อมจาก DANCED หลักๆ คือต้องการขยายบทบาทของผู้นำในระดับที่เป็นแกนนำการทำงาน

3) ชุมชนหลักเมือง

ปัญหาของชุมชนหลักเมืองมี 2 อย่าง คือประการแรก ทำอย่างไรถึงจะคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งได้ ประการที่สองคือ การลดการพึ่งพาเครือข่าย ๆ ชี้นำ กิจกรรมไม่ค่อยมีชีวิตชีวา ไม่ค่อยมีเวทีที่จะตัดสินใจในระดับกลุ่มย่อย ต้องไปพึ่งพาแนวคิด พึ่งพากระแสของเครือข่าย

ระยะหลังมาในทางปฏิบัติ ทา.โครงการวิจัยฯ เน้นในเรื่องของกิจกรรมที่นำมาสู่ของการส่งผลในทางแก้ปัญหากับชุมชนเป็นจุดแรก และจุดเน้นที่สองคือ ตัวแกนนำคิดว่าจะใช้กิจกรรมเพื่อขยายสมาชิกให้มากขึ้น ถึงปัจจุบันนี้ปัญหาเรื่องความขัดแย้งเริ่มน้อยลงเพราะว่าประธานชาญชัย ได้ลาออก แล้วคุณทองดำ ประสิทธินอก ดำรงตำแหน่งรักษาการณ์ ทุกอย่างบรรยากาศคืนเข้าสู่ และจะฟื้นความสัมพันธ์ ตัวกิจกรรมออมทรัพย์ ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักก็เริ่มแสดงบทบาท ตอบสนองเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ เป็นที่พึ่งทางด้านการเงิน และได้ขยายสมาชิกให้เข้าร่วมมากขึ้น ขณะเดียวกันตามที่เขาได้ไปดูงานร่วมกับชุมชนบะขาม เขาก็ได้ริเริ่มโดยเอาเงินโครงการที่เราสนับสนุนไปเป็นกองทุนที่จะทำเกี่ยวกับเรื่องสวัสดิการ คือกรอบแทนที่จะพึ่งเพื่อที่จะกวาดเงินลงมา (2 รอบแล้ว) ประทะภาวะภายในทำให้ยากในการจัดการมากยิ่งขึ้น ความขัดแย้งยิ่งรุนแรง นี่คือปัญหาที่เขาต้องสะสาง พอเขาเห็นว่ากิจกรรมสามารถที่จะตอบสนองแก้ปัญหาได้ เขาจึงยึดเอาตัวกิจกรรมเป็นหลัก ลดการพึ่งพาจากข้างนอก ซึ่งข้างนอกก็ไม่มีโอกาสเข้ามาเพราะไม่มีกิจกรรม ชุมชนต้องพึ่งตนเองมากขึ้น คู่ขัดแย้งก็ต้องหาเงินใช้หนี้ คุณทองดำ จึงได้ขยายอิทธิพลได้ค่อนข้างดี ขณะเดียวกันต้องมาแก้ปัญหากับกลุ่มที่อยู่กับเครือข่ายฟื้นฟูซึ่งเป็นจุดเล็ก ๆ

เพราะฉะนั้น การคลี่คลายความขัดแย้งและสร้างบรรยากาศความสัมพันธ์เดิม ความร่วมมือจัดให้มีเวทีโดยผ่านกิจกรรม การประชุมหารือ ตัดสินใจจึงเป็นแนวทางที่โครงการฯได้นำมาใช้เพื่อช่วบปรับกระบวนการพัฒนาของชุมชนหลักเมืองเพื่อให้คนในชุมชนได้ร่วมกันจัดการดูแลแก้ไขชุมชนและองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งได้ต่อไป

ผลจากการดำเนินโครงการวิจัยและปฏิบัติการระยะ 2 และ3 พอสรุปแนวทางและรูปแบบการพัฒนาที่ใช้ใน 3 ชุมชนได้ว่า กรณีชุมชนหลักเมืองและทางชุมชนมิตรภาพ ได้ไปใช้ทดลองว่าถ้าทำกับผู้นำกับเครือข่ายโดยตรงจะเข้าไม่ถึงสมาชิก ก็หันไปทำกับกลุ่มย่อยให้เกิดการจัดการกลุ่มเล็ก ๆ ภายใน เป็นการแก้ปัญหาอาชีพไม่เป็นทางการของพวกเขา เป็นการทำงานกับคนจน โดยคนจนจริง ๆ ที่เราไปใช้ทดลองนี้ขึ้นมา ส่วนของชุมชนบะขามเป็นเรื่องของการทำงานที่ให้แนวทางวัฒนธรรมพื้นฐานเข้าไป มีขบวนการเรียนรู้ที่ครบรูปแบบ ให้เขาคิด วิเคราะห์ มีส่วนร่วม สมาชิกรับรู้ข้อมูลบนพื้นฐานของวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับชุมชนชนบทมาก่อน มีผู้นำ มีความเชื่อ มีประเพณี วิถีชีวิตเชื่อมโยงกันอยู่ เกิดการเคลื่อนเห็นผล ซึ่งต่างไปจากแนวทางที่เข้าไปทำในหลักเมืองและมิตรภาพ เป็นการเจาะในบางส่วน เพราะปัญหาคนละอย่างกัน หลักเมืองเป็นชุมชนแออัด

เดิมที่อยู่เป็นแบบหลบมุม พอเกิดเป็นทางการขึ้นมาไม่มีความสามารถที่จะดำเนินการด้านบริหาร เกิดข้ออ่อนด้อยในการดำเนินกิจกรรม พอเกิดการอุปถัมภ์จากข้างนอก (เครือข่าย) เข้ามา ซึ่งก็มีข้อจำกัด และข้ออ่อน ทำให้ไม่ช่วยให้ข้างในเข้มแข็งขึ้น แต่กลับปล่อยให้เกิดการแตกแยก แต่ข้างในเกิดความคลี่คลาย โดยวิธีสร้างกิจกรรมในการให้กลุ่มทดลองทำ การดูงานก็มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม การวิจัยแลปฏิบัติการพัฒนาของ 3 ชุมชนดังกล่าวยังต้องดำเนินการต่อเนื่องจากภาคประชาชนคือจากผู้นำและสมาชิกของแต่ละชุมชนเองที่จะต้องสรุปและสังเคราะห์บทเรียนตลอดจนการหาแนวทางในการทำงานร่วมกันเพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นและสามารถอยู่ร่วมกันกับชุมชนอื่น ๆ บนพื้นฐานความเสมอภาคและประสานพลังความร่วมมือต่อกันได้อย่างยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง**วิวัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง** (เอกสารอัดสำเนา)

บัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ (2542*) รายงานการประเมินผลการดำเนินงานโครงการความร่วมมือเพื่อการพัฒนาชุมชนเมือง*, สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ, หน้า 31-38

พัชรินทร์ ลาภานันท์ ธนะจักร เย็นบำรุง และจรัญญา วงษ์พรหม ใน อคิน รพีพัฒน์ (2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ หน้า 128.

ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์(2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง**, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ, หน้า 199

บทที่ 3

ชุมชนบะขาม

ประวัติและพัฒนาการของชุมชน

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบะขามถือได้ว่าเป็นชุมชนดั้งเดิมที่ถูกห้อมล้อมด้วยความเจริญในลักษณะของชุมชนเมืองคล้าย ๆ กับชุมชนดั้งเดิมอื่นในขอนแก่น เช่น ชุมชนโนนทัน ชุมชนเมืองเก่า แต่มีความต่างของอายุและการเกิดขึ้นมาของชุมชน ลักษณะเฉพาะของชุมชนบะขามที่ทำให้โครงการฯสนใจเลือกเป็นชุมชนที่ทำการศึกษาเพราะ เป็นชุมชนที่มีการถือครองที่ดินสองลักษณะในพื้นที่ชุมชนเดียวกัน คือ ส่วนหนึ่งเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และอีกส่วนหนึ่งไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นจุดแตกต่างจากชุมชนอื่น บะขามเป็นชุมชนใหญ่ที่มีเนื้อที่ประมาณ 300 ไร่

ทิศเหนือ จดบึงทุ่งสร้าง (หลักฐานในระยะหลังบอกว่าจดถนนประชาสโมสร)

ทิศใต้ จดถนนศรีจันทร์

ทิศตะวันออก จดศูนย์สร้างทาง แขวงการทางขอนแก่น

ทิศตะวันตก จดถนนชาตะผดุง และศูนย์ส่งเสริมสุขภาพเขต 6 (ศูนย์อนามัยแม่และเด็ก)

สภาพพื้นที่จะสูงทางทิศใต้แล้วลาดลงไปทางบึงทุ่งสร้าง มีถนนตัดผ่านกลางชุมชนที่สามารถทะลุจากถนนศรีจันทร์ไปออกถนนประชาสโมสรได้ **(ดูแผนผังชุมชนหน้า 3)**

การคมนาคมติดต่อระหว่างชุมชนกับภายนอกสะดวก ชาวชุมชนบะขามส่วนมากใช้รถจักรยานยนต์และรถยนต์ส่วนตัวเป็นพาหนะ ส่วนที่ไม่มีรถส่วนตัวจะใช้บริการรถประจำทางที่วิ่งเข้าออกไม่น้อยกว่า 20 เที่ยวต่อวัน นอกจากนี้ก็มีรถรับจ้างสามล้อเครื่องเหมาตามระยะทางได้

ชุมชนบะขามเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีอายุเกือบ 80 ปี และมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ทำให้ผู้คนสนใจอพยพเข้ามาตั้งรกรากในชุมชนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนปัจจุบันมีบ้านเรือนกระจายกันอยู่อย่างหนาแน่นทั้งที่อยู่อาศัยในบ้านของตนเองและเช่าอยู่ ชุมชนนี้จะมีบ้านเรือนและห้องเช่ามาก เพราะทำเลอยู่ใกล้สถานศึกษาและสถานที่ราชการ เช่น โรงเรียนพาณิชยการขอนแก่น โรงเรียนมหาไถ่ศึกษา สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตขอนแก่น ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพ เขต 6 โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น ศูนย์สร้างทางขอนแก่น เป็นต้น

จำนวนประชากรในชุมชนบะขามมีทั้งสิ้น 1,266 คน 351 ครอบครัว (สำรวจของชุมชนเมื่อปี 2541) แต่จากการสัมภาษณ์ประธานและกรรมการชุมชนปรากฏว่า จำนวนประชากรของชุมชนบะขามน่าจะมีมากกว่านี้ เพราะการสำรวจของคณะกรรมการทำเฉพาะบ้านเรือนบริเวณศูนย์กลางชุมชน แต่บริเวณริมถนนใหญ่ โดยเฉพาะด้านถนนศรีจันทร์และชาตะผดุงซึ่งมีห้องแถวเปิดเป็นร้านค้าหรือบริษัท/ห้างร้านเป็นจำนวนมากไม่ได้ถูกนับรวมเข้ามาในการสำรวจของชุมชน อันเนื่องมาจากห้องแถวบางแห่งเป็นสถานที่ที่ไม่มีคนอยู่ประจำ (ใช้เฉพาะเป็นที่ประกอบการ) รวมทั้งผู้ที่อาศัยบริเวณดังกล่าวมักจะไม่ถือว่าตนเองเป็นคนในชุมชนบะขาม ทั้งนี้เพราะคนเหล่านี้มีความเป็นปัจเจกที่ไม่ต้องพึ่งพิงชุมชนสูง ดังนั้นจำนวนประชากรของบะขามจากการสำรวจจึงมีน้อยกว่าความเป็นจริง

ความเป็นอยู่ของชุมชนบะขาม โดยทั่วไปเหมือนกับชาวชุมชนเมืองอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในบ้านที่อาศัยถึงร้อยละ 82.73 การมีมิเตอร์น้ำประปาเป็นของตนเองถึงร้อยละ 91.82 ขณะที่ต่อจากบ้านอื่นในชุมชนเพียงร้อยละ 8.18 เช่นเดียวกับมิเตอร์ไฟฟ้าที่เป็นของชุมชนเองร้อยละ 92.73 และได้รับบริการสาธารณูปโภคภายในชุมชนเพียบพร้อมที่ชาวชุมชนพอใจ ไม่ว่าถนน ทางเดินเท้า ระบบระบายน้ำในชุมชน ระบบกำจัดขยะในชุมชน ไฟฟ้า ประปา/ น้ำใช้ (อัตราความพึงพอใจของชาวชุมชนจากการสำรวจข้อมูลเรียงตามลำดับคือ ร้อยละ 76.58, 72.73, 53.15, 63.06, 83.78 และ 80.18 ตามลำดับ) ซึ่งข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชุมชนบะขามมีลักษณะทางกายภาพที่ค่อนข้างดี โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับชุมชนแออัด ซึ่งส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการบริการด้านสาธารณูปโภคจากรัฐเท่าที่ควร เนื่องจากอาศัยอยู่ในพื้นที่บุกรุก นอกจากนั้นอัตราเฉลี่ยของประชากรต่อหลังคาเรือนของบ้านเรือนในชุมชนที่ตั้งบ้านละประมาณ 46 ตารางวา[1] และการได้รับการบริการทั้งการทำบัตรประจำตัวประชาชน ตลอดจนทะเบียนสำมะโนประชากรจากเทศบาล แสดงให้เห็นถึงการเข้าถึงการบริการของรัฐในทุกด้านเทียบเท่าชาวชุมชนเมืองขอนแก่นอื่น ๆ

[1] อัตราเฉลี่ยที่ประเมินจากพื้นที่ศูนย์กลางชุมชน เนื้อที่ 27 ไร่ 3 งาน71 ตารางวา ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ต่อจำนวนครัวเรือนที่อาศัยในบริเวณดังกล่าว

2. ความเป็นมาของชุมชน

คำว่า “บะขาม” น่าจะเพี้ยนมาจาก “ป่าขาม”[2] เพราะเดิมทีพื้นที่บริเวณนี้เป็น ป่าละเมาะ ซึ่งมีต้นไผ่ โจด เต็ง จิกและมะขามขึ้นอยู่มากมาย และเป็นพื้นที่นาของชาวบ้านโนนทัน ชุมชนใหญ่ดั้งเดิมของเมืองขอนแก่นซึ่งตั้งอยู่ริมบึงแก่นนคร นอกจากนั้นอาณาเขตบางส่วนที่ติดกับบึงทุ่งสร้างของพื้นที่บ้านบะขาม ยังเป็นแหล่งปลูกผักตลอดจนหาปลาของชาวบ้านเพื่อนำไปบริโภคและขายในตลาดกลางเมืองอีกด้วย

บริเวณบางส่วนของบ้านบะขามเป็นโคกหิน ซึ่งมีหินสีขาวและสีแดงที่สามารถนำไปใช้ในการก่อสร้างได้กระจายอยู่ทั่วไป และน่าจะเป็นที่มาของคำว่า “โคกตะลุง” ซึ่งแปลว่า โคกหิน อย่างไรก็ตาม อายุของการตั้งถิ่นฐานของบ้านบะขามนั้น ไม่มีหลักฐานด้านเอกสารปรากฏอย่างชัดเจน แต่จากการสอบถาม สัมภาษณ์และประชุมกลุ่มชาวบะขามที่มีอายุตั้งแต่ 60 ถึง 90 ปี จำนวนกว่า 20 คน ของนักวิจัยโครงการ อาจประเมินถึงลักษณะและพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านบะขาม ได้ดังนี้

ช่วงปี 2464-2470 คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในบะขามนั้นคือคนในตระกูล “ภูธร” ที่อพยพมาจากอำเภอจตุรพักตร์พิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีนายจันดาและนายพลอย ภูธร เป็นผู้นำรุ่นแรกที่เข้ามาตั้งบ้านเรือน ระยะนั้นบ้านบะขามมีคนขอนแก่นซึ่งคาดว่าจะเป็นลูกหลานบ้านโนนทันมาปลูก “เถียงนา” อยู่ห่าง ๆ กัน 7-8 ราย

ปี 2482 เริ่มมีคนอพยพเข้ามาจับจองที่ดินบ้านบะขามมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเดียวกับยายสุดใจ ชาญฤทธิ์ (84 ปี ปัจจุบันยังอาศัยอยู่ในชุมชนบะขาม) ซึ่งย้ายมาจากอำเภอหนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น เพื่อมาบุกเบิกที่ทำกินอันอุดมสมบูรณ์บริเวณบ้านบะขาม

ปี 2484 ทางอำเภอจึงยกฐานะให้บ้านบะขามเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ โดยขึ้นอยู่กับตำบลพระลับ อำเภอเมืองขอนแก่น และตั้งให้นายจันดา ภูธร เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ซึ่งคาดว่าในระยะนั้นบ้านบะขามเริ่มกลายเป็นชุมชนที่มีครอบครัวจากจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน เช่น กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี และนครราชสีมา ทะยอยเข้ามาจับจองที่ดินกันไม่น้อยกว่า 30

[2] ข้อมูลจากการประชุมกลุ่ม (Focus Group) คนเฒ่าคนแก่ในชุมชนเมื่อเดือนพฤษภาคม 2542

ครอบครัว [3] โดยมีการล้อมรั้วและปักหลักเป็นแนวเขต [4] (กัญญาณัฐ, 2542 หน้า 46) ผู้ที่อพยพเข้ามาจะถางที่เพื่อทำทางเกวียนและทางเดินเท้าใช้สัญจรไปมาและเป็นเส้นทางที่ผู้หญิงได้ลำเลียงค้า เช่น พืชผัก ปลา หอย ออกมาขายในตลาด ส่วนผู้ชายก็ออกมาเป็นกรรมกรรับจ้างก่อสร้างในเมือง

ปี 2514 เทศบาลเมืองขอนแก่น (ฐานะในขณะนั้น) ได้ขยายเขตการปกครองจากเดิม 4.031 ตารางกิโลเมตร มาเป็น 46 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ของบ้านบะขามและบ้านใกล้เคียงในเขตตำบลพระลับเดิม ฐานะของบ้านบะขามจึงเปลี่ยนไปเป็น “ชุมชนบะขาม” ในเขตเทศบาลเมืองขอนแก่น โดยตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่เป็นตัวแทนของรัฐในการดูแลราษฎรในหมู่บ้านถูกยกเลิกไปโดยปริยาย แต่ช่วงเดียวกันนั้นเทศบาลฯ ก็ไม่ได้แต่งตั้งผู้นำอย่างเป็นทางการขึ้นมาทำหน้าที่แทน จนกระทั่งในปี **2533** มีการแต่งตั้งประธานชุมชน เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการคนแรกขึ้น

ภูมิลำเนาของคนในชุมชนจากข้อมูลการสำรวจครัวเรือนชุมชนบะขามของ โครงการฯ ซึ่งดำเนินการในเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม 2542 พบว่ามีประชากรเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนบะขามยาวนานกว่า 20 ปีถึงร้อยละ 72.73 ที่เหลือร้อยละ 16.36 อยู่ในชุมชนมา 6-15 ปี และ 16-20 ปี ร้อยละ 7.27 ส่วนผู้ที่เพิ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานไม่ถึง 5 ปี มีเพียงร้อยละ 3.64 แสดงว่าการขยายตัวอย่างมากของชุมชนบะขามอยู่ในช่วงก่อนปี 2522 ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับข้อมูลผลการสอบสวนราษฎรที่เข้าครองที่ดินพิพาทบ้านบะขาม รวม 142 ราย ของคณะกรรมการสอบสวนฯของจังหวัดขอนแก่น[5] ซึ่งได้รายงานในการประชุมคณะกรรมการประสานการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐส่วนจังหวัดขอนแก่น (กบร.ส่วนจังหวัดขอนแก่น) ที่รัฐตั้งขึ้นมาเพื่อพิจารณาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความขัดแย้ง เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน(ดังจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป) ระบุว่า *“มีราษฎรเริ่มทยอยเข้าครอบครองที่ดินเป็นช่วง ๆ นับตั้งแต่ปี 2464 เป็นต้นมา โดยมีราษฎรเข้าครอบครอง 2 รายในช่วงปี 2464-2470 ต่อมาช่วงปี 2471-2480 จำนวน 4 ราย ปี 2481-2490 จำนวน 15 ราย ปี 2491-2500 จำนวน 24 ราย ในช่วง 2501-2510 มีราษฎรเข้ามาครอบครองมากที่สุดถึง 36 ราย”*และทยอยเข้ามาเรื่อยจนถึงปัจจุบัน มีราษฎรอยู่ในบ้าน

---

[3] ข้อมูลจากแหล่งเดียวกัน

[4] กัญญาณัฐ อ้วนหวัน “การปรับตัวทางสังคมของชุมชนย่อยในเมืองหลัก : กรณีศึกษาชุมชนย่อยบะขาม”, วิทยานิพนธ์ สาขาพัฒนาชนบทศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ปีการศึกษา 2542.

[5] รายงานการประชุมครั้งที่ 1/2537 ลงวันที่ 30 พฤษภาคม 2537 ของคณะกรรมการสอบสวนเรื่องกรณีพิพาทที่ดินบ้านบะขาม แต่งตั้งคณะกรรมการครั้งที่ 1681/2537

บะขามหรือชุมชนบะขามทั้งสิ้นกว่า 350 ครัวเรือน และอยู่ในบริเวณที่ดินพิพาท 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา จำนวน 154 ครัวเรือน

ภูมิลำเนาเดิมของคนในชุมชนส่วนใหญ่จะอพยพมาจากขอนแก่น ซึ่งหมายถึง พื้นที่ข้างเคียงชุมชนและตามชนบทที่อยู่ชายขอบของเมือง จากข้อมูลที่ได้จากการสำรวจครัวเรือนของโครงการฯ พบว่ามีมากถึงร้อยละ 53.96 และอพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ดถึงร้อยละ 10.39 กาฬสินธุ์ร้อยละ 8.41 จะเห็นได้ว่าถึงแม้จะมาจากต่างจังหวัด ส่วนใหญ่จะเป็นจังหวัดที่อยู่ติดฝั่งตะวันออกของเมืองขอนแก่น เพราะก่อนที่จะเดินทางเข้ามาในตัวเมืองต้องผ่านชุมชนบะขาม (ซึ่งเดิมเป็นบ้านบะขามขึ้นกับตำบลพระลับ)

3. **ประเพณีและวัฒนธรรม**

จากที่กล่าวแล้ว บ้านบะขามเป็นชุมชนดั้งเดิม และกลุ่มตระกูลที่เข้ามาอาศัยอยู่ในระยะแรกก็ยังเกาะกลุ่มกันอยู่ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นการสืบทอดประเพณี วัฒนธรรมจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ มาจึงยังคงมีอยู่ อาจจะปรับรูปแบบไปบ้างตามยุคสมัย แต่บางส่วนก็ยังคงวัตถุประสงค์ดั้งเดิมไว้ เช่น บุญเบิกบ้าน ซึ่งเป็นการทำบุญประจำปีจากการเริ่มตั้งบ้านตั้งเรือน เป็นการเลี้ยงผีที่คุ้มครองบ้าน ปัจจุบันจะเพิ่มมหรสพขึ้นมาสมโภชน์ที่กลางหมู่บ้านในคืนก่อนทำบุญแล้วเช้าก็เลี้ยงพระ งานนี้จะมีช่วงเดือนมีนาคม ส่วนเดือนเมษายนเป็นงานประเพณีมหาสงกรานต์ ชุมชนบะขามยังยึดถือแบบแผนประเพณีดั้งเดิมโดยผู้เฒ่าผู้แก่จะใช้ประเพณีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่เป็นกิจกรรมในการถ่ายทอดแนวคิดและความสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นใหม่และผู้อาวุโสโดยการให้ศีลให้พรควบคู่ไปกับการอบรมสั่งสอน

ศาลปู่ตามีมาตั้งแต่ช่วงไหนไม่มีใครบอกได้ แม้แต่แม่สุดใจ ชาญฤทธิ์ แม่เฒ่าวัย 84 ปี ซึ่งเข้ามาอยู่ในชุมชนรุ่นแรก ๆ ยังเล่าว่า *"เข้ามาอยู่ก็เห็นศาลปู่ตาแล้ว แต่ก่อนจะเข้าไปไหว้ศาลต้องหม่น (มุดหรือแหวก) ป่าเข้าไป"* พ่อแก้ว ภูธร ผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 ต่อจากพ่อคือ นายจันดา ภูธร เล่าว่า "ตอนเด็ก ๆ พ่อก็พาไปไหว้ปู่ตาแล้ว ตอนไหว้จะมีข้าว 1 ปั้น เหล้า 1 ไห(เป็นเหล้าอุที่ใส่ไหมีแกลบแล้วเติมน้ำลงไป) ไก่ 1 ตัว โดยจ้ำจะเป็นผู้นำไหว้" จ้ำคนแรกคือพ่อใต้ เมื่อพ่อใต้ตายผู้เป็นจ้ำต่อคือพ่อคำ พ่อโม้ และพ่อพิมพ์ (คนปัจจุบัน) ตามลำดับ ชาวบ้านหลายคนเล่าถึงอภินิหารย์ของปู่ตามากมายเช่น แม่เปลี่ยน ภูธร เล่าว่า *"เคยมีคนสร้างทางจะมาไถที่เอาศาลปู่ตาออก ถูกบิดหำเกือบตาย ต้องให้พ่อโม้(จ้ำ) ไปทำพิธีขอชีวิตจากปู่ตาจึงหาย"* ชาวบ้านที่จะเข้ามาขุดหินบริเวณโคกตะลุงก็จะต้องขออนุญาตปู่ตาก่อนจึงไม่เจ็บป่วย บางคนทำผิดต่อปู่ตาจะมีอันเป็นไป ถ้าไม่ไปขอขมาปู่ตาก็ไม่หาย หรือถ้ามีคนที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ จ้ำก็จะพาไปบอกปู่ตา เด็กเล็ก ๆ ร้องไห้ไม่หยุดไปจุดธูปบอกปู่ตาเด็กจะหยุดร้อง เหล่านี้เป็นคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมาจากคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนสู่ลูกหลาน จนปัจจุบันการสืบทอดพิธีไหว้ศาลปู่ตาก็ยังทำกันอยู่โดยทำในช่วงเดือนเมษายน

ของทุกปี และจ้ำจะเป็นผู้กำหนดว่าเป็นวันไหน พิธีกรรมในปัจจุบันเปลี่ยนไปจากเดิมที่เคยทำอย่างง่าย ๆ ไหว้เสร็จแล้วก็แยกย้ายกันกลับบ้านมาเป็นพิธีที่มีขั้นตอนมากขึ้น แต่ก็ยังคงพิธีกรรมเดิมบางอย่างไว้และเพิ่มเติมพิธีสงฆ์ มีการเลี้ยงพระ 9 รูป จากนั้นเฒ่าจ้ำ (พ่อพิมพ์)เป็นผู้นำกล่าวถวายอาหารคาวหวานที่ชาวบ้านนำมา โดยแต่ละคนจุดธูป 7 ดอกไหว้แล้วแบ่งปักไว้ที่ตัวไก่ ขนม หรือของอื่น ๆที่ตนนำมาอย่างละดอก ที่เหลือปักรวมไว้ในกระถางธูป เมื่อจ้ำทำพิธีไหว้เสร็จ ก็จะรอให้ปู่ตารับประทานอาหารที่ชาวบ้านนำมาเซ่นไหว้ประมาณครึ่งชั่วโมง จากนั้นจะมีคนทรงซึ่งเป็นชาวบ้านในชุมชน(แม่เขียว มุ่งรวยกลาง) ทำพิธียกขันห้า(ดอกไม้สีขาว 5 ดอก ธูป 5 ดอก และเทียน 5 เล่ม)เชิญผีปู่ตาเข้าร่างทรง เพื่อพูดคุยถามทุกข์สุข และให้ชาวบ้านซักถาม ชาวบ้านบางคนขอให้ช่วยเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน บางคนขอหวย บางคนขอให้ช่วยให้หายจากเจ็บป่วย จากนั้นให้ร่างทรงผูกข้อมือเป็นศิริมงคล หลังจากนั้นรับประทานอาหารร่วมกัน บางครั้งมีการฟ้อนรำ สนุกสนานมากขึ้น คนที่มาร่วมงานมีทั้งผู้ใหญ่และเด็ก

ความเชื่อในอภินิหารย์ของปู่ตาเปลี่ยนไปจากเดิมที่กลัวอิทธิฤทธิ์ที่จะถูกกระทำให้เจ็บป่วยหากลบหลู่ มาเป็นการขอด้วยการบนบานศาลกล่าว เช่น ขอให้ลูกหายเจ็บป่วย ขอให้ลูกสอบเข้าเรียนได้ สอบเข้าทำงานได้ เมื่อได้ผลสำเร็จตามที่บนบานไว้จะแก้บนด้วยหมู เป็ด ไก่ ดังนั้นและยังมีการขอเลขหวยโดยอธิษฐานขอแล้วไปขูด หรือเอาแป้งโรยต้นไม้หน้าศาลแล้วตีออกมาเป็นเลขจากลายไม้ ศาลปู่ตาในปัจจุบันจึงเป็นที่พึ่งพิงทางใจและเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนมากกว่าการกลัวอิทธิฤทธิ์เหมือนในอดีต

ส่วนพิธีกรรมทางศาสนาเดิมชาวบ้านบะขามจะทำกิจกรรมทางศาสนาที่วัดป่าแห่งหนึ่งใกล้ชุมชนเนื่องจากอาณาเขตบ้านบะขามกว้างครอบคลุมถึงวัดนี้ด้วย ชาวบ้านหลายคนเป็นโยมอุปฐากของวัด ต่อเมื่อเมืองขยายเจริญขึ้นมากบ้านบะขามจึงดูจะอยู่ห่างไกลจากวัดนี้ขึ้นทุกที ห่างไกลโดยระยะทางและห่างไกลโดยกำลังทรัพย์ ชาวบ้านบางคนสะท้อนว่า *“ตอนนี้วัดใหญ่โตเกินกว่าชาวบ้านจะเข้าไปเพราะชาวบ้านเป็นคนจน”* ในช่วงปี 2539 ชาวบ้านเกิดการแบ่งแยกทางความคิด คือ เกิดการเปรียบเทียบความแตกต่างของฐานะคนรวยและคนจน กรณีตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับวัด คือ ชาวบ้านมีความรู้สึกว่า พระสงฆ์เลือกปฏิบัติกับชาวบ้านที่เป็นคนจน *“ชาวบ้านบ่สมวัดเพิ่น”* นี่เป็นคำพูดที่ชาวบ้านพูดกัน ปัญหาที่เกิดต้นเหตุมาจากการเผาศพซึ่งเดิมชาวบ้านจะจัดพิธีฌาปนกิจศพที่วัดป่าแห่งนั้น มาช่วงหลังทางวัดเก็บค่าใช้จ่ายในอัตราสูงมากจนชาวบ้านไม่มีเงินให้และมีความรู้สึกว่าวัดไม่เต็มใจรับ เช่น ชาวบ้านจะจัดงานศพลูก พระไม่ยอมขึ้นเทศน์ให้ ชาวบ้านคิดว่าเป็นเพราะพระคิดว่าคนจนไม่มีปัจจัยติดกัณฑ์เทศน์ หรือแม้แต่จะทอดผ้าบังสุกุลพระไม่ยอมไปทอดที่โลงศพบนเมรุ บอกว่าร้อนให้เอาผ้าบังสุกุลมาวางไว้ที่ศาลา จึงทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าวัดที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนได้หายไปและอยากมีวัดเป็นของชุมชน จึงผลักดันให้ชาวบ้านต้องสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นอยู่บริเวณติดบึงทุ่งสร้างเพื่อเป็นวัดที่พึ่งของคนจน ในช่วงปี 2542 มีกรณีการฟ้องร้องเรื่องกรรมสิทธิ์

ที่ดิน สำนักสงฆ์แห่งใหม่นี้เนื่องจากนายทุนอ้างว่าประธานชุมชน (พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน) บุกรุกที่ดินที่ของเขาเพื่อทำสำนักสงฆ์ ชาวบ้านร่วมกันต่อสู้เพราะความจริงที่ดินที่ใช้ตั้งสำนักสงฆ์เป็นที่สาธารณประโยชน์ของชุมชน แต่นายทุนบอกว่าเป็นที่มีโฉนดแล้ว ประธานชุมชนในฐานะจำเลยต้องประกันตัวออกมาในวงเงิน 200,000 บาท โดยชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนนำที่ดินของตนเองไปเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันทั้ง ๆ ที่ไม่มีความสัมพันธ์เป็นเครือญาติกับประธานชุมชนแต่อย่างไร

ด้านระบบเครือญาติในชุมชนบะขาม การศึกษาพบว่า ตระกูลที่มีสมาชิกมากและเป็นสายสืบทอดผู้นำชุมชน คือตระกูล**ภูธร** ซึ่งอพยพมาจากจังหวัดร้อยเอ็ด ดังนั้นในระยะแรกคนในตระกูลภูธรได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านติดต่อกันมา 3 รุ่น ตระกูลใหญ่นอกจากนี้ก็มีตระกูล**ชาญฤทธิ์** ซึ่งเป็นรุ่นแรกที่เข้ามาอยู่ในชุมชนเช่นกัน รุ่นต่อมาจะมีตระกูลมีบุญเปี่ยม ย้ายมาจากจังหวัดอุดรธานีในช่วงปี พ.ศ. 2495 และตระกูล**มุ่งรวยกลาง** ซึ่งย้ายมาจากจังหวัดนครราชสีมาเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2500 ในปัจจุบันแม้ลูกหลานในตระกูลเหล่านี้จะแยกย้ายออกนอกชุมชนไปบ้างแล้ว แต่ก็ยังมีคนเก่าแก่และลูกหลานอยู่ไม่น้อยกว่า 8-10 ครัวเรือนในแต่ละตระกูล ดังนั้น **ความเหนียวแน่นในเชิงความสัมพันธ์เครือญาติก็ยังมีให้เห็นชัดเจนในบะขามโดยโยงใยกับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมและการเลือกผู้นำชุมชนที่ผ่านมา** จะเห็นได้จากข้อมูลสัมภาษณ์ครัวเรือนพบว่า หากกิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีแล้วชาวชุมชนเข้าร่วมเกือบครบทุกครัวเรือน และประเภทกิจกรรมที่เข้าร่วมมากที่สุดคือ ทอดกฐิน/ผ้าป่า งานสงกรานต์ ออกพรรษา วันปีใหม่และไหว้ศาลปู่ตา โดยเฉพาะประเพณีไหว้ศาลปู่ตา ซึ่งปัจจุบันชุมชนที่อยู่ในเขตเทศบาลแทบไม่เหลือศาลปู่ตาในชุมชนแล้ว

กล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ของชุมชนบะขามส่วนหนึ่งมาจากความสัมพันธ์เครือญาติโดยโยงใยกับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมประเพณีจากคนรุ่นก่อนสู่ลูกหลานรุ่นหลังชุมชน บะขามคือชุมชนดั้งเดิม มีอายุเกือบ 80 ปี ที่มีการปรับตัวจากวิถีชีวิตที่ดำเนินแบบชุมชนชนบทดั้งเดิม มีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติอย่างใกล้ชิด ใช้ชีวิตที่เรียบง่าย อาศัยอาชีพทางการเกษตร ทำนา ปลูกผัก หาปลา เลี้ยงชีวิต ซึ่งผูกพันกับภูมิปัญญาและความเชื่อดั้งเดิม ทั้งพุทธศาสนา และการถือผีปู่ตา มาสู่ความเป็นสังคมเมือง โดยกระบวนการขยายเขตเทศบาล ซึ่งมีกระแสที่เข้ามากระทบหลายด้านที่ชาวชุมชนต้องปรับตัวจาก “ชาวบ้าน” สู่ “ชาวเมือง” อาทิ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ทั้งถนน น้ำประปา ไฟฟ้า ควบคู่กับการคืบคลานของระบบเศรษฐกิจ การค้าขายที่เข้ามาแทนอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีข้อจำกัดที่ไม่สามารถดำเนินต่อไปในชุมชนเมือง อันเนื่องมาจากเหตุผลเรื่องข้อจำกัดด้านการใช้ที่ดิน ตลอดจนข้อกำหมายของรัฐ เช่น การห้ามเลี้ยงสัตว์บางประเภทตามระเบียบของเทศบาล อันเป็นรูปแบบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่ยกเลิกตำแหน่งผู้นำคือ “ผู้ใหญ่บ้าน” เมื่อปี 2514 และไม่ได้แต่งตั้งผู้นำอย่างเป็นทางการมาทำหน้าที่แทนผู้ใหญ่บ้าน “บ้านบะขาม” ที่เปลี่ยนมาเป็น “ชุมชนบะขาม” จึงเกิดภาวะสุญญากาศผู้นำ มีลักษณะต่างคนต่างอยู่

ปัจจัยทั้งหมดมีส่วนทำให้ “บะขาม” เดินทางเข้าไปสู่ความเป็นชุมชนเมืองมากขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนั้นกระแสความเป็นเมืองได้โอบล้อมเข้ามา เช่น การเกิดขึ้นของสถานที่ตั้งหน่วยงานราชการ รัฐวิสาหกิจ สถาบันการศึกษา ตลอดจนแหล่งการค้าขายของเมืองขอนแก่น ที่ทำให้ชาวบะขามต้องปรับตัวทั้งด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ห่างเหินกันมากขึ้นเพราะมี “คนนอก” เข้ามาซื้อที่ดิน บ้านเรือน ร้านค้ามากยิ่งขึ้น คนเดิมที่เป็นเจ้าถิ่นหลายคนขายบ้าน ย้ายออกไปนอกชุมชน ส่วนที่เหลือก็ปรับตัวจากอาชีพเกษตรกรรมและรับจ้างมาสู่การค้าขาย และการสร้างหอพัก แฟลต ห้องเช่า รองรับนักเรียน นิสิต นักศึกษา ข้าราชการที่เข้ามาซื้อหรือเช่าที่พักอาศัยในชุมชนบะขามมากยิ่งขึ้น

4. อาชีพและการทำมาหากิน : วิถีชีวิตที่ต้องปรับตัว

ชาวบ้านบะขามในสมัยก่อนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพปลูกผัก หาปลา รวมทั้งค้าขาย รับจ้างก่อสร้างและขุดหินขาย จากการบอกเล่าของยายเขียว มุ่งรวยกลาง อายุ 70 ปี ซึ่งเข้ามาอาศัยในชุมชนนี้เมื่อปี 2500 ว่าเดินทางค้าขายมาจากอำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา เดินเท้ามาเรื่อย ๆ ตามทางรถไฟจนถึงขอนแก่น และได้รับการบอกเล่าว่าบ้านบะขามอุดมสมบูรณ์จึงเข้ามาตั้งบ้านเรือน ในช่วงนั้นชาวบ้านมีอาชีพขุดหินซึ่งอยู่บริเวณโคกหินทางตะวันออกขาย โดยมีพ่อค้ามารับซื้อราคารถหกล้อละ 30 บาท จนถึง 120 บาท มีทั้งหินสีขาวและหินสีแดง(หินสีขาวนำไปบดเพื่อผสมปูนก่อสร้าง ส่วนหินสีแดงนำไปบดแล้วปั้นอิฐ) ชาวบ้านจะต้องขุดขึ้นมาแล้วล้างเอาดินออกขนขึ้นรถ ในช่วงนั้นอาชีพขุดหินจึงเป็นอาชีพที่สำคัญของชาวบ้านรองลงมาจากอาชีพค้าขายและรับจ้างทั่วไป จนกระทั่งปี 2512 ชาวบ้านถูกทางราชการห้ามขุดหินขายอีกเพราะพื้นที่ที่ขุดเป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ ชาวบ้านจึงเปลี่ยนอาชีพมาปั้นอิฐขายได้ค่าแรงก้อนละ 3 สตางค์ โดยมีคนในชุมชนเป็นเจ้าของกิจการ อาทิ พ่อจันดา ภูธร พ่อเลื่อน ศิลารักษ์ ได้จ้างชาวบ้านและคนงานจากจังหวัดกาฬสินธุ์ขุดดินขึ้นมาปั้นเป็นอิฐเพื่อขาย แต่ทำได้เพียง 2-3 ปี ต้องเลิกกิจการเพราะขาดวัตถุดิบ จะเห็นได้ว่าอาชีพดั้งเดิมของชาวบะขามนอกจากทำนา ปลูกผัก หาปลา แล้ว ผู้หญิงยังมีอาชีพค้าขายในตลาด ผู้ชายเป็นกรรมกรก่อสร้างและถีบสามล้อรับจ้างด้วย

ปัจจุบันดังที่กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนบะขามได้ปรับเปลี่ยนจากชุมชนเก่าเข้าสู่ชุมชนเมืองที่มีความหลากหลายของสมาชิก โดยเฉพาะเรื่องอาชีพซึ่งจากข้อมูลการสำรวจชุมชนพบว่า ชาวบะขามมีอาชีพค้าขายร้อยละ 17.88 รับจ้างทั่วไปหรือกรรมกรร้อยละ 14.34 ธุรกิจส่วนตัวร้อยละ 3.54 ซึ่งทั้งสามส่วนรวมกันแล้วอาจกล่าวได้ว่าชาวชุมชนมีอาชีพอยู่ในส่วนของเศรษฐกิจนอกระบบ (Informal Sector) รวมร้อยละ 35.76 ขณะที่อาชีพรับราชการ/รัฐวิสาหกิจร้อยละ 12.04 และพนักงานบริษัทร้อยละ 4.42 รวมร้อยละ 16.46 อยู่ในภาคของเศรษฐกิจในระบบ (Formal Sector) ที่เหลือเป็นนักเรียน นักศึกษาร้อยละ 20.53 ไม่มีอาชีพร้อยละ 24.96

และอื่นๆ ร้อยละ 2.30 ซึ่งกรณีที่การสำรวจระบุว่าไม่มีอาชีพนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่เกษียณจากงานประจำและผู้ที่ทำงานบ้านไม่มีรายได้ประจำแต่ลูกหลานหาเงินมาช่วย ควบคู่ไปกับผู้ว่างงานที่กำลังแสวงหาอาชีพอยู่

ข้อมูลตัวเลขดังกล่าวจะพบว่าประมาณ 1 ใน 3 ของครัวเรือนในชุมชนนั้นมีอาชีพค้าขาย โดยมีแหล่งทำเลค้าขายในบริเวณชุมชนเองและตลาดในเมืองขอนแก่น

การค้าขายภายในชุมชนนั้นถือว่าอยู่ในระดับที่ “คึกคัก” มาก เพราะส่วนหนึ่งจากปริมาณกำลังการซื้อของชาวบะขามมีมากในหมู่อาชีพข้าราชการ พนักงานรัฐวิสาหกิจ และนักเรียนนักศึกษาที่มาเช่าอพาร์ตเมนต์ขนาดใหญ่ 2 แห่งๆ ละประมาณ 60 ห้อง ห้องเช่าที่มีจำนวนห้อง 5-20 ห้อง 5 แห่ง บ้านเช่าประมาณ 20 หลัง[6] อุปสงค์ของการบริโภคสินค้าของคนกลุ่มนี้มีสูง แม้ว่าภาวะเศรษฐกิจปัจจุบันไม่ดีนัก แต่ชาวบ้านที่ค้าขายอยู่ในชุมชนต่างกล่าวว่าไม่ได้รับผลกระทบเท่าใด เพราะจำนวนลูกค้าในชุมชนก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก โดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้า แม่ค้าหาบเร่ แผงลอย ซึ่งตระเวณขายอยู่ในชุมชนตลอดทั้งวัน ที่ส่วนใหญ่ขายอาหารประเภทกล้วยทอด มันทอด ถั่วต้ม มันต้ม ลูกชิ้นทอด ขนมของหวาน น้ำผลไม้ปั่น ฯลฯ พวกนี้มีลูกค้าประจำ ทำให้ยอดขายอยู่ในระดับค่อนข้างคงที่ ส่วนในตอนเย็นตั้งแต่เวลาประมาณ 15.00 น. ของทุกวันจะมีร้านค้า หาบเร่ แผงลอยประมาณ 12-15 ร้าน เข้ามาตั้งขายอาหารสำเร็จรูป ประเภทข้าวแกง ลาบ ส้มตำ ไก่ย่าง น้ำเต้าหู้ ลูกชิ้นทอด ขนมหวาน โรตี ฯลฯ บริเวณห้าแยกใจกลางชุมชน ซึ่งมีลูกค้าในชุมชนรวมทั้งผู้ที่สัญจรผ่านถนนบ้านบะขาม (เชื่อมระหว่างถนนประชาสโมสรและถนนศรีจันทร์) มาซื้ออาหารที่ “ตลาดแลง” แห่งนี้อย่างเนืองแน่นทุกวัน เนื่องจากตลาดแห่งนี้มีอาหารเย็นให้เลือกซื้อหาอย่างหลากหลายและมีราคาถูกกว่าร้านค้านอก ชุมชน ผู้มีอาชีพค้าขายอีกส่วนหนึ่งเป็นพ่อค้าแม่ค้าขายของที่ตลาดสดเทศบาล1 และตลาดโบ๊เบ๊ซึ่งอยู่กลางเมืองขอนแก่น (ห่างจากชุมชนไปประมาณ 4 กิโลเมตร) กลุ่มพ่อค้า/แม่ค้าเหล่านี้ส่วนใหญ่จะนำผักสด ผลไม้ ปลา ไปขายในตลาดโดยรับซื้อจากชาวบ้านในชุมชนรอบนอกของเมืองขอนแก่น บางคนมีแผงขายของชำในตลาด ซึ่งกลุ่มนี้จะจัดเตรียมของจากบ้านในชุมชน บรรทุก รถปิ๊กอัพส่วนตัวหรือรถสองแถวที่ผ่านเข้ามาในชุมชนออกไปขายตั้งแต่เวลา 03.00 น. และจะกลับมาบ้านช่วงบ่ายหรือเย็น

สำหรับชาวบะขามที่ปรับเปลี่ยนบ้านเรือนที่อยู่อาศัยมาเป็นร้านค้าประกอบการในชุมชน เช่น ร้านขายของชำ ร้านซ่อมรถมอเตอร์ไซค์และจักรยาน ร้านซ่อมเครื่องไฟฟ้า ร้านซักรีดและตัดเย็บเสื้อผ้า เหล่านี้มักมีลูกค้าประจำในชุมชนมาใช้บริการ ซึ่งผลกระทบจากภาวะเศรษฐกิจถดถอยในช่วง 2-3 ปีที่ผ่านมาผู้ประกอบการเหล่านี้บอกว่ารายได้ลดลงประมาณร้อยละ 10-20 แต่ก็ยัง **“พออยู่ได้”** ผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคนอกระบบที่ได้รับผลกระทบพอสมควรจากภาวะเศรษฐกิจคือ

[6] จากการสำรวจข้อมูลของนักวิจัยเมื่อเดือนมกราคม 2543

กลุ่มกรรมกรรับจ้างทั่วไป กรรมกรก่อสร้าง ขุดเจาะบ่อบาดาล พวกนี้จะมีงานลดลงและต้องไปแสวงหาแหล่งงานไกลขึ้น เช่นเดียวกับอาชีพถีบสามล้อซึ่งมีลูกค้าลดลง

อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ผู้มีอาชีพงานนอกระบบของชุมชนบะขามยังอยู่ในภาวะที่ปรับตัวให้อยู่รอด โดยบางรายอาจเพิ่มเวลาทำงาน แสวงหาแหล่งงานเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้ถูกภาวะเศรษฐกิจและเงื่อนไขการแข่งขันเบียดขับมากนัก การปรับตัวโดยการรวมกลุ่มเพื่อต่อสู้หรือแสวงหาจึงยังไม่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน ประเด็นที่พบมีการรวมตัวกันในการจัด “ตลาดแลง” ที่บริเวณห้าแยกกลางชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านผู้ต้องการขายอาหารในช่วงเย็นได้มีที่ชุมชุมขายโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าแผงหรือเช่าหน้าร้านอีก นอกจากนี้ผู้นำและสมาชิกในชุมชนหลายรายต่างกล่าวว่าหากมีโอกาสรวมตัวกันหรือมีทุนในการประกอบการก็ยังร่วมกันแสวงหาอาชีพที่มีรายได้ดีกว่า

ประเด็นที่น่าสนใจของอาชีพนอกระบบของชาวชุมชนบะขามอีกอย่างหนึ่งก็คือ ผู้ที่ไปค้าขายในตลาดสดนั้น จะมี “แหล่งกู้เงิน” ให้เป็นทางเลือกเพิ่มขึ้นในกรณีที่เงินทองขาดมือ เช่น ช่วงเปิดเทอมที่ลูกหลานต้องเสียค่าเล่าเรียน หรือช่วงที่รายได้จากการขายของไม่พอเลี้ยงครอบครัว แหล่งเงินกู้ส่วนใหญ่จะเป็น “นายทุนในตลาดสดกลางเมือง” ซึ่งชาวบ้านถึงร้อยละ 37 ของผู้ที่รายได้ไม่พอเพียงใช้บริการในอัตราดอกเบี้ยเฉลี่ยร้อยละ 7.50 ต่อเดือน นอกจากนั้นคนกลุ่มที่ค้าขายในเมืองนี้ยังสามารถเข้าถึงข้อมูลของแหล่งงานหรือการเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าและความต้องการสินค้าของตลาดเพื่อรองรับการปรับตัวในอาชีพของตนมากกว่ากลุ่มที่ค้าขายอยู่ในชุมชนอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจนอกระบบสำหรับชุมชนบะขามเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่ยังไม่ถูกเบียดขับจากภาคในระบบมากเท่าไหร่ แต่ชาวชุมชนก็เริ่มมีการปรับตัวเพื่อให้อยู่รอด แตกต่างจากชุมชนแออัดในเมืองขอนแก่นที่มีทางเลือกอาชีพน้อยทำให้ถูกเบียดขับอย่างมากไม่ว่าจะเป็นชุมชนมิตรภาพ หรือหลักเมืองซึ่งเป็นอีก 2 พื้นที่ศึกษาของเมืองขอนแก่น

5. ผู้นำชุมชนบะขาม

1) กระบวนการได้มา การเปลี่ยนแปลง และการสืบทอด

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ผู้นำของชุมชนบะขามส่วนใหญ่ผู้นำเป็นทางการและไม่เป็นทางการมักจะเป็นคน ๆ เดียว มีบ้างที่ผู้หลักผู้ใหญ่และเป็นผู้นับถือของคนในชุมชน แต่ไม่เคยมีตำแหน่งหน้าที่อย่างเป็นทางการ ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน ประธานหรือคณะกรรมการ ชุมชนแต่ก็น้อยมาก สำหรับผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชนบะขามตั้งแต่อดีต (ตั้งแต่เป็นบ้านบะขาม) จนกระทั่งปัจจุบันมีดังนี้ คือ

ช่วงปีที่ดำรงตำแหน่ง	ชื่อ-สกุล	ตำแหน่ง	วิธีการได้มา	เหตุที่ออก
2484-2500 2500-2503 2503-2514 2515-2532 2533-2535	-นายจันดา ภูธร -นายแก้ว ภูธร -นายพลอย ภูธร ไม่มีการตั้งผู้นำ -นายบุญเพ็ง ภูธร	-ผู้ใหญ่บ้าน -ผู้ใหญ่บ้าน -ผู้ใหญ่บ้าน - -ประธานชุมชน (คนแรก)	-แต่งตั้งโดยรัฐ -แต่งตั้งโดยรัฐ -แต่งตั้งโดยรัฐ - -เทศบาลแต่งตั้ง	-ตาย -ลาออก -เปลี่ยนจากหมู่บ้าน ไม่มีการตั้งผู้นำ -หมดวาระ เปลี่ยนระบบใหม่มาเป็นเลือกตั้ง
ช่วงปีที่ดำรงตำแหน่ง	**ชื่อ-สกุล**	**ตำแหน่ง**	**วิธีการได้มา**	**เหตุที่ออก**
2535-2537 มี.ค.2537-ปัจจุบัน(3 สมัย)	-นายสมพร มีบุญเยี่ยม -นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน	-ประธานชุมชน -ประธานชุมชน	-เลือกตั้งจากสมาชิกชุมชน -เลือกตั้งจากสมาชิกชุมชน	-ครบวาระ (2 ปี) -หมดวาระ มี.ค. 2543

จะเห็นได้ว่าผู้นำ คือ ผู้ใหญ่บ้านยุคแรกของ “บ้านบะขาม” ผูกขาดสืบทอดอยู่ภายใต้คนในตระกูล “ภูธร” กว่า 30 ปี ก่อนที่หมู่บ้านจะเปลี่ยนมาเป็นชุมชน อันเนื่องมาจากตระกูล “ภูธร” เป็นตระกูลรุ่นแรก ๆ ที่ย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนช่วงปี 2464-2480 โดยพ่อจันดาและพ่อพลอย ภูธร สองพี่น้องย้ายมาจากบ้านหวาย ต.ลิ้นฟ้า อ.จตุรพักตร์พิมาน จ.ร้อยเอ็ด ไล่เลี่ยกับตระกูล “ชาญฤทธิ์” ซึ่งนางสุดใจ ชาญฤทธิ์ ย้ายมาจาก อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น เมื่อปี 2482 และต่อมาลูกพี่ลูกน้องอีก 2 คนของพ่อจันดาย้ายตามเข้ามา คือ พ่อจารย์มาและพ่ออาน ภูธร ทำให้เครือญาติตระกูล “ภูธร” ขยายตัวออกไปมาก *(ดูผังความสัมพันธ์เครือญาติตระกูลภูธรในชุมชนบะขาม หน้า 174)*

เนื่องจากสมัยนั้นที่ดินบะขามยังเป็นป่าละเมาะที่ไม่มีผู้อยู่อาศัยมากนัก ตระกูล “ภูธร” จึงเข้ามาจับจองที่ทำกินมาก และได้ชักชวนญาติพี่น้องมาตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกันเป็นปัจจัย

เสริมให้พ่อจันดา ได้รับความนับถือในฐานะ “พี่ใหญ่ของตระกูล” และได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านบะขาม ต.พระลับ เมื่อปี 2484

ผังเครือญาติ

เมื่อพ่อจันดา ถึงแก่กรรมลง พ่อแก้ว บุตรชายคนเดียวของพ่อจันดา (เป็นบุตร บุญธรรม) ได้รับการสืบทอดให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่สอง แต่ 3 ปีต่อมา พ่อแก้ว ได้ขอลาออก ผู้ที่ได้รับเลือกคนต่อมาก็คือ พ่อพลอย น้องผู้ใหญ่จันดา(ผู้เป็นอานายแก้ว) ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้าน บะขามมาต่อเนื่องยาวนาน 11 ปี ตั้งแต่ปี 2503 จนถึงปี 2514 เทศบาลเมืองขอนแก่นจึงขยายเขตเทศบาลมาทำให้บ้านบะขามเปลี่ยนเป็นชุมชนบะขาม ตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านถูกยกเลิกไปโดยปริยาย

ช่วงปี 2515-2532 เป็นช่วงสุญญากาศของภาวะผู้นำอย่างเป็นทางการของบ้านบะขามเพราะเทศบาลไม่มีการแต่งตั้งผู้นำเป็นตัวแทนของชุมชน การติดต่อกับหน่วยงานราชการและภายนอกเป็นไปในลักษณะ “ต่อสายตรง” คือ ต่างคนต่างไปดำเนินการเอง ส่วนการจัดระเบียบและความสัมพันธ์ในชุมชนก็ยังคงมีผู้เฒ่าผู้แก่หลายคน เป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ อาทิ พ่อบุญเพ็ง ภูธร บุตรชายคนโตของผู้ใหญ่พลอย พ่อหนู(สมพร) มีบุญเยี่ยม หมอแผนโบราณ พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน เฒ่าจ้ำที่ติดต่อกับปู่ตาของคนในชุมชนและเป็นแกนนำต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาตั้งแต่ก่อนปี 2525 พ่อคำเต็ม ภูธร บุตรชายคนที่สองของผู้ใหญ่พลอย ผู้นำเหล่านี้ยังทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยความขัดแย้งของคนในชุมชนกรณีเรื่องไม่ใหญ่โตนัก แต่กรณีที่เกินกว่าจะตัดสินได้จึงเป็นเรื่องของเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้ามาดูแล

จะสังเกตได้ว่า ผู้ใหญ่ที่ชาวบะขามให้การยอมรับนับถือ ในยุคสุญญากาศผู้นำนั้นได้กลายมาเป็นผู้นำบะขาม ในนามของประธานชุมชนในสมัยต่อมา เริ่มจากพ่อบุญเพ็ง ภูธร ซึ่งเจ้าหน้าที่เทศบาลได้ใช้วิธีเข้ามาซาวเสียงจากชาวชุมชนว่าผู้ใดสมควรได้รับการแต่งตั้งให้เป็นประธานชุมชนคนแรก ชาวชุมชนส่วนใหญ่ไว้วางใจนายบุญเพ็ง ด้วยเหตุที่ว่า “เป็นลูกชายคนโตพ่อใหญ่พลอยและเป็นที่นับหน้าถือตาของคนในชุมชน” ดังนั้น ปัจจัยทางเครือญาติยังเป็นเงื่อนไขสำคัญในการสืบทอดภาวะ “ผู้นำ” ของชาวบะขาม ทั้งที่ในช่วงที่พ่อบุญเพ็งได้รับการแต่งตั้งนั้น(ปี 2533)ตระกูลภูธรได้เริ่มลดจำนวนเครือญาติลงอันเนื่องมาจากที่ดินมรดกและการย้ายออกไปจากชุมชน ความเป็นปึกแผ่นของตระกูลภูธรจึงค่อยๆ ลดน้อยลง จึงเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ประธานชุมชนคนต่อมาเริ่มเปลี่ยนมือไปสู่ตระกูลอื่น

ผู้นำชุมชนบะขามคนแรกไม่ใช่คนตระกูล “ภูธร” คือนายสมพร มีบุญเปี่ยม ซึ่งย้ายจากจังหวัดอุดรธานีตามบิดาซึ่งรับราชการอยู่ศูนย์สร้างทางฯ เมื่อปี 2495 ตัวนายสมพรมีความรู้ด้านยาแผนโบราณและมีอาชีพค้าขาย มีฐานะค่อนข้างมั่นคง และให้กู้เงินแก่สมาชิกใน ชุมชน จึงได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนแรก (2535-2537)

ต่อมาเมื่อกระแสการเรียกร้องกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านบะขามในส่วนที่ยังเป็นปัญหา 27-3-71 ไร่ จำนวน 154 ครัวเรือนกำลังดำเนินไปอย่างเข้มข้น การช่วงชิงผู้นำในการเลือกตั้งปี 2537 ระหว่างประธานฯ คนเดิมคือ นายสมพร มีบุญเปี่ยม กับนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ผู้นำการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ ก็จบลงที่พ่อพิมพ์ ได้รับเลือก แม้ว่าพิจารณาจากฐานในชุมชนแล้วพ่อพิมพ์ถือว่าเป็นสมาชิกชุมชนรุ่นกลาง ย้ายจากบ้านที่อำเภอปทุมรัตต์ จ.ร้อยเอ็ด เข้ามาอยู่ในบะขามช่วงปี 2510 มีบุคลิกภาพเรียบง่าย จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 แต่ความจริงจังในการต่อสู้และความซื่อสัตย์ เสียสละเพื่อชุมชนนอกเหนือจากการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณคือเฒ่าจ้ำของชุมชน เหตุผลเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่พ่อพิมพ์สามารถซื้อใจคนในชุมชนและเอาชนะการเลือกตั้งครั้งนั้นได้ ซึ่งต่อมาได้รับการสนับสนุนการดำรงตำแหน่งต่อเนื่องมาอีก 2 สมัย (มีนาคม 2539 - มีนาคม 2541 และ มีนาคม 2541-มีนาคม 2543)

จะเห็นได้ว่าการก้าวเข้าสู่ผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชนบะขามนั้น มีปัจจัยสำคัญสนับสนุนขึ้นอยู่กับความจำเป็นตามสถานการณ์กล่าวคือ สมัยแรกชุมชนยังดำรงชีวิตแบบเรียบง่ายกึ่งชนบท คนอย่างผู้นำตระกูลใหญ่ เช่น พ่อจันดา ภูธร พ่อพลอย ภูธร ได้รับการยอมรับในฐานะตระกูลที่สร้างหลักปักฐานในบะขามเป็นรุ่นแรก ต่อมาสถานการณ์ในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป ความสัมพันธ์ทางเครือญาติมีผลต่อการเลือกผู้นำลดน้อยลงเนื่องจากคนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนที่มีความหลากหลายในเรื่องอาชีพทำให้บุคลิกภาพของผู้นำเปลี่ยนแปลงไปเป็นผู้ที่มีปัจจัยได้เปรียบทางเศรษฐกิจและสังคม คือผู้มีฐานะดีและการศึกษาดีพอสมควร ต่อมาวิกฤตการณ์การเรียกร้องกรรมสิทธิ์ที่ดินเร่งเร้าให้ผู้นำที่เคลื่อนไหวเรื่องที่ดินมาโดยตลอดมีบทบาทสูงขึ้น ทำให้ผู้นำอย่างพ่อพิมพ์ เป็นตัวเลือกที่ผูกขาดความเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการในฐานะประธานชุมชนมาถึง 6 ปีติดต่อกัน (พ่อพิมพ์มีบ้านอยู่ในพื้นที่ที่มีปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ ขณะที่ประธานคนก่อนหน้านั้นมีบ้านอยู่ในพื้นที่ที่ได้รับโฉนดแล้ว)

2) ผู้นำในอนาคต : ทัศนะตัวผู้นำ ชาวชุมชนและคนภายนอก

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ผู้นำในชุมชนบะขามช่วงต่อไปอาจจะเป็นการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่น่าสนใจในระยะต่อไป เมื่อพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน หมดวาระลงในช่วงต้นปี 2543 และมีแนวโน้มว่าจะไม่รับตำแหน่งนี้เป็นสมัยที่ 4 เนื่องจากอายุมากและสุขภาพไม่แข็งแรง ผู้นำที่จะขึ้นมาแทนนั้น จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักของชุมชนหลายคนรวมทั้งตัวผู้นำชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน ระบุว่าผู้นำของชุมชนจะต้องมีบุคลิกภาพหรือคุณสมบัติตามลำดับความสำคัญดังนี้ คือ 1) เสียสละ ตั้งใจทำงานเพื่อชุมชนและมีเวลาที่จะทำงานในตำแหน่งผู้นำ 2)คล่องตัวและมีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนส่วนใหญ่คือ สามารถประสานงานและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน 3)มีความซื่อสัตย์ ยุติธรรม 4)มีความรู้ ได้รับการศึกษาในระดับสูงพอสมควรเพื่อสามารถ

ติดต่อกับหน่วยงานภายนอกได้ดี จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติของผู้นำดังกล่าวได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเรื่องความคล่องตัวในการติดต่อประชาสัมพันธ์กับสมาชิกชุมชนและระดับการศึกษา เป็นประเด็นที่ชาวชุมชนให้ค่าสูงขึ้น เพราะผู้นำยุคก่อนมักผูกติดกับภาพ “เป็นผู้เสียสละ” เป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน และมีความซื่อสัตย์ ยุติธรรมมากกว่า บุคลิกภาพและคุณสมบัติตามความคาดหมายของชาวชุมชนบะขามดังกล่าวจึงสะท้อนภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคม“บะขาม” จากชุมชนกึ่งชนบทที่ต้องการผู้นำเรียบง่ายมาสู่ชุมชนเมืองที่ผู้นำต้องฉับไว มีวิสัยทัศน์สอดคล้องกับสถานการณ์ภายนอกมากขึ้น

ในส่วนของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและมีบทบาท “ชี้นำ” การพัฒนาของชุมชนบะขามมาตลอดคือ เทศบาล ก็ดูเหมือนจะให้ความสนใจ “ผู้นำ” ของชุมชนแห่งนี้ไม่น้อยเช่นกันเพราะบะขามเป็นชุมชนหนึ่งที่เป็นฐานเสียงของผู้บริหารระดับสูงของเทศบาลในการเลือกตั้งครั้งหลังสุด (มกราคม 2543) จึงไม่แปลกที่การจัดงานพิธีกรรมตลอดจนกิจกรรมพัฒนาการต่างๆ อาทิ การทำความสะอาด งานบุญเบิกบ้าน งานปีใหม่ หรือทำร้านค้าของชุมชน ตลอดจนการมอบทุนการศึกษาแก่เยาวชนผู้ขาดแคลนในชุมชน จะมีนักการเมืองท้องถิ่นให้ความสนับสนุนทั้งด้านการเงินและมาร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ และผู้นำในยุคหลังที่อยู่ภายใต้การดูแลการเลือกตั้งของเทศบาลมักจะเป็นผู้ที่ นักการเมืองท้องถิ่นเห็นชอบและสนับสนุนหรือยอมรับ ดังนั้น ภาวะผู้นำในชุมชนนี้นอกจากความต้องการของคนภายในชุมชนตามสถานการณ์ดังกล่าวแล้ว นักการเมืองท้องถิ่นอาจมีส่วนในการกำหนดด้วยในระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม มีปรากฏการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในเรื่องภาวะผู้นำ โดยมีแนวโน้มว่าการแข่งขันตำแหน่งประธานชุมชนมีผู้สนใจอยากลงสมัคร ส่วนพ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน ถึงแม้ได้รับการเสนอจากสมาชิกชุมชนให้เป็นประธานชุมชนบะขามเป็นสมัยที่ 4 (เมษายน 2543-เมษายน 2545) อันเนื่องมาจากชาวชุมชนยังต้องการให้พ่อพิมพ์เป็นคนกลางในการประสานฝ่ายต่างๆ แต่ด้วยปัญหาสุขภาพทำให้พ่อพิมพ์ ลังเลที่จะลงสมัครทั้งที่ในระยะหลังจะปรากฏผู้นำที่มีความสามารถเข้ามาแบ่งเบาภาระประธานฯ เช่น การประชุมกับเทศบาล การจัดเตรียมการต้อนรับผู้เข้ามาเยี่ยมชุมชน การติดต่อกับแหล่งทรัพยากรภายนอก เหล่านี้จะมีผู้ทำการแทนประธาน ดังนั้นความเป็น “ผู้นำ” กับ “ประธานชุมชน” ในโครงสร้างองค์กรชุมชนบะขามยุคปัจจุบันอาจมิใช่คนๆ เดียวกันเหมือนแต่ก่อน แต่ผู้นำในยุคต่อไปก็ยังจำเป็นต้องมีลักษณะที่เป็น “คนรุ่นใหม่” ที่มีบุคลิกคล่องแคล่ว สามารถนำเสนอปัญหาและข้อมูลชุมชนได้อย่างเป็นระบบ สามารถประสานประโยชน์และเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน และยังต้องเป็นผู้มีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นกรรมการชุมชนคนหนึ่งคนใด ส่วนตำแหน่งประธานชุมชนจะทำหน้าที่เป็นผู้อาวุโสในชุมชนและลดบทบาทประสานกับหน่วยงานภายนอกลง ซึ่งเป็นการปรับตัวขององค์กรชุมชนบะขามที่แตกต่างจากองค์กรชุมชนเมืองอื่นๆ และน่าสนใจติดตามแนวทางการทำงานขององค์กรชุมชนลักษณะนี้ต่อไป

6. กระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน : อดีตถึงปัจจุบัน

ประเด็นปัญหาการต้องต่อสู้เพื่อการเรียกร้องสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านบะขามต่อทางราชการอยู่ตรงที่ดินสาธารณประโยชน์ "โคกตะลุง" ซึ่งทางราชการได้ขึ้นทะเบียนเป็นที่สาธารณประโยชน์ไว้เมื่อปี พ.ศ. 2494 ตามทะเบียนลำดับที่ 7 หมู่ที่ 4 ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีอาณาเขตทิศเหนือ 15 เส้น จดเขตบึงทุ่งสร้าง ทิศใต้ 12 เส้น จดทางรถยนต์และบ้านบะขาม ทิศตะวันออก 15 เส้น จดป่าช้าหนองใหญ่ ทิศตะวันตก 13 เส้น จดนานายบางและนายพาง เนื้อที่ประมาณ 189 ไร่ 3 งาน น่าจะเป็นที่ที่ทางหน่วยงานราชการใช้ประโยชน์ไปแล้ว 2 หน่วยงาน คือ กรมทางหลวงใช้เป็นสถานที่ราชการเขตการทางขอนแก่นและศูนย์เครื่องมือกลขอนแก่น เนื้อที่ประมาณ 118-1-22 ไร่ และวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตขอนแก่น เนื้อที่ 56-0-66 ไร่ ซึ่งเมื่อรวมกันกับพื้นที่ที่ตัดถนนขั้นก็น่าจะใกล้เคียงกับที่สาธารณประโยชน์ที่ขึ้นทะเบียนไว้ ไม่น่าจะเป็นพื้นที่เดียวกับที่ดินที่ชาวบ้านอาศัยอยู่และราชการไม่ยอมออกเอกสารสิทธิ์ให้ จึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องต่อสู้เพื่อขอความเป็นธรรม

ชุมชนบ้านบะขามได้เริ่มกระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ถึงแม้กระแสการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินในชุมชนได้มีมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 แล้วก็ตาม แต่ชาวบ้านบางส่วนยังให้ความสนใจน้อย ทั้งนี้เนื่องจากเหตุปัจจัยหลายประการ ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลในชุมชนช่วงเดือนมีนาคม 2542- มีนาคม 2543 พบประเด็นที่พอจะนำมาสรุปเพื่อความเข้าใจกรณีพิพาทในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างชัดเจนขึ้น โดยสามารถแบ่งช่วงระยะของการต่อสู้ของชาวบ้านตามกรอบเวลาดังนี้

1) การต่อสู้เชิงกฎหมาย (2525-2535) นับตั้งแต่ปี 2525 เป็นต้นมาชาวชุมชนบะขามเริ่มกังวลถึงความจำเป็นในการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งมีชาวบ้านบางรายทยอยขอให้สำนักงานที่ดินจังหวัดออกโฉนดให้ทีละรายสองราย ชาวบ้านที่ได้รับโฉนดแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดินในระยะนั้นส่วนใหญ่เป็นผู้มีฐานะค่อนข้างดี และมีการเล่าว่าบางคนยอมเสียที่ดินบางส่วนเพื่อแลกกับการอำนวยความสะดวกในการทำโฉนดที่ดินส่วนใหญ่ของตน เนื่องจากเมื่อปี พ.ศ. 2494 ระบุให้ที่โคกตะลุงเป็นที่สาธารณประโยชน์ จึงทำให้ชาวบ้านที่รู้ข้อมูลรีบทำเรื่องขอออกเอกสารสิทธิ์ก่อน ส่วนชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในพื้นที่รวมแล้วจำนวน 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา ซึ่งตั้งอยู่กลางชุมชน (ดูแผนผังหน้า 7) ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่อพยพมาอาศัยครอบครองที่ดินดังกล่าวตั้งแต่ปี พ.ศ. 2482 ถึง 2510 ไม่ได้ไปแสดงเจตนาครอบครองที่ดินทั้งที่ในช่วงปี 2525-2529 ได้มีประกาศให้ราษฎรแสดงการครอบครองที่ดินต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทั้งนี้เนื่องมาจาก 1) ไม่มีเงินที่จะใช้ในการโอนที่ดิน 2) ไม่ได้เห็นความสำคัญของการแสดงสิทธิ์ในที่ดิน 3) ไม่มีเวลาในการดำเนินการเนื่องจากมีอาชีพที่ต้องหาเช้ากินค่ำ เช่น กลุ่มขายของในตลาด และถีบสามล้อรับจ้าง

เป็นต้น เหตุผลทั้งสามประการนำไปสู่ความขัดแย้ง เมื่อรัฐเริ่มแสดงท่าทีอย่างชัดเจนว่าพื้นที่ที่ราษฎรไม่ไปแสดงสิทธิ์นั้น อยู่ในพื้นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุง สถานภาพของชาวบ้านทั้ง 154 ครัวเรือน ที่อาศัยบนพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็น “ผู้บุกรุก” ซึ่งราษฎรบะขามนำโดย นางวาส เกษสม และนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ได้ยื่นฟ้องต่อศาลเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2529 ให้กระทรวงมหาดไทยเพิกถอนที่ดินที่หวงห้ามไว้ ซึ่งต่อมาเมื่อตรวจสอบเรื่องราวแล้วศาลไม่ประทับรับฟ้อง ด้วยเหตุว่าศาลไม่มีอำนาจบังคับให้กระทรวงมหาดไทยเพิกถอนที่สาธารณประโยชน์ได้ และเมื่อวันที่ 3 พฤษภาคม 2532 ประธานชุมชน(นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน) ได้ยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี(ในขณะนั้นคือนายชวน หลีกภัย) เพื่อขอความช่วยเหลือให้ออกโฉนดที่ดินให้ราษฎร แต่ได้รับคำตอบว่าไม่สามารถทำได้เพราะเป็นที่สาธารณประโยชน์

หลังจากนั้นได้มีการเคลื่อนไหวจากราษฎรบะขามในการเรียกร้องต่าง ๆ ทั้งในระดับนักการเมืองท้องถิ่น คือนายกเทศมนตรี ตลอดจนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรขอนแก่นหลายคน เช่น นายสุนทร ลีซีทวน นายพงษ์ศักดิ์ อินทรพาณิชย์ เป็นต้น แต่ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ

2) การต่อสู้ด้วยการประท้วง (2536-2537) ตั้งแต่ปี 2536 เป็นต้นมา ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น (นายกวี สุภธีระ)ได้รับเรื่องร้องเรียนกรณีพิพาทกรรมสิทธิ์ที่ดินบ้านบะขาม และตั้งคณะกรรมการสอบสวนชุมแรกเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2536 ซึ่งผลการสอบสวนปรากฏว่า คณะกรรมการไม่สามารถยืนยันได้ว่าขอบเขตของโคกตะลุงอยู่ ณ ที่ใดแน่ แต่ยืนยันว่าโฉนดที่ทยอยออกไปให้ราษฎรก่อนหน้านั้นชอบด้วยกฎหมาย แต่พื้นที่ดังกล่าวจะอยู่ในเขตโคกตะลุงหรือไม่นั้นไม่สามารถตรวจสอบได้ โดยไม่ได้ตอบคำถามสำคัญคือ ***ในเมื่อที่ดินบริเวณอื่นในชุมชนสามารถออกโฉนดได้แต่เหตุใดที่ดินที่ยังไม่ได้โฉนดจำนวน 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา จึงกลายเป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงและไม่สามารถออกโฉนดให้ได้ ทั้งที่ทั้งหมดอยู่ในบริเวณเดียวกัน***

ระหว่างเดือนเมษายน-พฤษภาคม 2537 กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านเริ่มเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆด้วยการสนับสนุนของ 1) ผู้มีฐานะในชุมชนแต่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน 2) นักการเมืองและทนายความในท้องถิ่น 3) นักศึกษาพรรคแกนประชาธิปไตย มหาวิทยาลัยขอนแก่น (ซึ่งเข้าไปศึกษาชุมชนและมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับผู้นำชุมชนจึงอาสาช่วยเจรจาให้อีกทางหนึ่ง) ลักษณะการเคลื่อนไหวในช่วงนี้มีทั้งการยื่นหนังสือถึงรัฐบาลในกรุงเทพฯ และการเจรจากับจังหวัด โดยเมื่อวันที่ 26 เมษายน 2537 มีการเดินขบวนและชุมชุนประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่น เพื่อร้องเรียนถึงปัญหาที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข จนเกือบปะทะกันระหว่างนักศึกษาที่เข้าไปช่วยชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ว่าราชการจังหวัดรับเรื่องและได้ดำเนินการตั้ง

คณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงชุดที่สอง เพื่อหาข้อมูลเพิ่มเติมโดยวิธีมอบหมายให้เจ้าหน้าที่จากสำนักงานที่ดินจังหวัดออกไปหาขอบเขตและสอบสวนข้อมูลในชุมชน ขณะเดียวกันข้อร้องเรียนของชาวบ้านได้ส่งถึงกรรมาธิการปกครอง สภาผู้แทนราษฎร โดยผ่านผู้แทนราษฎรในท้องที่ กรรมาธิการได้ส่งเรื่องเข้าที่ประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการบุกรุกที่ดินของรัฐส่วนกลาง(ก.บ.ร.ส่วนกลาง) ก.บ.ร.ส่วนกลางได้มอบหมายผู้แทนเข้ามาตรวจสอบข้อเท็จจริงอีกครั้ง และให้ผู้แทนชาวบ้านกับผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าชี้แจงในที่ประชุม พร้อมทั้งหาหลักฐานต่าง ๆ เพื่อประกอบการพิจารณา ผลการพิจารณา ที่ประชุม ก.บ.ร.ส่วนกลางได้มีข้อสรุปว่า ที่ดินชุมชนบะขามเป็นที่สาธารณประโยชน์ ชาวบ้านไม่สามารถครอบครองได้ แต่อนุญาตให้เข้าทำประโยชน์โดยการให้เช่า ดังนั้นผู้ว่าราชการจังกวัดขอนแก่นจึงยึดมติจากก.บ.ร.ส่วนกลางออกหนังสือถึงประธานชุมชน เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2537 ยืนยันว่า ราษฎรไม่สามารถครอบครองที่ดินได้แต่ให้ทำประโยชน์ได้โดยการเช่าเท่านั้น

3) การต่อสู้เชิงข้อมูล (2538-ปัจจุบัน) กรณีพิพาทบะขามชะลอตัวลงในปี 2538 เนื่องจากความเหนื่อยล้าของผู้นำชาวบ้านและผู้สนับสนุนที่เคยคึกคักในพื้นที่ทั้งนักการเมืองและนักศึกษาเริ่มถอนตัวออกจากชุมชน เนื่องมาจากมติของ กบร.ส่วนกลางที่ดูเหมือนปิดช่องการต่อสู้ของชาวบ้าน แต่ไม่นานชาวบ้านบะขามก็ดิ้นรนต่อโดยการทูลเกล้าฯถวายฎีกาขอพระราชทานความเป็นธรรม เมื่อวันที่ 10 มกราคม 2538 แต่ก็เพียงได้รับหนังสือจากทางนายอำเภอเมืองขอนแก่นยืนยันมติของ กบร.ส่วนกลาง ทำให้ไม่มีความคืบหน้าใด ๆ

ต้นปี 2540 นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ได้เข้าร้องเรียนต่อคณะกรรมาธิการอีกครั้งตามข้อเสนอแนะของนายกวี สุภธีระ (อดีตผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น) ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้แทนราษฎรเขต 1 จังหวัดขอนแก่น คณะกรรมาธิการได้ดำเนินการรื้อฟื้น โดยมีคณะทำงานขึ้นตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่อีกเป็นชุดที่ 3 แต่ผลการตรวจสอบเมื่อปลายปี 2540 ก็ยังยืนยันให้ราษฎรต้องทำสัญญาเช่ากับทางการ

ในช่วงปลายปี 2541 ถึงต้นปี 2542 ได้มีหนังสือเตือนให้ราษฎรบะขามปฏิบัติตามมติ ก.บ.ร. ส่วนกลางคือ ดำเนินการเช่าที่ดินต่อทางราชการ ซึ่งผู้นำและราษฎรทั้ง 154 ครัวเรือนยังไม่มีผู้ใดไปเช่า เนื่องจากเห็นว่า “การเช่าเท่ากับเป็นการยอมรับว่าเราบุกรุกที่ดินของรัฐจริงทั้งที่หลักฐานต่าง ๆ ก็ยังไม่สามารถชี้ชัดได้ว่าโคกตะลุงอยู่ตรงไหน? และเราบุกรุกจริงหรือไม่?”

เดือนมีนาคม 2542 นักวิจัยโครงการฯ เข้าไปศึกษาวิจัยในชุมชนบะขามได้ร่วมกับผู้นำชาวบ้านปรึกษากันว่าจะดำเนินการเรื่องนี้ต่อไปอย่างไร เนื่องจากชาวบ้านระบุชัดว่าความร่วมมือใด ๆ ในชุมชนนั้นย่อมมีปัจจัยหลักในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่ด้วย ดังนั้นชาวบ้านจึงเสนอให้นักวิจัยช่วยหาข้อมูลต่าง ๆ เพื่อเริ่มต้นกระบวนการศึกษาปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมกันอย่างเป็นระบบ

หลังจากชาวบ้านต้องดิ้นรนเรื่องดังกล่าวในลักษณะ “เคลื่อนไหวตามกระแสและเงื่อนไขของคนนอก” มาตลอดกว่า 10 ปี การเคลื่อนไหวครั้งนี้จะดำเนินการเรื่องข้อมูลและหลักฐานที่ต้องให้ยืนยันต่อรัฐซึ่งเป็นคู่กรณีอย่างชัดเจน โดยชาวบ้านยอมรับกระบวนการดังกล่าว แม้ว่าคำตอบสุดท้ายของการต่อสู้เชิงข้อมูลครั้งนี้จะผิดหวังหรือสมหวังก็ตาม

คณะทำงาน ซึ่งประกอบด้วยผู้นำชาวบ้าน 4-5 คน คณะนักวิจัยในพื้นที่และจากส่วนกลางรวมทั้งที่ปรึกษาด้านกฎหมายของโครงการ ได้เข้าร่วมประชุมวางแผนหาข้อมูลเป็นขั้นตอน โดยขณะนี้ได้หลักฐานต่าง ๆที่เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์เพิ่มขึ้นมากมาย และสามารถสรุปข้อมูลต่าง ๆ เพื่อเสนอให้หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องทบทวนการพิจารณาออกเอกสารสิทธิ์ให้ชาวชุมชนบะขาม โดยในช่วงเดือน มีนาคม ถึงเมษายน 2543 ชาวชุมชนได้ตั้งคณะกรรมการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ชุดใหม่ 7 คน โดยมีองค์ประกอบคือ 1) ผู้เฒ่าผู้แก่ที่รู้เรื่องการต่อสู้/ข้อมูลที่ดินที่เป็นกรณีพิพาท 2) คนหนุ่มสาวที่มีความรู้ในการอ่านเอกสารและการจัดระบบข้อมูล 3) ผู้ที่มีเวลาเพียงพอที่จะดำเนินการเคลื่อนไหว เพื่อร่วมกันทำงานในขั้นต่อไป คือ การยื่นเรื่องที่มีข้อเท็จจริงของหลักฐาน ปฏิเสธการเช่าที่ดินและการอ้างสิทธิในที่ดินสาธารณประโยชน์ของรัฐพร้อมทั้งจะขอให้รัฐตั้งคณะกรรมการพิจารณาข้อเท็จจริงที่ชาวบ้านและคณะนักวิจัยโครงการฯค้นพบใหม่ โดยมี 3 ฝ่ายเข้าร่วมคือ รัฐ + ชาวบ้าน + คนกลาง (นักวิชาการ/NGO/นักการเมือง ฯลฯ) เพื่อทบทวนออกเอกสารสิทธิ์แก่ชาวชุมชนต่อไป

อย่างไรก็ตาม จากการสัมภาษณ์และพูดคุยทั้งในระดับครัวเรือน ผู้นำ/สมาชิกชุมชนบะขาม พบว่า ส่วนใหญ่ต้องการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยได้รับโฉนดเป็นของตนเองและปฏิเสธทางเลือกแนวคิดของการถือครองที่ดินโดยเป็น “สิทธิชุมชน” ซึ่งเป็นทางเลือกที่นักวิจัยโครงการได้ลองเสนอว่า หากการเคลื่อนไหวขอกรรมสิทธิ์ในลักษณะปัจเจกไม่บรรลุผลแต่สามารถเสนอให้รัฐโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินกรณีพิพาทให้เป็นของชุมชน โดยชุมชนมีอำนาจในการจัดการ รัฐจะไม่เข้ามายุ่งและไม่มีการยึดที่ดินกลับไปเป็น “ที่ดินของรัฐ” อีก ชาวชุมชนบะขามส่วนใหญ่ปฏิเสธแนวทางดังกล่าว แต่อยากเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยสมบูรณ์เพราะไม่แน่ใจว่าแนวคิด “กรรมสิทธิ์ชุมชน” จะเกิดปัญหากรณีผู้นำที่เป็นตัวแทนในการจัดการที่ดินดำเนินการจัดสรรแบบไม่ยุติธรรมหรือไม่ชอบใครเป็นการส่วนตัวอาจขับไล่ออกจากที่ดินด้วยเหตุผลต่าง ๆ นานา การถือครองกรรมสิทธิ์ปัจเจกจึงมีความ “อบอุ่นใจ” แต่มีเพียงบางคนเท่านั้นที่ยอมรับแนวคิดกรรมสิทธิ์ชุมชนได้หากเปรียบเทียบกับการที่รัฐไม่ให้ที่ดินเลย แต่ก็ยังมีข้อแม้ว่าแล้วแต่เสียงส่วนใหญ่

ข้อสังเกตจากการศึกษาคือ ความไม่แน่ใจในพลังองค์กรชุมชน หากปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินบรรลุเป้าหมาย รัฐสามารถออกโฉนดให้ทั้ง 154 ครัวเรือนได้ทั้งหมดแล้ว ความเป็น “ชุมชน” ของบะขามจะเปลี่ยนไปหรือไม่? อย่างไร? และที่สำคัญว่าไม่มีหลักประกันได้ว่าผู้ได้กรรมสิทธิ์บางคนจะขายที่ดินต่อให้กับคนภายนอก เพราะปัจจุบันที่ดินในชุมชนบริเวณที่มีกรรมสิทธิ์

แล้วมีราคาสูงกว่าที่ดินที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ 2-3 เท่า และจากข้อมูลการพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักในชุมชนหลายคนพบว่า ที่ดินพิพาท 27-3-71 ไร่ ซึ่งผู้นำระบุว่ามีเจ้าของที่ดินทั้งสิ้น 154 ครัวเรือนนั้น ปัจจุบันบางรายให้เช่าบ้าน (ประมาณ 20-30 หลัง) แล้วย้ายไปซื้อที่อาศัยในชุมชนอื่น และคนในชุมชนที่มีฐานะดีได้มีการซื้อสิทธิ์ที่ดินของเพื่อนบ้าน 5-6 ราย ผู้ขายสิทธิ์บางรายได้ย้ายออกไปแล้ว กรณีดังกล่าวอาจเป็นแนวโน้มที่เชื่อได้ว่าหากบริเวณดังกล่าวได้โฉนดจะมีการเปลี่ยนมือของผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินอันส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ สังคมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชนอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

7. รหัสหมายของชุมชน

จากประวัติและสภาพทั่วไปของชุมชนบะขามดังที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดอาจสรุปให้เห็นถึงรหัสหมาย (code) ของชุมชนบะขามทั้งจากสังคมภายนอกและในทัศนะของชาวชุมชนเองในช่วงนักวิจัยเริ่มเข้าไปเก็บข้อมูลและปฏิบัติงาน (Action) ในชุมชน ได้ดังนี้

1) จากสังคมภายนอก : ชุมชนเก่าแก่ถึง “ชุมชนบุกรุกแต่ไม่ใช่สลัม”

สำหรับชุมชนบะขาม ในรหัสหมายของผู้คนเมืองขอนแก่นนั้น รู้จักกันในนามชุมชนเก่าแก่แห่งหนึ่งที่อยู่ชายขอบของเขตเทศบาลนครขอนแก่น ซึ่งแต่เดิมขึ้นอยู่กับ ต.พระลับ อำเภอเมือง และเทศบาลได้ขยายเขตการปกครองไปครอบคลุมพื้นที่ชุมชนในปี 2514

บริเวณพื้นที่ชุมชนดังกล่าวเคยเป็นที่นาของชาวบ้านโนนทัน ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ที่มีคนตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 (และอยู่ใกล้บึงแก่นนครอันเป็นที่ตั้งของเมืองขอนแก่นเดิม) พื้นที่ของชุมชนบะขามจึงเป็นพื้นที่รองรับการขยายตัวของชุมชนดั้งเดิม โดยมีทำเลติดแหล่งน้ำที่ใหญ่อีกแห่งของเมืองขอนแก่น คือ**บึงทุ่งสร้าง** แต่เดิมบึงแห่งนี้เป็นที่ทำมาหากินของชาวขอนแก่น โดยเฉพาะแหล่งจับปลามาขายในตลาดและบริเวณขอบบึงจะมีคนไปปลูกผัก พื้นที่ห่างออกมาในที่ลุ่มจะมีการทำนาบ้างแต่ไม่มากนัก โดยเฉพาะบริเวณส่วนหนึ่งของชุมชนบะขามเป็นป่าละเมาะ ไม่สามารถทำนาได้เพราะมีโคกหินที่เรียกว่า “โคกตะลุง” อยู่ คุณภาพของดินจึงไม่เหมาะสมสำหรับทำนา

ต่อมาเมื่อมีปัญหาในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งรัฐบาลระบุว่าบริเวณชุมชนบะขามเป็นที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงซึ่งชาวบ้านบุกรุกเข้าไปทำกิน ทั้งๆ ที่ยังไม่มีหลักฐานระบุได้อย่างแน่นอนว่า “โคกตะลุงอยู่ที่ใด” เพราะอาณาเขตโคกตะลุงที่ประกาศเป็นที่สาธารณประโยชน์นั้นมีจำนวน 189 ไร่ แต่ชุมชนบะขามในปัจจุบันมีพื้นที่ถึงกว่า 300 ไร่ และหากนับพื้นที่สาธารณประโยชน์ที่รัฐครอบครองและมอบให้เป็นที่ตั้งของหน่วยราชการ 2 แห่งไปใช้แล้ว กว่า

191 ไร่ รวมเป็นพื้นที่ประมาณ 500 ไร่ ซึ่งปัญหาดังกล่าวเป็นที่มาของความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชาวบะขามที่มีการต่อสู้มายาวนาน กว่า 15 ปี (ตั้งแต่ปี 2525) จนเกิดเหตุเดินขบวนประท้วงที่ศาลากลางจังหวัดเมื่อปี 2537 และการต่อสู้ดังกล่าวทำให้เกิดรหัสหมายใหม่ของชาวชุมชนเมืองขอนแก่น ซึ่งได้รับข้อมูลข่าวสารการเคลื่อนไหวของชาวชุมชนบะขามจากรัฐว่าเป็น**"ชุมชนบุกรุกที่สาธารณประโยชน์ของรัฐ"** แต่ต่อมาน้ำหนักของความเข้าใจรหัสหมายรุนแรงจนถึงขั้นที่ว่าเป็น "ชุมชนดื้อแพ่งที่ท้าทายอำนาจรัฐ" มาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม สายตาของคนภายนอกชุมชนบะขามก็ไม่ได้มองว่าชุมชนบะขามเป็น "ชุมชนแออัด" หรือ "สลัม" อันเนื่องมาจากลักษณะทางกายภาพของการตั้งบ้านเรือน รวมทั้งฐานะของสมาชิกชุมชนยังมีสภาพที่ดีกว่าชุมชนอื่น ๆ ในเขตเมืองขอนแก่น โดยเฉพาะรหัสหมายของสลัมนั้น คนขอนแก่นบอกว่า หมายถึงชุมชนที่แออัด หลังคาชนกัน ชาวชุมชนมีอาชีพหาเช้ากินค่ำ ประเภทที่ขายของเร่ กับซื้อของเก่า ไม่ได้รับการบริการของรัฐ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้าอย่างทั่วถึง รวมทั้งสภาพภายในชุมชนไม่น่าอยู่ ถนนขรุขระมีน้ำเน่าเสีย มีขยะมาก แต่ชุมชนบะขาม *"ตกเกณฑ์สลัมในรหัสหมายของชาวเมืองขอนแก่น"* เกือบทั้งหมด เพราะบ้านเกือบทุกหลังคามีน้ำประปา ไฟฟ้าเป็นของตนเอง บ้านส่วนใหญ่เป็นบ้านหรือตึกแถวที่มีการสร้างอย่างถาวรและมีรั้วรอบขอบชิดพื้นที่ต่อครัวเรือนเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 46 ตารางวา โดยเฉพาะในช่วง 4-5 ปีหลัง ถนนในซอยแยกที่เคยมีสภาพน้ำเน่าขังเป็นดินขรุขระได้รับการปรับปรุงด้วยงบประมาณของเทศบาลฯและหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาร่วมพัฒนาที่อยู่อาศัยในชุมชน (เช่น พชม. DANCED ฯลฯ) ทำให้สภาพทั่วไปของชุมชนเหมือนชุมชนเมืองทั่วไปในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

2) ทัศนะ "คนใน" : บะขาม"ชุมชนคนค้าขาย"และ"ชุมชนต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน"

สำหรับสมาชิกชุมชนบะขาม มองชุมชนบะขามคือ ชุมชนเก่าแก่ที่มีความหลากหลายของสมาชิกทั้งด้านถิ่นฐาน คือมาจากหลากหลายภูมิลำเนาทั้งในพื้นที่ขอนแก่น และจังหวัดอื่นในภาคอีสาน เช่น ร้อยเอ็ด อุดรธานี นครราชสีมา และวัตถุประสงค์ของการเข้ามาอยู่ในชุมชน มีทั้งมาเช่าหรือซื้อบ้านเรือนใกล้ที่ทำงาน สถานที่ราชการหรือเรียนหนังสือ อย่างไรก็ตามชาว ชุมชนกล่าวว่าบะขามในปัจจุบันเป็นชุมชนของคนค้าขาย คือสมาชิกส่วนหนึ่งปรับปรุงที่อยู่อาศัยเป็นห้องแถว หรือร้านเป็นสถานประกอบธุรกิจค้าขายรองรับคนในชุมชน เช่น ร้านขายของชำ(จากการสำรวจปี 2543 มี 24 ร้าน) ร้านขายอาหาร (9 ร้าน) ร้านเสริมสวย (8 ร้าน) ร้านซักเสื้อผ้า (4 ร้าน) ร้านซ่อมมอเตอร์ไซค์และจักรยาน (4 ร้าน) ฯลฯ นอกเหนือจากหาบเร่แผงลอยที่ขายของกินในชุมชนประมาณ 20 ราย

นอกจากนี้ชาวชุมชนส่วนใหญ่ยังมีแผงขายของในตลาดสดในเมืองอีกกว่า 10 ราย จนผู้ให้ข้อมูลหลักรายหนึ่งกล่าวว่า บะขามจะเริ่มชีวิตวันใหม่เร็วกว่าชุมชนเมืองอื่น เพราะตั้งแต่ช่วง

03.00 น. ของทุกวันบรรยากาศถนนในชุมชนจะเริ่มคึกคักด้วยเสียงของผู้คนที่ตื่นมาเพื่อเตรียมของไปขายตลาดสด และการจับจ่ายซื้อของในตลาดมาทำอาหารขายในชุมชน

ทัศนะคนในมองว่า บะขามเป็นชุมชนเก่าที่มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตสู่ชุมชนคนค้าขาย ไม่ใช่ชุมชนแออัดหรือสลัม แต่ก็ไม่ปฏิเสธว่า ชุมชนมีสภาพเป็นสลัมบางส่วน คือมีบ้านหลังคาติดกัน คนในบ้านอยู่กันจำนวนมากและสภาพบ้านเรือนเป็นบ้านไม่สภาพไม่มั่นคงนักอยู่ 2 จุด คือในแยกซอยเล็กซึ่งอยู่ในบริเวณพื้นที่ 27 ไร่ที่มีปัญหากรรมสิทธิ์ แต่ในส่วนของชาวชุมชนที่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินบางคนก็ให้คำจำกัดความของชุมชนบะขามว่า เป็นชุมชนที่มีการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์อย่างแข็งขันและต่อเนื่อง ขณะที่ชาวบะขามที่มีกรรมสิทธิ์บางคนก็มองแปลกแยกออกไปว่า เป็นชุมชนบุกรุก (เฉพาะในส่วนที่อาศัยอยู่ในที่ดินกรณีพิพาท 27-3-71 ไร่)

การก่อกำเนิด พัฒนาการรวมกลุ่มและการทำกิจกรรมในชุมชน

1. การรวมกลุ่มในอดีต: บนวิถีชุมชน

ช่วงก่อตั้งชุมชนถึงปี 2532 ชุมชนบะขามดังที่กล่าวมาแล้วเป็นชุมชนดั้งเดิมที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติของสมาชิกภายในชุมชนสูงกว่าชุมชนเมืองอื่นๆ ในขอนแก่น ดังนั้นวิวัฒนาการของการรวมกลุ่มในชุมชนจึงเริ่มตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน กลุ่มเครือญาติเป็นกลุ่มแรกที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่นในกลุ่มผู้ที่อพยพมาตั้งชุมชน เช่น ตระกูลภูธร จะเห็นได้ว่าการสืบทอดผู้นำชุมชนที่เป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่ปี 2484 จนถึงช่วงเทศบาลเข้ามาจัดรูปการปกครอง มีคนในตระกูลภูธรเป็นผู้ใหญ่บ้านแทบทั้งสิ้น นอกจากนั้นมีการรวมกลุ่มกันตามประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ เช่น รวมกลุ่มกันในงานไหว้ผีปู่ตาประจำปี เป็นต้น การรวมกลุ่มกันในช่วงแรกๆนี้ จึงเป็นการรวมกลุ่มที่ไม่มีผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่จะรวมกันด้วยความเอื้ออาทร เกื้อหนุน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เรียบง่าย

ปี 2500 เมื่อมีคนอพยพเข้ามามากขึ้น การรวมกลุ่มเพื่อทำบุญประเพณีก็ยังคงอยู่และขยายกิจกรรมออกไป เช่น มีงานบุญเบิกบ้าน บุญผเวส ซึ่งเป็นกิจกรรมที่เป็นการรวมเครือญาติและเพื่อนบ้านที่เป็นคนรุ่นราวคราวเดียวกัน และอพยพมาจากถิ่นฐานใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มในเชิงเศรษฐกิจและอาชีพ เช่น การขุนหินขาย ในช่วงนี้ชาวบ้านจะมีอาชีพขุดหินบริเวณโคกหินขายให้พ่อค้าเพื่อนำไปบดผสมกับปูนใช้ในการก่อสร้าง โดยมีคนในชุมชน 2-3 คน เช่น พ่อเลื่อน พ่อจันดา เป็นผู้ลงทุน และจ้างให้ชาวบ้านประมาณกลุ่มละ 5-10 คน เป็นผู้ขุดหินให้

ปี 2514 การรวมกลุ่มในชุมชนบะขามก่อนการตั้งประธานชุมชนคนแรกเมื่อปี 2532 เป็นการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการ คือ ไม่มีโครงสร้างกรรมการ การแบ่งหน้าที่สมาชิกอย่างชัดเจน ไม่มีที่ทำการกลุ่ม ไม่มีกฎระเบียบของกลุ่ม เนื่องจากความจำเป็นของกิจกรรมที่กลุ่มทำยังไม่ซับซ้อนมากนัก การแบ่งหน้าที่ก็เป็นในลักษณะช่วยกันทำ แม้กระทั่งช่วงเริ่มต้นของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ปี 2525 เป็นปีที่การต่อสู้ เรื่อง กรรมสิทธ์ที่ดินของชาวชุมชนเข้มข้นขึ้นเรื่องๆ และมีปัญหาค่อนข้างซับซ้อน แต่ชุมชนก็ยังมีการรวมตัวในลักษณะกลุ่มปัญหาหลวม ๆ การต่อสู้จะยึดตัวผู้นำที่เป็นที่เคารพนับถือของตนในชุมชนเป็นหลัก จากหลักฐานเอกสารและการสอบถามผู้นำระดับหัวขบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ไม่พบว่ามีการแบ่งหน้าที่การเคลื่อนไหวเป็นฝ่ายอย่างชัดเจน การเคลื่อนทุกระยะจะมีการประชุมและกำหนดกิจกรรมเฉพาะหน้า

ปี 2530 กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน(อสม.) เริ่มก่อตั้งโดยเทศบาลฯ และโรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น โดยมีกิจกรรมสำคัญคือ การตั้งกองทุนยา ตลอดจนมีการอบรม อสม.ให้ความรู้ด้านสุขภาพ การชั่งน้ำหนักและฉีดวัคซีนแก่เด็กๆในชุมชน ปัจจุบันมีนางดุษฎี ทองถ้ำนาค เป็นประธาน และมี อสม.จำนวน 13 คน แต่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากชาวชุมชนมากนัก เพราะส่วนใหญ่เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วยก็ใช้บริการจากคลีนิคหรือโรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น

ช่วงหลังปี 2532 การรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการของชุมชนมาชัดเจนเอาในช่วงที่มีการแต่งตั้งประธานชุมชน โดยเทศบาลนครขอนแก่น ซึ่งมีโครงสร้างคณะกรรมการชุมชนที่ประธานแต่งตั้งมาช่วยงาน หลังจากนั้นก็มีกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ที่หน่วยงานรัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุนในการจัดตั้งอีกหลายกลุ่มเท่าที่ประมวลได้จนถึงปัจจุบัน มีดังนี้

ปี 2533 ชุมชนบะขามเริ่มจัดโครงสร้างในรูปแบบของคณะกรรมการชุมชน เมื่อได้รับการแต่งตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลนครขอนแก่น ครั้งแรกในปี 2533 โดยคณะกรรมการชุมชน จำนวน 7 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายปกครอง ฝ่ายป้องกัน ฝ่ายการคลัง ฝ่ายพัฒนา ฝ่ายการศึกษา ฝ่ายสวัสดิการและฝ่ายสาธารณสุข จะคัดเลือกโดยประธานชุมชน ซึ่งได้รับเลือกตั้งจากสมาชิกชุมชน ทั้งนี้กระบวนการตั้งคณะกรรมการชุมชนเท่าที่ผ่านมาจะใช้วิธีให้ประธานชุมชนเป็นผู้ทาบทามขอความร่วมมือก่อนจะแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ จำนวนฝ่ายละ 2-3 คน บางฝ่ายก็จะมีชื่อซ้ำกันอันเนื่องมาจากความสนิทสนมและไว้เนื้อเชื่อใจระหว่างประธานฯกับกรรมการผู้นั้น รวมทั้งบางครั้งทาบทามคนอื่นแล้วไม่ได้รับความร่วมมือ เช่น คณะกรรมการชุดปัจจุบัน(มีนาคม 2543- แต่งตั้งเมื่อเดือนเมษายน 2541) นางดุษฎี ทองถ้ำนาค เป็นทั้งกรรมการฝ่ายปกครองและกรรมการฝ่ายสาธารณสุข

อย่างไรก็ตาม การจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนบะขามชุดปัจจุบันได้ยึดหลักในการกระจายตามพื้นที่คือ ให้ตัวแทนของคุ้มต่างๆ ในชุมชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการควบคู่ไปกับการเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความนับถือ และประกอบด้วยสมาชิกทั้งมีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินเข้าร่วม แต่ในความเป็นจริงมีคณะกรรมการที่มีบทบาทในการทำงานจริงเพียง 4-5 คน ซึ่งส่วนใหญ่มีความใกล้ชิดและมีบ้านเรือนตั้งอยู่ใกล้เคียงกับประธานชุมชนเท่านั้น ส่วนกรรมการคนอื่นจะเข้าร่วมกิจกรรมบ้างตามแต่เวลาที่ตนเองว่างจากการประกอบอาชีพ

ปี 2536 ตั้งกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ ปัจจุบันมี 3 กลุ่มหลักที่สมาชิกในชุมชนใช้บริการคือ

- *กลุ่มฌาปนกิจชุมชน* ตั้งขึ้นเมื่อปี 2536 โดยแกนนำของชุมชนเพื่อเป็นกองทุนสำหรับสมาชิกที่เสียชีวิต ปัจจุบันมีเงินทุนอยู่ประมาณ 4,000 กว่าบาท มีสมาชิก 50 คน และมีนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน เป็นหัวหน้ากลุ่ม
- *กลุ่มฌาปนกิจ อสม.* โดยกองสาธารณสุขและสิ่งแวดล้อมเทศบาลนครขอนแก่นสนับสนุนเพื่อเป็นกองทุนรวมของชุมชนทั้งหมดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น สำหรับในกรณีที่ อสม.เสียชีวิต
- *กลุ่มฌาปนกิจผู้สูงอายุ* สนับสนุนการจัดตั้งโดยโรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น เมื่อปี 2539 ปัจจุบันมีสมาชิกรวม 24 ชุมชนในเขตเขตเทศบาลนครขอนแก่น จำนวนสมาชิกประมาณ 2,000 คน

ปี 2536 กลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนียน มีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งกลุ่มเพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่ต้องการกู้ยืมเงินไปประกอบอาชีพเพื่อใช้ในครอบครัว โดยเริ่มก่อตั้งในปี 2537 มีสมาชิกเริ่มตั้ง 47 คน ปัจจุบันมีสมาชิก 76 คน เงินหุ้นประมาณ 210,000 บาท และเงินปล่อยกู้ประมาณ 900,000 บาท โดยมีนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน เป็นประธานกลุ่ม

นอกจากนั้นเมื่อเดือนสิงหาคม 2539 มูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ยังสนับสนุนเงินกู้พิเศษแก่สมาชิก 17 คน จำนวนเงิน 650,000 บาท เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพอีกด้วย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนียนในชุมชนบะขามยังเป็นกลุ่มกิจกรรมที่ดำเนินไปอย่างก้าวหน้า

ปี 2537 กลุ่มแม่บ้าน เริ่มก่อตั้งโดยชาวบะขามร่วมกับมูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 20 มีนาคม 2537 โดยมีวัตถุประสงค์ในการก่อตั้งเพื่อรวมกลุ่มแม่บ้านในการพัฒนาอาชีพ เช่น การทำหัตถกรรมดอกไม้ประดิษฐ์จากกรังไหม การทำบายศรีสู่ขวัญ การทำอาหารพื้นเมือง เป็นต้น ปัจจุบันมีนางจารุณี สุตะชา เป็นหัวหน้ากลุ่มและมีจำนวนสมาชิก 15 คน โดย

กิจกรรมกลุ่มยังมีการรับทำดอกไม้จากรังไหมใช้ในเทศกาลสำคัญของเทศบาลรวมทั้งการทำกระเช้าดอกไม้ประดิษฐ์จำหน่ายในร้านค้าของชุมชนและฝากขายตามร้านจำหน่ายสินค้าพื้นเมืองในเมืองขอนแก่น รวมทั้งหัวหน้ากลุ่มก็ยังได้รับเชิญไปเป็นวิทยากรอบรมทำดอกไม้ประดิษฐ์แก่ชุมชนอื่น ๆ ที่สนใจ ทั้งในเขตเทศบาลนครขอนแก่น เช่น ชุมชนวัดธาตุ ชุมชนการเคหะ ชุมชนโนนทัน ชุมชนแก่นนคร และชุมชนหนองไผ่ ตลอดจนเทศบาลอื่น ๆ อย่างสม่ำเสมอด้วย จึงถือว่ากลุ่มแม่บ้านชุมชนบะขามเป็นกลุ่มที่มีชื่อเสียงด้านหัตถกรรมดอกไม้ประดิษฐ์มากที่สุดในขอนแก่น

ปี 2541 กลุ่มตลาดแลงต้านภัยเศรษฐกิจ เกิดจากการรวมตัวกันของสมาชิก โดยมีกลุ่มแม่บ้านเป็นแกนนำร่วมประชุมกันเปิดตลาดแลงจำหน่ายอาหารสดและกับข้าวพื้นเมือง บริเวณห้าแยกซึ่งเป็นถนนสาธารณะของชุมชน โดยเริ่มดำเนินการเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2541 เปิดจำหน่ายตั้งแต่เวลาประมาณ 15.00-21.00 น. ของทุกวัน ปัจจุบันมีแผงลอยขายอาหารประมาณ 12-15 แผง เงินหมุนเวียนประมาณวันละ 5,000-10,000 บาท “ตลาดแลง” เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชาวชุมชนดำเนินการเพื่อเพิ่มรายได้แก่ผู้มีรายได้น้อยหรือผู้ตกงานในชุมชน ซึ่งก็สามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในครอบครัวได้ระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ดี นอกจากกลุ่ม/องค์กร ทั้งที่จัดตั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมทั้งโดยหน่วยงานนอกชุมชนและชาวชุมชนเองดังกล่าวแล้ว จากการสำรวจครัวเรือนพบว่า ชาวชุมชนเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มกิจกรรมในชุมชน กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งหรือหลายกลุ่มถึงร้อยละ 66.36 เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้านและกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เป็นต้น

ปี 2542 กลุ่มผู้เรียกร้องกรรมสิทธิ์ที่ดิน มีการต่อสู้เพื่อให้ทางการออกเอกสารสิทธิ์ (โฉนด) ที่ดิน ในกลุ่ม 27-3-71 ไร่ โดยเรียกร้องมาเป็นเวลากว่า 15 ปี มีการตั้งคณะกรรมการประสานงานกลุ่มและจัดทำข้อมูล โดยมีนายพิมพ์ สุโพธิ์แสน และนายบุญเลี้ยง สุตะชา เป็นแกนนำ และมีการตั้งคณะกรรมการประสานงานเกี่ยวกับปัญหาที่ดิน 5 คน โดยที่ประชุมชาวบ้านเมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2542 ดังนี้

1. นายอำพล ศรีหนา 2. นางดุษฎี ทองถ้ำนาค 3. นายประดิษฐ์ ทับเดิม

4. นายสุวรรณ แปนเมือง 5. นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน

โดยมีนายมนูญ ลีละพัฒน์ และนางกมลทิพย์ ศรีโคตร เป็นที่ปรึกษา ต่อมาเมื่อนักวิจัยโครงการฯ เข้าไปร่วมทำงานด้วยกลุ่มดังกล่าวจึงมีผู้สนใจเข้าร่วมประชุมให้ข้อมูลกันมากขึ้นจนถึงเดือนเมษายน 2543 กลุ่มได้ข้อมูลเรื่องพื้นที่จากหลักฐานต่างๆ เพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน และกำลังเตรียมขั้นตอนในการดำเนินงานอย่างเป็นระบบต่อไป โดยเมื่อเดือนพฤษภาคม 2543 มีการจัดตั้งคณะกรรมการประสานงานใหม่ ประกอบด้วย

1) นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน 2) นางกมลทิพย์ ศรีโคตร
3) นายบุญเลี้ยง สุตะชา 4) นายสำราญ ทองนาม
5) นายอนิรุธ ภิลาภ 6) นายสุวรรณ แปนเมือง
7) นางเกิดมณี ศรีนันทา (อ่านรายละเอียดในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน)

กลุ่มกิจกรรมพัฒนาเฉพาะกิจ กิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่พบจากการสำรวจมีผู้เข้าร่วมร้อยละ 86.33 และกิจกรรมที่เข้าร่วมส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมเกี่ยวกับการทำความสะอาดชุมชน ทำทางเดินเท้า ลอกท่อระบายน้ำ เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะทำในช่วงที่มีเทศกาลสำคัญ ๆ ของทางราชการ เช่น วันแม่ วันพ่อ วันปิยะมหาราช หรือช่วงที่มีการจัดประกวดชุมชนสะอาดของเทศบาล จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่กิจกรรมพัฒนาชุมชนเป็นรูปแบบตามโครงสร้างจากหน่วยงานภายนอก แนวคิดในการดำเนินกิจกรรมตามความต้องการเบื้องต้นจากภายในชุมชนเองยังไม่ค่อยมีมากนัก

อย่างไรก็ตามปัจจุบันเริ่มมีการเสนอความต้องการของชุมชนขึ้นมาบ้าง โดยกิจกรรมที่เสนอเกิดขึ้นจากความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาในชุมชน อาทิ การจัดเวรยามดูแลรักษาความปลอดภัยชุมชนตอนกลางคืน ทั้งนี้ในช่วงระยะหลังชุมชนมีหอพัก บ้านเช่ามากขึ้น ดังนั้น กิจกรรมหอพักและบ้านเช่าจึงเป็นอาชีพหนึ่งที่ชาวชุมชนบางคนมีที่ดินและมีรายได้พอที่จะลงทุน หรือจะมีนายทุนภายนอกเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อสร้างอพาทเม้นต์ให้เช่า ดังนั้น การเข้าออกของคนภายนอกจึงมีเพิ่มมากขึ้น แม่ทองมี วิทยาธิต อายุ 70 ปีบ่นว่า *“แม่เริ่มรู้สึกว่าไม่ค่อยรู้จักคนในชุมชนเวลาเดินสวนกันมากขึ้นในช่วง 5-6 ปีมานี่”* ทั้งนี้เพราะผู้เข้ามาเช่าหอพักหรือบ้านเช่าก็จะอยู่เพียงชั่วคราว เช่น นักเรียน นักศึกษา หรือผู้ที่ย้ายเข้ามาทำงานในแถบใกล้ชุมชน ดังนั้น จากการที่เคยอยู่ร่วมกันแบบญาติพี่น้องก็จะเปลี่ยนไปบ้าง คือในกลุ่มคนดั้งเดิมและลูกหลานยังคงมีความสัมพันธ์กันในเชิงเครือญาติ แต่จะมีกลุ่มคนภายนอกที่เข้ามาอยู่อาศัยชั่วคราวในชุมชนด้วย การมีขโมยในชุมชนเกิดขึ้นในช่วงระยะหลังที่มีหอพักและบ้านเช่าเพิ่มมากขึ้น จะมีทั้งลักขโมยเสื้อผ้าจนกระทั่งงัดแงะบ้านเพื่อขโมยทรัพย์สิน ชาวชุมชนหลายคนที่บอกว่าทางแก้คือการพึ่งตำรวจขอให้มีสายตรวจเข้ามาบ่อยขึ้น แต่ก็ยังมีอีกหลายคนที่เห็นว่าชุมชนน่าจะช่วยตนเองด้วย โดยเสนอการจัดเวรยามในชุมชนขึ้น แต่แนวคิดนี้ก็ยังไม่ได้เริ่มดำเนินการเนื่องจากยังหาแนวทางตกลงไม่ได้ เพราะบางกลุ่มก็อยากให้จ้างยาม แต่ติดขัดที่งบประมาณ ขณะที่อีกกลุ่มเสนอให้ผู้ชายในชุมชนจัดตารางเวรยามผลัดเปลี่ยนกัน

2. การรวมกลุ่มปัจจุบัน : สนองตอบความเดือดร้อนและรองรับทรัพยากร

จากกลุ่มองค์กรต่าง ๆที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่เพียงแต่กลุ่มที่เกิดขึ้นตามความต้องการของชุมชนซึ่งเป็นเพียงส่วนน้อย แต่หลักใหญ่ของการเกิดกลุ่ม/องค์กกรมาจากเงื่อนไขปัจจัยภายนอกผลักดันทั้งในแง่อำนาจการปกครองหรือทรัพยากรสนับสนุน ดังนั้นความสัมพันธ์

ของการเกิดจึงมีทั้งความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างอำนาจ เช่นการปกครองมาจากเทศบาลกำหนดให้มีคณะกรรมการชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน(อสม.) เป็นต้น องค์กรเหล่านี้ล้วนต้องทำงานภายใต้กรอบนโยบายของหน่วยงานรัฐกำหนด เรียกได้ว่าเป็นโครงสร้างอำนาจสายตรงจากภายนอก นอกจากนี้ยังมีการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชนโดยมีโครงสร้างขึ้นมาซ้อนโครงสร้างอำนาจสายตรงอีก เช่น เครือข่ายอสม. เครือข่ายชุมชนเมือง เครือข่ายสหชุมชน เป็นต้น

ส่วนความสัมพันธ์เชิงผลประโยชน์ ส่วนใหญ่จะมาพร้อมเงินทุนสนับสนุนโดยให้ตั้งองค์กรองรับ เช่น กลุ่มออมทรัพย์เครดิตยูเนี่ยน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มSIF อาจเรียกได้ว่ากลุ่ม/องค์กรเฉพาะกิจ คือเมื่อหมดทุนกลุ่มก็สลายไป และอาจจะเกิดกลุ่มใหม่ขึ้นอีกได้หากมีการสนับสนุนอื่นเข้ามาในชุมชน

กลับมาวิเคราะห์กลุ่มที่มีบทบาทในชุมชนบะขามมากที่สุด จะเห็นได้ว่า แม้ว่ารูปแบบองค์กรของคณะกรรมการชุมชนจะเป็นรูปแบบที่เทศบาลเป็นผู้กำหนด โดยเน้นให้องค์กรนี้เป็นตัวแทนของชุมชนในการประสานงานอย่างเป็นทางการกับหน่วยงานราชการโดยเฉพาะเทศบาลเอง ซึ่งในรายละเอียดอาจจะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน แต่โครงสร้างดังกล่าวก็ได้รับการยอมรับจากชุมชนบะขามพอสมควร อันเนื่องมาจากผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการหรือบุคคลที่ชุมชนให้ความเคารพเชื่อถือส่วนใหญ่อยู่ในโครงสร้างของคณะกรรมการชุมชนดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างคณะกรรมการชุมชนชุดปัจจุบัน 7 ฝ่าย 18 คน ได้รับการแต่งตั้งจากประธานชุมชนโดยยึดหลัก 3 ประการคือ 1)เป็นผู้ที่ชาวบ้านเชื่อถือ 2)กระจายการตั้งบ้านเรือนกันอยู่ในคุ้มต่าง ๆ ในลักษณะ zoning 3)ประกอบด้วยสมาชิกทั้ง 2 ส่วน คือ ผู้มีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ (7 และ 11 คนตามลำดับ)

จะเห็นได้ว่าการแต่งตั้งคณะกรรมการโดยองค์ประกอบดังกล่าว เป็นความพยายามที่จะเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนไว้โดยการกระจายคณะกรรมการให้ทุกกลุ่มเข้ามามีส่วนร่วม (แม้แต่ตระกูล “ภูธร” ซึ่งเป็นตระกูลใหญ่ที่เคยเป็นผู้นำมาอยู่ในคณะกรรมการด้วย 2 คน) โดยพยายามเน้นการอุดช่องโหว่ของความขัดแย้งที่ไม่ได้แสดงอย่างเด่นชัดในชุมชน เช่น ระหว่างเครือญาติ หรือระหว่างผู้มีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน

โครงสร้างคณะกรรมการชุมชนดังกล่าวเป็นแค่เพียงในนามแต่ผู้ที่มีบทบาททำงาน ชุมชน (Core Group) มักจะเป็นผู้ที่มีบ้านเรือนใกล้ชิดกับประธาน รวมทั้งจะอยู่ในกลุ่มที่ “ไม่มีกรรมสิทธิ์”ที่ดิน อาทิ นายเลื่อน ศิลารักษ์(ถึงแก่กรรม) นายบุญเลี้ยง นางจารุณี สุตะชา

(เลขานุการและเหรัญญิกตามลำดับ) นางกมลทิพย์ ศรีโคตร(ฝ่ายปกครอง) นางดุษฎี ทองถ้ำนาค (ฝ่ายการเงินและสาธารณสุข) กรรมการเหล่านี้เป็นแกนนำที่ช่วยเหลือประธานชุมชนในการทำงานอย่างเข้มข้น นอกเหนือจากสมาชิกในโซนไม่มีกรรมสิทธิ์ และไม่ได้เป็นคณะกรรมการ เช่น นายสอง บุตรเดช นายสุวรรณ แปนเมือง เป็นต้น

ส่วนคณะกรรมการคนอื่นๆ ไม่ค่อยได้เข้าร่วมกิจกรรมหรือแสดงบทบาทอย่างเด่นชัดด้วยเหตุผลต่างๆ กัน กล่าวคือ กรรมการในโซนไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ไม่ได้ร่วมกิจกรรมชุมชนมากส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายนอกชุมชน จึงไม่มีเวลาเข้าร่วม กรรมการส่วนที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินนั้นมักจะร่วมกิจกรรมในระดับการประชุม แต่บทบาทด้านอื่น เช่น เป็นตัวแทนชุมชนไปร่วมงานเทศกาลหรือกิจกรรมการพัฒนาชุมชน งานบุญประเพณีต่างๆ ที่จัดขึ้น จะ “เจือจาง” มาก ประเด็นดังกล่าวจึงเป็นข้อสังเกตให้เห็นถึงความแตกต่างของการมีส่วนร่วมระหว่าง “ผู้มีกรรมสิทธิ์” และ “ไม่มีกรรมสิทธิ์” ที่ดินต่อการพัฒนาชุมชนบะขาม แม้ว่าจากการสอบถามสมาชิกชุมชนจะบอกว่าทั้งสองกลุ่มไม่แตกต่างและไม่มีความขัดแย้งใดๆ ทั้งสิ้นก็ตาม

ดังนั้น องค์กรชุมชนบะขามที่มีลักษณะเหนียวแน่น เกื้อกูล และเสียสละทำงานเพื่อชุมชนนั้น จึงมีเฉพาะในส่วนของการเผชิญวิกฤตกรรมสิทธิ์ที่ดินร่วมกัน ซึ่งจากการทำงานของนักวิจัยโครงการในชุมชนบะขามพบว่าในกลุ่มผู้ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ซึ่งเป็นส่วนย่อย(Sub Section) ของคณะกรรมการชุมชน จะมีสมาชิกที่มีคุณภาพความสัมพันธ์เข้มข้นอยู่ประมาณ 8-10 คน ซึ่งบางคนอยู่ในโครงสร้างและบางคนไม่อยู่ในโครงสร้างของคณะกรรมการชุมชนดังกล่าวมาแล้ว
อย่างไรก็ดี การทำงานของ นักวิจัยโครงการที่มุ่งเน้นให้กลุ่มต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กระจายข้อมูลการมีส่วนร่วมออกไปให้ทั่วถึงสมาชิกในครัวเรือนที่มีปัญหากรรมสิทธิ์ 120 ครัวเรือน ก็พบว่ามี “แนวร่วม” ที่เข้าร่วมกิจกรรมการแสวงหาแนวทางการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ประมาณ 30 คน (ดังแผนภูมิ)

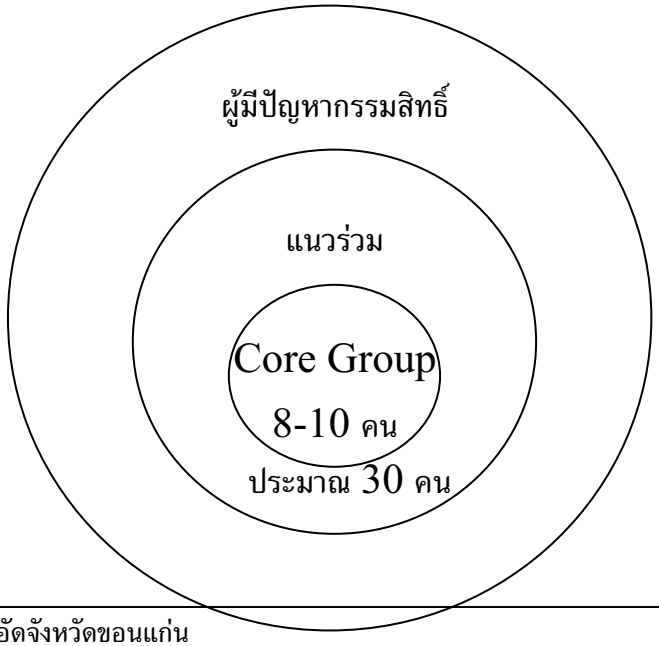

แผนภูมิที่ 1 : แสดงแนวร่วมองค์กรต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขาม

อย่างไรก็ตาม ตลอดการทำงานของนักวิจัยร่วมกับชุมชนบะขาม 1 ปีที่ผ่านมาทำให้ชาวชุมชนเห็นความสำคัญของการกระจายข้อมูลเพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมของครัวเรือนที่มีปัญหาทั้งหมด อันจะทำให้พลังของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์มีมากขึ้นนำไปสู่การเคลื่อนไหวที่มีเอกภาพและประสิทธิภาพต่อไป

อาจกล่าวได้ว่าภารกิจขององค์กรชุมชนบะขามที่เป็นทางการคือ คณะกรรมการชุมชนมี 2 ส่วนที่ต้องเคลื่อนไปด้วยกันคือ 1)การพัฒนาชุมชน และเป็นตัวแทนของชาวชุมชนทั้งหมด ในการติดต่อหน่วยงานภายนอก รวมทั้งการบริหาร/แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน 2)ภารกิจในการต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินในพื้นที่ที่เป็นกรณีพิพาท 27-3-71 ไร่ ซึ่งภารกิจส่วนแรกดำเนินต่อไปภายใต้โครงสร้างและภารกิจที่เทศบาลมอบหมาย ส่วนที่สองกำลังจัดปรับโครงสร้างและขยายความร่วมมือเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย คือ การได้รับกรรมสิทธิ์ที่ดิน

กระบวนการพัฒนาชุมชนและความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า “ชุมชนบะขาม” เป็นชุมชนดั้งเดิมแวดล้อมด้วยชุมชนเมือง และมีการปรับตัวทั้งด้านวิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคมเกิดขึ้นมากมาย ดังนั้นจำเป็นอยู่เองที่ชุมชนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรภายนอกชุมชนที่หลากหลายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะการพัฒนาชุมชนด้านต่าง ๆ ซึ่งหากเชื่อมโยงกับวิวัฒนาการการรวมกลุ่มกับในชุมชนก็สามารถวิเคราะห์บทบาทขององค์กรภายนอกที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนบะขามได้ดังนี้

<u>ช่วงก่อตั้งชุมชนปี 2464</u> บะขามยังมีความสัมพันธ์กันในเฉพาะเครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียง พบว่าวิถีความเป็นอยู่ไม่ต้องสัมพันธ์กับภายนอกเลย เพราะทำมาหากิน ปลูกข้าว ปลูกผัก จับปลาที่บึงทุ่งสร้าง ก็สามารถใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนได้ ต่อเมื่อชุมชนมีการขยายตัวมากขึ้น มีผู้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น มีการติดต่อค้าขายกับภายนอก เช่น การขุดหินขาย บางคนปลูกผัก จับปลาไปขายที่ตลาดในเมือง บางคนออกไปรับจ้างเป็นกรรมการก่อสร้างบ้าง ถีบสามล้อบ้าง ปฏิสัมพันธ์กับคนภายนอกจึงมีมากขึ้น

<u>ช่วงปี 2484-2514</u> ที่บะขามได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านขึ้นกับตำบลพระลับ ก็เป็นจุดเริ่มที่ทางหน่วยงานราชการเข้ามาปกครองชุมชนบะขามอย่างเป็นทางการ โดยได้แต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนประสานกับราชการ ในการปกครองหมู่บ้านผ่าน "ผู้ใหญ่บ้าน" ระยะแรกของการตั้งชุมชน (ปี 2464) จนถึงปี 2514 ซึ่งเป็นปีที่เทศบาลเมืองขอนแก่นขยายขอบเขตการปกครองมาครอบคลุมพื้นที่บ้านบะขาม ความสัมพันธ์ของชาวบ้าน บะขามกับผู้แทนการปกครองส่วนภูมิภาค ทั้งกำนัน นายอำเภอ เป็นเหมือนหมู่บ้านทั่วไปของเมืองไทยที่มีความสัมพันธ์เรื่องอำนาจการปกครองและการพัฒนาต่อหน่วยงานเหล่านี้ กล่าวคือ ราษฎรต้องอยู่ภายใต้การปกครองของอำนาจรัฐด้านทะเบียน กฎระเบียบ การเสียภาษี ขณะที่รัฐจะกระจายงบประมาณและการพัฒนาด้านต่างๆ ผ่านสภาตำบล และหน่วยงานต่างๆ เช่น เกษตร พัฒนาชุมชน สาธารณสุขตามนโยบายของรัฐ

<u>ปี 2514-2532</u> หลังจากบ้านบะขาม กลายมาเป็นชุมชนบะขามเมื่อปี 2514 ขณะนั้นเทศบาลถือว่าเป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารและพัฒนา "ชุมชนเมือง" ยังไม่มีนโยบายแน่ชัดในการจัดโครงสร้างการปกครองภายในและผู้นำชุมชน จึงไม่มีการแต่งตั้งผู้นำและองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการ ชุมชนจะติดต่อเทศบาลโดยตรงกรณีที่ต้องติดต่อเรื่องราชการ เช่น การทำบัตรประจำตัวประชาชน การทำทะเบียนราษฎร์ การเสียภาษีต่างๆ กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาในชุมชน เช่น ถนน น้ำประปา ไฟฟ้า ครัวเรือนในชุมชนต้องดำเนินการเองรายครัวเรือนหรือรวมกลุ่มกันระหว่างคนรู้จักหรือญาติมิตร เพื่อนบ้าน

แต่ชาวบ้านบะขามในช่วงนั้นก็มีการปรับตัวในการอยู่ร่วมกัน โดยมีระบบการพึ่งพาอาศัยกันในหมู่คุ้มเล็กๆ เมื่อมีปัญหาทะเลาเบาะแว้งในชุมชนก็จะอาศัยผู้เฒ่าผู้แก่ที่อยู่ใน ชุมชนมานานเป็นผู้ไกล่เกลี่ยตัดสิน หากมีเรื่องหนักหนาที่ตกลงกันไม่ได้ถึงแจ้งเจ้าหน้าที่ตำรวจ หรือหน่วยงานรัฐเข้ามาจัดการ ระยะสุญญากาศผู้นำชุมชน (2515 - 2532) จึงเป็นยุคที่ชาวบ้านพึ่งพิงตนเอง โดยเทศบาลตั้งรับให้บริการ (ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ช่วงเดือนสิงหาคม – ธันวาคม 2542)

<u>ในช่วงปี 2530</u> หน่วยงานที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนอย่างเป็นทางการคือ โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่น ได้เข้ามาตั้งกองทุนยาและจัดอบรมอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.)

และจัดระบบให้ อสม. ที่ผ่านการอบรมได้มีบทบาทหน้าที่ทำงานในชุมชน

<u>ในช่วงปี 2532</u> หน่วยงานพัฒนาชุมชน เทศบาลเมืองขอนแก่น(ในขณะนั้น) ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีบทบาทในการดูแลชุมชน เริ่มเข้ามาทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน โดยในช่วงแรกนี้เป็นช่วงเข้ามาทำความรู้จักชุมชนและผู้นำชุมชน เพื่อเป็นประโยชน์ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งหลังจากนั้นการปฏิบัติงานของงานพัฒนาชุมชนจะทำหน้าที่ประสานประโยชน์ระหว่างหน่วยงาน

ราชการกับชุมชนเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานของชุมชนด้านสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า ประปา และอื่นๆ ในช่วงปีเดียวกันองค์กรพัฒนาเอกชน คือ มูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทยเข้ามาพัฒนาชุมชนพร้อมทั้งมีงบประมาณเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมให้ชุมชนได้รวมกลุ่มเพื่อทำงานพัฒนาที่สามารถแก้ไขปัญหาในชุมชน อาทิ การรวมกลุ่มแม่บ้านเพื่อพัฒนาอาชีพ การให้ทุนการศึกษาแก่เยาวชน ตลอดจนการพัฒนาทางด้านแนวคิดพื้นฐานการพัฒนา เช่นการศึกษาดูงาน การฝึกอบรมเพื่อพัฒนาผู้นำ เป็นต้น

<u>หลังปี 2533</u> เทศบาลเมืองขอนแก่นเริ่มมีการตั้งผู้นำในตำแหน่ง “ประธานชุมชน” มาเป็นผู้แทนของชุมชนในการติดต่อกับเทศบาลเทียบเท่าผู้ใหญ่บ้าน (ตามการปกครองส่วนท้องถิ่น) แต่ไม่มีเงินเดือนหรือค่าตอบแทนใดๆ พร้อมกับคณะกรรมการชุมชนตำแหน่งต่างๆ เพื่อร่วมรับผิดชอบกิจกรรมของชุมชน การทำงานของเทศบาลเริ่มกิจกรรมเชิงรุกลงสู่ชุมชนมากขึ้น โดยเฉพาะ นักการเมืองท้องถิ่นที่พยายามผลักดัน“พนักงานเทศบาล” ในฐานะข้าราชการประจำให้เข้าไปร่วมกิจกรรมชุมชนทั้งด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน ตลอดจนการจัดระเบียบทางกายภาพของชุมชนทั้ง ถนน ทางเท้า ท่อระบายน้ำ ไฟฟ้าริมถนนในชุมชน รวมทั้งการเก็บขยะและการทำความสะอาดในชุมชน นอกเหนือจากการจัดการเลือกตั้งประธานชุมชนแทนการแต่งตั้งในระยะแรก การจัดการด้านสุขภาพทั้งออกหน่วยตรวจโรค และตั้งกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขในชุมชน ตลอดจนกิจกรรมกลุ่มต่างๆ ที่เทศบาลเข้าไปจัดตั้ง เช่น กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน รวมทั้งงานพัฒนา การประกวดชุมชน งานบุญประเพณีในเทศกาลต่างๆ เช่น งานดอกคูนเสียงแคน งานลอยกระทง งานแห่เทียนเข้าพรรษา เทศกาลงานไหมผูกเสี่ยว เหล่านี้จะเป็นกิจกรรมที่ดำเนินการตามแผนปกติของเทศบาล แต่จะมีกิจกรรมเฉพาะกิจพิเศษตามนโยบายการพัฒนาชุมชนของเทศบาลอีก เช่น การจัดแข่งขันกีฬาเชื่อมสามัคคีระหว่างชุมชน การจัดผ้าป่าทุนการศึกษา เป็นต้น จะเห็นได้ว่าเฉพาะกิจกรรมที่เทศบาลเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนมีแทบตลอดทั้งปี จนชุมชนต้องมีการปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อนโยบายต่างๆ ของเทศบาลที่เข้ามาในชุมชน ประธานชุมชนหรือแกนนำหลักๆ ในชุมชนจึงไม่มีเวลานั่งคิดทบทวนบทบาทหรือความต้องการที่แท้จริงของชุมชนเลย(จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน บะขาม มี.ค. – เม.ย. 2542)

นอกจากเทศบาลขอนแก่นแล้ว ยังมีหน่วยราชการอื่นๆ เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนบะขามในแง่ของการให้บริการ เช่น สำนักงานประชาสงเคราะห์จังหวัดขอนแก่น เข้ามาช่วยเมื่อชาวชุมชนประสบกับวาตภัยบ้านเรือนเสียหายไปกับพายุถึง 60 หลังคาเรือน เมื่อปี 2533 โรงพยาบาลศูนย์ขอนแก่นและสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ได้เข้ามาตรวจสุขภาพ และดำเนินกิจกรรมเรื่องอนามัยในชุมชน ร่วมกับ อ.ส.ม. โรงเรียนเทศบาลบ้านหนองใหญ่เข้ามาร่วมโครงการออมทรัพย์เพื่อการศึกษาของชุมชน สถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองขอนแก่น นำเจ้าหน้าตำรวจมาพัฒนาชุมชนร่วมกับชาวบ้านปีละครั้ง เป็นต้น

<u>ช่วงปี 2535</u> หาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นอีกหน่วยงานหนึ่งที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนโดยส่งนักศึกษาเข้ามาฝึกงานในพื้นที่เพื่อศึกษาสภาพชุมชน สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นจุดเริ่มที่มีตัวแทนนักศึกษาได้มีการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขามขึ้น หลังจากนั้นได้ส่งข้อมูลให้แก่สื่อมวลชน และหน่วยงานภายนอกได้รับทราบ

เพื่อเคลื่อนไหวกดดันรัฐบาลต่อไป

<u>ช่วงปี 2537</u> ชุมชนบะขามมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ทั้งหน่วยงานที่เคยสัมพันธ์ด้วยและยังคงทำงานสัมพันธ์ต่อเนื่องและมีหน่วยงานใหม่เข้ามาอีก เช่น ชุมนุม สหกรณ์เครดิตยูเนี่ยนได้เข้ามาตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน ให้ชาวบ้านได้เรียนรู้การออม การกู้ยืมโดยใช้การหมุนเวียนของเงินในชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ได้ชื่อว่า “กลุ่มสามัคคีร่วมใจพัฒนา” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่ต้องการกู้ยืมเงินทดแทนการกู้ยืมจากนายทุน และใช้ผลประโยชน์ที่ได้จากดอกเบี้ยกลับมาจัดสวัสดิการในชุมชน

ต่อมามูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) ยังได้เข้ามาเสริมความเข้มแข็งให้กลุ่มออมทรัพย์โดยการให้ทุนผ่านเครือข่ายสหชุมชนขอนแก่น ซึ่งเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนที่มีกำเนิดมาจากการรวมตัวของชุมชนแออัด ซึ่งมีกิจกรรมการเขียนขอเงินทุนจากกองทุนเพื่อสังคม (SIF) เมนู 5 ร่วมกันระหว่างชุมชนบะขามกับเครือข่ายสหชุมชนฯ แต่เกิดความขัดแย้งในการบริหาร จัดการเงินทุนดังกล่าว ทำให้ชุมชนบะขามแยกตัวจากสหชุมชนฯ มาร่วมกับชุมชนอื่นตั้งเครือข่ายองค์กรชุมชนเมือง ซึ่งรายละเอียดความขัดแย้งและการแตกตัวขององค์กรเครือข่ายดังกล่าว จะนำเสนอในการศึกษาระยะที่ 3 ต่อไป

ในปี 2537 เป็นช่วงแห่งจุดเปลี่ยนของชุมชนบะขามมากมาย ทั้งในด้านขององค์กรต่าง ๆจากภายนอกที่เข้ามาสัมพันธ์กับชุมชนบะขามเพิ่มมากขึ้น และตัวชุมชนเองก็เปิดตัวออกสู่ภายนอกไม่อยู่นิ่งรอรับความเปลี่ยนแปลงที่ภายนอกนำเข้ามาอย่างเดียว เพราะที่ผ่านมาในด้านความสัมพันธ์ที่หน่วยงานรัฐนำเข้ามาจะเป็นความสัมพันธ์ในเชิงสั่งการจากบนลงล่าง(Top down) ทำให้ขาดความเชื่อมต่อความต้องการและสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการคิดและตัดสินใจในการพัฒนาต่าง ๆ ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาร่วมกิจกรรมกับชุมชนบะขามหลายองค์กร และหลายรูปแบบ อาทิ มูลนิธิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย เขตขอนแก่นได้เข้ามาให้ทุนการศึกษาเยาวชนในชุมชน DANCED แห่งเดนมาร์กเข้ามาให้ทุนทำถนนในชุมชนและทางเท้า ซึ่งองค์กรที่มีกิจกรรมในลักษณะการให้เงินทุน “ให้เปล่า” เหล่านี้จะหมดบทบาทและความสัมพันธ์กับชุมชนไปเมื่อทุนนั้นหมดหรือการสร้างสิ่งก่อสร้างในชุมชนเสร็จ

แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นการก้าวออกนอกชุมชนของบะขามคือการเรียกร้องกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ได้อยู่อาศัยมาเป็นเวลานาน แต่ด้วยความที่ชุมชนบะขามได้ถูกครอบงำหรือหล่อเลี้ยงให้เติบโตมาจากการพึ่งพิงของหน่วยงานราชการมาโดยตลอด ทำให้การก้าวออกมาเรียกร้องสิทธิ์ของตนเองก็ไม่สามารถก้าวได้โดยลำพัง ชุมชนบะขามยังต้องพึ่งพิงบุคคลหรือองค์กรภายนอกอยู่มาก ตัวอย่างเช่น นักการเมืองระดับชาติในเขตเมืองขอนแก่นเกือบทุกคนได้รับเรื่องร้องเรียนจากชาวชุมชนบะขามแทบทุกคน ตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา ทั้งนายแคล้ว นรปติ นายพงษ์ศักดิ์ อินทรพาณิชย์ นายสุนทร ลีซีทวน นายภูมิ สาระผล นายอดิศร เพียงเกษ และ นายกวี สุภธีระ (อดีตผู้ว่าฯ ขอนแก่น ต่อมาเป็น ส.ส. และ ส.ว. ตามลำดับ) ซึ่งนักการเมืองเหล่านี้บางคนก็ใช้ประเด็นนี้หาเสียงกับชาวชุมชน เมื่อได้เป็น ส.ส. แล้วก็หายหน้าไป บางคนช่วยเคลื่อนไหวโดยยื่นเรื่องให้รัฐบาลตลอดจนกรรมาธิการชุดต่าง ๆ ของสภาผู้แทนราษฎรลงมาเจรจาและดูข้อเท็จจริงในพื้นที่ แต่ก็เป็นการหาข้อมูลแบบฉาบฉวยเนื่องจาก ส.ส.และกรรมาธิการที่ลงมาตรวจสอบเรื่องนี้ไม่ได้อยู่ในพรรคเดียวกับรัฐบาล หรือเป็นพรรคที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลเรื่องที่ดิน จึงไม่สามารถกดดันให้หน่วยงานของรัฐสนใจพิจารณาเรื่องที่ดินของบะขามอย่างจริงจัง การเรียกร้องจึงไม่สำเร็จ และในที่สุดนักการเมืองเหล่านี้ก็ไม่ได้สนใจเคลื่อนไหวเรื่องนี้ต่อไป

การเข้ามาของนักการเมืองดังกล่าวมักจะเข้ามาในรูปของการพบปะพูดคุยกับชาวชุมชน ควบคู่ไปกับความช่วยเหลือด้านทรัพยากรที่จะใช้นำมาสร้างถาวรวัตถุในชุมชน ตลอดจนการสัญญาที่จะช่วยเหลือปัญหาความเดือดร้อนในกรรมสิทธิ์ที่ดิน ซึ่งการกระทำรูปแบบหาเสียงดังกล่าวยังสามารถทำได้โดยไม่ผิดกฎหมายเลือกตั้งหรือผิดรัฐธรรมนูญเช่นในปัจจุบัน

นักการเมืองท้องถิ่นที่เข้ามาเยือนสม่ำเสมอ เป็นกลุ่มรักพัฒนานครขอนแก่นภายใต้การนำของนายกเทศมนตรี นายประจักษ์ แกล้วกล้าหาญ สท.ในพื้นที่เช่น นายจักริน พัฒน์ดำรงจิต นายจุลนพ ทองโสภิต เป็นต้น แต่นักการเมืองเหล่านี้ไม่แสดงบทบาทชัดเจนมากนักต่อปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เพราะบอกว่าไม่มีอำนาจในการอนุมัติออกเอกสารสิทธิ์ เพียงแต่ให้ความเห็นชอบไม่ขัดข้องหากผู้รับผิดชอบโดยตรง คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด และอธิบดีกรมที่ดินพิจารณาเสนอความเห็นไปยังรัฐบาล แต่ในกระแสความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านบะขามร่วมกับนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นกับจังหวัดในการเดินขบวนประท้วงหน้าศาลากลางจังหวัดขอนแก่น 3 วัน 3 คืน ในต้นปี 2537 นายประจักษ์ แกล้วกล้าหาญ เทศมนตรีนครขอนแก่น ใช้บุคลิกส่วนตัวเจรจาหว่านล้อมให้ม็อบชาวบ้านและนักศึกษาสลายตัว และได้เข้าร่วมการประชุม และผลักดันให้ กบร. ส่วนจังหวัดขอนแก่นดำเนินการตรวจสอบข้อเท็จจริงในเวลาต่อมา

ส่วนมหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยนักศึกษามหาวิทยาลัยขอนแก่นในนามพรรคแกนประชาธิปไตย ซึ่งได้ส่งผู้นำนักศึกษาประมาณ 10 คน ลงไปเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในปี

2537 ตามคำร้องขอของผู้นำชุมชนบะขามในสมัยนั้น ซึ่งภายหลังเรื่องไม่ประสบผลสำเร็จ บรรดาแกนนำนักศึกษาทยอยสำเร็จการศึกษาไป จึงไม่มีนักศึกษาเข้าไปร่วมเคลื่อนไหวกับชาวบ้านอีก

ในต้นปี 2542 ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ ผู้อำนวยการมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาชุมชนเมือง ซึ่งได้มีโอกาสมาตรวจเยี่ยมเพื่อประเมินผลการสร้างถนนในชุมชนบะขามเมื่อปลายปี 2541 ได้เลือกชุมชนบะขามเป็นหนึ่งในสามชุมชนกรณีศึกษาเมืองขอนแก่นตามโครงการวิจัยและปฏิบัติการเรื่องพัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมือง ระยะที่ 2 และ 3 ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เนื่องจากสนใจในกระบวนการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขาม โครงการฯ จึงได้ส่งนักวิจัยเข้ามาศึกษาข้อมูลปฏิบัติการร่วมกับชุมชนตั้งแต่เดือนเมษายน 2542 เป็นต้นมา

จากข้อมูลชุมชนสู่แนวทางการปฏิบัติงาน

1. วิเคราะห์การพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนจากบทเรียนที่ผ่านมา

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าชุมชนบะขามเป็นชุมชนเก่าที่มีการปรับเปลี่ยนสภาพเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองเข้ามาในชุมชน สภาพความหลากหลายของประชากรที่ทะยอยเข้ามาตั้งรกรากในชุมชนบะขามทั้งในเรื่องภูมิลำเนา อาชีพ ฐานะทางเศรษฐกิจทำให้บะขามกลายเป็นชุมชนเมืองที่ไม่ต่างจากชุมชนเมืองอื่นในเขตนครขอนแก่นเท่าใดนัก

จุดเด่นของชุมชนบะขามที่ยังคงหลงเหลือภาพของความเป็นชุมชนเก่าที่มีรากเหง้าเหมือนชุมชนชนบทในอีสานคือ ความสัมพันธ์ด้านเครือญาติและขนบประเพณี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นชุมชนเมืองหนึ่งในไม่กี่แห่งที่ยังมี “ศาลปู่ตา” เป็นที่เคารพนับถือและหล่อหลอมความเป็นชุมชนเข้าด้วยกัน ศาลปู่ตาของชุมชนบะขามไม่เป็นเพียงสัญลักษณ์แสดงถึงความเชื่อที่หลงเหลืออยู่เท่านั้นแต่ยังคงทำหน้าที่ (Function) ต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังจะเห็นได้ว่าจะมีการทำพิธีไหว้ศาลปู่ตาของคนในชุมชนทุกปี และแต่ละปีก็มีชาวชุมชนเข้าร่วมพิธีกรรมนี้ 200-300 คน นอกเหนือจากการเป็นที่พึ่งทางจิตใจผ่านการบนบานศาลกล่าวเมื่อคนในชุมชนเดือดร้อน เช่น การสอบ การเจ็บไข้ได้ป่วย การค้าขาย หรือโชคลาภต่าง ๆ

นอกจากนี้ ชุมชนบะขามยังเป็นชุมชนที่มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างกับชุมชนอื่นในเมืองขอนแก่น คือเป็นชุมชนที่มีลักษณะ**กรรมสิทธิ์ที่ดินผสมหรือสองสถานะ**คือ มีทั้งโฉนดและไม่มีโฉนด ซึ่งหาได้ไม่ง่ายนัก เพราะชุมชนเมืองขอนแก่นส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนที่มีที่ดินมีโฉนดหรือกรรมสิทธิ์ที่ดินเหมือนกันหมดทั้งชุมชน ไม่ว่าจะเป็นชุมชนดั้งเดิม เช่น ชุมชนโนนทัน ชุมชนหนองใหญ่ ชุมชนเมืองเก่า และชุมชนบุกรุก (ที่ดินส่วนตัวหรือที่ดินสาธารณประโยชน์) ก็บุกรุกทั้งหมด

เช่น ชุมชนเทพารักษ์ ชุมชนหลักเมือง ชุมชนมิตรภาพ ชุมชนโนนหนองวัด แต่บะขามมีลักษณะของที่ดินทั้งมีกรรมสิทธิ์และอยู่ในฐานะ “ผู้บุกรุก” ซึ่งปัญหาของกรรมสิทธิ์ที่ดินจะเป็นปัจจัยเด่นที่กำหนดความเป็นไปในชุมชนทั้งในเรื่อง**ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชน** ซึ่งมีความต่างที่ไม่ขัดแย้งในการร่วมกิจกรรมของชุมชน (ดังที่อธิบายมาแล้วในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขาม) **กระบวนการเลือกผู้นำ** รวมทั้ง**ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน** จึงอาจกล่าวได้ว่าประเด็นเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นทั้งจุดแข็งและจุดด้อยของการพัฒนาชุมชนแห่งนี้ กล่าวคือหากมองในแง่ที่ว่า “กรรมสิทธิ์ที่ดิน” เป็นปัจจัยสร้างความแบ่งแยกในชุมชนที่แม้ไม่เด่นชัดล่วงไปถึง “ความขัดแย้ง” แต่หลายกิจกรรมในชุมชน “ผู้มีกรรมสิทธิ์” และ “ไม่มีกรรมสิทธิ์” ก็ยังมีเส้นแบ่งคั่นอยู่ลึกลงไปในความรู้สึก พวกมีกรรมสิทธิ์ในชุมชนบางคนจะถือว่าตนเป็นคนอีกระดับที่มีสถานะสูงกว่าพวกไม่มีกรรมสิทธิ์ ขณะเดียวกันก็เกรงว่าการต่อสู้ของพวกไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินจะสั่นคลอน “การมีกรรมสิทธิ์ของตน” โดยเฉพาะส่วนที่ได้โฉนดมาในช่วงหลังจากที่รัฐประกาศสิ้นสุดระยะเวลาที่ให้ชาวชุมชนมาแจ้งสิทธิ์ในการครอบครองเพื่อทำโฉนด สมาชิกชุมชนเหล่านี้อาจเกรงว่าเมื่อการเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่องที่ดินถึงจุดหนึ่ง จะทำให้ตนเองเดือดร้อนด้วย

มองในแง่คุณูปการของปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินนั้น เป็นปัจจัยที่ยังทำให้ความเป็นชุมชนยังเหนียวแน่นอยู่และส่งผลไปถึงการกระตือรือล้นที่จะรวมตัวทำกิจกรรมอื่นๆ นอกเหนือจากการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ โดยเฉพาะความเป็นชุมชนอย่างมีคุณภาพที่เอื้ออาทรต่อกันยังไม่เจือจางเหมือนชุมชนเมืองอื่นๆ ในขอนแก่น และอาจกล่าวได้ว่าความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนบะขาม รวมทั้งการเลือกผู้นำก็มีปัจจัยกำหนดมาจากการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์เช่นกัน เพราะการวิเคราะห์องค์กรชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการในชุมชนแห่งนี้ กลุ่มที่เข้มแข็งและเคลื่อนไหวเป็นแกนนำในการทำกิจกรรมชุมชนมาโดยตลอดคือ **ผู้ที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน** และเป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้ที่แต่ก่อนยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินแต่ต่อมาได้รับโฉนดที่ดิน มักจะค่อยๆ ถอนตัวออกจากการทำกิจกรรมชุมชน รวมทั้งผู้นำชุมชนคนปัจจุบันที่เอาชนะคู่แข่งในการเลือกตั้งครั้งแรกด้วยกระแสกรรมสิทธิ์ที่ดิน เป็นแกนนำคนสำคัญต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินมาจนได้เป็นผู้นำ 3 สมัย และผู้นำที่กำลังขึ้นมาทำหน้าที่แทนผู้นำคนปัจจุบัน นั้นก็เป็นแกนนำเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ควบคู่มากับผู้นำคนปัจจุบันตลอดหลายปีที่ผ่านมาเช่นกัน

ดังนั้นการวิเคราะห์เชื่อมโยงความเป็นไปใน “ชุมชนบะขาม” ทุกมิติคงหนีไม่พ้นที่จะต้องทำความเข้าใจกระบวนการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินควบคู่ไปด้วย อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ถึงกระบวนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของบะขามในช่วงที่ผ่านมา จะพบว่ามีข้อสังเกตเพิ่มเติมดังนี้คือ

1) กระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านยังขาดข้อมูลด้านหลักฐานและข้อกฎหมายที่ชัดเจนที่จะไปต่อสู้กับหน่วยงานของรัฐ

2) การต่อสู้ของชาวบ้านจะพึ่งพิงคนนอกมากกว่าจะสร้างความเข้มแกร่งภายใน ทำให้ตกเป็นเครื่องมือของนักการเมืองท้องถิ่นและระดับชาติหลายคนหลายกลุ่ม ขาดทิศทางและพลังในการต่อสู้อย่างมีเอกภาพ

3) ไม่มีการขยายฐานมวลชนจากกลุ่มแกนหลัก (core-group) ไปสู่สมาชิกในชุมชนทั้งกระบวนการข้อมูลและการตัดสินใจ ทำให้กลุ่มผู้นำต้องรับภาระหนักและขาดการสนับสนุนจากฐานล่างทั้งการมีส่วนร่วมในการคิด การเคลื่อนไหว รวมทั้งทรัพยากร ในช่องทางนี้มีผู้มีฐานะบางคนเข้ามาหนุนช่วยอยู่เบื้องหลัง (back up) ทั้งด้านข้อมูลจากหน่วยงานราชการและค่าใช้จ่ายในการเคลื่อนไหวของผู้นำ อาจทำให้การต่อสู้เบี่ยงเบนไปสู่เรื่องผลประโยชน์ด้วย

4) ชาวบ้านที่ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ยังขาดการแสวงหาแนวร่วมนอกชุมชนที่สามารถสนับสนุนการเลื่อนไหวระยะยาว (ไม่ใช่แนวร่วมชั่วคราวเพื่อผลประโยชน์ทางฐานเสียง) เช่น การให้ข้อมูลเพื่อเปลี่ยนรหัสหมายชุมชน บะขามในสายตาหน่วยราชการ ชุมชนเมืองและชาวขอนแก่นทั่วไปที่แปรรหัสหมายจากข่าวสารของหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องที่ดินว่า “เป็นชุมชนบุกรุกที่รัฐ” และ “ชุมชนท้าทายอำนาจรัฐ” โดยทำความเข้าใจกับประชาคมขอนแก่นว่า ปัญหาของบะขามที่แท้จริงคืออะไร ใครบุกรุกที่ดินใคร เพื่อสร้างแนวร่วมในการต่อสู้ช่วงต่อไป จะได้มีฐานสนับสนุนการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กว้างขวางขึ้น

2. แนวทางการพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนสู่ความยั่งยืน

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามมีลักษณะเด่นที่ต่างจากชุมชนเมืองหรือชุมชนแออัดในเมืองขอนแก่นที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่

<u>ประการที่ 1</u> *มีการรวมกลุ่มกันต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างค่อนข้างเข้มแข็งและต่อเนื่อง*

<u>ประการที่ 2</u> *มีการร้อยรัดความสัมพันธ์ในชุมชนด้วยระบบเครือญาติและขนบประเพณีของชุมชน เช่น การเคารพเซ่นไหว้ผีปู่ตา ประเพณีรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ในวันสงกรานต์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความเป็นชุมชนบะขามยังมีสูงมากโดยเฉพาะเมื่อเจาะไปถึงคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนดั้งเดิมที่มีอายุการอยู่อาศัยในชุมชน 20 ปีขึ้นไป*

ขณะเดียวกันองค์กรชุมชนบะขามก็ยังมีข้อแตกต่างจากชุมชนอื่นในเรื่องของการจัดระบบกิจกรรมและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ซึ่งถูกครอบงำโดยระบบอุปถัมภ์ของเทศบาลและนักการเมืองระดับท้องถิ่น ตลอดจนระดับชาติ คือการหยิบยื่นผลประโยชน์และทรัพยากรแบบ

“สังคมสงเคราะห์” ในลักษณะของการให้ทุนสนับสนุนหรืองบพัฒนาชุมชน โดยไม่เคยถามหรือสำรวจความต้องการที่แท้จริงของชุมชน (TOP DOWN) ดังนั้นชุมชนจึงยังไม่มีกระบวนการวิเคราะห์ปัญหาหรือการร่วมวางแผนพัฒนาจากระดับล่าง และมักตกอยู่ในสภาวะ “ตั้งรับ” เสียมากกว่า ดังนั้นหากจะดำเนินกิจกรรมในชุมชนเพื่อเสริมสร้างและพัฒนาความยั่งยืนขององค์กรชุมชนบะขามช่วงต่อไป น่าจะมีกระบวนการทำงานโดยอาศัยปัจจัยที่เป็นโอกาสและจุดอ่อนเข้ามาประกอบดังนี้

1) เสริมกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนและการวางแผนพัฒนาให้ชาวชุมชนระดับฐานล่าง (ไม่ใช่เฉพาะเพียงกลุ่มผู้นำ 4-5 คน เช่นปัจจุบัน) เข้ามามีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น อาจจะอาศัยวิธีการฝึกอบรมหรือการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (AIC) เข้าไปเสริมก่อนที่จะเริ่มกิจกรรมที่อาศัยทรัพยากรต่าง ๆ เข้าไปสนับสนุนชุมชน

2)สนับสนุนฐานองค์กรที่ต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินให้เข้มแข็งโดยการถ่ายทอดข้อมูลกระบวนการต่อสู้และความคืบหน้าของการทำงาน ข้อมูลเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในปัจจุบันสู่สมาชิกมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นขยายความเข้าใจและจิตสำนึกของชุมชนทั้งในระดับแนวราบ (คนรุ่นเดียวกัน) และระดับแนวตั้ง (จากคนรุ่นนี้สู่รุ่นต่อไป) อันนำไปสู่ความเข้มแข็งของความร่วมมือด้านอื่น ๆ ต่อไป

3) ส่งเสริมการสร้างฐานด้านวิถีชีวิต ความเป็นอยู่และวัฒนธรรมชุมชนที่ยังหลงเหลืออยู่ให้มีความสำคัญ และมีความหมายต่อคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น โดยอาจจะสร้างเวทีสาธารณะของชุมชน(Public Arena) เพื่อเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีกิจกรรมร่วมกันไม่ว่าจะเป็นกลุ่มใดก็ตาม และเวทีนี้จะเป็นจุดเชื่อมต่อความยั่งยืนของความเป็น ชุมชนที่มีคุณภาพต่อไป

กระบวนการในการทำงานพัฒนาร่วมกับองค์กรชุมชนบะขาม

ข้อมูลจากการสังเคราะห์ในรายงานการศึกษา ระยะที่ 2 ในข้อที่4 ดังกล่าว นำมาสู่การกำหนดกลยุทธ์ในการทำงานของนักวิจัยโครงการฯ เพื่อเสริมสร้างให้องค์กรชุมชนบะขามเป็นชุมชนที่เข้มแข็งและตอบสนองกับความต้องการของสมาชิกในชุมชนเบื้องต้น โดยใช้เป็นแนวทางในการเข้าไปสนับสนุนองค์กรชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆร่วมกัน ซึ่งกระบวนการส่งเสริมดังกล่าวนักวิจัยต้องเข้าไปร่วมทำงานกับชุมชนในฐานะ“นักพัฒนา”(Organizer) อีกหน้าที่หนึ่ง ทั้งนี้ในบทบาทของการเป็นนักพัฒนานั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องใช้เวลาทำงานร่วมกับชุมชนค่อนข้างมากและลงลึกในการปฏิบัติ(Action) ส่วนบทบาทในการเป็นนักวิจัยที่จะต้องนำผลการปฏิบัติดังกล่าวร่วมกับชาวบ้านมาวิเคราะห์และหาแนวทางในการปรับปรุงกิจกรรมให้เหมาะสมตามสถานการณ์ รวมทั้งเก็บข้อมูลเพื่อการศึกษาวิเคราะห์เปรียบเทียบความคืบหน้าขององค์กรชาวบ้าน

ในแต่ละช่วงเวลาว่าเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอย่างไร ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นจากอะไร มีวิธีการแก้ไขหรือไม่ อย่างไร เหล่านี้คือวิธีการทำงานในระยะที่ 3 ของนักวิจัยชุมชนบะขาม

1. <u>กระบวนการและแนวทางในการพัฒนา</u>

สำหรับกระบวนการทำงานซึ่งนักวิจัยได้สังเคราะห์สรุปและวางแผนเบื้องต้นที่จะใช้เป็นแนวทางในการทำงานชุมชนบะขามในระยะที่ 3 มีดังนี้คือ

1.1 การใช้ประเด็นร่วมของชุมชนเป็นกลยุทธ์ในการทำงานพัฒนาในชุมชนบะขาม ได้แก่ ประเด็นเรื่องสิทธิที่ดินที่ชุมชนเรียกร้องและยังคงดำเนินต่อเนื่องมาเรื่อยๆ โดยสมาชิกของกลุ่มเรียกร้องสิทธิที่ดินยังมีการเกาะกลุ่มกัน ทำกิจกรรมอยู่ตลอดมา แม้จะไม่คึกคักนัก และถือว่าเป็น “เชื้อไฟ” ที่ดีสำหรับการเริ่มกิจกรรมพัฒนาชุมชนอื่น ๆ ควบคู่ไป

1.2 สืบเนื่องจากข้อ 2.1 โครงการฯ ***จะต้องมีกระบวนการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมและการรวมตัวกันของกลุ่มเพื่อเสริมให้กลุ่มที่มีอยู่แล้วแสดงบทบาทได้หลากหลายขึ้น (ในเชิงเนื้อหา) และกว้างขวางขึ้น (ในเชิงพื้นที่และจำนวนสมาชิก)*** ขณะเดียวกันต้องพยายามเรียนรู้การทำงานกับ “แกนนำ” ที่มีอยู่เพื่อจะได้ร่วมกันเสริมศักยภาพในการเป็นตัวแทนชุมชนที่เข้มแข็งซื่อสัตย์และโปร่งใส โดยมีวิธีการทำงานที่อาจเป็นลักษณะทีมงาน มิใช่เป็น “ผู้นำเดี่ยว” ที่สุ่มเสียงต่อการผูกขาดข้อมูลและอำนาจการตัดสินใจ อันอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งในองค์กรชุมชนและภายในชุมชนในที่สุด

1.3 จัดเวทีการเรียนรู้ และการถ่ายทอดข้อมูลของชุมชนให้กว้างขวางขึ้น ในทุกเรื่องที่สามารถทำให้เป็นเรื่องของ “ส่วนรวม” หรือ “เวทีกลาง” ได้ โดยอาจทดลองจากเวทีการเรียนรู้เรื่องที่ใกล้ตัวหรือกำลังเป็นปัญหาหรือเป็นที่สนใจของสมาชิกส่วนใหญ่ในชุมชนก่อน เช่น เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (1 ล้านบาท) เป็นต้น โดยการจัดเวทีเช่นนี้ส่วนหนึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมในข้อ 2.2 ด้วย

1.4 ใช้ปัจจัยข้อได้เปรียบทางด้านวัฒนธรรมประเพณี *ซึ่งเป็นจุดเด่นที่ชุมชนบะขามยังคงสืบทอดและอนุรักษ์ไว้ได้มาเป็นกลยุทธ์ในการเชื่อมต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ค่อนข้างเหินห่างกัน*ในระยะหลังให้ใกล้ชิดกันอีกครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเรื่อง“ศาลปู่ตา” ที่มีหลงเหลืออยู่เพียงไม่กี่แห่งในชุมชนเมืองปัจจุบัน

1.5 สนับสนุนสมาชิกชุมชนที่ “ด้อยโอกาส” ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างยากจน ซึ่งทำให้สมาชิกกลุ่มนี้ไม่สามารถเข้าถึงกิจกรรมหรือทรัพยากรของหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน

สมาชิกได้ ในขณะเดียวกันกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในชุมชนเหล่านี้ยังต้องใช้เวลาไปแสวงหารายได้จากอาชีพที่จัดเป็นเศรษฐกิจนอกระบบต่างๆเช่น รับจ้าง ค้าขายของเล็กๆน้อยๆ หรือต้องหาเงินมาเลี้ยงครอบครัวจนไม่มีเวลาที่จะเข้ามาร่วมกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน ขณะเดียวกันบางส่วนก็มีความรู้สึกว่าตนเองด้อยกว่าเพื่อนบ้านทั้งสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมจนเกิดความละอายและไม่อยากเข้ามาร่วมกิจกรรมทางสังคมกับคนอื่นในชุมชน

เงื่อนไขในการสนับสนุนคนกลุ่มนี้ เบื้องต้นโครงการฯ ตั้งไว้ว่าจะมีการสนับสนุนศักยภาพในการประกอบอาชีพ โดยการให้ทุนเพื่อช่วยในการประกอบอาชีพพร้อมกับการให้ความรู้และทางเลือกอาชีพที่พวกเขาสนใจ ทั้งนี้ต้องพยายามปรึกษาหารือ แนวคิดในการพึ่งตนเองและการมองด้วยการให้โอกาสคนเหล่านี้เพื่อแกนนำองค์กรชุมชนจะได้สนับสนุนได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ โดยโครงการฯจะเป็นร่วมกับกรรมการชุมชนในการคัดเลือกและมีกระบวนการติดตามสนับสนุนผู้ได้รับทุนเหล่านี้

แนวทาง กลยุทธ์ และเนื้อหาดังกล่าวคือ สิ่งที่นักวิจัยโครงการฯ นำมาใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานร่วมกับองค์กรและสมาชิกในชุมชนบะขาม ในโครงการระยะที่ 3 ซึ่งอาจจะเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของชุมชนได้ เมื่อร่วมทำกิจกรรมในพื้นที่ ทั้งนี้จะกล่าวโดยละเอียดต่อไป

2. กิจกรรมพัฒนาชุมชนบะขาม : ระยะที่ 3

ตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2543 ถึงเดือนสิงหาคม 2544 นักวิจัยของโครงการฯ ได้เข้าไปร่วมทำกิจกรรมในฐานะนักพัฒนาร่วมกับผู้นำองค์กรและสมาชิกชุมชนบะขาม ต่อเนื่องจากการทำการศึกษาวิจัยในเรื่องประวัติ พัฒนาการ สภาพทั่วไปของชุมชน รวมทั้งสถานภาพของกลุ่มองค์กรในชุมชน และแนวทางในการทำงานพัฒนาตั้งแต่เดือนเมษายน 2542 - มิถุนายน 2543 (ดังปรากฏข้อมูลในรายงาน ระยะที่ 2) ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดที่วางแผนไว้ในช่วงต้นของการดำเนินงานระยะที่ 2 บางกิจกรรมได้มีการจัดปรับให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และความต้องการของชุมชน แต่กิจกรรมหลักๆ ที่วางไว้ ส่วนใหญ่นักวิจัยได้ดำเนินการไปตามแผนงานเกือบทั้งหมดตามลำดับดังนี้

2.1 การประชุมเพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเรื่องการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขาม

ส่วนใหญ่เป็นการประชุมภายในชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์หลักในการเผยแพร่และถ่ายทอดข้อมูลเรื่องการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินสู่สมาชิกชุมชนนอกเหนือจากแกนนำเพียง 20 - 30 คนที่ทราบข้อมูลและร่วมกิจกรรมด้านการต่อสู้กรรมสิทธิ์ที่ดินอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพราะที่ผ่านมาการเข้ามามีส่วนร่วมของการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ยังไม่กว้างขวางเท่าใดนัก จากข้อมูลการศึกษา

ของโครงการในระยะที่ 2 พบว่า สมาชิกชุมชนทั้งที่มีกรรมสิทธิ์และไม่มีกรรมสิทธิ์ ส่วนใหญ่ไม่ทราบข้อมูลความเคลื่อนไหวของการต่อสู้มากนัก แม้กระทั่งผู้ไม่มีกรรมสิทธิ์ (มีทั้งสิ้น 154 ครัวเรือน) จะทราบข้อมูลบ้าง แต่ก็ไม่ชัดเจนนัก การประชุมเพื่อชี้แจงความก้าวหน้าของการเคลื่อนไหวจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่บรรดาแกนนำชุมชนบะขามร่วมกับนักวิจัยโครงการฯจัดเวทีภายในชุมชนประชุมกันเป็นประจำ

บรรยากาศของการจัดเวทีเท่าที่ผ่านมา ระยะแรกส่วนใหญ่จะมีสมาชิกชุมชนเข้าร่วมประมาณ 30 - 40 คน ประเด็นพูดคุยถ่ายทอดก็จะเป็นการเล่าเรื่องทบทวนประวัติความเป็นมาของชุมชนและข้อมูลด้านแผนที่และกฎหมายที่แกนนำและนักวิจัยได้ร่วมการค้นคว้าศึกษาตลอดระยะเวลากว่า 1 ปี ตั้งแต่เริ่มงานระยะที่ 2 บางครั้งเวทีก็จะจัดกันเองภายในชุมชน ซึ่งมีสมาชิกผู้สนใจเข้ามาร่วมเพิ่มมากขึ้น แต่ส่วนใหญ่ก็ยังซ้ำหน้ากันอยู่ในหมู่แกนนำ ที่เหลือประมาณ 40 - 50 คน เป็นสมาชิก “ขาจร” ที่สลับสับเปลี่ยนกันมาร่วมประชุม นอกจากนั้นกลุ่มคณะกรรมการกรรมสิทธิ์ที่ดินยังใช้วิธีการแบ่งสายออกไปเล่าข้อมูลข่าวสารของความเคลื่อนไหวแก่เพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงคนละ 5 - 10 ครอบครัวเพื่อขยายฐานภายในชุมชน

การประชุมครั้งสำคัญเพื่อเผยแพร่ข้อมูลในการทำงานพัฒนา ระยะที่ 3 โดยเน้นการเผยแพร่ข้อมูลด้านกรรมสิทธิ์ที่ดิน ได้มี**สมาชิกชุมชนบะขามสนใจเข้าร่วมประชุมกว่า 100 คน** จัดขึ้นที่ที่ทำการประธานชุมชนในขณะนั้น (พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน) **เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม 2543**

วาระ/หัวข้อการประชุม ได้แก่ 1)การเสนอประวัติชุมชนเพื่อรับฟังความคิดเห็นและข้อมูลเพิ่มเติมจากสมาชิก โดยเฉพาะผู้อาวุโสของชุมชน 2)ความก้าวหน้าในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งขณะนั้นนักวิจัย ผู้นำชุมชน และที่ปรึกษากฎหมายของโครงการได้ร่วมกันสรุปข้อมูลเชิงกฎหมายและหลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ เพื่อทำเป็นหนังสือเรียกร้องกรรมสิทธิ์อย่างเป็นทางการเสนอแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องพิจารณาทบทวนปัญหาที่ดินชุมชนบะขามอีกครั้ง 3)นำเสนอแผนงานและงบประมาณของโครงการวิจัยฯ ที่จะดำเนินการร่วมกับชุมชน ในระยะที่ 3

2.2 การประชุมเพื่อวางแผนการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

การประชุมรูปแบบนี้ มีวัตถุประสงค์ต่างจากข้อ 3.1 คือเป็นการประชุมภายในกรรมการหรือแกนนำการต่อสู้ ซึ่งได้รับการแต่งตั้งจากที่ประชุมใหญ่ของชุมชนเมื่อเดือนพฤษภาคม 2543 จำนวน 8 - 12 คน (มีการเปลี่ยนแปลงและเข้า-ออกประมาณ 4 - 6 คน ตลอดช่วง 2 ปีที่ผ่านมา) ร่วมกับนักวิจัยประจำพื้นที่ บางครั้งจะมีแกนนำชาวบ้านคนอื่นหรือ นักวิจัยโครงการคนอื่น ๆ มาร่วมด้วย แต่เวทีนี้จะไม่เกิน 20 คน และจะกำหนดวันประชุม ช่วงเวลาประชุม และความถี่ของ

การประชุมตามแต่สถานการณ์ จะเห็นได้ว่า หากช่วงใดมีความคืบหน้าเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่มาก ก็จะมีบรรยากาศการประชุมดีขึ้น สมาชิกที่สนใจเข้าร่วมก็จะมากขึ้นไปด้วย เช่น เดือนสิงหาคมจัดประชุมเดือนละ 2 ครั้ง เพราะอยู่ในช่วงที่แกนนำชาวบ้านตัดสินใจในการยื่นหนังสือเรียกร้องที่ดินต่อรัฐบาล เป็นต้น ซึ่งการประชุมในเดือนสิงหาคม 2543 แต่ละครั้งมีผู้เข้า

2.3 การเสริมสร้างความรู้ ข้อมูลและทางเลือกในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

นักวิจัยโครงการ ฯ ร่วมกับชาวบ้านและแกนนำกลุ่มต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินเสริมสร้างความรู้ ข้อมูล และทางเลือกในการต่อสู้ โดยได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่โครงการฯ จากส่วนกลางและที่ปรึกษาด้านกฎหมายของโครงการจัดกิจกรรมหลายรูปแบบ ดังนี้

1) การปรับปรุงระบบหอกระจายข่าว เสียงตามสายในชุมชน เมื่อเดือน กันยายน 2543 เพื่อเผยแพร่ข่าวสารต่าง ๆ ภายในชุมชน โดยเฉพาะความคืบหน้าของการเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ ซึ่งกิจกรรมนี้โครงการฯ ได้จัดสรรงบประมาณสนับสนุนเป็นค่าวัสดุ ครุภัณฑ์ส่วนหนึ่ง (จำนวน 5,910 บาท) โดยชาวชุมชนสมทบแรงงานในการปรับปรุง ทั้งนี้หอกระจายข่าวได้เคลื่อนย้ายจากบ้านประธานชุมชนบะขามคนเดิมที่เป็นประธานกลุ่มต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดิน (พ่อพิมพ์ สุโพธิ์แสน) มาตั้ง ณ ที่ทำการประธานชุมชนที่ได้รับเลือกตั้งใหม่จากชาวชุมชนคือ บ้านนางจารุณี สุตะชา

ผลการปรับปรุงหอกระจายข่าวครั้งนี้ ทำให้ข้อมูลต่าง ๆ ถูกกระจายไปให้กว้างมากขึ้น รวมทั้งทำให้มีการติดตามกรรมการที่จะเข้าร่วมประชุมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2) การจัดเสวนา “ศาลปกครองกับกรรมสิทธิ์ที่ดินบ้านบะขาม” ณ ที่ทำการชุมชนบะขาม เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2544 ผู้เข้าร่วมเสวนาประกอบไปด้วยคณะกรรมการเคลื่อนไหวกรรมสิทธิ์ที่ดิน และนักวิจัยทั้งหมด 20 คน โดยโครงการฯ ได้เชิญที่ปรึกษากฎหมายของโครงการฯมาให้ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับศาลปกครองอันเป็นองค์กรอิสระมหาชนที่จัดตั้งขึ้นใหม่ และมีขอบเขต อำนาจหน้าที่ในการตัดสินคดีปกครอง ซึ่งเกิดจากความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่หรือองค์กรรัฐด้วยกันหรือองค์กรรัฐกับประชาชน การนำเรื่องปัญหาที่ดินชุมชนบะขามเข้าสู่กระบวนการพิจารณาของศาลปกครอง จึงอาจเป็นทางเลือกที่น่าสนใจของการเคลื่อนไหวที่ดินชุมชนบะขาม ที่สมาชิกทุกคนได้รับความรู้จากวิทยากรที่ทางโครงการเชิญมา ในการเสวนา ที่ปรึกษาโครงการ ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการนำเรื่องขึ้นสู่คดีของศาลปกครองว่า ถ้ายังสามารถเจรจาต่อรองกับหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องได้อาจจะยังไม่จำเป็นต้องยื่นเรื่องขึ้นศาล เพราะผลแพ้ชนะทางคดีความจะเป็นผลผูกมัดที่ชาวบ้านจะต้องยอมรับ ไม่ว่าจะออกมาในทางลบหรือบวกก็ตาม ดังนั้นแกนนำชาวบ้านไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะส่งเรื่องให้ศาลปกครองหรือไม่ ต้องรอผลการเจรจากับหน่วยงานรัฐระดับพื้นที่ก่อน

3) การนำแกนนำชาวบ้านบะขามไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็นกับแกนนำชาวบ้านในพื้นที่อื่นที่ผ่านประสบการณ์การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์กับรัฐมาแล้ว ณ ชุมชนบ้านหนองลี เทศบาลตำบลนางรอง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ โดยมีแกนนำในชุมชน 8 คน และนักวิจัย-เจ้าหน้าที่โครงการ 3 คน ไปร่วมกิจกรรมเมื่อวันที่ 9-10 ธันวาคม 2543

ประเด็นที่ชาวบ้าน 2 ชุมชนได้ปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนกันคือ ประสบการณ์การต่อสู้ของแต่ละชุมชน ซึ่งองค์กรชุมชนบ้านหนองลี ผ่านสถานการณ์การจัด “ม็อบ” ทวงสิทธิ์ที่ดินที่ดินทำกินเกือบ 2,000 ไร่ ทั้งในระดับอำเภอ จังหวัด จนมาร่วมกับสมัชชาคนจน เคลื่อนไหวหน้าทำเนียบรัฐบาลหลายครั้ง แต่ขาดหลักฐานเชิงกฎหมาย ทำให้การต่อสู้ยังไม่บรรลุจุดหมาย ทั้งนี้องค์กรชุมชนบ้านหนองลี ได้สะท้อนการทำงานขององค์กรตนเองทั้งระดับภายในและการเชื่อมต่อกับสมัชชาคนจนว่า ต้องการการเสียสละเป็นอย่างมาก เพราะการต่อสู้ต้องทำงานอย่างต่อเนื่อง และต้องมีการ “ลงขัน” ทั้งอาหารการกินและการร่วมขบวนการเคลื่อนไหว บางครั้งต้องหยุดงานหรือการประกอบอาชีพอื่นไปร่วมกิจกรรมการเคลื่อนไหวหน้าทำเนียบ แต่ก็มีข้อดีคือ มีแนวร่วมทำให้เกิดพลังต่อรองและเจ้าหน้าที่รัฐไม่กล้าที่จะใช้อำนาจจัดการกับชาวบ้านเหมือนช่วงแรกที่ชาวบ้านต่างคนต่างต่อสู้ แต่ในกรณีของชุมชนบะขามซึ่งมีข้อมูลหลักฐานที่ชัดเจนที่สามารถต่อสู้ในเชิงข้อมูลมากกว่าก็อาจไม่จำเป็นต้องเคลื่อนไหวด้วยวิธีและกระบวนการเดียวกับชาวบ้านหนองลี

การศึกษาดูงานครั้งนี้ แกนนำบะขามกลับมาสรุปผลการศึกษาดูงานว่า จะใช้ข้อมูลที่ได้เป็นทางเลือกหนึ่งเสนอต่อที่ประชุมใหญ่ของชาวชุมชนว่าจะต่อสู้ในระบบปัจจุบัน คือต่อสู้แบบชุมชนเดียว โดยมีนักวิจัยโครงการฯ ตลอดจนองค์กรอื่น ๆ เป็นที่ปรึกษา หรือจะร่วมกับองค์กรชุมชนที่มีปัญหาในลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นเครือข่าย เช่น สมัชชาคนจน เครือข่ายสลัม 4 ภาค ฯลฯ เพื่อจะได้มีพลังในการต่อรองมากยิ่งขึ้น

2.4 การจัดรูปขบวนขององค์กรชุมชนเรื่องสิทธิที่ดิน ตั้งแต่ปี 2537 เป็นต้นมา องค์กรชุมชนบะขามมีโครงสร้างและภารกิจของกลุ่มสำคัญที่ดำเนินกิจกรรมอยู่ในชุมชนทับซ้อนกันอยู่ กล่าวคือคณะกรรมการชุมชนที่ได้รับเลือกตั้งจากสมาชิกชุมชนจะทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชุมชนในการทำกิจกรรมทั่วไป เช่น การติดต่อกับเทศบาลและหน่วยงานทั้งรัฐและเอกชนในการขอความสนับสนุนด้านต่าง ๆ การจัดบุญประเพณี กิจกรรมการพัฒนาถนนหนทาง ความสะอาดในชุมชน แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำหน้าที่เป็นตัวแทนกลุ่มที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน 154 ครัวเรือน ดำเนินการต่อรองกับรัฐบาล เนื่องจากมีประธานกลุ่มคือประธานชุมชน และกรรมการชุมชนส่วนหนึ่งก็เป็นแกนนำเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิที่ดินชุมชนด้วย กลางปี 2543 ประธานชุมชนลาออก หลังจากได้รับความไว้วางใจจากชาวชุมชนให้เป็นประธานชุมชนต่อเนื่องกันถึง 3 สมัยและเริ่มเป็นสมัยที่4 เพียงไม่กี่เดือน ต่อมามีการเลือกตั้งใหม่ผลปรากฏว่า กรรมการชุมชนทีมเดียวกับประธานคนเดิมได้รับการ

เลือกตั้งเข้ามา แต่ประธาน และคณะกรรมการต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดินก็ยังเป็นคนเดิม ทำให้บทบาทหน้าที่และตัวบุคคลที่รับผิดชอบงานพัฒนาชุมชนทั่วไปกับเรื่องที่ดินทับซ้อนกันอยู่

ในช่วงตั้งแต่เดือนมกราคม 2544 ชุมชนบะขามได้จัดปรับบทบาทกรรมการต่อสู้สิทธิที่ดินใหม่จากคณะกรรมการที่เคยตั้งไว้เดิม 12 คน เหลือ 8 คน รวมทั้งแยกชัดเจนว่า กรรมการต่อสู้สิทธิที่ดินจะเน้นกระบวนการเคลื่อนไหวเจรจาปัญหาที่ดินกับรัฐ ส่วนกิจกรรมพัฒนาทั่วไปยังเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการชุมชน โดยเป็นที่น่าสังเกตว่าประธานชุมชนจะไม่ได้เป็นกรรมการสิทธิที่ดินด้วย แต่ก็ยังเกื้อหนุนกิจกรรมของคณะกรรมการต่อสู้สิทธิที่ดิน เนื่องจากกรรมการชุมชนมาเป็นคณะกรรมการชุมชนด้วยหลายคน

การเตรียมองค์กรดังกล่าวเพื่อรองรับการเริ่มเคลื่อนไหวเรื่องที่ดินกับรัฐบาลใหม่ ซึ่งแกนนำชุมชนได้ตกลงร่วมกับนักวิจัยโครงการฯ ว่าจะเริ่มดำเนินการยื่นเรื่องให้รัฐทบทวนการออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินรอบใหม่จากข้อมูล หลักฐาน เอกสารที่แกนนำชุมชนกับนักวิจัยได้ร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์เพื่อเป็นแนวทางในการต่อสู้ตลอดเกือบ 2 ปีที่ผ่านมา

กิจกรรมของโครงการฯ ที่ร่วมกับผู้นำและชาวชุมชนบะขามในช่วงนี้ก็คือ การสนับสนุนให้เกิดเวทีการประชุมในชุมชนเพื่อจัดองค์กรให้ชัดเจนและเตรียมพร้อมสำหรับการเคลื่อนไหว ซึ่งนักวิจัยโครงการฯ นอกจากทำหน้าที่ช่วยชุมชนวิเคราะห์และเสนอทางเลือก รูปแบบและบทบาทองค์กรแล้ว ยังได้เชิญที่ปรึกษาและผู้เกี่ยวข้องมาให้ข้อมูลตลอดจนระดมวิเคราะห์กระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อต่อรองกับรัฐบาล เช่น การเชิญอาจารย์บัณฑร อ่อนดำ ที่ปรึกษาโครงการฯ และคุณจรินทร์ บุญมัธยะ หัวหน้าทีมพื้นที่อีสานมาช่วยจัดกระบวนการเคลื่อนไหวและแลกเปลี่ยนประสบการณ์การต่อรองกับแกนนำชาวบ้านเข้าร่วมประมาณ 30 คน เมื่อวันที่ 14 มกราคม 2544 ซึ่งสร้างบรรยากาศและกระตุ้นให้แกนนำเริ่มจัดองค์กรอย่าง “คึกคัก” หลังกระจัดกระจายไปทำกิจกรรมด้านอาชีพและภารกิจส่วนตัวหลายเดือน ในช่วงรอจังหวะการตั้งรัฐบาลใหม่ดังที่กล่าวมาแล้ว

2.5 การใช้บริบททางวัฒนธรรมความเชื่อในการหล่อหลอมความสัมพันธ์ขององค์กรชุมชนและสมาชิกชุมชน

ดังที่กล่าวแล้วว่า ชุมชนบะขามเป็นชุมชนที่ยังคงมีรากฐานของวัฒนธรรมพื้นบ้านอีสานเกาะเกี่ยวให้สมาชิกดั้งเดิมของชุมชนยังมีสายใยในการช่วยเหลือเจือจุน และทำกิจกรรมร่วมกัน

ตั้งแต่การศึกษาข้อมูลของโครงการระยะที่ 2 (ตั้งแต่เดือนเมษายน 2542) นักวิจัยโครงการได้พยายามร่วมกับชุมชน ศึกษาขนบประเพณีวัฒนธรรมที่ชุมชนสืบทอด และยังสามารถทำหน้าที่ (Function) ในการควบคุมสังคม (Social Control) ได้ในระดับหนึ่ง (แม้จะไม่

เข้มข้นเท่าในสมัยก่อน) ซึ่งพบว่า “ศาลปู่ตา” เป็นตัวแทนความเชื่อที่ชาวชุมชนยังหลงเหลือและทำหน้าที่ร้อยรัดความสัมพันธ์ในชุมชนไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดยมีสมาชิกกว่าร้อยละ 70 ของครัวเรือนในชุมชนให้ความเคารพสักการะ มีพิธีเซ่นไหว้ร่วมกันทุกปีดังที่กล่าวมาแล้ว

บริเวณอาณาเขตอันร่มรื่นของศาลปู่ตาแม้จะเป็นเนื้อที่ไม่กว้างขวางนัก (ประมาณ 70 - 100 ตารางวา) แต่บริเวณนี้ถือเป็น **“พื้นที่สาธารณะร่วมกันอย่างแท้จริงของ ทุกคน ทุกชั้นวรรณะในชุมชน”** เพราะทุกคนสามารถเซ่นไหว้ บนบานศาลกล่าว ขอเลขจากศาลปู่ตาได้ตลอดเวลา รวมทั้งร่วมกันกวาดถูดูแลอย่างไม่ต้องจัดเวร การเข้าถึงพื้นที่สาธารณะอย่างเสมอภาคกันของสมาชิกชุมชนทำให้นักวิจัยพยายามที่จะใช้พื้นที่ศาลปู่ตาให้เป็นประโยชน์และเชื่อมต่อชาวชุมชนมากกว่าใช้เฉพาะการทำพิธีกรรม โดยเริ่มจากการชักชวนบรรดาแกนนำเรื่องสิทธิที่ดินไปฟังปรึกษาหารือ วางแผนการทำงานร่วมกันบริเวณศาลปู่ตา ซึ่งปรากฏว่ามีสมาชิกที่เข้าร่วมประชุมทะยอยมาสมทบเพิ่มมากขึ้นกว่าที่จัดประชุม ณ ที่ทำการประธานชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่มีความขัดแย้งกับประธานชุมชนคนใหม่ อันเนื่องมาจากปัญหาด้านการกระจายทรัพยากรในชุมชนไม่ทั่วถึงและการแข่งขันในการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งที่ผ่านมารวมทั้งความขัดแย้งระหว่างผู้นำชุมชนเมืองขอนแก่น ซึ่งกลุ่มนี้ที่ไม่เคยย่างกรายเข้าร่วมประชุมกับแกนนำชุมชนที่เคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเลยนับตั้งแต่เกิดการแตกหักขึ้นหลังการเลือกตั้งเมื่อเดือนสิงหาคม 2543 กลับเข้ามาร่วมประชุมบริเวณศาลปู่ตา เพราะถือว่าบริเวณนี้ไม่ใช่อาณาเขตของ ประธานชุมชนหรือคู่ขัดแย้งหรือของผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ แต่เป็นของส่วนรวมอย่างแท้จริง จึงกล้าและสบายใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรม ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้หมายถึงการประสานความขัดแย้งระหว่างกลุ่มจากการใช้พื้นที่ศาลปู่ตาทั้งหมด แต่อย่างน้อยก็ทำให้สมาชิกชุมชนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของร่วมกัน อันอาจนำมาซึ่งความสัมพันธ์อันดีในด้านอื่น ๆ ที่ตามมา

เมื่อเป็นดังนี้ นักวิจัยจึงเริ่มปรึกษาแกนนำว่าควรจะปรับปรุงบริเวณศาลปู่ตาแห่งนี้ให้มีกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกที่หลากหลาย นอกจากการประชุมสมาชิกที่เพิ่มเติมจากการเซ่นไหว้ประจำปีแล้ว ซึ่งแกนนำชุมชนเสนอให้จัดตั้งศูนย์การประชุมชุมชนในบริเวณศาลปู่ตา บางคนเสนอให้ย้ายศูนย์ช่วยเหลือประจำชุมชนที่หน่วยงานรัฐจัดตั้งขึ้นบริเวณห้าแยกใจกลางชุมชนมาไว้ในบริเวณดังกล่าว ในที่สุดได้มีการตกลงกันว่าจะทำ *“ศูนย์ข้อมูลและเรียนรู้ประจำชุมชน”* ในบริเวณพื้นที่ศาลปู่ตา

การหารือดังกล่าว นำมาสู่รูปธรรมเมื่อประธานชุมชนไปหารือกับเทศบาลนครขอนแก่นและสมาชิกชุมชนวงกว้าง โครงการระดมการสนับสนุนเพื่อจัดสร้างศูนย์ข้อมูลฯ โดยมีการก่อสร้างศาลาขนาดประมาณ **4 x 8 เมตร** เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก มีหลังคากระเบื้อง เสาเหล็ก ไม่มีผนัง (เปิดโล่ง) สามารถจุคนได้ประมาณ 30 - 40 คน เริ่มก่อสร้างในเดือน พฤษภาคม 2544 และมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2544 โดยในพิธีเปิดศูนย์ข้อมูล ซึ่ง

ชาวชุมชนส่งชื่อเข้าประกวดและได้รับการตั้งชื่อว่า “ศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม” นั้นได้จัดกิจกรรมสำคัญๆ โดยมุ่งหวังใช้เป็นเวทีได้เปิดเผยแลกเปลี่ยนข้อมูลกรรมสิทธิ์ที่ดินชุม ชนบะขามที่ต้องการให้เกิดการขยายผล เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องของข้อมูลที่ได้รับมาใหม่จากการร่วมกันศึกษาของชาวชุมชนและนักวิจัยโครงการ (รายละเอียดตามโครงการฯและกำหนดใน**ภาคผนวกที่ 1**)

พิธีเปิดศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม นับเป็นกิจกรรมที่โครงการฯ ร่วมกับ ชุมชนจัดขึ้นครั้งที่ใหญ่ที่สุดในรอบหลายปีของชุมชน เนื่องจากมีการเตรียมงานประมาณ 2 เดือน และชุมชนสามารถระดมการมีส่วนร่วมจากสมาชิกในฐานะ “เจ้าภาพ” ได้กว่า 100 คน แม้ว่าคนหลักที่รับผิดชอบประสานงานยังเป็นแกนนำ 8 คน ที่เป็นคณะกรรมการต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดินบะขามร่วมกับคณะกรรมการชุมชน แต่ก็ได้มีคนในชุมชนร่วมสมทบทุนในการสร้างและจัดพิธีเปิดศูนย์ที่ประธานชุมชนทำบัญชีไว้จำนวนกว่า 180 คน โดยสูงสุดร่วมสมทบ 1,000 บาท และต่ำสุด 2 บาท รวมเป็นเงินสมทบของชาวชุมชน 13,068 บาท หน่วยงานภายนอก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักการเมืองท้องถิ่นและเจ้าหน้าที่เทศบาลนครขอนแก่น รวมทั้งโครงการวิจัยสมทบในส่วนของการก่อสร้างและการเตรียมจัดงานคิดเป็นเงิน 51,770 บาท รวมงบประมาณค่าก่อสร้างและจัดงานครั้งนี้ 64,838 บาท

ตัวเลขดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มในการระดมทุนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันของชุมชน ทั้งในส่วนของชาวบะขามที่เกิดจากความศรัทธาใน “ศาลปู่ตา” และการมีส่วนร่วมในการบริจากทรัพย์สินเพื่อกิจกรรมร่วมของชุมชนอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน รวมทั้งความสามารถในการต่อทรัพยากรนอกชุมชนเข้ามาทำกิจกรรม ซึ่งแสดงถึงสายสัมพันธ์อันดีระหว่างกลุ่ม “ผู้นำ” ชุมชนและหน่วยงานราชการโดยเฉพาะเทศบาลนครขอนแก่น

บรรยากาศของงานวันเปิดศูนย์ข้อมูลฯ เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน 2544 มีคนเข้าร่วมกิจกรรมประมาณ 200 คน ประกอบด้วยชาวชุมชนบะขามประมาณ 130 คน ที่เหลือ 70 คน เป็นแขกรับเชิญจากเทศบาลนครขอนแก่น ผู้นำและชาวชุมชนเมืองอื่น ๆ ในขอนแก่น รวมทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา นักการเมืองท้องถิ่น และนักการเมืองระดับชาติอย่างนายแคล้ว นรปติ สมาชิกวุฒิสภาจังหวัดขอนแก่น นายจักริน พัฒน์ดำรงจิต สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขต 1 และนายประจักษ์ แกล้วกล้าหาญ อดีตนายกเทศมนตรีนครขอนแก่น และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เขต 2 จังหวัดขอนแก่น ทั้งสองสังกัดพรรคไทยรักไทย ซึ่งเป็นพรรคแกนนำรัฐบาลชุดปัจจุบัน จึงหลีกเลี่ยงในการใช้พิธีกรรมวันนี้เป็นเวทีปราศรัยหาเสียงของนักการเมืองทั้งระดับท้องถิ่นและระดับชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้ว่าพิธีเปิดจะมีเวทีวิชาการ ระดมความเห็นในเรื่องสิทธิชุมชนจาก นักวิชาการอิสระ เช่น อาจารย์บัณฑร อ่อนดำ นักพัฒนาอย่าง คุณจรินทร์ บุญมัธยะ (หัวหน้าโครงการวิจัย)

และคุณสมภพ บุนนาค นักพัฒนา ในฐานะผู้ประสานงานประชาคมจังหวัดขอนแก่น ทำให้มีช่วงแลกเปลี่ยนอย่างเป็นวิชาการประมาณ 2 ชั่วโมง แต่ผู้นำชุมชนก็ได้แสดงบทบาทในการสร้างบรรยากาศของการเป็นเจ้าภาพด้วย การเล่าขานตำนานบะขามเป็นกลอนผญา มีการประกาศเจตนารมณ์การต่อสู้เพื่อกรรมสิทธิ์ที่ดิน รวมทั้งเสนอหลักฐานข้อมูลทั้งทางด้านกฎหมายและแผนที่ที่เป็นข้อมูลชุดใหม่ที่ยังไม่เคยเปิดเผยต่อสังคมมาก่อนได้อย่างดีและทำให้สื่อมวลชนที่เข้ามาร่วมงานครั้งนี้(ประมาณ 10 คน) นำข้อมูลเหล่านี้ไปเผยแพร่ทางหนังสือพิมพ์ โดยอ้างปากคำของผู้นำชุมชนบะขามตามหลักฐานอย่างเป็นระบบทั้งหมด (รายละเอียดอยู่ในบทความจากสื่อมวลชนใน**ภาคผนวกที่ 2**)

ผลที่ได้รับจากการประเมินของชาวชุมชนและนักวิจัย ปรากฏว่า“พิธีกรรม”ครั้งนี้ทำให้เกิดผลในเชิงบวกต่อชุมชนบะขามอย่างน้อย 4 ประการด้วยกันคือ

1) ผู้นำและแกนนำชุมชนมีความมั่นใจในการแสดงบทบาทตัวแทนผลประโยชน์ของชุมชนมากขึ้น
2) สามารถระดมความร่วมมือ ร่วมใจของคนในชุมชนมากขึ้น
3) สร้างความเข้าใจ “รหัสหมาย” ใหม่ของชุมชนบะขามที่เคยถูกมองจากสายตาคนนอกทั้งชาวชุมชนเมืองขอนแก่น หน่วยงานราชการ นักวิชาการ รวมทั้งสื่อมวลชนว่าเป็นชุมชนบุกรุกที่ดินของรัฐ และดื้อแพ่งไม่ยอมย้ายออกตามคำสั่งของรัฐ มาเป็นการสนับสนุนการต่อสู้ เพราะข้อมูลใหม่ที่นำเสนอมีความชัดเจนว่า คำสั่งของรัฐที่ผ่านมาเป็นคำสั่งที่ไม่ชอบธรรม และไม่ได้ยึดความถูกต้องของข้อมูล/หลักฐานอย่างรอบด้านและน่าจะเป็นในการตัดสิน
4) ทำให้เกิดเวทีการเรียนรู้เป็นเวทีสาธารณะของชุมชน(Public Arena)ในระดับหนึ่ง ซึ่งทั้งหมดอยู่ในกลยุทธ์การ“นำความเชื่อ ศรัทธาร่วมของชุมชนต่อศาลปู่ตา มาผสมกับปัญหาความเดือดร้อนร่วมของคนในชุมชน เพื่อสร้างพลังของชุมชน” ซึ่งถือว่ามีความสำเร็จในระดับหนึ่งเช่นกัน

นอกจากนั้น เพื่อที่จะไม่ให้เวที “ศูนย์ข้อมูลศาลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม” แห่งนี้ เป็นเวทีแสดงเฉพาะกิจหรือชั่วคราวแล้วเลิกกันไป กรรมการและแกนนำชุมชนได้ร่วมกับนักวิจัยโครงการปรึกษาวางแผนการใช้ประโยชน์จากศูนย์ข้อมูลฯ ในการจัดกิจกรรมร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ โดยทำแผนกิจกรรมหลายรูปแบบเป็นประจำทุกเดือน อาทิ การเล่าประวัติชุมชน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดข้อมูลระหว่างผู้ใหญ่และคนรุ่นใหม่ในชุมชน เวทีการประชุมเตรียมงาน/กิจกรรมชุมชนแทนที่จะจัดเฉพาะในที่ทำการประธานชุมชน การอบรมอาชีพเสริมต่างๆ ซึ่งกิจกรรมทั้งหมดจะมีคณะกรรมการชุดหนึ่งของชุมชนเป็นผู้ประสานให้เป็นไปตามแผนงาน โดยโครงการจะให้

งบประมาณเพื่อสนับสนุนเป็นค่าประสานงาน ค่าวิทยากร วัสดุอุปกรณ์ในระยะแรก เป็นการนำร่อง จำนวน 3,000 บาท

2.6 การดำเนินงานกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขาม

ในช่วงปี 2543 ผู้นำชุมชนบะขามได้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการเครือข่ายชุมชนเมืองขอนแก่น ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแทนจากชุมชนเมืองประมาณ 40 ชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่น และได้นำความคิดในการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการมาริเริ่มในชุมชนบะขาม โดยในช่วงเดือนมกราคม - สิงหาคม 2544 มีแผนงานศึกษาดูงานและร่วมประชุมกลุ่มทำงานเพื่อให้ความรู้และแนวคิดในการจัดทำโครงการกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขามเป็นลำดับ (รายละเอียดตามแผนกิจกรรม “โครงการกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขาม” ใน**ภาคผนวกที่ 3**)

กิจกรรมดังกล่าว โครงการฯได้ร่วมสนับสนุนการรวมกลุ่มกิจกรรมนี้ 2 ลักษณะ คือ

1) สนับสนุนทุนแก่สมาชิกผู้ด้อยโอกาสในชุมชน จำนวน 4,000 บาท เพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพ โดยมอบหมายให้คณะกรรมการบริหารโครงการ จำนวน 5 คน ทำการคัดเลือกผู้ด้อยโอกาสในชุมชน โดยยึดหลักเกณฑ์สำคัญคือ เป็นคนยากจนด้อยโอกาสและมีความตั้งใจในการประกอบอาชีพ เพื่อเสนอให้คณะกรรมการที่ปรึกษา (จำนวน 5 คน) อนุมัติโดยผ่านเวทีการประชุมของสมาชิกชุมชน ซึ่งงวดแรกมีผู้ได้รับทุนทั้งสิ้น 2 ราย ๆ ละ 2,000 บาท เพื่อลงทุนในการขายอาหารในตลาดและเลี้ยงจิ้งหรีด

2) จัดการประชุมระดมความเห็นถึงระบบการจัดสวัสดิการของชุมชนตั้งแต่เดือนมกราคม-กรกฎาคม 2544 เพื่อวิเคราะห์สถานภาพการเงินและการจัดการช่วงที่ผ่านมาว่ามีข้อดีข้อบกพร่องสมควรแก้ไขอย่างไร ซึ่งพบว่า การให้สวัสดิการที่กรรมการร่างระเบียบและดำเนินมาในช่วง 7 เดือนนั้น ใช้เงินช่วยสมาชิกในลักษณะ “ให้เปล่า” มากเกินกำลังของการระดมทุนที่ได้รับจากสมาชิก เช่น มีการให้ผู้เสียชีวิตรายละ 500-1,000 บาท ช่วยเหลือสมาชิกในกรณีเจ็บป่วยเข้าโรงพยาบาล รายละ 500 บาท ซึ่งหากกลุ่มยังให้ความช่วยเหลือในอัตราเช่นนี้ต่อไป อาจจะทำให้รายจ่ายไม่สมดุลกับรายรับ นำไปสู่ปัญหาทางการเงินในอนาคต

3) จากกรณีในข้อ 2) โครงการฯ ได้จัดการศึกษาดูงานแก่แกนนำและกรรมการกองทุนสวัสดิการชุมชนบะขาม เพื่อให้มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์ในการทำกองทุนจากองค์กรชาวบ้านที่ผ่านมา บทเรียนการทำกองทุนจนประสบผลสำเร็จมาแล้ว 2 แห่งคือ สหกรณ์เครดิตยูเนียนศูนย์กลางเทวา กรุงเทพฯ และสหกรณ์เครดิตยูเนียนวัดยาง เขาย้อย จำกัด จังหวัดเพชรบุรี ร่วมกับผู้นำชุมชนในพื้นที่เป้าหมายของโครงการอีก 2 แห่ง คือชุมชนมิตรภาพและ

ชุมชนบะขาม ในระหว่างวันที่ 29-31 สิงหาคม 2544 โดยมีกรรมการกองทุนฯชุมชนบะขามเข้าร่วมกิจกรรมครั้งนี้ 9 คน (รายละเอียดโครงการและกำหนดการตาม**ภาคผนวกที่ 4)**

ผลของการศึกษาดูงาน ชุมชนบะขามได้ร่วมกันสรุปบทเรียนและวางแผนที่จะนำบทเรียนที่ได้ไปปฏิบัติดังรายละเอียดตาม**ภาคผนวกที่ 5**

2.7 การเตรียมด้านข้อมูลเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์

หลังการสิ้นสุดโครงการวิจัยฯ ในเดือนสิงหาคม 2544 โดยสนับสนุนการจัดพิมพ์ข้อมูลประวัติชุมชนเป็นเอกสารเล่มเล็กเพื่อให้ชุมชนได้เผยแพร่จำนวน 500 เล่ม รวมทั้งการจัดเตรียมหลักฐาน ข้อมูลเอกสารและแผนที่ที่โครงการได้ศึกษาร่วมกับชุมชนบะขาม ตั้งแต่ระยะที่ 2-3 เพื่อให้ชุมชนไว้ใช้ประโยชน์ในการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินในอนาคต

2.8 กิจกรรมการเคลื่อนไหวต่อรองเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินกับรัฐบาล

ด้านการเคลื่อนไหวต่อกรณีเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนบะขามอันเป็นประเด็นสำคัญที่นักวิจัยโครงการฯ ได้ร่วมกับองค์กรชุมชนทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เข้าไปเก็บข้อมูลชุมชนในโครงการระยะที่ 2 (ตั้งแต่เดือนเมษายน 2542) โดยเงื่อนไขการหาข้อมูลและการเป็นที่ปรึกษาด้านการเคลื่อนไหวกรณีที่ดินนี้ เป็นเงื่อนไขแรกที่กรรมการชุมชนประกาศอย่างชัดเจนทั้งกับตัวนักวิจัยเอง และในคราวที่โครงการฯ ได้จัดการประชุมชี้แจง การทำงานวิจัยและพัฒนาชุมชนในพื้นที่เป้าหมายทั้ง 3 ชุมชน แก่ตัวแทนชาวบ้าน ณ ห้องประชุมสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อต้นปี 2542 โดยระบุว่า *"โครงการฯ ไม่ควรที่จะมุ่งเก็บข้อมูลเพื่อหาองค์ความรู้เชิงวิชาการอย่างเดียว แต่ชุมชนคาดหมายว่า นักวิจัยและนักพัฒนาที่จะเข้าไปร่วมทำงานชุมชนควรจะให้ความช่วยเหลือในกิจกรรมที่ชุมชนเสนอและต้องการ โดยเฉพาะปัญหาความเดือดร้อนเฉพาะหน้าอย่างปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน หากบุคลากรของโครงการฯ ละเลยบทบาทที่ชาวชุมชนคาดหวังดังกล่าวก็ยากที่จะได้รับข้อมูลและความร่วมมือจากสมาชิกชุมชน"*

ข้อเรียกร้องดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งที่กระตุ้นให้นักวิจัยโครงการฯ ต้องหาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขามตั้งแต่เริ่มต้นเข้าไปทำความรู้จักกับสมาชิก ชุมชนควบคู่ไปกับการเก็บข้อมูลด้านกายภาพ เศรษฐกิจ และสังคมของคนในชุมชน ซึ่งพบว่าปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่สั่งสมมานับ 20 ปี และมีความซับซ้อนของข้อมูลและคดีความต่าง ๆ อย่างมาก แต่เนื่องจากเป็นปัญหาความเดือดร้อนที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ในระยะนั้น เมื่อทางอำเภอได้ทำหนังสือลงนามโดยนายอำเภอเมืองขอนแก่นให้ชาวบ้านบะขามที่อาศัยอยู่ในที่ดินกรณีพิพาท 27 ไร่ 3 งาน 71 ตารางวา ไม่ทำสัญญาเช่ากับอำเภอ เพราะอาศัยอยู่ในที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงที่รัฐสงวนไว้ตามประกาศเมื่อปี 2494 (รายละเอียดปรากฏอยู่ในรายงานการศึกษาชุมชนบะขาม

โครงการวิจัยฯ ระยะที่2) หนังสือดังกล่าวส่งมายัง นายพิมพ์ สุโพธิ์แสน ประธานชุมชน(ในสมัยนั้น) เมื่อต้นปี 2542 จึงกลายเป็นปัญหาที่ชุมชนยังหาทางออกไม่ได้ว่าจะไปเช่าดีหรือไม่ และจะเอาอย่างไรกับสถานการณ์การเรียกร้องที่ดินดี เพราะกระบวนการดังกล่าวในส่วนของชาวบ้านได้เริ่มอ่อนล้าลง หลังจากในช่วง 2537 - 2540 ชาวบ้านได้พยายามดิ้นรนต่อสู้เรื่องนี้กับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะที่ดินจังหวัดขอนแก่นและคณะกรรมการแก้ไขปัญหาราษฎรบุกรุกที่รัฐ (กบร.) ทั้งส่วนกลางและจังหวัดขอนแก่น ซึ่งการต่อสู้ดังกล่าวดำเนินการในหลากหลายรูปแบบ ตั้งแต่การยื่นหนังสือขอความเป็นธรรมจากหน่วยงานทุกระดับคือ ผู้ว่าราชการจังหวัด สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร นายกรัฐมนตรี กรรมาธิการการปกครองสภาผู้แทนราษฎร และถึงขั้นถวายฎีกา แต่ราษฎรบะขามก็ยังไม่ได้รับคำตอบที่ชัดเจนถึงหลักฐานต่าง ๆ ที่รัฐยกมากล่าวอ้างที่หลายเรื่องขัดแย้งกับข้อเท็จจริง ตลอดจนแผนที่ หลักฐานเอกสารที่สับสนหลายเรื่อง แต่รัฐอ้างกฎหมายที่ไม่อนุญาตให้ออกเอกสารแก่ราษฎรที่บุกรุกที่รัฐได้ ดังนั้นชาวบ้านจะอยู่ในที่ดินดังกล่าวได้ก็ด้วยการทำสัญญาเช่าเท่านั้น แต่ปมปัญหาที่หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องหลายสมัยที่ผ่านมา ยังไม่สามารถให้คำตอบที่ชัดเจนได้ก็คือ **“ราษฎรบะขามบุกรุกที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงที่รัฐสงวนไว้จริงหรือไม่”** เพราะจากหลักฐานทั้งแผนที่รวมทั้งการสอบสวนของเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องขึ้นมาหลายชุดในช่วงที่ผ่านมา ยังไม่สามารถระบุได้ว่า **“ที่สาธารณประโยชน์โคกตะลุงอยู่บริเวณใดกันแน่?”** สองคำถามหลักที่เป็นตรรกะสำคัญอันนำมาพิจารณาดังกล่าว รัฐไม่เคยให้คำตอบ แต่กลับอ้างกฎหมายบุกรุกที่สาธารณประโยชน์มาขับไล่ราษฎรบะขามเป็นเรื่องที่ขาดความเป็นธรรม ซึ่งประเด็นพิจารณาเหล่านี้ราษฎรบะขามยังขาดการวิเคราะห์และหลักฐานสำคัญมาประกอบเพื่อให้มีน้ำหนักในการต่อสู้เชิงกฎหมายกับหน่วยงานของรัฐให้ยอมรับและออกเอกสารสิทธิ์ให้แก่ชาวบะขามได้

ดังนั้น นักวิจัยของโครงการฯ จึงวางแนวทางในการทำงานด้านการหาข้อมูลเอกสารร่วมกับชาวบะขาม โดยร่วมกับทีมประสานงานส่วนกลางในการหาหลักฐานข้อมูลต่าง ๆ ที่ปรากฏอันอาจเป็นประโยชน์ต่อการชี้ประเด็นที่ดินบะขามให้ชัดเจนขึ้น เป็นต้นว่า จดหมายเหตุและประกาศของรัฐในอดีตย้อนไปยังสมัยที่ชุมชนบะขามเพิ่งเริ่มก่อตั้ง(จากคำบอกเล่าของราษฎรบะขาม ประมาณตั้งแต่ปี 2464 เป็นต้นมา) แผนที่ทางอากาศที่แสดงถนน ภูมิประเทศและอาณาเขตที่สาธารณประโยชน์ บริเวณจังหวัดขอนแก่น รวมทั้งข้อมูลเอกสารที่รัฐใช้ประกอบในการพิจารณาปัญหาบะขาม ซึ่งประกอบด้วย หนังสือร้องเรียนของราษฎร คำสั่งการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเรื่องดังกล่าวของรัฐตั้งแต่ระดับพื้นที่ถึงระดับประเทศ รวมทั้งเอกสารการประชุมและสรุปความเห็นของคณะกรรมการชุดต่าง ๆ อย่างละเอียด เอกสารดังกล่าวที่ไม่ต่ำกว่า 50 รายการ ความหนาประมาณ 300 หน้า

จากข้อมูลดิบเหล่านี้ นักวิจัยโครงการฯ ได้ขอความร่วมมือจากทีมประสานงานโครงการวิจัยฯ ส่วนกลางจัดส่งเจ้าหน้าที่ประสานงานและทีมที่ปรึกษาด้านกฎหมายที่มีประสบการณ์การต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินของชุมชนมาร่วมวิเคราะห์กับชาวชุมชนบะขามตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2542 จนถึงสิงหาคม 2543 เป็นประจำประมาณ 10 ครั้ง และในที่สุดที่ปรึกษากฎหมายโครงการฯ ได้ร่างเอกสารเพื่อเป็นต้นเรื่องในการร้องเรียนกรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขามในรอบใหม่ โดยอ้างอิงถึงหลักฐานข้อมูลและแผนที่ที่รัฐไม่เคยหยิบยกมาประกอบการพิจารณาในช่วงที่ผ่านมา ประมวลเป็นหนังสือร้องเรียน(รายละเอียดดัง**ภาคผนวกที่ 6**)

กระบวนการศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวที่ใช้เวลาประมาณ 1 ปีเต็มนำมาใช้เป็เครื่องมือในการต่อสู้รอบใหม่ขององค์กรชุมชนบะขาม โดยมุ่งกลยุทธ์ไปที่การต่อรองกับรัฐบาลใหม่ของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตร ซึ่งได้รับเลือกตั้งเป็นเสียงส่วนใหญ่เข้ามาบริหารประเทศตั้งแต่ต้นปี2544 โดยหวังว่ารัฐบาลชุดใหม่อาจจะมีแนวทางในการพิจารณาปัญหาความเดือดร้อนของชาวบ้านได้มีประสิทธิภาพกว่ารัฐบาลชุดที่ผ่านมา เนื่องจากช่วงการหาเสียงในการเลือกตั้งทั่วไปสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรพรรคที่ได้เป็นรัฐบาลได้เน้นว่าจะแก้ไขปัญหาของคนจนมากกว่าพรรคอื่นๆ ซึ่งนับแต่รัฐบาลใหม่ขึ้นมาบริหารประเทศ จนถึงปัจจุบันชาวชุมชนบะขามได้เคลื่อนไหวเกี่ยวกับเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินไปแล้วดังนี้

1) เดือน**มีนาคม** 2544 นายภูมิธรรม เวชยชัย เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ในฐานะเคยเป็นนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน ได้จัดประชุมเวทีชาวบ้านอีสานเพื่อเสนอปัญหาความเดือดร้อนแก่รัฐบาล ณ โรงแรมขอนแก่นโฮเต็ล จังหวัดขอนแก่น ตัวแทนชาวบ้านบะขามได้เสนอเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยวาจาแก่เลขานุการรัฐมนตรีฯ ทั้งนี้ เลขา นุการรับปากจะช่วยประสานงานให้ โดยให้ชาวบ้านเสนอข้อมูลเอกสารไปยังกระทรวงมหาดไทย

2) ต้นเดือน**เมษายน** 2544 ชาวชุมชนบะขามได้เสนอรายละเอียดปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินบะขามพร้อมหนังสือขอความเป็นธรรม “เรียน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ผ่านเลขานุการรัฐมนตรี” ซึ่งเลขานุการได้มอบหมายให้เจ้าหน้าที่ติดตามเรื่อง

3) กลางเดือน**มิถุนายน** 2544 หลังการยื่นหนังสือไปกว่า 6 สัปดาห์ ชาวบะขามยังไม่ได้รับคำตอบใดๆจากรัฐบาล จึงประสานไปยังผู้ติดตามเรื่องและเดินทางไปขอพบเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ถึงกระทรวงมหาดไทย กรุงเทพฯ ครั้งนี้เจ้าหน้าที่ได้ประสานให้ตัวแทนราษฎรบะขามที่เดินทางไป 10 คน เข้าพบเจ้าหน้าที่ระดับสูงของกรมที่ดิน เพื่ออธิบายและรับเรื่องไว้ โดยสัญญาว่าจะสั่งการไปยังที่ดินจังหวัดเพื่อตั้งคณะทำงานขึ้นพิจารณาเรื่องนี้อีกครั้งหนึ่ง

4) เดือนกรกฎาคม 2544 ชาวบะขามได้ไปทวงถามความคืบหน้าเรื่องการแต่งตั้งคณะทำงานเพื่อพิจารณาปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดินชุมชนบะขามระดับจังหวัด ซึ่งชาวบะขามได้

เสนอให้ตั้งคณะกรรมการ 3 ฝ่าย ประกอบด้วย ชาวบ้าน คนกลาง(นักวิชาการ นักการเมือง และ NGO) ที่ศาลากลางจังหวัดขอนแก่น โดยมีนายจักริน พัฒน์ดำรงจิต ส.ส.ขอนแก่น เขต 1เป็นผู้ประสานงาน ซึ่งนายเสริมศักดิ์ พงษ์พาณิชย์ ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น(ขณะนั้น) ได้รับปากจะประสานกับที่ดินจังหวัดเพื่อตั้งคณะกรรมการตามคำร้องข้อของชาวชุมชนบะขาม

5) นับตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2544 เป็นต้นมา ชาวชุมชนบะขามได้ทวงสัญญาการแต่งตั้งคณะทำงานที่ผู้ว่าฯเคยรับปากไว้ กับเลขานุการหน้าห้องผู้ว่าฯ ตลอดจนสำนักงานที่ดินจังหวัดขอนแก่นหลายครั้ง แต่ก็ได้รับการบ่ายเบี่ยงจากเจ้าหน้าที่ที่ดินจังหวัด ประกอบกับมีข่าวว่าผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นจะโยกย้ายไปเป็นอธิบดีกรมโยธาธิการ จึงยังไม่เซ็นเอกสารการแต่งตั้งกรรมการจนถึงปัจจุบัน (ตุลาคม 2544)

3. ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขาม : 3 ปีแห่งการเปลี่ยนแปลง

จากการทำงานของโครงการฯ ร่วมกับชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามในระยะที่ 2 และ 3 ซึ่งใช้เวลากว่า 3 ปี (เมษายน 2541 – สิงหาคม 2544) ซึ่งนักวิจัยได้ทำหน้าที่เสนอข้อมูลและทางเลือกเพื่อชุมชนตัดสินใจทำกิจกรรมชุมชนที่หลากหลายดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นแนวทางที่นำไปสู่พัฒนาการของชุมชนและองค์กรชุมชนบะขาม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตซึ่งสามารวิเคราะห์ ประเมิน และสรุปผลการทำงานในช่วงดังกล่าว โดยส่วนแรกองค์กรชุมชนซึ่งประกอบไปด้วยผู้นำและสมาชิกแกนนำได้สะท้อนในเวทีสรุปงานที่โครงการจัดขึ้นเมื่อเดือนสิงหาคม 2544 และอีกส่วนหนึ่งจะเป็นการวิเคราะห์จากข้อมูลและประสบการณ์การทำงานในชุมชนของนักวิจัยโครงการฯ ซึ่งมีรายละเอียดโดยสังเขปดังนี้

3.1 ภาพสะท้อนจากองค์กรชุมชน ปลายเดือนสิงหาคม 2544 อันเป็นระยะของการสิ้นสุดโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรื่องพัฒนาการชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัดในเมืองระยะที่ 3 ชาวชุมชนได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ สิ่งที่เกิดขึ้นจากการร่วมทำงานกับนักวิจัยโครงการฯ ดังนี้

1. *ด้านการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน* เนื่องจากองค์กรชุมชนที่เป็นฟันเฟืองหลักของการผลักดันกิจกรรมการพัฒนาหลักๆ ของชุมชนบะขาม ซ้อนทับกันระหว่างองค์กรที่เป็นทางการ เช่น คณะกรรมการชุมชน กรรมการกองทุนและออมทรัพย์ต่างๆ กับองค์กรชุมชนที่รวมตัวเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิที่ดิน กล่าวคือ แกนนำของกลุ่มกิจกรรมเหล่านี้ล้วนอยู่ในโซนของผู้ที่ยังไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน ทำให้ภารกิจหลักขององค์กรชุมชน เน้นไปที่กิจกรรมเรื่องที่ดิน ซึ่งในส่วนนี้องค์กรชุมชนมองว่ามีข้อมูลและทางเลือกที่ชัดเจนมากขึ้น เนื่องจากการทำงานร่วมกับนักวิจัยโครงการฯ ทำให้มีการค้นหา

หลักฐานเอกสารเรื่องที่ดินดังกล่าวในส่วนที่ขาดเพิ่มเติมขึ้นมา รวมทั้งถูกจัดให้เป็นระบบและพร้อมที่จะใช้อธิบายต่อสังคม และการต่อสู้ยืนยันกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง ซึ่งราษฎรบะขามที่ต่อสู้เรื่องนี้มายาวนาน ตกเป็นรองด้านข้อมูลทั้งด้านเอกสารและแผนที่แสดงที่ตั้งของชุมชน กับที่สาธารณประโยชน์ รวมทั้งเป้าหมายของการต่อสู้ที่รัฐอ้างว่าราษฎรบะขามเข้ามาบุกรุกที่สาธารณประโยชน์หลังการประกาศเขตของรัฐบาล(ปี 2494) แต่จากหลักฐานและแง่มุมทางกฎหมายปรากฏอย่างชัดเจนว่า “จนถึงปัจจุบันรัฐยังไม่สามารถยืนยันว่าที่สาธารณประโยชน์ที่อ้างว่าราษฎรบะขามบุกรุกนั้นอยู่บริเวณใดกันแน่”ซึ่งนำไปสู่ประเด็นต่อสู้ใหม่ที่ว่า “ราษฎรบะขามไม่เคยอยู่ในที่สาธารณประโยชน์ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน” แนวทางการต่อสู้ดังกล่าวโครงการฯ และชาวบ้านได้ร่วมกันค้นหาหลักฐานทางเอกสารพร้อมที่จะตอบโต้ข้อกล่าวหาดังกล่าว รวมทั้งได้ร่วมกันสร้างความเข้าใจในแนวทางการต่อสู้ใหม่สู่ผู้นำและสมาชิกชุมชนที่ร่วมขบวนการทวงสิทธิ์ที่ดินอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาที่ทำงานร่วมกัน

นอกจากนั้นชุมชนยังระบุว่า ผู้นำและสมาชิกแกนนำส่วนใหญ่มีความเข้าใจถึงทางเลือกในการเคลื่อนไหวมากยิ่งขึ้น เพราะแต่เดิมเข้าใจว่าการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ชาวชุมชนสามารถรวมพลังกันสู้และจะประสบผลสำเร็จ ระยะหลังจากการที่ผู้นำและสมาชิกได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินกับชุมชนที่มีปัญหาคล้ายคลึงกัน รวมถึงการเชิญนักกฎหมายและผู้ทรงคุณวุฒที่มีความรู้ ประสบการณ์การเคลื่อนไหวมวลชนมาพบปะแลกเปลี่ยนในชุมชนหลายครั้งทำให้ชุมชนสามารถสรุปบทเรียนว่า การเคลื่อนไหวต่อสู้ควรจะมีพันธมิตรเข้าร่วมด้วย เช่น องค์กรชุมชนหรือเครือข่ายที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน หรือองค์กรที่มีความเข้าใจพร้อมที่จะสนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบะขาม ไม่ว่าจะเป็น เครือข่ายชุมชนเมืองขอนแก่น เครือข่ายสลัม 4 ภาค สมัชชาคนจน ฯลฯ ซึ่งชุมชนมีข้อมูลชุดหนึ่งและเคยประเมินถึงผลดีและผลเสียจากการเคลื่อนไหวร่วมกับพันธมิตรในรูปแบบต่าง ๆ มาบ้างแล้ว ซึ่งปัจจุบันชุมชนบะขามตกลงว่าจะเคลื่อนไหวเรียกร้องชุมชนเดียว เพราะจะทำให้ปัญหาที่เรียกร้องชัดเจน และต่อรองได้โดยชาวชุมชนโดยตรงโดยไม่ต้องรอการประชุมหรือจัดตั้งการเคลื่อนไหวจากเครือข่าย แต่ชุมชนก็ยอมรับว่าแนวทางนี้มีข้ออ่อนมากในเรื่องของ “พลังและน้ำหนัก” ที่จะทำให้รัฐสนใจแก้ไขปัญหา

อีกทางเลือกหนึ่งที่ชุมชนค่อนข้างชัดเจนมากขึ้นคือ “จะเรียกร้องต่อสู้เรื่องนี้กับหน่วยงานใดจึงจะสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องนี้ได้โดยตรง” ซึ่งทางเลือกนี้ชุมชนได้แง่คิดจากนักกฎหมายของโครงการฯ ที่เข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาในระยะที่ 2 (2541-2542) ซึ่งพบว่าการต่อสู้ที่ตรงที่สุดควรมุ่งไปที่กรมที่ดิน กระทรวงมหาดไทย ที่เป็นหน่วยงานที่จะเป็นผู้ให้ข้อมูลขั้นสุดท้ายแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยอนุมัติออกเอกสารสิทธิ์ให้แก่ราษฎรได้ ซึ่งหากกรมที่ดินยังยืนยันท่าทีเหมือนเดิมคือ ไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ให้ด้วยเหตุผลที่เคยใช้มาแล้วทุกยุคทุกสมัย หน่วยงานต่อไปก็คือ “ศาลปกครอง” ซึ่งเป็นองค์กรอิสระที่สามารถตัดสินความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎรในกรณีนี้ได้ เพียงแต่ว่าทางเลือกนี้ต้องเป็นทางเลือกสุดท้าย เพราะในแง่กฎหมายแล้ว

หากศาลปกครองมีคำตัดสินมาเช่นใด ถือเป็นอันสิ้นสุดที่ทุกฝ่ายจะต้องถือปฏิบัติ ซึ่งในกรณีราษฎรชนะก็ดีไป แต่หากเกิดข้อผิดพลาดขึ้นมาต้องถือเป็นความเสี่ยงที่ชาวชุมชนทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมชี้ชะตา

อย่างไรก็ดี ทางเลือกดังกล่าวถูกเสนอขึ้นมาท่ามกลางกระแสชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งที่ไม่ค่อยเชื่อมั่นระบบที่ผ่านขั้นตอนของรัฐ ซึ่งบทเรียนที่ผ่านมาพบว่า “ชาวบ้านตกเป็นรอง และพ่ายแพ้ทุกครั้ง” อีกกระแสหนึ่งของการเคลื่อนไหวจึงเสนอเรื่อง “ม็อบ” เข้ามาเป็นทางเลือกเพื่อให้ปัญหานี้ได้รู้ผลโดยเร็ว ไม่ยืดเยื้อเหมือนช่วงที่ผ่านมา ซึ่งทางเลือกนี้มีผู้ไม่เห็นด้วยค่อนข้างมาก เนื่องจากส่วนหนึ่งเชื่อมั่นเรื่องข้อมูลใหม่ที่สามารถชี้แจงให้รัฐออกเอกสารสิทธิ์ที่ดินได้ และอีกส่วนหนึ่งถูกนักการเมืองท้องถิ่นและนักการเมืองระดับชาติ “บล็อก” โดยเกรงว่าจะเป็นการข้ามหน้าข้ามตา เพราะนักการเมืองเหล่านี้อยู่ในพรรคร่วมรัฐบาล หากเกิด “ม็อบ” ขึ้นในพื้นที่ จะถูกมองว่า “นักการเมืองไม่ดูแล” หรือ “ด้อยประสิทธิภาพในการบริหารองค์กรชุมชนในพื้นที่” ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในช่วงต่อไป

2. *ชุมชนมีความสามัคคีกันมากขึ้น* ชาวชุมชนวิเคราะห์ว่าสมาชิกในชุมชนเริ่มมองเรื่องของส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว รูปธรรมที่ชุมชนเห็นได้อย่างชัดเจนคือ การเคลื่อนขบวนการกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งมีแนวร่วมในชุมชนมากขึ้นจากแกนนำ 8-10 คน ในระยะก่อนปี 2541 มาเป็น 50-100 คน ในปัจจุบัน นอกจากนั้นกิจกรรมพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆ ก็มีสมาชิกเข้าร่วมหรือให้ความสนใจเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมเชิงบุญประเพณี เช่น สงกรานต์ บุญผเวส โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ชุมชนสามารถระดมการมีส่วนร่วมจากสมาชิกชุมชนและองค์กรพันธมิตรจัดตั้ง“**ศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม**” เมื่อเดือนมิถุนายน 2544 ถือเป็นกิจกรรมที่ชาวชุมชนรู้สึกได้ถึงความสามัคคีที่เป็นรูปธรรมจากทั้งคนที่เข้าร่วมกิจกรรมทั้งก่อนและหลังพิธีเปิดศูนย์ รวมไปถึงยอดเงินบริจาคที่ประชาชนกว่าครึ่งของชุมชนร่วมบริจาค ไม่ว่ามากหรือน้อยเป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น 13,068 บาท ที่ประชุมชุมชนระบุว่าความกระตือรือล้นในการร่วมกิจกรรมครั้งนี้อาจจะถือได้ว่ามาจากความสมัครใจ ไม่ได้มีการกะเกณฑ์เหมือนกิจกรรมพัฒนาที่มีผลประโยชน์เฉพาะหน้า เช่น การสร้างถนนในชุมชน โดยเทศบาลฯ หรือ DANCED หรือกองทุนต่าง ๆ ที่รัฐเข้ามาช่วยเหลือผ่านองค์กรในชุมชนไม่ว่า งบมิยาซาว่า SIF หรือกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (1 ล้านบาท) ซึ่งการร่วมกิจกรรมลักษณะนี้ชาวบ้านยอมรับว่า ผู้เข้าร่วมส่วนใหญ่คาดหวังล่วงหน้าว่าตนจะได้ผลประโยชน์ตอบแทนเป็นรูปธรรมกลับไปไม่ว่าในรูปของถนนหนทาง เงินทุน ความช่วยเหลือด้านสาธารณูปโภค แต่การร่วมกิจกรรมศาลปู่ตานั้นเป็นการร่วมจากความศรัทธา โดยไม่หวังผลด้านวัตถุใด ๆ

3. *ผู้นำมีความหนักแน่น มั่นคงมากขึ้น* มีกำลังใจและทิศทางในการทำงาน แต่เดิมชุมชนแห่งนี้ยอมรับว่า แม้จะมีผู้นำที่เข้มแข็งและได้รับการยอมรับต่อเนื่องกันมา ยาวนานกว่า 3 สมัย (ของการเลือกตั้งเทศบาลฯ) ต่อมาสถานการณ์ภายในที่ถูกกดดันเรื่องที่ดินและภาวะด้านเศรษฐกิจ

ทำให้ผู้นำเริ่มสั่นคลอน ภายในทีมผู้นำอย่างเป็นทางการ (ประธานชุมชน) ซึ่งเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ(เฒ่าจ้ำ)ในชุมชนด้วย เริ่มสั่นคลอนแบ่งแยกออกเป็นหลายขั้ว แต่ยังไม่เด่นชัดมากนัก เนื่องจากช่วงที่ผ่านมาถูกกระทบด้วยการจัดสรรประโยชน์และวิธีการทำงานที่ต่างกัน แต่ความขัดแย้งดังกล่าวไม่ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจน เนื่องจากบารมีและการประสานของผู้นำในช่วงนั้น

หลังจากโครงการฯได้ร่วมกับชุมชนในระยะหนึ่ง ภาวะความแตกแยกดังกล่าวเริ่มแสดงตัวชัดเจนขึ้น เมื่อสมาชิกแกนนำคนสำคัญซึ่งร่วมทีมกับประธานชุมชน และมีหน้าที่รับผิดชอบเรื่องเงินช่วยเหลือ SIF เมนู 5 ที่ชุมชนขอในนามเครือข่ายสหชุมชนนครขอนแก่น เกิดความขัดแย้งรุนแรงเรื่องการจัดสรรและการตรวจสอบการเงินกับผู้นำเครือข่ายสหชุมชนฯทำให้ประธานชุมชนบะขามอึดอัดและนำไปสู่การลาออกจากประธานชุมชนกลางสมัยที่ 4 ดังนั้นสถานการณ์การเลือกตั้งผู้นำชุมชนคนใหม่จึงเป็นเวทีแสดงพลังของขั้วขัดแย้งทั้งสอง แม้ว่าจะเคยทำงานร่วมกันในฐานะ “มือขวาและมือซ้าย” ของประธานฯคนเดิมมาก่อน แต่ปัจจัยความขัดแย้งระหว่างภายนอกกับภายในชุมชนเข้ามามีส่วนหนุนขั้วคู่แข่งในชุมชน ทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งเริ่มแผ่ขยายออกไป โดยการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งนี้ ถือเป็นการประลองกำลังระหว่างขั้วภายในที่มีกลุ่มกรรมการชุมชนเดิมและกลุ่มแม่บ้านที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชนมากที่สุดกลุ่มหนึ่งในช่วงที่ผ่านมา กับกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขของชุมชนที่มีแนวร่วมคือ สมาชิกชุมชนในโซนที่อยู่ห่างไกลจากบ้านอดีตประธานชุมชนที่ไม่พอใจเรื่องการแบ่งปันทรัพยากรของคู่แข่ง โดยกลุ่มนี้ได้รับการหนุนช่วยของเครือข่ายสหชุมชนฯ ผลปรากฏว่า กลุ่มกรรมการชุมชนเดิมที่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มแม่บ้านได้รับชัยชนะ ทำให้ขั้วการเมืองชุมชนฝ่ายตรงข้ามถอยออกไป เปิดโอกาสให้ประธานชุมชนคนใหม่ซึ่งเป็นสตรีและกุมสภาพแกนนำองค์กรชุมชนเดิมได้มากกว่าเข้ามาทำงานแทน

กลุ่มผู้นำใหม่ที่เคยเป็นมือขวาของประธานชุมชนเดิมขึ้นบริหารชุมชนท่ามกลางความขัดแย้ง แต่ก็สามารถจัดตั้งคณะกรรมการชุมชนชุดใหม่เข้ามาทำงานได้อย่างค่อนข้างเป็นเอกภาพ ขณะที่สามีประธานชุมชนคนใหม่เริ่มเข้าไปแก้เกมการเมืองนอกชุมชนที่เคยเข้ามากระทบการเมืองภายในชุมชน โดยการเข้าร่วมกับเครือข่ายชุมชนเมืองซึ่งก่อตั้งขึ้นมาใหม่และเป็นองค์กรเครือข่ายที่มีสมาชิกประกอบด้วยชุมชนเมืองในเขตเทศบาลนครขอนแก่นกว่า 40 ชุมชนซึ่งกว้างขวางกว่าสหชุมชนนครขอนแก่นที่ลดบทบาทลง เนื่องจากถูกเบียดขับจากการเมืองท้องถิ่นที่เริ่มขัดแย้งกันเพราะผู้นำสหชุมชนเริ่มโตจน“ไม่อยู่ในโอวาทของนักการเมืองท้องถิ่นอีกต่อไป”กอปรกับเกิดปัญหาของผู้นำเครือข่ายสหชุมชนฯ สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้นำใหม่ของชุมชนบะขามทั้งตัวประธานชุมชนและสามีมีสถานภาพมั่นคงขึ้นและสามารถทำงานในชุมชนได้อย่างเต็มที่ กระแสการต่อต้านจากฝ่ายตรงข้ามก็เริ่มซาลงไป แต่ในระยะหลังการเลือกตั้ง 3-4 เดือน ก็มีความพยายามของกลุ่มคู่แข่งหาวิธีใหม่แก้เกม โดยเสนอให้เทศบาลแยกชุมชนเป็น “บะขาม 2” เพื่อต่างฝ่ายต่างจะได้ทำงานเพื่อ

พิสูจน์ตนเอง แต่เทศบาลก็ยังไม่ตอบสนองข้อเสนอดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน อันเนื่องมาจากทราบดีว่า "ผู้นำใหม่" ยังสามารถทำงานชุมชนและต่อสานอำนาจการเมืองท้องถิ่นสู่ชุมชนได้ต่อเนื่อง

ความเข้มแข็งหนักแน่น ตามข้อประเมินขององค์กรชุมชนภายใต้กลุ่มผู้นำใหม่ จึงเป็นการประเมินถึงพลังในการประสานงานของกลุ่มตนเองที่ยืนหยัดต่อสู้กับคู่ขัดแย้งทั้งในและนอกชุมชนจนสามารถมีกิจกรรมต่อเนื่องได้ทั้งการจัดกระบวนการต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดิน กิจกรรมด้านบุญประเพณี กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น กองทุนและสวัสดิการต่าง ๆ รวมทั้งการประสานกับองค์กรภายนอกทั้งในแนวระนาบ (Horizontal) คือระหว่างสมาชิกในชุมชนหรือชุมชนเมืองอื่น ๆ ที่เป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองกว่า 40 ชุมขน กับแนวดิ่ง (Vertical) คือนักการเมืองระดับชาติ นักการเมืองท้องถิ่นและเทศบาล กับองค์กรชุมชนบะขาม

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวเป็นบริบทของการเปลี่ยนแปลงอำนาจการเมืองในชุมชนของบะขามและการประเมินถึงความเข้มแข็งของผู้นำใหม่ ที่กล่าวว่ามีความมั่นคงและเข้มแข็งมากขึ้น ซึ่งการทำงานของโครงการฯ โดยเฉพาะการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่เข้าไปเสริมหนุนให้ผู้นำได้แสดงบทบาทและบารมีที่ชัดเจนขึ้นอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ขณะที่ปัจจัยอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วล้วนเป็นปัจจัยในการสร้างความชอบธรรมและเข้มแข็งให้แก่กลุ่มผู้นำใหม่ด้วยเช่นกัน

3.2 วิเคราะห์ชุมชนและองค์กรชุมชนในสายตาของนักวิจัยและนักพัฒนา ข้อประเมินขององค์กรชุมชนต่อตนเองภายใต้เงื่อนไขการได้ร่วมงานกับโครงการฯดังโดยมีสถานการณ์ภายในและภายนอกชุมชนเป็นตัวกำหนดดังกล่าว ส่วนใหญ่เป็นสถานการณ์ที่นักวิจัยที่เข้าไปทำหน้าที่เป็นนักพัฒนา(Organizer) ในชุมชนร่วมประเมินและมีความเห็นสอดคล้องกับข้อวิเคราะห์ของชาวบ้าน โดยอธิบายสถานการณ์ดังกล่าวกับข้อมูลที่นักวิจัยเข้าไปสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participatory Observation) แต่ในฐานะ "คนนอก" นักวิจัยสามารถวิเคราะห์ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามเพิ่มเติมจากข้อมูลที่มีอยู่ได้ดังนี้คือ

1. ชุมชนและองค์กรชุมชนมีแนวคิดและสามารถจัดระบบการทำงานงานพัฒนาได้มากขึ้น
จากการศึกษาข้อมูลสถานภาพขององค์กรชุมชนบะขามในการศึกษาของโครงการ ระยะที่ 2 (2541-2542) พบว่า องค์กรชุมชนภายในบะขามมีกลุ่มกิจกรรมทำงานตอบสนองปัญหาเป็นเรื่อง ๆ ขึ้นในชุมชนมากมาย ไม่ว่ากลุ่มที่ตอบสนองปัญหาเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มตลาดแลง กลุ่มอาชีพต่าง ๆ รวมทั้งกลุ่มออมทรัพย์ หรือกลุ่มตอบสนองปัญหาสังคมและสุขภาพอนามัย เช่น กลุ่ม อ.ส.ม. กลุ่มฌาปนกิจ กลุ่มผู้สูงอายุ เป็นต้น กลุ่มย่อย ๆ เหล่านี้ทำงานกันทั้งในลักษณะร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชนและได้รับการจัดตั้งหรือสนับสนุนจากภายนอก โดยมีกลุ่มที่เป็นทางการ คือ **คณะกรรมการชุมชน**เป็นตัวแทนของชุมชนในการต่อกับหน่วยงานภายนอก โดยได้รับการเลือกตั้งจากสมาชิกในชุมชน และมีฐานะองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการผ่านการยอมรับ

ของ “เทศบาล” ซึ่งผู้นำและสมาชิกคนสำคัญของคณะกรรมการชุมชนเป็นผู้ที่อยู่ในโซน“ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่ดิน” ทำให้กลุ่มที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่เป็นกลไกในการเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนเป็นกลุ่มเดียวกันและสามารถกำหนดบทบาท ความเคลื่อนไหวและการรองรับทรัพยากรภายนอกที่เข้ามาในชุมชนได้อย่างเป็นเอกภาพ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มยังคงเหนียวแน่นมากเนื่องจากไม่มีผลกระทบจากความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ต่าง ๆ เข้ามากระทบมากนัก

หลังจากมีเหตุการณ์การเมืองภายในกับภายนอกชุมชนมากระทบ รวมทั้งเงื่อนไขการเป็นแกนนำต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดินร่วมกับโครงการฯ ทำให้องค์กรชุมชนในปัจจุบันเริ่มกุมสภาพในชุมชนได้และความขัดแย้งได้คลี่คลายในระดับหนึ่งที่ขั่วตรงข้ามเปิดโอกาสให้องค์กรชุมชนบริหารงานได้อย่างค่อนข้างสะดวก ทำให้สภาพชุมชนอยู่ในระดับที่ขัดแย้งแต่ไม่แสดงอาการชัดเจนเหมือนช่วงผลัดเปลี่ยนอำนาจ

อย่างไรก็ตาม ในส่วนของคณะกรรมการชุมชนและองค์กรเคลื่อนไหวเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งแต่เดิมจะทำกิจกรรมตอบสนองหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะเทศบาล ในลักษณะระบบอุปถัมภ์ คือ หากชุมชนร่วมกิจกรรมตามที่เทศบาลขอร้องและกำหนดขึ้นเป็นอย่างดีก็จะได้รับการตอบสนองด้านการพัฒนาทั้งสภาพกายภาพในชุมชนและทรัพยากรสนับสนุนกิจกรรมดังกล่าวด้วยดี ดังนั้น กิจกรรมของชุมชนบะขามส่วนใหญ่ในระยะแรกจึงล้วนเป็นกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของเทศบาล อาทิการเข้าร่วมกิจกรรมประกวดชุมชน การส่งขบวนรถบุปผาชาติและการแสดงเข้าร่วมงานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนในวันสงกรานต์ หรือการออกร้านงานไหมหรือการเข้าร่วมอบรมต่าง ๆ ที่เทศบาลจัดขึ้น ซึ่งจากการสำรวจข้อมูลสถานภาพของ องค์กรชุมชน โดยโครงการระยะที่ 2 พบว่า กิจกรรมของคณะกรรมการชุมชนบะขามช่วงที่ผ่านมาทั้งหมดเป็นกิจกรรมเชิงรับคือไม่ได้ผ่านการค้นคิดกิจกรรมจากความต้องการของชุมชน บางกิจกรรมชุมชนต้องลงทุนสูงกว่างบประมาณหรือรางวัลที่ได้รับจากเทศบาลหรือต้อง “ชักเนื้อ” ออกไปเพื่อแลกกับความพอใจของเทศบาลที่เห็นว่าชุมชนให้ “ความร่วมมือที่ดีเกือบทุกงาน”

ต่อมา ไม่เพียงแต่เงื่อนไขของการทำงานกับโครงการฯ ที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุม อบรม ศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนแนวคิดประสบการณ์การทำงานพัฒนากับคนภายนอกชุมชนเท่านั้น สถานการณ์ภายนอกชุมชนอื่น ๆ ที่ดึงผู้นำและสมาชิกออกไปหาประสบการณ์ ทำให้ชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามเกิดการปรับตัวในการเริ่มค้นคิดกิจกรรมและแนวทางการทำงานเป็นของตนเองหลายเรื่อง เช่น

การจัดองค์กรชุมชน ให้มีระบบการทำงานเป็นคณะกรรมการปฏิบัติงานและคณะกรรมการตรวจสอบแยกกัน เพื่อแสดงความโปร่งใส ซึ่งทุกกิจกรรมจะมีการบันทึกข้อมูลเป็นหลักฐานเอาไว้ยืนยันได้ ไม่ว่าจะเป็นรายงานการประชุมหรือบัญชีแสดงรายรับ-รายจ่ายของกิจกรรมแต่ละช่วง ซึ่งระบบเหล่านี้ไม่เคยมีมาในช่วงก่อนหน้านี้

การจัดสวัสดิการชุมชน โดยคำนึงถึงการพึ่งพิงกันระหว่างสมาชิก ในยามที่เจ็บไข้ได้ป่วย ได้รับความทุกข์ยาก ซึ่งการจัดสวัสดิการนี้เริ่มคิด เริ่มทำโดยผู้นำและสมาชิกชุมชนเองหลังจากที่ได้มีโอกาสศึกษาจากชุมชนอื่น และการจัดสวัสดิการชุมชนบะขามในช่วงแรกยังสะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญของ “คนจน” ในชุมชน ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อน คือ ความพยายามที่จะเข้าใจความไม่มั่นคงในชีวิตของคนจน และพยายามให้สวัสดิการแก่คนกลุ่มนี้เท่าที่จะทำได้ แต่เงื่อนไขด้านเงินทุน จึงยังไม่สามารถกระจายความช่วยเหลือสู่คนจนได้มากนัก

การสร้างเวทีการเรียนรู้ในชุมชน ปัจจุบันชุมชนบะขามได้ตระหนักถึงความจำเป็นในการขยายเวทีการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ แก่สมาชิกในชุมชนมากขึ้น จะเห็นได้ว่าการเริ่มทำกิจกรรมใหม่ทุกครั้งจะมาจากการพูดคุยกันของคนในชุมชน (ถึงแม้ว่าจะยังมีลักษณะ Dominated จากผู้นำอยู่บ้าง) บรรยากาศของชุมชนจึงมีการพูดคุยทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการบ่อยขึ้น จนบางครั้งมีเสียงบ่นจากสมาชิกที่ไม่ค่อยคุ้นกับระบบดังกล่าวว่า “การตัดสินใจทำงานเดี๋ยวนี้ช้าและมากเรื่องกว่าแต่ก่อน” แต่ทุกคนก็ยอมรับถึงความจำเป็นในการสร้างความเข้าใจในเนื้อหาเรื่องที่ชุมชนจะทำก่อนจะลงมือปฏิบัติ เพราะทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้น และที่สำคัญคือได้มีโอกาสตรวจสอบผู้นำและคณะกรรมการอย่างใกล้ชิด

2. องค์กรชุมชนปรับตัวกับกระแสการพัฒนาจากภายนอก ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เงื่อนไขของการช่วยเหลือสนับสนุนของหน่วยงานภายนอกทั้งรัฐและเอกชนต่อชุมชนเมืองโดยผ่านคณะกรรมการชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการ เริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่แต่เฉพาะที่ชุมชนบะขามเท่านั้น แต่ชุมชนเมืองทุกชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่นก็ต้องประสบปัญหาที่เกิดจากการที่ไม่สามารถปรับตัวได้เท่าทันทรัพยากรที่เข้ามาในชุมชน จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง การช่วงชิง ความไม่ซื่อสัตย์ จนแทบจะเรียกว่าอยู่ในภาวะ “ตะลุมบอน” มาตั้งแต่ปี 2540

ภาวะการเข้ามาของทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนบะขาม ไม่ว่าในรูปของการสร้างถนนในซอย โดย DANCED BROWN เงินทุนสนับสนุนเรื่องออมทรัพย์ของมูลนิธิพัฒนาชุมชนเมือง (พชม.) งบมิยาซาวา เงิน SIF เมนู 5 จนถึงกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง (1 ล้านบาท) แม้ว่าหน่วยงานที่รับผิดชอบมักจะสร้างเงื่อนไขให้ชุมชนเตรียมการเรื่องระบบการบริหารจัดการและการมีส่วนร่วมของชุมชนล่วงหน้าก่อนที่เงินทุนจะลงไปถึงชุมชน แต่เชื่อว่าระยะเวลาเพียง 3-6 เดือน หรือ 1 ปี คงไม่สามารถทำให้ชุมชนพร้อมที่จะรับการสนับสนุนดังกล่าวอย่างเต็มที่ ดังนั้นเรื่องการช่วงชิงผลประโยชน์ในลักษณะพวกใครพวกมัน หรือการสร้างกลไกที่จะเกิดการ“ซิกแซก” ในระดับหมู่บ้านและชุมชนย่อมเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ สิ่งเหล่านี้นำมาซึ่งความขัดแย้ง แตกแยกภายในชุมชนและระหว่างชุมชน (ในกรณีที่หลายชุมชนยื่นเสนอขอเงินทุนในลักษณะเครือข่าย)

ในส่วนของชุมชนบะขามเอง ความแตกแยกขัดแย้งก็ไม่อยู่ในกรณียกเว้นดังที่กล่าวมาแล้วว่ามีทั้งส่วนของภายในชุมชนเองและภายในกับภายนอกชุมชน แต่หากมองในอีกแง่หนึ่งความขัดแย้งดังกล่าวก็เปรียบเสมือนบทเรียนพิสูจน์ว่าชุมชนจะสามารถปรับตัวเอาความขัดแย้งนั้นมาสร้าง "ระบบการตรวจสอบและผลประโยชน์ในชุมชน" ได้มากน้อยเพียงใด ซึ่งบะขามก็สามารถดึงวิกฤตมาสร้างโอกาสตรวจสอบระบบต่าง ๆ ได้ค่อนข้างดี ผู้นำของบะขามต้องมีความระมัดระวังอย่างสูงในเรื่องผลประโยชน์และการเงินถือเป็นการปรับตัวของชุมชนที่น่าจับตามองยิ่ง

อีกด้านหนึ่ง ท่ามกลางกระแสการพัฒนาจากภายนอก ซึ่งบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน/องค์กรชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในกิจกรรมพัฒนาชุมชน จากการร่วมทำงานที่บะขามของนักวิจัยพบว่า องค์กรชุมชนสามารถจัดปรับความสัมพันธ์กับหน่วยงานต่าง ๆ ดังกล่าวได้อย่างดีภายใต้เงื่อนไขที่ว่า "ใช้ทุกองค์กรให้เป็นประโยชน์ ขณะเดียวกันก็ตอบสนองความต้องการขององค์กรนั้น ๆ เท่าที่จะทำได้"

จะเห็นได้ว่า ในสายตาของเทศบาลและนักการเมืองท้องถิ่น "ชุมชนบะขาม" ยังเป็น "เด็กดี" ที่สามารถตอบสนองงานของเทศบาลได้ทุกอย่าง จึงไม่แปลกที่บะขามมักจะได้รับความช่วยเหลือจากเทศบาลอย่างดีแทบทุกอย่างที่ร้องขอ โดยเฉพาะเรื่องงบประมาณและสิ่งก่อสร้าง เช่น กรณีการสร้างศูนย์ข้อมูลปู่ตาพัฒนาชุมชนบะขาม ซึ่งในเวทีพูดคุยระหว่างชาวบ้านที่ นักวิจัยร่วมอยู่ตกลงกันว่าจะสร้างเป็นศาลาง่าย ๆ อาจเป็นเพียงมุงจากธรรมดาที่ใช้เงินไม่มากนัก แต่เมื่อประธานชุมชนไปขอความช่วยเหลือจากเทศบาล ศูนย์ข้อมูลปู่ตาฯ ได้กลายเป็นสิ่งก่อสร้างคอนกรีตมุงกระเบื้องโดยความอุปถัมภ์ของเทศบาลและนักการเมือง ซึ่งให้ทั้งเงินซื้อวัสดุอุปกรณ์และบุคลากรจากสำนักช่างมาช่วยเหลือจัดการจนแล้วเสร็จภายในระยะเวลาไม่ถึง 1 เดือน และในพิธีเปิดศูนย์ข้อมูลปู่ตาฯ นักการเมืองท้องถิ่นระดับเทศมนตรีได้กล่าวเปิดได้อย่างน่าฟังว่า "ศูนย์ข้อมูลแห่งนี้เสร็จได้รวดเร็วเหมือนเนรมิต เพราะเทศบาล..." ซึ่งคำพูดในลักษณะดังกล่าวสวนทางกับกระบวนการที่ชาวชุมชนกำลังเกิดความภาคภูมิใจในศักยภาพขององค์กรชุมชนและคิดว่า *"การมีส่วนร่วมของชาวชุมชนต่างหากที่ทำให้ศูนย์ข้อมูลฯเสร็จได้"*

การพึ่งพิงในลักษณะ "อุปถัมภ์" ของสองฝ่ายคือ ประธานชุมชนและคณะกรรมการชุมชนกับเทศบาลหรือนักการเมืองท้องถิ่น เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ แต่หากน้ำหนักของการอุปถัมภ์ถึงขั้นสามารถ "ครอบงำ" อีกฝ่ายไม่ให้เคลื่อนไหวเรื่องสำคัญ ๆ ที่จะขัดผลประโยชน์และ "หน้าตา" ของอีกฝ่ายได้ น่าจับตามองว่า ภาวะของผู้นำชุมชนที่ชาวชุมชนทั้งปวงคาดหวังที่จะให้เป็น "ตัวแทนของชุมชนในการรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนอย่างแท้จริงนั้น" จะถูกสั่นคลอนจากสมาชิกหรือไม่ หากไม่สามารถนำชุมชนไปสู่ความสำเร็จในการเรียกร้องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

อย่างไรก็ตาม ในกรณีดังกล่าววิเคราะห์ในแง่การปรับตัวจะพบว่าองค์กรชุมชนจะไม่ขัดแย้งหรือสงวนท่าทีกับความคิดที่ไม่เห็นด้วย เช่น กรณีนี้ประธานหรือกรรมการชุมชนอาจจะไม่เห็นด้วยที่

จะสร้างศูนย์ข้อมูลปู่ตาในลักษณะ “ศาลาเล็ก ๆ มุงจาก” มาตั้งแต่ต้น แต่อาจต้องการใช้ศูนย์ข้อมูลฯแห่งนี้พิสูจน์และแสดง“ศักยภาพของความเป็นผู้นำ” ให้ชาวชุมชนได้ประจักษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ที่ตำแหน่งประธานชุมชนที่เพิ่งได้รับเลือกตั้งมาใหม่กำลังถูกท้าทายจากฝั่งตรงข้ามว่า“มีน้ำยา” เพียงใด แต่ในที่ประชุมเตรียมงาน 4-5 ครั้ง ประธานและแกนนำชุมชนก็ไม่แสดงท่าทีขัดแย้ง จนนักวิจัยเชื่อว่าศูนย์ข้อมูลฯแห่งนี้จะก่อสร้างแบบง่าย ๆ ตามที่ตกลงกันไว้ พอใกล้ถึงพิธีเปิดนักวิจัยได้เห็นโครงสร้างและการก่อสร้างที่ใหญ่โตผิดคาด จึงสอบถามกับประธานชุมชน ซึ่งได้รับคำตอบว่า *“เทศบาลท่านบอกว่าไหนจะสร้างทั้งทีก็เอาที่เป็นหลักเป็นฐานหน่อย ท่านช่วยปูน หิน ทราย ค่าก่อสร้างมา แถมท่านเทศ(มนตรี) ยังมาดูการก่อสร้างด้วยตนเองด้วย”*

การปรับตัวดังกล่าวแสดงถึงความสามารถในด้านการจัดการปรับความสัมพันธ์กับหน่วยงานภายนอก ซึ่งมักเชื่อมาตลอดว่า “ชุมชนมีแต่ตั้งรับ” แต่จากกรณีบะขามจะพบว่าในการตั้งรับนั้นผู้นำจะเลือกรับสิ่งที่เป็นประโยชน์กับตนเองและชุมชน ซึ่งดังที่กล่าวมาแล้วว่า ถ้าเพื่อประโยชน์ของชุมชนมากกว่าก็จะดีไป แต่ในทางตรงข้ามถ้าคำนึงถึงตนเองมากไปอาจจะถูกตรวจสอบจากสมาชิกชุมชนก็ได้

3. การเปลี่ยนรหัสหมายของชุมชน ดังที่กล่าวไว้เบื้องต้นว่า แต่เดิมก่อนที่โครงการจะเข้าไปร่วมงานในชุมชนบะขาม สายตาของภายนอกชุมชนคือ สังคมเมืองขอนแก่น ทั้งในส่วนของภาครัฐ เอกชน และชุมชนเมืองด้วยกันมักจะมอง “บะขาม” ว่าเป็นชุมชนบุกรุกที่สาธารณประโยชน์และดื้อแพ่งต่ออำนาจรัฐ เพราะไม่ยอมทำตามรัฐที่จะให้ยอมรับว่าเป็นผู้บุกรุก และให้มาเซ็นสัญญาเช่าที่ดิน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ารหัสหมายเช่นนี้ เกิดจาก “วาทะกรรมของภาครัฐ” ที่ใช้คำตัดสินภายใต้ข้อมูลและหลักฐานที่ไม่รอบด้านของตนเองมาตัดสินชุมชนว่าบุกรุก แต่หลังจากการที่ชาวชุมชนร่วมกับโครงการใช้วิธีการหาหลักฐานและประเด็นที่เป็นจุดอ่อนของรัฐมายืนยันว่าคำตัดสินดังกล่าวขาดความชอบธรรม รวมทั้งพยายามเผยแพร่ข้อมูลเหล่านี้ออกไปยังสาธารณชน ทั้งการถ่ายทอดข้อมูลผ่านสื่อมวลชน เช่น รายการวิทยุ ทางสถานีวิทยุท้องถิ่น การออกแถลงการณ์ลำดับเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน และข่าวสารบทความทางหน้าหนังสือพิมพ์รายวันหลายฉบับ อีกทั้งการที่ผู้นำชุมชนบะขามได้รับการยอมรับจากองค์กรชุมชนเมืองให้เข้าไปเป็นกรรมการเครือข่ายองค์กรชุมชนเมืองขอนแก่น ที่เป็นเครือข่ายของชุมชนเมืองกว่า 40 ชุมชน และได้รับการยอมรับสนับสนุนในการทำกิจกรรมจากองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งเทศบาลนครขอนแก่น ทำให้ผู้นำได้มีโอกาสนำเรื่องกรรมสิทธ์ที่ดินชุมชนบะขามไปปรึกษาหารือกับประธานชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น และนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานชุมชนเมืองในเวทีประชุม สัมมนาต่าง ๆ ทำให้รหัสหมายของชุมชนที่เคยถูกมองว่าเป็นผู้บุกรุกเปลี่ยนไป แม้ว่าจะไม่ถึงขั้นเข้าร่วมเคลื่อนไหวเรียกร้องกับชาวชุมชนบะขาม เพราะองค์กรชุมชนเมืองได้รวมพลังกับนักพัฒนาเอกชนสร้างเครือข่ายเพื่อต่อรองเรื่องสิทธิชุมชนในสลัม ภายใต้ชื่อ **“เครือข่ายสลัม 4 ภาค”** โดยมีชุมชนเมืองในขอนแก่น ที่บุกรุกที่ดินริม

ทางรถไฟและหน่วยงานรัฐ-เอกชนอื่นๆ เข้าร่วมเคลื่อนไหวในเครือข่ายนี้เกือบ 20 ชุมชนในขอนแก่นและอีกหลายองค์กรทั่วประเทศ แต่ปัญหาของกรรมสิทธิ์ที่ดินบะขามนั้นยังไม่ถือว่าเป็นชุมชนบุกรุกจึงไม่สามารถนำปัญหาเข้าต่อรองร่วมกับ**เครือข่ายสลัม 4 ภาค**ได้ ผู้นำชุมบะขามจึงตัดสินใจไม่เข้าร่วมเครือข่าย แต่ตกลงกันว่าจะสนับสนุนซึ่งกันและกันในลักษณะองค์กรพันธมิตรมากกว่า ซึ่งทำให้รหัสหมายของบะขามในทัศนะของสาธารณชนขอนแก่นช่วงหลังเปลี่ยนไป เป็นชุมชนต่อสู้เพื่อทวงความเป็นธรรมจากรัฐ ซึ่งได้รับความเห็นใจจากชุมชนเมือง นักการเมืองท้องถิ่นและพัฒนาเอกชนมากขึ้น

สำหรับภายในชุมชน รหัสหมายจากทัศนะของตนในที่มองชุมชนตนเองว่า ไม่ใช่ชุมชนสลัมและไม่ใช่ผู้บุกรุกมาแต่เดินนั้น ก็ยิ่งมั่นใจรหัสหมายนี้มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวร่วมผู้ต่อสู้ในส่วนที่ยังไม่ได้กรรมสิทธิ์ที่ดิน เข้ามาร่วมขบวนการทวงสิทธิมากยิ่งขึ้น ขณะที่กลุ่มที่มีโฉนดที่ดินแล้วก็ไม่คัดค้าน และไม่หวาดระแวงว่าการต่อสู้ของคนที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ที่อาจจะกระทบกระเทือนสถานภาพการถือครองที่ดินของตน เพราะกลุ่มต่อสู้ได้ประกาศแนวทางไว้ชัดเจนว่า จะไม่อ้างอิงถึงหรือบยุ่งเกี่ยวกับกรณีที่ดินที่มีกรรมสิทธิ์ในชุมชนแล้ว(ว่าได้มาอย่างไร ทำไมจึงออกเอกสารสิทธิ์ได้) แต่การต่อสู้มุ่งเรียกร้องตรงประเด็นที่ให้รัฐออกเอกสารสิทธิ์ให้ผู้ยังไม่ได้รับเท่านั้น

บะขาม : บนเส้นทางของการพัฒนาและการต่อสู้เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ตลอดระยะเวลากว่า 3 ปี ที่โครงการฯเข้าไปร่วมงานกับผู้นำและชาวชุมชนบะขาม ได้เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงขึ้นมากมายทั้งจากการเมืองภายใน สถานการณ์ภายนอกและการทำงานของโครงการ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นส่วนเกื้อหนุนให้องค์กรชุมชนบะขามปรับตัวไปสู่ความเข้มแข็งในระดับหนึ่ง แต่ยังมีภารกิจที่สำคัญที่องค์กรชุมชนจะต้องเผชิญในอนาคตอันใกล้อีกหลายประการที่น่าจับตามอง อันได้แก่

1. การเคลื่อนตัวอย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพขององค์กรชุมชนด้านกรรมสิทธิ์ที่ดินซึ่งแม้จะมีการปรับเปลี่ยนในทางที่จะทำให้เกิดความมั่นใจและศักยภาพเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในด้านข้อมูลหลักฐานข้อเท็จจริง แนวทางการต่อสู้ทางกฎหมาย ตลอดจนขั้นตอนและแผนการเคลื่อนไหว ซึ่งหากผู้นำสามารถสร้างอิสระของทางเลือกในการเคลื่อนไหวโดยไม่ต้องอยู่ภายใต้การกำกับของภาคการเมืองจนเกินไป เชื่อว่าความเชื่อถือและศรัทธาของสมาชิกชุมชนในการร่วมกันเคลื่อนไหวต่อไป จะทำให้ชุมชนประสบผลสำเร็จในการต่อรองกับผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างไม่ยากเกินไปนัก เพราะปัจจัยภายนอกที่เคยเป็นอุปสรรค คือ ทั้งจากภาครัฐ และความเข้าใจที่ฉาบฉวยของ

สาธารณชน ก็ลดน้อยลงมาก ดังนั้นจากเคลื่อนไหวอย่างเป็นอิสระ สามารถพึ่งตนเอง และระดมการมีส่วนร่วมของชุมชนให้มีพลังอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เป็นเรื่องที่ท้าทายความสามารถขององค์กรชุมชน และชาวชุมบะขามอย่างยิ่ง

2. ความขัดแย้งและความไม่เป็นเอกภาพของการเมืองในชุมชน ซึ่งแม้จะไม่มีการกระทบกระทั่งกันอย่างรุนแรงและซึ่งหน้า แต่ความพยายามที่เคยมีการขอให้ทางเทศบาลฯแยกชุมชนเป็น"ชุมชนบะขาม2"ของกลุ่มขั้วการเมืองตรงข้ามกับประธานชุมชนคนปัจจุบัน กับการแยกตัวไม่เข้าร่วมประชุมและกิจกรรมใด ๆ ที่จัดโดยคณะกรรมการชุมชนชุดปัจจุบันของอดีตประธานชุมชนที่เคยเป็นที่ยอมรับจากคนในชุมชน(ทั้งเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการและในฐานะ "เฒ่าจ้ำ" ผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน) เป็นสัญญาณที่บ่งบอกถึง**"ความไม่ลงตัว"**ของการเมืองชุมชนบะขาม ที่เกิดจากความขัดแย้งทางด้านผลประโยชน์ แนวคิด วิธีการทำงานและการแข่งขันชิงตำแหน่งประธานชุมชนครั้งหลังสุด ซึ่งคงจะต้องจับตามองกันต่อไปว่าผู้นำชุมชนบะขามในยุคสมัยแห่งการปรับตัวที่มีบุคลิกลักษณะเป็นคนรุ่นใหม่ มีการศึกษาพอสมควรและประสบการณ์การประสานงานกับองค์กรต่าง ๆได้ดี การพูดจามีระบบน่าเชื่อถือ จะสามารถรองรับภารกิจใหม่ของชุมชนที่เต็มไปด้วย"กองทุน"และ"กิจกรรม" รวมทั้งสามารถสร้างความชอบธรรมและเป็นตัวแทนเพื่อพิทักษ์รักษาผลประโยชน์ของชุมชนอย่างแท้จริงได้หรือไม่ เพียงใด เมื่อเรามอง"ความขัดแย้ง" เป็นเพียงเรื่องธรรมดาที่เกิดขึ้นในทุกชุมชนหรือสังคม ชุมชนบะขามก็คงอยู่บนความขัดแย้งที่ต้องปรับตัวไม่ให้เกิดการแตกแยกอย่างเด็ดขาดและรุนแรง

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่ชุมชนเริ่มมีผลประโยชน์จากภายนอกเข้ามามากมาย อันเป็นที่มาของการช่วงชิงผลประโยชน์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ผ่านยุคเงิน SIF เข้ามาสู่เงินกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กองทุนและความช่วยเหลือที่มาจากเทศบาล องค์กรรัฐและเอกชนที่นับวันจะเพิ่มมากขึ้น การจัดสรรผลประโยชน์ที่ลงตัวอย่างเป็นธรรมและกระจายสู่กลุ่มคนต่าง ๆอย่างเหมาะสม จะเป็นบทพิสูจน์ถึงคุณธรรมและความสามารถในการจัดการของผู้นำชุมชนได้เป็นอย่างดี

3. ด้านความสัมพันธ์กับภายนอก ในระดับองค์กรชุมชนเมืองด้วยกันจะพบว่าจากการเข้าไปสัมพันธ์กับ"เครือข่ายชุมชนเมือง"ในฐานะเลขานุการเครือข่ายของสามีประธานชุมชนบะขามได้สร้างพันธมิตรในการทำงานขึ้นในหมู่ชุมชนเมืองกว่า 40 แห่งในเขตเทศบาลนครขอนแก่น

ซึ่งทำให้ชุมชนบะขามกลายเป็นชุมชนเป้าหมายหนึ่งในการเป็นพื้นที่ตัวแทนของชุมชนเมืองขอนแก่นในการทำกิจกรรมในลักษณะ"นำร่อง" ของโครงการต่าง ๆ จากเครือข่ายชุมชนเมือง เทศบาล องค์กรเอกชน อาทิ การทำแผนแม่บทชุมชน การวิจัยชุมชนโดยองค์กรชุมชน ชุมชนต้นแบบเรื่องผ้าป่าการศึกษา ฯลฯ ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ทำให้ผู้นำและแกนนำชุมชนได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น ซึ่งถือได้ว่าองค์กรชุมบะขามได้ประสบผลสำเร็จในการสร้างเครือข่ายในลักษณะ

ประชาสังคม เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้ดีขึ้น แต่จากประสบการณ์ที่เกิดกับองค์กรชุมชนเมืองอื่นๆ พบว่า การยอมรับในลักษณะนี้บางครั้งก็สุ่มเสี่ยงต่อการเกิดภาวะ“ผู้นำหลุดจากฐาน”มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะที่ชุมชนยังมีความขัดแย้งภายในค่อนข้างรุนแรง การจัดลำดับและให้น้ำหนักของกิจกรรมภายใน และภายนอกชุมชนให้สมดุล ตลอดจนการแสดงจุดยืนและภาวะผู้นำที่ยังเคียงข้างอยู่กับฐานมวลชนในชุมชน เป็นเรื่องที่ผู้นำจะต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ซึ่งตลอดระยะเวลาการทำงานในชุมชน นักวิจัยเคยได้แลกเปลี่ยนและพยายามชี้ให้เห็นถึงภาวการณ์ที่ผู้นำพึงระลึกและเตรียมการณ์จัดการกับสถานการณ์ดังกล่าวอยู่เสมอ

4. การให้ความสำคัญของผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ซึ่งแม้ในช่วงที่ผ่านมาโครงการฯและผู้นำได้พยายามหารือกันถึงวิธีการในการสร้างการมีส่วนร่วมจากคนทุกระดับ โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสในชุมชน ซึ่งเป็นครอบครัวที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี โอกาสที่จะเข้ามาร่วมกิจกรรมต่างๆที่ผ่านมาก็ยังมีน้อย ซึ่งระบบการช่วยเหลือในลักษณะการจัดสวัสดิการชุมชน อาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนกลุ่มนี้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและมีเวลาสนใจเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนามากขึ้น แต่จากการทำงานช่วงหนึ่งพบว่า ผู้นำและองค์กรชุมชนแม้จะให้ความสำคัญในเรื่องนี้พอสมควร แต่เงื่อนไขในเรื่องของ“เงินทุน” ที่นำมาจัดสวัสดิการ และระบบการจัดการที่เหมาะสมยังเป็นอุปสรรคสำคัญที่ผู้นำและองค์กรชุมชนจะต้องร่วมกันปรับปรุงต่อไป

อาจกล่าวได้ว่าชุมชนและองค์กรชุมชนบะขามเป็นตัวอย่างของพัฒนาการและการปรับตัวที่น่าสนใจยิ่ง ซึ่งจะต้องติดตามกันต่อไปว่าความสามารถและศักยภาพองค์กรชุมชนที่เพาะบ่มตลอดระยะเวลา 3-4 ปีที่ผ่านมาจะสามารถนำชุมชนไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ได้หรือไม่ เพียงใด และบทเรียนจากพัฒนาการของชุมชนและองค์กรชุมชนบะขาม ทั้งในด้านของการเปลี่ยนรหัสหมาย ทั้งภายในและภายนอกชุมชน การระดมการมีส่วนร่วมต่อปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน กระบวนการปรับตัวของผู้นำ การปรับตัวของเศรษฐกิจนอกระบบของคนในชุมชน ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด อาจเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนกระบวนการทำงานเพื่อส่งเสริมความเป็น “ชุมชนน่าอยู่” ในชุมชนเมืองแห่งหนึ่งของขอนแก่นของนักวิชาการและพัฒนาที่อาจนำไปปรับใช้ และเสนอแนะแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป ❁

บทที่ 4

ชุมชนมิตรภาพ

พัฒนาการของชุมชน

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่อาศัยในที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย พื้นที่เป็นที่ลุ่มมีน้ำขังตลอดปี ไหลมาจากพื้นที่บริเวณชุมชนสามเหลี่ยมและเขตถนนมิตรภาพมาบรรจบกันที่สะพานลงสู่ท่อระบายน้ำเสียของเทศบาล ชุมชนมิตรภาพมีทางออกสองทางคือ ออกทางซอยหมู่บ้านนันทกิจ ถนนมิตรภาพ และอีกทางหนึ่งข้ามทางรถไฟออกทางถนนพิมพสุตเชื่อมต่อถนนเทพารักษ์ ภายในชุมชนมีทางเดินเท้า เทคอนกรีตขนาดกว้าง 1 – 1.50 เมตร เชื่อมต่อระหว่างบ้านเรือนแต่ละหลัง ภายในชุมชนมีทางเดินเท้าเทด้วยคอนกรีตขนาดกว้าง 1.50 เมตร เชื่อมต่อระหว่างบ้านเรือนแต่ละหลัง ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่ (ประมาณ 130 หลัง หรือร้อยละ 80) เป็นบ้านไม้ยกพื้นสูงเพราะใต้ถุนมีน้ำขัง นอกนั้นเป็นบ้านชั้นเดียว มีศาลาชุมชนที่ใช้ประโยชน์งานส่วนรวม มีน้ำประปาแบบถาวร และมีไฟฟ้าแบบชั่วคราวใช้ทุกครอบครัว

ชุมชนมิตรภาพประกอบไปด้วย 2 ส่วนคือ ฝั่งริมทางรถไฟด้านถนนมิตรภาพซอยหมู่บ้านนันทกิจมีจำนวน 96 ครอบครัว ปลูกบ้านเลียบขนานตามแนวทางรถไฟ เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากซอย 5 พฤศจิกา เป็นเครือญาติเดิมมาจากอำเภอโนนสูงและอำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา และย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ประมาณ 1 – 3 ปีที่ผ่านมา อีกส่วนหนึ่งอาศัยอยู่ทางรถไฟด้านถนนพิมพสุตมีจำนวน 39 ครอบครัว ตั้งบ้านเรือนขนานยาวเลียบทางรถไฟหน้าบ้านติดถนนลาดยางที่เชื่อมกับถนนพิมพสุต ชาวบ้านกลุ่มนี้ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา ซึ่งอพยพมาพร้อมกับกลุ่มไทโคราช ที่ดินทั้งหมดของชุมชนมิตรภาพจำนวน 40 ไร่ เป็นที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย ชาวบ้านไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นการบุกรุกเพื่ออยู่อาศัย บ้านเรือนถูกสร้างขึ้นขนานยาวตามแนวทางรถไฟทั้งสองด้าน[1]

[1] ถ้ามีการอพยพออก จะมีการขายสิทธิ์กันโดยคิดรวมทั้งบ้านและที่ดินในราคา 20,000 – 50,000 บาท แล้วแต่ขนาดที่ดินและสภาพบ้านเรือน

ปัจจุบันชุมชนมิตรภาพมีจำนวนประมาณ 163 หลังคาเรือน มีประชากรประมาณ 500 คน

2. ความเป็นมาของชุมชน

2.1 การตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนแออัดที่เกิดขึ้นภายหลังจากชาวบ้านซึ่งเคยอยู่ในชุมชนเก่าที่ซอย 5 พฤศจิกาถูกไล่ที่มาจากบริเวณข้างเคียงจึงกลายมาเป็นชุมชนใหม่เมื่อเทียบอายุของชุมชนกับชุมชนอื่น ๆ ในละแวกเดียวกัน จากการศึกษาของพัชรินทร์และคณะพบว่า[2] ในช่วงปี พ.ศ. 2512-2530 ชุมชนเทพารักษ์เป็นชุมชนแออัดแห่งแรกที่เกิดขึ้นในเขตเทศบาลนครขอนแก่นและยังดำรงอยู่จนทุกวันนี้ สำหรับชุมชนมิตรภาพนั้น เริ่มมีครัวเรือน 2-3 หลังคาเรือนอาศัยอยู่ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2520 ต่อมาในปี พ.ศ. 2525 ก็เริ่มก่อตัวเป็นชุมชนขึ้น เมื่อชาวบ้านที่ถูกไล่ที่จากซอย 5 พฤศจิกา ถนนศรีจันทร์ได้อพยพเข้ามาอยู่ในบริเวณชุมชนแห่งนี้

ชาวบ้านที่มาจากชุมชนซอย 5 พฤศจิกา ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มไทโคราช มีถิ่นฐานเดิมมาจากอำเภอโนนสูง และ อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา พวกเขาได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในเมืองขอนแก่น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา และเข้ามาอยู่ที่ซอย 5 พฤศจิกา โดยอาศัยบริเวณที่ว่างเปล่าของนายโสภัณและนางนวลจันทร์ สุภธีระ โดยชาวบ้านต้องเสียค่าเช่าเป็นรายเดือน ๆ ละ 30 –50 บาท แล้วแต่ขนาดของพื้นที่ ชาวบ้านจะต้องปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยและต้องจัดหาระบบสาธารณูปโภคเอง อาชีพส่วนใหญ่ของชาวชุมชนในตอนนั้นคือ ถีบสามล้อรับจ้าง ค้าขาย และหาบเร่

ในช่วงที่ชุมชนมิตรภาพยังไม่ได้ก่อตัวเป็นชุมชนขึ้นนั้น ได้มีการสร้างสถานีขนส่งประจำจังหวัดขึ้นในปี พ.ศ. 2516 รถโดยสารประจำทางที่จอดตามคิวรถที่กระจัดกระจายอยู่ที่ต่าง ๆ ของเมืองถูกกำหนดให้มารวมศูนย์การบริการที่สถานีขนส่งแห่งนี้ สถานีแห่งนี้จึงเป็นที่รวมของรถประจำทางทั้งหมด ทั้งรถประจำเส้นทางภายในจังหวัดและรถล่องที่เชื่อมโยงการขนส่งระหว่างจังหวัดต่าง ๆ และระหว่างภาค สถานีขนส่งจึงเป็นศูนย์กลางการคมนาคมที่มีผู้โดยสารตลอดวัน รวมทั้งเกิดอาชีพต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น กลุ่มไทโคราชซึ่งอาศัยอยู่ที่ชุมชนซอย 5 พฤศจิกา ที่มีอาชีพค้าขายหาบเร่มาก่อนและมีความสัมพันธ์กับคิวรถมาแต่เดิมจึงเข้าไปใช้พื้นที่สถานีขนส่งที่สร้างใหม่

---

[2] พัชรินทร์ ลาภานันท์ ธนจักร เย็นบำรุง และจรัญญา วงษ์พรหม (2542: 179-180) ใน อดิน รพีพัฒน์ (2542) **ชุมชนแออัด : องค์ความรู้กับความเป็นจริง** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพฯ

เพื่อเป็นพื้นที่ทำมาหากิน โดยการขายอาหาร ข้าวห่อ ข้าวเหนียวไก่ย่าง น้ำดื่ม และขนมที่ทำเอง เป็นสินค้าหลัก ส่วนผู้ชายจะประกอบอาชีพถีบสามล้อรับส่งผู้โดยสารจากสถานีขนส่งไปยังที่ต่าง ๆ ในตัวเมืองขอนแก่น ตามความต้องการของผู้ใช้บริการ รวมถึงการบริการและการรับจ้างทั่วไป

จากการสัมภาษณ์พูดคุยกับเจ้าหน้าที่ บ.ข.ส. ถึงสาเหตุของการก่อสร้างสถานีขนส่งเมื่อปี พ.ศ.2516 เพราะต้องการจัดระเบียบรถ จากเดิมรถหนองคาย-ขอนแก่น-กรุงเทพ มีคิวของตนเองมาตั้งอยู่ที่หลักเมือง อีกคิวหนึ่งก็ตั้งอยู่ที่ตลาด อีกคิวก็ตั้งอยู่ แถวชุมชนสามเหลี่ยม ซึ่งกระจัดกระจาย จำเป็นต้องเอาคิวรถมาไว้ด้วยกัน โดยเช่าที่ดินจากราชพัสดุสร้างเป็นสถานีขนส่งประจำจังหวัด การรวมคิวรถดังกล่าวส่งผลดีต่อกิจการของอาคารพาณิชย์เพราะมีผู้เดินทางมาก ทำให้เกิดร้านอาหารและร้านขายสินค้าส่งต่าง ๆ ซึ่งยิ่งใหญ่มาก ทั้งบริเวณตลาด อ.จิระ บริเวณ บขส. มีห้องแถวยาวใกล้ ที่จอดรถโดยสารสายในจังหวัด ด้านหลังเป็นสายต่างจังหวัดและห้องแถว ที่สำคัญคือ ห้องแถวเป็นแหล่งเศรษฐกิจ มีคนมาเช่า เซ้ง รถพวกนี้ต้องมารวมและเอาคนมาเทลง คนก็จะมาซื้อของที่ตลาด อ.จิระ (เดิมเรียกตลาดบ้านนอก ส่วนใหญ่ ขายหมู ขายขนมราคาถูก ถ้าคนในเมืองเขาจะไปซื้อที่ตลาดบางลำพู) ตรงข้าม บ.ข.ส. เป็นตลาดจตุจักร คนที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดละแวกนั้นก็จะมาใช้ประโยชน์จาก บ.ข.ส. เช่นคนขับรถสายขอนแก่น-เมืองเลย เห็นที่ว่างก็มาอยู่ แม่ใหญ่ลำก็มาจ่ายเงินดอกที่ บ.ข.ส. แม่มะลิอร (จากชุมชนเทพารักษ์) ก็มาเย็บผ้าจ่ายดอก (ปล่อยเงินกู้) ของเซ็น (ขายสินค้าเงินผ่อน) กุ้งไก่ไฮโล (การพนัน) ว่าง ๆ ชาวบ้านก็มาปรึกษากันว่าขายอะไรในฤดูกาลไหน สถานที่ขาย งานมหรสพต่าง ๆ เป็นต้น มีทั้งแลกเปลี่ยนความรู้ ขูดรีด คุกคามข่มขู่ อยู่ในพื้นที่นี้ทั้งหมด

ในช่วงปี พ.ศ. 2520 จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 เมืองขอนแก่นได้ถูกกำหนดให้เป็นเมืองหลักในการพัฒนาของภาคอีสานเพื่อเป็นศูนย์กลางด้านเศรษฐกิจด้านการค้าและการลงทุน ส่งผลให้เกิดความต้องการในการใช้ประโยชน์จากที่ดินของภาคเอกชน ซึ่งนำมาสู่การไล่ที่ชุมชนในปี พ.ศ. 2525 โดยนายโสภัณและนางนวลจันทร์ สุภธีระ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินจะเอาที่ดินส่วนที่ชาวบ้านอยู่ขายให้กับนายทุนเพื่อสร้างศูนย์การค้าแฟรี่พลาซ่า จึงได้เตือนให้ชาวบ้านรู้ก่อนเพื่อเตรียมหาที่อยู่ใหม่ ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจึงได้มีการเตรียมการอพยพจากที่อยู่เดิมไปอยู่ที่ใหม่ โดยแยกออกเป็นกลุ่มใหญ่ กลุ่มบางกลุ่มก็อพยพไปอยู่ที่ ชุมชนสามเหลี่ยม – ศรีฐาน –บะขาม ส่วนชาวบ้านที่เป็นกลุ่มใหญ่ ได้เข้ามาจับจองที่ของร.ฟ.ท.เป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งก็คือชุมชนมิตรภาพในปัจจุบัน

เริ่มต้นการย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ ชาวบ้านได้มีการช่วยเหลือกันในการรื้อถอนบ้านและย้ายมาปลูกบ้านใหม่โดยได้ทะยอยกันมาทีละครอบครัว และช่วยกันปลูกบ้านใหม่ขึ้นทีละหลัง เจ้าของที่ได้จ่ายค่ารื้อถอนให้กับชาวบ้านครอบครัวละ 2,000 – 4,000 บาท ซึ่งเงินที่ได้จาก

เจ้าของที่ ชาวบ้านได้นำไปเป็นทุนในการปลูกบ้านใหม่ โดยใช้การเอาแรงช่วยเหลือกันในการก่อสร้างเป็นหลัก ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาในตอนแรกที่ย้ายเข้ามามีความยากลำบากมาก พื้นที่ปลูกบ้านเป็นน้ำลึกประมาณ 30 – 50 เซนติเมตร น้ำดื่มน้ำใช้ก็ไม่มี ต้องอาศัยน้ำคลองเป็นทั้งน้ำใช้และน้ำอาบ ส่วนน้ำดื่มใช้ซื้อน้ำประปา ไฟฟ้ายังไม่มีต้องใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าซแทน ช่วงที่เข้ามาอยู่ใหม่ เจ้าหน้าที่ของการรถไฟฯได้เข้ามาตักเตือนให้ย้ายออกไปหลายครั้ง ชาวบ้านกลัวเจ้าหน้าที่มาก แต่จำเป็นจะต้องอยู่ ณ ที่แห่งนี้เพราะไม่รู้จะไปหาที่อยู่ที่ไหน ชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิมที่มีที่ดินติดที่ของการรถไฟ ก็ถือโอกาสบุกรุกที่รถไฟโดยการล้อมรั้วกินเขตที่ดินของการรถไฟเพื่อไม่ให้ชาวบ้านที่ย้ายเข้ามาที่หลังเข้าไปจับจองที่ ชาวบ้านที่อยู่มาก่อนก็มีความรังเกียจชาวชุมชนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่มาก เพราะกลัวว่าชาวบ้านที่เข้ามาอยู่ใหม่จะมาลักขโมยข้าวของหรือ กลัวจะมาจับจองที่ กลัวจะมีปัญหาอาชญากรรม และกลัวจะเกิดสิ่งไม่ดีติดตามมา

2.2 การจัดตั้งชุมชนเป็นทางการ

ภายหลังการก่อตัวเป็นชุมชนนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2525 เป็นต้นมา ชาวชุมชนมิตรภาพได้มีการปรับปรุงและพัฒนาชุมชนของตน โดยอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชนช่วยกันแก้ไขปัญหาทั้งการปรับปรุงที่อยู่อาศัย ถนนหนทาง และสาธารณูปโภคต่าง ๆ ในระยะแรกทั้งประปาและไฟฟ้าได้อาศัยการต่อพ่วงจากชาวบ้านใกล้เคียงซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่เดิม ซึ่งต้องอาศัยการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันไว้ ภายหลังที่องค์กรพัฒนาเอกชน[3]เริ่มเข้ามาดำเนินงานในพื้นที่ชุมชนแออัดและได้เริ่มเคลื่อนไหวประเด็นสิทธิชุมชนที่จะต้องได้รับการดูแลสนับสนุนจากทางราชการ โดยเฉพาะจากหน่วยงานเทศบาล ทั้งในด้านการออกบ้านเลขที่ การศึกษาของเด็ก การับการรักษาพยาบาล และสาธารณูปโภค (น้ำประปา ไฟฟ้า) เป็นต้น ทำให้ชุมชนได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวในประเด็นดังกล่าว และนำมาสู่การได้มาของสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน โดยชุมชนมิตรภาพได้รับการแต่งตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลนครขอนแก่นเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม 2537 และเปิดให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชน และคณะกรรมการชุมชนขึ้นมาเป็นครั้งแรกโดยผู้ที่ได้รับการเลือกเป็นประธานชุมชนคนแรกคือ นายธราพงษ์ ชัชวาลประเสริฐ ซึ่งต่อมาก็ได้มีบทบาทสำคัญในการนำพาการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพจนถึงทุกวันนี้

[3] คุณสมภพ บุนนาค และโครงการ LIFE นับเป็น NGOs รุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาเคลื่อนงานด้านสิทธิและการพัฒนาเต็มรูปแบบในชุมชนแออัดในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ก่อนหน้านั้นก็มีการทำกิจกรรมพัฒนาของ NGOs บางส่วน เช่น มูลนิศุภนิมิตรแห่งประเทศไทย จ.ขอนแก่น ซึ่งมีพื้นที่ทำงานในหมู่บ้านชนบทเป็นส่วนมาก

3. ประเพณีวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชน

ชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพที่ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา และที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่แบ่งออกเป็น 4 กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ 1 เป็นกลุ่มคนที่ย้ายจากซอย 5 พฤศจิกา เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนมิตรภาพเป็นกลุ่มแรกคือ คือกลุ่มไทโคราชคุ้มเหนือ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดในชุมชนและเป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติช่วยเหลือเกื้อกูลกันดี และมีฐานะอาชีพที่มั่นคง และเป็นกลุ่มที่เป็นแกนหลักของชุมชน (ประธานชุมชนปัจจุบันอยู่ในกลุ่มนี้)

กลุ่มที่ 2 คือกลุ่มคุ้มใต้ โดยมียายต่อม ยายล่ม นางสมร นางอ๊อด นางติ๋ม ซึ่งย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา พร้อมกับกลุ่มไทโคราชคุ้มเหนือ แต่กลุ่มนี้ไม่มีลักษณะความเป็นเครือญาติและขาดการพึ่งพาอาศัยกันทำให้ความสามัคคีภายในกลุ่มไม่ดี บริเวณคุ้มใต้มีที่ดินว่างจำนวนมากจึงมีคนอพยพเข้ามาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งไม่สามารถดูแลและควบคุมกันได้ ขณะเดียวกันก็มีการย้ายเข้าออกบ่อย ๆ จากปี 2525 มีจำนวนครัวเรือน 6 หลังคาเรือนมาจนถึงปัจจุบัน ปี2544 มี 47 หลังคาเรือน และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

กลุ่มที่ 3 คุ้มตะวันออก ตั้งบ้านเรือนตามแนวทางรถไฟด้านถนนพิมพสุต ด้านหน้าติดทางลาดยางทะลุถนนประชาสโมสร ซึ่งเป็นกลุ่มที่ย้ายมาจากซอย 5 พฤศจิกา และคนที่อยู่ในพื้นที่แถบนั้นแต่ดั้งเดิม ความสัมพันธ์ทางเครือญาติไม่ค่อยมีต่างคนต่างอยู่เหมือนสังคมเมืองทั่วๆไป และมีอาชีพค้าขาย รับจ้าง ช่างฝีมืออาชีพ

กลุ่มที่ 4 คุ้มโรงสี เป็นคุ้มที่เข้าสังกัดชุมชนมิตรภาพใหม่ และเป็นกลุ่มที่ย้ายเข้ามาหางานทำในเมืองและตั้งถิ่นฐานใหม่ในช่วง 3-5 ปีที่ผ่านมา คนส่วนใหญ่ย้ายมาจากอำเภอกุดจับ จังหวัด อุดรธานี บุรีรัมย์ ขอนแก่น และ จังหวัดใกล้เคียง คนที่มาอยู่ก่อนจะประกอบอาชีพค้าขาย คนที่เข้ามาอยู่ที่หลังจะมีอาชีพรับจ้างซึ่งอยู่ระหว่างการแสวงหาช่องทางและสร้างความมั่นคงของอาชีพในคุ้ม ยังไม่มีแกนนำที่เป็นทางการของกลุ่มเอง เพียงแต่อาศัยบุคคลที่เข้ามาอยู่ก่อนเป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการ เช่น นายสด นายเนตร

แผนผังที่ตั้งคุ้มต่าง ๆ ในชุมชนมิตรภาพ

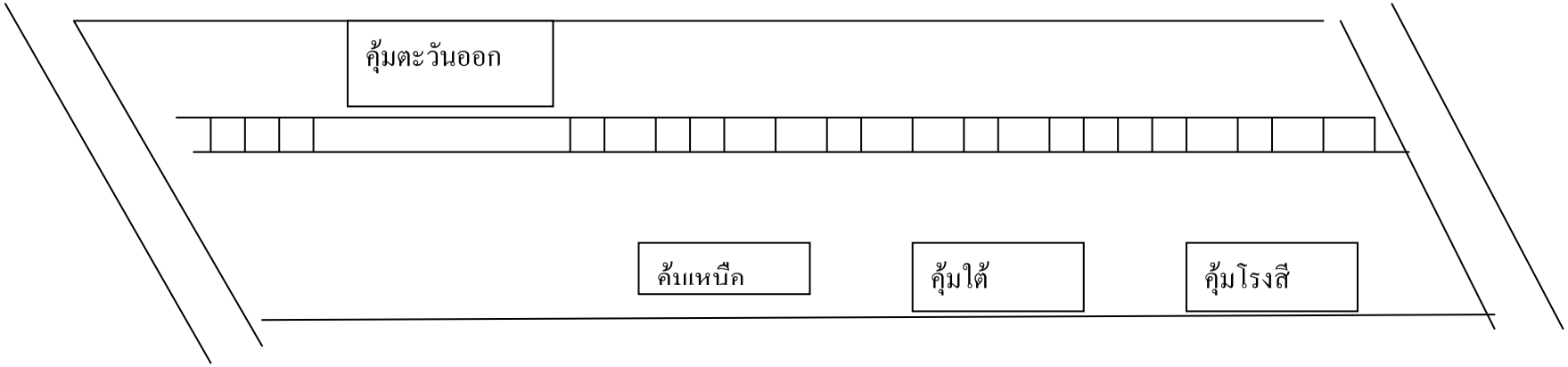

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจะพึ่งพาอาศัยกันภายในกลุ่มหรือเครือญาติเป็นหลัก ดูจากลักษณะการสร้างบ้านเรือนก็จะอยู่กันเป็นกลุ่มดังนั้นความสัมพันธ์ภายในของแต่ละกลุ่มจึงมีองค์ประกอบจากระบบเครือญาติ หรือคนที่มีอาชีพเหมือนกัน หรือเป็นคนถิ่นเดียวกัน การได้มาซึ่งอาชีพของคนแต่ละกลุ่มจะมีการขยายงานให้แก่กัน หรือช่วยกันทำและแบ่งปันงานกัน นี่คือลักษณะพิเศษของระบบการอยู่ร่วมกันแบบธรรมชาติของชุมชน โดยมีระบบเครือญาติเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์พื้นฐาน

นอกจากนี้ชุมชนยังได้อาศัยการสืบทอดประเพณีต่าง ๆ เช่น วันปีใหม่ สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา งานกฐิน ผ้าป่าเป็นการทำบุญร่วมกัน ในการทำบุญแต่ละครั้งพบว่าคนในชุมชนสนใจเข้าร่วมกันอย่างหนาแน่น ถ้ามีเหตุการณ์ที่สมาชิกในชุมชนเสียชีวิตคนในชุมชนจะช่วยเหลือกันดี สะท้อนให้เห็นถึงความเอาใจใส่ต่อความยากลำบากเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกันและเป็นภารกิจเข้าร่วมงานกันอย่างเต็มใจ ผู้ประกอบอาชีพเดียวกันจะมีจุดร่วมและเป็นกลุ่มก้อนที่มีความสัมพันธ์กันดี กิจกรรมที่เป็นทางการที่สัมพันธ์กับทางราชการจะใช้ระบบตัวแทนเข้าทำหน้าที่ดำเนินการและสมาชิกชุมชนจะเข้าร่วมในฐานะของชาวบ้านผู้ได้รับประโยชน์ โดยจะมีผู้นำที่เป็นตัวแทนของแต่ละกลุ่มเข้ามาดำเนินงานร่วมในรูปแบบคณะกรรมการบริหารงานร่วมของชุมชน

4. อาชีพนอกระบบและการดิ้นรนต่อสู้

กล่าวได้ว่าอาชีพส่วนใหญ่ของชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพก็คล้าย ๆ กับชุมชนแออัดทั่วไป กล่าวคือ เป็นการทำมาหากินหรือการประกอบอาชีพในภาคที่ไม่เป็นทางการ (informal sector) เช่น ค้าขายหาบเร่ ถีบสามล้อ และรับจ้างทั่วไป สถานที่ที่ประกอบอาชีพคือตลาดสด คิวรถ บ.ข.ส. สถานีรถไฟ และบริเวณที่มีคนมาก เป็นการประกอบอาชีพโดยอาศัยความสามารถเดิม อาชีพเหล่านี้จะมีการสืบทอดจากประสบการณ์และฐานความสัมพันธ์กับผู้คนและแหล่งทำมาหากินต่าง ๆ มายาวนาน และได้มีการพัฒนาประเภทสินค้าที่นำมาขาย ให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้บริโภคหรือลูกค้าด้วยการพึ่งพาตนเองและเครือญาติ โดยไม่มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วยเหลือแต่อย่างใด

4.1 ลักษณะการประกอบอาชีพ

1) อาชีพค้าขาย

อาชีพค้าขายเป็นอาชีพหลักของชุมชนมิตรภาพที่สืบต่อมาจากอดีต แต่เดิมอาชีพค้าขายทำกันเฉพาะในส่วนของผู้หญิง เริ่มจากหาบเร่ตามคิวรถและแหล่งชุมชน ต่อมาระยะหลังระบบการขนส่งได้มีการรวมศูนย์การบริการไว้ที่สถานีขนส่งทำให้แม่ค้าจากชุมชนมิตรภาพได้อาศัยพื้นที่สถานี

ขนส่งเป็นแหล่งทำมาหากินโดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมนำไปสู่การได้มาซึ่งพื้นที่ประกอบอาชีพ

(1.1) อาชีพขายไก่ย่าง เป็นอาชีพที่ทำมา 10 กว่าปีแล้ว คนในชุมชนที่ทำอาชีพนี้อย่างเป็นล่ำเป็นสันมีอยู่ 3 ราย[4] ระยะแรกทั้งทำและขายเอง คือหาซื้อไก่แล้วเอามาย่างและขาย ต่อมาเมื่อมีคนมาสั่งมากขึ้นจึงเปลี่ยนเป็นทำขายส่ง โดยจะมีชาวบ้านอีกส่วนหนึ่งรับไปขายต่อที่สถานีขนส่งและตลาด อาชีพนี้เริ่มประสบปัญหาเมื่อเกิดสถานการณ์เศรษฐกิจตกต่ำในปี พ.ศ. 2541 จากที่เคยขายดีโดยเฉพาะในช่วงหน้าเทศกาล แต่ละรายสามารถย่างไก่ขายได้วันละ 50 - 60 กิโลกรัม แต่ปัจจุบันเหลือเพียง 20 – 30 กิโลกรัมเท่านั้น การที่ผู้ประกอบอาชีพลดปริมาณการผลิตลงทั้ง ๆ ที่คนมารับไปขายก็ยังมีจำนวนเท่าเดิม ก็เพราะขายได้ไม่ดี ทำให้อาชีพนี้ซบเซาลงไป

(1.2) อาชีพค้าขายตามงานเทศกาล กลุ่มที่มีอาชีพนี้จะมีการติดต่อกับสำนักงานหมอลำเพื่อทราบข้อมูลว่าจะมีงานที่หมู่บ้านไหนบ้าง (ส่วนใหญ่ออกขายในหมู่บ้านชนบท) ชาวบ้านกลุ่มนี้จะเอารถมอเตอร์ไซค์พ่วงออกเร่ขายของ สินค้าที่ขายมีถั่วต้ม ปลาหมึกย่าง ผลไม้ น้ำอัดลม คนส่วนใหญ่จะอยู่คุ้มใต้รายได้เฉลี่ยวันละ 200 - 300บาท/งาน

(1.3) อาชีพขายของ เช่นในงานไหว้ธาตุพนม จ. นครพนม ชาวบ้านจะเหมารถ 6 ล้อขนอุปกรณ์ และสินค้าไปปักหลักขายประมาณ 1 สัปดาห์ สินค้าที่นำไปขายได้แก่ ผลไม้ ไก่ย่าง ส้มตำ ปลาเผาน้ำดื่มน้ำอัดลม (รายได้ประมาณ 2,000 – 5,000 บาท/งาน)

(1.4) อาชีพขายของงานฉลองพัตรยศ ทางคณะสงฆ์จะมีการแจกพัตรยศให้กับพระประจำปี หลังจากแจกแล้วแต่ละบ้านจะมีการฉลองโดยการจัดงาน ชุมชนมิตรภาพถือโอกาสที่มีเงื่อนไขเหล่านี้ทำการค้าลักษณะคล้ายกับการไหว้ธาตุพนม (กลุ่มชาวบ้านที่ทำอาชีพนี้จะอยู่คุ้มเหนือ กลุ่มบ้านประธานชุมชน คุณธราพงษ์ ชัชวาลประเสริฐ)

2) อาชีพรับจ้าง

(1.1) กลุ่มเยาวชนรับเหมาทาสีบ้าน โดยมีผู้รับเหมามารับเหมาไปทำทั้งในจังหวัด และต่างจังหวัด

(1.2) รับเหมาต่อเติมรายย่อย โดยมีนายลอย ลิ่มกลาง เป็นคนหางานและจะมีลูกมือไปช่วยทำ แล้วแต่ขนาดของงานและและการตกลงรับงาน

[4] ข้อมูลจาก การจัดประชุมกลุ่ม (Focus group)

(1.3) ลูกจ้างประจำตามห้างร้านต่าง ๆ เช่น ส่งแก๊ส แบกถังออกซิเจน ส่งของ รับส่งสินค้า และขายของหน้าร้าน (ลูกจ้างรายวัน)

(1.4) งานกรรมกรก่อสร้าง

อาชีพรับจ้างจะเป็นงานอาชีพที่ผู้ชายทำเป็นส่วนใหญ่ นับจากการต่อเติมรับเหมาทาสี เป็นงานในรูปแบบเหมางานค่าแรง ส่วนวัสดุจะเป็นเจ้าของบ้านหรือของบริษัทรับเหมาก่อสร้าง ส่วนงานต่อเติมจะทำภายในเขตเมืองขอนแก่น โดยอาศัยคนรู้จักบอกต่อ และเป็นงานที่ไม่ใช้ความละเอียดมากนัก อาชีพรับจ้างนี้ จะมีการเปลี่ยนแปลงกันตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับงานแต่ละที่ และความเหมาะสมของงาน โดยหัวหน้าจะเป็นคนจัดกำลัง และการติดต่อหางาน ถ้าหากเป็นงานขนาดเล็กก็จะใช้แรงงานน้อย ถ้าหากเป็นงานใหญ่ก็จำเป็นต้องใช้กำลังมาก ส่วนการแบ่งปันค่าแรงจะจัดแบ่งเท่า ๆ กันซึ่งเป็นการจัดสรรรายได้ โดยมีหัวหน้าทีมเป็นคนจัดการ ตามระบบธรรมชาติ และเป็นการช่วยเหลือกันภายในเป็นหลัก

3) อาชีพถีบรถสามล้อ

รถสามล้อจะมีอยู่ 2 แบบคือ

(3.1) รถสามล้อรับส่งคนโดยสาร ซึ่งอยู่หน้าชุมชนคุ้มตะวันออกจะมีอู่รถสามล้ออยู่ 2 เจ้า ผู้ที่มาใช้บริการมีทั้งคนภายในชุมชนและคนมาจากชนบทมาเช่าสามล้อถีบรับส่งคนโดยสาร โดยเฉลี่ยจะมีรายได้วันละ 100-150 บาท/วัน และจ่ายค่าเช่าวันละ 30 บาท อาชีพสามล้อเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมายาวนาน บริการรับส่งผู้โดยสารจากสถานีขนส่งถึงสถานีรถไฟ และบริการส่งผู้โดยสารไปถึงจุดหมายปลายทาง หรือ บริการรับส่งแบบประจำ อาชีพถีบรถสามล้อเป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ต้องอาศัยความอดทน ซื่อสัตย์ เพื่อรักษาลูกค้าโดยการให้บริการอย่างสม่ำเสมอและรับผิดชอบ ผู้ประกอบอาชีพรถสามล้อรับส่งผู้โดยสารแต่ละคนจะมีจุดจอดรับผู้โดยสารประจำของตนเอง และ มีช่องทางของแต่ละคน โดยการแสวงหาเงื่อนไขในการบริการซึ่งคือที่มาของรายได้ของแต่ละวัน

ในขณะเดียวกันอาชีพสามล้อยังมีเงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัด คือ กฎจราจร และระเบียบเมือง ปัญหาที่จอดรถที่ถูกกำหนดเป็นจุดจอดรถและมีการเก็บค่าจอดรถ ข้อกำหนดของทางการในการอนุญาตให้บริการ หรือ ถูกจำกัดเขตในการให้บริการ เงื่อนไขที่เป็นข้อจำกัดดังกล่าวเป็นเพราะสามล้อในปัจจุบันเป็นอาชีพที่อยู่ในท่ามกลางการจราจรที่หนาแน่นและมีแนวโน้มที่จะถูกเบียดขับออกจากระบบการจราจรเพราะกีดขวางทางจราจร

(3.2) รถสามล้อขนส่งสินค้า การทำงานจะเริ่มต้นถีบสามล้อช่วงเวลา 02.00น-06.00น. ส่วนใหญ่จะเป็นรถสามล้อของตนเองรับส่งของ เช่น ตลาดรถไฟ ตลาดสดราชา

บ.ข.ส. ตลาด อ. จิระ และรับส่งถึงบ้าน สามล้อรับส่งสินค้ายังคงมีความจำเป็นต่อการระบายสินค้า ซึ่งสามล้อสามารถรับส่งสินค้าเข้าไปในซอกซอยได้อย่างสะดวกและเข้าถึงจุดที่ขึ้น/ลงสินค้าได้ค่อนข้างดีด้วยราคาค่าบริการที่ค่อนข้างถูก ระบบการขนถ่ายสินค้าอุปโภคบริโภคจากร้านค้าขายส่งถึงร้านค้าย่อย หรือการขนถ่ายพืชผักผลไม้จากตลาดสดถึงผู้บริโภคยังมีความจำเป็นจะต้องใช้บริการรถสามล้อ แต่รถสามล้อที่เข้าไปรับบริการจะต้องจ่ายค่าตลาดให้กับเจ้าของตลาด ขณะเดียวกันสามล้อแต่ละคันจะต้องสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์เพื่อเข้าถึงแหล่งงาน และจะต้องทำงานด้วยความรับผิดชอบ ให้บริการให้ถูกใจผู้ใช้บริการดังกล่าวซึ่งเป็นที่มาของการได้งานประจำโดยไม่จำเป็นต้องวิ่งหางานใหม่ นอกจากความซื่อสัตย์และการให้บริการที่ดีแล้วยังต้องทำงานให้ทันต่อเวลาของแม่ค้าแต่ละเจ้า นั่นก็คือเงื่อนไขและโอกาสทางการค้าของผู้ใช้บริการ ซึ่งมีผลสืบเนื่องของระบบการขนส่ง การบริการและการค้าทั้งระบบ ดังนั้นสามล้อขนถ่ายสินค้าจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของระบบเศรษฐกิจเมือง และเป็นโครงข่ายการขนส่งสินค้าอุปโภค-บริโภคประจำวันที่บริการถึงที่

ถึงแม้สามล้อจะเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่มีหน้าที่บริการสังคมจากอดีตจนถึงปัจจุบัน แต่บทบาทของสามล้อยังไม่ได้รับการรับรองสถานะที่เป็นทางการ ยังคงเป็นอาชีพนอกระบบที่รอวันดับสูญตามกาลเวลา โดยเงื่อนไขของระบบขนส่งแบบใหม่ หรือ เงื่อนไขของระเบียบเมือง ในสถานการณ์ปัจจุบันอาชีพสามล้อภายใต้เงื่อนไขเศรษฐกิจตกต่ำ ได้เพิ่มความยากลำบากในการทำมาหากิน การแข่งขันของผู้ประกอบอาชีพสามล้อด้วยกันจึงเป็นปัญหาของอาชีพสามล้อจนถึงปัจจุบัน

4.2 ปัญหาเศรษฐกิจนอกระบบที่ถูกเบียดขับและการดิ้นรนของชุมชน

จากการที่สถานีขนส่งเป็นศูนย์กลางของระบบขนส่งผู้โดยสารที่อาศัยการเดินทางโดยทางรถยนต์โดยสารประจำทางทั้งภายในและระหว่างจังหวัด ทำให้สถานีขนส่งเป็นที่เป็นแหล่งทำมาหากิน รูปแบบต่างๆ ที่ให้บริการแก่ผู้เดินทาง สมาชิกของกลุ่มชุมชนมิตรภาพก็เป็นส่วนหนึ่งของผู้ประกอบอาชีพในพื้นที่ สถานีขนส่งแห่งนี้ ภายในสถานีขนส่งจะมีระบบการบริการขายส่งแบบครบวงจร แต่ละร้านจะมีลูกขารับสินค้าโดยใช้เครดิตปล่อยให้กับลูกขาเพื่อนำไปขายปลีก รวมถึงระบบเงินกู้นอกระบบทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์และขีดความสามารถในการหารายได้ในแต่ละวัน โดยมีคนที่รู้จักคุ้นเคยมาให้การค้ำประกันทั้งเครดิตสินค้าและเงินกู้

1) ปัญหาการจัดระเบียบใหม่ที่เป็นทางการของสถานีขนส่ง

อาชีพค้าขายในสถานีขนส่งยังมีการจัดระเบียบช่องสถานที่โดยมีมาตรการต่างๆ ที่จำกัดขอบเขตของแม่ค้าต้องขึ้นต่อระเบียบภายในสถานีขนส่ง เช่น ห้ามขึ้นขายของบนรถ จะต้องรักษา

ความสะอาด หรือแม้กระทั้งการเก็บค่าที่การขายของที่ บขส. ก็จะมีการไล่และกำหนดมาตรการโดยขนส่ง มีการจัดระเบียบทางสังคมเหมือนมหาดไทย ซึ่งจำกัดเงื่อนไขการประกอบอาชีพของชาวบ้าน ชาวบ้านก็ต้องพยายามต่อสู้ต่อรองเพื่อปกป้องและให้ตนเองยังมีฐานะ-ช่องทางในการประกอบอาชีพอยู่ได้ แต่อย่างไรก็ตามก็ไม่สามารถสู้กับอำนาจของรัฐได้

ผลที่เกิดขึ้นจากปัญหาการวางระเบียบใหม่ของสถานีขนส่งดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านโดยเฉพาะจากชุมชนมิตรภาพได้รับความยุ่งยากเดือดร้อน การหาทางแก้ไขของชาวบ้านจึงมีทั้งการสร้างความสัมพันธ์และการต่อรองระหว่างกันกับทางสถานีขนส่ง เช่นถ้าคนขายของมีกำลังเยอะ ก็ใช้วิธีดื้อแพ่ง เล็ดลอดจากมาตรการ ถ้าทำมาก ๆ บ.ข.ส.บอกว่าไม่อยู่ในระเบียบก็จะมาตกลงกันอีกครั้งหนึ่ง โดยจะเรียกประชุมแม่ค้า เพื่อหามาตรการร่วมกัน เช่น มีแม่ค้าเพิ่มมากขึ้นก็ใช้มาตรการออกเสื้อกั๊กหรือคนที่ขายของตกตอนเย็นต้องทำความสะอาดสถานี เพราะไหน ๆ ก็มาใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อทำมาหากิน ก็ควรจะรักษาความสะอาดสถานีด้วย พวกแม่ค้าก็จะมาจัดเวรกันหลังจากขายของ เป็นต้น มีการต่อรองและตกลงร่วมกัน ซึ่งแม่ค้าก็จะละเมิดระเบียบอยู่ร่ำไป เพราะข้อตกลงที่เกิดขึ้นเป็นข้อตกลงที่เกิดจากการยินยอมของแม่ค้าเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนเองต้องการที่มากกว่า(คือการทำมาหากิน) และข้อตกลงเหล่านั้นมักทำให้แม่ค้าต้องเสียประโยชน์ เช่น เสื้อกั๊กต้องจ่ายเงิน-มีราคา การจัดระเบียบก็เป็นไปเพื่อหาประโยชน์เข้าสถานี เพื่อปกป้องหน้าที่การงานของตนเอง ของเจ้าหน้าที่เพื่อจะให้มีรายได้ขึ้นมา หรือการวางระเบียบห้ามขึ้นไปขายของบนรถ(เหมือนหนู) ผู้โดยสารรำคาญและร้องเรียน บขส. ก็ต้องมาจัดระเบียบโดยหามาตรการห้ามขึ้นไปขายบนรถ ก็จะขายที่หน้าต่าง บางครั้งแม่ใหญ่ก็อยากซื้อของแต่เปิดกระจกไม่ได้ หรือกลัวถูกแย่งที่นั่ง ก็ทำให้ขายยากขึ้น

สำหรับการจัดองค์กรของ บ.ข.ส. นั้น ยังไม่มีการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่อย่างชัดเจน แต่เท่าที่คุยกับแม่ค้า ผลประโยชน์ของแม่ค้าคือต้องการขายให้มากที่สุด ไม่ต้องการปิดช่องทางทำมาหากินของตน ส่วนสถานีต้องการให้มีระเบียบที่รักษาผลประโยชน์ไว้ มีการคิดว่าจะเก็บเงินเพื่อหารายได้จากแม่ค้าอย่างไรบ้าง แต่เมื่อมีระเบียบแม่ค้าก็แย่ ถ้าไม่ให้ขายก็ต้องลักลอบ เป็นต้น

2) ปัญหาจากวิกฤติเศรษฐกิจ

ช่วงปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจได้ส่งผลกระทบต่ออาชีพค้าขายอย่างรุนแรง กำลังซื้อของผู้เดินทางลดลงทำให้ยอดขายลดลงด้วย จำนวนแม่ค้าภายในสถานีขนส่งมีจำนวนมากขึ้น ทำให้ส่วนแบ่งของการขายถูกจำกัดลง ขณะเดียวกันทาง บ.ข.ส.ได้อนุญาตให้ร้านมินิมาร์ทเข้ามาเปิดร้านในสถานีขนส่ง ส่งผลให้พ่อค้า แม่ค้ารายย่อยรับผลกระทบอย่างรุนแรงมากขึ้น

ชาวชุมชนมิตรภาพ จึงมีความจำเป็นจะต้องแสวงหาช่องทางในการประกอบอาชีพด้วยรูปแบบวิธีการต่าง ๆ โดยการหารูปแบบและการหาเงื่อนไขอื่นเข้ามาทดแทนหรือหนุนช่วยเงื่อนไขเดิมที่มีข้อจำกัด เช่น การการจับกลุ่มออกไปขายของตามงานเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานไหว้ธาตุพนมที่จังหวัดนครพนม ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในช่วงเดือนตุลาคม ถึง พฤษภาคมของทุกปี นอกจากนี้ชาวบ้านก็อาศัยการติดต่อกับสมาคมหมอลำที่ออกแสดงตามงานต่าง ๆ รวมถึงงานแสดงมหกรรมดนตรีหรือแม้กระทั่งงานเทศกาลประจำปีตามที่ต่าง ๆ เพื่อที่จะจับกลุ่มกันออกไปขายของ

เงื่อนไขต่าง ๆ ที่กล่าวมาเป็นปัจจัยที่ทำให้อาชีพค้าขายของชุมชนมิตรภาพได้รับผลกระทบอย่างรอบด้าน และเป็นระยะเวลาที่ต่อเนื่องยาวนานเกือบ 4 ปี ได้ส่งผลกระเทือนต่ออาชีพ – รายได้ และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนอย่างรุนแรง สำหรับอาชีพรับจ้างก็ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน การจ้างงานและบริษัทรับเหมาลดลง ส่งผลต่ออาชีพทาสีบ้านและงานก่อสร้างก็ได้รับผลกระทบมากเช่นเดียวกันทำให้มีผลต่อการว่างงานภายในชุมชนแออัด รวมถึงงานรับจ้างในห้างร้านที่เป็นเด็กหน้าร้านก็ลดจำนวนลง ทำให้คนในชุมชนตกงานและขาดรายได้ ซึ่งก่อให้เกิดความเดือดร้อนในการทำมาหากินอย่าต่อเนื่อง

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าสำหรับชุมชนมิตรภาพแล้ว สถานีขนส่งเป็นสถานที่ที่มีความสำคัญต่ออาชีพของสมาชิกในชุมชนเป็นอย่างมาก สถานีขนส่งเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมโดยสารประจำทางซึ่งได้ทำให้เกิดงานอาชีพต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น การขนส่งต่อผู้โดยสารทำให้เกิดอาชีพถีบสามล้อรับจ้าง รถยนต์ รถตุ๊กตุ๊ก รถสองแถว และอาชีพค้าขายอาหาร น้ำ ผลไม้ และอาชีพบริการต่าง ๆ นอกจากสถานีขนส่งแล้ว ตลาดสดก็เป็นสถานที่อีกแห่งหนึ่งที่เป็นศูนย์รวมของอาหาร – วัตถุดิบที่นำไปประกอบการค้าขายที่ต้องมีการพึ่งพาสามล้อขนถ่ายสินค้า หรือส่งต่อสู่ปลายทาง ดังนั้นทั้งสินค้า – ผู้โดยสารที่เดินทางรวมถึงตลาดสด และสถานีขนส่งจึงเป็นเวทีที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับภายนอก บนพื้นฐานงานอาชีพที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นเป็นเวลายาวนาน และสามารถส่งผลกระเทือนต่อกันตลอดเวลา การขยายฐานงานอาชีพของชุมชน ก็อาศัยพื้นฐานประสบการณ์และพื้นที่แห่งนี้พัฒนารูปแบบ และอาศัยระบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในสถานีเอื้ออำนวยประโยชน์ และพึ่งพาอาศัยกันในรูปแบบต่าง ๆ

แต่อย่างไรก็ตามสถานะของสถานีขนส่ง และตลาดสดที่มีกลไกภายในจะมีบทบาทและสถานะเหนือกว่าชุมชน คนในชุมชนเป็นเพียงผู้ไปพึ่งพาเพื่อการประกอบอาชีพ ถ้าหากสถานที่ทั้งสองแห่งคือ บ.ข.ส. และตลาดสด เกิดการเปลี่ยนแปลงจะต้องส่งผลกระทบต่อฐานอาชีพของชุมชนมิตรภาพอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การรักษาพื้นที่ประกอบอาชีพ การสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อผู้มีอำนาจหน้าที่ในการบริหารสถานีขนส่ง การสร้างเครดิตและความสัมพันธ์ต่อผู้ประกอบการค้าขายจึงมีความจำเป็นที่จะต้องรักษาเอาไว้ นอกจากนี้การรักษาความสัมพันธ์อันดีต่อกันของคนในชุมชน

ที่ประกอบอาชีพเดียวกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนที่ช่วยเหลือกัน เพื่อต่อสู้ปัญหาร่วมกันก็มีความสำคัญเช่นกัน เมื่อเกิดเงื่อนไขข้อจำกัดจากการจัดระเบียบของสถานีหรือเมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจที่ทำให้อาชีพนอกระบบของชาวชุมชนมิตรภาพได้รับผลกระทบ ชาวชุมชนมิตรภาพก็ยังต้องพยายามหาทางออกดิ้นรนแก้ไขแบบช่วยตัวเองทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดของตนและครอบครัว ซึ่งก็เป็นการช่วยเหลือสังคมแบบที่คนอื่นมองข้ามหรือไม่เห็นความสำคัญของบทบาทในการประกอบอาชีพนอกระบบของพวกเขา และยิ่งไปกว่านั้นก็คือพวกเขานอกจากจะไม่ได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐอย่างเต็มที่แล้ว ยังถูกมองว่าเป็นพวกเกะกะไม่เป็นระเบียบที่ไม่สอดคล้องกับความน่าอยู่ของเมืองเสียอีก

5. ผู้นำและบทบาทของผู้นำต่อการพัฒนา

1) การเกิดผู้นำที่โดดเด่น

ก่อนการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ ชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพได้อาศัยระบบการช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกันเป็นหลัก จะเห็นได้จากการย้ายมาสร้างบ้านใหม่ที่ชาวบ้านต่างร่วมมือช่วยเหลือกันเป็นอย่างดี ในขณะเดียวกัน พวกเขาก็ให้ความสำคัญกับคนที่จะเป็นผู้นำของชุมชนซึ่งต้องเป็นผู้ที่มีบทบาทโดดเด่นในการประสานงานกับภายนอกและสามารถเป็นที่พึ่งพาอาศัยของคนในชุมชนได้ เมื่อมีการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการและมีการเลือกตั้งประธานชุมชนขึ้นเป็นครั้งแรก ชาวบ้านได้มองเห็นบทบาทและคุณสมบัติของผู้นำที่เข้มแข็งคนหนึ่งคือนายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ หรือ “พี่โอ” จึงได้เลือกขึ้นมาเป็นประธานชุมชน

ภายในชุมชนมิตรภาพ ยังมีกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมที่ส่งเสริมความร่วมมือและเป็นการสร้างความสัมพันธ์ ภายในแต่ละคุ้ม ที่ชุมชนร่วมกันจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เช่น งานปีใหม่ สงกรานต์ เข้าพรรษา ออกพรรษา งานบวช งานศพและงานอื่น ๆซึ่งทุกครั้งนายธราพงษ์จะแสดงบทบาทในการเป็นผู้นำ และสามารถสร้างแรงบันดาลใจให้คนมาร่วมกันในการทำกิจกรรมตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

การที่นายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐได้รับการยอมรับจากสมาชิกในชุมชนให้เป็นประธานชุมชนคนแรก โดยไม่ต้องมีการแข่งขันก็เพราะเขาเป็นผู้ที่แสดงบทบาทที่โดดเด่นในการประสานงานและสร้างความสัมพันธ์กับภายนอก สามารถเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกงานอาชีพให้สมาชิก รวมทั้งสามารถช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งพาของคนในชุมชนได้จึงนับว่าเป็นบุคลิกพิเศษ เป็นผู้ที่มีความสำคัญในชุมชน อีกประการหนึ่งนายธราพงษ์เป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์กับคณะบริหารเทศบาลนครขอนแก่นมายาวนาน การประสานงานและการผลักดันเพื่อให้เกิดการสนับสนุนจากภาครัฐ

ท้องถิ่น(เทศบาล)ในกิจกรรมต่าง ๆที่ชุมชนมีปัญหา จึงเป็นบทบาทหนึ่งที่นายธราพงษ์เป็นผู้ริเริ่มให้เกิดการแก้ไขปัญหาของสมาชิกชุมชนได้

2) จากผู้นำชุมชนสู่การเป็นผู้นำเครือข่าย

หลังจากที่องค์กรพัฒนาเอกชน(NGOs) ได้เข้าไปสนับสนุนงานพัฒนาในชุมชนมิตรภาพจากปี พ.ศ. 2536 - 37 เป็นต้นมา NGOs ได้มีการประสานงานพัฒนาชุมชนระหว่างชุมชนเพื่อให้เกิดความร่วมมือและเป็นการแลกเปลี่ยนปัญหาและประสบการณ์ร่วมกันของกลุ่มผู้นำ โดยมีพื้นที่เป้าหมายการทำงาน 6 ชุมชน คือชุมชนมิตรภาพ หนองแวงตราชู 2 เทพารักษ์ตอนต้น หนองวัด 2 หนองใหญ่ 1 และ 2 และได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการร่วมระหว่างชุมชนเพื่อให้เกิดการประสานงานและหนุนช่วยกัน ซึ่งต่อมาระยะหลังได้มีการพัฒนาเป็น เครือข่าย “สหชุมชน”[5] ในปี พ.ศ.2538 ประธานเครือข่ายคนแรกคือนายทวี ดอนสมบูรณ์ ซึ่งเป็นตัวแทนจากชุมชนหนองแวงตราชู 2 ในที่ประชุมได้ลงความเห็นให้นายธราพงษ์เป็นประธาน แต่นายธราพงษ์ไม่ยอมรับตำแหน่งในตอนแรก หลักของเครือข่ายคือการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชน และการศึกษาปัญหาของชุมชนเพื่อกำหนดแผนการแก้ไขปัญหาร่วมกัน และการพัฒนาศักยภาพผู้นำ และอีกภาระหน้าที่หนึ่งคือ การประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรภายนอก เพื่อแสวงหาทรัพยากรมาสนับสนุนการแก้ไขปัญหาของสมาชิก โดยมีองค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งมีโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น เป็นองค์กรสนับสนุนงานพื้นที่ซึ่งได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากไลฟ์ มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย(ม.พ.ศ.) สำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง(พ.ช.ม.)และ คณะกรรมการระดับภิมิภาคPRC

เมื่อเงื่อนไขการสนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนจาก พ.ช.ม. หมดลง องค์กรไลฟ์ ม.พ.ศ PRC ได้ยุติการสนับสนุนโครงการของ NGOs และได้ขยายบทบาทให้เครือข่ายสหชุมชนจัดทำโครงการความร่วมมือกับ พ.ช.ม. เมื่อเดือนกรกฎาคม 2539 NGOs เป็นเพียงองค์กรพี่เลี้ยง เครือข่ายสหชุมชนได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นแกนหลักในการประสานงานภายใน-ภายนอก ตลอดจนการจัดการทรัพยากรที่เครือข่ายได้รับการสนับสนุน มีการวางแผนงานพัฒนาเครือข่ายและการจัดระบบภายใน

ภารกิจหลักของเครือข่าย เน้นการพัฒนาศักยภาพของผู้นำและการแก้ไขปัญหาพื้นฐานของชุมชน เช่น สิ่งแวดล้อมชุมชน การจัดตั้งและพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ สิทธิการเป็นชุมชนและการขอเลขบ้าน ประปา ไฟฟ้า นายทวี ดอนสมบูรณ์ซึ่งเป็นประธานเครือข่าย ฯ คนแรกยังไม่ได้

[5] ดู พัชรินทร์ ใน อคิน, อ้างแล้ว หน้า168

แสดงบทบาทโดดเด่นเท่าที่ควร ทำให้การแก้ไขปัญหาและการบริหารงานเครือข่ายไม่บังเกิดผลเท่าที่ควร นายธราพงษ์ได้แสดงบทบาทการวิพากษ์ - วิจารณ์การทำงานทำให้เกิดการปรับระบบงานของเครือข่ายขึ้นในขณะเดียวกัน ได้มีการขยายพื้นที่การทำงานเพิ่มขึ้น ทำให้สมาชิกเครือข่ายเพิ่มเป็น 9 ชุมชน

เมื่อวาระของประธานกรรมการเครือข่ายหมดลง จึงเปิดให้มีการเลือกตั้งใหม่ทำให้นายธราพงษ์ ได้รับการเลือกตั้งเป็นประธานเครือข่ายคนที่ 2 ในช่วงนี้กระแสการพัฒนาชุมชนเมืองได้รับการยอมรับจากสังคมมากขึ้น ความร่วมมือของสมาชิกชุมชนมีมากขึ้น กิจกรรมต่าง ๆเริ่มมีบทบาทต่อการแก้ไขปัญหาของชุมชน เทศบาลฯยอมรับให้ชุมชนแออัดเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการได้มีการขอทะเบียนบ้านและพัฒนาสาธารณูปโภค การได้รับประโยชน์ของชุมชนทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นและสมัครเข้าเป็นสมาชิกของเครือข่ายมากขึ้น ทำให้กิจกรรมมีการขยายตัว

ปี 2539 ความสัมพันธ์ของเครือข่ายสหชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และแหล่งทุนภายนอกมีมากขึ้น ทำให้บทบาทของเครือข่ายเด่นชัดมากขึ้น มีการประสานกับภายนอก มีทรัพยากรเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมมากขึ้น สมาชิกเกิดการตื่นตัวร่วมมือกันมากขึ้น ในที่สุดชุมชนก็ได้รับประโยชน์จากโครงการ และ เครือข่ายก็มีสถานะเป็นที่ยอมรับของสังคม บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนในระยะนั้นนับว่ามีสูงมาก นายธราพงษ์และผู้นำชุมชนจากชุมชนที่เป็นสมาชิกเครือข่ายก็มีบทบาทต่อภายนอกที่โดดเด่นมาก ในขณะที่บทบาทที่มีอยู่ภายในชุมชนของผู้นำแต่ละคนกลับไม่ปรากฏมากนัก เกิดภาวะที่เรียกว่าผู้นำลอยหรือผู้นำหลุดขั้วที่ห่างเหินจากชาวบ้านมากขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้การมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาและความเข้าใจของชาวบ้านในชุมชนมีอยู่อย่างจำกัด

3) เครือข่ายที่แตกตัวและแตกแยก

ในขณะที่เครือข่ายสหชุมชนฯเริ่มมีบทบาทสูงเด่นขึ้นนั้น ยังมีกลุ่มพลังอีก 2 กลุ่มที่มีการสร้างและสนับสนุนเครือข่ายขององค์กรชุมชนอยู่ตลอดเวลา กลุ่มแรก คือเทศบาลนครขอนแก่น[6] ภายใต้การนำของนักการเมืองท้องถิ่นที่รวมตัวเป็นคณะเทศมนตรีและมีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันขึ้นเป็นนายกเทศมนตรีรวมทั้งมีการต่อเชื่อมสู่การเมืองระดับชาติอยู่ตลอดเวลา กลุ่มนี้ได้ใช้บทบาทตามกลไกการบริหารองค์กรท้องถิ่นที่จัดตั้งชุมชนเมืองในเขตเทศบาลที่เป็นทางการ และได้มีการสนับสนุนให้องค์กรชุมชนที่เป็นชุมชนแออัดเดิมและชุมชนอื่น ๆ รวมตัวกันเป็นเครือข่ายชุมชนเมืองจำนวน 36 ชุมชน

[6] โปรดดู รายงานชุมชนมิตรภาพ ประกอบ

อีกกลุ่มหนึ่งก็คือ กลุ่มนักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชนส่วนที่อยู่ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกันที่เริ่มเข้ามาเคลื่อนไหวงานพัฒนาในชุมชนแออัดในระยะปี พ.ศ. 2537 โดยมีการต่อเชื่อมกับองค์กรพัฒนาเอกชนต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวงานสลัมในกรุงเทพฯมายาวนาน ซึ่งขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้มีพัฒนาการในการสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายสลัม 4 ภาคขึ้น[7]

ต่อมาเมื่อเกิดปัญหาช่องว่างระหว่างผู้นำเครือข่ายสหชุมชนกันเองและปัญหาผู้นำเครือข่ายสหชุมชนหลุดลอยจากฐานองค์กรชุมชนมากขึ้น ประกอบกับการเข้ามามีบทบาทสนับสนุนของหน่วยงาน โครงการและแหล่งทุนจากภายนอกมากมาย[8] โดยเฉพาะในช่วงหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการจับสายแบ่งขั้วระหว่างผู้นำชุมชน ดังนี้

(1) เครือข่ายสหชุมชนอันมีนายธราพงษ์ เป็นประธาน และเป็นพันธมิตรกับสภาองค์กรประชาชน ซึ่งเป็นเครือข่ายระดับชาติที่สนับสนุนโดยผ่านโครงการความร่วมมือของ พ.อ.ช. มีชุมชนสมาชิกรวม 15 ชุมชน[9] ต่อมามีชุมชนแยกตัวไปจากเครือข่ายนี้ ชุมชน

(2) เครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่น สนับสนุนโดยเทศบาลนครขอนแก่น มีจำนวน 43ชุมชน (รวมจากเครือข่ายสหชุมชนแล้ว)

(3) เครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ในส่วนของจังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็นพันธมิตรโดยตรงกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค เครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ เครือข่ายนี้คือกลุ่มที่แยกตัวออกจากเครือข่ายสหชุมชน

สำหรับในชุมชนมิตรภาพ ยังคงสังกัดเครือข่ายสหชุมชนอยู่เช่นเดิม แต่มีผู้นำชุมชนบางคนไปร่วมอยู่ในเครือข่ายอื่น

6. กรรมสิทธิ์ในที่ดินและสิทธิในที่อยู่อาศัย

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่โดยการบุกรุกที่ของการรถไฟเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยนับจากปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมา ถือได้ว่าชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินจนถึงปัจจุบัน

---

[7] โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมจากเอกสาร 10 ปี มูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัยประกอบ

[8] เช่น โครงการความร่วมมือของ พ.ช.ม. โครงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนเมือง (พ.ช.ม. และ Danced Brown) โครงการ SIF (เมนูต่าง ๆ) โครงการมิยาซาวา และกองทุนหมู่บ้าน 1 ล้านบาท

[9] ดูบัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ หน้า 34

เมื่อมาอยู่แรก ๆ ชาวบ้านกลัว เพราะทางเจ้าหน้าที่รถไฟมาตรวจตราอย่างเข้มงวด ประมาณปี 2537-38 ชาวบ้านจึงเริ่มเข้าใจเรื่องสิทธิขึ้นบ้าง ความกลัวระยะแรกชาวบ้านเล่าว่า

> *"...เมื่อเจ้าหน้าที่รถไฟมาชาวบ้านจะวิ่งหลบ ระยะหลังเมื่อหมู่บ้านประชิดเข้ามา เริ่มเกิดความคุ้นเคย และเริ่มเป็นมิตรกันมากขึ้น กล้าที่จะสร้างบ้านขยายมาทางรถไฟมากขึ้น ไม่ต้องจ่ายเงินใต้โต๊ะให้รถไฟ ตอนแรกพวกรถไฟจะไปจับชาวบ้านท่าเดียว ต่อมาเมื่อชาวบ้านให้บุหรี่บ้าง หาน้ำหาท่าให้กินบ้าง ก็เริ่มจะไม่กล้าจับ คนมาตรวจก็ไม่ใช่คนใหญ่คนโตที่ไหน เป็นลูกชาวไร่ชาวนานี่เอง ความกลัวจึงค่อย ๆ คลี่คลายลง และไม่มีอาการกลัว แต่มีความกังวลใจว่าจะถูกไล่ การไล่ครั้งนี้ถ้าเกิดขึ้นถือเป็นการไล่ครั้งที่ 2 ซึ่งที่ดินมีจำกัด โอกาสในการอยู่ในเมืองน้อย"*

การที่ชาวบ้านได้ร่วมกระบวนการพัฒนาและไปรับรู้ข้อมูลในเรื่องสิทธิ ในเรื่องนโยบายของราชการต่าง ๆ โดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2538-2540 ทำให้ชาวบ้านเกิดความอึกเหิม ไม่กังวลใจเรื่องการไล่ที่เหมือนแต่ก่อน

อย่างไรก็ตาม ตลอดระยะเวลา 20 ปีที่ผ่านมา ปัญหาที่อยู่อาศัยจึงเป็นปัญหาที่ล่อแหลมต่อการถูกไล่ที่ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าสถานการณ์จะไม่ถึงขั้นวิกฤติ ความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการใช้ประโยชน์จากที่ดินของการรถไฟ ได้ส่งผลกระทบต่อสถานะของชุมชนตลอดเวลา ขณะเดียวกันชุมชนมิตรภาพก็ได้มีการพัฒนาองค์ประกอบภายในทั้งทางด้านการปรับปรุงที่อยู่อาศัยให้ดีขึ้น การพัฒนาสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ และการยกระดับสถานภาพความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการ ทำให้ชุมชุมชนมีความมั่นคงและมีบทบาททางด้านสังคมมากยิ่งขึ้น

จากสถานการณ์ในปัจจุบัน ปัญหาในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยเป็นประเด็นร่วมกันของชุมชนสลัมทั้งหลายในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งชาวชุมชนที่อาศัยอยู่ในที่ดินของการรถไฟทั้ง 12 ชุมชนจะต้องร่วมมือกันเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหา เพื่อความมั่นคงในที่อยู่อาศัยระยะยาว ดังนั้นบทบาทของเครือข่ายชุมชนจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำหน้าที่ในการประสานทั้งภายในเครือข่ายชุมชนเองหรือระหว่างเครือข่ายกับภายนอก รวมถึงการประสานกับการถไฟอย่างเป็นทางการ

ในปัจจุบันชุมชนมิตรภาพยังต้องพึ่งพาอาศัยที่ดินของการรถไฟเป็นที่อยู่อาศัย ปัญหาเรื่องสิทธิในที่ดินยังเป็นปัญหลักที่ชุมชนมิตรภาพจะต้องหาทางแก้ไขปัญหาต่อไป ถึงแม้ว่าสถานการณ์ในปัจจุบัน จะยังไม่ถึงขั้นวิกฤติก็ตาม ดังนั้นการเตรียมการและการหาแนวทางป้องกันยังมีความจำเป็นเพื่อหาทางออกและเป็นการแก้ไขปัญหาในอนาคต

ปัญหาความขัดแย้งทางความคิด ต่อการแก้ไขปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวขาดความเป็นเอกภาพ ทำให้ความแตกต่างทางความคิดมีการขยายแนวคิดจากเครือข่ายสู่ชุมชนสมาชิก โดยสรุปมีสองแนวทางคือ

1. การต่อสู้เรียกร้องสิทธิเพื่อที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิมโดยการเช่าในระยะยาว เป็นแนวทางที่เกิดจากการประสานงานระหว่างเครือข่ายสลัม 4 ภาคกับเครือข่ายฟื้นฟูประชาสร้างสรรค์ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น
2. แนวทางการจัดหาที่อยู่ใหม่ โดยการซื้อที่ดินโดยมีเครือข่ายสหชุมชนเป็นแกนหลักในการเคลื่อนไหวที่มีการประสานกับเคหะแห่งชาติ

โดยทั้ง 2 แนวทางดังกล่าว ได้กลายเป็นประเด็นสำคัญที่อยู่ภายใต้ความขัดแย้งของกลุ่มผู้นำ และกำลังขยายสู่สมาชิกของแต่ละชุมชนในขณะนี้ อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยก็ยังเป็นประเด็นหลักที่ชุมชนต้องเผชิญกับปัญหาในอนาคตต่อไป ซึ่งปัจจุบันเครือข่ายฟื้นฟูกำลังดำเนินการเรื่องการขอเช่าที่จากการรถไฟเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในระยะยาว ซึ่งกำลังมีการร่างสัญญากับพี่น้องในชุมชนที่อยู่อาศัยอยู่ในที่รถไฟทั่วประเทศ ซึ่งมีข้อสรุปจากจากผลการเจรจารอบสุดท้ายกับ รมช. ประดิษฐ์ ภัทรประสิทธิ์ที่คณะกรรมการรถไฟมีมติเห็นชอบในวันที่ 13 กันยายน 2543 ดังนี้คือ

1. กรณีในที่ท้องช้าง และที่เลิกใช้ในกิจการเดินรถ ชุมชนสามารถเช่าได้ 30 ปี แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องไม่ไปอยู่ในแผนแม่บทที่ดินของการรถไฟ และให้ชุมชนร่วมกับรถไฟทำผังการใช้ที่ดินก่อนเช่า
2. กรณีชุมชนในที่ 40 เมตร ทำสัญญาเช่าครั้งละ 3 ปี และต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าการรถไฟจะใช้พื้นที่เพื่อการเดินรถ ให้หาที่รองรับห่างไม่เกิน 5 กิโลเมตรแล้วเช่า 30 ปี ในระหว่างเช่าให้ประปา ไฟฟ้าเข้าบริการได้
3. กรณีชุมชนในที่ 20 เมตรให้การรถไฟและชุมชนร่วมกันหาที่รองรับห่างจากที่เดิมไม่เกิน 5 กิโลเมตร
4. ให้เครือข่ายสลัม 4 ภาคมีส่วนร่วมในการยกร่างสัญญาเช่า และกำหนดอัตราค่าเช่า

7. รหัสหมาย : ความเข้าใจและการยอมรับของสังคม

รหัสหมายเป็นทัศนคติของคนนอกที่สะท้อนภาพลักษณ์ของชุมชนมิตรภาพ โดยใช้ทัศนคติเดิมตามความเข้าใจ หรือความรู้สึกที่ขาดข้อมูลและข้อเท็จจริง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทัศนคติของกลุ่มคนที่มีภาพลักษณ์อยู่เบื้องหลังการรับรู้ ตลอดระยะที่สังคมมองชุมชนแออัดอย่างผิวเผิน ซึ่งโดยทั่วไป

จะสะท้อนภาพทางกายภาพเป็นหลักโดยมองไม่เห็นพัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงทำให้คนภายนอกมองชุมชนแออัดอย่างหยุดนิ่ง ส่งผลต่อการยอมรับของสังคมภายนอก

รหัสหมายของชุมขนมิตรภาพก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือ เป็นชุมชนของผู้ใช้แรงงานหาเช้ากินค่ำ เป็นกลุ่มคนจนที่บุกรุกที่สาธารณะ ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย เป็นชุมชนอยู่นอกระเบียบแบบแผนของทางการ คุณภาพชีวิตต่ำกว่ามาตรฐาน นี่คือ ทัศนะทั่วไปที่มองชุมชนมิตรภาพ ถ้าหากจำแนกทัศนะของกลุ่มคนจะมองชุมชนมิตรภาพแตกต่างกันออกไป คือ

"ทัศนะของทางการ" ฝ่ายที่เป็นหน่วยงานราชการ จะมองชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนอยู่นอกระเบียบแบบแผน คุณภาพชีวิตต่ำกว่ามาตรฐาน ชีวิตขาดหลักประกัน

"ทัศนะของคนชุมชนเดิม" ชาวบ้านที่มีกรรมสิทธิ์ที่ดินและอาศัยอยู่แถบนั้นมาก่อนจะมองชุมชนเป็นกลุ่มคนหาเช้ากินค่ำที่ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดของชีวิต เป็นกลุ่มคนงานรับจ้างที่พึ่งพาอาศัยอาชีพจากเมือง และเป็นกลุ่มคนที่น่ารังเกียจที่อาจนำความเดือดร้อนมาให้

"ความเข้าใจของคนในชุมชนมิตรภาพ" ในระยะเริ่มต้น ชาวบ้านยอมรับว่าพวกเขาเป็นชุมชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี ขาดหลักประกันในชีวิต ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัย และยังมีสถานะทางสังคมที่ด้อยกว่ากลุ่มอื่นในสังคม แต่พวกเขาไม่ยอมรับว่าชุมชนของพวกเขาเป็นแหล่งเสื่อมโทรมที่น่ารังเกียจ เป็นแหล่งยาเสพติดและอบายมุข พวกเขาคือกลุ่มที่ทำมาหากินโดยสุจริต มีครอบครัวญาติพี่น้อง มีวัฒนธรรมประเพณีที่นับถือ เพียงแต่ขาดการได้รับโอกาสในการพัฒนาเท่าเทียมกับกลุ่มอื่น รวมถึงการรับรองสถานะความเป็นชุมชนที่มีสิทธิเท่าเทียมกับชุมชนอื่นๆ

งานพัฒนาชุมชนได้ส่งผลต่อการแก้ปัญหาของชุมชน ตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 ถึงปัจจุบันชุมชนมิตรภาพร่วมกับเครือข่ายได้ร่วมกันผลักดันการรับรองสิทธิของชุมชน โดยการออกเลขที่บ้าน การรับรองสิทธิความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนทรัพยากรเพื่อการแก้ปัญหา รวมถึงการเข้าถึงบริการของภาครัฐ ชุมชนมิตรภาพได้แก้ไขปัญหาพื้นฐานทางกายภาพและได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาของภาครัฐ ชุมชนมิตรภาพได้แก้ไขปัญหาพื้นฐานทางกายภาพและได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาเมืองที่มีสถานะเทียบเท่ากับชุมชนโดยทั่วไป ทำให้เกิดการขยายความรับรู้และข้อมูลข่าวสารกระจายสู่ภายนอก ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนและทำความเข้าใจถึงเงื่อนไข ส่วนประกอบภายในและพัฒนาการของชุมชน ซึ่งนำมาสู่การยอมรับของภายนอกมากขึ้น

ในขณะเดียวกันคนภายในชุมชนเอง ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดจากเดิม โดยการพัฒนาการเรียนรู้จากงานพัฒนา มีการขยายความคิดเรื่องสิทธิของชุมชน มีปฏิบัติการที่ผ่านกระบวนการเรียกร้องจนได้มาซึ่งการรับรองสิทธิทำให้ชุมชนเกิดความมั่นใจในตนเอง และมี

สถานะภาพทางสังคมมากขึ้น และได้รับการยอมรับจากสังคมซึ่งเป็นการยอมรับที่เกิดจากการพัฒนาทั้งภายในชุมชนเอง และการเผยแพร่ข้อมูลทำให้เกิดความเข้าใจข้อเท็จจริงนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนภายนอก และนำไปสู่การยอมรับสถานะของชุมชนมิตรภาพมากยิ่งขึ้น

การก่อกำเนิดและพัฒนาการรวมกลุ่มและการทำกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน

1. การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพ

1.1 ก่อนการจัดตั้งชุมชน

ในระยะแรกที่ชุมชนมิตรภาพเริ่มก่อตัวเป็นชุมชนนั้นก็เหมือนกับชุมชนแออัดอื่น ๆ ในเขตเทศบาลนครขอนแก่นที่มีสถานภาพเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยว่าเป็นชุมชนบุกรุกที่ ทำให้ชุมชนยังไม่ได้รับบริการพื้นฐานและสิทธิชุมชนจากหน่วยงานที่รับผิดชอบของรัฐโดยเฉพาะจากทางเทศบาล [10] จนกระทั่งในปี พ.ศ.2536 โครงการไลฟ์ (Local Initiative Facility for the Urban Environment (LIFE ภายใต้ UNDP) และ พชม. จึงได้เข้ามามีบทบาทและสนับสนุนงบประมาณผ่านโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่นในการสำรวจข้อมูล และเปิดพื้นที่การทำงาน ได้มีการทำงานพัฒนาผู้นำ และวางแผนการพัฒนาชุมชนขึ้น ในระยะเริ่มแรกเป็นการสำรวจเพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาโดยโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่นได้เข้าไปศึกษาข้อมูลชุมชนและได้จัดกระบวนการให้เกิดการแลกเปลี่ยนวิเคราะห์ปัญหาชุมชนร่วมกับชาวบ้าน กิจกรรมดังกล่าวนี้ทำให้ได้รับรู้ข้อมูลและสภาพปัญหาของชุมชน ซึ่งจะนำมาสู่การหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาร่วมกับชุมชนในระยะต่อมา

1.2 หลังการจัดตั้งชุมชนเป็นทางการ

ชุมชนมิตรภาพได้เข้าร่วมกระบวนการพัฒนาชุมชนนับจากปี พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นปีที่ได้รับการจัดตั้งจากเทศบาลให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นต้นมา ได้มีหน่วยงานทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชนได้เข้ามาสนับสนุนการพัฒนาชุมชนมิตรภาพ หลังจากที่ได้มีการศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ปัญหาในระดับชุมชนร่วมกันของแกนนำชุมชนกับเจ้าหน้าที่สนามของโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น เพื่อหาสาเหตุของปัญหาและวิธีการแก้ปัญหา แกนนำของชุมชนคือนายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ และนายธำรง มาลาศรี มีการจัดทำกองทุนเพื่อทำ

[10] พัชรินทร์ :160

ส้วมจำนวนเงิน 10,000บาทให้สมาชิกกู้ยืมไปทำส้วมหมุนเวียนเพื่อแก้ปัญหาด้านสุขภาพและสภาพแวดล้อมของชุมชน ต่อมาได้มีการจัดประชุมแกนนำแต่ละชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลชุมชนและการทำกิจกรรม การรวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจโดยเริ่มจากการแก้ปัญหาเงินกู้นอกระบบ หลังจากนั้นภายในชุมชนได้มีการจัดประชุมเพื่อปรึกษาหารือในการริเริ่มรวมกลุ่มและจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1) การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

กลุ่มในชุมชน เริ่มจากการทำออมทรัพย์ ที่ยืมเงิน พ.ช.ม. 400,000 บาทเพื่อปลดหนี้ ปี 2538 ตรงนี้คุมให้ทำคือ เข้าไปแล้วมีปัญหา มีการระดมปัญหาในมิตรภาพ เขาบอกว่าน้ำก็ไม่มี ไฟก็ไม่มี เงินกู้นอกระบบก็ไม่มี จะถูกไล่รื้อ ไม่มีกรรมสิทธิในที่ดิน สภาพแวดล้อมไม่ดี เรื่องต่าง ๆ และเห็นว่าเรื่องที่จะทำได้ก่อนคือเรื่องการแก้ปัญหาเงินกู้นอกระบบและระบบสาธารณูปโภค 2 ตัวที่สำคัญ

กิจกรรมแรกจึงเป็นเรื่องของการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และได้เงินกู้ ตอนนั้นพี่โอขยันเก็บเงินกู้ เงินปล่อยมาให้คนขายของที่ บ.ข.ส.บ้าง ปลดหนี้รายละ 20000 – 30000 บาท มีนายรง เป็นผู้ทำบัญชี(อยู่คุ้มตะวันออก ตอนนี้มาอยู่เครือข่ายฟื้นฟู เป็นคนที่ละเอียดอ่อนในเรื่องบัญชี) มีพ่อทวีป ตอนเย็นมีการนั่งคุยกันทุกวัน มีการประชุม ชาวบ้านรับรู้ร่วมกัน มีกิจกรรม และมีการรับประโยชน์จากทรัพยากรที่มาสนับสนุน มีระบบกลาง

2) กิจกรรมการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในชุมชน

ตอนนั้นใต้ถุนแฉะไปหมดเลย อยู่กับไม่ได้ เหม็น ทางเดินในชุมชนเป็นสะพานไม้ ที่คอยแต่จะดีดน้ำขึ้นมาเปียกเวลาเดิน เวลาเข้าไปต้องจอดรถที่คิว 3 ล้อแล้วเดินข้ามทางรถไปไฟ ที่ไม่ใช้เส้นทางมิตรภาพเพราะมันอ้อมไกล ใครไปมาก็ต้องหยุดคุยกับ 3 ล้อ ชาวบ้านนิยมเส้นทางด้านนี้เป็นหลัก มีปัญหาขยะ เป็นที่รวมน้ำ วิ่งลอดใต้ถุน โดยชาวบ้านจะทำบ้านใต้ถุนสูง กิจกรรมที่เกี่ยวเนื่องเริ่มจาก

- การได้รับเงินจากสาธารณสุข ให้ทำกองทุนส้วม 10,000 บาท ตอนนั้นชุมชนมีส้วมน้อย การถ่ายถ่ายลงคลอง ในขณะเดียวกันที่ก็ใช้น้ำในคลอง โดยมีการตกลงว่าจะใช้เงินปรับปรุงส้วมแบบหมุนเวียน โดยใครต้องการส้วมก็แสดงความจำนงมา ใครไม่มีส้วมก็สำรวจดู ถ้าไม่มีก็อยากทำส้วมไหม ถ้าอยากทำจะมีเงินกองทุนไปสนับสนุน ตอนนั้นชาวบ้านได้ส้วมดีใจมาก
- ต่อมาเงินจากสาธารสุข(ที่หมุนสร้างส้วม) และมีเงินของ LIFE มาเติม 10,000 และเงินของเทศบาลอีก 10,000 บาท รวม 30,000 บาท เทศบาลให้จัดการ

ปัญหาสภาพแวดล้อมในชุมชน สาธารณสุขไม่อยากให้มีเชื้อโรค เทศบาลมีโครงการอบรมฝีมือแรงงาน แต่ชาวบ้านตกลงว่าจะเอาเงิน 10000 มาอบรมกันเอง แล้วเอาเงินมาปรับปรุงถนนในชุมชน คือทางเท้าระหว่างคุ้มบ้าน

3) การปรับปรุงถนนในชุมชน

ตอนนั้น ชาวบ้านช่วยกันอย่างแข็งขัน เงินมีไม่มาก และการได้มาเป็นอย่างไม่มีแบบแผนอะไร ได้มาในนามของการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน ที่อยากจะแก้ไขปัญหาเรื่องพื้นสภาพชุมชนให้ดีขึ้น มีการวางแผนกันโดยบอกว่ามีเงิน 30,000 บาท เราจะทำอะไร ทำถนนสายไหน ใช้เงินแค่นี้ให้คุ้มค่ามากที่สุด เพราะปกติต้องทำทั้งชุมชนแล้วจะทำอย่างไร ไม่มีการเอาผังมาดูเพื่อกำหนดเส้นทาง แต่มีการบอกเลยว่าเงินมีแค่นี้ ช่วงนี้จะทำตรงนี้ก่อน เพราะคนที่มีรายชื่อในการอบรมคือคุ้มพี่โอ และมีการบอกว่าโครงการเราต้องจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมชุมชน แต่เมื่อมีงบประมาณแค่นี้ เราคิดว่าจะทำตรงนี้ก่อน แล้วค่อยขยายไปเรื่อย ๆ ซึ่งสุดท้ายก็จะทำจนหมด มันไม่ใช่กระบวนการวางแผนอย่างเป็นระบบ ตอนนั้นคนส่งเสริมก็หนักใจเพราะชาวบ้านจะเอาแล้วจะทำอย่างไร เอาเงินมาจากไหน เป็นต้น จึงมีการปันเงินจาก โครงการ พี่โอไปขอเทศบาลมาอีก 10,000 บาท เมื่อถนนเสร็จก็มีการเอาดินมาใส่ใต้ถุน ต่างคนต่างทำเอง จนสภาพชุมชนมีลักษณะแบบนี้

4) กิจกรรมเรื่องน้ำประปา(ทำพร้อมกับศาลา)

ได้เงินจาก AUS-AID มหาวิทยาลัยขอนแก่นลงมาสำรวจเรื่องสาธารณสุข เมื่อเราทำงานในพื้นที่รู้สึกมีชื่อเสียงกันเล็กน้อย ข่าวเรื่องชาวบ้านมีส่วนร่วมมหาวิทยาลัยเลยพานักศึกษามาดู เขาไม่เคยเห็นสลัมก็มาดู พอเขารู้ว่าชาวชุมชนตื่นตัวแบบนี้จึงให้ชุมชนเสนอโครงการ ชาวบ้านจึงเริ่มทำโครงการประปาขึ้น ได้เงินมาก็ขออนุญาต ตอนนี้เป็นความต้องการของมหาวิทยาลัย แล้วมหาวิทยาลัยไปช่วยหาเงินมาให้ กระบวนการทำงานงานตอนนั้นคือ เริ่มจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนว่าปัญหาชุมชนมีเรื่องอะไรบ้าง ก็มีการแลกเปลี่ยนคุยกัน เรื่องทางเท้ากำลังแก้ ที่เดือดร้อนก็มีเรื่องน้ำประปา ไฟฟ้า มหาวิทยาลัยก็บอกว่าถ้าจะแก้ปัญหาน้ำจะทำอย่างไร จะร่วมมืออย่างไร และจะให้มหาวิทยาลัยช่วยอะไร ซึ่งมหาวิทยาลัยบอกว่าพอจะช่วยต่อโครงการให้ได้ ก็เลยพูดถึงเรื่องการเสนอโครงการโดยชุมชนได้เสนอโครงการไปยังมหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาลัยฯต่อไปยังแหล่งทุน เขาก็ตกลงกันได้งบมา 50,000 – 60,000 บาท วิ่งประสานงานกับประปา ในเรื่องแผนที่/ผังชุมชน เตรียมในเรื่องใบอนุญาตขอติดตั้ง เป็นต้น ตอนนั้นไม่ติดปัญหาเรื่องชุมชนบุกรุกเพราะเอาหนังสือจากเทศบาล และชุมชนได้รับการจัดตั้งจากเทศบาลแล้ว ให้เทศบาลออกหนังสือถึงประปาเพื่อขอติดตั้ง ใบยื่นคำร้อง และหาเงินประกันไปให้ก็จบ ตอนนั้นเป็นหม้อรวม ในตอนนั้นมีแกน

หลักในการช่วย ระบบนี้ไม่ยาก เวลาวางท่อ ทางการประปามาวางให้หมด ได้เงินจากAUS-AID มาเราก็ไปจ่ายสตางค์ ก็จบ NGO เป็นพระเอก ชาวบ้านรู้จักดี คุยกับชาวบ้านไปเรื่อย ๆ เราไม่รีบ

ต่อมาได้เงินโครงการ DANCED มีการตั้งทีม โดยเรา organize ด้วยการตั้งคำถามว่า *"ถ้า DANCED มีงบมา ในเครือข่ายจะจัดอย่างไร"* เราก็มีการประชุมโดยมีอาจารย์ NGO เทศบาล ชาวบ้านมาตั้งวงคุยกันให้น่าเชื่อถือ มีการพูดถึงเรื่องระบบการจัดการ กลไกการทำงาน และใช้เวทีคุย ต่อมาเป็นเรื่องของกรรมการจังหวัด ในการพิจารณาโครงการที่ผ่าน DANCED มา ตอนนี้เงินมันมาในนามของเครือข่าย ในปี พ.ศ. 2538 เราพูดถึงผู้นำว่าจะมาวางแผนในการแก้ไขปัญหาของตัวเอง มันต้องมีการวิเคราะห์ปัญหาว่าปัญหาของชุมชนคืออะไร มาวิเคราะห์ได้ว่าปัญหาพื้นฐานคือ สิทธิการไม่มีทะเบียนบ้าน น้ำ ไฟ มีชุมชนไหนบ้างก็วางแผนกันโดยมีมิตรภาพและชุมชนอื่น ๆ ด้วย

กล่าวโดยสรุป กิจกรรมการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เช่น ไลฟ์ ม.พ.ศ. พ.ช.ม. PRC. เทศบาล โดยผ่านโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น จากปี พ.ศ. 2537 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2543) มีดังนี้

ปี พ.ศ. 2537-2538

(1) การพัฒนาศักยภาพผู้นำ / องค์กรชุมชน (ได้รับการสนับสนุนจาก ม.พ.ศ. ไลฟ์ , PRC)

- การอบรมผู้นำ เพื่อพัฒนาความรู้ความสามารถ
- การศึกษาดูงาน เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และพัฒนารูปแบบการทำงาน
- จัดสัมมนาเพื่อการวางแผน และการสรุปบทเรียนการทำงาน

(2) จัดตั้งและพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ (ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก พ.ชม.)

- วิเคราะห์ปัญหา เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา
- อบรมการทำบัญชี และระบบบริหารจัดการกลุ่ม

(3) พัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน (ได้รับการสนับสนุนจากไลฟ์ สาธารณสุข เทศบาล)

- พัฒนาทางเดินในชุมชน / แก้ปัญหาน้ำขัง และน้ำเน่าเสีย
- การจัดการขยะในชุมชน / จัดกองทุนหมุนเวียนในการทำส้วม

(4) จัดทำทะเบียนบ้าน จัดตั้งชุมชน ร่วมกลุ่มของชุมชน การพัฒนาผู้นำ องค์กรชุมชน / เครือข่ายสหชุมชน

ปี พ.ศ.2539

จากปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา ชุมชนมิตรภาพได้รับการสนับสนุนโครงการความร่วมมือกับ พ.ชม. และ DANCED โดยได้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

(1) พัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชน โดยการสนับสนุนจาก DANCED

- ทำถนนในชุมชน และสะพานคอนกรีต (งบจาก DANCED สถานเอกอัครราชฑูต)
- การจัดการขยะในชุมชน (ถังขยะ และที่รวบรวมขยะของชุมชน (งบจาก DANCED สถานเอกอัครราชฑูต)
- ประปาชุมชน เดินท่อซีเมนต์ ติดตั้งมิเตอร์ แยกแต่ละครัวเรือน สนับสนุนโดย AUS - AID มหาวิทยาลัยกรีนแลนด์ (สถานเอกอัครราชฑูตออสเตรเลีย) ผ่านมหาวิทยาลัยขอนแก่น
- กิจกรรมด้านสุขภาพอนามัย (โดยกองอนามัยและสิ่งแวดล้อม เทศบาลนครขอนแก่น และสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด)

- โภชนาการเด็ก คนชรา
- การให้ความรู้ด้านสุขภาพแม่และเด็ก – คนชรา
- ป้องกันโรค (ไข้เลือดออก ฉีดวัคซีน ชั่งน้ำหนัก และตรวจสุขภาพ)

ปี พ.ศ. 2540

(1) กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน
- การสร้างร่องระบายน้ำเสียในชุมชน ได้รับการสนับสนุนจาก DANCED ผ่านมูลนิธิชุมชนเมือง

(2) โครงการความร่วมมือระหว่างเครือข่ายสหชุมชนกับ พ.ชม. ในการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มออมทรัพย์

(3) สร้างศาลาเอนกประสงค์ โดยใช้งบประมาณที่เหลือจาก DANCED สถานเอกอัครราชฑูต และ Aus-Aid ออสเตรเลีย

ปี พ.ศ. 2541

(1) การสร้างลานเอนกประสงค์ ห้องน้ำ – ลานกีฬา สนับสนุนงบประมาณโดย พ.ช.ม.

(2) กิจกรรมด้านสุขภาพ สนับสนุนโดยกองอนามัยและสิ่งแวดล้อมเทศบาลนครขอนแก่น และสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น
- โภชนาเด็ก
- การให้ความรู้ด้านสุขภาพ แม่ – เด็ก – คนชรา – การดูแลสุขภาพ
- การป้องกันโรค

(3) การจัดตั้ง - พัฒนากลุ่มออมทรัพย์ และงานส่งเสริมอาชีพ

(4) กองทุนส่งเสริมอาชีพจาก CANADA FUND (PRC) จำนวน 250,000 บาท

ปี พ.ศ. 2542

(1) การรวมตัวเพื่อต่อสู้เรียกร้องกรณีให้เอกชนประมูลที่ดินของทางการรถไฟ โดยการให้ทางชุมชนเสนอปัญหา และทำหนังสือยื่นเสนอต่อการรถไฟร่วมกับเครือข่ายสลัม 4 ภาค

(2) กองทุนการศึกษาโดยผ่านเครือข่ายสหชุมชน (โครงการนำร่องได้รับการสนับสนุนจาก SIF เมนู 5)

(3) การปรับปรุงถนนทางเข้าชุมชนได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลนครขอนแก่น

(4) โครงการแยกขยะ และกองทุนรับซื้อขยะจากสมาชิกในชุมชน (ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากเทศบาลนครขอนแก่น จำนวน 10,000 บาท)

ปี พ.ศ. 2543

(1) โครงการกองทุนทางสังคม (SIF) เมนู 5 ผ่าน “เครือข่ายสหชุมชน”

- กองทุนการศึกษา
- กองทุนส่งเสริมอาชีพ (กองทุนหมุนเวียน)
- สวัสดิการผู้ยากลำบาก (คนชรา , เด็ก , ผู้ด้อยโอกาส)

2. การรวมตัวจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

ในปี พ.ศ.2538 เพื่อช่วยเหลือกันในด้านการเงิน ชาวบ้านในชุมชนมิตรภาพจึงได้มีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา โดยเป็นกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมในจังหวัดขอนแก่นกับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พ.ช.ม) ซึ่งได้ดำเนินการในชุมชนมิตรภาพและชุมชนเมืองอื่น ๆ รวม 7 ชุมชน (จากพื้นที่เป้าหมาย 27 ชุมชน)ในระหว่างวันที่ 18 สิงหาคม 2537 ถึงวันที่ 17 สิงหาคม 2538[11] โครงการทำให้ชุมชนมิตรภาพได้มีส่วนร่วมจากสมาชิกได้มีการปรึกษาหารือกันเพื่อแลกเปลี่ยนแนวทางการ

[11] บัณฑร อ่อนดำ และ จรินทร์ บุญมัธยะ :31

แก้ปัญหา ซึ่งนำมาสู่การเกิดผู้นำชุมชนที่จะทำหน้าที่ในการประสานความเข้าใจและทำหน้าที่การจัดการกลุ่มและการเงิน ผู้นำมีการพูดถึงบทบาทของกลุ่มออมทรัพย์ให้สมาชิกได้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างกว้างขวาง เกิดการระดมเงินออม และหุ้นนำมาสู่การใช้ประโยชน์ร่วมกันในการกู้ยืมเพื่อเป็นทุนในการประกอบอาชีพรายวัน ในขณะเดียวกันเป็นการลดภาระการกู้เงินนอกระบบในอัตราที่สูงร้อยละ 20 ต่อวัน

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ระยะแรก มีระบบการออม การทำบัญชีดี มีการออกใบเสร็จทุกอย่าง จำนวนสมาชิกระยะแรก 40 กว่า เพิ่มมาเป็นร้อย การเก็บเงินใช้ระบบการเก็บรายวัน สิ้นเดือนมีการเช็ครวบยอด และประชุมสมาชิก ครบสูตร การรับรู้ข้อมูลส่วนใหญ่อยู่ที่กรรมการเป็นหลัก คนเข้าร่วมเกือบหมดชุมชน (86ครอบครัว) มีการสำรวจข้อมูลชุมชนเป็นอย่างดี

ในระยะต่อมากลุ่มออมทรัพย์ได้มีการขยายสมาชิกมากยิ่งขึ้นเป็นจำนวนถึง 820 คน ในปี 2539 และได้นำเสนอโครงการสินเชื่อเพื่อปลดหนี้สินนอกระบบจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมืองจำนวน 400,000 บาท ซึ่งการทำสัญญาความร่วมมือระหว่าง พ.ช.ม. กับ โครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมในจังหวัดขอนแก่นซึ่งเป็น NGO ก็ได้เปลี่ยนมาเป็นการทำสัญญาระหว่าง พ.ช.ม. กับเครือข่ายสหชุมชนฯ ซึ่งเป็นเครือข่ายองค์กรประชาชนแทน

ปัญหาของกลุ่มออมทรัพย์

กรณีปัญหาภายในกลุ่มออมทรัพย์นั้นเป็นปัญหาเดียวกันกับชุมชนกลุ่มคือ ดูจากปรากฏการณ์การเลือกตั้งประธานชุมชน ซึ่งมีการแข่งขันกันระหว่างนายธราพงษ์ (พี่โอ) กับนายวิเชียร กลึงกลาง ซึ่งเป็นคนในชุมชน เป็นคนโคราช และเป็นตระกูลใหญ่ตระกูลหนึ่งในชุมชน การเลือกตั้งในสมัยแรกนั้นยกให้พี่โอเป็นประธานชุมชน เพราะดูแลชุมชนดี หากิจกรรมเข้ามาในชุมชน ต่อมาสมัยที่ 2 มีการเลือกตั้ง มีนายวิเชียรแข่ง เพราะเมื่อมีออมทรัพย์โดยมีการแบ่งโซนรับผิดชอบ มีพี่วิเชียร พี่ทวีป พี่โอ รับตามคุ้ม(ดูแผนที่) เก็บเงินกู้-ปล่อยเงินกู้ ต่อมานายวิเชียรกับนายเต็มเอาเงินมาจากออมทรัพย์ซึ่งมีรายชื่ออยู่ว่าใครต้องการเท่าไร นายวิเชียรเอามากกว่าเขา แล้วเอาเงินมาปล่อยกู้อีกทอดหนึ่ง ซึ่งผิดระเบียบออมทรัพย์ เมื่อถูกพี่โอว่า จึงเริ่มไม่ถูกกัน นี่เป็นกรณีที่ขัดแย้ง นายวิเชียรก็มีความพยายามในการฟ้องเรื่องพี่โอ เพราะมีเงินโครงการอยู่หลายโครงการ จึงมีการท้าพี่โอให้แจกแจงงบประมาณโครงการให้ชาวบ้านทราบ แต่ก็ไม่มีการตีกัน

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งได้นำมาสู่การเลือกประธานชุมชนที่มีคู่แข่ง แต่พี่โอก็ได้รับเลือกทุกครั้งทั้งนี้เพราะชาวบ้านสามารถพึ่งพาพี่โอในเรื่องการติดต่อประสานและการเอื้อประโยชน์และสามารถช่วยเหลือชุมชนได้ ในขณะที่นายวิเชียรไม่เคยช่วยชุมชน

ปี 2541-2542 สถานการณ์ในชุมชนเริ่มแย่ลง คณะกรรมการจังหวัดก็ไม่มีแล้ว พี่โอก็ไม่เอาด้วย เริ่มมีปัญหาเรื่องภายในกลุ่มออมทรัพย์ที่ไม่มีใครอยากเข้าไปยุ่ง แต่ในชุมชนก็ไม่สนใจปัญหาเหล่านั้น การประชุมทำแบบพิธีกรรม ไม่มีส่วนประกอบในการประชุม แต่ชาวบ้านก็ได้เงินบอกให้ส่งเขาก็ส่ง ไม่มีการตรวจสอบผู้นำ

กระบวนการทำงานองพี่โอไม่ใช้เรื่องระบบคุ้มเข้ามาทำงานเต็มที่ ที่ใช้คือเป็นตัวยืนยันว่ามีส่วนร่วม ความอ่อนตัวของมิตรภาพเริ่มเกิดประมาณปี 2541 โดยแนวโน้มของความไม่สัมพันธ์ในระดับท้องถิ่น หรือมุ่งประสานกับ พ.ช.ม.กรุงเทพ เริ่มเกิดขึ้น เกิดการทิ้งพื้นที่ พันธมิตรในท้องถิ่น

ในระดับชุมชน ให้พ่อทวีปเป็นผู้รักษาพื้นที่ แกก็ทำหน้าที่แบบข้าราชการ ในขณะที่ NGO 1.)เริ่มเบื่อหน่าย และ 2.) เห็นว่าผู้นำได้รับอิทธิพลจากกรุงเทพ ซึ่งเจ้าหน้าที่ พ.ช.ม. ก็มาช่วยเฉพาะเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ธรรมดา ในขณะที่ปัญหาอยู่ที่การจัดองค์กร การสรุปบทเรียนและการพัฒนาบุคลากร ซึ่ง พ.ช.ม.ไม่ได้เสริมในส่วนนี้ หลังจากที่ NGO ออกมา การสรุปบทเรียน การสัมมนาไม่มี ยกเว้นการสัมมนาเพื่อเตรียมการรับงบประมาณ ไม่มีระบบภายใน ทั้งเรื่องสมาชิกและกรรมการ

ผลการดำเนินงาน

นักพัฒนาเอกชนที่ทำโครงการร่วมกับชุมชนมิตรภาพในระยะนั้น ให้ความเห็นเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ว่า[12]

> *"...ในช่วงปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มีบทบาทโดดเด่นมาก ในฐานะที่เป็นเรื่องการแก้ปัญหารายได้ อาชีพ ถึงแม้ว่าจริง ๆ แล้ว ข้อเสนอในโครงการตัวนั้นไม่ได้เสนอเรื่องออมทรัพย์ แต่เป็นข้อเสนอในเรื่องเศรษฐกิจชุมชน แต่เนื่องจากการออมทรัพย์เป็นกิจกรรมที่ผู้สนับสนุนงบประมาณให้ความสนใจ ประกอบกับเงิน มพศ และ PRC ก็ไม่มีแล้ว รวมทั้งการตั้งกลุ่มขึ้นมายังได้รับการสนับสนุนเป็นค่าใช้จ่ายดำเนินการกลุ่มละ 3,000บาท ระยะนั้นเสนอเรื่องเศรษฐกิจชุมชน ที่พูดถึงเรื่องของฐานอาชีพว่ามีอาชีพอะไรที่ทำอยู่ และจะส่งเสริมสนับสนุนอย่างไร อาชีพใหม่ที่คิดว่าจะพัฒนาขึ้น หรือเกิดประโยชน์ในเรื่องรายได้มีอะไรบ้าง ส่วนเรื่องการเงินที่จะเอามาสนับสนุนในเรื่องอาชีพมีอะไรบ้าง เรื่องกองทุนส่งเสริมอาชีพ-เรื่องออมทรัพย์ อยู่ในหมวดการระดมทุนภายใน การ*

[12] สัมภาษณ์ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

ออมทรัพย์ก็คือการระดมทุนเพื่อนำไปสู่การสนับสนุนฐานอาชีพ และทรัพยากรเรื่องแรงงาน ทักษะ เป็นต้น"

ผลจากการทำกิจกรรมออมทรัพย์ได้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ที่ส่งผลต่อการแก้ปัญหาในชุมชน และเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มภายในชุมชน ผลของกิจกรรมทำให้เกิดผู้นำชุมชน และกิจกรรมได้ส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาของสมาชิกกลุ่มในระดับเริ่มต้น และกิจกรรมออมทรัพย์ของชุมชนมิตรภาพได้ก่อให้เกิดการขยายความคิดสู่ชุมชนอื่น ๆในระยะต่อมา นอกจากกิจกรรมออมทรัพย์แล้วยังมีกิจกรรมการพัฒนาผู้นำโดยการจัดประชุมประจำเดือนเพื่อพบปะพูดคุยต่อสภาวการณ์ปัญหา และการอบรมเพื่อพัฒนาความคิดแก่ผู้นำชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหา และศึกษาดูงานกิจกรรม-รูปแบบงานพัฒนา กระบวนการทำงานพัฒนาโดยอาศัยกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ดังกล่าว ทำให้เกิดการแก้ปัญหาโดยการรวมกลุ่มของคนในชุมชนผ่านการเรียนรู้จากการทำกิจกรรม โดยมีผู้นำเป็นแกนหลักในการทำงาน และทำให้เกิดการขยายกิจกรรมใหม่ ๆขึ้น

3. การสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน

หลังจากเกิดผู้นำขึ้นในชุมชน การขยายกิจกรรมเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหายังต้องอาศัยเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างผู้นำในชุมชนและเวทีแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ปัญหาที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพูดคุยในเวลาต่อมาคือ ปัญหาการรับรองสิทธิ์ความเป็นชุมชนและการออกเลขที่บ้านให้กับชุมชน ซึ่งเป็นประเด็นนำมาสู่การเคลื่อนไหวร่วมกันของชุมชนแออัดทั้ง 6 ชุมชน และในขณะนั้นได้มีการรวมตัวของตัวแทนชุมชนจัดตั้งเป็นเครือข่ายเพื่อใช้เป็นเวทีแลกเปลี่ยนสถานการณ์ปัญหาและร่วมมือกันแก้ไขปัญหากันในชุมชนโดยมีประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนเป็นประเด็นร่วมทำให้เกิดการจัดทำทะเบียนบ้านแและการรับรองสถานะความเป็นชุมชนจากเทศบาล

การก่อเกิดการรวมกลุ่มภายในชุมชน ทำให้เกิดการขยายตัวของกิจกรรมและยกระดับกิจกรรมจากการแก้ปัญหาหนึ่งสู่การแก้ปัญหาใหม่อีกปัญหาหนึ่งอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกัน ได้มีการขยายตัวของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเพื่อเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาและเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนขึ้น โดยเฉพาะจากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์นั้นได้เกิดผลกระทบที่สำคัญคือเกิดการรวมตัวระหว่างองค์กรชุมชนในเขตเมืองขอนแก่น 7 ชุมชนเป็นเครือข่ายสหชุมชนพัฒนานครขอนแก่นขึ้นมา[13]

[13]เพิ่งอ้าง; 32

ในการจัดตั้งเครือข่ายสหชุมชน ขึ้นมานั้น เป็นการขยับพื้นที่การทำงานจากชุมชนมิตรภาพไปสู่การประสานงานกับชุมชนอื่น ๆ โดยใช้ร้านกาแฟเป็นเวทีพูดคุยในตอนเย็น มีการคุยกันว่า[14]

> *"...ถ้าเรารวมเป็นเครือข่ายเราจะช่วยเหลืออะไรกันได้บ้าง ถ้ารวมควรรวมในรูปแบบอย่างไร จะมีระเบียบอย่างไร จะมีการเป็นสมาชิกหรือไม่ หรือว่าจะอยู่ในรูปที่ไม่เป็นทางการ ระยะแรกคุยไม่ได้เรื่อง(4-5ครั้ง) จนสุกงอมทางความคิด จึงให้คนไปร่างระเบียบมา ความคิดเรื่องเครือข่ายเริ่มเกิด จึงเริ่มช่วยกันผลักดันเรื่องการตั้งชุมชน/การรับรองสิทธิความเป็นชุมชน เพราะเวทีวิเคราะห์ได้เสนอบอกว่าสิทธิการเข้าถึงบริการของรัฐมันขึ้นอยู่กับความเป็นชุมชนด้วย ข้อจำกัดของหน่วยงานภาครัฐมันส่งถึงพวกเรา เราจำเป็นจะต้องตั้งสถานะการเป็นชุมชนด้วยการจัดตั้งชุมชนเป็นทางการขึ้นมา โดยขณะนั้นชุมชนมิตรภาพก็ได้รับการจัดตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลหลังจากมีเครือข่ายสหชุมชนฯ เกิดขึ้นแล้ว..."*

จากปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา ความสัมพันธ์ของเครือข่ายสหชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและแหล่งทุนภายนอกมีมากขึ้น ทำให้บทบาทของเครือข่ายเด่นชัดมากขึ้น มีการประสานกับภายนอก มีทรัพยากรเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมมากขึ้น สมาชิกเกิดความตื่นตัวร่วมมือกันมากขึ้น ในที่สุดชุมชนก็ได้รับประโยชน์จากโครงการ และเครือข่ายสหชุมชนก็มีสถานะเป็นที่ยอมรับของสังคม

ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนได้มีการขยายความสัมพันธ์กับเครือข่ายงานเมืองในภาคอีสาน ซึ่ง พ.ช.ม. เข้ามามีบทบาทมากขึ้นโดยผ่านโครงการความร่วมมือของ พ.ช.ม. ผู้นำเครือข่ายสหชุมชนโดยนายธราพงษ์ ได้รับเลือกให้เป็นตัวแทนชาวบ้านในสัดส่วนของภาคอีสานเข้าเป็นกรรมการ พ.ช.ม. ได้มีการติดต่อสื่อสารด้านข้อมูล มีการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรขึ้น และภาระหน้าที่หลักของนายธราพงษ์ คือ การประสานกับ พ.ช.ม. เป็นหลัก ในขณะเดียวกันได้มีการรับนโยบาย แนวคิดการพัฒนา พร้อมกับทรัพยากรมาสู่ชุมชนสมาชิก เช่น เงินออมทรัพย์ DANCED และการประสานงานกับภาคต่าง ๆ

งานพัฒนาระดับพื้นที่ภายในชุมชนมิตรภาพจึงลดบทบาทลง ทำให้การจัดขบวนการทำงานขาดความต่อเนื่อง และการลงสู่งานพื้นที่น้อยลง เป็นสาเหตุทำให้เกิดการขัดแย้งทางด้านแนวคิดกับกลุ่ม NGOs[15] และได้ขยายสู่องค์กรชาวบ้าน พร้อมกันนั้นการหลั่งไหลเข้ามาของการ

---

[14] ข้อมูลจากขรรค์ชัย หงษ์คำมี

[15] ดูทัศนะจาก NGOs ในหัวข้อ 3.2 ความสัมพันธ์ของชุมชนมิตรภาพกับองค์กรพัฒนาเอกชน ประกอบ

สนับสนุนก็มีเพิ่มมากขึ้น มีการประสานกับแหล่งทุนต่าง ๆ โดย พ.ช.ม. เป็นตัวประสานทรัพยากรในที่สุด เกิดโครงการใหญ่ ๆ เช่น กองทุนทางสังคม โครงการมิยาซาว่า เป็นต้น

จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้นที่นำมาสู่การจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ในเครือข่ายเป็นที่มาของบทบาทใหม่ที่เกิดขึ้น ทั้งส่วนของงบประมาณและบทบาทหน้าที่ที่ผู้นำจะเข้าไปสู่โครงสร้างที่มีอำนาจหน้าที่ในการจัดการทรัพยากร ได้ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงการนำ และผลประโยชน์จากโครงการที่แต่ละชุมชนจะได้รับ การขึ้นต่อทางแนวทางนโยบายของแหล่งทุน และมาตรการต่าง ๆ ได้ถูกนำมาใช้เพื่อการบรรลุเป้าหมายของกองทุนที่ให้การสนับสนุน ดังนั้นพันธะสัญญาต่าง ๆ หรือข้อตกลงจึงเป็นหลักเกณฑ์ที่จะต้องปฏิบัติระหว่างผู้ที่ให้การสนับสนุน และผู้ที่รับการสนับสนุน พื้นฐานชุมชนและองค์กรสมาชิกที่เข้าร่วมโครงการขาดการมีส่วนร่วมในการศึกษา วิเคราะห์ และตัดสินใจร่วมกัน รวมถึงการพัฒนาวิธีคิดขององค์กรสมาชิกจึงเป็นปัญหาติดตามมา การนำเข้าทางความคิด ทรัพยากร ที่เกินกว่ากำลังความสามารถขององค์กรสมาชิก และเครือข่ายรวมถึงการสร้างความเข้าใจภายในระหว่างโครงการกับผู้รับประโยชน์ที่ไม่ชัดเจน อันเนื่องมาจากเงื่อนไขของเวลาขั้นตอน กระบวนการในการจัดการ และการทำงานแบบ “รับเหมาทำแทน” ของเครือข่ายด้วยความปารถนาดี จึงส่งผลให้กิจกรรมที่ทำไม่ประสบความสำเร็จ กล่าวคือ เป็นการจัดการผลประโยชน์ให้กับสมาชิก โดยสมาชิกขาดการมีส่วนร่วม และภารกิจหลักของเครือข่ายที่จะต้องประสานงานกับองค์กรภายนอก ขาดการลงสู่พื้นฐานชุมชนและการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ทำให้บทบาทของเครือข่ายจำกัดตัวเองอยู่เฉพาะการจัดการการเงินเท่านั้น จึงมีผลต่อการแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งนำมาสู่ความขัดแย้ง

การช่วงชิงการนำของผู้นำที่จะเป็นฝ่ายเข้าสู่โครงสร้างส่วนบน จึงเป็นประเด็นที่นำมาสู่ความขัดแย้ง ขีดความสามารถของผู้นำในการบริหารจัดการขาดระบบ รวมถึงการตรวจสอบ – ความโปร่งใสในการใช้จ่ายงบประมาณ ทำให้เครือข่าย – องค์กรสมาชิกเกิดปัญหาความขัดแย้งอย่างรุนแรง และพัฒนาทำให้เกิดความแตกแยกภายในในที่สุด

กระบวนการพัฒนาชุมชนกับความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก

1. ความสัมพันธ์ของชุมชนมิตรภาพกับเทศบาล

ชุมชนมิตรภาพกับหน่วยงานเทศบาลมีความสัมพันธ์ทางโครงสร้าง หลังจากที่มีการรับรองสถานะความเป็นชุมชน (กรกฎาคม 2537) ทำให้ชุมชนได้รับการบริการขั้นพื้นฐานจากเทศบาล และมีสิทธ์ในการขอเลขบ้านเพื่อประกอบในการเข้าถึงสาธารณูปโภค และมีสิทธิทางการเมือง กล่าวสำหรับเทศบาลนครขอนแก่นแล้ว การรับรองชุมชนอย่างเป็นทางการ ทำให้ชุมชน

มิตรภาพจะต้องอยู่ภายใต้การดูแล และขึ้นต่อหน่วยงานของภาครัฐ ตามนโยบายและตามโครงสร้าง การปกครองส่วนท้องถิ่น อีกด้านหนึ่งเป็นการควบคุมประชากรของเมืองและเป็นที่มาของงบประมาณที่เทศบาลจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐต่อหัวของจำนวนประชากรอีกด้วย และที่สำคัญก็คือจำนวนประชากรในชุมชนที่จะมีสิทธิลงคะแนนเลือกตั้งอันหมายถึงฐานคะแนนเสียงของนักการเมืองท้องถิ่นนั่นเอง

การรับรองรองสิทธิความเป็นชุมชน ทำให้ชุมชนมิตรภาพมีสถานภาพเทียบเท่ากับชุมชนทั่วไป (ชุมชนเดิม) และได้รับการอุดหนุนทางด้านงบประมาณจากทางเทศบาล โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆเช่น กิจกรรมด้านสาธารณสุข สิ่งแวดล้อมและการศึกษา สถานภาพที่ชุมชนได้รับและสิทธิประโยชน์ที่เข้าถึงชุมชนจะต้องมีการจัดการภายใน โดยให้มีตัวแทนที่เป็นประธานและคณะกรรมการที่มีบทบาทตามโครงสร้างมาทำหน้าที่ปฏิบัติงาน และการประสานงานโดยนโยบายและแผนงานเป็นตัวนำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย นี่เป็นจุดกำแนิดของโครงสร้างที่เป็นทางการที่จะเป็นกลไกในการปฏิบัติการการพัฒนาชุมชน และมีบทบาทต่อชุมชนทางการเมืองการปกครอง ภายในชุมชนเองยังมีความแปลกแยกกับระบบใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชน ชาวชุมชนยังไม่กล้าที่จะเข้ามาเรียกร้องสิทธิที่ตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาของตนเอง เพียงแต่ผ่านตัวแทนคือประธานชุมชนทำหน้าที่แทนกลไกที่มีอยู่ ความแปลกแยกของชาวบ้านเกิดจากความไม่เคยชินกับการใช้บริการของรัฐ เพราะ ชาวบ้านเคยชินกับระบบการช่วยเหลือตนเองที่ไม่เคยได้รับการบริการจากรัฐมานานและความรู้สึกของคนที่อยู่นอกระบบมานาน

2. ความสัมพันธ์ของชุมชนมิตรภาพกับองค์กรพัฒนาเอกชน

องค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) ได้เข้าไปมีบทบาทร่วมงานพัฒนาชุมชนร่วมกับชุมชนมิตรภาพเมื่อปี 2537 โดยโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการ LIFE โดยมีเป้าหมายการทำงานอยู่ที่การพัฒนาผู้นำองค์กรชุมชน พัฒนาความรู้ขีดความสามารถของผู้นำให้สามารถร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชน แนวทางการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจึงมีลักษณะ

> *"...เป็นการเข้าไปค้นหาปัญหา สร้างฐาน และเปิดภาพสู่สาธารณะ เมื่อหน่วยงานภายนอกรับรู้จึงเริ่มเข้ามาในชุมชน นอกจากนี้เรายังประสานงานกับหน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่นคือเทศบาล ซึ่งต่างจากที่อื่นที่กดดันรัฐ ปี 2537 ศึกษาข้อมูล จากนั้นจึงเริ่มค้นหาผู้นำ ตอนนั้นชุมชนยังไม้ได้จัดตั้งอย่างเป็นทางการ การค้นหาผู้นำจึงไม่ใช่เรื่องง่าย จากนั้นเอาผู้นำมาคุยกันเพื่อระดมปัญหา แล้วกำหนดการแก้ไขปัญหา ในขณะเดียวกันเราก็ใช้วิธีอบรมผู้นำ เวทีสัมมนากลุ่มย่อย*

ผู้นำ การวางแผน เกิดการแก้ปัญหา และเมื่อเห็นผู้นำชัดเจนขึ้นจึงเริ่มมีการคุยว่าปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ใช่เรื่องของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง มี 3-4ชุมชน(หนองวัด 2 มิตรภาพ หนองแวงตราชู 2 และเทพารักษ์) มีปัญหาร่วมกันอย่างไร เมื่อกำหนดปัญหาร่วมกันแล้ว จึงเริ่มหาสปอนเซอร์ หาคนทำงาน ไปช่วยงานพื้นที่ มีงบประมาณเข้าไปหนุนเสริม-ช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ เมื่อมีงบประมาณมากขึ้นเราก็เริ่มขยายพื้นที่การทำงานเป็น เทพารักษ์ตอนกลาง และเทพารักษ์ตอนปลาย...”[16]

ปี 2538 โครงการพัฒนาชุมชนแออัดฯได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย พ.ช.ม. และคณะกรรมการพิจารณาโครงการขนาดเล็ก ภาคอีสาน (PRC) เพื่อขยายพื้นที่การทำงานสนับสนุนโครงการพัฒนากลุ่ม-องค์กรชุมชน และเครือข่ายองค์กรชุมชนโดยวางเป้าหมายการทำงานในระยะยาวทำให้เกิดกิจกรรมนำร่องหลายโครงการ เช่น การพัฒนาศักยภาพผู้นำ และองค์กรชุมชน โครงการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชนและการจัดตั้งพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ การทำกิจกรรมทำให้เกิดการสร้างความเข้าใจ การค้นหาปัญหา การวางแผนการแก้ไขปัญหา ผู้นำเองได้รับการพัฒนาความรู้ ความคิด จนนำไปสู่การเป็นแกนหลักในการริเริ่มจัดตั้งเครือข่าย “สหชุมชน”

ปี 2539 ผู้นำชุมชนมิตรภาพได้มีบทบาทสำคัญในการริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น การแก้ไขปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมชุมชน-ออมทรัพย์-สาธารณสุข พร้อมกับเครือข่ายสหชุมชนได้เสนอโครงการความร่วมมือกับสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง พ.ช.ม. ที่ดำเนินการโดยเครือข่ายรวมถึงโครงจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนเมือง (DANCED)ทำให้การขยายฐานงานพัฒนาชุมชนสมาชิกมีจำนวนมากขึ้น

จากช่วงปลายปี พ.ศ. 2537 - 2539 เป็นการรวมตัวของชาวบ้านเพื่อจะตั้งเป็นเครือข่าย แต่ร่วมกันในลักษณะที่เป็นเวทีผู้นำภายใต้การทำงานที่มี NGO ไปทำงาน มี 4 ชุมชนเป็นชุมชนแออัด เป็นเรื่องสิทธิ การขอเลขบ้าน การแก้ปัญหาสาธารณูปโภคพื้นฐาน การประสานระหว่างงานพัฒนากับองค์กรภายนอกที่เป็นองค์กรท้องถิ่นเพื่อการสนับสนุน การประสานเพื่อทำให้มีการขยายข้อมูลในเรื่องชุมชนแออัด การรับรู้ข้อมูลข่าวสารขององค์กรชุมชนเหล่านี้คือภาระกิจหลัก การพัฒนาผู้นำชุมชนและเครือข่าย เกิดแนวคิดเรื่องซาเล้งสะอาดเมือง

---

[16] ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ประสบการณ์การทำงานของนายขรรค์ชัย หงษ์คำมี นักวิจัยของโครงการฯ ระยะ 2-3 โดยมณีรัตน์ มิตรปราสาท 2545

หลังปี พ.ศ. 2539 กิจกรรม DANCED ออมทรัพย์ SIF มิยาซาวา กองทุนหมู่บ้าน ซึ่งกิจกรรมในช่วง 2539 – 2541 เป็นช่วงที่กิจกรรมโดดเด่น มีการทำกิจกรรมเรื่องซาเล้งสะอาดเมือง โดยภายในมีการคุยหลายครั้ง ถือเป็นงานหลักของDANCED นักพัฒนาท่านหนึ่งเล่าเรื่องราวว่า[17]

> *"เรื่อง DANCED เป็นเรื่องที่ทำให้ชุมชนสามารถสัมพันธ์กับองค์กรในท้องถิ่น แต่ไปไม่ถึงแนวที่ NGO ในฐานะที่เป็นผู้ออกแบบกระบวนการพัฒนา มีการจัดกิจกรรมเรื่องการคัดแยกขยะในโรงเรียน แต่ทาง NGO มีความเห็นว่ากรรมการเครือข่ายมีการทำงานแบบขาดวิญญาณ ทำให้กิจกรรมจบแค่ซื้อเศษเหล็กขาดการเชื่อมประเด็นให้เป็นประเด็นทางสังคม ปัญหาที่เผชิญในช่วงนั้นคือ1.)การขาดการมองระยะยาว 2.) มีงบประมาณสนับสนุนมากเพราะขอเท่าไร พ.ช.ม. ก็ให้ ในขณะที่สถานการณ์การจัดการขยะของเมืองในช่วงนั้นเป็นประเด็นสำคัญในเรื่องสิ่งแวดล้อมเมือง มีการเสนอเรื่องเทคโนโลยีเตาเผาของบริษัทในเดนมาร์ครูปแบบการจัดการขยะโดยใช้เทคโนโลยี โดยขาดการมีส่วนร่วมของสังคมเมือง จึงมีการเสนอให้เพิ่มเรื่องสร้างจิตสำนึก และสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการ เพราะเทคโนโลยีอย่างเดียวไม่พอ ต้องทำควบคู่กันไปกับข้อเสนอที่ให้ การที่บริษัทในเดนมาร์คมาศึกษาเพื่อหาช่องทางในการขายเทคโนโลยีเตาเผาอย่างเดียวไม่พอ แต่ในการปฏิบัติการเราไม่ได้เข้าไปยุ่ง ทำให้การดำเนินการติดเพดานเรื่องการซื้อ-ขาย ขนาดเทศบาลเสนอให้ทำโครงการแยกขยะในชุมชน ผู้นำชุมชนบางคนยังไม่สนใจเพราะตอนนั้นกำลังเป็นบอร์ด ไม่มีเวลามาคิดเรื่องนี้ คงจะเสียดายเวลา เพราะกำลังสนุกอยู่ในเวทีสภาองค์กรชุมชน และรู้สึกกว้างขวางที่รู้จักคนใหญ่โต การสนใจเรื่องปฏิบัติการจริงเริ่มหายไป ระยะต่อมาเกิดการสนับสนุนในรูปแบบใหม่ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของสมาชิกคือรูปแบบของกองทุน SIF ที่ไม่มองในภาพรวมเรื่องศักยภาพของเครือข่าย แต่เป็นการมองภาพเฉพาะเช่น ชุมชน ก. เอาไหม เตรียมรับมิยาซาวานะ เป็นการมองเป็นเรื่อง ๆ ไป ซึ่งในช่วงนี้ เครือข่ายองค์กรชุมชนเริ่มแยกตัวออกมารับงบประมาณ โดยเฉพาะเมนู 5 เมื่อชาวบ้านบอกต้องการพี่เลี้ยงเราก็เปิดให้เขาเลือก ซึ่งเครือข่ายสหชุมชนฯ ไม่เลือก NGO แต่เลือกที่จะเป็นพี่เลี้ยงเอง และพี่โอก็ปรับบทบาทจากการทำงานเครือข่าย มาเป็นผู้ประสานงานภาคซึ่งถือเป็นการเลือกที่ฉลาดในฐานะที่พี่โอเป็นประธานสหชุมชนฯ แต่มีการจัดตั้งพี่*

[17] สัมภาษณ์ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

มะลิอรเป็นฝายพัฒนาองค์กร พี่โอเป็นบอร์ด ในส่วนของกลไกสภาองค์กรชุมชน ก็ใช้ฐานะนี้เป็นเครื่องมือในการเรียกชาวบ้านมาประชุมร่วมกัน ในตอนนั้นมี note จากพี่โอและพี่มะลิอรว่า "ถึงแม้ไม่มี ngoเราก็ไปถึงดวงดาวได้" ถึงเวลานี้ดูเหมือนว่าชาวบ้านเชื่อมั่นว่าเขาทำเองได้ ติดต่อเองได้ โดยลืมนึกว่าสถานการณ์ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง และลืมว่าตนเองถนัดอะไร สิ่งที่ต้องอาศัยคนอื่นมาช่วยคืออะไร บทบาทสถานะขององค์กรเป็นอย่างไร เป็นต้น"

กระบวนการพัฒนาของชุมชนมิตรภาพในทัศนะขององค์กรพัฒนาเอกชน

ชุมชนมิตรภาพ : ผู้นำเดี่ยวแบบวีรชนเอกชน

พี่โอ ไม่เคยให้คนอื่นออกไปร่วมประชุม ตามทัศนะแก แกคิดว่าจัดการคนเดียวได้ แม้ว่า NGO จะบอกว่า*"งานพัฒนาไม่ใช่งานของพี่คนเดียว มันเป็นงานที่ชุมชนต้องช่วยกัน ไม่ใช่คนที่อยู่ในชุมชนคอยรับคำสั่งจากพี่ มันไม่ได้หรอก "* แกก็รับคำ แต่แกไม่ไปพูด แกขี้เกียจไปพูดเพราะเชื่อมั่นว่าถ้าเป็นสิ่งที่ดีชาวบ้านก็จะได้รับผลดี ถ้าอันไหนไม่ดีก็น่าที่จะบอกว่าไม่น่าจะทำ เป็นทัศนะของ**เอกชนวีรชน** ประกอบกับการตั้งบ้านเรือนมีลักษณะเป็นหย่อมบ้าน การเรียกประชุมจึงยาก ต้องบอกกล่าวกันมาก ลำบากใจที่จะไปคุย/ชวน ตอนหลังใช้ระบบกลุ่มย่อยตามคุ้มบ้าน(คุ้มใต้ คุ้มตะวันออก และคุ้มโรงสี – เป็นคุ้มเพิ่งเกิดใหม่ ได้รับความช่วยเหลือจากเงิน SIF)เป็นคณะกรรมการชุมชน

ในการทำงาน การคิดพี่โอคิดคนเดียว แต่เวลาทำทำกัน 3-4 คน NGO ก็บอกแกว่า *"พี่โอจะทำคนเดียวได้อย่างไรพี่ก็หาตัวแทนในคุ้มคุ้มละ1-2คนเป็นแกนนำ แล้วเวลามีอะไรพี่ก็เรียกประชุมแล้วให้เขาไปจัดการภายในคุ้ม"* แกฟัง เพราะบุคลิกของ NGO ไม่ก้าวร้าวและทำงานมานาน จึงมีตัวแทนอยู่ที่ศาลา ทำไปทำมาก็เหลืออยู่ 2 คนเหมือนเดิม การเข้าใจทางความคิดไม่มีการขยายไปสู่สมาชิก โดยมีพี่โอเป็นหลัก ซึ่งเมื่อมีงานประชุมเครือข่ายที่ศาลา ชาวบ้านก็เข้าใจว่าศาลาเป็นที่ทำการสำนักงานเครือข่ายทำให้ทุกคนมาใช้สถานที่ที่นี่ ชุมชนจึงไม่มีโอกาสใช้ศาลามากนัก แต่ชาวบ้านก็เข้าใจ ไม่มีปัญหาอะไร

ผลจากการทำงานแบบวีรชนเอกชนเป็นเรื่องที่ดีประการหนึ่งคือ เมื่อเสียแกเสียคนเดียว ชาวบ้านไม่ได้เสียด้วย ไม่เสียขวัญกำลังใจ เป็นวิธีรับเหมาทำแทน ผลเสียคือชาวบ้านไม่รู้เรื่อง เคยไล่ตัวเงินต่าง ๆ ว่าปีไหนมีการสนับสนุนกิจกรรมอะไรเข้ามาบ้าง ก็พบว่ามีไม่ใช่น้อย แต่มีคนรู้เพียง 2 คนคือ พ่อทวีป(คู่หู)กับพี่โอ เท่านั้น

พ่อทวีป เคยช่วยเหลือพี่โอในช่วงที่ชีวิตพี่โอตกต่ำ กับที่ผ่านมาพ่อทวีปไม่เคยขัดใจ ไปไหนก็ได้ เพราะแกไม่ต้องทำมาหากิน แกเป็นเจ้าของ 3 ล้อ กับขายเหล้า พ่อทวีปเคยคุยให้ฟังว่าให้ช่วยพ่อโอเรื่องการ clear บัญชี ที่มีการโยกงบประมาณไป-มา จนงงไปหมด

ในกรณีที่ทำโครงการต้องมีชื่อคณะกรรมการชุมชน แต่เพราะความเป็นวีรชนเอกชน ทำให้ไม่มี ซึ่งในช่วงที่ NGO อยู่ ก็ไม่ยอม ต้องมีฝ่ายจัดการ ฝ่ายบัญชี ฯลฯ มีการประชุม มีการตกลง ไม่ใช่พี่โอทำคนเดียว การที่ NGO เคี่ยวเข็นให้แกกระจายความรับผิดชอบ ต้องทำให้เกิดการรับรู้ข้อมูลหลายฝ่าย ฯลฯ ทำให้พี่โอกับ NGO ต้องแตกกัน คณะกรรมการอื่น ๆ ที่เคยร่วมงานก็หนีไปรวมกับเครือข่ายอื่น สุดท้ายก็เหลือแกกับพี่มะลิอร

ล่าสุด(ปี 2542) ที่พี่โอพูดถึงคือ ถ้าหากชุมชนมีเงิน 5-10 ล้าน แกคิดว่าชุมชนจะสามารถตั้งหลักได้ น่าจะพึ่งตนเองได้ น่าจะจัดเงินส่วนนี้ไปสนับสนุนสมาชิกได้คล่องตัวได้ ซึ่ง NGO ได้ถามว่า เงิน 5-10 ล้านจะได้มาอย่างไร ใครจะให้ ซึ่งผู้นำมีความมั่นใจว่าจะได้-มีคนให้แน่นอน และนำมาสู่เรื่องกองทุนที่เข้ามา

NGO : ความคิดและวิธีการสนับสนุนชาวบ้านที่แตกต่าง

การทำงานของ NGO ที่ผ่านมาจึงเป็นการทำงานระดับเครือข่าย ไม่ใช่ระดับองค์กรชุมชน ซึ่งสามารถเสริมให้เกิดกระจายการทำงานได้ แต่ในระดับชุมชนเราเห็นปัญหา แต่เราไม่ใช่ทำให้แก และเราได้บอกแก แต่แกจะทำงานเฉพาะในเครือข่าย ไม่ค่อยจัดการภายในชุมชนตัวเอง ในชุมชนมีแค่พ่อทวีป ซึ่งไม่ได้ทำอะไร มิตรภาพกลายเป็นเวทีการทำงานของเครือข่าย ส่วนคนในชุมชนมิตรภาพแค่รับรู้สถานการณ์ว่าเกิดอะไรขึ้นเท่านั้นการทำงานระยะนั้นเน้นเรื่องปัญหาพื้นฐาน เมื่อชาวบ้านมีปัญหาก็เข้ามามีส่วนร่วมเอง ซึ่งการเข้าร่วมนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจเรื่องสิทธิในการได้รับบริการพื้นฐานจากรัฐ เพราะการอยู่อาศัยในที่ของการรถไฟยังเป็นเรื่องที่ทำให้ชาวบ้านกลัวเกรงอยู่ NGO ใช้กระบวนการในการสัมมนาและเรียนรู้ประสบการณ์เพื่อให้เขาเข้าใจและลดความกลัว จนมาถึงระดับที่ไม่กลัวแต่ก็ไม่กล้า ซึ่งต้องใช้เวลานาน และขึ้นอยู่กับความขยันของเจ้าหน้าที่ ขึ้นอยู่กับชาวบ้านว่าเอาใจใส่ร่วมแค่ไหน การมองเรื่องสิทธิระหว่างชาวบ้านและ NGO จึงมองในมุมที่ต่างกัน แต่ในขณะเดียวกัน NGO ก็ยอมรับว่าสิทธิค่อยว่ากันขอให้ชาวบ้านได้รับการรับรอง เพราะถ้าไม่ได้รับการรับรองชาวบ้านจะไม่ได้อย่างอื่นเลย

หลังจากได้เลขบ้าน จึงเริ่มคุยเรื่องวิธีการในการปรับปรุงชุมชน เรื่องน้ำ ไฟ เป็นหน้าที่ที่ชุมชนต้องร่วมมือกันทำ โดยเราจะเป็นผู้อำนวยความสะดวกหรือหาวิธีการในการพูดคุยเพื่อเตรียมการเช่น ใครออกตัง ใครรวมแรง ใครเป็นเจ้าของ ใครเป็นผู้ติดต่อประสานงาน ใครติดต่อสมาชิก จะออกแบบแผนผังอย่างไร เป็นต้น

โดยมิตรภาพก็อยู่ในกระบวนการเดียวกันนี้ แต่มิตรภาพมีความโดดเด่นกว่าชุมชนอื่น ๆ

ประเด็นเรื่องแรงงาน ถ้ามีการสำรวจทักษะของคนในชุมชนให้ดี จะได้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนได้อย่างดีด้วย ตอนนั้นคิดตั้งเรื่องอาชีพบริการนอกภาคปกติ เช่น อาชีพรับจ้างตัดหญ้า น่าจะมีสถานที่ในการติดต่อที่ชัดเจน เพื่อเรียกใช้บริการได้ เป็นต้น นี่คือแนวคิดที่นำเสนอให้กับเครือข่าย แต่เครือข่ายคิดไม่ทันและสิ่งที่ชาวบ้านขาดอยู่ก็คือเงินทุนในการไปใช้จ่ายในยามที่ไม่มีรายได้ หรือขาดแคลนเงินทุนไปพัฒนาเครื่องมือ หรือลูกเข้าโรงเรียน เป็นต้น ทำให้ปัญหาไม่ถูกยกระดับ

เมื่อไม่มีงบประมาณจากแหล่งอื่น ทำให้โครงการอาชีพไม่สามารถดำเนินการได้ ส่วนการขยายตัวของกลุ่มออมทรัพย์เกิดจากความต้องการเงินของชาวบ้าน และการดำเนินโครงการภายใต้ความร่วมมือของเครือข่ายที่มีการจัดเวทีประชาสัมพันธ์ออมทรัพย์ ทำให้เกิดกลุ่มออมทรัพย์จำนวนมาก ไม่เฉพาะสลัม

ตอนนั้น NGO คิดอย่างเดียวว่าทำอย่างไรให้การขยายตัวสามารถขยายในระดับที่สามารถดูแลสมาชิกได้ แต่ในที่สุดก็นำไปสู่ความขัดแย้งทางความคิดว่าเครือข่ายสหชุมชนฯ เป็นตัวแทนของสลัมหรือเป็นตัวแทนของชุมชนทั้งหมด ในการวางแผนการทำงานของNGO ตอนแรกค้นหาผู้นำระดับชุมชน set ผู้นำระดับเครือข่าย และบทของเราคือทำงานระดับเครือข่าย แต่ในขั้นของการทำงานจริงไม่สามารถทำงานได้เพราะมีกระแสจากข้างนอกเข้ามาอย่างรุนแรง เราไม่สามารถorganizeได้อย่างที่เราคิด แล้วเราก็ไม่มีกำลังพอที่จะทำ ตอนนั้นจัดการไม่ได้ยอมรับตรง ๆ เพราะคิดคนละแนว กระแสใหญ่มาเราไม่มีอะไรไปตอบโต้

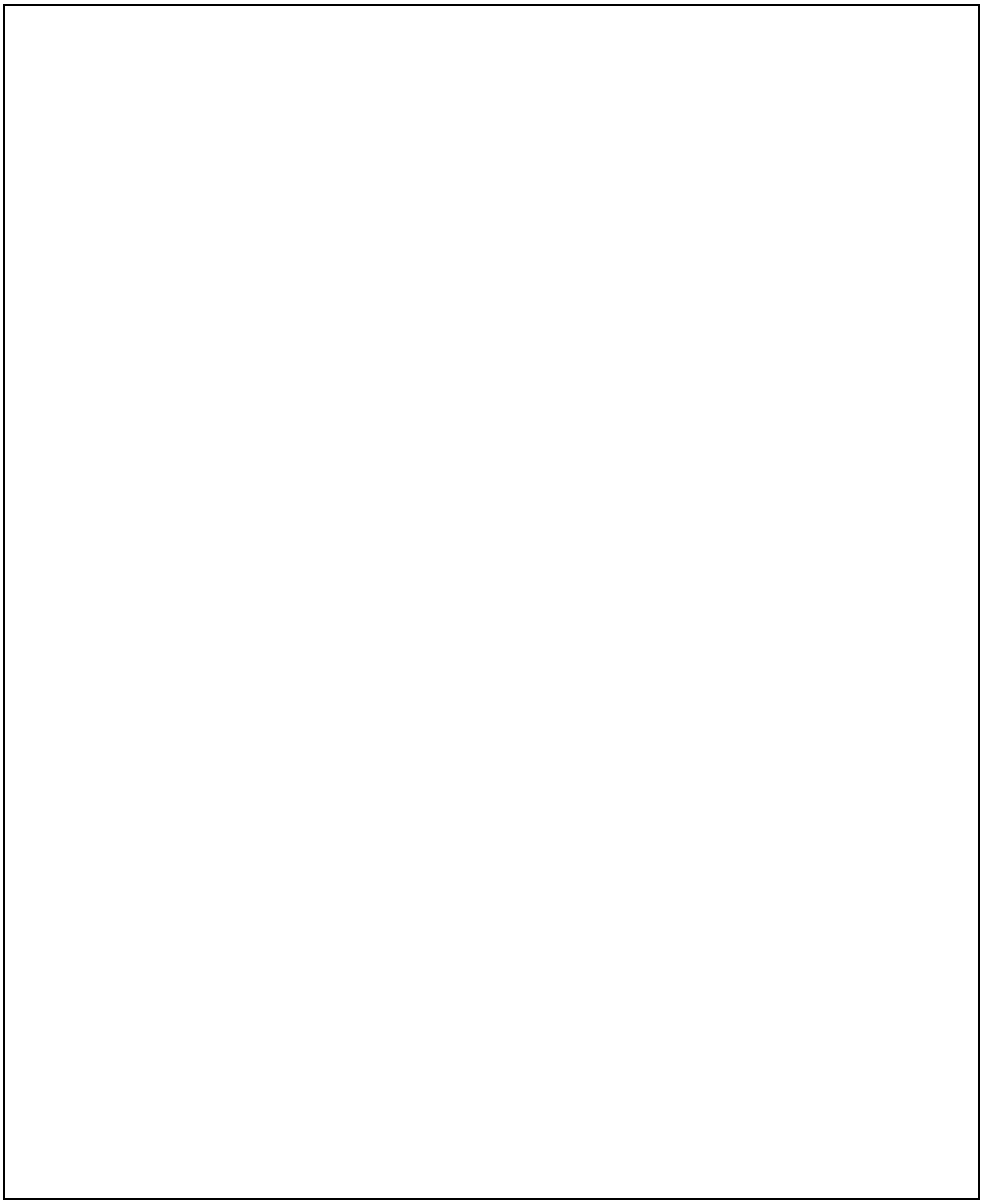

ที่มา : สัมภาษณ์ขรรค์ชัย หงษ์คำมี

ข้อสรุปเพื่อนำไปสู่การทำงานต่อไป

1. วิเคราะห์การพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนจากบทเรียนที่ผ่านมา

ชุมชนมิตรภาพ เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานเป็นคุ้มใหญ่ ๆ 3 คุ้ม แต่ละคุ้มจะมีโครงสร้างความสัมพันธ์ภายในตามระบบเครือญาติและพรรคพวก นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ตามฐานอาชีพ การบริหารชุมชนค่อนข้างมีลักษณะรวมศูนย์การนำมาอยู่ที่ศูนย์กลาง โดยผู้นำในชุมชนเกิดขึ้นจากพื้นฐานของวิถีชีวิตร่วมกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามประสบปัญหาความยากลำบาก การแสดงบทบาทเด่นของผู้นำได้ส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นไว้วางใจและการหวังพึ่งของสมาชิกต่อผู้นำ บทบาทของผู้นำคือการประสานงานกับภายนอกเพื่อดูแลและปกป้องผลประโยชน์ของคนในชุมชน

พื้นที่ทำมาหากินที่เป็นอาชีพหลักที่เลี้ยงชุมชนมิตรภาพคือ บ.ข.ส. คนที่มีบ้านเรือนอยู่ที่คุ้มอยู่ทางทิศตะวันออก จะมีส้วม หากินได้ตลอดชีวิต มีอาชีพค้าขายกับขนส่งมาตั้งแต่ยุคแรก ๆ ถ้า บ.ข.ส. มีแนวโน้มว่าจะย้ายออกไปอยู่ข้างนอก ชาวชุมชนก็คงเดือดร้อนในเรื่องการทำมาหากินมากขึ้น ขณะนี้ บ.ข.ส. ก็มีแนวโน้มปรับตัวมีร้านค้าที่เข้าไปยึดพื้นที่ทำเป็นร้านค้าเหมือนกับ SEVEN ELEVEN ทำให้อาชีพของชาวชุมชนน้อยลง ระยะหลังเคยขายไก่ได้วันละ 40-50 กิโล ปัจจุบันนี้ 10 กิโลกรัมก็ขายยากแล้ว

จากการเข้าไปทำ focus group ร่วมกับชาวบ้าน ชาวชุมชนมองว่านับตั้งแต่ชุมชนได้รับการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ การพัฒนาทางกายภาพทุกอย่างดีขึ้น เช่นน้ำ ไฟ สะดากขึ้น แต่รายได้ลดลงมาก สืบเนื่องมาจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในปี 2541 และเป็นผลมาจากการแทรกแซงของการค้าที่เป็นทางการที่เข้ามาเบียดขับการทำมาค้าขายของชาวชุมชน ดังนั้น ถ้าหากการพัฒนาของทุนและการจัดระบบที่เป็นทางการจากภายนอกเข้ามาเป็นเงื่อนไขแทรกแซงมากเกินไป ก็จะเป็นผลให้การประกอบอาชีพที่ไม่เป็นทางการของชาวบ้านได้รับผลกระเทือนเป็นอย่างมาก ในการยกระดับหรือการพัฒนาอาชีพของชาวบ้านจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ถึงสิ่งเหล่านี้ด้วย และชาวบ้านเองก็ต้องหาช่องทางที่จะแก้ไขเพื่อให้อยู่รอดหรือสู้กับระบบที่เป็นทางการจากภายนอกให้ได้ จะอาศัยพึ่งพาประธานชุมชนอย่างเดียวไม่ได้ เพราะฉะนั้นบทบาทการนำของชุมชนมิตรภาพจะต้องมีการปรับปรุงแก้ไขจากการขึ้นต่อผู้นำเพียงคนเดียว ให้เกิดการกระจายบทบาทของผู้นำแต่ละคุ้มให้มากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีความเข้าใจหรือมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น เพราะปัจจุบันมีโครงการพัฒนาต่าง ๆ มากมายเข้าไปในชุม เช่น เทศบาล NGOs กองทุน SIF ก็มีส่วนสำคัญที่จะสร้างความสับสน ความขัดแย้งขึ้น เมื่อก่อนชาวบ้านเห็นเงินหมื่นก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ไม่เคยได้พบเห็นในชีวิต

ตอนนี้เงินแสนก็ไม่อยากจับ เขาสนใจเงินระดับล้าน นอกจากนี้ การเข้าไปของการเมือง ถ้ายุบสภาก็จะมีรัฐธรรมนูญใหม่ การจัดโครงสร้างอำนาจการปกครองท้องถิ่นซึ่งการเมืองระดับชุมชน ตำบลต้องปรับตัวตามไปด้วย ชาวบ้านและผู้นำในชุมชนจึงต้องปรับตัวให้ทันสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่รวดเร็วเหล่านี้

สถานการณ์ปัญหาจากการศึกษาวิจัยชุมชนในช่วงระยะ 2 ของชุมชนมิตรภาพจะเห็นได้ว่าลักษณะความสัมพันธ์และการตั้งถิ่นฐานที่มีการแบ่งเป็นคุ้มจะมีความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติของแต่ละคุ้มจะมีผู้นำตามธรรมชาติที่ทำหน้าที่ดูแลกันเอง ต่อมาในระยะหลังจึงเมื่อได้รับการจัดตั้งเป็นชุมชนจึงได้เกิดความสัมพันธ์ทางการปกครองท้องถิ่นและการพัฒนากับเทศบาลโดยตรง จึงมีการจัดโครงสร้างบทบาทหน้าที่แบบใหม่ที่เป็นทางการขึ้นในชุมชน โครงสร้างความสัมพันภายในชุมชนแบบเดิมจึงเปลี่ยนไป บทบาทหัวหน้าคุ้มก็ลดลงและได้นำบทบาทหน้าที่ทางโครงสร้างที่เป็นทางการแบบใหม่เข้ามาทำหน้าที่แทน ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมิตรภาพพอประมวลสรุปได้ดังนี้

1. ระบบการนำที่เป็นทางการ รวมศูนย์อำนาจการตัดสินใจและให้บทบาทแก่ผู้นำทำหน้าที่บริหารจัดการ ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการรับรู้จากข้อจำกัด จึงต้องอาศัยระบบตัวแทนแต่ละคุ้มทำหน้าที่แทน ซึ่งก่อให้เกิดจุดอ่อนในการถ่ายทอดการขยายความรับรู้

2. การสร้างผู้นำใหม่ และการขยายบทบาทผู้นำให้ทำหน้าที่รับผิดชอบในแต่ละคุ้ม ผู้นำหลักไม่สามารถทำงานได้อย่างทั่วถึง จำเป็นต้องอาศัยวิธีการรับเหมาทำแทนโดยบุคคลและคณะ ทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนมีน้อยลง และขึ้นต่อการนำของผู้นำหลักหรือคณะกรรมการโดยปริยาย

3. ชุมชนมิตรภาพเป็นชุมชนที่มีอาชีพนอกระบบ และหลากหลายอาชีพมีการถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์การประกอบอาชีพ ซึ่งในปัจจุบันการประสบปัญหาจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจทำให้รายได้ของชุมชนลดลง จำเป็นต้องแสวงหารูปแบบการทำมาหากินให้หลากหลายขึ้น เพื่อรองรับกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่

4. ข้อจำกัดของสมาชิกชุมชนเองที่ไม่สามารถเข้าถึงอาชีพใหม่ๆ ได้ อันเนื่องมาจากข้อจำกัดทางด้านความรู้ และเครือข่ายความความสัมพันธ์

5. ผู้นำชุมชนเป็นคนที่มีความสัมพันธ์อันดีกับหน่วยงานท้องถิ่นสามารถประสานความร่วมมือหรือทรัพยากรนำมาใช้ประโยชน์กับการแก้ปัญหาชุมชนได้ ระยะหลังจะเน้นบทบาทการประสานและการจัดการทรัพยากรเป็นหลัก ขาดการพัฒนารูปแบบ-กระบวนการทำงาน

2. แนวทางการพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนสู่ความยั่งยืน

จุดอ่อนของมิตรภาพคือ การทำงานที่ไม่มีการวิเคราะห์ถึงพื้นฐานทางด้านกายภาพหรือว่าความสัมพันธ์ของสังคมในระดับชุมชนที่ดำรงอยู่ กายภาพแบ่งเครือญาติ-คุ้มแล้ว แต่ความสัมพันธ์ใหม่ที่เป็นระบบที่เป็นทางการ ทำให้คนต้องมารวมกัน ซึ่งการรวมกันตรงนี้ก็ไม่มีการดูแล การรวมก็เป็นเพียง “สห” ของชุมชนนั่นเอง แต่จุดแข็งของชุมชนอยู่ที่คุ้ม ข้อเสนอจึงควรเชื่อมโยง 2 ระบบคือระบบเครือญาติที่เป็นคุ้มกับระบบที่เป็นทางการ การบริหารของแต่ละคุ้ม ก็น่าจะมีประโยชน์และมีประสิทธิภาพมาก รูปแบบการบริหารก็ต้องดูว่าจะใช้การบริหารอย่างไร ควรเปิดโอกาสให้คุ้มแสดงบทบาทซึ่งจะเอื้อต่อการพัฒนามากกว่า แต่ปัจจุบันเป็นการแสดงตามที่สั่ง การกระทำจึงไม่ได้เกิดจากจิตสำนึกแต่ตั้งอยู่บนฐานของการได้ประโยชน์ ดังนั้น ทางโครงการวิจัยจึงได้นำเสนอแนวทางในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชนในระยะต่อไป ดังนี้

1. ขยายบทบาทให้ระบบคุ้มได้ทำหน้าที่ดูแลและจัดการภายใน พัฒนารูปแบบกิจกรรมให้สอดคล้องกับปัญหาของแต่ละส่วน โดยคำนึงถึงการพัฒนาความรู้และขีดความสามารถของผู้นำคุ้มใช้กระบวนการทำงานในรูปแบบกลุ่ม การจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคุ้มกับชุมชนเป็นการหนุนช่วยและการรับรู้สถานการณ์ปัญหาเพื่อหาทางสนับสนุนให้เกิดการแก้ปัญหาโดยใช้เวทีวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันและกำหนดแนวทางการแก้ปัญหาร่วมกัน

2. การสนับสนุนด้านทรัพยากร ควรสนับสนุนตามแนวทางที่แต่ละคุ้มได้นำเสนอแผนการแก้ปัญหา และควรเน้นกระบวนการเรียนรู้ โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากฐานกิจกรรมโดยการสรุปบทเรียนและการแสวงหาความรู้ใหม่

3. การพัฒนารูปแบบกิจกรรมเพื่อสนับสนุนงานอาชีพและการแสวงหาช่องทองในการประกอบอาชีพเพื่อรองรับกับสถานการณ์และความจำเป็น โดยการส่งเสริมในรูปแบบกองทุนส่งเสริมอาชีพ

4. การจัดองค์กร และการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในระบบเครือข่ายองค์กรชุมชนจะส่งผลให้เกิดสถานะภาพทางสังคม และสามารถอธิบายเป้าหมายการทำงานให้เป็นที่ยอมรับและเป็นการขยายความรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่อสาธารณะ เกิดประโยชน์โดยรวมทั้งชุมชนและเครือข่ายโดยรวม

กระบวนการในการทำงานพัฒนาร่วมกับองค์กรชุมชนมิตรภาพ

1. กระบวนการและแนวทางในการพัฒนา

จากเงื่อนไขและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นตัวกำหนดให้ชุมชนได้รับผลกระทบมากมาย ดังนั้นแนวทางในการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจของชุมชนมิตรภาพ จึงต้องคำนึงถึงประเด็นต่าง ๆ สำหรับกระบวนการการทำงานในระยะที่ 3 ซึ่งอยู่ในขั้นการลงมือปฏิบัติการของโครงการวิจัย ทางนักวิจัยได้ประมวลสังเคราะห์และวางแนวทางที่จะดำเนินงานพัฒนาร่วมกับชุมชนมิตรภาพ ดังนี้

1. เศรษฐกิจชุมชนต้องพึ่งพา และขึ้นต่อเศรษฐกิจของเมืองและทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจตามนโยบายของรัฐ ชาวบ้านจึงควรมีการศึกษาตามสถานการณ์และเข้าร่วมรับรู้ เพื่อจะได้กำหนดทิศทางของตนเองได้
2. อาชีพของชุมชนเป็นอาชีพนอกระบบ ขาดความมั่นคงและสถานการณ์มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ควรหาช่องทางและฐานงานอาชีพรองรับหลายด้าน กิจกรรมการส่งเสริมอาชีพควรทำเป็นระบบ มีกระบวนการเป็นเครือข่ายของชาวบ้านเพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาได้
3. กองทุนชุมชนที่จะนำมาใช้เพื่อประกอบการลงทุนควรมีการเตรียมไว้ และสร้างความเข้าใจในระดับชุมชน – มีระบบการจัดการและสามารถแก้ไขปัญหาได้ทันกาล
4. สวัสดิการชุมชนเป็นกิจกรรมที่สามารถหนุนช่วยสมาชิกในยามยากลำบากได้ทั้งจากภาครัฐและการจัดทำกองทุนสวัสดิการระดับชุมชน

2. กิจกรรมพัฒนาชุมชนมิตรภาพระยะที่ 3

2.1จัดทำกรณีศึกษากลุ่มอาชีพค้าขายในสถานีขนส่ง และการพัฒนารูปแบบการขายตามงานเทศกาล โดยดำเนินการดังนี้

1. ศึกษาผลกระทบอาชีพค้าขายในสถานีขนส่ง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ เงื่อนไข-ข้อจำกัดของการประกอบอาชีพรายได้ที่ลดลงจากการขาย และการแสวงหาช่องทางอาชีพการขายใหม่
2. จัดพูดคุยแลกเปลี่ยนกับกลุ่มอาชีพเพื่อทดลองหารูปแบบในการสนับสนุนการแก้ปัญหาโดยระบบกลุ่มที่มีการจัดการตามวิธีการที่สอดคล้องกับการประกอบอาชีพ
3. สนับสนุนเงินทุนในรูปแบบกองทุนส่งเสริมอาชีพ (กองทุนหมุนเวียนแบบรายวัน/สัปดาห์)

4. ติดตามผลการดำเนินงาน

ผลการดำเนินงาน

ปัจจุบัน เราเก็บข้อมูลสถานการณ์ปัญหาหลายอาชีพ โดยมีประเด็นการเก็บข้อมูลคือ ทำมาหากินอะไร อยู่กี่ครัว มีปัญหาอะไรบ้าง ปัญหาลำบากหลัก ๆ คืออะไร ได้คำตอบว่าค้าขาย ก็ถามว่าค้าขายอย่างไร ทำให้ได้คำตอบถึงกลไกของการค้าขาย ถามวิธีการแก้ปัญหา ถ้าหน้าฝนไม่ได้ขายก็ต้องหาอาชีพอื่นสำรองไว้ เผื่อมีเทศกาล ปัญหาที่ 2 คือเมื่อขายต่อเนื่องอาจมีปัญหาเรื่องเงินหมุนเวียน ก็มีการยืมกันซึ่งดอกเบี้ยแพง ก็มีการถามว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร ซึ่งชาวบ้านก็ระดมแนวทางแก้ไขมา พร้อมเสนอว่ากรณีที่มีการช่วยเหลือจะให้ช่วยเหลืออย่างไร ผลที่เกิดจากการใช้รูปแบบ – แนวทาง ในการศึกษาข้อมูลครั้งนี้ ทำให้ทางคณะผู้วิจัยได้บทเรียนดังนี้

1. การจัดการในรูปแบบกลุ่มย่อย ทำให้เกิดการส่งเสริมบทบาทผู้นำที่สามารถร่วมกันหารูปแบบที่สอดคล้องกับความต้องการและเกิดประโยชน์กับสมาชิก
2. การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมีการแลกเปลี่ยนอย่างจริงจังเพื่อหารูปแบบที่เกิดประโยชน์สูงสุด และสมาชิกมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
3. ระบบการบริหาร กำหนดขึ้นโดยกลุ่มสอดคล้องกับขีดความสามารถในการบริหารจัดการ และสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเต็มที่
4. เกิดกองทุนที่สมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน และสามารถควบคุมและตรวจสอบได้

2.2 การทดลองสนับสนุนกลุ่มอาชีพเพื่อปรับปรุงการทำมาหากิน

ทางโครงการวิจัยฯ ได้เริ่มดำเนินการนำข้อมูลและประสบการณ์ที่ได้ในระยะ 2 มาพิจารณาร่วมกับตัวแทนชาวบ้าน และได้เลือกคุ้มโรงสี เป็นกรณีทดลองส่งเสริมกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาการทำมาหากิน การเลือกคุ้มโรงสีเป็นพื้นที่นำร่องนั้น ให้เฉพาะกลุ่มค้าขายของเร่ ซึ่งไม่ได้มีพื้นฐานของการประกอบอาชีพมากนัก เนื่องจากเป็นกลุ่มที่เข้ามาอยู่ใหม่ และที่ผ่านมาไม่ค่อยได้รับการสนับสนุนงบประมาณการพัฒนาหรือได้กองทุนอะไร ดังนั้นคุ้มโรงสีจึงเป็นขอบเขตการทดลองกลุ่มหนึ่งที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากร ลองดูว่าจะเกิดผลอย่างไร ใช้กระบวนการอะไรเพื่อให้เขาจัดการตนเองได้ กระบวนการที่ใช้ดำเนินการสนับสนุนพอสรุปได้ดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลจากสมาชิกแต่ละคน จำนวน 11 คน

2. การจัดระบบกลุ่มเพื่อทำหน้าที่ในการหนุนช่วยสมาชิกทั้งทางด้านการเงิน กองทุน วัตถุดิบที่เป็นสินค้าในการจำหน่าย แหล่งที่ได้มา-ประเภทของสินค้าที่จำเป็น
3. การจัดประชุมสมาชิกเพื่อติดตาม ระบบการจัดการกองทุน-การใช้ประโยชน์จากกองทุน และการพัฒนารูปแบบกิจกรรม เพื่อตอบสนองการแก้ปัญหาของกลุ่ม

วิธีดำเนินการ

กรณีกลุ่มค้าเร่ (สมาชิก 12 คน) การจัดการมีหัวหน้า/คนในทีมจัดการ โดยพวกนี้ทั้งหมดขายของเร่ และทุกคนช่วยจัดการ รูปแบบที่ใช้ไม่ใช่กลุ่มออมทรัพย์ แต่เป็นกองทุนอาชีพแบบส่งเสริมรายวัน หรือรายสัปดาห์ ในที่นี้หมายถึง การหนุนช่วยในเรื่องความลำบากของกองทุน ถ้าชาวบ้านไม่มีต้องพึ่งเงินกู้ การนำเงินไปใช้ไม่มีมาตรการที่เป็นทางการ แต่มีการคุยกันว่างวดนี้ยืมเงินไปใช้และจะส่งคืนอย่างไร(ดอกเบี้ยร้อยละ 2 ชาวบ้านวางแผนจะนำดอกเบี้ยที่ได้ไปทำน้ำประปา) และมีการสรุปกันว่าสามารถช่วยในการซื้อ-ขายของอย่างไร หรือมีประโยชน์ด้านใด ขณะนี้กำลังจะชวนชาวบ้านคุยว่าถ้าจะพัฒนาต่อ จะพัฒนาต่ออย่างไร

ในการให้กองทุนช่วยเหลือ โครงการให้เงินช่วยเหลือไป 10,000 บาททั้งนี้เพราะมีสมาชิกแค่ 12 ครัว ได้ครัวละ 1000 – 2000 น่าจะพอ เพราะเงินลงทุนแต่ละครั้งประมาณ 1000 บาท ถ้าครั้งไหนต้องมีการลงทุนมากก็ต้องมาคุยกัน เดี๋ยวนี้เงินหมุนเวียนใช้หลายรอบแล้ว เพราะใช้ระบบยืมมา ลงทุน รุ่งขึ้นส่ง หมุนเวียนตลอด เงิน10000 บาทไม่ได้นอน ล่าสุดได้ดอกเบี้ยจากกองทุนจำนวนหนึ่ง วางแผนทำประปา และเริ่มมีเสียงบ่นเรื่องปัญหาการจัดการ โดยมีสาเหตุจากเรื่องเครือญาติ ซึ่งเอาเงินมากกว่าเขา เริ่มมีแนวโน้มเรื่องนำเงินไปใช้เกินจำเป็น การเลือกใช้ระบบหมุนเวียนนี้จะนำไปสู่การจัดระบบสินค้าที่เชื่อมโยงกับชนบท และมีแผนการจัดตลาด 2 แห่ง และใช้ระบบกองทุนหมุนเวียนของและแจกให้สมาชิกในพื้นที่ไปขาย

ชาวบ้านไม่บ่นเรื่องเงินของกองทุนที่ได้จากโครงการฯ มีน้อย แม้ว่าจะเทียบกับกองทุนอื่น ๆ ในชุมชนมิตรภาพ แต่มีการจัดการที่ง่ายกว่า เพราะในคุ้มโรงสีเองก็มีสมาชิกในคุ้มที่ไม่อยู่ในกลุ่มอาชีพนี้ แต่สังกัดอยู่กับกองทุนอื่นก็มี ทั้งนี้เพราะสมาชิกเข้าใจได้ว่าเงินของกองทุนดังกล่าวถูกนำไปใช้อย่างมีเป้าหมาย ในมิตรภาพกองทุนที่ใช้จะใช้ผ่านเครือข่าย ผ่านองค์กร ไม่มีการส่งเสริมหรือการติดต่อ เอาเงินมากอง ใช้จ่ายแล้วก็หมดหน้าที่ ถ้ามีออมทรัพย์ก็ผ่านกลไกออมทรัพย์แล้วจบ คนกลุ่มเล็ก ๆ ที่ไม่มีโอกาสเข้าถึง มีปัญหาว่าเงินทุนผู้จ่ายต้องบ่งบอกว่ามีปัญญาคืนหรือไม่

พวกรถเข็นในคุ้มได้รับการช่วยเหลือจากมิยาซาว่าและSIF การเข้าไปช่วยเหลือเข้าไปเสริมเน้นอาชีพในคุ้มใหม่ที่เป็นพวกนอกระบบของรัฐ บทบาทการช่วยเหลือให้คำปรึกษาทำเฉพาะกลุ่ม

ใหม่ อย่างอื่นมันเป็นตามระบบกลไกของมัน กลไกใหญ่ที่มีคนช่วยเยอะ รวมทั้งเทศบาลก็ส่งเสริมด้วย

ผลการดำเนินงาน

ตอนนี้ทางโครงการฯ ให้งบประมาณครบ 1 ปีแล้ว มีการตามความคืบหน้าอยู่ รวมถึงสิ่งที่เกิดขึ้นด้วย เช่น มีการใช้เงินก้อนนี้ไปสนับสนุนอาชีพค้าขายรายย่อย ในรูปของเงินลงทุน เก็บคืนเป็นรายวัน เช่น ถ้าจะไปขายแล้วไม่มีทุน ก็เอาเงินตรงนี้ เมื่อขายของได้แล้วก็เอาเงินมาคืนกองทุน สมาชิกทุกคนรู้ว่าใครขายได้แค่ไหนเพราะเขาไปด้วยกัน ดังนั้นเงินก้อนนี้จึงเอาไปเสริมการลงทุน ในขณะเดียวกันเราก็มีการติดตามเพื่อดูปัญหา – ดูว่าเขาขาดอะไร คุยกันกับภาคชนบทว่า มะม่วง ถั่วลิสง มีทางที่จะติดต่อกับชนบทให้เขาเป็นผู้ผลิตและเอามาขายให้ในเมืองโดยตรง โดยใช้เงินกองทุนไปซื้อมา แล้วเอาวัตถุดิบที่ได้แบ่งปันให้กับสมาชิกที่จะไปขาย ทำให้ไม่ต้องกู้ดอกเบี้ยร้อยละ 20 ลดต้นทุนในการซื้อวัตถุดิบที่มีราคาแพงลง และทำให้มีกำไรมากขึ้น ซึ่งขณะนี้กำลังคุยอยู่ และมีการเก็บข้อมูล หลังจากนั้นก็จะหากองทุนให้ ตอนนี้มีการจัดคุยในสลัม และคุยในชนบทแล้ว พวกชนบทที่จับเป็นพวกเกษตรทางเลือก ผลิตผลไม้ที่เมืองขาย และถ้าเป็นไปได้ก็จะมีการกักตุนสินค้า ซึ่งได้ราคาถูกกว่า แต่ต้องเพิ่มเรื่องการจัดการ เป็นการทำงานเชิงเครือข่ายอาชีพ ซึ่งเป็นแนวใหม่ มีการพัฒนาศักยภาพในการผลิต และให้มีการสัมพันธ์กับส่วนอื่นที่สามารถช่วยเหลือกันได้ ทั้งภาคชนบทที่เขามีอยู่ มิใช่เริ่มจากการตั้งกลุ่ม หรือเอาตัวอย่างของจังหวัดอื่นมาทำงาน เพราะเป็นไปไม่ได้เนื่องจากเงื่อนไขพื้นที่มีความแตกต่างกัน

บทเรียนที่เกิดขึ้นจากการทดลองครั้งนี้ ก็คือในการติดตามสนับสนุนงานพัฒนานั้นควรเอาสิ่งที่ทำอยู่มาวิเคราะห์ว่ามีปัญหาอะไร และต้องการพัฒนาอย่างไร หรือมีสิ่งใหม่ที่คิดอยู่และคาดว่าจะเป็นประโยชน์กับชุมชน แล้วให้เกิดปฏิบัติการ เช่น ขาดทักษะความสามารถก็จะช่วยหาทางพัฒนากันไป ถ้าขาดเงินขาดทอง ก็ต้องวิเคราะห์ให้ดีว่าเอามาแล้วจะใช้ประโยชน์อย่างไร เมื่อปฏิบัติแล้วก็ต้องมีการสรุปบทเรียนว่าดีอย่างไร หรือสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นคืออะไร ต้องอธิบาย สิ่งเหล่านี้จะนำไปสู่กระบวนใหม่ผ่านเวทีของการวิเคราะห์และน่าจะเกิดประโยชน์ต่อการทำงาน

บทสรุป

ในการทำงานที่ผ่านมา มีการสร้างกระบวนการวิเคราะห์เพื่อเห็นผลกระทบจากการดำรงอยู่ของโครงสร้างแต่ชาวบ้านไปยังไม่ถึงตรงนั้น สิ่งที่สามารถทำได้คือการให้ข้อมูลที่เป็นผลกระทบจากโครงสร้าง สิ่งเหล่านี้จำเป็นต้องวิเคราะห์ความพร้อมของชุมชนด้วย ไม่ใช่ลากจูงกันไป แต่มีเวทีที่เรียนรู้ในเรื่องเหล่านี้อยู่

ในเรื่องโครงสร้างความสัมพันธ์ตามธรรมชาติ ไม่มีการใช้ประโยชน์ในเชิงองค์กร ไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการเสริมความเข้มแข็ง หรือ ทำให้เกิดพลังในการดูแลตัวเอง แต่เป็นการอาศัยโครงสร้างใหม่เข้ามา ซึ่งเป็นโครงสร้างในการจัดการเรื่องการเงิน ซึ่งเป็นแนวทางขององค์กรภายนอกที่เข้ามา ถ้ามองในเชิงการพัฒนา ก็เป็นเพียงการพัฒนาในเรื่องระบบบัญชี กับ การจัดการกลุ่มออมทรัพย์ ถ้าเป็นข้อมูลก็เป็นข้อมูลกลุ่มออมทรัพย์ว่าทำสำเร็จหรือไม่สำเร็จ การอาศัยออมทรัพย์เป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ การสร้างพลังของชุมชน เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ ไม่มี และมีการใช้ระบบรับเหมาทำแทน นั่นคือประเด็นย่อยของชุมชน ประเด็นหลักคือพลังชุมชน คือความรู้ความสามารถของชุมชน คือความสัมพันธ์ของชุมชนกับสิ่งที่อยู่รอบข้าง

สำหรับหลักการและทิศทางการทำงานในเบื้องต้น เสนอว่าต้องให้ความสำคัญกับกลไกท้องถิ่น เป็นบ้านเกิดซึ่งทุกคนไม่สามารถหลีกหนีได้ องค์กรท้องถิ่นจึงควรมีสถานภาพ มิใช่ลูกจ้าง-สาขา ส่วนกลางต้องเคารพองค์กรท้องถิ่น มีหน้าที่แสวงหาความร่วมมือจากองค์กรท้องถิ่นให้สามารถทำงานได้ และถ้ากลไกเหล่านี้สามารถต่อเชื่อมได้ก็จะนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาว แต่ถ้ามีวาทกรรมว่า ***"ชาวบ้านทำเองได้ NGO หากิน"*** ก็ทำงานร่วมไม่ได้ นี่เป็นยุทธศาสตร์ของ NGOs ภาคด้วย นั่นคือ เปิดพื้นที่เมือง ทำงาน ขยายความสัมพันธ์ ยกระดับการเคลื่อนไหว แสวงหาทรัพยากรมาสนับสนุนการทำงาน ยุทธศาสตร์องค์รวมที่นำไปสู่การเคลื่อนไหวในระดับสากล เป็นยุทธศาสตร์ของ กป.อพช.

ในทางความคิด ไม่เห็นด้วยกับวิธีการทำงานของหน่วยงานพัฒนาหรือแหล่งทุนจากส่วนกลาง เพราะเท่าที่ตามดู-สรุปจากการปฏิบัติการร่วม วันนี้สามารถสรุปได้แล้วว่า พ.ช.ม.หรือ SIF เป็นการนำร่องของโครงการขนาดใหญ่ และนำมาสู่แผนกองทุนหมู่บ้าน รูปแบบการทำงานเป็นการทำงานแบบปูพรม และดึงชาวบ้านเข้าสู่ศูนย์กลางของนโยบาย ตัวอย่างเช่น กองทุนชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ มันก็เข้าสู่ระบบของกองทุนหมู่บ้าน เข้าเรื่องธนาคารชุมชน เพราะรัฐได้จัดระบบไว้แล้ว ซึ่งโยงไปสู่การรองรับระบบทุนนิยม นั่นหมายความว่าชุมชนท้องถิ่นไม่ใช่เจ้าของโครงการ การคิดแนวนี้นำมาสู่ความเสื่อมหลายประการ เช่น องค์กรชาวบ้านก็เสียนิสัย องค์กรท้องถิ่นก็เสียนิสัย ใช้เงินเยอะ ฟุ่มเฟือยไม่มีประโยชน์

ดังนั้นจึงควรคิดถึงองค์กรท้องถิ่นที่มีปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม ที่จะร่วมมือกันทำในระยะยาว โดยใช้กระบวนการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดปัญญา เกิดจิตวิญญาณที่จะปกปักษ์รักษา รับผิดชอบตนเองพวกอื่น ๆ ทำหน้าที่สนับสนุน ไม่ใช่เอาไปเป็นลูกจ้าง รับเงิน 3% หรือ 5% แบบที่ SIF ทำ

ข้อสังเกต กระบวนการชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่ในระยะ 5 ปี ถ้า 3 ปี มีแนวโน้มล่อแล่ ก็จะปิดทันที เมื่อทบทวนกระบวนการทำงานเห็นว่าในช่วงที่ NGO ทำโครงการความร่วมมือนั้น

ยังไม่เป็นประเด็น ประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นเริ่มประมาณ 2542 เนื่องจาก 1.)ชาวบ้านทำสัญญาโครงการความร่วมมือ จึงเป็นช่องทางในการเชื่อมโยงกับส่วนกลางและลดบทบาทของ NGO เพราะไม่มีทรัพยากรที่จะให้ชาวบ้าน ประการหนึ่ง และ2.)เกิดจากบทบาทของส่วนกลางที่ทำให้ผู้นำหลุดจากฐาน “สมองกลับ”

สำหรับการทำงานในอนาคต ก็ต้องนำมาสู่การเคลื่อนไหวในเชิงนโยบาย ควบคู่ไปกับการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของชุมชนด้วย ซึ่งเวทีนโยบายก็มีอยู่ในระดับภาค แต่ตอนนี้เราคิดแค่พลังของชุมชนที่จะมาจัดการการเงินของตนเองที่มีอยู่ แต่จะไปเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชนโดยใช้เครือข่ายเป็นเครื่องมือในการแลกเปลี่ยน - เป็นตัวแทนในการเสนอ ที่ผ่านมาเป็นการใช้ประโยชน์ทางด้านการเงินเท่านั้น และสิ่งที่อยากเสนอในงานวิจัยคือองค์รวมของกระบวนการพัฒนา

ผลการทำงานที่สุดแล้วก็ไม่นำไปสู่ความเข้มแข็ง แต่เงินที่ใช้ไปก็มีจำนวนไม่น้อย แต่สิ่งที่ต้องทบทวนคือ

1) ต้นแบบของการจัดการ หรือรูปแบบการจัดการของโครงการการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยชุมชน ที่มีขอนแก่นเป็นสนาม สามารถแก้ปัญหาได้ไหม ความร่วมมือได้ไหม การมีส่วนร่วมได้ไหม และ

2) ถ้าสิ่งเหล่านี้เกิดได้จริง คนในโครงการและในชุมชนที่เสนอสิ่งที่เป็นต้นแบบออกไปสามัคคี มีส่วนร่วม และมีพลังพอหรือไม่ที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ และเข้าใจ และเห็นธาตุแท้ ของชุมชนที่ผ่านโครงการ ไม่ใช่เอาเฉพาะเรื่องของการแก้ปัญหาได้แล้วจบ

สำหรับกรณีศึกษาขอนแก่น บทบาทของ NGOs มีการเตรียมเวทีให้ชาวบ้าน แต่ชาวบ้านไม่พร้อมที่จะก้าวเข้าไปในเวทีที่เตรียมไว้ จุดหักเหที่เกิดขึ้นคือ เวทีนี้เป็นวงของท้องถิ่นที่มีชาวบ้าน NGO และหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น แต่เราเลือกเอากรณีชุมชนนี้มาแก้ปัญหาของเขาเพื่อส่งผลให้เกิดการแก้ปัญหาและเรียนรู้ มีพลังทางสังคมของท้องถิ่นขึ้นมาได้อย่างไร และส่วนอื่นก็ทำกิจกรรมของตนเอง ความสำคัญจึงอยู่ที่ว่าจะรวมพลังของหน่วยงานต่าง ๆ เข้ามาเป็นพลังของท้องถิ่น และพูดถึงเรื่องการกระจายอำนาจ พูดถึงเรื่องบทบาทของท้องถิ่น พูดถึงเรื่องแผนของท้องถิ่น ได้อย่างไร

หน่วยงานภายนอกมีบทบาทในการสนับสนุนท้องถิ่น ก็สนับสนุนไป แต่วงในเขาก็มีหน้าที่และร่วมรับรู้ว่าการดำเนินการเป็นไปแค่ไหน อย่างไร กับกรณีพี่โอ แนวคิดไปรับใช้หน่วยงานภายนอกมากกว่าสนใจเวทีภาค แต่ขณะเดียวกัน หน่วยงานภายนอกก็หาเรื่องทำอยู่เรื่อยด้วยความหวังดี แต่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ว่าองค์กรท้องถิ่นมีการจัดเตรียมไว้อยู่แล้ว ในขณะเดียวกันผู้นำก็

ไม่เท่าทัน เกิดปัญหาการแตกเป็น 3 เครือข่าย ในขอนแก่น NGO จึงมีหน้าที่ช่วยกระบวนชาวบ้านที่พร้อมจะทำงานเพื่อการเปลี่ยนแปลง

ในการเขียนเรื่องชุมชนมิตรภาพ (และหลักเมือง) ในฐานะที่เป็นบทพิสูจน์ของเครือข่าย การพูดถึงมิตรภาพ พูดในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนงานเมือง เมื่อสหชุมชนตกต่ำ พื้นที่ชุมชนมิตรภาพกลายเป็นผู้รับประโยชน์จากผู้นำที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนร่วม วิถีชีวิตไม่เปลี่ยนแปลง วิธีคิดเรื่องสิทธิยังไม่มีการพัฒนาอย่างเต็มที่ แต่มีประสบการณ์ในเรื่องการจัดการการเงินโดยในส่วนของสมาชิกมีประสบการณ์ที่สอดคล้องกับวิถีเดิม แต่ในส่วนของผู้นำมีการเรียนรู้การจัดการสมัยใหม่มากขึ้น ขณะเดียวกันประเด็นเรื่องผู้นำหลุดจากฐาน ก็ส่งผลต่องานและการทำงานในพื้นที่ส่งผลให้ผู้นำไม่มีการทำงานกับฐาน ถ้าเปรียบเทียบกับการทำงานจากปลายปี พ.ศ. 2537-2539 มันจะเห็นความแตกต่าง จาก พ.ศ. 2539 แนวทางการทำงานจะเปลี่ยน โดยจุดเน้น/เป้าหมายจะแตกต่างกันออกไป พูดถึงเรื่องผู้นำเครือข่ายได้บรรจุไว้อยู่ในแผนหรือไม่ ถ้าไม่มีก็ระบุและจะนำไปสู่การเกิดข้อจำกัดในการทำงานเพราะไม่มีผู้นำใหม่ ไม่มีผู้แทนต่อเนื่องในการทำงาน อยากได้เงินแต่ไม่มีเวลาทำคนให้เป็นคน ใช้เงินล่อเข้ามา เมื่อได้เงินก็เล่นตัว เพราะผู้นำไม่มีจิตสำนึก

ปัจจุบัน สิ่งที่คิดและสถานการณ์ที่เป็นอยู่ คือ มีเครือข่ายฟื้นฟู (รอสรุปบทเรียน) เครือข่ายเมือง(มีคุณขรรค์ชัย หงษ์คำมี เคยเป็นพี่เลี้ยงเมนู 5) ในส่วนของคนเมือง/โรงเรียน/เทศบาล/ประชาคม เป็นอีกโครงการที่คุณเดชา เปรมฤดีเลิศดู ทั้งหมดมีเจ้าหน้าที่ในการทำโครงการ ตอนนี้กำลังทำโครงการสิ่งแวดล้อมเสนอไปที่กองทุนสิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นโครงการที่สามารถเชื่อมร้อยทั้ง 3 โครงการเข้ามาได้ ตามประเด็นปัญหา และส่งผลต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับชุมชน ส่วนโครงการอาชีพเป็นการประสานระหว่างเมืองและชนบท เมื่อมีการทำงานเชิงประเด็น คนก็มาทำงานร่วมกัน ไม่ต้องมีสังกัดองค์กร มีการพูดถึงเรื่องรหัสหมายเพื่อบอกชุมชน และให้เห็นถึงความสำคัญของเวทีระดับชุมชน และเปิดโอกาสให้มีการพบปะ-แลกเปลี่ยนกัน ในบางโอกาส อย่างต่ำ ๆ ก็ให้มองชุมชนแออัดอย่างมีศักดิศรีอย่ามาดูถูกกัน ซึ่งกลุ่มเหล่านี้ถือเป็นภายนอกที่ใกล้ที่สุดและพอที่จะเข้าใจชุมชนได้มากกว่ากลุ่มอื่น ๆ เป้าสำคัญจึงอยู่ที่การมีปัญญา มีความสามารถในการแก้ปัญหาได้จริง ใครทำได้ก็มาดูกัน ไม่ต้องไปดูต่างจังหวัด ถ้าดูต่างจังหวัดก็เอาคนเด่น ๆ ที่สนใจไป

ข้อจำกัดของผู้นำชุมชนในการปรับบทบาทมาเป็น organizer คือ ขาดทัศนะทางสังคมและอุดมการณ์ ส่วนวิธีการเป็นสิ่งที่เรียนรู้กันได้ จุดยืนและทัศนะต้องมีตรงนี้/ทำตรงนี้ นั่นหมายความว่า NGO รุ่นใหม่ก็ต้องพัฒนาตรงนี้ การทำงานจึงจำเป็นต้องถกเถียงในเรื่อง

เป้าหมายของการทำงาน การมองชุมชนไม่ใช่มองปัญหาชุมชนอย่างเดียว ต้องมองว่าชุมชนเป็นอยู่อย่างไร อนาคตข้างหน้าควรเป็นอย่างไร ตอนนี้เรามองแค่ชุมชนมีปัญหาอะไร ค้นหาปัญหากันใหญ่ –หาวิธีแก้ แต่ไม่พอ ไม่สามารถนำไปสู่การพัฒนา ไม่รู้ว่าอนาคตของชุมชน 5-10 ปีเป็นอย่างไร สามารถอนุมาน-ประมานการได้หรือไม่ ในทัศนะที่ชุมชนต้องการ แต่สิ่งที่อนุมานเหล่านี้อาจไม่เป็นไปตามที่คิดก็ได้ เพราะมีอุปสรรคหลายอัน เช่น ถ้ารัฐหรือเจ้าของที่เขาจะไล่ ถ้าเราไปคิดเฉพาะส่วนและตีขลุมว่าเป็นทั้งหมด ในขณะที่ในช่วงของการดำเนินการไม่ได้เรียกร้องอุดมการณ์ - ไม่ได้เรียกร้องเจตนาร่วม คนไม่มีอุดมการณ์ก็ไม่สามารถใฝ่ฝันอะไรได้ อุดมการณ์ของชุมชนในที่นี้เป็นแค่การมีเป้าหมายว่าชุมชนในอนาคตเป็นอย่างไร สามารถเอาทรัพยากรไปใช้ได้อย่างสอดคล้องกับประโยชน์ และปัญหา ถ้าไม่คิดตรงนี้แสดงว่าไม่มีอุดมการณ์

บทที่ 5

ชุมชนหลักเมือง

ประวัติและพัฒนาการของชุมชน

1. สภาพทั่วไปของชุมชน

ชุมชนหลักเมืองมีพื้นที่ประมาณ 2 ไร่ เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในที่ดินตกสำรวจ และที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทย โดยมีถนนตัดผ่านกลางชุมชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่นมากว่า 30 ปี โดยสภาพทั่วไปของชุมชนเป็นชุมชนแออัด อันเนื่องมาจากการอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของประชาชนที่เพิ่มขึ้น เพราะที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้กับตลาดสด และสถานีรถไฟ ซึ่งสะดวกต่อการประกอบอาชีพ ชาวบ้านจึงเข้ามาจับจองที่ดินภายในชุมชน มีพื้นที่ที่มีการจับจองจำนวน 79 แปลง ชุมชนหลักเมืองมีประชากรอาศัยอยู่จำนวน 57 หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมด 175 คน เป็นชายจำนวน 85 คน คิดเป็นร้อยละ 48.57 และประชากรหญิงจำนวน 90 คน คิดเป็นร้อยละ 51.43

ชุมชนหลักเมืองมีถนนตัดผ่านกลางชุมชน ซึ่งเป็นถนนคอนกรีตเชื่อมต่อระหว่างสถานีรถไฟ และถนนศรีจันทร์ ทำให้สภาพการตั้งบ้านเรือนของชุมชนแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ทางทิศตะวันออกของถนนเป็นที่ดินตกสำรวจ (ร้อยละ 40 ของที่ดินทั้งหมดของชุมชน ซึ่งเป็นเขตของการตั้งบ้านเรือนจำนวน 25 หลังคาเรือน ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของถนนเป็นที่ดินของการรถไฟร้อยละ 60 ของที่ดินทั้งหมดของชุมชน) มีบ้านเรือนตั้งอยู่หนาแน่นจำนวน 32 หลังคาเรือนถึงแม้สภาพชุมชนจะเป็นชุมชนแออัดไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แต่สภาพบ้านเรือนมากกว่าครึ่งหนึ่งมีการปลูกสร้างอย่างถาวร (บ้านคอนกรีต บ้านไม้ และบ้านครึ่งไม้ –คอนกรีต) นอกจากนี้ยังมีบ้านเรือนบางส่วนที่เป็นบ้านไม้เก่ามีสภาพเสื่อมโทรมบริเวณใต้ถุนบ้านมีน้ำท่วมขัง ปัจจุบันทุกหลังคาเรือนมีไฟฟ้า และน้ำประปาใช้ครบทุกหลังคาเรือน ชุมชนหลักเมืองได้มีการรับรองสถานะจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการจากเทศบาลนครขอนแก่นตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา

กรณีศึกษา : ชุมชนแออัดจังหวัดขอนแก่น

2. ความเป็นมาของชุมชน

2.1 การตั้งถิ่นฐานของชุมชน

ปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลได้นำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่1 มาใช้ จังหวัดขอนแก่นได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่เป้าหมายหลักของการพัฒนาพื่อเป็นศูนย์กลางการพัฒนาเศรษฐกิจ การค้า การพัฒนาคมนาคมขนส่ง การศึกษาและศูนย์ราชการของภูมิภาค การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการผลิตพืชผลทางการเกษตรเพื่อเป็นสินค้าส่งออก ตลอดจนการพัฒนาระบบการคมนาคมขนส่ง ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานของการพัฒนา ทำให้เมืองขอนแก่นเกิดการพัฒนาอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของการค้าข้าวส่งออก ส่งผลต่อการขยายตัวของโรงสีทำให้มีการจ้างงานเพิ่มขึ้นทั้งคนที่ทำงานในโรงสีและกรรมกรที่ขนข้าวขึ้นรถไฟเพื่อส่งไปยังกรุงเทพฯ การพัฒนาระบบการขนส่งเพื่อรองรับการส่งออกสินค้าการเกษตร เป็นความจำเป็นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ-สังคมในขณะนั้น ตลอดจนการขนส่งสินค้าอุปโภคบริโภคที่มีความจำเป็นต่อชีวิตประจำวันจากกรุงเทพสู่ภูมิภาค รวมถึงการขนส่งผู้โดยสารและการติดต่อสื่อสาร ในขณะที่รถไฟจะเป็นระบบการขนส่งหลักและเป็นระบบการขนส่งเดียวที่เชื่อมระหว่างกรุงเทพสู่ภูมิภาค สถานีรถไฟจึงเป็นศูนย์กลางคมนาคมขนส่ง การขนถ่ายสินค้าและผู้โดยสารที่เดินทาง ทำให้เกิดงานอาชีพและการบริการในรูปแบบต่าง ๆที่ดึงดูดแรงงานจากภาคเกษตรและผู้แสวงหารายได้จากจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียงเข้าสู่ระบบการจ้างงาน

แรงงานรับจ้าง (กรรมกร) เป็นส่วนประกอบที่สำคัญต่อระบบการขนส่งเพื่อกระจายสินค้าสู่พื้นที่ต่าง ๆ ทั่วภายในจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดใกล้เคียง ในขณะเดียวกันยังขนส่งสินค้าทางการเกษตรและทรัพยากรจากท้องถิ่นต่าง ๆ สู่ระบบการค้าของเมือง ซึ่งในขณะนั้นการขนส่งสินค้ามีความจำเป็นต้องอาศัยแรงงานคนในการขนถ่ายสินค้า ทำให้แรงงานจากภาคเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาว นาจน-ชาวนารับจ้างที่มีฐานะยากจนปรับเปลี่ยนอาชีพสู่การขายแรงงานในเมือง

คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งรกรากอยู่ที่ชุมชนหลักเมือง คือ กลุ่มกรรมกรขนถ่ายสินค้าที่มาจากกลุ่มคนงานขนฟืน และลูกจ้างซ่อมบำรุงทางรถไฟ เดิมพวกเขาทำงานอยู่ที่สถานีรถไฟ อำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา เมื่อถูกยกเลิกหน่วยจึงถูกส่งให้มาประจำการอยู่ที่จังหวัดขอนแก่นพร้อมกับลูกน้องที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติติดตามมาด้วย คนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นคนงานของบริษัท ร.ส.พ. แต่เดิมอยู่ที่จังหวัดสุรินทร์ถูกย้ายให้มาประจำหน่วยที่จังหวัดขอนแก่น โดยย้ายตามหัวหน้างานมา คนงานทั้งสองส่วนจึงมีความสัมพันธ์บนพื้นฐานของการจ้างงานของการรถไฟ และบริษัท ร.ส.พ. ในระบบการขนส่งและขนถ่ายสินค้าที่ทางรถไฟและบริษัท ร.ส.พ. มีการรับช่วงงานกัน

เมื่อเกิดการจ้างงานและงานอาชีพที่หลากหลายในพื้นที่สถานีรถไฟจึงเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการตั้งถิ่นฐานอยู่ในที่ดินที่ว่างเปล่าทั้งของทางรถไฟและที่ดินของเอกชน เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยโดย

การสร้างเป็นเพิงพักชั่วคราว หรืออาศัยโกดังเก็บข้าวของโรงสี ต่อมา ปี พ.ศ. 2504 ได้เกิดเหตุไฟไหม้กองแกลบและโกดังเก็บข้าวของโรงสี คนงานเหล่านั้นจึงต้องอพยพเพื่อหาที่อยู่ใหม่ โดยมาปลูกบ้านเรือนชั่วคราวอยู่ในที่ดินตกสำรวจที่เป็นที่สาธารณประโยชน์ซึ่งก็คือพื้นที่ตั้งของชุมชนหลักเมืองในปัจจุบันนั่นเอง

ผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนระยะแรก ๆก็ไม่ทราบว่าที่ดินนั้นเป็นที่ดินของใคร แต่เห็นว่าเป็นที่ว่างจึงเข้ามาตั้งบ้านเรือนเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย และได้ชักชวนพรรคพวกที่สนิทสนมเข้ามาอยู่ด้วยกัน ในสมัยนั้นไม่มีการซื้อขายที่ดิน เมื่อมีผู้อพยพเข้ามาอยู่ใหม่จะแบ่งที่ให้กันสำหรับปลูกบ้านเรือน การแสดงสิทธิว่าใครคือเจ้าของที่ดิน หรือผู้มีสิทธิในการใช้ประโยชน์บริเวณใดก็จะมีการล้อมรั้ว ซึ่งคนในชุมชนจะรู้กันว่าที่ดินบริเวณใดเป็นของใคร การปลูกสร้างบ้านเรือนจะอยู่ทางทิศตะวันออกบริเวณที่ดินตกสำรวจ ส่วนทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นที่ดินของทางรถไฟจะไม่มีการปลูกสร้างบ้านเรือน บ้านส่วนใหญ่จะเป็นบ้านไม่ถาวรยกพื้นสูง เพราะข้างล่างจะมีน้ำตลอดทั้งปี ต้องสร้างสะพานไม้ใช้เป็นที่สัญจรไปมา

2.2 การจัดตั้งชุมชนเป็นทางการ

ปี พ.ศ.2538 องค์การพัฒนาเอกชนโดย “โครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น” ได้เข้าไปศึกษาและสำรวจข้อมูลจึงได้พาผู้นำของชุมชนหลักเมืองไปศึกษาแลกเปลี่ยนการจัดตั้งชุมชนจากชุมชนมิตรภาพ โดยมียายสาซึ่งเป็นญาติของตระกูลตาสว่างร่วมกับนางทองดำ ประสิทธินอก เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการริเริ่มเรื่องการาจัดตั้งชุมชนโดยการทำเรื่องผ่านทางเทศบาลนครขอนแก่น และมีผู้นำชุมชนมิตรภาพ(นายธราพงษ์ ชัชวาลย์ประเสริฐ) ช่วยผลักดันจนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2539

จากการตั้งถิ่นฐานและการพัฒนาพื้นที่ทางกายภาพทำให้ชุมชนได้รับการปรับปรุงที่อยู่อาศัยค่อนข้างถาวร และชุมชนได้รับการรับรองสถานภาพความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเมื่อปีพ.ศ. 2539 จากเทศบาลนครขอนแก่นทำให้เกิดการรับรองสิทธิความเป็นชุมชน มีสิทธิได้รับการบริการโครงสร้างพื้นฐานจากรัฐรวมทั้งได้รับงบประมาณในการพัฒนาชุมขน แต่การตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ดินที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ซึ่งก็คือที่ดินสาธารณะที่ตกสำรวจและที่ดินของการรถไฟแห่งประเทศไทยทำให้สถานะความมั่นคงในที่อยู่อาศัยมีความล่อแหลมต่อการถูกไล่รื้อ

3. ประเพณีวัฒนธรรมและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน

ก่อนปี พ.ศ. 2538 ชุมชนหลักเมืองยังอาศัยกลุ่มระบบเครือญาติและกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพตามฐานงานอาชีพประเภทต่าง ๆ ยังไม่มีการจัดตั้งกลุ่มที่เป็นทางการหรือการสนับสนุนจากภายนอกใด ๆ ส่วนประกอบของระบบเครือญาติและฐานอาชีพเป็นที่มาของการมีชีวิต

อยู่ร่วมกันของเป็นชุมชนมีกลไกความสัมพันธ์ตามธรรมชาติ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามความใกล้ชิดสนิทสนม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของแต่ละกลุ่ม แต่จะมีความเคารพนับถือความอาวุโสของคนรุ่นบุกเบิกก่อตั้งชุมชนและร่วมกันพัฒนาชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน ขณะเดียวกัน ในชุมชนยังให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประเพณีและการจัดกิจกรรมร่วมกันเป็นประจำทุกปี โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เช่น วันเข้าพรรษา ออกพรรษา สงกรานต์ วันขึ้นปีใหม่และงานเทศกาลต่าง ๆตลอดมา ส่วนใหญ่จะมีความสัมพันธ์งานพิธีที่วัดวุฒารามซึ่งห่างจากชุมชนประมาณ 500 เมตร เป็นศูนย์กลางทางศาสนาหรือการจัดพิธีงานประเพณีต่าง ๆในชุมชน

กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนหลักเมืองตั้งแต่แรกและกลุ่มที่ย้ายเข้ามาอยู่ที่หลัง แบ่งเป็นตระกูลใหญ่ ๆ ได้ 3 ตระกูล ดังนี้

1) กลุ่มตระกูลชื่นชูวงศ์

กลุ่มนี้มีถิ่นฐานเดิมเป็นชาวจังหวัดบุรีรัมย์ ได้ไปทำงานเป็นกรรมกรกับบริษัท รสพ. ที่จังหวัดสุรินทร์ ต่อมาทางบริษัทได้ย้ายหน่วยงานมาอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น นายสงัด ชื่นชูวงศ์ จึงได้ติดตามหัวหน้างานมาอยู่ที่จังหวัดขอนแก่นเมื่อปี พ.ศ. 2500 เป็นกลุ่มคนงานบริษัท รสพ. ที่มีญาติพี่น้องรวมถึงเพื่อนคนงานกรรมกรติดตามมา ต่อมาระยะหลังได้มีการขยายครอบครัวมากขึ้นของรุ่นลูก เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติที่หนาแน่น และมีจำนวนสมาชิกญาติพี่น้องที่อยู่ในชุมชน กว่าร้อยละ 40 ของจำนวนประชากรในชุมชน มีการสืบทอดอาชีพกรรมกรขนถ่ายสินค้าจากรุ่นพ่อสู่รุ่นลูกจนถึงปัจจุบัน ในส่วนของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงยังคงทำงานอาชีพบริการรับจ้างทำความสะอาด รับจ้างซักผ้า และยังขยายอาชีพค้าขายอยู่ที่สถานีรถไฟและเปิดร้านขายของหน้าปากซอยในระยะหลัง

2) กลุ่มตระกูลประสิทธินอก

กลุ่มนี้แต่ก่อนเป็นกลุ่มคนงานซ่อมบำรุงรถไฟ ที่สถานีรถไฟอำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา ทางการรถไฟได้ย้ายหน่วยงานมาประจำที่สถานีรถไฟสถานีรถไฟขอนแก่น โดยพ่อของนายบุญส่ง ประสิทธินอก เป็นพนักงานซ่อมบำรุงรถไฟ ทำให้ตระกูลประสิทธินอกมีความสัมพันธ์กับนายสถานี ทำให้การเข้าถึงและการขยายโอกาสงานอาชีพในสถานีรถไฟได้ง่ายขึ้น เช่น เป็นผู้รับงานขนถ่ายสินค้าจากขบวนรถไฟ และบุกเบิกงานค้าขายที่สถานีรถไฟ รวมถึงการขยายคิวรถสามล้อ และรถสองแถวหน้าสถานีรถไฟ ในระยะหลังยังเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อการทำงานพัฒนาชุมชนคนแรก เมื่อปี พ.ศ.2539 และยังมีบทบาทในการประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชน เพื่อประสานทรัพยากรเข้ามาพัฒนาชุมชนจนถึงปัจจุบัน

3) กลุ่มตาสว่าง

กลุ่มตาสว่างเป็นเจ้าหน้าที่ของการรถไฟมาก่อน อาศัยอยู่ที่บ้านพักพนักงานรถไฟที่อยู่บริเวณที่ตั้งชุมาชนหลักเมือง และเป็นผู้ที่มีบทบาทในการดูแลไม่ให้ผู้คนเข้าไปบุกรุกสร้างบ้านเรือน

ในที่ดินของการรถไฟ เครือญาติตาสว่างตั้งบ้านเรือนอยู่ทิศตะวันออกของชุมชนติดกับถนนศรีจันทร์ อยู่ในที่ดินตกสำรวจซึ่งคนกลุ่มนี้จะไม่ค่อยมีบทบาททางสังคมและพัฒนาชุมชน

นอกจากกลุ่มตระกูลใหญ่ ๆ ดังกล่าว ยังมีกลุ่มชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งย้ายเข้ามาอยู่ระยะหลังช่วงปี พ.ศ.2520 เป็นต้นมา บางส่วนเป็นกลุ่มที่มาจากกรณีการไล่รื้อชุมชนซอย 5 พฤศจิกา และชุมชนตลาดน้อย ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มนี้จะไม่ค่อยแน่นหนามากนัก สาเหตุเพราะต่างมาจากหลายที่ไม่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จะเน้นหนักงานประกอบอาชีพค้าขายเป็นหลัก ในขณะเดียวกันจะมีความสัมพันธ์กับกลุ่มประสิทธินอกมากกว่าตระกูลชื่นชูวงศ์ เนื่องจากความใกล้ชิดและงานอาชีพเดียวกัน จึงมีความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน และการตั้งบ้านเรือนในพื้นที่ใกล้เคียงกัน

ในระยะเริ่มต้นจะเห็นได้ว่าคนที่เข้ามาอยู่ในพื้นที่ชุมชนหลักเมืองคือกรรมกรขนถ่ายสินค้าที่เป็นลูกจ้างหรือคนงานของบริษัท รสพ. และการรถไฟแห่งประเทศไทย คนเหล่านั้นได้มีการพัฒนามาเป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนงานขนถ่ายสินค้าที่มีวิถีชีวิตร่วมกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาจากอดีต เคยผ่านเหตุการณ์ร่วมทุกข์ร่วมสุข และต่อสู้ปัญหาร่วมกันจนเกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชน ดังนั้นพื้นฐานของสมาชิกชุมชนหลักเมือง จึงมีพื้นฐานความสัมพันธ์จากงานอาชีพและได้มีการพัฒนางานอาชีพ และขยายงานอาชีพของตนเองตามสถานการณ์ ความสามารถและตามเงื่อนไขความสัมพันธ์ที่จะเข้าถึงและได้มาซึ่งพื้นที่ในการประกอบอาชีพ รวมถึงการขยายฐานอาชีพสู่ระบบเครือญาติ และพรรคพวกที่สนิทสนมกัน

4. อาชีพนอกระบบและการดิ้นรนต่อสู้

4.1 ลักษณะการประกอบอาชีพ

ชุมชนหลักเมืองได้อาศัยพื้นที่สถานีรถไฟขอนแก่นเป็นพื้นที่ทำมาหากินสืบต่อกันมา เนื่องจากสถานีรถไฟเป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งมีผู้คนสัญจรไปมาและการขนส่งสินค้าซึ่งมีความสัมพันธ์กับงานอาชีพกรรมกร อาชีพค้าขายและงานบริการประเภทต่าง ๆ ความสัมพันธ์ของชุมชนหลักเมืองกับสถานีรถไฟจึงมีความหมายทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมของกลุ่มคนที่เข้ามาประกอบอาชีพในพื้นที่แห่งนี้ ได้มีการพัฒนาอาชีพและขยายฐานอาชีพของตนเองตามเงื่อนไขรวมถึงการรักษาพื้นที่การประกอบอาชีพตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา

จากการสำรวจข้อมูลชุมชนของโครงการวิจัยระยะที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2542 พบว่า คนในชุมชนส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นกรรมกรหรือแรงงานรับจ้างและอาชีพค้าขายมากที่สุด ดูตารางข้างล่างประกอบ

ตารางที่ 1 : อาชีพของสมาชิกในครัวเรือนชุมชนหลักเมือง

ประเภทอาชีพ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่มีอาชีพ	31	24.22
นักเรียน / นักศึกษา	24	18.75
รับจ้าง / กรรมกร	39	30.47
ค้าขาย	32	25.00
ธุรกิจส่วนตัว	1	0.78
อื่น ๆ	1	0.78
รวม	**128**	**100.00**

***ที่มา** : ข้อมูลจากแบบสอบถามสำรวจเมื่อเดือนตุลาคม 2542*

เช่นเดียวกัน จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่ากลุ่มคนที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กับเครือญาติของตน กล่าวคือ ผู้ที่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นกลุ่มเครือญาติของผู้ที่สนิทสนมคุ้นเคยกับกลุ่มตระกูล “ชื่นชูวงศ์” ซึ่งเป็นตระกูลที่อพยพมาจากจังหวัดบุรีรัมย์ และยึดถืออาชีพเป็นกรรมกรรับจ้างที่สถานีรถไฟมาตั้งแต่ต้น คนกลุ่มตระกูล “ชื่นชูวงศ์” นี้มีอยู่เกือบครึ่งหนึ่งของคนในชุมชน ส่วนอีกครึ่งหนึ่งจะกระจายตัวอยู่กับตระกูล “ประสิทธินอก” บ้าง “แซ่โค้ว” บ้าง ซึ่งกลุ่มตระกูลเหล่านี้อพยพมาจาก อำเภอภูเวียง และ อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น โดยเข้ามาอยู่ในเมืองประกอบอาชีพรับจ้างเป็นแม่บ้านตามตึกแถวห้างร้าน และค้าขาย เช่น ขายไก่ ขายโจ๊ก ขายขนม เป็นต้น ส่วนที่ประกอบอาชีพรับจ้างขับรถรับจ้างที่สถานีรถไฟจะอยู่ในกลุ่มของนายแหล่ ประสิทธินอก ซึ่งเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งกลุ่มผู้ขับรถรับจ้างที่สถานรถไฟ

อาชีพส่วนใหญ่ของคนในชุมชนแบ่งได้ 4 ประเภท ดังนี้

1) อาชีพกรรมกรรับจ้าง

มีจำนวน 12 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 21.05 รวมตัวอยู่บริเวณทางเข้าชุมชนด้านทิศใต้ ซึ่งอยู่ติดกับสถานีรถไฟ รับจ้างทั่วไปตามแต่จะมีผู้ว่าส่วนใหญ่เป็นการขนถ่ายสินค้าเป็นอาชีพดั้งเดิมที่เกิดขึ้นพร้อมกับชุมชน กรรมกรรุ่นแรกเป็นกรรมกรแบกฟื้น ไม้หมอนรถไฟ ต่อมามีประเภทสินค้าที่หลากหลายทั้งขาขึ้นและขาล่องที่มากับตู้รถไฟ เช่นข้าวสาร มะพร้าว สินค้าอุปโภค บริโภค อื่น ๆ ทำให้กรรมกรปรับจากการขนฟืนไม้หมอนมาลงสินค้าเป็นด้านหลักและเป็นกรรมกรแบกข้าวสารขึ้นตู้รถไฟและขนถ่ายสินค้าจากขบวนรถไฟสู่รถ รสพ. ขนส่งไปยังจังหวัดต่าง ๆ

การเติบโตและการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจนับแต่ปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมาทำให้เกิดการขยายกิจการของภาคธุรกิจและการบริการรวมถึงธุรกิจการขนส่ง มีปริมาณสินค้าที่มากขึ้นที่ต้องการแรงงานทำให้เกิดการจ้างงานจำนวนมากและส่งผลต่อรายได้ของอาชีพกรรมกรเป็นอย่างดีอย่างต่อเนื่อง ขณะเดียวกันบริษัทเอกชนได้พัฒนาเครื่องมือโดยใช้เครื่องจักรทดแทนแรงงานคน

และการจ้างแรงงานประจำทำให้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มกรรมกร ถ้าหากบริษัทมีงานน้อยทางบริษัทก็ใช้แรงงานประจำของบริษัทเท่านั้น แต่ถ้าหากมางานมากช่วงใดถึงจะมาจ้างแรงงานกรรมกร ซึ่งแรงงานประจำเหล่านั้นเป็นแรงงานจากภาคชนบทที่เข้ามาหางานทำในเมืองเข้าไปเย็นกลับ

ในปี พ.ศ. 2540 ได้เกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจขึ้น เศรษฐกิจเริ่มซบเซาธุรกิจภาคเอกชนได้รับผลกระทบ ธุระกิจเอกชนบางส่วนจึงต้องปิดกิจการ ปริมาณความต้องการขนส่งมีน้อยลงส่งผลกระทบต่อการจ้างงาน บริษัทขนส่งที่เคยมาว่าจ้างเขาก็ใช้แรงานประจำของเขาก่อนยามใดแรงงานไม่พอเขาจึงมาจ้างกรรมกร นอกจากการจ้างงานลดแล้วค่าจ้างยังลดตามด้วยเพราะผู้ประกอบอาชีพกรรมกรมีจำนวนมากทำให้สามารถเลือกและกดราคาได้ส่วนการลงสินค้าที่มาทางรถไฟก็ลดลงเพราะเจ้าหน้าที่การรถไฟมีกรรมกรของเขาเองซึ่งเป็นญาติพี่น้องของเจ้าหน้าที่รถไฟ ซึ่งเป็นการรักษาการจ้างงานไว้ให้ลูกน้องก่อนในที่สุดกรรมกรชุมชนหลักเมืองก็ถูกกีดกันออกจากระบบการจ้างงานเรื่อย ๆทำให้รายได้ในปัจจุบันมีน้อยลง จำเป็นต้องดิ้นรนหารายได้จากทางอื่นเพื่อความอยู่รอด

2) อาชีพค้าขาย

ในชุมชนหลักเมืองมีผู้ทำอาชีพค้าขายจำนวน 33 ครอบครัวคิดเป็นร้อยละ57.90 มีทั้งเปิดร้านขายของชำ ร้านขายอาหาร ภายในชุมชนรวมทั้งการใช้รถเข็น-หาบเร่ ขายอาหารตลาดโต้รุ่งสถานีขนส่ง การประกอบอาชีพค้าขายจะทำในส่วนของกลุ่มแม่บ้าน โดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าหน้าที่การรถไฟกับกรรมกรในยุคเริ่มแรก นำมาสู่การได้มาพื้นที่การประกอบอาชีพ เพื่อบริการแก่ผู้เดินทาง ผู้ใช้แรงงานและประชาชนทั่วไป ผู้เริ่มอาชีพค้าขายคือตระกูลประสิทธินอก พ่อของนายบุญส่ง ประสิทธินอก เป็นเจ้าหน้าที่ซ่อมบำรุงทางรถไฟ นางทองดำ ประสิทธินอก ผู้เป็นภรรยาของนายบุญส่งจึงได้มีช่องทางในการขยายอาชีพค้าขายที่สถานีรถไฟ หลังจากนั้นนางทองดำ ได้ชักชวนเพื่อนบ้านเข้าไปประกอบอาชีพด้วยกัน ซึ่งเป็นการขยายฐานอาชีพของชุมชนคือก่อให้เกิดรายได้

ระยะแรกของอาชีพค้าขาย มีแม่ค้าไม่มาก ประเภทสินค้ามีไม่กี่ชนิด เช่น น้ำดื่ม นม ข้าวห่ออาหารส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเป็นผู้ประกอบการเองโดยซื้อวัตถุดิบมาจากตลาด มีการพัฒนารูปแบบสินค้าอยู่ตลอดเวลา มีการประเมินว่าสินค้าประเภทไหนขายได้-ไม่ได้ นอกจากนี้ยังมีการจัดระเบียบสินค้าเพื่อขายเช่นยายทองขายผลไม้ เจ้าอื่นต้องขายขนม ขายน้ำ ฯลฯ เพื่อไม่ให้ซ้ำกัน แต่ในการขายสินค้านั้น ต้องเอาใจนายสถานี ต้องมีการดูแลความสะอาด ตกเย็นต้องมีการเก็บขยะเป็นต้น บางคนเช่นยายทองขายไปขายมาก็มีความสนิทสนมกับเจ้าหน้าที่การรถไฟ เขาก็ให้รับผิดชอบโดยไปนั่งอยู่หน้าส้วมเพื่อเก็บเงินค่าใช้บริการส้วม พอเก็บไปเก็บมาทางสถานีรถไฟไม่อยากรับภาระดูแลจัดการก็ถามยายทองว่าจะเช้งไหม จะให้เช่าเดือนละเท่านั้นเท่านี้ เช่น เช่าเดือนละ 2,000 บาท ถ้าเก็บได้มากกว่านี้ยายทองก็เอาไป ดังนี้เป็นต้น

ต่อมาระยะหลังสินค้าสำเร็จรูปในตลาดมีมากขึ้นและผู้บริโภคเองก็มีค่านิยมบริโภคอาหารสำเร็จรูปและง่ายต่อการจัดการของผู้ค้าขาย อาชีพขายของที่สถานีรถไฟ ก็ต้องรับของสำเร็จรูปมา

ขาย เพราะคนเดินทางไม่เชื่อมั่นในเรื่องความสะอาด ชาวบ้านจึงมีความจำเป็นต้องปรับตัวให้สอดคล้อง นอกจากนี้การค้าขายยังต้องให้สัมพันธ์กับฤดูกาล-เทศกาลต่าง ๆ ที่ผู้คนมีการเดินทางกลับมาเยี่ยมบ้าน ชาวบ้านจะรอจังหวะที่มีเทศกาลโดยชาวบ้านจะเตรียมทั้งเรื่องเงินกู้ พวกจ่ายดอกก็จะคึกคัก เพราะช่วงปีใหม่ต้องมีการซื้อแอปเปิลมาตุนไว้อย่างต่ำ 20 ลัง ถ้าไม่ตุนไว้จะต้องมีการแย่งสินค้ากันในตลาดและอาจไม่สามารถแย่งผลไม้ได้ทัน เมื่อต้องซื้อเป็นปริมาณมาก ๆ ก็ต้องไปกู้เงินเขามาซื้อ โดยอาศัยเงินกู้นอกระบบอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 20 บาทต่อเดือน ซึ่งเป็นของนายทุนเงินกู้จากภายนอก โดยอาศัยเครดิตของคนที่เคยกู้มาก่อนเป็นผู้คำประกันให้ ซึ่งเป็นรูปแบบการพึ่งพากันภายในกลุ่มอีกรูปแบบหนึ่งด้วย

ในช่วงเศรษฐกิจเจริญเติบโตเต็มที่ ได้ส่งผลให้อาชีพค้าขายมีรายได้ค่อนข้างดี มีเงินทุนหมุนเวียนอย่างคล่องตัวและมีรายได้อย่างต่อเนื่องสูงถึงวันละ 200-300 บาทต่อวัน ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชุมชนดีขึ้น มีการปรับปรุงที่อยู่อาศัยและซื้อสินค้าเครื่องอำนวยความสะดวกสำหรับครอบครัว ระยะหลังเริ่มมีบุคคลภายนอกที่มีเงินทุนและความสัมพันธ์อันดีกับสถานีรถไฟสนใจพื้นที่สถานีรถไฟเพื่อประกอบธุรกิจการค้ายขาย เพราะเห็นว่าเป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์กลาง มีคนเดินทางรถไฟตลอดทั้งวัน ประกอบกับทางสถานีต้องการจัดสรรพื้นที่ให้เป็นระเบียบ เพื่ออำนวยความสะดวกของผู้มาใช้บริการซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อทางการรถไฟด้วย จึงทำให้เกิดการเบียดขับแม่ค้าที่ค้าขายอยู่เดิมต้องสูญเสียพื้นที่ทำมาหากินไป

การจัดระบบใหม่ในสถานีรถไฟ จากที่เคยให้พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยค้าขายโดยตรงไปเป็นการเปิดเช้งร้านแทน ทำให้ผู้มีอาชีพค้าขายจากชุมชนหลักเมืองได้รับความเดือดร้อนเพราะไม่สามารถมีเงินก้อนไปแข่งขันเช้งร้านได้ โดยคนที่ไปเช้งก็เป็นเจ้าหน้าที่ของการรถไฟนั่นเอง ทางรถไฟอ้างว่าเป็นระเบียบสถานีรถไฟต้องจัดปรับให้ดี ไม่เกะกะ ไม่วิ่งขายของ แต่ชาวบ้านก็ไม่แน่ใจว่าเป็นระเบียบของการรถไฟจริงหรือไม่ ในการให้คนมาเช้งต้องเสียค่าเช่าเดือนละ 30,000 บาทรวมห้องน้ำ(เก็บเงินค่าใช้บริการ) คนที่เคยขายเร่ก็สามารถขายได้แต่ต้องไปเอาของจากร้านที่เช้งได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างที่มารับของจากร้านไปช่วยขายรวมถึงข้าว น้ำ ขนม

ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนหลักเมืองไม่ได้เข้าไปขายที่สถานีรถไฟ มา 2 ปีแล้ว พวกแม่ค้าก็ไปออกรถเข็นขายอาหาร โดยวางขายตามปากซอย เช่น ขายกาแฟโบราณ กล้วยแขก ชาวบ้านถูกรุกพื้นที่ทำมาหากินก็ต้องดิ้นรนหาที่ทำมาหาหากินใหม่ไปเรื่อย ๆ

จากสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในช่วงเกิดภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ หลังปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่อผู้ประกอบอาชีพค้าขายและอาชีพอื่น ๆ บริเวณรอบพื้นที่สถานีรถไฟถูกประมูลให้เอกชนมาประกอบการค้า กำลังซื้อของผู้เดินทางมีน้อยลง ต้นทุนการประกอบอาชีพมีสูงขึ้น ผู้ประกอบอาชีพค้าขายมีจำนวนมากทำให้กลุ่มอาชีพค้าขายจำเป็นต้องหาช่องทางใหม่ โดยออกรถเข็นหาพื้นที่สาธารณะทำการค้าขาย การลงทุนต้องประสบปัญหาความเสี่ยงต่อการขาดทุนทำให้เกิดภาวะหนี้สินมากยิ่งขึ้น ครั้นชาวบ้านจะไปใช้พื้นที่สาธารณะที่ทางเทศบาลจัดไว้ให้จะต้องมี

เงินทุนไปเช่าในราคาสูง รวมถึงค่าใช้จ่ายอื่นๆ ที่ต้องลงทุน หรือพื้นที่สาธารณะอื่นไม่สามารถวางขายของอย่างเสรีได้เพราะเป็นระเบียบของเมืองและเป็นความเข้มงวดของเทศกิจที่ไม่อนุญาตให้ประชาชนใช้พื้นที่สาธารณะประกอบการค้าขายได้ จนปัจจุบันสถานการณ์ของการประกอบอาชีพยังไม่ดีขึ้น จำเป็นจะต้องประคับประคองตนเอง ประกันความเสี่ยง ในขณะเดียวกันก็มีความพยามยามที่จะหาช่องทางปรับเปลี่ยนอาชีพหรือรอโอกาสช่วงหน้างานเทศกาล ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่เป็นผลดีต่อการลงทุนค้าขาย ปัจจุบันภายในกลุ่มมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนต่างๆ เพื่อสนับสนุนการแก้ไขปัญหาในภาวะวิกฤต ทำให้ไม่ต้องพึ่งพิงเงินกู้นอกระบบอีกต่อไป

3) อาชีพขับรถรับจ้าง

อาชีพนี้มีจำนวน 7 ครอบครัวคิดเป็นร้อยละ 12.28 ได้แก่รถสามล้อเครื่อง รถปิ๊กอัพ เป็นรถรับจ้างเหมามีคิวจอดประจำที่สถานีรถไฟ สถานีขนส่ง โรงพยาบาลขอนแก่น ในแต่ละสถานที่ต้องมีการจ่ายค่าคิว เช่น บริเวณหน้าสถานีรถไฟมีรถอยู่ในคิวทั้งหมด 21 คัน ทุกคันจะต้องจ่ายค่าคิวคันละ 50 บาท/เดือน เพื่อนำเข้ากองทุนกลาง ปัจจุบันคิวที่หน้าสถานีรถไฟมีการซื้อขายกันคันละ 15,000 บาท หากใครขายคิวให้กับคนอื่นต้องจ่ายกองทุนกลาง 1,500 บาท ซึ่งเป็นข้อตกลงภายในกลุ่ม โดยมีผู้รับผิดชอบในการจัดการจากการมอบหมายของสมาชิก

อาชีพนี้เป็นอาชีพที่เกิดจากการปรับเปลี่ยนอาชีพของกรรมกร เพื่อบริการผู้โดยสารระหว่างสถานีรถไฟสู่จุดหมายปลายทางของผู้เดินทาง ผู้ที่มีบทบาทริเริ่มคือ นายบุญส่ง ประสิทธินอก ซึ่งเป็นสามีของนางทองดำ แต่ก่อนเป็นกรรมกรต่อมาระยะหลังอาชีพกรรมกรมีงานน้อยลง ประกอบกับอายุเริ่มมากขึ้นไม่สามารถจะทำอาชีพกรรมกรได้ จึงหันมายึดอาชีพขับรถรับจ้างบริการ โดยไปติดต่อขอใช้พื้นที่หน้าสถานีรถไฟจากนายสถานีที่มีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาตลอด และนายบุญส่งเองเป็นผู้จัดการผลประโยชน์ โดยเก็บค่าคิวจากรถที่มาจอดรับผู้โดยสาร นำเงินไปพัฒนาสถานี เช่น ซื้อไม้กวาด ถังขยะ โทรทัศน์ ปรับปรุงสภาพแวดล้อมภายในสถานี เป็นต้น

ผู้ประกอบอาชีพรถรับจ้างมีส่วนประกอบมาจากหลายชุมชน เช่น ชุมชนหลักเมือง ชุมชนมิตรภาพ ชุมชนหนองวัด ชุมชนศรีฐานและจากชุมชนอื่นๆ พื้นที่มีคนชุมชนในแต่ละแห่ง เช่น ตลาดสด บ.ข.ส. สถานีรถไฟ โรงพยาบาล เป็นต้น สถานที่ดังกล่าวจะมีการเก็บผลประโยชน์โดยการจัดคิว แต่ละคิวจะมีระบบการจัดเก็บและราคาที่แตกต่างกัน การเข้าถึงและได้มาซึ่งคิวจะต้องมีเส้นสาย ความสัมพันธ์กับคนภายในรับรองสถานะซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติกันมา

กลุ่มผู้ประกอบอาชีพขับรถรับจ้างค่อนข้างจะมีระบบการบริหารจัดการที่ดี มีข้อตกลงร่วมกัน ภายในกลุ่มและมีการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม ทำให้กลุ่มเกิดพลังในการปกป้องผลประโยชน์ทำให้ยังคงสถานะของกลุ่มและการดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง แต่กลุ่มเองยังประสบปัญหาอันมีผลจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ เช่น ถ้าเศรษฐกิจตกต่ำจะมีผู้คนเดินทางไปมาน้อยลง ทำให้ผู้ใช้บริการมีน้อย ระยะหลังค่าน้ำมัน ค่าแก๊สราคาสูงขึ้น ถ้าจะไปเพิ่มค่าโดยสารจะทำให้ผู้โดยสารเดือนร้อน ไม่กล้าใช้บริการ ขณะเดียวกันรถบริการมีหลากหลายประเภท และมี

จำนวนมากทำให้ส่วนแบ่งของรายได้ของผู้ประกอบอาชีพมีหลายส่วน และยังต้องเสียค่าคิวและในพื้นที่เขตเมืองมีคิวรถจำนวนมาก แต่ละคิวได้ขยายจำนวนคิวเพิ่มขึ้น เพื่อผลประโยชน์ของการเก็บค่าคิว

4) อาชีพรับจ้างซักรีด-งานบริการ

มีจำนวน 5 ครอบครัว คิดเป็นร้อยละ 8.77 อาชีพนี้จะทำให้กลุ่มของแม่บ้านของตระกูลชื่นชูวงศ์ ในส่วนของผู้ชายจะประกอบอาชีพกรรมกร ผู้หญิงจะรับซักรีดผ้าบริการขาประจำตามห้างร้านใกล้ชุมชน โดยคิดค่าบริการเป็นรายคนต่อเดือน เช่น 200 บาท/เดือน ซึ่งจะทำเฉพาะส่วนของลูกค้าประจำที่บริการกันมายาวนาน แต่ก่อนจะใช้วิธีซักด้วยมือจะต้องใช้ระยะเวลานานจึงจะเสร็จ ในบางครั้งโดยเฉพาะหน้าฝนจะมีปัญหาผ้าแห้งไม่ทัน จึงจำเป็นที่จะต้องพัฒนาระบบการซักใหม่ มาเป็นการใช้เครื่องซักผ้าทำให้การบริการเร็วขึ้น มีประสิทธิภาพมากขึ้น ขณะที่ซักผ้าอยู่ก็ยังมีเวลาไปทำอย่างอื่นได้อีก แต่จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายมากขึ้น เช่น ค่าซื้อเครื่องซักผ้า ค่าไฟฟ้า(เฉลี่ยเดือนละ 900 บาทต่อครอบครัว) แต่ก่อนไม่ได้เสียค่าไฟ เสียเฉพาะค่าน้ำ ทำให้รายได้ลดลงแต่ก็จำเป็น อาศัยพ่อบ้านหารายได้จากทางอื่นมาช่วย อาชีพซักผ้ามีช่องทางการประกอบอาชีพอีกมากมาย นอกจากจะรับซักให้ลูกค้าประจำแล้วยังต้องไปรับงานซักผ้าจากภายนอกมาเพิ่มเติมเพื่อให้คุ้มค่ากับรายจ่ายต้นทุนที่ลงไปแต่ต้องรับผิดชอบมากกว่าเดิม

4.2 ปัญหาเศรษฐกิจนอกระบบที่ถูกเบียดขับและการดิ้นรนต่อสู้

แต่เดิมชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนของกรรมกรโรงสี และลูกจ้างการรถไฟที่มีอาชีพแรงงานขนถ่ายสินค้า โดยมีสถานีรถไฟเป็นศูนย์กลางคมนาคมขนส่งรวมถึงการขยายอาชีพอื่นๆ อีกมากมาย การศึกษากลุ่มอาชีพของชุมชนหลักเมืองจะเห็นพัฒนาการของงานอาชีพที่มีความสัมพันธ์กับสถานีรถไฟและเชื่อมกับการขนส่ง การบริการ ตลอดจนการขยายฐานอาชีพที่พึ่งพาอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มคน รวมถึงพัฒนาการของงานอาชีพตลอดระยะเวลา บทบาทของการรถไฟต่อระบบขนส่งที่ลดบทบาทความสำคัญลงก็จะส่งผลต่ออาชีพของคนชุมชนเมืองด้วย การปรับเปลี่ยนอาชีพ และการแสวงหาช่องทางการทำอาชีพใหม่ก็เกิดขึ้น โดยอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์เป็นฐานนำไปสู่การเข้าถึงอาชีพใหม่

จากข้อมูลที่ได้ศึกษามา จะเห็นว่าอาชีพกรรมกรมีความสำคัญกับระบบขนส่งและการพัฒนาเศรษฐกิจอยู่ตลอดเวลา ช่วงแรกจากปี พ.ศ. 2500-2516 แรงงานกรรมกรจะอยู่ภายใต้การจ้างงานของการรถไฟแห่งประเทศไทย กับ บริษัท รสพ .ที่ทำหน้าที่รับช่วงการขนส่งเป็นการผูกขาดงานขนส่งสินค้าแพราะยังไม่มีการขนส่งทางรถยนต์ หรือการขนส่งภาคเอกชนหลักจากปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมาถนนมิตรภาพสร้างเสร็จได้เกิดระบบการขนส่งทางรถยนต์โดยภาคเอกชนมีบทบาทเป็นเจ้าของ และพัฒนาระบบการขนส่งเพื่อรองรับการขนส่งพืชผลการเกษตรเพื่อการส่งออก ความสำคัญของการขนส่งโดยรถไฟได้ลดบทบาทลงเรื่อย ๆ พร้อมกับการขยายที่ตั้งของ

บริษัทภาคเอกชน ส่งผลกระทบต่อระบบการขนส่ง ซึ่งนำมาสู่การยกเลิกการรับช่วงการขนส่งระหว่างการรถไฟกับบริษัท รสพ. ทำให้เกิดการปลดคนงานซึ่งเป็นกรรมกรขนถ่ายจำนวน 64 คน เมื่อ ปี พ.ศ.2516 และได้มีการปรับเปลี่ยนระบบการจ้างงานของกรรมกรใหม่จากการจ้างงานประจำเป็นการจ้างเหมา ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการจ้างงาน บริษัทได้ยกเลิกการรับช่วงงานขนส่งจากการรถไฟ และปลดคนงานที่เป็นลูกจ้างประจำออกทำให้เกิดการเปลี่ยนสภาพจากแรงงานประจำหรือ “แรงงานในระบบ” กลายเป็นแรงงานตามยะถากรรมหรือ “แรงงานนอกระบบ” คือเข้าสู่การจ้างงานแบบใหม่ซึ่งมีลักษณะเป็น “งานเหมา แบบกรรมกรเสรี”[1] อย่างไรก็ตาม การที่ภาคเอกชนก็เริ่มมีการพัฒนาการขนส่งของตนเอง ทำให้แรงงานในระบบที่ถูกปลดออกยังคงมีช่องทางใหม่ในการรับจ้างขายแรงงานมากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็ยังรับงานขนถ่ายสินค้ากับการรถไฟอยู่ส่วนหนึ่งซึ่งเป็นงานเหมาขึ้น-ลงสินค้าเป็นตู้ นี่คือจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญของกลุ่มอาชีพกรรมกรและการเปลี่ยนแปลงระบบการจ้างงาน

ต่อมาเมื่อภาคธุรกิจเอกชนได้พัฒนาระบบการขนส่งของตนเองขึ้นได้ส่งผลกระทบต่อระบบธุรกิจการขนส่งมากขึ้น ทำให้บทบาทการขนส่งโดยรถไฟลดลงเรื่อย ๆ การจ้างงานในภาคเอกชนมีมากขึ้นจนในที่สุดภาคเอกชนได้คุมการขนส่งเองเป็นส่วนใหญ่ เกิดการจ้างงานในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการกำหนดของภาคเอกชน ดังนั้นแรงงานส่วนใหญ่จึงกลายเป็นแรงงานนอกระบบที่อยู่ภายใต้การกำกับและภายใต้เงื่อนไขของภาคธุรกิจเอกชน

ส่วนของการรถไฟยังคงมีการจ้างงานกันอยู่อย่างต่อเนื่องแม้ว่างานจะลดลงก็ตาม แต่เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานของการรถไฟคนใหม่ ๆ มาแทนที่คนเก่าทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกรกับเจ้าหน้าที่รถไฟมีช่องว่างห่างจากกันเรื่อย ๆ ทำให้โอกาสการเข้าถึงการจ้างงานและการรักษาฐานอาชีพมีอันต้องประสบกับปัญหา ต่อมาระยะหลังกลุ่มกรรมกรชุมชนหลักเมือง ไม่ค่อยได้รับงานรับเหมาขึ้นลงสินค้ากับการรถไฟเพราะเจ้าหน้าที่การรถไฟเอาญาติพี่น้องของตนเข้ามารับงานแทน ทำให้กลุ่มกรรมกรกลุ่มเดิมที่เคยทำงานแต่ก่อนได้ถูกเบียดขับออกจากพื้นที่การจ้างงาน

การหาทางออกในการรวมตัวกันของกลุ่มกรรมกรเพื่อแก้ปัญหายังไม่เกิดเป็นกลุ่มที่ชัดเจน เป็นเพียงการรวมตัวกันบนพื้นฐานที่ต้องการแสวงหาช่องทางการหางาน เพื่อหล่อเลี้ยงกลุ่มของตนเองหรือการรวมตัวกันตามธรรมชาติในระบบเครือญาติที่สืบต่ออาชีพ ซึ่งมีระบบการจัดการภายในเพื่อตอบสนองความต้องการเฉพาะกลุ่ม ภายใต้การเปลี่ยนแปลงและเงื่อนไขการจ้างงานในระบบใหม่ ก่อให้เกิดกลุ่มกรรมกรเสรีที่รวมตัวกันเป็นสามกลุ่มคือ **กลุ่มหัวหน้าสถานีรถไฟ กลุ่มศาลเจ้าหลักเมือง และกลุ่มชุมชนหลักเมือง** แต่ละกลุ่มจะรับงานตามแต่จะมีคนว่าจ้างและมี

[1] “กรรมกรเสรี” ชาวบ้านหมายถึงการไม่ได้เป็นลูกจ้างประจำ แต่กลายเป็นแรงงานอิสระหารับจ้างเอาเอง วันไหนมีงานมากก็ทำได้มาก เช่นบางครั้งมีรถขนส่งมาถึงตอนกลางคืน กรรมกรเสรีก็จะไปตกลงราคารับเหมาขนของลงเป็นต้น ชาวบ้านก็ยอมรับว่าเป็นระบบที่ดี ได้ทำงานเต็มที่ถึงแม้ว่าจะไม่มั่นคงก็ตาม

หัวหน้าของแต่ละกลุ่มทำหน้าที่ติดต่อหางานให้กับกลุ่มของตน ถ้าหากงานมีมากจะมีการขอแรงงานจากกลุ่มอื่น ๆมาหนุนช่วยกันและมีการติดต่อประสานงานช่วยเหลือกันแล้วแต่สถานการณ์ ยังไม่มีระบบการจัดตั้งและประสานเป็นเครือข่ายของกลุ่มแรงงานนอกระบบเพื่อปกป้องสิทธิประโยชน์ รวมถึงการเข้าถึงแหล่งข้อมูลงานใหม่ ๆ และการรู้เท่าทันสถานการณ์ของเปลี่ยนแปลง

กล่าวโดยสรุป การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ-สังคมนับได้ว่าเป็นตัวแปรที่ทำให้งานอาชีพของชุมชนได้รับผลกระทบอยู่ตลอดเวลา ถ้าเศรษฐกิจของเมืองมีการเจริญเติบโตก็ส่งผลดีต่ออาชีพของคนในชุมชน แต่ถ้าหากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจเกิดขึ้น ก็จะส่งผลกระทบต่อชุมชน เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาวะวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นนับแต่ปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่งผลให้การประกอบอาชีพของคนในชุมชนหลักเมืองประสบปัญหามากขึ้นเรื่อย ๆ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการถูกเบียดขับจากภาคเศรษฐกิจที่เป็นทางการอยู่ตลอดเวลา จากการศึกษาวิจัยในช่วงระยะที่ 2 ของโครงการฯ นักวิจัยพบว่า นอกจากผลกระทบจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจแล้ว ยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่เป็นอุปสรรคต่อการประกอบอาชีพของชุมชนหลักเมืองคือ

1. การถูกเบียดขับของอาชีพที่เป็นทางการ ดังกรณีของอาชีพค้าขายและกรรมกรขนถ่ายสินค้าของการรถไฟ โดยการอนุญาตให้ภาคเอกชนเข้ามาประมูลพื้นที่ขายของ ทำให้ชาวบ้านที่ประกอบอาชีพอยู่เดิม ต้องสูญเสียพื้นที่ทำมาหากิน หรือถ้าจะทำอาชีพในพื้นที่เดิมจะต้องเสียค่าที่วันละ 30 บาทให้กับผู้ประมูล

2. ระเบียบของเมืองได้จำกัดพื้นที่ห้ามบุคคลทำการประกอบอาชีพในที่สาธารณะ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสะอาดของเมือง หรือถ้าต้องการพื้นที่ที่เทศบาลจัดสรรให้จะต้องเสียค่า “เซ้ง” ในอัตราที่มีราคาสูง หรือไม่สามารถที่จะเข้าถึงหรือได้มาซึ่งพื้นที่ในการประกอบอาชีพ เช่น พื้นที่ตลาดสด ตลาดโต้รุ่ง ถ้าหากเป็นรถตุ๊กตุ๊กหรือรถสองแถวจะต้องมีการซื้อคิวในราคาที่สูง เพราะพื้นที่ทุกตารางเมตรล้วนแล้วแต่มีเจ้าของ มีผู้จัดการผลประโยชน์แทบทั้งสิ้น ไม่มีที่ว่างสำหรับคนจนเพื่อการประกอบอาชีพ

3. ทักษะงานอาชีพขาดการยกระดับ เพื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มผู้บริโภคหรือระบบการแข่งขันทางการค้าที่มีผู้ประกอบอาชีพจำนวนมากและสินค้าหลากหลายขึ้นทำให้ผู้บริโภคมีทางเลือกมากขึ้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดของชุมชนในการลงทุนหรือเงินทุนพัฒนาอาชีพ

4. ถ้าต้องการการลงทุนจะต้องอาศัยการยืมเงินกู้นอกระบบ ในอัตราดอกเบี้ยที่สูง และยังต้องเสี่ยงต่อการลงทุน เป็นต้นทุนแห่งการก่อเกิดหนี้สิน

จากสถานการณ์ปัญหาทั้งหมดดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนชุมชนทั้งปัญหารายได้ชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว การหาทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาทั้งเฉพาะหน้าและระยะยาวโดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชน โดยการทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ เงื่อนไข องค์ประกอบ

ต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดปัญหา สาเหตุของปัญหาตลอดจนจุดแข็ง-จุดอ่อนของชุมชน อันจะนำมาสู่การกำหนดแนวทางและแผนการแก้ปัญหาร่วมกันในอนาคต

ตัวอย่างกรณีชุมชนหลักเมือง

การดิ้นรนหาเลี้ยงชีพเพื่อความอยู่รอดของคนในชุมชน

อาชีพหลักของชาวชุมชนหลักเมืองที่ทำมานานแล้วคือ อาชีพกรรมกรรับจ้างแบกหาม รับจ้างทั่วไปไม่มีสังกัดเป็นอาชีพดั้งเดิมตั้งแต่รุ่นปู่ที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับการเกิดชุมชน เช่น โยนฟืนตู้รถไฟ แบกข้าวสาร ขนมะพร้าวลงจากตู้รถไฟ แม้กระทั่งแบกเงินจากตู้รถไฟไปสำนักงานธนาคารแห่งประเทศไทย สมัยก่อนรถขนสินค้าของบริษัทเอกชนยังมีน้อย มีแต่ขององค์การ ร.ส.พ. เมื่อกิจการขนส่งขยายตัว ก็มีงานกรรมกรแบกหามเพิ่มขยายขึ้นมากมาย กรรมกรรับจ้างก็มีงานทำเต็มที่จนแทบรับไม่ไหว กรรมกรด้วยกันก็มีการช่วยเหลือกัน ร่วมงานกันอย่างเสมอภาค การรับงานก็ไปด้วยกัน เหมางานด้วยกัน โดยมีตัวแทนของกลุ่มเป็นคนตีราคาหรือคอยพูดคุยกับเถ้าแก่ผู้มาว่าจ้าง ซึ่งจะใช้คนที่มีการศึกษามากกว่าคนอื่นมาทำหน้าที่ดังกล่าว เพราะคนอื่น ๆ ไม่ถนัดในการเจรจา มีแต่พูดแบบขวานผ่าซาก

ปัจจุบัน งานลดลงมากกว่าครึ่ง เคยโกยหินทรายลงจากรถกระบะ 10 ล้อ พอได้เงินค่าแรงเขาก็เปลี่ยนเป็นใช้รถดัมพ์แทน เถ้าแก่ก็ใช้แต่ลูกน้องหรือคนงานที่จ้างประจำเป็นรายเดือนของตน เพราะงานลดลงก็ต้องใช้คนงานประจำของตนเองก่อน ยามใดที่ลูกน้องเขากลับบ้านไปทำนาเกี่ยวข้าว เถ้าแก่จึงจะมาจ้างพวกกรรมกรรับจ้างเหล่านี้ เมื่อลูกน้องเขากลับมา พวกนี้ก็ถอยออกมาเป็นฝ่ายตั้งรับคือรอให้เขามาจ้างวานอย่างเดียวโดยไม่มีสิทธิ์กำหนดอะไรได้เอง นอกจากงานลดลงแล้ว ค่าจ้างที่เคยได้ทีละ 100 บาท ก็ลดลงเหลือ 70 บาท บ้าง 60 บาทบ้าง ต่ำลงเรื่อย ๆ ยิ่งในภาวะเศรษฐกิจเสื่อมทรุด เงินบาทลอยตัว ยิ่งทำให้รายได้ลดลง บางอาทิตย์ทั้งอาทิตย์มีรายได้แค่ 50 บาทเท่านั้น ก็ได้อาศัยหาหอย เก็บผักบุ้ง เข้าไปขอมะละกอในตลาดมาตำกินพอประทังชีวิตไปวัน ๆ

ครั้นจะหันไปทำอาชีพอื่นก็ไม่รู้จะทำอะไร ความรู้ก็ไม่มี เป็นแต่กรรมกรผู้ใช้แรงงานจะไปทำการค้าก็ไม่มีทุน ถ้าไปกู้เงิน ก็ต้องเสียดอกเบี้ยรายวัน ไม่ว่าจะขายได้หรือไม่ได้ ก็ต้องจ่ายหนี้ ครั้นจะไปหางานขนถ่ายสินค้าที่สถานีรถไฟ งานก็น้อยลง เจ้าหน้าที่รถไฟก็เอาญาติพี่น้องของตนมาทำงานอยู่แล้ว บางครอบครัวมีลูก 3 คน ลูกก็ต้องออกจากโรงเรียนเพราะไม่มีเงินส่ง เมียรับจ้างสานอวนอยู่กับบ้าน ได้ค่าจ้างต่างละ 3 -4 บาท วันหนึ่ง ๆ ก็ได้ 15 -20 บาท พอเป็นค่ากับข้าว สามีออกเก็บขยะ เคยไปติดโรคฉี่หนู ต้องเข้าโรงพยาบาลเกือบตาย จนต้องเลิกหันมาเผาถ่านบ้าง เลี้ยงไก่บ้าง บางครอบครัวเป็นแค็ดดี้ที่สนามกอล์ฟรถไฟ ที่นอนที่บ้านไม่พอก็เอาผ้ายางไปนอนอยู่ข้างสนามกอล์ฟ 3 วันได้แบกที ได้ค่าแรงรอบละ 50 บาท ทางสนามหักไป 10 บาท วัน ๆ หนึ่งได้แบกอย่างมากก็รอบเดียว ค่าทิปก็ได้น้อย นักกอล์ฟบางคนก็ไม่ใช้แค็ดดี้เลย จำนวนแค็ดดี้มีมาก คนตีกอล์ฟมีน้อย วันหยุดคนรวยก็จะออกไปตีที่สนามต่างจังหวัดมากกว่า

นับวันงานยิ่งหายากขึ้นทุกวัน ที่หาได้ก็ช่วงเทศกาลงานบุญต่าง ๆ บ้าง เช่น งานลอยกระทง ก็ไปหาเก็บเงินจากกระทงที่เขาลอย บางทีคนก็จ้าง 20 บาทให้เอากระทงไปลอยกลางสระ ตอนเช้าก็ไปติดต่อขอเป็นผู้เก็บสิ่งปฏิกูลในสระของมหาวิทยาลัย เขาก็จ้างให้เก็บ แต่เดี๋ยวนี้คนใช้กระทงที่ทำจากใบตองต้นกล้วยมากกว่าโฟมและกระดาษ จึงไม่ค่อยมีรายได้ในการเก็บอีก งานวันเช็งเม้ง ก็ไปโบกรถให้เขาก็ได้เงินบ้างได้อาหารที่เขาเอามาไหว้เจ้า งานเทศกาลไหม ก็ไปหารับจ้างกางเต็นท์ ทำร้าน แต่ทุกวันนี้เขาก็มีคนรับเหมาทำของเขาเองแล้ว ครั้นจะไปจองที่ขายอาหาร ค่าเช่าก็แพงมาก มีบริษัทห้างร้านหรือหน่วยงานอื่น ๆ มาประมูลไปหมดแล้ว

สภาพเช่นนี้ มีแต่จะแย่ลงทุกที ไม่เห็นมีช่องทางที่จะทำอะไรให้ดีกว่านี้ได้ พวกคนงานในชุมชน

ประมาณ 15 คน วัน ๆ หนึ่งก็จะนั่งอยู่ตามร่มไม้ บริเวณ ใกล้สถานีรถไฟ รอว่าจะมีใครมาเรียกใช้จ้างวานให้ไปแบกหาม ทำงานต่าง ๆ บางครั้งก็มีผู้ว่าราชการจังหวัด และหน่วยงานทหารมาจ้างบ้าง บางครั้งเมื่อมีการจับของเถื่อนได้ พวกตำรวจก็จะมาจ้างไปขนของบ้าง แต่ถ้ากรรมกรตีกัน ตำรวจจะไม่มา เพราะรู้ว่าเป็นพวกเดียวกันไม่มีปัญหา บางทีเมื่อทางโรงพยาบาลต้องการเลือดเร่งด่วน ก็จะมาของเลือดจากกรรมกรเหล่านี้ บางครั้งไม่มีรายได้จริง ๆ ไม่รู้จะทำอะไร พวกเขาก็พากันไปขายเลือดพอได้เงินมาครั้งละ 300 – 500 บาท เพื่อประทังชีวิตให้อยู่รอดเป็นกรรมกรอิสระไร้สังกัด ไร้รายได้ แต่ยังคงมีเรี่ยวแรงพอที่จะรอรับใช้งานของคนที่ต้องการแรงงานราคาถูกเหล่านี้ เพื่อไปสร้างความเจริญมั่งคั่งของตนเองและบ้านเมืองต่อไป

5. ผู้นำชุมชนและบทบาทบนความขัดแย้ง

หลังจากที่ชุมชนหลักเมืองได้รับรองสถานะความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2539 จึงได้เปิดให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชนขึ้นโดยมีผู้สมัครรับเลือก 2 คน คือ นางทองดำ ประสิทธินอก และนายสุรชาติ จาดเสน ผลการเลือกตั้งปรากฏว่านางทองดำได้รับเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนแรก และได้มีการคัดเลือกคณะกรรมการเพื่อบริหารงานชุมชนตามโครงสร้างการปกครองส่วนท้องถิ่น ทำให้ชุมชนหลักเมืองมีความสัมพันธ์กับทางเทศบาล และขึ้นต่อแนวคิด-นโยบายที่เป็นแบบแผนและซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ชุมชนต้องมีการปรับตัวภายใน และมีโครงสร้างการบริหารบทบาทหน้าที่มากขึ้น ซึ่งจุดเปลี่ยนที่สำคัญของชุมชนหลังจากที่นางทองดำ ประสิทธินอก ได้ทำหน้าที่ประธานชุมชนมาระยะหนึ่งจึงมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์จากสมาชิกในชุมชน โดยนายสุระ ชื่นชูวงศ์ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญของตระกูลชื่นชูวงศ์ กล่าวหาว่านางทองดำเป็นผู้หญิงบทบาทการเป็นประธานไม่เด่นชัด ติดต่อประสานงานกับองค์กรภายนอกได้ไม่เก่ง ทำให้นางทองดำต้องปรับตัวหาผู้ช่วยที่มีความรู้ความสามารถเข้ามาช่วยงาน โดยได้ชักชวนให้นายชาญชัย เพ็ญคำ มาทำหน้าที่ประสานงานระหว่างชุมชนกับภายนอกและมีบทบาทในการบริหารงาน ทำให้บทบาทของนายชาญชัยโดดเด่นมากขึ้นในที่สุดนางทองดำได้สนับสนุนให้นายชาญชัย สมัครเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งที่ 2

ในการเลือกตั้งประธานชุมชนครั้งที่ 2 มีผู้สมัคร 2 คน คือนายชาญชัย เพ็ญคำ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากนางทองดำ ประสิทธินอก(ประธานคนแรก) และนายชาญชัย ชื่นชูวงศ์(นายโก้) หลานชายของนายสุระ ชื่นชูวงศ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีเครือญาติมากที่สุดในชุมชน ซึ่งผลการเลือกตั้งนายชาญชัย เพ็ญคำ เป็นผู้ได้รับการคัดเลือกเป็นประธานชุมชนคนที่ 2 ของชุมชน โดยการสนับสนุนของประธานคนแรก คุณสมบัติของนายชาญชัย เป็นผู้ที่มีการศึกษา ทักษะในการเขียน การอ่านและมีความสามารถในการติดต่อประสานงานกับภายนอกรวมทั้งมีความสัมพันธ์อันดีกับเครือข่ายสหชุมชน และมีบทบาทที่โดดเด่นในเครือข่ายสหชุมชน แต่อย่างไรก็ตามความเป็น “คนนอก” ที่เพิ่งอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนได้เพียง 4-5 ปี ยังไม่มีฐานจากสมาชิก และบารมียังไม่พอซึ่งเป็น

ข้อจำกัดในการทำงานของประธานคนที่ 2 มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยฐานสมาชิกในชุมชนที่เป็นกลุ่มเครือญาติ และคนที่รู้จักมักคุ้นของประธานคนแรก ต่อมาในระยะหลังนายชาญชัย เพ็ญคำ มีปัญหาความขัดแย้งกับสามีนางทองดำ เรื่องที่ดินที่ส่งผลต่อการสนับสนุนที่เคยได้รับ นายชาญชัย เพ็ญคำซึ่งเป็นประธานชุมชนคนที่ 2 จึงหันไปสัมพันธ์กับกลุ่มนายโก้ (ชาญชัย ชื่นชูวงศ์) ซึ่งเคยเป็นคู่แข่งในการเลือกตั้งครั้งที่ 2 ในระยะหลังจากนั้นกลุ่มของนางทองดำได้โจมตีวิพากษ์วิจารณ์นายชาญชัย เพ็ญคำ ต่อปัญหาการไม่ชอบมาพากลในเรื่องการเงินโครงการที่สนับสนุนกิจกรรมของชุมชน ซึ่งในขณะนั้นชุมชนหลักเมืองเริ่มมีปัญหาความขัดแย้งแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มอย่างชัดเจน กลุ่มประธานชาญชัย หันไปประสานงานกับเทศบาลเป็นหลัก มีกิจกรรม หรืองบประมาณจะกระจายผลให้เฉพาะกลุ่มตระกูลชื่นชูวงศ์และพรรคพวก ซึ่งในขณะนั้นนายชาญชัยได้ตัดความสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชน ส่วนกลุ่มของนางทองดำไปสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชนมีงบประมาณ หรือกิจกรรมจะผ่านมาทางนางทองดำ และกระจายผลประโยชน์ก็จะตกอยู่ในส่วนที่เป็นฝ่ายสนับสนุนนางทองดำ

ต่อมาในระยะหลัง นายชาญชัยถูกโจมตีจากฝ่ายของนางทองดำเรื่องปัญหาการเงินกิจกรรม ซึ่งนายชาญชัยได้นำเงินไปใช้เพื่อประโยชนส่วนตัวสมาชิกไม่มีส่วนรับรู้ และขาดโอกาสในการได้รับประโยชน์จากกองทุน ทำให้นายชาญชัยได้รับผลกระทบกระเทือนจากข้อวิพากษ์ วิจารณ์ สมาชิกชุมชนเริ่มหมดศรัทธาจากนายชาญชัย ทำให้นายชาญชัยท้อแท้และกำลังจะตัดสินใจหยุดบทบาทประธานชุมชนของตนลง แต่ได้รับการให้กำลังใจจากนายโก้ (ชาญชัย ชื่นชูวงศ์) ให้ยังคงบทบาทประธานชุมชนต่อไปในที่สุดนายชาญชัยก็ตัดสินใจรักษาตำแหน่งประธานชุมชนต่อไป ซึ่งในขณะนั้นเป็นช่วงที่จะมีการกำหนดวาระของประธานชุมชน มีกระแสข่าวจากฝ่ายของนางทองดำว่าจะทวงตำแหน่งคืนจากนายชาญชัย ทำให้นายชาญชัยจำต้องต่อสู้เพื่อรักษาตำแหน่งประธานชุมชนต่อไปในวาระการเลือกตั้ง ซึ่งก่อนหน้านั้นนายชาญชัยจะหยุดบทบาทการเป็นประธานชุมชนลง และจะสนับสนุนให้นายโก้ลงสมัครแทน ในที่สุดนายชาญชัยจำเป็นต้องลงสมัครเองเพราะนายโก้ไม่พร้อม ซึ่งคู่แข่งของนายชาญชัยคือนางทองดำ ประสิทธินอก นางทองดำได้รับการสนับสนุนจากสหชุมชน ส่วนนายชาญชัยได้ประเมินสถานการณ์ และได้ไปสร้างความสัมพันธ์กับนักการเมืองเพื่อขอสนับสนุนในการแข่งขันการเลือกตั้ง ในที่สุดผลการเลือกตั้งนายชาญชัยได้รับเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนที่ 3 ท่ามกลางปัญหาความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในขณะนี้

จะเห็นได้ว่าเมื่อเทศบาลเข้ามาจัดตั้งรับรองสถานะชุมชนอย่างเป็นทางการ มีการเลือกตั้งประธานชุมชน จัดตั้งคณะกรรมการบริหารชุมชนมีระบบแบบแผนมากขึ้น ชุมชนหลักเมืองจึงเริ่มปรับตัวให้เข้ากับแบบแผน วิธีคิด วิธีการทำงานทางการมากขึ้น มีโครงสร้างการบริหารที่เป็นกลไกที่ซับซ้อนและชุมชนเริ่มเกิดความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ขณะเดียวกันคนในชุมชนก็เริ่มมีความขัดแย้งแบ่งแยกกัน แม้ว่าชุมชนหลักเมืองจะมีกลุ่มอาชีพ และระบบเครือญาติที่แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มกรรมกรรับจ้างซึ่งมีตระกูลชื่นชูวงศ์เป็นแกนหลัก และกลุ่มค้าขายซึ่งมีตระกูลประ

สิทธินอกเป็นแกนสำคัญที่ก่อนการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการความสัมพันธ์ของทั้ง 2 กลุ่ม และชุมชนโดยทั่วไปค่อนข้างกลมกลืนและร่วมมือช่วยเหลือกันดี ต่อมาผู้นำทั้ง 2 กลุ่มมีการแข่งขันกันมากขึ้นโดยสาเหตุสำคัญจากผลประโยชน์ของการเข้ามาส่งเสริมการพัฒนาขององค์กรภายนอก ไม่วาจะเป็นภาครัฐ ส่วนท้องถิ่น หรือเทศบาล และหน่วยงานพัฒนาเอกชนตลอดจนแหล่งทุนต่าง ๆ รวมถึงเครือข่ายสหชุมชนที่มีบทบาทเป็นแกนนำในการประสานทรัพยากรให้กับสมาชิกเครือข่าย

6. กรรมสิทธิ์ที่ดิน และสิทธิการอยู่อาศัย

ดังได้กล่าวแล้วว่าชุมชนหลักเมือง ตั้งอยู่บนที่ดินของทางการรถไฟ(ร้อยละ60)และที่ดินตกสำรวจ(ร้อยละ40) ประธานชุมชนคนปัจจุบันให้ข้อมูลว่า ตามแผนที่ดินของจังหวัดขอนแก่นพื้นที่บริเวณที่เป็นตกสำรวจเป็น “ทางสาธารณประโยชน์” ผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนระยะแรก ๆ ไม่ทราบว่าเป็นที่ดินตกสำรวจแต่เห็นว่าเป็นที่ว่างจึงเข้ามาสร้างบ้านเรือนอาศัยอยู่และชักชวนคนที่รู้จักมักคุ้นเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในสมัยนั้นไม่มีการซื้อขายที่ดิน เมื่อมีผู้อพยพเข้ามาใหม่จะ “แบ่งกันอยู่” คือให้พื้นที่สำหรับปลูกบ้าน ส่วนการแสดงสิทธิ์ว่าใครคือเจ้าของที่ดิน/ผู้มีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์ ดูได้จากการใช้ประโยชน์ด้วยการถากถางพื้นที่ ล้อมรั้ว ถมดิน คนในชุมชนจะรู้กันดีว่าที่ดินบริเวณใดเป็นของใคร

ในระยะแรกผู้ที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนจะตั้งบ้านเรือนอยู่ทางทิศตะวันออกซึ่งเป็นบริเวณที่ตกสำรวจ ส่วนทางทิศตะวันตกซึ่งเป็นที่ดินของการทางรถไฟไม่มีการสร้างบ้านเรือน ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า มีเจ้าหน้าที่การทางรถไฟที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านพักจะคอยดูแลไม่ให้มีการสร้างบ้านเรือนบนที่ดินของการทางรถไฟ และที่ผ่านมาเคยมีกรณีฟ้องร้องระหว่างชาวชุมชนที่เข้าไปจับจองที่ดินกับการทางรถไฟจนชาวชุมชนต้องถูกจำคุก 1 เดือน ต่อมาเมื่อเจ้าหน้าที่ผู้นั้นเกษียณอายุงานจึงมีการเริ่มเข้าไปจับจองที่ดินและสร้างบ้านเรือน เมื่อชุมชนได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการโดยเทศบาลนครขอนแก่นส่งผลให้การทางรถไฟเปลี่ยนท่าทีจากเดิมที่พยายามไม่ให้มีการตั้งและขยายบ้านเรือนบนที่ดินของทางการรถไฟมาเป็นการวางเฉยและไม่มีการ “ไล่รื้อ” จึงมีผู้เข้าไปจับจองและสร้างบ้านเรือนบนที่ดินของการทางรถไฟเพิ่มขึ้น และเมื่อมีการปรับปรุงถนนทำให้พื้นที่ในชุมชนเป็นที่ต้องการมากขึ้นเพราะการเดินทางเข้าออกสะดวกขึ้น ปัจจุบันมีกลุ่ม “คนนอก” ซึ่งอาศัยอยู่บริเวณใกล้ชุมชนเข้าไปจับจองและปลูกสร้างอาคารในชุมชนบนพื้นที่ของการทางรถไฟซึ่งคนนอกเหล่านี้บางคนทำธุรกิจร่วมกับคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนด้วย

แผนผังชุมชนหลักเมือง

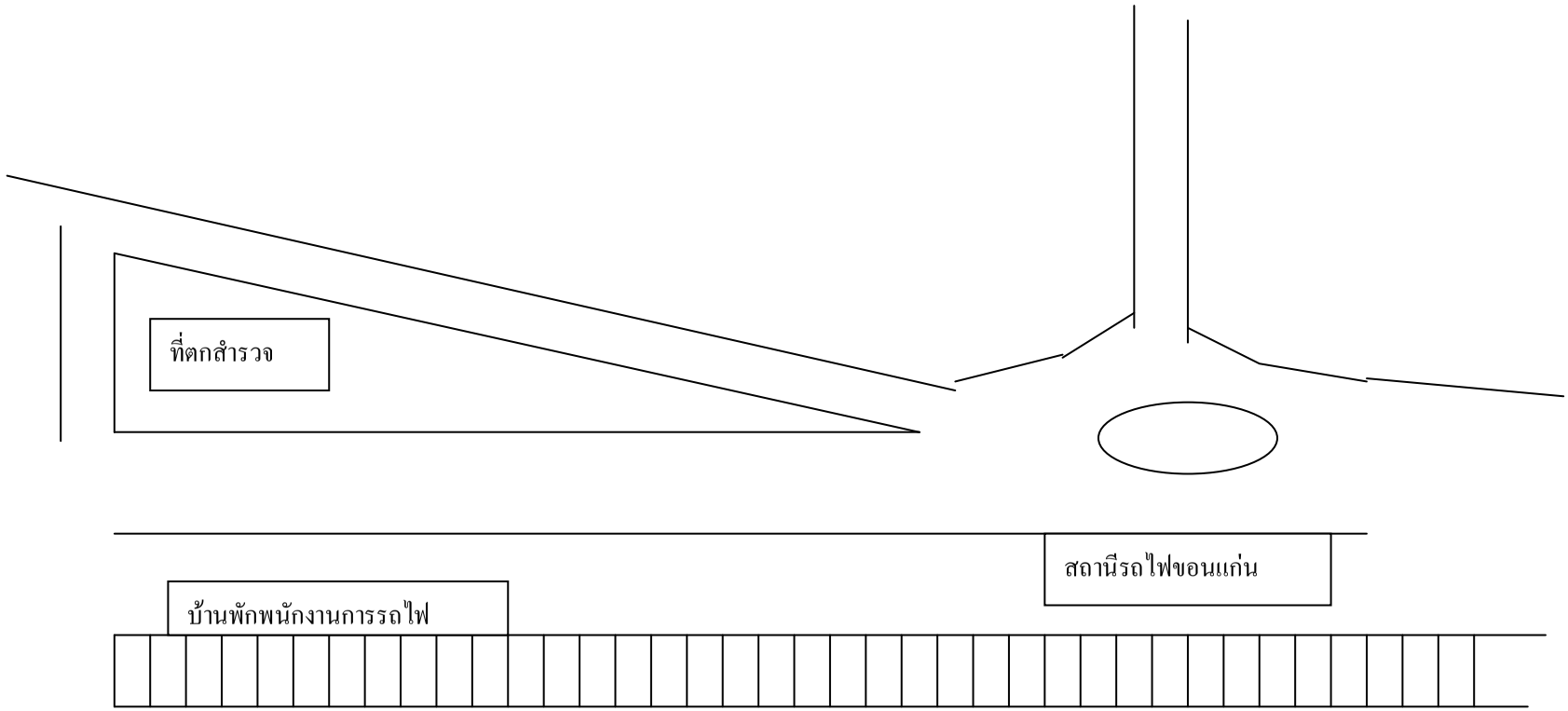

สถานการณ์โดยทั่วไปที่ผ่านมาชาวบ้านยังไม่แสดงบทบาทต่อการนำปัญหาเรื่องที่ดินเข้ามาหารือเพื่อกำหนดแนวทางแก้ปัญหาหรือเตรียมการเพื่อรองรับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และจากสาเหตุของการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชนอยู่บนที่ดินสองส่วน(ที่ดินสาธารณะ-ที่ดินของการรถไฟ) ทำให้ความเป็นเอกภาพของสมาชิกชุมชนต่อเรื่อสิทธิในที่อยู่อาศัยแตกต่างกัน โดยกลุ่มที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่ดินสาธารณะมีความคิดว่าตนเองยังไม่มีความจำเป็นที่จะต้องไปเรียกร้องสิทธิอะไร ขณะที่กลุ่มสมาชิกที่อาศัยอยู่บนที่ดินของการทางรถไฟที่กำลังได้รับผลกระทบในเรื่องสิทธิจากนโยบายของการรถไฟได้ต่อสู้เรียกร้องสิทธิของตนเองด้วยการเข้าร่วมกับกระบวนการต่อสู้ของเครือข่ายสลัม 4 ภาค เพื่อเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยต่อการรถไฟแห่งประเทศไทย ซึ่งการต่อสู้ยังดำเนินการต่อไปโดยมีเครือข่ายสลัม 4 ภาคเป็นผู้ประสานเครือข่ายทั่วประเทศเพื่อทำสัญญาเช่าในระยะยาว

ประเด็นเรื่องสิทธิในที่อยู่อาศัยของชุมชนหลักเมืองยังเป็นปัญหาหลักแต่ยังไม่ถึงขั้นวิกฤติหรือกระแสไล่รื้อ ถึงแม้ว่าการเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยของชาวบ้านต่อการรถไฟกำลังดำเนินการอยู่ก็ตาม ภายในชุมชนที่มีสมาชิกเข้าร่วมยังเป็นคนส่วนน้อยซึ่งสาเหตุมาจากลักษณะการอาศัยอยู่ในที่ดินสองส่วนที่กล่าวมาข้างต้น และยังมีทัศนะที่แตกต่างกัน 3 ส่วน คือ

1. การเรียกร้องสิทธิในที่ดินเดิม (ที่การรถไฟ) โดยการเช่าระยะยาว เป็นทัศนะจากเครือข่ายสลัม 4 ภาค ที่ประสานกับเครือข่ายฟื้นฟู ที่เน้นการเรียกร้องสิทธิที่อยู่อาศัยในที่ดินเดิม โดยการเช่าระยะยาว
2. ส่วนที่วางเฉย ยังไม่มีท่าทีต่อการเรียกร้องสิทธิอยู่ไปเรื่อย ๆ ยังไม่เป็นปัญหาวิกฤต หรือกำลังมีโครงการซื้อที่ดินเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในอนาคต
3. ส่วนที่มีการเคลื่อนไหวเรื่องการซื้อที่ดิน เพื่อรองรับเรื่องที่อยู่อาศัยเป็นทัศนะเดียวกันกับเครือข่ายสหชุมชนที่กำลังดำเนินการเคลื่อนไหวอยู่

จากทัศนะที่แตกต่างกันที่กล่าวมาข้างต้นทำให้ภายในชุมชนขาดความเป็นเอกภาพที่จะทำให้เกิดพลังภายในต่อการสนับสนุนกระบวนการต่อสู้ที่จะได้มาซึ่งสิทธิในที่อยู่อาศัยร่วมกันในระยะยาว นอกจากนี้ยังมีผลพวงจากความขัดแย้งที่มาจากภายนอกชุมชน ทำให้ชุมชนหลักเมืองมีลักษณะของความขัดแย้งในเรื่องแนวทางการต่อสู้เกี่ยวกับที่ดินออกเป็น 2 ฝ่าย ระหว่างฝ่ายที่อยู่ข้างเครือข่ายฟื้นฟูหรือมีที่ดินอยู่ในพื้นที่ของรถไฟกับฝ่ายที่อยู่ข้างเครือข่ายสหชุมชนซึ่งมีที่ดินแบบที่เป็นที่สาธารณะ คนที่ร้อนใจคือพวกที่อยู่รถไฟ ก็ร้อนใจตามกระแสการเคลื่อนไหวกับตามกระแสของรถไฟที่จะมีการใช้ประโยชน์จากที่ดิน ให้พวกที่อยู่ในที่รถไฟต้องหาการจัดการของตนเอง ส่วนพวกที่อยู่ในที่ตกสำรวจไม่เดือดร้อนก็ไม่อยากเอะอะ และมีการเตือนกันเรื่องความเคลื่อนไหวเพราะเกรงเขาจะรู้ว่าเราอยู่ที่นี่

การต่อสู้เรื่องที่ดินอยู่อาศัยนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก เพราะคนภายในชุมชนไม่สามารถต่อสู้โดยลำพังได้ หน่วยงานภายนอกที่เข้ามาเกี่ยวข้องที่สำคัญ คือเครือข่ายสลัม 4 ภาคและ พ.ช.ม. โดยสาย พ.ช.ม.ซึ่งทำงานผ่านเครือข่ายสหชุมชนมีแนวคิดเรื่องออมทรัพย์เพื่อนำเงินไปซื้อที่ดิน ถ้ายังไม่ถูกไล่ก็อยู่ไปเรื่อย ๆ แต่ก็สร้างโอกาสมีที่ดินรองรับไว้ ส่วนสลัม 4 ภาค

ก็เสนอให้ชุมชนต้องอยู่ที่เดิมและสามารถเสนอขอเช่าที่ดินได้ การเคลื่อนไหวจึงแตกออกเป็น 2 ส่วน ตามแนวคิดดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม ในระดับประเทศขบวนการต่อสู้ของชาวบ้านเพื่อเรียกร้องสิทธิในที่อยู่อาศัยต่อการรถไฟแห่งประเทศไทยยังคงดำเนินการต่อไป โดยมีเครือข่ายสลัม 4 ภาค เป็นตัวประสานเครือข่ายทั่วประเทศเพื่อทำสัญญาเช่าที่ในระยะยาว สำหรับชุมชนหลักเมืองส่วนหนึ่งก็ประสานกับเครือข่ายฟื้นฟูโดยทางเครือข่ายฟื้นฟูซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการขยายพื้นที่ มีการวัดขนาดที่ดิน จำนวนผู้อยู่อาศัย ในเรื่องนี้ จากข้อตกลงกับการรถไฟได้เข้าไปประสานงาน ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งยังคงร่วมอยู่กับแนวทางของเครือข่ายสหชุมชนอยู่

7. รหัสหมาย : พัฒนาการของชุมชนสู่การยอมรับจากภายใน – ภายนอก

ในสายตาของคนในสังคมภายนอกจากกลุ่ม หน่วยงานต่างๆ จะมองชุมชนหลักเมืองโดยการสะท้อนจากวิถีชีวิตผ่านงานอาชีพ สภาพที่อยู่อาศัยทางกายภาพ และสถานภาพความเป็นชุมชน ที่มีความแตกต่างกันตามทัศนะของแต่ละส่วน โดยอาศัยพื้นฐานความสัมพันธ์กับชุมชนตามฐานะบทบาทหน้าที่ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น

“พ่อค้านักธุรกิจที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนในฐานะการจ้างงานจะมองชุมชนหลักเมืองเป็นชุมชนของกรรมกรรับจ้าง”

“หน่วยงานภาครัฐที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนในฐานะที่มีบทบาทหน้าที่ที่เป็นทางการ จะมองชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนของกลุ่มคนจนหาเช้ากินค่ำที่อพยพโยกย้ายเข้ามาหากินในเมือง ขาดหลักประกันในชีวิต คุณภาพชีวิตไม่ได้มาตรฐาน นอกระเบียบแบบแผนของทางราชการ”

“ทัศนะของคนในชุมชนเมือง(ชุมชนเดิม) มองชุมชนหลักเมือง เป็นกลุ่มชุมชนทางรถไฟที่ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย ต้องดิ้นรนเลี้ยงชีพ อาชีพไม่แน่นอน”

“หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบ เช่น เทศบาล จะมองชุมชนหลักเมือง เป็นชุมชนยากจนที่บุกรุกที่สาธารณะ เป็นชุมชนที่อยู่นอกระเบียบแบบของทางการ ขาดหลักประกันในชีวิต อาชีพไม่แน่นอน”

ซึ่งทัศนะดังกล่าวมีพื้นฐานทางความคิดมาจากรหัสหมายเดิม และความรู้สึกจากการสัมพันธ์กับชุมชนซึ่งเป็นการสะท้อนโดยใช้พื้นฐานทางความคิดของคนที่มีฐานะทางสังคมที่เหนือกว่า โดยมีมาตรฐานที่เป็นเกณฑ์ความรู้พื้นฐานจากการศึกษาในระบบจากสถานะทางสังคม

ส่วนชาวบ้านที่เป็นคนภายในชุมชนหลักเมืองเอง ในระยะต้น ๆ ก่อนจัดตั้งและรับรองสถานะความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการยอมรับว่าพวกเขามีฐานะยากจน ต้องดิ้นรนทำมาหากิน และไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ขาดความมั่นคงในที่อยู่อาศัย สถานะทางสังคมด้อยกว่ากลุ่มอื่นในสังคมเมือง และยังไม่ได้รับการยอมรับความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการ

แต่ขณะเดียวกันพวกเขาไม่ยอมรับว่า ชุมชนของพวกเขาเป็นแหล่งอบายมุข แหล่งยาเสพติด แหล่งอาชญากรรมและแหล่งเสื่อมโทรมที่น่ารังเกียจ พวกเขาคือกลุ่มคนที่ทำมาหากินโดยสุจริต มีครอบครัวญาติพี่น้อง ที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน มีวัฒนธรรม-ประเพณีที่นับถือสืบต่อกันมา เพียงแต่ยังไม่ได้รับโอกาสในการพัฒนารวมถึงการรับรองสถานภาพสิทธ์ความเป็นชุมชนเท่าเทียมกับชุมชนอื่น

ชุมชนหลักเมืองได้มีการพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาที่มีอยู่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านกายภาพ การยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกชุมชน รวมถึงสถานภาพความเป็นชุมชนที่มีสิทธิเท่าเทียมกับชุมชนและกลุ่มคนอื่นในสังคมเมือง ก่อให้เกิดผลดีแก่สมาชิกชุมชนเองคือมีความเชื่อมั่นต่อตนเองมากขึ้นและได้รับการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น ซึ่งจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงและลบล้างรหัสหมายที่ประทับในความรู้สึกของคนในชุมชนให้เบาบางลง เกิดทัศนคติที่ดีมีคุณค่าต่อสังคม ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นการลบล้างทัศนคติของคนภายนอกที่มองชุมชนในทัศนะเดิม ไปสู่ความรู้สึกใหม่ที่มีทัศนคติที่ดีขึ้น

ในเรื่องรหัสหมาย การสร้างสถานภาพชุมชนนั้นเป็นเรื่องดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานภาพที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ ชุมชนก็จะได้รับผลสนองตอบในรูปของทรัพยากร จากหน่วยงานของรัฐเพื่อแก้ปัญหา สถานภาพของชุมชนก็ได้รับการยอมรับจากภายนอก อย่างไรก็ตาม การสร้างความยอมรับของคนนอก ต้องบอกว่าคนนอกคือใคร ถ้าชุมชนหลักเมืองต้องการการยอมรับจากภายนอก ต้องทำอะไรบ้าง พันธมิตรที่ใกล้ชิดที่สุดคือชุมชนเมืองที่อยู่ในเวทีสภาเทศบาลที่ต้องไปประชุมทุกเดือนและต้องมีแผนงานเสนอร่วมกับชุมชนอื่น ๆ เครือข่ายชุมชนเมืองก็เป็นกลุ่มองค์กรหนึ่งที่ชุมชนหลักเมืองต้องไปสร้างแนวร่วมเพื่อสร้างความเข้าใจ ทัศนะ และร่วมกิจกรรมกับเขา หรือถ้ามีกิจกรรมพัฒนาเมืองในบางเรื่อง ก็ต้องเข้าร่วมในระดับชุมชนหรือเครือข่าย เช่นเครือข่ายฟื้นฟู ก็จะเป็นตัวแทนในการนำเสนอเรื่องราวของสลัมในเวทีสาธารณะที่จะมาอธิบายถึงสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ เป็นการสร้างความเข้าใจทางสังคม การเลือกพันธมิตรที่ใกล้เคียงที่สุดจึงเป็นเรื่องที่สำคัญสำหรับชุมชนหลักเมือง

สำหรับการลดความรู้สึกของคนนอก ก็เป็นหน้าที่ที่ชุมชนต้องร่วมมือกันในการแสดงภาพลักษณ์ออกมา ดังนั้นความขัดแย้งมันเป็นแรงบั่นทอนพลังชุมชน จึงต้องแก้ไขภาวะความขัดแย้งภายในเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือภายในชุมชน แล้วจึงจะสามารถร่วมมือกันแก้ปัญหาชุมชน ชุมชนจะมีสถานภาพดีขึ้น มีความสามัคคีดีขึ้น ภาพลักษณ์ที่มองออกมาข้างนอกก็จะดีขึ้นด้วย

พัฒนาการการรวมกลุ่มและกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน

1. กิจกรรมการพัฒนาชุมชน

ก่อนการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ งานพัฒนาชุมชนเป็นการร่วมมือกันของคนในชุมชนโดยความเห็นชอบของสมาชิกตามปัญหาที่ชุมชนได้รับความเดือดร้อน โดยปราศจากความช่วยเหลือจากภายนอก ยังไม่มีโครงสร้างแบบแผนการพัฒนา ชุมชนจะอาศัยความสัมพันธ์ภายในเป็นตัวเชื่อม

ประสาน โดยมีผู้นำเป็นผู้ริเริ่มเคลื่อนไหว ทำให้เกิดการแสดงบทบาทของสมาชิกในรูปแบบต่าง ๆ ต่อการพัฒนาชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาที่กลุ่มหรือสมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน โดยระดมทรัพยากรภายในชุมชนในการแก้ปัญหา จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2539 เทศบาลนครขอนแก่นได้รับรองการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ ก็ได้เกิดกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ดังนี้

ปี พ.ศ. 2540

โครงการสร้างถนนคอนกรีตเสริมเหล็ก และร่องระบายน้ำ สนับสนุนโดยโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมเมือง

- นางทองดำ ประสิทธินอก ประสานกับเทศบาลเพื่อจัดหาที่ดิน และเครื่องจักรในการปรับพื้นที่
- นายชาญชัย เพ็ญคำ สำรวจพื้นที่ เขียนโครงการและประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชนเพื่อเสนอโครงการและขอรับการสนับสนุน
- นายชาญชัย เพ็ญคำ นางทองดำ ประสิทธินอก และนายชาญชัย ชื่นชูวงศ์ ประสานงานกับสมาชิกชุมชนในการทำโครงการโดยอาศัยกำลังคนภายในชุมชน

ปี พ.ศ.2541

ชุมชนหลักเมืองได้รับการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนดังนี้

(1) สนับสนุนโครงการส่งเสริมอาชีพ จัดศึกษาดูงานการทำไข่เค็มโดยมีนางแป และนางทองดำ ประสิทธินอกเป็นตัวแทนของชุมชนเข้าร่วมโครงการ หลังจากที่ไปศึกษาดูงานการทำไข่เค็มเทศบาลได้สนับสนุนเงินกองทุนอาชีพทำไข่เค็มให้กับชุมชนหลักเมืองจำนวน 5,000 บาท และกลุ่มแม่บ้านนำโดยนางทองดำและนางแป ได้นำเงินกองทุนมาใช้ทำไข่เค็มเพื่อจำหน่ายเป็นรายได้เสริม

ชุมชนหลักเมืองได้เสนอโครงการส่งเสริมอาชีพผ่านเครือข่ายสหชุมชนขอรับการสนับสนุนจาก DANCED FUND ผ่านคณะกรรมการพิจารณาโครงการขนาดเล็ก ภาคอีสาน (PRC) กป.อพช.ภาคอีสาน จำนวน 10,000 บาท ในรูปแบบเงินทุนหมุนเวียน โดยมีนางทองดำ ประสิทธินอกและนายชาญชัย เพ็ญคำ เป็นผู้รับผิดชอบโครงการ งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนชุมชนได้นำมาสนับสนุนกลุ่มทำไข่เค็มโดยจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นจำนวน 1,900 บาท ส่วนที่เหลือได้นำมาเป็นทุนหมุนเวียน วิธีการทำจะรวมกลุ่มกันทำจัดจำหน่ายโดยให้สมาชิกกลุ่มออกไปขาย กำไรที่ได้รับหลังจากขายไข่หักต้นทุนแล้วจะนำมาจัดสรรแบ่งให้กับสมาชิก ซึ่งกิจกรรมได้หยุดไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 เงินกองทุนดังกล่าวอยู่กับประธานชาญชัย เพ็ญคำจนถึงปัจจุบันยังไม่มีการชี้แจงเรื่องการเงินให้กับสมาชิกได้รับรู้

(2) โครงการส่งเสริมสุขภาพจัดตั้งศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน (ศสมช)

- เทศบาลนครขอนแก่น (กองอนามัยและสิ่งแวดล้อม)

- มีการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.) และการฝึกอบรมให้ความรู้แก่สาธารณสุขมูลฐาน
- สนับสนุนเงินทุน 2,000 บาท ให้แก่ศูนย์สาธารณสุขมูลฐาน

(3) โครงการจัดตั้งศูนย์สงเคราะห์ราษฎรประจำหมู่บ้าน โดยประชาสงเคราะห์จังหวัดมีการจัดอบรมเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ การดำเนินงาน ซึ่งจะมีกลไกการประสานงานโดยผ่านประธานชุมชนเป็นผู้ประสานงาน มีการจัดตั้งคณะกรรมการกองทุนและ สนับสนุนกองทุนผู้ประสบภัยชุมชนละ 12,500 บาทโดยให้คณะกรรมการกองทุนเป็นผู้รับผิดชอบ

ปี พ.ศ.2542

ชุมชนหลักเมืองได้รับการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนดังนี้

(1) ขยายประปาชุมชน
- เปลี่ยนท่อซีเมนต์จากท่อเดิมให้ใหญ่ขึ้นบริเวณฝั่งที่ดินตกสำรวจ
- ขยายประปาเพิ่มบริเวณฝั่งที่ดินทางรถไฟซึ่งแต่เดิมจะไม่มี บทบาทช่วงหลังเป็นของประธานชาญชัยโดยผ่านเทศบาลฝ่ายโยธาธิการโดยเทศบาลทำเรื่องให้ไปติดต่อกับการประปา โดยการประปามาดำเนินการให้ทั้งหมด

(2) ขยายไฟฟ้าชุมชน
- ประธานชาญชัย เพ็ญคำ ทำเรื่องผ่านเทศบาล(กองช่าง)และเทศบาลทำหนังสือให้ประธานไปประสานงานกับการไฟฟ้า
- ไฟฟ้าอนุมัติ ดำเนินการสำรวจ จัดการ
- เปลี่ยนเสาไฟฟ้าจากเสาไม้เป็นเสาปูนมีการขยายเขตโดยการเพิ่มเสาไฟฟ้าอีกหนึ่งต้นใช้งบประมาณ 8,000 บาทโดยประธานได้ตัดงบประมาณจากโครงการทำถนนจากคุ้มโรงสีเพื่อมาจัดการปรับปรุงและขยายเขตไฟฟ้า ลักษณะของโครงการโดยการประสานงานของประธานชุมชนกับหน่วยงานตามขั้นตอน และทางหน่วยงานไฟฟ้ามาดำเนินการให้ชุมชนจะต้องเสียค่าใช้จ่ายเองตามเงื่อนไขที่ไฟฟ้ากำหนด

(3) โครงการแยกขยะได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลนครขอนแก่นจากงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจาก DANCED จำนวน 10,000 บาท โดยมีวัตถุประสงค์
- เพื่อลดปริมาณขยะและสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน
- เพื่อเป็นรายได้ของชุมชนและสมาชิกกลุ่ม

กระบวนการจัดทำโดยเทศบาลได้ได้เสนอโครงการนำร่อง 12 ชุมชนให้เกิดการแยกขยะในระดับครัวเรือน เทศบาลให้งบประมาณสนับสนุนชุมชนละ 10,000 บาท เพื่อให้ชุมชนรับซื้อขยะจากครัวเรือนในชุมชนที่มีการคัดแยกขยะ และรณรงค์สร้างจิตสำนึกให้ประชาชนตระหนักถึงปัญหา

ร่วมกัน เมื่อชุมชนรวบรวมขยะแล้วให้ประสานกับโครงการซาเล้งสะอาดเมืองให้มารับซื้อขยะจากชุมชน การมีส่วนร่วม สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในระยะ 6 เดือนแรก หลังจากนั้นกิจกรรมก็จะหยุดชะงักลง สืบเนื่องจากขาดการรณรงค์อย่างต่อเนื่องและระบบการจัดการอยู่ที่ประธานชุมชนเป็นหลัก ชาวบ้านขาดการรับรู้การตัดสินใจร่วม และขาดความรู้สึกการเป็นเจ้าของและมีปัญหาเรื่องการเงินซึ่งมีปัญหาค้างคามาจนถึงปัจจุบัน โครงการแยกขยะ-รับซื้อขยะนี้ เป็นโครงการนำร่องที่ทางเทศบาลนครขอนแก่นรับผิดชอบมาให้ชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ ขาดการพัฒนาโครงการและการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างจริงจังปล่อยให้ประธานชุมชนดำเนินการเองใน ขณะที่ภายในชุมชนมีปัญหาความขัดแย้งของผู้นำชุมชนอยู่แล้ว ทำให้โครงการไม่ได้รับความร่วมมือเท่าที่ควร

(4) โครงการส่งเสริมรายได้ในภาวะวิกฤตเศรษฐกิจ (เลี้ยงไก่สามสายพันธุ์) ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมิยาซาว่า โดยผ่านมาทางจังหวัด และจังหวัดผ่านมาทางเทศบาล โดย มีขั้นตอนกระบวนการดังนี้

- ชุมชนเข้าร่วมประชุมเพื่อรับฟังเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ
- ชุมชนเขียนโครงการให้เทศบาลพิจารณาอนุมัติ ซึ่งขั้นตอนการเขียนโครงการกระทำโดยประธานชุมชนขาดการประชาสัมพันธ์และการตัดสินใจร่วมกันของสมาชิกในชุมชน ในโครงการมีรายชื่อผู้รับผลประโยชน์จำนวน 7 คน ซึ่งเป็นกลุ่มตระกูลชื่นชูวงศ์ รวมทั้งประธานชาญชัย เพ็ญคำด้วย
- งบประมาณที่ขอรับการสนับสนุนโครงการจำนวน 18,000 บาท ไม่ได้จ่ายเป็นเงิน แต่จ่ายเป็นค่าวัสดุอุปกรณ์ตามรายการเช่น ค่าลูกไก่ ค่าหัวอาหาร อุปกรณ์การให้น้ำ-อาหาร ยารักษาโรค โดยทางร้านจะนำบิลไปเบิกกับทางเทศบาล สำหรับสถานที่ขอใช้ที่ดินของประธานชาญชัย โดยสร้างกรงตาข่ายล้อม

ผลของการดำเนินงานโครงการที่ผ่านมาปรากฏว่าต้นทุนสูงไม่คุ้มกับการลงทุนและลงแรง การตลาดราคาตกต่ำขึ้นต่อพ่อค้าไก่ ขาดความรับผิดชอบร่วมกันเมื่อสมาชิกรับส่วนแบ่งงวดที่สอง จากการขายไก่ก็หยุดดำเนินโครงการ

ปี พ.ศ. 2543

ชุมชนหลักเมืองได้รับการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชนดังนี้

(1) หอกระจายข่าวชุมชน ได้รับการสนับสนุนโดยเทศบาลนครขอนแก่น

- ประธานเสนอโครงการไปที่เทศบาล
- เทศบาลรับเรื่องแล้วพิจารณาอนุมัติ
- เทศบาลรับเหมาจัดซื้อ จัดจ้าง และติดตั้งให้

(2) โครงการขุดลอกคลองน้ำเสีย ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนมิยาซาว่า จำนวน 165,500 บาทโดยมีขั้นตอนและกระบวนการในการดำเนินการดังนี้

- เทศบาลพิจารณาอนุมัติ โดยมีเงื่อนไขในการจัดซื้อ จัดจ้าง โดยทางชุมชนรับเหมาค่าจ้าง แรงงานคน และทางเทศบาลจัดจ้างเครื่องจักร จัดซื้อวัสดุ
- ควบคุมโดยชุมชน
- ตรวจสอบโดยเทศบาล

โครงการขุดลอกคลองระบายน้ำที่นำเสนอผ่านทางเทศบาลสนับสนุนงบประมาณมิยาซาว่า นั้นไม่ได้ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมและการตัดสินใจของชุมชน เป็นการนำเสนอโครงการโดยผ่านประธานชุมชน (นายชาญชัย เพ็ญคำ) ดำเนินการจัดการโดยประธานชุมชนร่วมกับเทศบาลตามเงื่อนไขการจัดซื้อจัดจ้างประธานชาญชัยรับเหมาค่าแรงโดยจ้างแรงงานภายในชุมชน ซึ่งก็คือตระกูลชื่นชูวงศ์ เทศบาลจัดซื้อวัสดุและจัดจ้างเครื่องจักร การเบิกจ่ายโดยเทศบาลเป็นผู้ดำเนินการ

2. กระบวนการพัฒนากลุ่มออมทรัพย์

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ได้มีการจัดตั้งขึ้นเมื่อเดือนพฤษภาคม 2539 โดยมี นางทองดำ เป็นผู้นำสำคัญในการรวมตัวจัดตั้งกลุ่มขึ้นมา มีสมาชิกเริ่มแรกจำนวน 15 คน มีเงินออมจำนวน 1,500 บาท ต่อมาได้มีการร่างระเบียบของกลุ่มออมทรัพย์พร้อมกับเลือกคณะกรรมการบริหารงานกลุ่มจำนวน 7 คน โดยมีตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขา เหรัญญิกและกรรมการ 3 คน ในเดือนกรกฎาคม 2540 กลุ่มมีเงินออมจำนวน 38,900 บาท และเริ่มปล่อยกู้ให้กับสมาชิกตั้งแต่เดือนกรกฎาคม 2540 จำนวนเงินที่ปล่อยกู้ 32,000 บาท คิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน แต่ความต้องการเงินของสมาชิกมีจำนวนมาก เพื่อนำไปแก้ไขปัญหาในการประกอบอาชีพ คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์จึงได้กู้เงินจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง (พชม) จำนวน 242,000 บาท โดยมีผู้รับผลประโยชน์จำนวน 9 ครอบครัว มีวาระการชำระคืน 3 ปี เงื่อนไขของการกู้ยืมเงินคณะกรรมการทั้ง 7 จะต้องค้ำประกันเงินกู้ร่วมกัน ทั้งนี้การปล่อยกู้ที่ผ่านมาผลประโยชน์จะอยู่ในกลุ่มเครือญาติของนางทองดำซึ่งเป็นผู้นำกลุ่ม จำนวนเงินกู้ประมาณ 80,000 บาท โดยใช้สิทธิการกู้ยืมทั้งครอบครัว (นางทองดำ สามี และบุตรสาว) และเงินกู้ส่วนหนึ่งจะอยู่ในกลุ่มนายชาญชัย ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบด้านการเงินของกลุ่ม โดยใช้สิทธิการกู้ยืมทั้งครอบครัว (นายชาญชัย ภรรยา บุตรชายและแม่ยาย) วงเงินกู้ประมาณ 150,000 บาท ในช่วงที่ปล่อยกู้มีสมาชิกทั้งหมด 21 คน คณะกรรมการยังขาดประสบการณ์ในการบริหารกลุ่มในช่วงต่อมาสมาชิกที่กู้เงินจากกลุ่มไม่ชำระคืนเงินกู้ส่งผลทำให้กลุ่มขาดสภาพคล่องเนื่องจากไม่มีเงินหมุนเวียนเข้ามาในกลุ่ม ประกอบกับนางทองดำกำลังจะหมดวาระการเป็นประธานชุมชนซึ่งจะต้องมีการเลือกตั้งกันใหม่

ในปี พ.ศ. 2541 นายชาญชัยได้รับเลือกเป็นประธานชุมชนคนที่ 2 โดยได้รับการสนับสนุนจากนางทองดำ ทั้งนี้นายชาญชัยยังได้รับหน้าที่ให้เป็นเหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์ไปพร้อม ๆกันด้วย แต่การทำงานของนายชาญชัยในฐานะประธานชุมชนและเหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์ไม่ราบรื่นเท่าที่ควร เนื่องจากสามีนางทองดำเข้าไปก้าวก่ายการทำงานของนายชาญชัย และวิพากษ์วิจารณ์การทำงาน ส่งผล

ให้นายชาญชัยเกิดความไม่พอใจจึงพยายามรวบบทบาทการทำงานของกลุ่มออมทรัพย์มาไว้ที่ตน และหยุดการชำระคืนเงินกู้ซึ่งกลุ่มของนางทองดำและสามีไม่พอใจจึงหยุดการชำระเงินกู้ตามไปด้วย การทำงานของกลุ่มออมทรัพย์หยุดการเคลื่อนไหว สมาชิกขาดความเชื่อมั่นต่อการดำเนินงานของคณะกรรมการเนื่องจากเห็นว่ากรรมการมีความขัดแย้ง สมาชิกบางส่วนได้ถอนเงินออมทรัพย์คืนแต่กลุ่มไม่มีเงินคืนให้จึงหยุดการออมทรัพย์ และไม่สามารถดำเนินงานกลุ่มต่อไปได้

ในปี พ.ศ. 2542 สถานการณ์กลุ่มออมทรัพย์ได้มีการแยกกลุ่มออกจากกันอย่างชัดเจน โดยกลุ่มของนางทองดำได้ประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชนในฐานะสมาชิก ส่วนนายชาญชัย เพ็ญคำ ได้ร่วมมือกับกลุ่มนายชาญชัย ชื่นชูวงค์ (กลุ่มกรรมกร) จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาใหม่และสมัครเป็นสมาชิกเครดิตยูเนี่ยน

ปี พ.ศ. 2543 กลุ่มนางทองดำ ประสิทธินอกได้มีการปรับระบบการบริหารจัดการกลุ่มโดยเฉพาะการปรับบทบาทคณะกรรมการ มีการสรรหาผู้นำใหม่เข้ามาช่วยทำงานมากขึ้น กรรมการส่วนใหญ่เป็นบุคคลที่สมาชิกให้ความเชื่อถือซึ่งคนที่มีบทบาทในระยะหลังคือ นางสาวแป อดทน เป็นเหรัญญิกแทนนายชาญชัย เพ็ญคำ ทำหน้าที่รับผิดชอบบัญชีการเงินของกลุ่มระยะต่อมากลุ่มได้ขยายสมาชิกเพิ่มและมีสมาชิกสนใจสมัครเป็นสมาชิกเพิ่มมากขึ้น และได้กู้เงินพัฒนาฟื้นฟูกลุ่มครั้งที่ 2 จากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง จำนวนเงิน 100,000 บาท อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 1 ต่อปี เพื่อเสริมสภาพคล่องให้กับกลุ่มมีผู้รับประโยชน์ 23 คน

ในเดือนกันยายน 2543 กลุ่มได้จัดทำโครงการเงินกู้จากโครงการมิยาซาว่าเพื่อนำมาแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบให้กับสมาชิกโดยผ่านเครือข่ายสหชุมชน จำนวนเงิน 275,000 บาท ผู้รับประโยชน์ 16 คน ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนหลักเมืองมีสมาชิกจำนวน 53 คน และกลุ่มของนางทองดำได้อาศัยกิจกรรมออมทรัพย์เป็นฐานได้มีการพัฒนากลุ่มและการขยายสมาชิกเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆในขณะเดียวกันยังสร้างความสัมพันธ์กับเครือข่ายสหชุมชนอย่างต่อเนื่องและยังได้รับการสนับสนุนจากโครงการกองทุนทางสังคม (SIF MENU 5) โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น

- ส่งเสริมอาชีพ (ทุนหมุนเวียน) จำนวน 14 คน ๆละ 4,900 บาท
- เลี้ยงไก่ (ทุนหมุนเวียน) จำนวน 4 คน ๆละ 8,400 บาท
- คนชรา(ให้เปล่า) จำนวน 13 คน ๆละ 500 บาท

  รวม 76,300 บาท

กิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์มีลักษณะเป็นกิจกรรมหลักของชุมชน โดยมีระบบสมาชิกและระบบการบริหารกลุ่มเป็นแกนหลัก ซึ่งประกอบด้วยบุคคลที่สมาชิกเลือกขึ้นมาทำหน้าที่ในการบริหารโดยมีนางทองดำ ประสิทธินอกและนางแป อดทน เป็นผู้นำกลุ่มที่ทำหน้าที่ประสานงานภายในกลุ่ม-ชุมชนและยังทำหน้าที่ประสานงานกับเครือข่ายสหชุมชนอีกด้วย ในการจัดการเงินกองทุนส่งคืนจะมีนางแป อดทนเป็นคนจัดการส่งคืนให้กับเครือข่ายสหชุมชน ในขณะนี้โครงการกำลังอยู่ในระหว่างดำเนินงานและการติดตามประเมินผล

จากผลของการศึกษาการอยู่รวมกันของสมาชิกในชุมชนช่วงก่อนกิจกรรมเข้ามาในชุมชน สมาชิกมีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นช่วยเหลือเกื้อกูลกันดีและมีความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน โดยอาศัยฐานความสัมพันธ์ของระบบเครือญาติ และกลุ่มอาชีพเดียวกัน เมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาอย่างเป็นทางการความสัมพันธ์อันดีของชุมชนได้เริ่มลดลง ต่อมาเริ่มเกิดประเด็นปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน เมื่อกลุ่มมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น โดยที่สมาชิกกลุ่มขาดการเตรียมพร้อมทั้งในด้านความคิด การรับรู้ การวิเคราะห์ และการกำหนดแนวทางในการแก้ไขปัญหาร่วมกันส่งผลให้การรวมตัวกันของสมาชิกกลุ่มดำเนินไปอย่างหลวม ๆ ยังไม่สามารถนำไปสู่ความเป็นกลุ่มหรือองค์กรอย่างแท้จริงเป็นเพียงความต้องการของผู้นำบางคนที่อยากให้เกิดการรวมตัวของสมาชิกในการแก้ไขปัญหาโดยเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจซึ่งสมาชิกกลุ่มส่วนใหญ่เป็นหนี้นอกระบบ จึงได้ชักชวนให้สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมตัวกันโดยที่ยังไม่เข้าใจหลักการ-แนวคิดการรวมกลุ่มมากนัก การชักชวนสมาชิกเข้ามารวมกลุ่มจะใช้เงินเป็นแรงจูงใจ นอกจากนี้การบริหารงานของกรรมการกลุ่มจะมีลักษณะเป็นกลุ่มพวกพ้อง ดังนั้นผลประโยชน์ต่าง ๆจะอยู่ในกลุ่มของคณะกรรมการ และเครือญาติเป็นส่วนใหญ่ยังไม่ได้มีการกำหนดกฎระเบียบที่ชัดเจน รวมทั้งไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบซึ่งถือได้ว่าเป็นช่องว่างที่สำคัญนำมาสู่การการเกิดปัญหาความขัดแย้งในภานในชุมชน

กระบวนการพัฒนาชุมชนกับความสัมพันธ์กับองค์กรภายนอก

1. ความสัมพันธ์ชุมชนหลักเมืองกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs)

หลังจากปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมาองค์กรพัฒนาเอกชน โดยโครงการพัฒนาชุมชนแออัดเพื่อรักษาสภาพแวดล้อมเมืองขอนแก่น ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากโครงการ LIFE และมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาข้อมูลชุมชน ด้านผู้นำและการพัฒนาผู้นำให้เป็นแกนหลักในการพัฒนาชุมชนในขณะเดียวกันได้มีการจัดเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์และวิธีการทำงานกับเครือข่าย ซึ่งเป็นแกนหลักในการประสานกับชุมชนแอดอัดในประเด็นการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชน และปัญหาเรื่องสิทธิชุมชน

บทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชนกับชุมชนหลักเมือง เป็นเพียงตัวเชื่อมและการริเริ่มวางพื้นที่ฐานทางความาคิดงานพัฒนา และประสานให้ชุมชนที่ช่วยกันแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูลข่าวสาร รวมถึงการวิเคราะห์ปัญหา และการหาแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับการแก้ไขปัญหาของชุมชนอีกบทบาทหนึ่งคือการช่วยประสานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อแสวงหาทรัพยากรในการสนับสนถนการพัฒนาชุมชน แต่องค์กรพัฒนาเอกชนยังมีข้อจำกัดทางด้านงบประมาณทำให้การทำงานไม่ต่อเนื่องและบุคลากรยังขาดประสบการณ์การทำงานให้สนับสนุนงานพัฒนาจึงมีอุปสรรค

หลังปี พ.ศ. 2541 เป็นต้นมา แหล่งทุนที่สนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชนได้ยุติการสนับสนุนลงองค์กรพัฒนาเอกชนจึงได้ผลักดันให้เครือข่ายสหชุมชนเข้ามามีบทบาทในการประสานความช่วยเหลือ

ชุมชนหลักเมือง ในฐานะองค์กรสมาชิกของเครือข่าย ส่วนองค์กรพัฒนาเอกชนได้ทำหน้าที่เป็นองค์กรพี่เลี้ยงในการจัดกระบวนการกลุ่ม การให้ความรู้ พัฒนาวิธีคิด วิธีการทำงานกับผู้นำ กลุ่ม และเครือข่าย

2. บทบาทความสัมพันธ์ของเครือข่ายสหชุมชนต่อชุมชนหลักเมือง

การดำเนินงานพัฒนาชุมชนเป็นการร่วมมือกันของคนในชุมชนโดยความเห็นชอบของสมาชิกตามปัญหาที่ชุมชนได้รับความเดือดร้อน โดยปราศจากความช่วยเหลือจากภายนอก ยังไม่มีโครงสร้างแบบแผนการพัฒนา ชุมชนจะอาศัยความสัมพันธ์ภายในเป็นตัวเชื่อมประสาน โดยมีผู้นำเป็นผู้ริเริ่มเคลื่อนไหว ทำให้เกิดการแสดงบทบาทของสมาชิกในรูปแบบต่าง ๆ ต่อการพัฒนาชุมชนที่สามารถแก้ปัญหาที่กลุ่มหรือสมาชิกได้รับประโยชน์ร่วมกัน โดยระดมทรัพยากรภายในชุมชนในการแก้ปัญหา

หลังจากที่ชุมชนหลักเมืองได้รับรองสถานะการจัดตั้งชุมชนอย่างเป็นทางการ เมื่อปี พ.ศ. 2539 แล้ว ทางเครือข่ายสหชุมชนได้เข้าไปประสานงานกับนางทองดำที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นประธานชุมชนคนแรก เพื่อหาแนวทางในการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชน ที่ทำให้เกิดการส่งเสริมการรวมกลุ่มของชุมชน และนางทองดำได้ประสานกับเครือข่ายสหชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีการศึกษารูปแบบและวิธีการทำงานที่สามารถนำมาใช้กับงานของชุมชนหลักเมือง ปลายปี พ.ศ. 2539 ชุมชนหลักเมืองก็ได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของเครือข่ายสหชุมชน และได้เข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายอย่างต่อเนื่องและได้รับงบประมาณสนับสนุนการพัฒนาชุมชนโดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

ปี พ.ศ. 2540 ชุมชนได้เสนอโครงการพัฒนาถนนคอนกรีต พร้อมร่องระบายน้ำผ่านกลางชุมชน เพื่อแก้ปัญหาสภาพแวดล้อม และปัญหาการสัญจรไปมาของชาวชุมชาน โดยได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาสภาพแวดล้อมชุมชนเมือง ผ่านมาทางเครือข่ายสหชุมชนจำนวนเงิน โดยนางทองดำ ประสิทธินอกประธานคนแรกเป็นผู้ประสานงานและนายชาญชัย เพ็ญคำ ซึ่งเป็นเลขาในขณะนั้นเป็นผู้สำรวจข้อมูลเขียนโครงการเพื่อขอรับการสนับสนุน และได้ประสานกับทางเทศบาลนครขอนแก่นเพื่อจัดหาดิน และเครื่องจักรในการปรับพื้นที่ โครงการสามารถดำเนินการได้อย่างราบรื่นและได้รับความร่วมมือกับชาวชุมชนเป็นอย่างดี ซึ่งโครงการนี้เป็นโครงการให้เปล่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการออกแรงและได้รับผลประโยชน์ร่วมกันอย่างทั่วถึงสามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้ตามวัตถุประสงค์

3. 3 บทบาทความสัมพันธ์ของเทศบาลต่อชุมชนหลักเมือง

หลังจากที่ชุมชนหลักเมืองได้รับการแต่งตั้งให้เป็นชุมชนอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ. 2539 และได้เปิดให้มีการเลือกตั้งประธานชุมชน และสรรหาคณะกรรมการชุมชนตามโครงการสร้างการปกครองท้องถิ่นเพื่อทำหน้าที่ในการบริหารงานตามนโยบายและแผนงานพัฒนาชุมชน โดยประธาน

ชุมชนจะทำหน้าที่ในการประสานความร่วมมือระดับชุมชน เพื่อนำเสนอปัญหา และความต้องการโดยการวางแผนของฝ่ายพัฒนาชุมชนเทศบาลเมืองนครขอนแก่น เพื่อให้ได้มาซึ่งงบประมาณในการแก้ปัญหาการบริการจัดการได้อาศัยบทบาททางโครงสร้างเป็นหลัก บุคลากรของเทศบาลมีจำนวนจำกัดพื้นที่รับผิดชอบ 58 ชุมชน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยผู้นำชุมชนเป็นกลไกในระดับชุมชน ทำหน้าที่รับผิดชอบต่อการพัฒนาชุมชนโดยอาศัยบทบาทตามหน้าที่กลไกที่จัดตั้งไว้ตามโครงสร้างเป็นตัวเคลื่อนไหวทำให้เกิดการพัฒนาตามแผนที่กำหนดไว้

แต่อย่างไรก็ตามชุมชนหลักเมืองเองจะต้องมีการพัฒนาตนเองต่อไปโดยการอาศัยความร่วมมือกันภายในชุมชนและขณะเดียวกันจะต้องพัฒนาความสัมพันธ์กับภายนอกให้ได้ยิ่งขึ้นเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาองค์กรที่สามารถแก้ปัญหาของชุมชนได้และพัฒนาความรู้ความสามารถของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

ข้อสรุปเพื่อนำไปสู่การทำงานต่อไป

1. วิเคราะห์การพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนจากบทเรียนที่ผ่านมา

นับจากปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา เมื่อชุมชนได้รับการรับรองสถานภาพความเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการ เรื่องราวข้อมูลและความเป็นจริงของชุมชนจากการศึกษาข้อมูลขององค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายสหชุมชนที่ได้เผยแพร่สู่สาธารณะก็ได้สะท้อนภาพวิถีชีวิตของคนในชุมชนให้เป็นที่รู้จักของคนภายนอกมากขึ้น การเคลื่อนไหวผลักดันให้เกิดการรับรองสิทธิ การพัฒนาสภาพความเป็นอยู่ทั้งทางด้านกายภาพและการพัฒนาความรู้-ขีดความสามารถของผู้นำ ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาด้านต่าง ๆ กล่าวคือ

(1) เกิดการรับรองสถานภาพความเป็นชุมชนทำให้ได้รับสิทธิเท่าเทียมกับชุมชนอื่นและได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากภายนอก

(2) เกิดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านสาธารณูปโภค-สิ่งแวดล้อม-สุขภาพอนามัยทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจระหว่างคนในชุมชนกับหน่วยงานภายนอก

(3) มีผู้นำและเกิดระบบการบริหารจัดการและการประสานภายในชุมชนกับชุมชนภายนอก

(4) ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ-เอกชน-เครือข่ายมีกิจกรรมร่วมกับภายนอกที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์อันดีและมีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงการพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชนก็ยังมีปัญหาและจุดอ่อนบางประการ ที่สำคัญคือการเกิดความขัดแย้งในหมู่ผู้นำชุมชนและการช่วงชิงการนำ ทำให้การพัฒนาความเข้มแข็งของผู้นำและองค์กรชุมชนขาดเอกภาพถึงแม้ว่าชุมชนจะยังคงอยู่ได้และผู้นำก็ยังคงมีบทบาท

และมีการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ อยู่ต่อไปก็ตาม รวมทั้งการสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกก็เกิดการแบ่งแยกเป็นกลุ่มเป็นพวกตามไปด้วย

จากการสังเคราะห์กระบวนการในการศึกษาและพัฒนาของนักวิจัยโครงการระยะ 2 ร่วมกับองค์กรชุมชนหลักเมือง มีข้อค้นพบและข้อสังเกตุในประเด็นสำคัญต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ **1** ความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม-ชุมชน และปัญหาภายในชุมชน

1) จากการศึกษาชุมชนหลักเมืองพบว่า แต่เดิมภายในชุมชนยังมีความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นอยู่ในระบบเครือญาติ และกลุ่มย่อยที่เกิดจากฐานอาชีพ นำมาสู่ความสัมพันธ์ภายในกลุ่มและพัฒนาเป็นกลุ่มกิจกรรม แต่ภายหลังจากที่มีความสัมพันธ์กับภายนอกภายใต้เงื่อนไขการพัฒนา หลังปี 2539ที่ได้จัดตั้งเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นต้นมา กลุ่มย่อยต่าง ๆ ได้ถูกรวมศูนย์ตามโครงสร้างที่เป็นแบบแผนและเป็นทางการมากขึ้น เกิดบทบาทหน้าที่ใหม่ตามการเข้ามาของโครงสร้างแบบใหม่ในการบริหารจัดการตามแผน-นโยบายจากหน่วยงานภายนอก เข้ามาแทนที่ระบบกลุ่มย่อยที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์เดิมของชุมชน

2) แนวคิด - รูปแบบการพัฒนา จะใช้รูปแบบที่เป็นทางการเป็นหลัก ซึ่งเป็นรูปแบบที่คนในชุมชนไม่ถนัด ขาดการปรึกษาหารือวิเคราะห์ปัญหาและร่วมกันตัดสินใจเป็นการทำตามแบบแผนการพัฒนาจากภายนอกที่เป็นกระแสหลัก นำไปสู่การพึ่งพาภายนอก ทั้งทางด้านความคิด รูปแบบ-วิธีการ ขาดอำนาจการตัดสินใจและลดบทบาทความเป็นเจ้าของลง

3) การส่งเสริมงานพัฒนาจากภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนขาดการศึกษาค้นคว้ารูปแบบ-วิธีการที่เหมาะสมและสอดคล้องกับชาวบ้าน กระบวนการทำงานที่เป็นสูตรสำเร็จตายตัวและใช้รูปแบบที่เป็นทางการ หวังผลสัมฤทธิ์ในเชิงปริมาณ ขาดการพัฒนาคุณภาพระดับกลุ่มย่อย หน่วยงานที่ให้การสนับสนุนการพัฒนาชุมชน มีทรัพยากรในรูปแบบทางการเงินหรือกองทุนทำให้เกิดการช่วงชิง บทบาทการนำระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน เพื่อจะเข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากร นำมาสู่การเกิดปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน ส่งผลต่อคุณภาพความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่เลวร้ายลง

ประเด็นที่ **2** เงื่อนไขและอุปสรรคของการประกอบอาชีพ

1) งานอาชีพต้องขึ้นต่อเงื่อนไขภาวะเศรษฐกิจของสังคมเป็นตัวกำหนด และต้องพึ่งพาเศรษฐกิจของเมือง ดังนั้นจึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องได้รับผลกระทบจากภาวะวิกฤติเศรษฐกิจเมื่อเศรษฐกิจขยายตัวก็เกิดการขยายงาน เมื่อเกิดวิกฤติก็ทำให้คนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ยากลำบากหาเช้ากินค่ำอยู่แล้วตกหนักขึ้นไปอีก

2) การพัฒนาเมืองและระเบียบแบบแผนของหน่วยงาน ทำให้อาชีพนอกระบบมีข้อจำกัดด้านพื้นที่ประกอบอาชีพ ทั้งการได้มาซึ่งพื้นที่ประกอบอาชีพ และการรักษาพื้นที่ประกอบอาชีพเดิมไว้

3) การรุกรานและการเบียดขับของอาชีพที่เป็นทางการ โดยอาศัยเงื่อนไขทางการเงินและสถานะภาพทางสังคมที่เหนือกว่า ทำให้ได้มาซึ่งพื้นที่ประกอบอาชีพโดยการเบียดขับคนจนออกจากพื้นที่

4) การแข่งขันและทำลาย สินค้าของชุมชน จากผลิตภัณฑ์อาหารของภาคการผลิตที่เป็นทางการ การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของผู้บริโภค และผู้ประกอบอาชีพของชุมชนเองไม่สามารถแข่งขันกับอาชีพที่เป็นทางการได้

5) การขาดเงินทุนหมุนเวียนและทุนในการพัฒนาความรู้ ทักษะ ด้านอาชีพ และการพัฒนาเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกที่จำกัดลง

6) ในส่วนของชาวบ้านเอง ก็การขาดการรวมตัวของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือกันภายในชุมชนและเพื่อให้เกิดพลังในการต่อรองปกป้องตนเอง เพื่อรักษาพื้นที่ประกอบอาชีพและฐานอาชีพของตนเองได้

ดังนั้น การที่จะพัฒนาหรือสนับสนุนการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนหลักเมืองเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชน จึงควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาความสัมพันธ์อันดีภายในชุมชนจากกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดความร่วมมือเพื่อพัฒนาชุมชน และการยกระดับความเป็นองค์กรชุมชนที่สามารถเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของชุมชน เป็นตัวของตัวเอง มีอิสระในการตัดสินใจ มีแผนการพัฒนาชุมชนและความรับผิดชอบร่วมกัน ในขณะเดียวกัน ชุมชนก็จะต้องมีความสัมพันธ์กับพันธมิตรอื่น ที่เป็นเครือข่ายชุมชนหรือกลุ่มพันธมิตรอื่น และเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจและนำเสนอปัญหาแนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนเพื่อลดทัศนคติ และเกิดการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น

2. แนวทางการพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

เพื่อที่จะสนับสนุนให้ผู้นำและชาวชุมชนสามารถร่วมกันทำงานด้วยกันได้เหมือนที่ผ่านมาและสามารถช่วยกันแก้ปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชน เสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มหรือองค์กรชุมชนและรักษาสิทธิ์ของตนและชุมชนในเรื่องสิทธิที่อยู่อาศัยตลอดจนการเข้าถึงทรัพยากรจากภายนอก

แนวทางที่น่าจะดำเนินการต่อไปควรคำนึงประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพความสัมพันธ์ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งโดยการย้อนอดีตให้เห็นถึงคุณค่าความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันมีวิถีชีวิตร่วมทุกข์ร่วมสุข

ช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาและได้ร่วมกันต่อสู้กับปัญหาสร้างชุมชนร่วมกันจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่วนปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เป็นเพียงระยะผ่านที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน อันมีสาเหตุจากความไม่พร้อมของชุมชนทั้งทางด้านความคิด องค์กรการบริหารจัดการ ที่ต้องรับกับกระแสการพัฒนาจากภายนอก และทรัพยากรที่ชุมชนได้รับ โดยขาดการสื่อสารความเข้าใจของคนในชุมชน การตัดสินใจร่วมและการใช้ประโยชน์ร่วมกันจากทรัพยากร โดยการจัดระบบบริหารจัดการที่ชุมชนมีส่วนร่วม

2. ส่งเสริมการรวมตัวกันของสมาชิกชุมชนในระบบกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันภายในกลุ่ม-ชุมชน ในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่มีอยู่ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ องค์กรการเงิน กองทุนสวัสดิการ กลุ่มอาชีพ เพื่อรองรับสถานการณ์ ปัญหา และเพื่อให้เกิดพลัง-การเรียนรู้เพื่อปกป้องและต่อรองกับสถานการณ์ภายนอก ที่จะเข้ามากระทำกับชุมชน เช่น กรณีกลุ่มอาชีพต่างๆ

3. พัฒนาความรู้ความสามารถของกลุ่ม-องค์กรชุมชน และแสวงหาความร่วมมือกับพันธมิตรหรือเครือข่ายอื่น ๆ และเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสร้างความรู้-ความเข้าใจอันดีเพื่อลดทัศนคติ และเกิดการยอมรับจากภายนอกมากขึ้น

4. สืบทอดประเพณีวัฒนธรรม โดยเฉพาะการสืบทอดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่าง ๆ จะต้องเสริมให้กับชาวบ้านได้ปรับตัวมากขึ้น ถึงจะผ่านสถานการณ์ได้

กระบวนการในการทำงานพัฒนาร่วมกับองค์กรชุมชนหลักเมือง

1. กระบวนการการทำงานพัฒนา

จากผลการสังเคราะห์ข้อมูลในรายงานการศึกษาระยะที่ 2 ในข้อที่ 4 ที่ได้สรุปแนวทางในการพัฒนาสำหรับชุมชนหลักเมือง เพื่อที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชน ทางนักวิจัยโครงการจึงได้กำหนดกลยุทธที่จะร่วมกับผู้นำแต่ละฝ่ายในชุมชนหลักเมือง เพื่อร่วมกระบวนการพัฒนาตามโครงการศึกษาวิจัยระยะ 3 ดังนี้

1.1 การเล่าประวัติศาสตร์ชุมชนเพื่อทบทวนอดีตของคนรุ่นแรกที่ก่อตั้งชุมชนและพิธีเลี้ยงพระทำบุญบ้านร่วมกัน

1.2 การแลกเปลี่ยน-สนทนากลุ่มย่อย จากตัวแทนกลุ่มอาชีพชาวบ้าน 3 กลุ่ม คือกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนหลักเมือง กลุ่มอาชีพค้าขาย และกลุ่มกรรมกรรับจ้าง โดยมีประเด็นในการสนทนาที่มุ่งให้ทุกกลุ่มเกิดความเข้าใจและตระหนักถึงศักยภาพและปัญหาข้อจำกัดในการประกอบอาชีพทำมาหากิน ทั้งจากภายในชุมชนและเงื่อนไขจากภายนอก โดยมีประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1) สถานการณ์ทั่วไปของชุมชนทั้งการประกอบอาชีพ-การรวมกลุ่มกิจกรรมของกลุ่ม

2) สถานการณ์จากภายนอกที่เข้ามาในชุมชน และผลที่เกิดต่อชุมชน

3) บทบาทของกลุ่มต่อชุมชน ปัญหาของชุมชนที่เป็นอยู่

4) แนวทางในการแก้ไขปัญหาของกลุ่ม-ชุมชน

1.3 การทดลองปฏิบัติการโดยการคัดเลือกกลุ่มออมทรัพย์ หลังจากนั้นทางนักวิจัยซึ่งดำเนินบทบาท ในฐานะนักพัฒนาจึงได้เลือกกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาเป็นกรณีตัวอย่างที่จะใช้กระบวนการพัฒนาเข้าไปสนับสนุนและส่งเสริมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเป็นกุญแจนำไปสู่การพัฒนาของชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนหลักเมืองต่อไป สาเหตุที่เลือกกลุ่มออมทรัพย์เพราะ เป็นกลุ่มที่มีการดำเนินกิจกรรมที่ต่อเนื่อง สามารถพัฒนาและเชื่อมโยงสมาชิกในชุมชนได้กว้างขวาง และเป็นกลุ่มที่มีสมาชิกค่อนข้างมาก ซึ่งจะครอบคลุม-ขยายสู่กิจกรรมอื่นต่อไปได้ง่าย ขณะเดียวกัน การสนับสนุนกิจกรรมการพัฒนาที่ผ่านมา การไปสร้างความเข้าใจเพื่อรับรู้ต่อสถานการณ์ปัญหาของเขาไม่ค่อยมี เท่าที่มีอยู่ก็เป็นเรื่องที่ชาวบ้านทะเลาะกันไม่สิ้นสุด จึงเลือกกลุ่มนี้ขึ้นมาเพื่อเน้นว่าจะทำอย่างไรถึงจะให้กลุ่มที่มีตัวตน มีรูปร่าง มีปฏิบัติการที่ผ่านมา ที่เป็นอยู่ สามารถที่ใช้ประโยชน์ไปข้างหน้าได้

2. การดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนหลักเมือง : ระยะที่ 3

กิจกรรมที่ทำกับกลุ่มออมทรัพย์ มีดังนี้

1) การแลกเปลี่ยนเพื่อรับรู้สถานการณ์ปัญหาร่วมกันภายในกลุ่ม ทำความเข้าใจถึงแนวทางการพัฒนากลุ่มและการส่งเสริมบทบาทของกิจกรรมในการแก้ปัญหาของสมาชิกและชุมชน โดยทบทวนบทบาท-สถานะกลุ่มออมทรัพย์ที่มีบทบาทต่อการพัฒนาและการแก้ปัญหาของสมาชิกและชุมชน ระบบบริหารที่เป็นอยู่ ความเชื่อมั่นของสมาชิก และการกำหนดเป้าหมาย-แผนการดำเนินงานของกลุ่ม

2) สนับสนุนเงินทุน จำนวน 10,000 บาท เพื่อขยายกิจกรรมโดยกลุ่มได้นำเงินไปจัดตั้งกองทุนสวัสดิการสำหรับสมาชิกขึ้น

3) จัดการศึกษาดูงานกองทุนสวัสดิการกลุ่มออมทรัพย์ที่ จังหวัดเพชรบุรี (ร่วมกับชุมชนบะขามที่เป็นเจ้าภาพจัดการดูงานครั้งนั้น)

การดำเนินงานร่วมกับกลุ่มออมทรัพย์ ดังกล่าว ทางโครงการฯ ไม่ได้สนับสนุนงบประมาณมากนัก เพราะถึงแม้ในชุมชนจะมีเงินพัฒนามากมาย แต่ก็จัดการไม่ได้ จึงไม่ควรเน้นเรื่องการเงิน แต่จะเน้นเรื่องของแนวทางของกลุ่มออมทรัพย์ให้สามารถช่วยเหลือสมาชิกได้ ดังนั้น จึงได้ให้เงินส่วนหนึ่งจำนวนเพียง 10,000 บาท เพื่อทดลองดูว่าเขาจะเอาไปใช้ประโยชน์ในเรื่องอะไร

หลังจากนั้นนักพัฒนาได้ไปติดตามว่าสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เขาคิดและมีการใช้ประโยชน์อย่างไร จึงได้รับรู้ว่าชาวบ้านรู้สึกเหนื่อยหน่ายกับเงินที่มีอยู่ และมาสารภาพว่าไม่อยากเอาเงินของโครงการฯไปปนกับเงินของกลุ่มออมทรัพย์ที่มันยังมีปัญหาคาราคาซังอยู่ “พวกฉันได้ตกลงกันว่าจะเอาเงินไปทำเรื่องอื่นที่มันน่าจะให้สมาชิกส่วนอื่นได้รับประโยชน์ด้วย จึงนำไปจัดทำเป็นกองทุน

ฌาปนกิจชุมชนขึ้น ส่วนการที่ คนในชุมชนเขาจะหาทางปรองดองกันนั้น ก็อยากให้หัวหน้า (หมายถึงนักพัฒนาของโครงการวิจัยฯ) ไปช่วยให้เขาถูกคอกัน"

กิจกรรมที่เกิดขึ้นในเรื่องฌาปนกิจชุมชน เกิดจากการประเมินแล้วว่ากลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนเป็นกลุ่มที่สามารถพัฒนาการไปได้และสามารถเกี่ยวร้อยสมาชิกเข้าด้วยกัน กล่าวคือ ประการแรก กิจกรรมนี้สามารถที่จะขยายและเชื่อมร้อยสมาชิกได้ ประการที่สอง กิจกรรมนี้สามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาการประกอบอาชีพของสมาชิกได้ และประการที่สาม กลุ่มดังกล่าวนี้มีความเป็นไปได้ที่น่าจะแก้ปัญหาในอนาคตของตัวเองได้ เช่นสมาชิกไม่ค่อยจะมีผลประโยชน์อะไรที่ขัดกัน สามารถเกาะเกี่ยวสมาชิกมากขึ้น ลดความขัดแย้งภายในลง โดยกิจกรรมนี้สามารถเป็นสื่อในการสานความสัมพันธ์ ซึ่งเป็นไปได้ที่จะนำเอาบทเรียนที่ได้ในการศึกษาครั้งนี้ไปขยายผลในชุมชนอื่น ๆ

ทางนักพัฒนาได้พาชาวบ้านในกลุ่มนี้ไปสัมมนาที่ สำนักงาน กป.อพช. ภาคอีสานครั้งหนึ่ง ได้พูดคุยกันถึงเรื่องสถานะของกลุ่มที่จะอยู่ต่อไป พูดถึงปัญหาความขัดแย้ง พูดถึงแนวทางแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชนหลักเมือง หลังจากนั้นเริ่มมีการคลี่คลาย โดยมีข้อสังเกตว่าชาวบ้านเขาจะไม่พูดถึงปัญหาของเขาที่เป็นความเดือดเนื้อร้อนใจโดยตรง นักพัฒนาจึงจำเป็นต้องแทรกแซงโดยเปิดประเด็นปัญหาหลักของชุมชน โดยบอกว่าปัญหาหลักคือปัญหาของความขัดแย้ง ปัญหาต่อมา คือปัญหาเรื่องของการจัดการภายในกลุ่ม และปัญหาสุดท้าย คือการหาแนวที่จะให้เกิดการปรองดองกัน

3. ผลที่เกิดจากการทดลองใช้แนวทาง-รูปแบบการปฏิบัติการ

1. มีการปรับทัศนคติ-ความคิด ที่ต้องมีการริเริ่มจากการพึ่งพาจากภายนอกลง และเกิดการร่วมมือกันภายในกลุ่มเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาและพัฒนากิจกรรม
2. เกิดการเปรียบเทียบระหว่างรูปแบบงานพัฒนาที่เกิดจากภายนอก และการพัฒนาที่ต้องอาศัยความคิดของสมาชิกภายในกลุ่ม โดยอาศัยประสบการณ์จากกรณีที่โครงการ SIF มิยาซาวา ที่ส่งผลก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน
3. การเห็นคุณค่าจากทรัพยากรโดยเงินที่โครงการวิจัยสนับสนุนกลุ่มได้ตกลงกันขยายกิจกรรมใหม่ขึ้น คือ กองทุนสวัสดิการสมาชิกชุมชนเพื่อขยายโอกาสให้สมาชิกชุมชนคนอื่นได้รับประโยชน์ด้วย
4. มองเห็นประโยชน์จากกลุ่มออมทรัพย์ที่ช่วยแก้ปัญหาทางด้านการเงินจากเงินกู้นอกระบบ และสามารถใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพได้
5. เกิดการสรุปบทเรียนจากแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา และประเมินผลทั้งด้านที่เป็นผลดีและผลเสียต่อชุมชน
   - เกิดปัญหาความขัดแย้งที่ยากแก่การฟื้นฟูความสัมพันธ์
   - ได้รับประสบการณ์การบริหารจัดการกองทุน

- มีกองทุนเพื่อใช้ประโยชน์ในการแก้ปัญหาของกลุ่ม-ชุมชน

หลักเมือง: การดิ้นรนทางเศรษฐกิจนอกระบบและความขัดแย้งในชุมชน

จากการศึกษาวิจัยของโครงการฯ ทำให้เห็นลักษณะสำคัญของชุมชนหลักเมือง 2 ประการคือ ประการแรก การดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้อาชีพนอกระบบที่คนในชุมชนยึดถือมาตั้งแต่การก่อตัวเป็นชุมชน ซึ่งปัจจุบันก็ถูกกระแสเศรษฐกิจแบบเป็นทางการเบียดขับอยู่ตลอดเวลา เป็นปัญหาที่ยังแก้ไม่ตกและต้องหาทางออกทุกวิถีทางเพื่อความอยู่รอดของครอบครัว

อีกประการหนึ่งซึ่งมีลักษณะโดดเด่นขึ้นมามากหลังจากที่ชุมชนได้เปิดตัวและได้รับการจัดตั้งเป็นชุมชนที่เป็นทางการจากเทศบาล คือความขัดแย้งแย่งชิงอำนาจและผลประโยชน์จากการสนับสนุนงานพัฒนาจากภายนอกที่ส่งผ่านเข้ามายังกลุ่มผู้นำที่เริ่มมีบทบาทมากขึ้นในชุมชน ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้นำจากตระกูลใหญ่ ๆ ในชุมชน และเกิดการแบ่งฝ่ายจับขั้วกันกับเครือข่ายองค์กรชุมชนที่สนับสนุนผู้นำและกลุ่มในชุมชน ทำให้ฝ่ายหนึ่งไปสัมพันธ์กับเครือข่ายฟื้นฟู ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งยังคงอยู่กับเครือข่ายสหชุมชน

แนวทางในการทำระยะ 3 ของโครงการวิจัยฯ จึงดำเนินกิจกรรมการพัฒนาคือ พยายามไปทำงานพัฒนาที่ว่า เราไปทำอะไรและเกิดอะไร สิ่งที่เราคาดไม่ถึงหรือมองไม่เห็นมันก็นำมาสู่ในเรื่องของการศึกษารูปแบบในการพัฒนาต่อ โดยกิจกรรมที่เสนอคือ

1. จัดเวทีเสนอผลการศึกษา

ในเรื่องแนวทางที่เราศึกษาได้ว่า การใช้ที่ตั้งที่เราเรียกว่า “ชุมชน” มาเป็นตัวกำหนดพื้นที่ในการทำงานนั้น การที่ชุมชนออกไปทำมาหากิน ไปมีเครือข่ายนอกชุมชน เราต้องให้ความสนใจในเรื่องการออกไปนอกพื้นที่ เช่น กรรมกรหลักเมืองที่ไปตั้งกลุ่มอยู่ในจุดต่าง ๆ ก็มีเครือข่ายของกรรมกร เราไม่จำเป็นต้องไปทำงานในเรื่องของชุมชนอย่างเดียว เราเอาประเด็นที่มันเป็นปัญหามาเคลื่อนไหวเพื่อการพัฒนากลุ่ม ไม่ใช่เอาพื้นที่ หรือคือหลักเมือง ก็คือการไปทำงานกับกรรมการชุมชน 9 คน ถ้าเราเอาประเด็นเรื่องแรงงานนอกระบบต้องระบุให้ชัดว่าคือใคร ที่ไหน กิจกรรมอะไร สนับสนุนให้เขาสามารถแก้ปัญหาได้ สามารถรับรู้สถานการณ์ สามารถที่จะจัดการตัวเอง หรือกลุ่มแม่ค้าเช่น เงินทุนนอกระบบที่จะเอามาอุดหนุนในเรื่องของการได้ทุนประกอบอาชีพ ดังนั้นนอกจากเรื่องออมทรัพย์ที่ไม่มีชีวิตชีวา กิจกรรมอื่นมีหรือไม่ เราอาศัยพื้นที่เป็นหลักทำให้การทำงานมีลักษณะเอากิจกรรมไปลงแล้วเราก็ไปตามส่งเสริมกิจกรรมตามความเชื่อและตามความคิดที่นำเข้าไป แต่ไม่ได้ไปศึกษาตามประเด็นปัญหาแล้วนำมาสู่การเสนอเป็นเนื้องานที่จะลงไปสนับสนุนส่งเสริม ตรงนี้มันกลับกัน

ผลจากการดำเนินกิจกรรมตามแนวทางดังกล่าว ได้นำไปสู่การทำกิจกรรมการพัฒนาและปรับปรุงบทบาทของกองทุน กล่าวคือ ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนอันมีสาเหตุมาจากตัวกิจกรรมที่เข้าไปจากภายนอก หรือกองทุนที่มีอยู่ เราก็เสนอว่ากองทุนที่มีอยู่มีบทบาทต่อการช่วยเหลือหรือการ

พัฒนาชุมชนอย่างไร พูดถึงปัจจุบันว่าสิ่งเหล่านี้มันดำรงอยู่อย่างไร ลำบากอย่างไร ช่วยแก้ปัญหาได้จริงหรือไม่ และปัญหาความขัดแย้งจะมองจากอดีตถึงปัจจุบันไปสู่อนาคต นี่คือฐานความคิดว่า ในการไปทำงานเรามองปัจจุบันเป็นหลัก มันก็หมุนวนอยู่กับกิจกรรมซึ่งไม่สามารถเกี่ยวโยงไปถึงรากฐานของสังคม ปัจจุบันสิ่งที่จำเป็นต้องทำคือต้องยกระดับฐานะของชุมชนให้เป็นที่ยอมรับจากสังคม มันจะไปลบล้างรหัสหมายได้ด้วย โดยภายในชุมชนคุณต้องจัดการกันเอง ความสัมพันธ์กับภายนอกคุณก็ต้องกำหนดบทบาทที่จะไปแสดงหรือเสนอ ทัศนะของชาวบ้านจึงยังไม่สามารถยกระดับความคิด เป็นการปกป้องตนเอง และเป็นที่รวมของสถานะชุมชน

ข้อคิดเห็นที่ทางเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ ได้นำเสนอแลกเปลี่ยนกับชาวบ้านและผู้นำในชุมชนหลักเมืองก็คือ

> *"ชุมชนของคุณ คุณต้องแก้ปัญหาให้กับสมาชิก ต้องเสนอเรื่องการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอก ทั้งเพื่อนชุมชนอื่นที่ไม่ใช่ชุมชนแออัด หรือ ที่เป็นเครือข่ายชุมชนแออัดด้วยกัน หรือหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับคุณ ปัจจุบันความเข้มแข็งของชุมชนยังไม่ถึงขั้นที่จะเข้าใจร่วมกันว่าเราต้องปกป้องชุมชน เราต้องพัฒนาชุมชนแล้วจึงจะมองไปถึงขั้นที่ว่าทรัพยากรที่เข้ามาเป็นทรัพย์สินสาธารณะของชุมชน การจัดการหรือจัดสรรจะขึ้นอยู่กับบทบาทหน้าที่ที่กรรมการหรือผู้นำอยู่ภายในชุมชน ถ้ามองถึงตรงนี้ได้ มันก็จะเลยข้ามกิจกรรมที่อยู่ในเล่มหนังสือ(ของกลุ่มออมทรัพย์)ออกไปสู่การปฏิบัติที่เกิดผลอย่างแท้จริงสำหรับชาวบ้านด้วยกันทั้งหมดทุกคน"*

2. แก้ปัญหาความขัดแย้ง

คนที่อยู่ภายในชุมชน นอกจากจะไม่ถูกกันแล้วมันยังแย่งชิงกันเป็นผู้นำ เพราะสถานการณ์ของทรัพยากร และเพื่อให้มีอำนาจในการจัดการ การชิงตำแหน่งประธานมันจะเกิดทุกเที่ยว คนที่แพ้ก็จะตั้งหลักใหม่ในการหาข้อมูลเพื่อมาโจมตีฝ่ายตรงข้าม ปัจจุบันนายชาญชัย เป็นประธานชุมชนซึ่งได้ลงแข่งขันกับนางทองดำเมื่อสมัยที่แล้ว นางทองดำแพ้การเลือกตั้ง แต่จุดอ่อนของนายชาญชัยคือการเงิน ในขณะที่กลุ่มของพี่ทองดำสามารถเก็บเงินได้ เลยกลายเป็นเรื่องของการแข่งขันทางด้านกิจกรรมกัน กิจกรรมที่ผ่านเทศบาลส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมให้เปล่าหรือเป็นกองทุนกลางของชุมชน แต่คนที่มีส่วนร่วมในการจัดการกลับไม่ใช่สมาชิกชุมชน เป็นการจัดการโดยพละการของนายชาญชัย แล้วเงินที่ว่าหลายๆ คือประมาณ 70,000 กว่าบาทอยู่ในมือของนายชาญชัย จึงเป็นจุดอ่อนที่ทำให้นางทองดำโจมตีในเรื่องนี้ และนายชาญชัยในฐานะประธานชุมชนตอนนี้เป็นหนี้กลุ่มออมทรัพย์อยู่ ก็ยังไม่ได้ชดใช้หนี้ นางทองดำก็ต้องหาทางเอาเงินคืน ถึงขั้นที่ไปร้องเรียนทนายความให้มาช่วยไกล่เกลี่ยปัญหาให้

นางทองดำเล่าถึงแผนการในการที่จะไล่นายชาญชัยออกจากชุมชน คือไปบอกนายชาญชัยว่าถ้าไม่ใช้หนี้จะเอาที่ดินคืน เป็นการถอนรากถอนโคน ไปถามทีไรก็ไม่ได้ทุกที ตอนนี้จึงมีข้อตกลงว่า

หนี้ทั้งหมดนายชาญชัยจะส่งคืนให้เป็นรายเดือน เดือนละ 2,000 บาท แต่มีเงื่อนไขว่า ถ้าขาดการส่ง 2 เดือน กลุ่มจะยึดบ้าน เป็นการลงบันทึกรับรู้ของเทศบาล และต้องการถอนนายชาญชัยออกจากชุมชน

กรณีกลุ่มในชุมชน มีความเกี่ยวข้องกับวิธีคิดของคนทำงานว่าจะทำแบบไหน เพราะเงื่อนไขภายนอกเป็นตัวกำหนดบุคลิก หรือกิจกรรมภายในชุมชน ถ้าหากว่าพูดถึงคนที่มีบทบาทสำคัญต่อกลุ่มก็จะอาศัยคนภายในเป็นกลไก แต่ดูเหมือนจะได้รับอิทธิพลทางความคิด-รูปแบบ-วิธีการ ต่าง ๆ จากภายนอกเข้าไป ที่สำคัญคือเวทีวิเคราะห์ปัญหาของเขาเองโดยการตัดสินใจว่าจะทำอะไรสักอย่างภายนอกก็มีอิทธิพล นี่เป็นเงื่อนไขหรือองค์ประกอบสำคัญของชุมชนหลักเมืองภายใต้สถานการณ์ที่ชุมชนเปิด

ความขัดแย้งมันสะท้อนลักษณะการทำงานที่ขาดการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เพราะการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ถ้าชาวบ้านมาร่วมกันมันจะไม่มีความขัดแย้ง ถึงขัดแย้งก็จะแก้ไขได้เพราะเห็นที่มาที่ไปที่จะทำให้เกิดผลดีหรือผลเสีย แต่นี่แต่ละคนไปซุ่มอยู่แล้วก็ต่อสายของตัวเข้ามา ทำให้กลายเป็นเรื่องที่ทุกคนต่างคอยสอดส่อง ตรวจตรากัน – จ้องจับผิดกันโดยต่างฝ่ายต่างไม่กล้าเข้ามาถามกัน ต่างฝ่ายต่างไม่กล้าเข้ามาล่วงละเมิดกัน ได้แต่ระแวงกันอยู่ บางครั้งได้ข่าวมาเล็กน้อยก็เอามาขยายความเพื่อโจมตี แต่ในด้านภายนอกก็ต้องการให้ชาวบ้านประสานกัน แต่ไม่เกิดการสัมพันธ์กัน ทั้งนี้เป็นเพราะ คนที่เป็นเจ้าของเรื่องจริง ๆ ไม่ต้องลงแรงไปจัดการปัญหาอย่างจริงจัง เห็นว่าเป็นเรื่องเล็ก ถือว่าไม่ใช่เรื่องของตัวเอง ถือว่าไม่อยากเข้าไปยุ่งมากนัก ทำให้เกิดปัญหาชาวบ้านขัดแย้งกันเองโดยไม่มีใครเข้าไปแทรก ที่ว่า เครือข่ายต้องเข้าไปดูแลสมาชิกนั้น ก็ไม่ได้มีโอกาสไปดูแลเพราะว่ายังมีธุระหลายด้านที่จำเป็นจะต้องไปสะสาง NGO ก็ไม่คิดเป็นหน้าที่เพราะรู้สึกว่าถ้าสูดี สูก็ไปทำเอง

3. การหาแนวทางแก้ปัญหาอาชีพ-รายได้

ทางโครงการวิจัยฯ ได้จับประเด็นการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชนหลักเมืองที่มีลักษณะที่เป็นอาชีพนอกระบบมาศึกษาเน้นหนัก โดยได้ร่วมกับโครงการศึกษาเรื่องโลกาภิวัตน์กับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน มาศึกษาการเป็นตลาดของชุมชน เป็นการดูว่าสินค้าในตลาดที่ชาวบ้านในชุมชนไปค้าขายนั้นเอามาจากที่ไหนอย่างไร เพราะจะได้เชื่อมโยงกับเกษตรทางเลือก ที่มีผลผลิต มีการดูงานระหว่างชนบทกับเมือง เช่นอาชีพทำปลาส้ม ต้องใช้ปลาวันละ 70 กว่ากิโลกรัม เขาเอาปลามาจากไหนของเกษตรกรที่เราส่งเสริมอยู่มีปลาหรือไม่ ตอนนี้กำลังทำเรื่องนี้เพราะศึกษาอาชีพนอกระบบอยู่พบว่ามีช่องว่างในเรื่องนี้ นอกจากเงินกู้แล้วเป็นเรื่องของการซื้อสินค้าในราคาแพง จึงต้องใช้กลไกของชาวบ้านด้วยกันเองที่มีสิ่งเหล่านี้อยู่ และให้มีการส่งของให้กัน หรือที่เรียกว่าเป็นการต่อสายตรงระหว่างผู้ผลิตกับคนในชุมชนที่เป็นผู้ค้าขาย การศึกษาและแลกเปลี่ยนร่วมกันกับชาวบ้านในชุมชนหลัก

เมืองดังกล่าว ทางโครงการฯคาดว่าคงจะมีผลในระยะยาวที่จะช่วยให้ชาวบ้านมีแนวคิดและเห็นช่องทางทำมาหากินในท่ามกลางภาวะที่ถูกเบียดขับจากระบบที่เป็นทางการอยู่ในขณะนี้

บทเรียนและก้าวต่อไปของชุมชนหลักเมือง

1. ความล้มเหลวที่สำคัญคือ ความเข้มแข็งของฐานไม่ได้ทำ

ประเด็นที่สำคัญในบทเรียนอันนี้คือ การพัฒนาฐานให้แน่นหรือไม่แน่น มันขึ้นอยู่กับวิธีการทำงานว่า บทบาทหรือประสบการณ์ของชาวบ้านไม่ถึงขั้นจะต้องมามีประสบการณ์ในการทำงานทางสังคม ก็แค่ทิ้งไม้ปิ้งไก่มามีบทบาทสาธารณะแบบนี้ บทบาทที่หวือหวามากในช่วง 2538-39-40 เกิดจากการมีผู้สนับสนุนที่ดี ชาวบ้านเป็นเสมือนนักร้องนำที่มีวงดนตรีที่ดีหนุนช่วย ความล้มเหลวที่สำคัญคือ ความเข้มแข็งของฐานไม่ได้ทำ และมีการอาศัยระบบตัวแทนไปทำงานให้ สิ่งเหล่านี้เรารู้และได้อธิบายให้ทราบหลายต่อหลายครั้งจนได้ทะเลาะกัน มันกลายเป็นสังคมพึ่งพิง เป็นกลุ่มองค์กรพึ่งพิง ที่ได้มาเพราะได้มาแบบตามกระแส เหมือนหมู่บ้านละ 1 ล้านคือ อย่างไรก็ได้ ที่รู้เพราะพี่อยู่ในขบวนการเขียนโครงการมาโดยตลอด เห็นว่าจริงๆ แล้วมันนอนลอกกันแล้วก็ผ่านไป-ได้งบประมาณมา

2. การสนับสนุนที่ขาดการหนุนช่วยเรื่องกระบวนการกลุ่ม

วิธีการพัฒนาเหล่านี้ หน่วยงานภายนอกหลายแห่งมักจะนำมาใช้จนถึงปัจจุบัน ชุมชนหลักเมืองจึงเป็นตัวสะท้อนของการพัฒนาว่า การตั้งกลุ่มเพื่อรองรับการสนับสนุนจากภายนอก การสื่อสารข้อมูลข่าวสาร การมีส่วนร่วมในกิจกรรม มีส่วนในการทำให้เกิดสิ่งเหล่านั้น ขาดการลงไปหนุนช่วยเรื่องกระบวนการกลุ่ม เช่นในการกู้เงินจากโครงการความร่วมมือกับ พ.ช.ม. ครั้งแรก เป็นเงิน 240,000 บาท มีปัญหาคือเริ่มมีสมาชิกถอนตัวออกไป ต่อมาเมื่อมีการสร้างความน่าเชื่อถือใหม่ทาง พ.ช.ม. ก็เติมเงินลงไปให้อีก 100,000 บาท เพื่อฟื้นฟูกลุ่ม กลุ่มก็ดีขึ้นเพราะถ้าไม่เช่นนั้นก็จะไม่ได้เงินเพิ่ม ระบบการส่งคืนไม่มีการปฏิบัติการที่ชัดเจน ก็มีเงินก้อนใหม่ลงมาอีก เช่น จากโครงการ SIF ประธานเครือข่ายไปกรรโชกมา แล้วก็เอามาแจกกันโดยผ่านสมาชิกที่อยู่ในกลุ่ม/เครือข่ายของชุมชน ก็ไม่รู้รูปแบบของสมาชิกเป็นอย่างไร ไม่มีคณะกรรมการของเครือข่าย อยากจะเปลี่ยนกรรมการก็เปลี่ยนตามข้อเสนอจากกรุงเทพฯ ไม่มีการสมัครเป็นสมาชิก สมาชิกก็ไม่ได้สนใจอะไร รอแต่ว่าจะได้หรือไม่ได้ เงิน SIF ก็ถมลงมา ตามด้วยเงินมิยาซาวา เวทีประชุมของเครือข่ายจึงเป็นการประชุมเพื่อเตรียมให้ได้มาซึ่งทรัพยากร เช่นมาบอกสมาชิกว่าจะมีเงินลงมากี่ล้านพวกเราจะเอาไหม ถ้าเอาเราต้องทำอะไรบ้าง ผู้นำก็จะแจ้งให้สมาชิกทราบ ก็มาเขียนแบบฟอร์มรวบรวม ส่งแหล่งทุน ถือเป็นความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ไม่สมศักดิ์ศรี และ NGO ก็ไม่อยากยุ่งเกี่ยวและไม่มีการเลือก NGO เข้าไปเป็นพี่เลี้ยง เก่งหลายให้ทำเองไปเลย ตอนนี้มีปัญหาว่าเงิน ร้อยละ 5 สำหรับพี่เลี้ยงไม่รู้อยู่ที่ไหน แต่ผู้นำในเครือข่ายมีเงินปลูกบ้านใหม่ สมาชิกเริ่มเกิดคำถามต่อ

ผู้นำ ชาวบ้านจึงไม่เอาด้วย สวนหนึ่งมาตั้งเครือข่ายฟื้นฟู ส่วนหนึ่งเป็นเครือข่ายชุมชนเมือง ปัจจุบัน สหชุมชนถูกโดดเดี่ยวและเป็นสาเหตุของการแย่งชิงประชาชนในที่รถไฟจนถึงทุกวันนี้

3. การแตกเครือข่ายเป็นข้อดีถ้ามีการประสานและหนุนช่วยกัน

สำหรับเครือข่ายฟื้นฟูที่แยกตัวออกมาจากเครือข่ายสหชุมชนฯในช่วงปี พ.ศ. 2542 นั้นเน้นเรื่องที่อยู่อาศัยและมีกิจกรรมรอง ๆ เช่นออมทรัพย์ และอื่น ๆ และมีการประสานงานกับเครือข่ายชุมชนเมืองซึ่งเน้นประเด็นหลักอยู่ที่องค์กรการเงิน และอาชีพ เพราะชุมชนเดิมเป็นชุมชนที่มีฐานะ อยู่ในที่ดินของตนเอง ปัญหาจึงเป็นเรื่องเงิน-การประกอบอาชีพ ดังนั้น ปัจจุบันขอนแก่นจึงมี 3 เครือข่าย ซึ่งถือเป็นเรื่องดี การขับเคี่ยวจึงเกิดระหว่างเครือข่ายสหชุมชนกับเครือข่ายฟื้นฟูเท่านั้น เพราะอยู่ในที่รถไฟเหมือนกัน และมีการออมทรัพย์เพื่อที่อยู่อาศัยเหมือนกัน แต่มีแนวความคิดและแนวทางการพัฒนาและแก้ปัญหาที่แตกต่างกัน อันนำไปสู่การมีอำนาจและผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันเกิดขึ้นในกลุ่มผู้นำองค์กรชุมชน

สำหรับบทบาทของขบวนการทำงานของ NGOs ที่ขอนแก่น มีฐานะเป็นองค์กรพี่เลี้ยงของเครือข่ายชุมชนเมืองโดยตรง ส่วนความสัมพันธ์กับเครือข่ายฟื้นฟู นั้นยังจัดบทบาทไม่ชัดเจน ทั้งนี้เพราะ NGOs ยังต้องมีการปรับทางวิธีคิด/กระบวนการทำงาน โดยบางส่วนเห็นว่าการวิ่งสนับสนุนหลายจังหวัดแบบ คณะกรรมการพัฒนาโครงการสิ่งแวดล้อมเมือง ภาคอีสาน (ค.พ.ส.) ไม่มีผลให้กลับมาทำงานฐานให้ชัดเจน ในขณะที่บางส่วนยังเห็นความสำคัญของการประสานหลายจังหวัดอยู่และเห็นว่าเป็นกลไกที่เข้มแข็ง แต่ ณ ปัจจุบันกระบวนภาคของกลุ่ม NGOs ก็ต้องลดบทบาทลงและมีการทำโครงการเสนอต่อมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย (ม.พ.ศ.) และ มูลนิธิชุมชนเมือง(ม.ช.ม.)[2] ส่วนการสนับสนุนงานของเครือข่ายชุมชนเมืองก็ให้อยู่อย่างนั้นไปก่อน โดยวางแผนเรื่องการสรุปบทเรียนเครือข่ายฟื้นฟู ก่อนนำไปสู่การวางบทบาทของ NGOs ซึ่งที่ผ่านมาเครือข่ายฟื้นฟูฯ ก็มีการประสานงานกับ ม.พ.ศ.เป็นหลักอยู่แล้ว

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่าง NGOs ดังกล่าวกับเครือข่ายสหชุมชนฯ นั้น ไม่แนบแน่นเหมือนในระยะแรก ๆ ที่ NGOs กลุ่มดังกล่าวเข้าไปริเริ่มงานพัฒนาในชุมชนแออัด และดูเหมือนจะมีประเด็นปัญหาที่เกิดความแตกต่างทางความคิดบางอย่างทำให้ไม่เกิดการร่วมมือกันเหมือนที่ NGOs ร่ววานกับเครือข่ายฟื้นฟู

4.ความสัมพันธ์กับภายนอกที่ขึ้นต่อภายนอกมากเกินไป

ทำให้ชุมชนขาดความสมดุลของตนเอง เกิดความแตกแยกและอ่อนแอชุมชนที่ตกอยู่ในสถานการณ์ของความขัดแย้งตามกระแสข้างนอกเช่นนี้ เมื่อไม่มองในลักษณะที่เอาเครือข่ายเป็นแกนนำ ก็จะเห็นภาพอีกแบบหนึ่ง คือ อิทธิพลจากข้างนอกเข้าไป ทำให้เกิดการเคลื่อนตัวของกลุ่มภายใน

[2] ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นมูลนิธิชุมชนไท

มีการเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับแต่ละส่วน และจะมีผลประโยชน์เข้าไปในรูปแบบที่แตกต่างกัน การขึ้นต่อภายนอกทำให้ชุมชนหลักเมืองมีปัญหา และมีผลต่อดุลอำนาจของผู้นำในแต่ละสมัย ความเป็นเอกภาพไม่มี มีการช่วงชิงการนำตลอดเวลา

ตอนนี้บทบาทของเครือข่ายสหชุมชนฯ อ่อนตัวลง นางทองดำก็มีความคิดว่าเราเองก็คงจะพึ่งพากันได้ยากขึ้น ฝ่ายตรงข้าม (หมายถึงเครือข่ายฟื้นฟู) มีแนวโน้มแข็งแกร่งขึ้น มีช่องทางไหนที่จะตัดกำลังกัน หรือจะหันมาปองดองกัน ตรงนี้ก็เป็นทางเลือก คิดว่าถ้าจะอาศัยนักพัฒนาจาก NGOs มาช่วย *NGOs ก็ต้องมีบทบาทวางตัวเป็นกลางในยามที่ชาวบ้านปรึกษา เช่น มีทางแก้ปัญหาทางอื่นหรือไม่ไม่ใช่คนอื่นคนไกลที่ไหน แม้ว่าในใจจะเห็นด้วยกับแม่ทองดำก็ตาม* ปัจจุบันบทบาทของเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ คือได้คุยกับทั้ง 2 กลุ่มเห็นว่ามีการวางฟอร์มกันพอสมควร ทางโครงการวิจัยฯ ก็ต้องพยายามทำให้เกิดความสมานฉันท์ระหว่างกลุ่มในชุมชน

ที่ผ่านมา ผู้นำในชุมชนมีปฏิบัติการในการช่วงชิง NGOs ด้วย เช่น นางทองดำพยายามจัดงานที่บ้าน และเชิญเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ ซึ่งเป็น NGOs มากินสาโท เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามเห็นว่ามีนักพัฒนาเป็นพวก กินเสร็จเห็นอีกฝ่ายหนึ่งนั่งกินเหล้าอยู่บ้านนายรง ก็ข้ามไปสูบบุหรี่บ้าง คุยบ้าง เพื่อไม่ให้อยู่ข้างใดข้างหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการประชุมเครือข่ายฟื้นฟู ทางเจ้าหน้าที่โครงการวิจัยฯ ก็ไปนั่งอยู่ด้วย และได้ร่วมกับนักพัฒนาเข้าไปหนุนช่วยกลุ่มตามประเด็นปัญหา เช่นแรงงานนอกระบบต้องมีอะไรบ้าง ไม่ให้ทำงานแบบยึดพื้นที่ เน้นการยึดประเด็นเพื่อสร้างกลุ่ม ซึ่งโครงการนี้ก็ได้รับความเอื้อเฟื้อสนับสนุนจากมูลนิธิชุมชนเมืองและมูลนิธิพัฒนาที่อยู่อาศัย

ขณะเดียวกันก็จะปรับวิธีคิดของเครือข่ายฟื้นฟูในการหาเงื่อนไขให้ชาวบ้านเข้ามาแก้ปัญหาเรื่องที่ดิน โดยมีการสังขยานาแนวคิดเพื่อให้เครือข่ายฟื้นฟูซึ่งมีสมาชิก 12 ชุมชนนั้น มีพื้นที่ที่เน้นหนักกี่ชุมชน และเป็นเรื่องอะไรบ้าง และแต่ละเรื่องมันสามารถแก้ปัญหาชุมชนได้หรือไม่ต้องมาวิเคราะห์กัน และกำลังของชุมชนและเครือข่ายจะมีบทบาทเข้าไปทำให้ปรากฏจริงได้อย่างไร ไม่ใช่สมาชิกมาเกาะเกี่ยวกันแค่ในสำนักงานเครือข่าย แล้วก็มาบ่นกัน แต่ไม่เกิดผลอะไร

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่า สิ่งที่ต้องทำในโครงการวิจัยฯนี้ต้องเป็นการปฏิบัติการ (action) และถึงแม้จะระบุพื้นที่เป็นงานวิจัยที่ชุมชนหลักเมือง แต่ในการทำงานมันทำเฉพาะชุมชนหลักเมืองไม่ได้ มันต้องไปเกี่ยวข้องกับข้างนอกที่มีอิทธิพลต่อ ชุมชนหลักเมืองเป็นส่วนหนึ่งของโครงการที่หลากหลาย และจากการอ่านในตัวโครงการ มันได้บอกว่าต้องการสร้างนักพัฒนารุ่นใหม่ ซึ่งเป็น action ที่จะส่งผลต่อกระบวนการทำงาน และได้คิดด้วยว่างานวิจัยชิ้นนี้ถ้าคนทำงานไม่นำไปใช้ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไร เราก็หวังผลให้เกิดการนำงานวิจัยมาใช้ในการทำงานสนามจริง และในการนำเสนอปัญหาและแนวทางการทำงาน ซึ่งทางเจ้าหน้าที่โครงการก็ได้นำผลการศึกษาไปเสนอในเวทีของเครือข่ายอื่น ๆ ด้วย

ตอนที่ 4

โครงการวิจัยและปฏิบัติการ เรื่อง พัฒนาชุมชนแออัดและองค์กรชุมชนแออัด

ระยะที่ 2 – 3

กรณีศึกษา จังหวัดสงขลา

โดย

พรรณงาม เง่าธรรมสาร หัวหน้าคณะผู้วิจัย

พิชยา แสงคง นักวิจัย

นิกร บุญส่ง นักวิจัยรุ่นใหม่

บทที่ 1

บทนำ

ภาพรวมการศึกษาเจาะลึกชุมชนแออัดจังหวัดสงขลา

เป้าหมายของโครงการวิจัยและปฏิบัติการชุมชนแออัด ระยะที่ 2 ของจังหวัดสงขลา มุ่งศึกษาเจาะลึกชุมชนที่คัดเลือก 3 แห่ง คือ เก้าเส้ง ร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะ เพื่อค้นหาแนวทางการพัฒนาชุมชนที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติการในระยะที่ 3 ต่อไป รายงานการศึกษาระยะที่ 2 ที่ทีมงานนำเสนอ จะแยกกล่าวเป็นรายชุมชนไป โดยการศึกษาของทุกชุมชนจะประกอบไปด้วยเนื้อหาสองส่วน คือส่วนที่เป็นภาคพื้นฐานของชุมชน อันได้แก่ ประวัติความเป็นมาของชุมชน : ลักษณะเฉพาะด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชน การก่อเกิด และพัฒนาการของการรวมกลุ่ม และกิจกรรมของชุมชน ทั้งที่เกิดและดำเนินอยู่ภายในชุมชน และที่เชื่อมโยง และ/หรือ ได้รับการสนับสนุนจากภายนอก ลักษณะและพัฒนาการขององค์กรชุมชน และกระบวนการและปัญหาในการพัฒนาชุมชนที่ผ่านมา กับทั้งในส่วนที่สองเป็นการศึกษาที่เน้นปัญหาหรือมิติเฉพาะสำหรับแต่ละชุมชน อันได้แก่มิติด้านผู้นำสำหรับชุมชนเก้าเส้ง ด้านเศรษฐกิจนอกระบบของชุมชนร่วมใจพัฒนา และปัญหาของการพัฒนาที่ผ่านมาของชุมชนหลังอาชีวะ ทั้งหมดนี้เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจในลักษณะเฉพาะของชุมชนแออัด เงื่อนไขในการดำรงอยู่ ปัจจัยที่เอื้อ และ/ หรืออุปสรรคต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน อันจะช่วยนำไปสู่การตัดสินใจเลือกรูปแบบปฏิบัติการที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาที่สอดคล้องกับประเด็นปัญหาเฉพาะของแต่ละชุมชนในระยะที่สามต่อไป

เนื่องจากข้อมูลอย่างกว้าง ๆในส่วนที่หนึ่งของเก้าเส้งและหลังอาชีวะทั้งที่เลือกมาทำการศึกษาในระยะที่สองได้มีการนำเสนอไปแล้วอย่างสังเขปในงานวิจัยระยะที่หนึ่ง เนื้อหาบางส่วนในการเสนอในงานชิ้นนี้จึงอาจมีความซ้ำซ้อนกันอยู่บ้างกับที่เคยเสนอไปแล้ว แต่ก็มีความพยายามเลี่ยงไม่กล่าวซ้ำโดยไม่จำเป็น ประเด็นที่เป็นข้อสังเกตและ/หรือสมควรอภิปลายมีดังต่อไปนี้

การก่อเกิดชุมชน : ที่มา สถานการณ์และประเด็นปัญหา

ชุมชนทั้งสาม คือเก้าเส้ง ร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะ สามารถเป็นตัวแทนของชุมชนที่มีการบุกเบิกตั้งถิ่นฐานในยุคเวลาทางประวัติศาสตร์การพัฒนาของประเทศไทยที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลอย่างสำคัญต่อการพัฒนาการและการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนให้แตกต่างกันไปโดยเฉพาะสำหรับเก้าเส้ง การตั้งถิ่นฐานสถานที่ปัจจุบันในทัศนะของชาวบ้านเกิดขึ้นด้วยการใช้กำลัง อำนาจ

บังคับของรัฐ สมัยจอมพลสฤษดิ์ (ปี พ.ศ. 2502) ให้โยกกย้ายจากที่ดินเดิมบริเวณแหลมสนอ่อนซึ่งผู้นำขณะนั้นเห็นว่าเป็นสถานที่สวยงามเหมาะกับการเป็นแหล่งท่องเที่ยวมากกว่าจะเป็นหมู่บ้านประมงจน ๆและสกปรก ที่ได้ตั้งรากที่นั้นมาก่อนหน้านั้นไม่ต่ำกว่ายี่สิบปี ที่ตั้งปัจจุบันซึ่งเป็นที่ราชพัสดุได้ถูกรัฐเลือกให้เป็นถิ่นฐานใหม่โดยที่ในขณะนั้นเป็นที่โดดเดี่ยว อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง (ประมาณ 3 กิโลเมตร) มีสภาพเป็นป่าเสม็ดและอันที่จริงไม่กับการอยู่อาศัย ด้วยเป็นที่ทิ้งอุจจาระของคนเมือง การตั้งถิ่นฐานครั้งนั้นชาวชุมชนต่อ ๆมาถือว่าไม่ได้เป็นการบุกรุกที่ ที่ผิดกฎหมาย เพราะรัฐเป็นคนออกคำสั่งให้ไปอยู่ แม้แต่มัสยิดประจำของชุมชนที่ย้ายมาจากที่เดิมก็ได้รับการรับรองอย่างถูกต้องจากทางการศาสนาอิสลาม ในส่วนของชุมชนร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะการตั้งถิ่นฐานเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2502 อันเป็นปีที่การรถไฟสายหาดใหญ่- สงขลาได้หยุดดำเนินการเนื่องจากประสบกับการขาดทุน เพราะผู้โดยสารได้หันไปใช้เส้นทางคมนาคมที่เป็นถนนซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างกว้างขวาง ทำให้ที่ของการรถไฟที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ ชาวบ้านส่วนนใหญ่เป็นเกษตรกรที่อพยพมาหางานทำจากชนบทและไม่สามารถมีที่อยู่อาศัยในเมืองได้จึงเริ่มเคลื่อนย้ายเข้าไปตั้งถิ่นฐาน

ข้อมูลจากพื้นที่ข้างต้นได้ยืนยันให้เห็นอย่างชัดเจนอีกครั้งว่าการก่อเกิดชุมชนแออัดในจังหวัดสงขลามาจากปัจจัยด้านนโยบายในการพัฒนาของรัฐเป็นสำคัญ โดยเฉพาะตั้งแต่ทศวรรณปี 2520 เป็นต้นมา ซึ่งรัฐได้หันไปเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรม ส่งผลให้การประกอบอาชีพเกษตรกรรมในชนบทถูกทอดทิ้ง หลายแห่งวิถีชีวิตเดิมล่มสลายจนชาวชนบทส่วนหนึ่งต้องอพยพย้ายถิ่นฐานออกจากที่อยู่ดั้งเดิม ประชากรรุ่นแรก ๆของร่วมใจพัฒนาและหลังอาชีวะเกือบทั้งหมดโย้กย้ายมาจากพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังและคาบสมุทรสทิงพระ - จังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลาเอง พวกเขาถูกดึงดูดเข้าสู่พื้นที่เมืองที่ได้รับการส่งเสริมพัฒนาให้เป็นเมืองหลักของภาคใต้มีการขยายตัวพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางทั้งทางการพาณิชย์ การคมนาคมขนส่ง การศึกษา และสาธารณูปโภคพื้นฐานอย่างกว้างขวาง เกิดโรงงานอุตสาหกรรมขึ้นมากมาย (ถึงพ.ศ. 2537 โรงงานในเขตจังหวัดที่ขึ้นทะเบียนมีจำนวน 1,177 โรง)เป็นตลาดแรงงานให้กับคนยากจนที่ตกงาน ในขณะเดียวกันที่ดินในเขตตัวเมืองสงขลาส่วนใหญ่เป็นที่ดินของรัฐเพียงประมาณร้อยละ 30 เท่านั้นที่เป็นของเอกชน ทำให้ที่ดินโดยเฉพาะในเขตเทศบาลขาดแคลนและมีราคาสูง ประชากรที่เป็นคนจนไม่สามารถจัดหาเป็นที่พักอาศัยได้ เมื่อมีที่ดินที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ซึ่งอยู่ใกล้แหล่งงานในเมืองปรากฏการณ์ที่เกิดก็คือ การเริ่มตั้งถิ่นฐานของผู้อพยพเข้าเมืองส่วนหนนึ่งที่เป็นชาวชนบท ชุมชนแออัดจำนวน 8 ชุมชนในจำนวน 22 ชุมชนของเมืองสงขลาอยู่ในเขตที่ดินของการรถไฟ มีประชากรคิดเป็นนนสัดส่วนสามในสี่ ของประชากรในเขตชุมชนแออัดทั้งหมดของเมือง (ข้อมูล ปี 2537) กระบวนการตั้งถิ่นฐานของชาวชุมชนทั้งสามยิ่งน่าสนใจ ที่เก้าเส้งการโย้กย้ายมากันทั้งชุมชนพร้อมกับได้ชะลอเอาสถานที่ที่เป็นที่เคารพทางศาสนาคือ มัสยิดมาตั้งเป็นศูนย์ยึดเหนี่ยวความเป็นหนึ่งเดียวของสมาชิกในที่ใหม่ด้วย การอพยพมาตั้ง

รกรากในที่ใหม่จึงเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทุลักทุเลทั้งด้านการขนย้าย และการสร้างชุมชนในท่ามกลางความอัตคัดขัดสนแร้นแค้นทางกายภาพและทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้โดยปราศจากความช่วยเหลือใด ๆจากทางการ เหตุการณ์ครั้งนั้นได้เป็นความทรงจำอันทรงคุณค่า และเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้คนรุ่นหลัง ๆได้ภาคภูมิใจ และรับรู้ถึงการต่อสู้บากบั่นของคนรุ่นแรก ๆ ที่มุ่งรักษาไว้ซึ่งความเป็นชุมชนแทนการเลือกที่จะโยกย้ายกระจัดกระจายกันไปตามสะดวกของปัจเจก ประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต้องฟันฝ่าอุปสรรคพึ่งพาตนเองโดยลำพังนี้น่าจะเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ทำให้การต่อสู่กับวิกฤติต่อ ๆ มาของชุมชนเป็นไปอย่างมีสำนึกสูง มีพลัง และเป็นธรรมอย่างยิ่ง จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ทั้งในการต่อสู้กับการไล่รื้ออย่างเหนียวแน่น การพึ่งพาตนเอง และไม่สยบยอมต่ออำนาจภายนอก เป็นตัวอย่างที่เลื่องชื่อสะท้อนหน้าตาแบบหนึ่งของ “ความเป็นชุมชนแออัด” ของภาคใต้

สำหรับร่วมใจพัฒนาและหลังอาชีวะการตั้งถิ่นฐานอยู่ในสถานะที่ผิดกฎหมาย ถือว่าเป็นการบุกรุกที่ดิน แต่ข้อมูลจากชุมชนหลังนี้ก็ชี้ให้เห็นความกำกวมไม่ชัดเจน หรือความอับจนของนโยบายรัฐและ/หรือการปฏิบัติของเจ้าหน้าที่รัฐที่ไม่มีแนวทางแก้ปัญหาการตั้งถิ่นฐานของคนจนมาตั้งแต่เริ่มต้น นอกเหนือจากการไล่รื้อพวกเขาจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งเรื่อยไป ตามแต่ความต้องการและความจำเป็นเฉพาะหน้า ส่วนหนึ่งของผู้มาตั้งถิ่นฐานรุ่นแรกที่ร่วมใจพัฒนา ได้อพยพมาจากการถูกไล่รื้อชุมชนเก่าในเขตทหารเรือปัจจุบัน และมาที่ใหม่ตามคำชี้แนะของเจ้าหน้าที่รัฐ แม้กระนั้นชาวอพยพรุ่นแรกก็ทราบและตระหนักดีถึงสถานะผิดกฎหมายในการอยู่อาศัยในที่ดินผืนปัจจุบัน ได้พยายามเดินทางไปยังสถานีรถไฟหาดใหญ่เพื่อติดต่อขอเช่าที่จากการรถไฟหลายครั้ง แต่ก็ไม่ได้รับการอนุมัติ การตั้งบ้านเรือนของผู้อพยพจึงเป็นไปอย่างชั่วคราว ซึ่งสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นจริง เนื่องจากผู้อพยพรุ่นแรก ๆ ทั้งที่หลังอาชีวะและร่วมใจพัฒนา ต้องพบกับการไล่รื้อจากเจ้าหน้าที่รถไฟ “ทุก ๆ เจ็ดวัน” แต่ทุกครั้งหลังการไล่รื้อ พวกเขาก็จะย้ายกลับเข้ามาอยู่ใหม่อีก ผู้ที่ปักหลักย้ายกลับเข้ามาอยู่จนปัจจุบันให้เหตุผลต่อการดื้อทนปักหลักที่นั่นว่าเพราะ “ใกล้แหล่งที่ทำมาหากิน” (ตลาด ท่าเทียบเรือ)

การไล่รื้อครั้งใหญ่ที่ชุมชนในเขตรถไฟทั้งสองแห่ง ต้องเผชิญก็คือในปี พ.ศ.2527-2528 ซึ่งชาวชุมชนที่ร่วมใจพัฒนาเชื่อว่ามาจากการที่การรถไฟต้องการยกที่ดินให้นายทุนนักธุรกิจที่ดินเช่าในราคางาม เนื่องจากที่ดินทั้งหมดอยู่ในทำเลทองของเมือง การไล่รื้อครั้งนั้นก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนร่วมใจพัฒนาอยู่ไม่น้อย ครอบครัวรุ่นเก่า ๆ หายไปจำนวนหนึ่ง(จาก 200 หลังคาเรือน คงเหลือ 50 หลังคาเรือน) แต่ผู้อพยพรุ่นใหม่ก็ทยอยเข้ามามากขึ้นกว่าเดิม เริ่มมีการซื้อขายบ้านหรือซื้อที่ดินว่างของผู้จับจองมาแต่เดิม ผู้อพยพเข้ามาใหม่ส่วนใหญ่มาจากอำเภอรอบนอกของสงขลา และที่ถูกไล่ที่จากในเขตเทศบาลเอง และมักเป็นญาติกับผู้อยู่อาศัยเดิมถึงประมาณ พ.ศ. 2534-5 มีผู้อพยพกลุ่มใหม่จำนวนมาก มาจากจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ (กว่า 30 จังหวัด-ที่ร่วมใจ

พัฒนา) และอยู่ในวันทำงาน เป็นกลุ่มที่เข้ามาเพื่อตอบสนองความต้องการแรงงานราคาถูกของเมือง ซึ่งอยู่ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู มีการก่อสร้างเกิดขึ้นมากมาย คนอพยพรุ่นนี้และรุ่นหลังจากนั้นมา(รุ่นที่ สี่และห้า) ถือเป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดของชุมชน อายุที่อยู่อาศัยในชุมชนระหว่าง 6-10 ปี สำหรับที่หลังอาชีวะซึ่งมีพื้นที่ชุมชนเล็กกว่ามากและอยู่ในทำเลที่เป็นมุมอับกว่า มีน้ำท่วมขัง จึงไม่ดึดดูดใจต่อผู้ประกอบอาชีพอื่นยกเว้นคนทำงานเป็นลูกจ้างที่ท่าเทียบเรือ การอพยพเข้ามาของผู้อยู่อาศัยรุ่นใหม่มีน้อย และส่วนใหญ่เข้ามาอาศัยชั่วคราวโดยอาศัยบ้านเช่าราคาถูก ระยะเวลาของผู้อยู่อาศัยที่หลังอาชีวะจึงสั้นมาก จำนวนถึงร้อยละ 90 เพิ่งเข้ามาอยู่ในชั่วต่ำกว่า 5 ปีลงมา(เทียบกับเก้าเส้งเพียงร้อยละ 5.50 และร่วมใจพัฒนาร้อยละ 24.50 ตามลำดับ) ซึ่งจะส่งผลต่อการสร้าง "ชุมชน" ที่นั่นต่อมา ปรากฏการณ์จำนวนผู้อพยพเข้าอาศัยในชุมชนแออัดในช่วงทศวรรษ 2530 ที่ไม่ได้ลดจำนวนลงและดูเหมือนจะเพิ่มขึ้นและมีภูมิหลังที่มาจากหลากหลายพื้นที่ของประเทศมากขึ้น ทั้งๆที่เศรษฐกิจของประเทศโดยรวมในช่วงนั้นถือว่าเฟื่องฟู น่าจะเป็นข้อสังเกตถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านเศรษฐกิจและความต้องการ / ความขาดแคลนที่อยู่อาศัยของผู้คนระดับล่างของสังคมไทย ว่าเป็นไปในลักษณะของสหสัมพันธ์ที่มีความหมายอย่างไร

สำหรับเก้าเส้ง กระแสการไล่รื้อครั้งแรกเริ่มต้นในเวลาใกล้เคียงกับที่เกิดขึ้นที่ชุมชนแออัดอื่นๆ แม้จะช้ากว่าเล็กน้อย คือ ประมาณปี พ.ศ. 2529 โดยนโยบายของเทศบาลเมืองสงขลาเพื่อพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว และด้วยเหตุผลว่าเป็น "ที่สกปรก ส่งกลิ่นเหม็น ถ่ายอุจจาระบนชายหาด...และทำให้คลองสำโรง (ที่ไหลผ่านเมือง)เน่าเสีย" แต่กรรมการชุมชนของเก้าเส้งในขณะนั้นได้อาศัยความสัมพันธ์ที่ดีกับฝ่ายการเมืองในเทศบาล ช่วยลดความรุนแรงของสถานการณ์และผ่อนคลายกระแสลง แต่ไม่อาจเปลี่ยนแปลงนโยบายไล่รื้อของเทศบาลก็ยังมีต่อมาได้จนมีการเดินขบวนใหญ่ถึงปี พ.ศ. 2532 เพื่อยื่นหนังสือคัดค้านให้นายกรัฐมนตรี แต่มีการตั้งตัวแทนไปขอเช่าที่ดินกับกรมธนารักษ์ในปี 2534 ซึ่งได้รับการขานรับแต่ถูกคัดค้านจากผู้ว่าราชการจังหวัดจนบัดนี้ คนเก้าเส้งก็ยังไม่ได้รับสิทธิในที่ดินที่ได้หักร้างถางพงมา อย่างไรก็ดีข้อกล่าวหาดังกล่าวได้เป็นจุดที่ท้าทายให้ชาวชุมชนต้องหันมาพิจารณา"ภาพลักษณ์" ของตัวเอง อันนำไปสู่การเริ่มต้นกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ เพื่อเปลี่ยน "ภาพลักษณ์"นั้น และส่งผลก่อเกิด "อัตลักษณ์" ใหม่อื่นๆเพิ่มขึ้นให้กับชุมชนในเส้นทางการพัฒนานั้น ทั้งในสายตาของสาธารณะและของตนเองสืบมาจนปัจจุบัน

ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชุมชน

เก้าเส้ง ร่วมใจพัฒนา และหลังอาชีวะเป็นชุมชนสามแบบที่มีองค์ประกอบด้านต่างๆของสังคมที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง เก้าเส้งมีลักษณะของพหุสังคมที่มีความแตกต่างของคนกลุ่มต่างๆใน

หลาย ๆด้านอย่างสูง ทั้งทางด้านศาสนา ความเชื่อ เศรษฐกิจ และ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ แต่ความต่างเหล่านั้นไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความรู้สึกเป็นชาวชุมชนเดียวกัน ตรงกันข้ามการได้สั่งสมเรียนรู้ที่จะร่วมกันในท่ามกลางความแตกต่างทั้งหลายกลับกลายเป็นจุดแข็งที่ช่วยพาเก้าเส้งผ่านพ้นวิกฤตมาถึงปัจจุบัน เก้าเส้งเป็นชุมชนที่สมาชิกส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลามแต่ไม่มีการแบ่งแยกความเป็นมุสลิมหรือพุทธในการดำเนินวิถีชีวิตประจำวัน โต๊ะอิหม่ามและเจ้าอาวาสวัดของชุมชนเป็นเกลอที่เผชิญทุกข์ยากและช่วยเหลืออุ้มชูกันมานับแต่ครั้งมาตั้งรกรากรุ่นแรก ศาสนสถานของทั้งพุทธและมุสลิมสร้างขึ้นด้วยแรงบริจาคร่วมกันของศาสนิกชนทั้งสองศาสนา ได้มีความพยายามหยิบเอาความต่างของศาสนามาเป็นเครื่องมือทางการเมืองภายในชุมชนอยู่บ้าง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ ตรงกันข้ามผู้นำศาสนาอิสลามยังเคยออกมาปกป้องผู้นำที่เป็นพุทธในการต่อสู้ทางการเมืองกับคู่แข่งที่เป็นมุสลิมด้วยซ้ำ

ในด้านเศรษฐกิจ ความแตกต่างของการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชน ระหว่างเถ้าแก่เจ้าของเรือ - ผู้เช่าเรือ , แม่ค้าปลาสด - แม่ค้าปลาเค็ม - ลูกจ้างทำปลาเค็ม ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจแบบสังคมจารีตเก่า ที่ต้องพึ่งพาช่วยเหลือกันมากกว่าความสัมพันธ์แบบลูกจ้าง - นายจ้างในระบบทุนนิยม เมื่อรวมเข้ากับความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่สืบทอดสั่งสมมาแต่เดิม ก็ทำให้เก้าเส้งมีแรงยึดเหนี่ยวทางสังคมภายในสูงมาก สามารถหลอมคนรุ่นหลังที่อพยพมาจากพื้นที่และภูมิหลังที่ต่างไปให้รู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นปัจจัยบวกให้กับการพัฒนาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ต่างจากร่วมใจพัฒนาและหลังอาชีวะที่มีองค์ประกอบพื้นฐานที่เอื้อน้อยกว่าตามลำดับ

ร่วมใจพัฒนามีลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ - สังคมแบบกึ่งเมือง - กึ่งชนบท มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติอยู่หนาแน่นหลายกลุ่ม แต่ลักษณะการประกอบอาชีพที่หลากหลาย เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน พอเลี้ยงครอบครัวและเครือญาติ (ทำสินค้าแปรรูปอาหารในครัวเรือนขายส่ง , เป็นแม่ค้าขายอาหารคาว - หวาน , ช่างฝีมือ , รับจ้างมอเตอร์ไซค์ ฯลฯ) เอื้อให้ร่วมใจ ฯ เป็นสังคมแบบ "ต่างคนต่างอยู่" แต่ร่วมกันอย่างพร้อมเพรียงในงานประเพณี และขันแข็งในงานสาธารณะ แต่อยู่ในรูปของการลงขัน "เงิน" มากกว่าแรงงานตามแบบสังคมชนบทของไทยเดิม

หลังอาชีวะขาดพื้นฐานทางโครงสร้างของสังคมในพื้นที่ที่จะเชื่อมร้อยให้เกิดความรู้สึกร่วมกันของสมาชิก ผู้อาศัยส่วนใหญ่เป็นคนใหม่ที่เปลี่ยนหน้าย้ายเข้าออก ส่วนใหญ่เป็นแรงงานรับจ้างและผู้ที่ถูกเบียดขับระดับล่างสุดของสังคมซึ่งตกงาน หรือมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ อำนาจในชุมชนกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มเครือญาติจำนวนน้อยที่กุมความได้เปรียบทางเศรษฐกิจของชุมชนมาตั้งแต่เริ่มแรก บางคนยังมีสายสัมพันธ์ในฐานะผู้อุปถัมภ์ของนักการเมืองระดับท้องถิ่นที่นั่นได้ชื่อว่าเป็นแหล่งอบายมุข ยาเสพติดและการค้าประเวณี กิจกรรมการพัฒนาในพื้นที่ขาดการมีส่วนร่วมของคนใน และสำเร็จได้ด้วยปัจจัยจากภายนอกมากกว่ากลุ่มและการเกิดองค์กรชุมชนนั้นมีทั้งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและที่จัดตั้งขึ้น ในส่วนที่จัดตั้งขึ้นยังแบ่งได้เป็นกลุ่ม/

องค์กรทางการที่ตั้งโดยหน่วยราชการและได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการว่าเป็นตัวแทนอำนาจของชุมชน(ได้แก่ คณะกรรมการชุมชน เป็นต้น) และกลุ่ม/องค์กรที่ไม่เป็นทางการ ซึ่งตั้งขึ้นโดยชาวชุมชนเองหรือโดยการสนับสนุนของหน่วยงานอื่นที่ไม่ใช่ราชการ พิชญาได้จำแนกความแตกต่างระหว่าง "กลุ่ม" และ "องค์กรชุมชน" โดยใช้เกณฑ์ความต่อเนื่องของกิจกรรมที่ดำเนินการและมีโครงสร้างการบริหารจัดการ หากเป็นการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมใดเฉพาะแล้วจบสิ้นไป ไม่มีการต่อเนื่อง และไม่มีการตั้งระบบการบริหารเพื่อดำเนินการระยะยาวแล้ว ก็จัดเป็นเพียงการรวมกลุ่ม สามชุมชนที่ศึกษาสะท้อนการรวมกลุ่มและองค์กรที่แตกต่างกันตามคุณสมบัติและเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นข้างล่างต่อไปนี้

	หลังอาชีวะ	ร่วมใจฯ	เก้าเส้ง
กลุ่มที่เป็นทางการ	- ไม่มี	- อสม. - กลุ่มแม่บ้าน - กลุ่มอาชีพ - กลุ่มกิจกรรมการพัฒนา - กรรมการชุมชน	- อสม. - กลุ่มแม่บ้าน - กลุ่มอาชีพ - กลุ่มเยาวชน
กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ	- ไม่มี		
องค์กรทางการ	- กรรมการชุมชน	- กลุ่มออมทรัพย์	- กรรมการชุมชน - องค์กรทางศาสนา (อิสลาม)
องค์กรไม่เป็นทางการ	- ไม่มี		
กิจกรรมขององค์กรทางการ	- ไม่มี	- สร้างศูนย์เด็กเล็ก - ออมทรัพย์	- กลุ่มออมทรัพย์ - โครงการสร้างคูระบายน้ำ - ปรับปรุงศูนย์เด็กเล็ก
กิจกรรมขององค์กรไม่เป็นทางการ(คือกรรมการชุมชนก่อนปี พ.ศ.2538 และกลุ่มออมทรัพย์)	- ไม่มี	- กิจกรรมประเพณี - ศาลาประชาคม - ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ - ทำหมายเลขบ้าน - ขอหมายเลขบ้านจากเทศบาล	- ออมทรัพย์ - สร้างศูนย์เด็กเล็ก - ปรับปรุงตลาด - สร้างส้วมสาธารณะ - ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ - ปรับปรุงถนน - ปรับปรุงคูระบายน้ำ - ขุดลอกคลองสำร้อง - กิจกรรมที่อยู่อาศัย *
ความสัมพันธ์ระดับเครือข่ายกับภายนอก (ขององค์กรที่ไม่เป็นทางการ)	- ไม่มี	เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัด เครือข่ายสลัมภาคใต้ เครือข่ายสลัม 4 ภาค	

	หลังอาชีวะ	ร่วมใจฯ	เก้าเส้ง
ผู้นำตามธรรมชาติ	- ไม่มี	หลากหลาย	หลากหลาย
ระดับความสามารถของผู้นำ	- ขาด	ระดับชุมชน	ระดับชุมชน ระดับภาค ระดับชาติ
แนวทางการบริหาร/ตัดสินใจ ขององค์กรชุมชน	- ขึ้นกับผู้นำ - ผู้นำขึ้นกับอำนาจท้องถิ่น - ขาดการมีส่วนร่วม	- ประสานประโยชน์ส่วนตัวกับประโยชน์ส่วนรวม - ใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวในการดำเนินงานมากกว่าหลักการ	- อยู่บนฐานผลประโยชน์ชุมชน , เป็นอิสระ,ไม่เกรงกลัวอำนาจรัฐ - เน้นหลักการ - ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วม
ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับผู้นำ/กรรมการชุมชน	- หวาดระแวง/สงสัย - หวังพึ่งอำนาจจากภายนอก	- เชื่อใจเป็นส่วนตัว - ไม่สนใจตรวจสอบ	- เชื่อมั่นในการนำ - ใช้การตรวจสอบ

* เนื่องจากแกนนำกลุ่มออมทรัพย์เป็นแกนนำในคณะกรรมการชุมชนด้วย กิจกรรมเหล่านี้จึงเป็นกิจกรรมร่วมของทั้งองค์กรที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่เมื่อเกิดการแยกตัวที่แกนนำกลุ่มออมทรัพย์ไม่ได้อยู่ที่คณะกรรมการชุมชน การช่วงชิงความเป็นเจ้าของกิจการเหล่านี้ ซึ่งบางครั้งมีอสังหาริมทรัพย์ในครอบครองด้วยจึงกลายเป็นประเด็นโต้แย้ง ดังกรณีพิพากย์ เรื่องอาคารศูนย์เด็กเล็กเก้าเส้ง ในปี พ .ศ.2542 ซึ่งนำไปสู่วิกฤติชุมชน

การศึกษาพัฒนาการของกลุ่มและองค์กรของสามชุมชนทำให้เราเห็นความสัมพันธ์ระหว่างเกณฑ์ต่าง ๆข้างต้น ซึ่งมีพลวัตและรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อคุณภาพและความสามารถและ/หรือ ความเข้มแข็งของชุมชนที่น่าสนใจดังนี้

เราพบว่าชุมชนหลังอาชีวะ ซึ่งอาจใช้เป็นตัวแบบสำหรับชุมชนปฐมภูมิในที่อื่นได้นั้น **ไม่มี** การรวมกลุ่มหรือมีองค์กรชุมชนอื่นใดนอกจาก “ กรรมการชุมชน” ที่หน่วยงานท้องถิ่นของรัฐ (เทศบาล) จัดตั้งขึ้น กิจกรรมของชุมชนต่าง ๆนอกจากการดำเนินงานตามแผนของเทศบาลแทบไม่ปรากฏ แม้งานประเพณีก็ยังไม่มีการรวมตัวกันจัด ผู้นำตามธรรมชาติจึงไม่เกิด และกิจกรรมที่ได้รับงบมาดำเนินการก็ล้มเหลว เนื่องจากสมาชิกและคณะทำงานมีความสงสัยระแวงกัน และใช้วิธีการให้ร้ายและกระพือข่าวโดยไม่ตรวจสอบข้อเท็จจริง

ส่วนที่ร่วมใจพัฒนา มีผู้นำธรรมชาติที่หลากลายผลัดเปลี่ยนกันขึ้นมาทำกิจกรรมที่ต้องอาศัยความสามารถและความถนัดที่ต่างกัน โดยเริ่มมาตั้งแต่ปี 2535 ก่อนการจัดตั้งกรรมการชุมชนอย่างเป็นทางการของเทศบาล (กิจกรรม ได้แก่ สร้างศาลาชุมชน, ตั้งกลุ่มออมทรัพย์, จัดระเบียบ –ทำบ้านเลขที่, ขอเลขที่บ้านจากเทสบาล) หลังการเกิด “คณะกรรมการชุมชนทางการ” (ปี 2538) ผู้นำตามธรรมชาติเหล่านั้นก็ยังเป็นกลุ่มเดียวกับคณะกรรมการกลุ่มใหม่และเป็นสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน กิจกรรมของร่วมใจฯจึงเดินต่อเนื่องมาอย่างค่อนข้างราบรื่น ไม่เกิดความขัดแย้งจากการแย่งชิงบทบาทการนำดังจะเกิดขึ้นที่เก้าเส็ง และไม่เกิดความแตกต่างระหว่างกิจกรรมที่บริหารอย่างไม่เป็นทางการหรือเป็นทางการ ผู้นำร่วมใจฯ สามารถประสานประโยชน์ในการดึงทรัพยากรทั้งจากเทศบาลและองค์กรพัฒนาเอกชนมาใช้ทำกิจกรรมชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ไม่สร้างความเป็นปฏิปักษ์กับฝ่ายใด แกนนำของร่วมใจฯ ได้ผ่านเวทีฝึกกิจกรรมการรวมกลุ่มที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกำหนดทางเลือกโดยชุมชนและสมาชิกในทุกขั้นตอน แต่กระบวนการการทำกิจกรรมที่ร่วมใจฯก็พึ่งการไว้เนื้อเชื่อใจกันเป็นส่วนบุคคลแบบชาวชนบท ไม่สนใจหรือให้ความสำคัญกับ “ความสุจริต”, “ ความโปร่งใส” หรือ “การตรวจสอบ” การใช้งบประมาณในการทำกิจกรรม หากผู้นำจะได้ประโยชน์จากการวิ่งเต้นบ้าง แกนนำหรือสมาชิกอื่นก็ไม่ติดใจ ถือว่า ***ไม่ได้โกง “ชุมชน”*** กลุ่มกิจกรรมของร่วมใจฯ ได้เข้าร่วมเครือข่ายชุมชนแออัดทั้งในระดับจังหวัด ระดับภาค และระดับประเทศ (เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัดภาคใต้, เครือข่ายสลัม 4 ภาค) และแกนนำของร่วมใจฯก็ร่วมอยู่ในแกนนำของเครือข่ายเหล่านั้น แต่ข้อมูลก็ชี้ว่า เพื่อนชุมชนในเครือข่ายอื่น ๆไม่ได้หวังที่จะได้ร่วมใจฯเป็นหัวหอกเมื่อต้องเผชิญกับฝ่ายการเมือง โดยรวมแล้ว ร่วมใจฯมีการจัดองค์กรภายในและความสัมพันธ์กับสมาชิกภายนอกที่สอดคล้องกับทรัพยากรและทุนด้านต่าง ๆของชุมชน สามารถตอยสนองความต้องการของสมาชิกได้ในระดับที่เป็นที่พอใจ ทำให้สามารถรักษาความสมานฉันท์ในชขุมชนไว้ได้สืบเนื่องเรื่อยมา ไม่เกิดความขัดแย้งหรือก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อระบบบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ซึ่งจะต่างไปจากเก้าเส้ง

เก้าเส้งเป็นชุมชนที่พัฒนาการของกลุ่มและองค์กรมาช้านานกว่าสองชุมชนข้างต้น และเป็นประสบการณ์ที่ชุมชนได้สั่งสมเป็นบทเรียนและทุนทางสังคม ที่ได้สร้างเอกลักษณ์ให้กับชุมชนในหลาย ๆด้าน ตั้งแต่ระยะต้นของการก่อตั้งชุมชน เก้าเส้งก็ได้ผู้นำตามธรรมชาติ ทั้งที่เป็นผู้นำทางศาสนาและทางเศรษฐกิจ ส่วนผู้นำนักพัฒนารวมทั้งผู้นำที่เป็นรุ่นหนุ่มสาวได้เรียนรู้การนำจากการจัดขบวนคัดค้านการไล่รื้อครั้งประวัติศาสตร์ (2527) กรรมการชุมชนที่เก้าเส้งได้ถูกจัดตั้งขึ้นเป็นแห่งแรกก่อนที่อื่นใดทั้งหมดของจังหวัด และได้สร้างกิจกรรมที่เป็นผลงานไว้มากกมายมาก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งและได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ แม้ในระยะต้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำชุมชนเก้าเส้งกับเทศบาลจะเป็นไปอย่างสนิทสนม แต่นับจากโครงการพัฒนาเอกชน (พชอต.) ได้เข้ามาร่วมทำการศึกษาวิจัยและสนับสนุนการพัฒนาชุมชน (ตั้งแต่ปี 2531) แกนนำ

ชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม ได้ทราบข้อมูลข่าวสาร และสามารถเข้าถึงแหล่งทุนสนับสนุน และความช่วยเหลือด้านเทคนิคต่าง ๆมากขึ้น ส่งผลให้แกนนำที่มีศักยภาพมีทิศทางนโยบายในการทำงานที่เป็นอิสระจากเทสบาลมากขึ้น เมื่อประกอบกับแกนนำของเก้าเส้งพร้อมสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนได้เป็นฐานเสียงสำคัญในการคัดค้านฝ่ายการเมืองในเทศบาลซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในขณะนั้น (ปี 2538) ความขัดแย้งระหว่างแกนนำในกรรมการชุมชนบางส่วนกับนักการเมืองในเทศบาลจึงขยายตัว โครงการบางโครงการที่ได้รับอนุมัติแล้วจากเจ้าของเงินเทศบาลก็ไม่ยอมดำเนินการให้ ในการเลือกตั้งกรรมการชุมชนในปี 2542 (ในช่วงที่โครงการวิจัยนี้อยู่ระหว่างดำเนินการ) การเมืองท้องถิ่นจึงได้เข้าแทรกแซง ส่งผลให้แกนนำกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนซึ่งเป็นประธานชุมชนเดิมต้องหลุดจากตำแหน่ง และนำไปสู่การแตกขั้วในกลุ่มแกนนำและสมาชิกที่ถือหางฝ่ายเก่าและฝ่ายใหม่ ความขัดแย้งได้ขึ้นถึงขีดสูงสุดเมื่อเกิดการแย่งชิงอาคารศูนย์เด็กใหม่ที่สร้างจากงบกองทุน SIP ที่กลุ่มออมทรัพย์เป็นผู้ขอและดำเนินการมา รวมถึงการจัดการตลาดใหม่ที่เพิ่งเสร็จโดยกรรมการชุมชนชุดเก่า กรณีพิพาททั้งสองได้ขยายถึงขั้นทำร้ายกันระหว่างชาวบ้านในชุมชนและฟ้องร้องต่อเจ้าหน้าที่ อย่างไรก็ดี จากการที่ประธานชุมชนเก่าเป็นผู้นำบารมี ผู้นำทางศาสนา และกลุ่มที่เป็นกลางได้ออกมาปกป้อง ทำการไกล่เกลี่ย และทุนทางสังคมของชุมชนซึ่งเคยผ่านวิกฤติร่วมกันทางประวัติศาสตร์มาก่อนก็ได้แสดงให้เห็นความเข้มแข็งของชุมชนอีกครั้ง เมื่อผู้นำเก่าเพลาบทบาทในชุมชนของตนลงเว้นกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ ขณะที่การบริหารงานของกรรมการชุดใหม่ดำเนินต่อไปตามวาระเพื่อพิสูจน์ผลงานของตนให้เป็นที่ประจักษ์ของชาวชุมชน ส่วนชาวชุมชนส่วนใหญ่วางตนเป็นกลาง และตั้งใจรอการสิ้นสุดวาระของกรรมการชุมชน เพื่อตัดสินใจเลือกอนาคตของตนอีกครั้ง ทั้งหมดนี้ช่วยให้สถานการณ์ความสัมพันธ์ภายในชุมชนค่อย ๆ กลับสู่ภาวะปรองดองกัน

บทที่ 2

ชุมชนเก้าเส้ง

ประวัติความเป็นมา

นับย้อนอดีตไปประมาณปี พ.ศ. 2480 บริเวณแหลมสนอ่อนที่เชื่อมต่อกับแหลมสมิหลาแห่งเมืองสงขลา ในอดีตนั้นมีกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งซึ่งอพยพโยกย้ายมาจากจังหวัดใกล้เคียง เช่น อำเภอสายบุรี จังหวัดปัตตานี , จากจังหวัดนราธิวาสและในอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลา ซึ่งมาปักหลักอาศัยอยู่รวมกันประมาณ 70 ครัวเรือน ประชากรประมาณ 500 คน ส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ยึดการทำประมงเป็นอาชีพหลักตามสภาพทางภูมิประเทศที่เอื้ออำนวย ประชากรจะเรียนรู้ความเป็นไปตามธรรมชาติของหมู่ปลาและสัตว์น้ำทางทะเลต่าง ๆ ประกอบกับธรรมชาติในขณะนั้นยังไม่ถูกทำลาย การออกไปหาปลาในแต่ละเที่ยวมักจะได้ปลากลับมาเต็มลำเรือเสมอ โดยไม่ต้องออกเรือห่างจากฝั่งมากนัก

ชาวชุมชนแหลมสนอ่อนใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขตามอัตภาพ ไม่มีปัญหาทางด้านสังคม มีสุเหร่าเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวให้ประชาชนทำความดีร่วมกันประกอบกิจทางศาสนา ตั้งรกรากบ้านช่องอย่างแข็งแรง ภายในเวลา 23 ปีก็มีครอบครัวเพิ่มขึ้นเป็น 400 ครอบครัว จวบจนปี พ.ศ. 2502 สิ่งที่พวกเขาไม่คาดคิดมาก่อนก็ได้เกิดขึ้นเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้มีอำนาจประกาศให้บริเวณแหลมสนอ่อนที่ประชาชนอาศัยอยู่นั้นเป็นแหล่งท่องเที่ยว (จากคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บางท่าน ฯพณฯ จอมพลสฤษดิ์ ธนรัชต์ มาเยี่ยมชาวชุมชนแหลมสนอ่อนแล้วเดินไปเหยียบอุจจาระของชาวบ้านเข้าก็เลยโกรธ กล่าวหาว่าประชาชนแหลมสนอ่อนมีความเป็นอยู่ไม่ถูกสุขอนามัย) ออกคำสั่งให้มีการรื้อถอนภายใน 3 เดือน หากผู้ใดขัดขืนจะดำเนินการตามกฎหมายและจะให้ทหารทำการรื้อถอนโดยใช้รถแทรคเตอร์ไถบ้านเรือนราษฎรที่ไม่ยอมย้ายออกไป ชาวชุมชนแหลมสนอ่อนต้องพบกับความพิบัติอย่างสุดพรรณา ขมขื่นทุกข์ทรมานใจต่ออำนาจอันไม่ชอบธรรมแต่ก็หวาดกลัวกับอำนาจเผด็จการในขณะนั้น จึงจำต้องย้าย ชาวชุมชนจึงร้องให้ทางราชการจัดหาที่อยู่ใหม่ให้แก่ชาวชุมชน

คำสั่งอยู่ในสถานการณ์ประกาศกฎอัยการศึกทุกคนต้องรีบทำตาม จังหวัดร่วมกับเทศบาลเมืองสงขลาได้รีบหาที่อยู่ใหม่ให้ชาวบ้านแหลมสนอ่อนที่ต้องโยกย้ายไป ซึ่งมีอยู่ 3 แห่ง คือ บริเวณบ้านหัวเขาแดง , ท่าสะอ้านและบริเวณชายหาดเก้าเส้ง ซึ่งอยู่ที่ความสมัครใจว่าใครจะไปอยู่ที่ไหน ซึ่งที่ที่ให้ชาวบ้านย้ายไปอยู่จะเป็นที่ราชพัสดุหรือที่สาธารณะ ชาวบ้านที่ไปอยู่บริเวณ

ชายหาดจะห่างจากสถานที่เดิมประมาณ 4 กิโลเมตร สภาพพื้นที่แห่งใหม่เป็นบริเวณเทถังเม (อุจจาระ) ของเทศบาล เป็นหลุมใหญ่มากไว้เก็บอุจจาระของคนเมืองสงขลา ชาวบ้านเล่าว่ามีกลิ่นเหม็นโชยทั้งวัน แมลงวันจำนวนมากเป็นเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิด มีป่าเสม็ด ต้นยางขึ้นปกคลุม สมัยนั้นยังไม่มีบ้านคนมาอยู่อาศัย

การรื้อถอนบ้านเรือนจากแหลมสนอ่อนไปที่ใหม่ในขณะนั้นลำบากมากจะต้องพิถีพิถัน เพื่อให้ตัวบ้านและข้าวของต่างๆ เสียหายน้อยที่สุด ในการรื้อย้ายทางราชการไม่ได้ให้ค่าชดเชยหรือค่าเสียหายใดๆ ทั้งสิ้น ชาวชุมชนจะต้องช่วยเหลือตัวเองทุกออย่าง จะช่วยกันยกหามลงเรือประมงบรรทุกมาขึ้นฝั่งที่อยู่อาศัยใหม่ สุเหร่าซึ่งเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธ์ของชาวชุมชนก็ช่วยกันยกมาทั้งหลังโดยยกลงบนเรือที่เทียบขนานกันทั้งสองลำ ทั้งพายและจูงเรือมาทางริมฝั่งทะเลหลวง

ความยากลำบากของชาวชุมชนแหลมสนอ่อนในตอนเริ่มย้ายมาอยู่เก้าเส้งใหม่ๆ นั้น ต้องนอนกลางดินกินกลางทราย มีเพียงแซงหรือเพิงหมาแหงนและตัวเรือนที่ลากขึ้นฝั่งใช้เป็นที่กำบังแดด กันฝน กันน้ำค้าง ความทรงจำยังไม่เคยลืมเลือนไปจากคนรุ่นแรก การขนย้ายวัสดุก่อสร้าง เครื่องใช้ไม้สอยในครัวเรือนมาสร้างที่อยู่ใหม่ โดยอาศัยเพื่อนบ้าน ญาติ พี่น้อง เรือและรถเป็นยานพาหนะบรรทุกสิ่งของต่างๆ ที่เป็นไปอย่างน่าเวทนา ซึ่งยวดยานพาหนะและถนนหนทางไม่สะดวกเหมือนในปัจจุบัน ใช้เวลากว่าเดือนจึงจะเสร็จสิ้น การปลูกบ้านสร้างเรือนในที่แห่งใหม่ก็ใช้วัสดุเก่าๆ ที่มีอยู่ เจียดแบ่งเงินที่เก็บออมไว้ซื้อวัสดุเพิ่มเติมบ้างตามความจำเป็น และยังต้องแบ่งไว้ซื้ออาหารในช่วงที่ต้องสร้างบ้านหลังใหม่ ไม่ได้ออกจับปลา ความยากลำบากในครั้งนั้นยายคนหนึ่งได้กล่าวรำพึงว่า “ ขออย่าให้ลูกหลานได้พานพบมันอีกเลย”

เริ่มต้นชีวิตใหม่ครั้งที่สองของชุมชนเก้าเส้ง ด้วยการสร้างสุเหร่าที่บรรทุกมาทางเรือเพื่อเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจแก่ชาวไทยมุสลิมทั้งหลาย ต่อมาไม่นานประชาชนจากอำเภอรอบนอกของจังหวัดสงขลาและจากจังหวัดใกล้เคียงก็ได้อพยพหลั่งไหลเข้ามาอยู่อาศัยในเก้าเส้งมากขึ้นตามลำดับ ความแตกต่างของชาวชุมชนที่อยู่ร่วมกันก็มีให้เห็นชัดเจนขึ้น เช่นการนับถือศาสนาที่ต่างกัน คือ มีทั้งไทยพุทธและมุสลิม ในขณะที่การย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในชุมชนมีความหลากหลายถึง 27 อำเภอ 12 จังหวัด ทั้งยังมีการประกอบอาชีพที่แตกต่างกัน เช่น การออกเรือประมงขนาดเล็ก เป็นลูกจ้างเรือประมงขนาดใหญ่ เป็นเจ้าของโรงงานทำปลาเค็ม ลูกจ้างทำปลาเค็ม ค้าขายและรับจ้างทั่วไป ความแตกต่างในหลายสิ่งของชุมชนแห่งนี้ที่เห็นได้หลากหลายตั้งแต่เรื่องใหญ่และสำคัญต่อการกำหนดประเพณีวัฒนธรรมการดำรงชีวิต ในระยะเวลา 30 กว่าปีที่ผ่านมาได้ปรับเข้าหากันจนกลายเป็นชุมชนอันหนึ่งอันเดียวกัน คือ “ เก้าเส้ง”

ในปี พ.ศ. 2515 ชาวไทยมุสลิม ชาวไทยพุทธ และชาวไทยเชื้อสายจีนได้ร่วมแรงร่วมใจคนละไม้คนละมือบริจาคเงินเพื่อก่อสร้างมัสยิดให้ใหญ่โตและแข็งแรงขึ้น เพื่อเป็นที่เคารพสักการะและประกอบกิจกรรมทางสาสนา แล้วตั้งชื่อใหม่ว่า “ มัสยิดอัลฮีดายะห์” ซึ่งผู้ที่เป็นหัว

เรี่ยวหัวแรงในสมัยนั้น คือ นายหะยีแอ เหมเจริญ กับโต๊ะอิหม่าม ซึ่งเมื่อก่อสร้างมัสยิดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ต่อมาในเวลาไล่เลี่ยกันประชาชนเก้าเส้งก็ช่วยกันบริจาคเงิน หยาดเหงื่อแรงงานเพื่อก่อสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นมา เรียกชื่อว่า “ สำนักสงฆ์เก้าเส้ง” เพื่อใช้เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวไทยพุทธที่อยู่อาศัยในชุมชนเก้าเส้ง โดยมีหลวงพ่อจันทร์ได้มาจำพรรษาอยู่ในขณะนั้น

ชาวชุมชนเก้าเส้งอาศัยอยู่ร่วมกันมาไม่เคยมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งยกพวกตีกันในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับการนับถือศาสนาแต่อย่างใด หลวงพ่อจันทร์กับโต๊ะอิหม่ามก็เป็นเพื่อนกันปรึกษาหารือซึ่งกันและกันเสมอในการสร้างความเจริญมาสู่ชุมชนเก้าเส้งให้ดีขึ้น ในบางปีมีมรสุมน้ำในคลองสำโรงจะไหลเชี่ยวกราก โต๊ะอิหม่ามของชาวชุมชนเก้าเส้งก็จะสั่งให้ชาวบ้านที่เป็นคนไทยมุสลิมพายเรือไปรับพระมาบิณฑบาตรในชุมชน ต่อมาหลวงพ่อจันทร์กับโต๊ะอิหม่ามก็ปรึกษาหารือกันให้ชาวชุมชนเก้าเส้งสร้างสะพานไม้เพื่อให้พระที่อาศัยอยู่บนเขา ซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักสงฆ์เก้าเส้งนั้นได้ใช้เป็นทางเดินมาบิณฑบาตรในเวลาหน้ามรสุมได้สะดวก โดยชาวไทยพุทธได้เป็นผู้จัดหาอุปกรณ์ เตรียมเครื่องไม้เครื่องมือในการสร้างสะพานเองทั้งหมด ชาวไทยมุสลิมช่วยหยาดเหงื่อแรงงานลงมือสร้างสะพานห้าวันจึงแล้วเสร็จ ซึ่งถือว่าเป็นชุมชนที่แปลกมากที่ชาวไทยพุทธ ไทยมุสลิมและไทยเชื้อสายจีนสามารถอยู่ร่วมกันได้

ด้วยระยะเวลากว่าสี่สิบปีที่ผ่านมา ชาวชุมชนเก้าเส้งยังอาศัยอยู่ร่วมกันได้ดีตลอดมา ไม่มีปัญหาแตกแยกทางด้านเชื้อชาติศาสนาแม้ทุกวันนี้

ที่ตั้งของชุมชน

ชุมชนเก้าเส้งตั้งอยู่บนชายหาดใกล้ภูเขาเก้าเส้ง , บนที่ดินริมคลองสำโรงและที่ดินราชพัสดุอยู่ในเขตเทศบาลนครสงขลา มีเนื้อที่ประมาณ 26 ไร่ ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนเก้าแสนและสถานีทหารเรือสงขลา
ทิศใต้	จดคลองสำโรง
ทิศตะวันตก	จดโรงพยาบาลประสาทสงขลา
ทิศตะวันออก	จดทะเลหลวง

ประชากร

ปัจจุบันชุมชนเก้าเส้งมีประชากรอาศัยอยู่จำนวน 417 หลังคาเรือนหรือประมาณ 450 ครอบครัว ประชากรประมาณ 2,500 คน ประชากรร้อยละ 53 นับถือศาสนาอิสลามและร้อยละ 47 นับถือศาสนาพุทธ โดยเฉลี่ยระยะเวลาที่ประชากรย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนนี้ประมาณ 25 -30 ปีเป็นส่วนใหญ่ ประชากรที่ย้ายมาอยู่ที่นี่ประมาณร้อยละ 80 มาจากเขต

การเกษตรที่มีอาชีพทำนาในพื้นที่อำเภอเมือง , สทิงพระ , ระโนดจังหวัดสงขลา , อำเภอหัวไทร , ปากพนังนครศรีธรรมราชและในเขตพื้นที่จังหวัดพัทลุง

การประกอบอาชีพ

ในอดีตที่ย้ายมาจากแหลมสนอ่อนที่เป็นเจ้าของเรือเองมีอยู่ 3 ราย คือ นายหมาด ฮีดยี , นายดาเลส นุ้ยสามัญ และนายเล๊าะ (สะบ้า) ส่วนคนที่ทำกิจการแปรรูปอาหารทะเล คือ รับซื้อปลามาแปรรูปเป็นปลาแห้งหรือปลาเค็ม คือ นางหนับ หลีกันซะ , นางตา นิยมเดชา , นางขุ้ยอะ ฮีดยีและนางลัดดา สุภาพพานิช ส่วนคนอื่นๆ ที่ย้ายตามกันมาจะเป็นลูกเรือและลูกจ้างของสองกลุ่มนี้ ต่อมาเมื่อชุมชนขยายและเติบโตมากขึ้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็มีอาชีพเกี่ยวกับการประมง ผู้ชายจะออกเรือหาปลา โดยการเป็นลูกจ้าง มีเพียงร้อยละ 5 เท่านั้นที่มีเรือประมงเป็นของตนเอง ซึ่งทั้งหมดเป็นเรือขนาดเล็ก ได้แก่ เรือกอและ , เรืออวนปลาหยังและเรือเจาะกอง ที่มีสัญลักษณ์รูปราหูอมจันทร์ ส่วนผู้หญิงในอดีตส่วนใหญ่มีอาชีพรับจ้างทำปลาเค็ม ปลาแห้ง หมึกแห้งหรือกุ้งแห้ง อาจกล่าวได้ว่าเก้าเส้งเป็นแหล่งผลิตปลาแห้งที่สำคัญของสงขลา และอาชีพทำปลาแห้งก็นับได้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนเก้าเส้ง วันหนึ่งๆ จะผลิตปลาแห้งออกไปจำหน่ายไม่น้อยกว่า 10 ตันทุกวัน โดยขายส่งที่ตลาดหาดใหญ่เป็นหลัก รองลงมา คือ ตลาดกรุงเทพฯ และมาเลเซีย ปลาแห้งที่ผลิตจากเก้าเส้งจะเป็นประเภทเค็มจัดและเก็บไว้ได้นาน ในช่วงสิบปีที่ผ่านมาพ่อค้าแม่ค้าที่มีอาชีพทำปลาเค็มหรือปลาแห้งต้องยกเลิกกิจการไปหลายคน เนื่องจากปริมาณปลาในทะเลมีน้อยลง ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นจนสู้ไม่ไหวต้องยกเลิกหรือเปลี่ยนอาชีพ จึงทำให้อาชีพของชาวชุมชนเก้าเส้งเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นเนื่องจากทรัพยากรทางทะเลมีน้อยลงต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น เช่น ไปเป็นลูกจ้างในโรงงาน , กรรมกรก่อสร้าง , ค้าขาย , ขับรถมอเตอร์ไซด์รับจ้าง ฯลฯ

ความสัมพันธ์ในชุมชน

1. ความสัมพันธ์ในยุคของการตั้งถิ่นฐาน

การไล่รื้อชุมชนแหลมสนในปี 2502 ซึ่งมีที่รองรับอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ ท่าสะอ้าน , หัวเขาแดงและเก้าเส้ง 70 ครอบครัว ได้ชักชวนกันมาอยู่ที่เก้าเส้ง ซึ่งห่างจากแหลมสน 5 กิโลเมตร ห่างไกลจากตัวเมืองมาก ในสภาพที่ถนนหนทางไม่สะดวก การขนย้ายบ้านเรือนต้องยกบ้านใส่เรือเทียบกัน 2 ลำแล้วลากมายังเก้าเส้ง เพื่อมาอยู่ที่นี่ โดยสภาพพื้นที่เป็นป่าเสม็ด ป่ายางและที่ทิ้งถังเมของเทศบาล ซึ่งเป็นที่ที่ไม่พร้อมจะทำเป็นที่อยู่อาศัย แต่พี่น้อง 70 ครอบครัวก็ต้องช่วยกันปรับพื้นที่ให้สร้างบ้านอยู่อาศัยได้ ร่วมสร้างมัสยิด สร้างสำนักสงฆ์ ตัด

ถนนให้สามารถเดินเข้า-ออกชุมชนได้สะดวก ความห่างไกลจากเมือง การอยู่การกิน และยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ต้องพึ่งพากัน โดยสภาพพื้นที่และด้วยความสมัครใจที่จะมาอยู่ด้วยกันทำให้เกิดความสามัคคีที่แนบแน่นยิ่งขึ้น

2. ความสัมพันธ์ด้านอาชีพ

ความสัมพันธ์ด้านอาชีพของชุมชนเก้าเส้ง ที่มีอาชีพหลักอยู่ 2 อาชีพ ได้แก่ อาชีพทำปลาเค็มกับอาชีพประมง

อาชีพทำปลาเค็มจะสัมพันธ์กับกลุ่มที่ทำประมง เป็นความสัมพันธ์ดั้งเดิมตั้งแต่อยู่ที่ชุมชนแหลมสน แต่ชาวประมงจับปลาได้น้อยลงเมื่อมีเรืออวนลาก อวนลอยจากจังหวัดสมุทรปราการเข้ามาจับปลาใกล้ชายฝั่งเก้าเส้ง โดยเริ่มเข้ามาตั้งแต่ปี 2508 ชาวประมงเก้าเส้งต้องปรับปรุงเรือใช้เครื่องยนต์ เปลี่ยนเครื่องมือจับปลาเป็นจับปลาทู ปู กุ้งและออกไปทำมาหากินไกลฝั่งมากขึ้น แต่อาชีพทำปลาเค็มจะสัมพันธ์กับแรงงานแล่ปลา ตากปลาเค็ม เพราะการทำปลาเค็มต้องใช้แรงงานจำนวนมาก ซึ่งปลาเค็มเก้าเส้งส่งไปขายยังจังหวัดใกล้เคียง เช่น พัทลุง , ตรัง , หาดใหญ่และส่งไปทางมาเลเซีย , อินโดนีเซีย เมื่อ 15 ปีก่อนคนทำปลาเค็มมีจำนวนมาก ใช้ปลาสดต่อวันรวมกันก็ประมาณ 5-10 ตันต่อวัน และใช้แรงงาน 15-20 คนต่อวัน ฉะนั้นแรงงานในเก้าเส้งไม่ต้องออกไปหางานทำนอกชุมชน ความสัมพันธ์ของคน 2 กลุ่มเป็นลักษณะของนายจ้างลูกจ้างที่พึ่งพาต่อกัน

ความสัมพันธ์ด้านอาชีพประมงกับเถ้าแก่เรือ ชาวประมงร้อยละ 90 ไม่มีเรือเป็นของตนเอง แต่จะมีเถ้าแก่ลงทุนซื้อเรือและเครื่องมือจับปลาให้ เมื่อจับปลา กุ้งมาได้ก็จะขายให้กับเถ้าแก่ หนี้สินก็ตกลงกันว่าจะให้หักเท่าไหร่ ซึ่งราคาปลา กุ้ง เถ้าแก่จะเป็นคนกำหนดถ้าชาวประมงต้องการจะนำปลา กุ้งมาขายเองต้องซื้อต่อมาจากเถ้าแก่ ชาวประมงบางคนผ่อนค่าเรือและเครื่องมือด้วยวิธีที่กล่าวมาเป็น 10 ปี ก็ไม่สามารถไถ่ถอนได้ เพราะเครื่องมือจับปลา กุ้ง ปูจะชำรุดบ่อย เมื่อชำรุดต้องให้เถ้าแก่ซื้อให้ใหม่ ในหน้ามรสุมชาวประมงไม่สามารถออกทะเลได้ก็ต้องอาศัยเถ้าแก่ซื้อข้าวสารให้ ให้เงิน ยามเจ็บป่วยไม่สบายก็ดูแลรักษาพยาบาลช่วยเหลือ ระบบนี้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ซึ่งพัฒนาไปสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในระยะยาว

3. ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

จากจำนวน 70 ครอบครัวที่ย้ายมาอยู่เก้าเส้งเมื่อปี 2502 ขยายเป็น 420 ครอบครัวในปี 2530 และ 450 ครอบครัวในปี 2542 ส่วนใหญ่ก็เป็นครอบครัวที่ขยาย

จาก 70 ครอบครัวแรก จากรุ่นตา-ยาย มารุ่นลูกรุ่นหลาน ส่วนใหญ่ก็จะสร้างครอบครัวอยู่ในเก้าเส้ง และคนอีกกลุ่มอพยพเข้ามาอยู่ใหม่จากการชักชวนของคนที่อยู่เดิม หรือเป็นเครือญาติกับกลุ่มที่มีอยู่เดิม นับได้ว่าคนเก้าเส้งส่วนใหญ่ก็เป็นเครือญาติกัน ทั้งมีการพึ่งพาช่วยเหลือกันมานานนับถือกันเสมือนญาติ

4. ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เกิดจากความสัมพันธ์ของลูกจ้าง นายจ้างที่ไม่ได้สัมพันธ์แบบลูกจ้างนายจ้างทั่วๆ ไปในระบบทุน แต่เป็นความสัมพันธ์ที่พึ่งพากัน นายจ้างมีเงินและลูกจ้างมีแรงงาน ยามเจ็บไข้ได้ป่วยก็ดูแลรักษาพยาบาล ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งมีมาตั้งแต่รุ่นปู่มาถึงรุ่นลูก รุ่นหลาน ก็ยังเลี้ยงดูคอบช่วยเหลือกัน ทำให้เกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจอีกลักษณะหนึ่งเพิ่มขึ้นคือการอุปถัมภ์

นอกจากจะมีความสัมพันธ์ลักษณะเชิงอำนาจแบบลูกจ้างนายจ้างและระบบอุปถัมภ์แล้ว เก้าเส้งยังพัฒนามาสู่ยุคของเจ้าหนี้ลูกหนี้ เก้าเส้งมีเจ้าหนี้ที่ปล่อยเงินกู้อยู่หลายคน มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับลูกหนี้ ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะเป็นความสัมพันธ์ที่นำไปสู่การใช้อำนาจ เช่น เมื่อคนที่ตนไม่พอใจขึ้นเป็นผู้นำก็จะสั่งลูกน้อง (ลูกจ้าง , ลูกหนี้) ไม่ให้ความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนหรือถ้านายจ้าง , เจ้าหนี้ , ผู้อุปถัมภ์เป็นหัวคะแนนให้กับนักการเมืองก็จะสั่งให้ลูกน้องของตนเองเลือกนักการเมืองคนนั้นด้วย

5. ความรู้สึกร่วมในการเป็นชุมชนผู้บุกรุก

นอกจากเรื่องความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ แล้ว ปัจจัยที่ส่งผลต่อความเป็นหนึ่งเดียวของคนในชุมชน ก็คือความรู้สึกร่วมในการเป็นผู้อาศัยในที่ดินบุกรุก ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือความสัมพันธ์เชิงเครือญาติซึ่งมีความรู้สึกแบ่งพวกอยู่บ้าง มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ร่วมมือเป็นหนึ่งเดียว

กลุ่ม และองค์กรชุมชน

ชุมชนเก้าเส้งมีการรวมตัว เพื่อทำกิจกรรมแก้ปัญหาชุมชนมาตั้งแต่แรกตั้งชุมชน แต่เป็นการรวมกันเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเสร็จกิจกรรมก็แยกย้ายกันไปมารวมกันใหม่เมื่อมีปัญหาใหม่ขึ้นมา และต้องการจะแก้ไข

การรวมกลุ่มที่เป็นทางการเกิดขึ้นเมื่อปี 2527 ได้แก่กลุ่มแม่บ้าน ทำงานควบคู่กับคณะกรรมการชุมชน

1. กลุ่ม หมายถึง การรวมตัวของคนที่มี ลักษณะเฉพาะเหมือน ๆ กัน เช่น เพศเดียวกัน วัยเดียวกัน อาชีพเดียวกัน มีวัตถุประสงค์เฉพาะที่กลุ่มตัวเองสนใจ ไม่มีการจัดโครงสร้างบริหาร ในชุมชนเก้าเส้งตั้งแต่ปี 2527 มีกลุ่มต่าง ๆ ดังนี้

1.1 **กลุ่มแม่บ้าน** เป็นการจัดตั้งโดยเทศบาล ซึ่งมีหน้าที่ทำงานควบคู่กับคณะกรรมการ (ผู้ชาย) ซึ่งมีแม่บ้านจำนวน 5 คน ไม่มีแผนงานของตนเอง ไม่ได้ได้จัดโครงสร้างการบริหารองค์กร เมื่อชุมชน, เทศบาลต้องการให้ช่วยเหลืออะไรก็ช่วย สมาชิกในกลุ่มแม่บ้านบางคนก็ยกระดับขึ้นมาเป็นคณะกรรมการกลุ่มในคณะกรรมการชุดที่ 3 ของชุมชนเก้าเส้ง (ปี พ.ศ. 2533)

สำหรับการร่วมงานกับคณะกรรมการชุมชน ก็ร่วมกันในลักษณะที่เท่าเทียมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ อย่างเช่นศูนย์พัฒนาเด็กเล็กชุมชน แม่บ้านก็ไปร่วมตัดไม้ป่ามาสร้างอาคาร จัดงานหาทุน และเป็นผู้ช่วยครู เลี้ยงเด็ก ทำอาคารในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก กลุ่มแม่บ้านถูกยกเลิกไปประมาณปี 2533

1.2 **กลุ่มเยาวชน** มีการตั้งกลุ่มเมื่อปี 2534 เป็นความต้องการของเยาวชนที่ผ่านการสัมมนาร่วมกับผู้ใหญ่ในชุมชนที่มีการพูดถึงการพัฒนาชุมชน และประวัติศาสตร์ของชุมชน มีการพัฒนาอย่างไร มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรให้คนรุ่นใหม่ได้รับรู้ เยาวชนจึงจัดตั้งเป็นกลุ่ม เพื่อร่วมพัฒนาชุมชนและต้องการพัฒนากลุ่มของเยาวชนเอง เพื่อลดปัญหายาเสพติดด้วย แต่ทำกิจกรรมได้ครั้งเดียว เพื่อหาเงินช่วยเหลือศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก หลังจานั้นก็แยกย้ายกันไป และมีกลุ่มเยาวชนขึ้นมาใหม่อีกครั้งเมื่อปี 2538-2539 เขาเติบโตมาจากการร่วมพัฒนาคลองสำโรง กับคณะกรรมการชุมชน จนเขามั่นใจว่าเขาก็สามารถทำกิจกรรมของเขาเองโดยไม่ต้องรอผู้ใหญ่ เช่น กิจกรรมรณรงค์การไม่ทิ้งขยะบริเวณชายหาด และคลองสำโรง มีการแจกถุงดำให้ใส่ขยะ การทำความสะอาดชายหาด กลุ่มนี้ทำต่อเนื่อง 2-3 ปี และจะทำเรื่องสิ่งแวดล้อมเยาวชนกลุ่มนี้ก็ร่วมทำงานกับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนด้วย เยาวชนกลุ่มนี้เรียกตัวเองว่ากลุ่มเยาวชนรักษาสิ่งแวดล้อมชุมชนเก้าเส้ง โรงเรียนก็เข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน และกิจกรรมเยาวชนในหน่วยงานอื่น ๆ เช่น โครงการมิตรภาพสู่ท้องถิ่น จัดโครงการเด็กไทยหัวใจไทย และจากการทำกิจกรรมกับนอกชุมชนของเยาวชน เขาสามารถดึงหน่วยงานให้เข้ามาร่วมสร้างกิจกรรมให้กับเด็กคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วย เช่น กิจกรรมแข่งขันกีฬา ขอการสนับสนุนอุปกรณ์กีฬา ถึงแม้กลุ่มเยาวชนกลุ่มนี้จะไม่มีลักษณะการจัดกลุ่มที่ชัดเจน มีผู้ใหญ่ตอบช่วยเหลือ เป็นที่ปรึกษา แต่เขาก็ทำกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง ทั้งนอกและในชุมชน ซึ่งเยาวชนก็ได้รับการยอมรับจากคนข้างนอกทั้งโรงเรียนและหน่วยงานต่าง ๆ

1.3 **กลุ่มซื้อ-ขายเกลือ** (2533) เกิดจากการรวมกลุ่มของคนทำปลาเค็มจำนวน 20 คน ที่ซื้อเกลือในตลาดราคาแพง มีความต้องการจะลดต้นทุนการผลิตปลาเค็ม และขอยืมเงินจากโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลา เพื่อซื้อเกลืองวดแรก 15,000 บาท และมาแจกจ่ายให้สมาชิก 15,000 บาท ไม่พอสำหรับเงินหมุนเวียนต้องยืมเพิ่มอีก 10,000 บาท สมาชิกจะจ่ายของเก่าแล้วเอาของใหม่ กลุ่มก็พอที่จะหมุนเวียนไปได้ แต่เงินทุนหมุนเวียนมีน้อย พ่อค้าคนกลางในตลาดขึ้นราคาเกลือ ขณะเดียวกันก็เอาเกลือมาขายราคาถูกกว่าของกลุ่ม หรือราคาเท่ากันแต่ให้เครดิตนานกว่า กลุ่มก็แก้ปัญหามีการประชุมสมาชิกหาทางแก้ปัญหา ถึงแม้เลือกของกลุ่มจะแพงกว่าของพ่อค้าคนกลางสมาชิกก็ยังยืนยันซื้อของกลุ่ม แต่ก็สู้ราคากับพ่อค้าคนกลางไม่ได้ก็ต้องยกเลิกกลุ่ม รวมเวลาได้ 18 เดือน

2. **องค์กรชุมชน** หมายถึง กลุ่มคนที่ทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องมีภารกิจต่อสมาชิกชุมชน หรือกลุ่มเป้าหมายของตัวเองชัดเจนมีการจัดการบริหารที่เป็นระบบ เช่น การอยู่ในตำแหน่งของคณะกรรมการบริหาร การแบ่งงานกันทำมีความสัมพันธ์กับภายนอก มีการกำหนดกิจกรรมที่ต่อเนื่อง หรือมีกิจกรรมหลักที่องค์กรต้องทำ องค์กรชุมชนในชุมชนเก้าเส้งพอจะแยกได้ดังนี้

2.1 องค์กรศาสนาอิสลาม

หลักของศาสนาอิสลาม เมื่อคนมุสลิมไปตั้งถิ่นฐานที่ไหนก็ต้องมีมัสยิดไว้ปฏิบัติกิจของศาสนา เช่น การทำละหมาดทุกวันศุกร์ ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ พี่น้องมุสลิมในเก้าเส้งก็เช่นเดียวกัน สร้างมัสยิดที่ชุมชนป่าสน เมื่อย้ายมาอยู่ที่เก้าเส้งก็ยกใส่เรือมาไว้ที่เก้าเส้ง ปรับปรุงจนเป็นมัสยิดที่ถาวร และได้รับรองขึ้นทะเบียนเป็นมัสยิดที่ถูกต้องตามกฎหมายในปี 2513 เมื่อมีมัสยิดก็ต้องมีโต๊ะอิหม่ามมีตำแหน่งสูงสุด ในมัสยิดมาจากการเลือกตั้งของพี่น้องมุสลิมในชุมชนและมีกอเติบ, มิหลั่น และคณะกรรมการมัสยิด โต๊ะอิหม่ามคนแรกของเก้าเส้ง คือ นายหะยีแอ เหมเจริญ ซึ่งเป็นผู้นำของเก้าเส้งที่คนมุสลิมและพุทธให้การเคารพ ซึ่งท่านเป็นผู้นำศาสนาและพัฒนาชุมชนด้วย เพราะสมัยนั้นไม่มีคณะกรรมการชุมชน เมื่ออยู่ในช่วยที่มีคณะกรรมการชุมชนตั้งแต่ปี 2527 เป็นต้นมา บทบาทของโต๊ะอิหม่ามทำเฉพาะเรื่องศาสนา การพัฒนาชุมชนเป็นหน้าที่ของคณะกรรมการ เมื่อมีประเด็นสำคัญ เช่น เรื่องที่อยู่อาศัย คณะกรรมการชุมชนก็จะเชิญโต๊ะอิหม่ามและคณะกรรมการมัสยิดมาร่วมประชุมด้วย การดูแลความสงบสุขของชุมชน ก็จะแบ่งหน้าที่กับทางพี่น้องมุสลิมก็มีฝ่ายศาสนาเป็นฝ่ายอบรม สั่งสอน ซึ่งนอกจากจะมีมัสยิดเป็นที่ยึดเหนี่ยวแล้วมีโรงเรียนสอนศาสนาในชุมชนด้วย ให้เด็กที่อยู่ในวัยเรียน เมื่อเวลาเลิกเรียนในโรงเรียนรัฐบาล ตอนเย็นหรือวันเสาร์-อาทิตย์ก็มีการสอนศาสนา เช่นการอ่านคำภีร์อัลกุลอ่าน การละหมาด

2.2 คณะกรรมการชุมชน

เป็นองค์กรที่เทศบาลจัดตั้งขึ้นภายใต้นโยบายการจัดตั้งชุมชนในเขตเทศบาลของกระทรวงมหาดไทยในปี 2527 คณะกรรมการชุมชนเก้าเส้งชุดแรกเป็นการชักชวนกลุ่มคนในชุมชนที่สนิทสนมกับนายกเทศมนตรี บทบาทของคณะกรรมกรมีหน้าที่ดูแลปัญหาของคนในชุมชนและประสานงานกับเทศบาล หรือคอยรายงานปัญหาให้เทศบาลทราบแล้วเทศบาลลงมาแก้ไข คณะกรรมการชุดนี้ก็มีผลงาน สร้างถังเก็บเศษปลา ให้กับชุมชน เพราะชุมชนเก้าเส้งมีอาชีพทำปลาเค็ม เศษปลา ขี้ปลา จากการทำปลาเค็มจะทิ้งเกลื่อนในชุมชน การสร้างถังเก็บเศษปลาไว้หน้าชุมชนทำให้รถเก็บขยะจากเทศบาลมาเก็บได้ง่ายขึ้น เพราะช่วงนั้นในชุมชนถนนในซอยรถเก็บขยะเข้ามาไม่ได้ (คณะกรรมการอยู่ในวาระ 2 มี)

คณะกรรมการชุดที่ 2 มีจำนวน 9 คน มีการเปลี่ยนคนใหม่มาเป็นประธานและมีคณะกรรมการบางท่านถอนตัวออกไปและเลือกคนใหม่เข้ามาแทน แต่ก็ถือว่ายังอยู่ในคนกลุ่มเดิม ชุดนี้ก็ไม่ได้เลือกตั้ง เพราะมีการสมัครแค่ทีมเดียว ซึ่งในช่วงนี้ชุมชนเก้าเส้งมีปัญหาเรื่องที่ทางจังหวัดสงขลาต้องการไล่รื้อชุมชนเก้าเส้ง ชุมชนก็มีการรวมตัวคัดค้านการไล่รื้อและประกาศต่อสาธารณะว่าขออยู่ที่เดิมพร้อมทำหนังสือถึงเทศบาล ถึงนายกรัฐมนตรี คณะกรรมการส่วนใหญ่ในชุดนี้ก็สนิทสนมกับนายกเทศมนตรี แต่มีบางคนที่ไม่มีความสัมพันธ์กับเทศบาล ก็กล้าที่จะนำขบวนของคนเก้าเส้งจำนวน 1,000 กว่าคน เดินจากเก้าเส้งไปยังศาลากลาง เพื่อยื่นหนังสือให้กับนายกรัฐมนตรีในปี 2532

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 3 (2532-2534) ก็ยังเป็นคนกลุ่มเดิม ไม่มีการเลือกตั้ง การพัฒนาชุมชนมีทิศทางเพื่อการต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัย มีการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กกลุ่มออมทรัพย์ จัดตลาด ปรับปรุงถนน ขอเช่าที่ดินกับกรมธนารักษ์และมีการประชุมสัมมนาของคนในชุมชนบ่อยมาก รวมทั้งการเริ่มสร้างเพื่อนในชุมชนแออัดอื่น ๆ

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 4 (2534-2536) ยังเป็นกลุ่มเดิมเปลี่ยนบ้างแค่ 2 คน ในจำนวน 15 คน แนวคิดและทิศทางการพัฒนาชุมชนยังเหมือนเดิมมุ่งเน้นที่การพัฒนาชุมชน ขออยู่ในที่ดินเดิม สร้างแนวร่วมกับคนสงขลา ให้เขาเข้าใจชุมชนมากขึ้น วิธีการ ได้แก่ การปรับปรุงชุมชนให้ดีขึ้น การรักษาความสะอาด กลุ่มออมทรัพย์ให้เงินกู้เพื่อการสร้างบ้านปรับปรุงบ้าน จัดทำโครงการของบประมาณสนับสนุนจากโครงการ LIFE การทำงานของคณะกรรมการ เทศบาลเกิดความไม่พอใจเพราะเป็นการต่อต้านนโยบายของเทศบาลที่ต้องการรื้อย้าย คณะกรรมการชุมชนชุดนี้ประสานงานกับเทศบาลน้อยลงมีเพียงความสัมพันธ์ส่วนตัวกับคณะกรรมการชุมชนบางคนเท่านั้นและไม่ได้รับการสนับสนุนการพัฒนาจากเทศบาล

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 4 จำนวน 15 คน แต่มีคนทำงานไม่กี่คนเมื่อมีการประชุม เพื่อแก้ปัญหาภายในชุมชนคณะกรรมการเข้าร่วมน้อยมาก ประธานชุมชนได้ปรึกษาคณะกรรมการที่

เหลือขอยุบคณะกรรมการชุดนี้ โดยไม่รอตามวาระของเทศบาล เมื่อยุบแล้วก็จัดให้มีการเลือกตั้งใหม่ โดยแบ่งชุมชนเป็น 5 โซน แต่ละโซนให้เลือกตัวแทนมาบริหารชุมชนโซนละ 3 คน ก็สามารถแก้ปัญหา การไม่ทำงานของคณะกรรมการได้ระดับหนึ่งเพราะจะเกิดการแข่งขันการพัฒนา แต่ละโซนจะมีแผนงานของตนเอง และพัฒนาโซนของตนเองไม่ต้องรอคณะกรรมการชุดใหญ่

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 5 จึงเป็นการเลือกตั้งจากคนในชุมชนเป็นครั้งแรก และได้เริ่มของบประมาณจากภายนอกมาพัฒนาชุมชนในวงเงินที่ไม่มากนักชุดนี้ได้ปรับปรุงถนน คูระบายน้ำ และจัดระบบของตลาด และการที่ต้องบริหารจัดการศูนย์พัฒนาเด็ก ซึ่งมีเด็กเล็กมาเรียนมากขึ้น เป็นภาระกับคณะกรรมการชุมชนอย่างมากต้องบริหารเงิน ตลาด และขอรับบริจาคสิ่งของเครื่องใช้ และข้าวสารจากภายนอกชุมชน ในชุดนี้กระแสการไล่รื้อลดลงทางจังหวัดเริ่มเปลี่ยนท่าทีเป็นขอปรึกษาหารือกับคนในชุมชนเรื่องการรื้อย้าย แต่มีกระแสข่าวมาว่าจะรื้อย้ายเฉพาะชุมชนที่อยู่บริเวณเทศบาล 80 ครอบครัว เท่านั้น แต่ก็เป็นแค่ข่าวลือ ยังไม่ได้ดำเนินการใด ๆ ในระยะหลังเทศบาลได้ปรับระยะเวลาของการเป็นคณะกรรมการชุมชนแต่ละชุดอยู่ในวาระ 3 ปี

คณะกรรมการชุมชนชุดที่ 6 มีผู้หญิง ซึ่งเป็นแกนนำกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาเป็นประธานชุมชน และเป็นแกนนำต่อสู้เรื่องที่อยู่อาศัยมาก่อน ครึ่งหนึ่งลาออกจากทีมทำให้แกนนำต้องดึงคนหนุ่ม ร่วมทีมงานมามากขึ้น ผู้นำในชุดที่2,3,4 คณะกรรมการชุมชนชุดนี้เป็นที่ไม่พอใจของเทศบาลเป็นอย่างมาก แต่แกนนำพยายามประสานงานกับเทศบาล แต่ก็ไม่ได้รับความร่วมมือเท่าใดนัก การพัฒนาของคณะกรรมการชุดนี้ได้ทำงานรวบคู่ไปกับกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งบทบาทแยกกันไม่ออกเพราะบางครั้งการของบประมาณจากภายนอกต้องอาศัยเครดิตทางการเงินก็ต้องใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นองค์กรจัดทำโครงการ และขบวนการกลุ่มออมทรัพย์ เป็นขบวนการที่กว้างขวางว่าคณะกรรมการชุมชน ซึ่งประสานงานกับเทศบาลเท่านั้นฉะนั้นการพัฒนาชุมชนในระยะหลังมา กลุ่มออมทรัพย์มีบทบาทนำ

คณะกรรมการชุมชนชุดปัจจุบัน ซึ่งมาจากการเลือกตั้ง เป็นคนกลุ่มที่เคยอยู่ในทีมของชุดที่ 6 และมีการสมัครแข่งขันกัน เพราะมีคนกล่าวหาคณะกรรมการชุดที่ 6 ไม่โปร่งใสเรื่องการเงิน การเลือกตั้งครั้งนี้เป็นการเลือกตั้งที่รุนแรงมากทำให้คนในชุมชนแบ่งแยกเป็น 2 ฝ่าย คณะกรรมการชุดนี้มีวาระ 3 ปี และทำงานมาแล้ว 2 ปีกว่า ยังไม่มีผลงาน

2.3 กลุ่มออมทรัพย์ (องค์กรที่ไม่เป็นทางการ)

2.3.1 **การก่อเกิด** ชุมชนเก้าเส้งจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เมื่อเดือนพฤศจิกายน 2533 ก่อนหน้านั้นโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาจัดตั้งกลุ่มออมทรพัย์ที่ชุมชนบ่อนวัวเก่าเป็นแห่งแรก การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนแออัดเพื่อแก้ปัญหาที่อยู่อาศัย โดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเครื่องมือการพัฒนาคน พัฒนากลุ่ม และกลุ่มเป็นตัวแก้ปัญหาของชุมชนต่อไป

การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนเก้าเส้งเริ่มจากคณะกรรมการชุมชนจำนวน 7 คน ไปดูงานที่หมู่ที่ 3 ต.น้ำขาว อ.จะนำ จ.สงขลา ดูการทำงาน การจัดระบบของกลุ่มออมทรัพย์ หลังจากนั้นเชิญคุณครูชบ ยอดแก้ว ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสวัสดิการตำบลน้ำขาว มาบรรยายที่ชุมชน มีคนเข้าร่วม 200 กว่าคน คนเก้าเส้งเริ่มเข้าใจการรวมกลุ่มเป็นกลุ่มออมทรัพย์ แต่ก็ยังมีความกังวลอยู่ว่าที่ตำบลน้ำขาวทำกลุ่มได้เพราะเข้ามีที่อยู่อาศัยที่มั่นคง มีรายได้แน่นอน (อาชีพทำสวนยาง, สวนผลไม้) แต่คนชุมชนที่ดินที่ปลูกสร้างบ้านก็ไม่ใช่ของตนเอง อาชีพก็หาเช้ากินค่ำ รายได้ไม่แน่นอน ความกังวลต่าง ๆ เหล่านี้ได้นำมาเป็นข้อถกเถียงของคณะกรรมการเป็นต้นว่าความแตกต่างที่กล่าวมาเป็นข้อจำกัดจนไม่สามารถจัดตั้งกลุ่มออมพทรัพย์ได้จริงหรือ ในช่วงปี 2533 นั้น การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนแออัดทั่วประเทศยังไม่มีตัวอย่างที่จะให้ชุมชนเก้าเส้งดู มีเพียงชุมชนบ่อยวัวเก่าที่เพิ่งจะเริ่มจัดตั้งเหมือนกัน สมาชิกยังมีน้อยและยังมีกระแสความขัดแย้งอยู่พอสมควร

2.3.2 **การดำเนินการ** ข้อถกเถียงเรื่องเป้าหมายของการออมทรัพย์ได้นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ไม่ใช่เพื่อให้มีเงินมาก ๆ แต่ตั้งกลุ่มเพื่อให้คนได้มาพบปะกันทุกเดือน มีกิจกรรมร่วมกันเป็นเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในเรื่องที่อยู่อาศัย เมื่อตั้งเป้าหมายได้ชัเจนก็มาร่วมกำหนดระเบียของกลุ่มเน้นให้บริหารจัดการกลุ่มไปสู่เป้าหมาย ตัวอย่างระเบียบกลุ่มออมทรัพย์ เช่น จำนวนเงินต่อหุ้น ๆ ละ 10 บาท เพราะคนเก้าเส้งมีรายได้ไม่แน่นอนคนที่ยากจนที่สุดก็สามารถเป็นสมาชิกของกลุ่มได้และถือหุ้นสูงสุดไม่เกิน 20 หุ้น คือ 200 บาท เพราะจะเกิดช่องว่างคนรวย-คนจนมากเกินไป การเป็นสมาชิกรับเฉพาะคนในชุมชนเก้าเส้งเท่านั้น กลุ่มฯ ทำการเดือนละ 1 วัน ช่วงแรก ๆ ทุกวันที่ 5 ของเดือน เวลา 17.00-20.00 น. ปัจจุบันปรับเป็นวันอาทิตย์แรกของเดือนเวลาเดิม และระเบียบต้องตอบคำถามที่สมาชิกกังวลให้ได้ ระเบียบจะเป็นตัวอธิบายว่ากลุ่มทำงานโปร่งใส ยุติธรรม ตรวจสอบได้โดยสมาชิกหรือไม่

เมื่อคณะกรรมการเฉพาะกิจร่างระเบียบก็นำเสนอในที่ประชุมใหญ่ของคนในชุมชนที่สนใจจะออมทรัพย์ ที่ประชุมสามารถแก้ไขได้จนเป็นที่พอใจ และมีการเลือกตั้งคณะกรรมการกลุ่ม ซึ่งแยกกันคนละชุดกับคณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการชุมชนบางคนก็ไม่สมัครเป็นสมาชิกคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มีวาระ 1 ปี และต้องอบรมการทำบัญชี, การบริหารการเงิน, การบริหารกลุ่ม เมื่อสมาชิกมีความชัดเจนในระเบียบมีความมั่นใจ คณะกรรมการก็มีความรู้พอที่จะดำเนินงานของกลุ่ม จึงเปิดรับสมัครสมาชิกและให้สมาชิกเริ่มออมเงินในวันที่ 5 พฤศจิกายน 2533 เป็นเดือนแรกซึ่งมีสมาชิกจำนวน 100 กว่าคน

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งก็เหมือนกับกลุ่มอื่น ๆ ที่แรกเริ่มก็มีสมาชิกน้อย เพราะการที่ให้คนจำนวนมากมีความเข้าใจพร้อมกันนั้นเป็นไปได้ยาก กลุ่มรับสมัครสมาชิก 3 เดือน นับจาก

วันที่เริ่มก่อตั้งสมาชิกกับมากขึ้นและในช่วงปีแรกก็มีคนเข้า-ออกทุก ๆ เดือน แต่คณะกรรมการกลุ่มโดยเฉพาะประธานมีความขยันอดทนที่จะอธิบายทำความเข้าใจกับสมาชิก จนปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์เก้าเส้งมีสมาชิก 700 กว่าคน 1 ใน 3 ของจำนวนประชากรในเก้าเส้งแล้ว ถ้านับจำนวนครอบครัวก็เพียงครึ่งหนึ่งของครอบครัวทั้งหมด

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งได้วางวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อร่วมแก้ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย
2. เพื่อให้เกิดกองทุนสวัสดิการ
3. เพื่อสร้างความสามัคคี
4. เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ทุก ๆ ปีที่มีการประชุมใหญ่ของสมาชิก จะมีการตรวจสอบว่ากลุ่มไปถูกทิศทางหรือไม่ และระเบียบก็ต้องปรับปรุงทุก ๆ ปี เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์และความต้องการของสมาชิก เนื่องจากกลุ่มออมทรัพย์มิได้ทำหน้าที่แค่ออมเงินของสมาชิกเท่านั้น ผลตอบแทนของกลุ่มจะนำมาจัดสรรให้เกิดประโยชน์กับสมาชิกให้มากที่สุดในรูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1.	ปันผลคืนสมาชิก	50%
2.	กองทุนสวัสดิการ	20%
3.	กองทุนพัฒนาชุมชน (บำรุงศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก)	10%
4.	กองทุนบริหารจัดการ	10%
5.	กองทุนที่อยู่อาศัย	10%

และยังมีเงินกู้เพื่อการศึกษาโดยไม่คิดดอกเบี้ย การช่วยเหลือสมาชิกในหลายรูปแบบทำให้สมาชิกผูกพันกับกลุ่มมากขึ้น

2.3.2 **การขยายผล** จากบทบาทของกลุ่มออมทรัพย์ที่ทำหน้าที่เก็บเงินสะสมของสมาชิกที่เรียกว่าเงินสัจจะทุก ๆ เดือน และมีการปล่อยกู้ เมื่อกลุ่มตั้งได้เกิน 1 ปี เป็นหน้าที่ของกลุ่มที่ทำเป็นงานประจำทุกเดือน เดือนละ 1 วัน

แต่กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งได้ขยายจากชุมชนของตนเองไปสู่ชุมชนอื่น ๆ ในเขตเทศบาลเมืองสงขลาในปี 2535 เริ่มมีการประสานงานกับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนอื่น 5 ชุมชน ซึ่งโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลา เป็นพี่เลี้ยง ได้มีการประชุมหมุนเวียนกันทุก ๆ เดือน เพื่อได้แลกเปลี่ยนปัญหา และร่วมหาแนวทางแก้ไข และในเวทีประชุมจะพูดถึงปัญหาของคนจนอื่น ๆ ด้วย การพัฒนาความคิดจากกลุ่มออมทรัพย์ไปสู่การร่วมผลักดันนโยบายรัฐ เช่น ในเรื่องกองทุนคนจนเมือง

ในปี 2535 และในพื้นที่จัดตั้งศูนย์ประสานงานกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนแออัด (ศอช.) ในปี 2535 และในปี 2536 กลุ่มต่าง ๆ ที่เป็นสมาชิกก็จะนำเงินออมที่เหลือจากการปล่อยกู้ของแต่ละชุมชนนำมาฝากรวมกันจัดตั้งเป็ฯกองทุนรวมศอช. เมื่อกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนมดมีเงินหมุนเวียนของตัวเองไม่พอก็สามารถกู้ยืมได้จากกองทุนรวม และในปี 2537 กองทุนรวมได้กู้เงินจากสำนักงานพัฒนาชุมชนเมือง การเคหะแห่งชาติ เป็นเงิน 1 ล้านบาท เพื่อให้สมาชิก ศอช. กู้ต่อไป ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งก็ได้เงินที่กู้มานำไปเป็นเงินหมุนเวียนในกลุ่มของตนเองด้วย อีกนัยหนึ่งเป็นการสร้างเครดิตให้กับกลุ่มในการรู้จักนำเงินาภยนอกมาช่วยเหลือสมาชิกและกลุ่มออทรัพย์ชุมชนเก้าเส้ง ได้มีส่วนทำให้ ศอช. เป็นองค์กรเครือข่ายที่ได้รับการยอมรับ จนกระทั่งได้รับรางวัลการจัดการเรื่องที่อยู่อาศัยในวันที่อยู่อาศัยโลกในวันที่ 1 ต.ค. 2539

ภายในออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้งเองเมื่อมีการออมทรัพย์มาหลายปีต้นเงินทุนหมุนเวียนมีมากขึ้น และค่าตอบแทนก็มีมากขึ้นตามไปด้วย ส่งผลให้กองทุนสวัสดิการได้จัดตั้งขึ้นตอนแรกตั้งกลุ่ม ก็มีเงินมากพอที่จะจัดสวัสดิการให้กับสมาชิก หลักจากตั้งกลุ่มได้ 3 ปี จัดสวัสดิการให้กับสมาชิก เช่น สมาชิกรุ่นที่ 1 (สมัครปีแรก) จะได้ค่ารักษาพยาบาลคืนละ 50 บาท และไม่เก็บ 3 คืน ในรอบ 1 ปี (เฉพาะนอนโรงพยาบาลเท่านั้น) และการปรับยอดเงินของการช่วยเหลือจะเพิ่มขึ้นทุกปี ปัจจุบันสามารถให้สวัสดิการได้มากขึ้น นอกจากจะช่วยเหลือด้านสวัสดิการแล้ว ยังมีกองทุนการศึกษา กูยืมโดยไม่คิดดอกเบี้ย กองทุนที่อยู่อาศัยและการขอสนับสนุนเงินจากกองทุนภายนอกร่วมกับ ศอช. นำมาเป็นเงินช่วยเหลือด้านอาชีพ, ช่วยเหลือคนชรา

การที่กลุ่มออมทรพัย์ได้ให้บริการกับสมาชิกในหลายรูปแบบและมีการประสานกับกลุ่มอื่น ๆ จากในจังหวัดสงขลา ขยายเป็นเครือข่ายสลัมภาคใต้และเครือข่ายสลัม 4 ภาคตามลำดับ ที่ทำภารกิจในเรื่องการผลักดันเชิงนโยบายในเรื่องที่อยู่อาศัย

กลุ่มออมทรัพย์ชุมชนเก้าเส้ง ซึ่งได้ทำบทบาทในเรื่องการสนับสนุนศูนย์พัฒนาเด็กเล็กมาตั้งแต่ต้น ในฐานะที่กลุ่มเป็นองค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการ (เทศบาลไม่ยอมรับ) แต่มีเครดิตในเรื่องการบริหารการเงินเป็นที่น่าเชื่อถือของหน่วยงานภายนอก ในปี 2541 กลุ่มออมทรัพย์ได้จัดทำโครงการของบประมาณจากกองทุนชุมชนสร้างอาคารศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหลังใหม่เป็นเงิน 1.3 ล้าน เมื่อได้รับการอนุมัติงบประมาณก็มีประเด็นกับทางจังหวัด และนายกเทศมนตรีอีกว่ากองทุนอนุมัติได้อย่างไร เมื่อชุมชนเก้าเส้งอยู่ในแผนรื้อย้าย แต่ด้วยการทำงานอย่างเป็นขั้นตอนของกลุ่มทำให้หน่วยงานไม่สามารถขัดขวางได้

การที่ชุมชนเก้าเส้งได้มีองค์กรชุมชนใน 2 ลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการทำให้สามารถใช้บทบาทหน้าที่ตน เล่นบทบาทการประสานกับภายนอกให้เกิดความร่วมมือ เพื่อการพัฒนาชุมชนได้เป็นอย่างดี และสามารถเลือกใช้ให้เหมาะกับสถานการณ์ได้อย่างสอดคล้อง

กิจกรรมพัฒนาชุมชน

ชุมชนเก้าเส้ง ร่วมทำกิจกรรมด้วยตัวเองมานานตั้งแต่สร้างชุมชน เพราะที่ดินที่มีตอนย้ายมาอยู่ใหม่เป็นป่าเสม็ด ป่ายาง ที่ทิ้งถังเมล์ของเทศบาล ไม่มีถนนเข้าออกชุมชน และห่างจากตัวเมือง 5 กิโลเมตร ด้วยสภาพที่กล่าวมาทำให้คนเก้าเส้งรุ่นแรกที่ย้ายเข้ามาอยู่ต้องต่อสู้ ต้องพัฒนาเพื่อให้ชุมชนมีสภาพที่พออยู่ได้ และพัฒนาให้น่าอยู่ยิ่งขึ้น การพัฒนาในสมัยนั้นไม่มีองค์กรภายนอกสนับสนุนต้องใช้แรงงานคนทั้งหมด มีปลา ปูจากทะเลจะเอาไปขายตลาด ไม่มีถนนต้องเดินเลาะป่า พี่น้องเก้าเส้งจึงร่วมกันทำถนน นอกจากพัฒนาในเรื่องถนน ปรับสภาพพื้นที่บริเวณชุมชนแล้วยังได้ช่วยกันสร้างมัสยิดเป็นสถานที่ปฏิบัติทางศาสนา จากอาคารชั่วคราวที่ไม่แข็งแรงนักปรับปรุงจนปัจจุบันเป็นอาคารที่ถาวรแข็งแรง และยังช่วยกันสร้างสำนักสงฆ์ที่เขาเก้าเส้งใกล้ๆ กับชุมชน นับได้ว่าบรรพบุรุษของเก้าเส้งเป็นนักพัฒนา เมื่อมีปัญหาไม่ได้รอให้คนอื่นมาทำให้ แต่ก็จะช่วยกันทำเอง จนทำให้ชุมชนเก้าเส้งเป็นชุมชนที่น่าอยู่ ดึงดูดให้คนภายนอกย้ายเข้ามาอยู่ในชุมชนมากขึ้นในเวลาต่อมา

ดังนั้นชุมชนเก้าเส้งจึงมีกิจกรรมมากมายที่ทำให้คนในชุมชนได้ทำร่วมกัน แต่กิจกรรมในช่วงเวลาต่อมามีเป้าหมายและกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง และมีองค์กรจากภายนอกสนับสนุนมากขึ้น ซึ่งพอประมวลกิจกรรมที่สำคัญๆ ได้ดังนี้

4.1 ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เกิดจากการสำรวจชุมชนของโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาร่วมกับสถาบันราชภัฏสงขลาเมื่อปี 2530 พบว่า เด็กเล็กในชุมชนเก้าเส้งถูกทอดทิ้งให้อยู่กับคนแก่ในบ้านขณะที่พ่อแม่และคนที่อยู่ในวัยทำงานต้องออกไปทำงานนอกบ้านและด้วยเหตุที่ชุมชนเก้าเส้งอยู่ใกล้ถนน ใกล้ทะเล เด็กเหล่านี้จึงได้รับอุบัติเหตุบ่อยมาก นอกจากนั้นยังมีอีกปัญหาหนึ่งที่เกี่ยวกับเด็กเล็ก คือ การที่ไม่ได้เตรียมความพร้อมเมื่อถึงวัยเข้าเรียนตามเกณฑ์ ทำให้ต้องออกจากโรงเรียนกลางคัน ประกอบกับผู้ปกครองก็ไม่สนใจ ไม่ให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาของเด็ก เด็กเก้าเส้งจึงเข้าสังคมกับเด็กกลุ่มอื่นไม่ได้ ปัญหาและภาพสะท้อนเหล่านี้ ทำให้คณะกรรมการชุมชนและกลุ่มแม่บ้านร่วมคิดและหาทางออก โดยการจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ในครั้งแรกไม่มีสถานที่ก็ต้องเช่าบ้าน เพื่อทดลองเปิดรับเลี้ยงเด็ก รับสมัครครูพี่เลี้ยง แม่บ้านเป็นผู้ช่วยทั้งเลี้ยงเด็กและทำอาหารเลี้ยงเด็ก ค่าใช้จ่ายอื่นๆ จะเก็บจากผู้ปกครองของเด็กวันละ 5 บาท ค่าเช่าบ้านเดือนละ 800 บาท มีผู้บริจาค และเงินเดือนครูพี่เลี้ยง คณะกรรมการช่วยกันบริจาค การทดลองรับเลี้ยงเด็กมีผู้ปกครองสนใจส่งเด็กมาฝากเลี้ยงวันละ 30-40 คน เมื่อรับเลี้ยงเด็กในบ้านเช่าได้ 2 เดือน จึงคิดสร้างอาคารโดยขอบริจาคที่ดินจากยีหมาด และนางขุ้ยอะ ฮัดยี และจัดสร้างในปี 2532 โดยที่คณะกรรมการร่วมกับพี่น้องในชุมชน ตัดไม้จากป่ามาสร้างอาคาร

วัสดุอื่น ๆ ใช้เครดิตจากร้านค้าวัสดุ สร้างอาคารจนแล้วเสร็จด้วยวงเงินแสนกว่าบาท จากเงินบริจาคของพี่น้องในชุมชนและจากบุคคลภายนอก 60,000 กว่าบาท ซึ่งโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาบริจาค 40,000 บาท ส่วนที่เหลือคณะกรรมการจัดงานเลี้ยงน้ำชาได้รับเงินบริจาคจำนวน 60,000 บาท เมื่ออาคารหลังใหม่สร้างเสร็จสามารถรับเลี้ยงเด็กเล็กได้วันละ 70-100 คน และต้องจ้างครูพี่เลี้ยงเพิ่มอีก 1 คน

รายได้ที่นำมาใช้จ่ายในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ซึ่งเก็บจากผู้ปกครองนักเรียนคนละ 5 บาทต่อวัน เป็นค่าอาหารกลางวันและถ้ามีเงินเหลือก็จะจ่ายเงินเดือนให้ครูพี่เลี้ยงหรือในบางเดือนโครงการปรับปรุงชุมชนแออัดสงขลาเป็นผู้จ่ายให้ ซึ่งปัญหาไม่มีเงินเดือนให้กับครูพี่เลี้ยงคณะกรรมการชุมชนได้ขอให้เทศบาลสนับสนุนเงินเดือนครู ซึ่งเทศบาลจ่ายเงินเดือนให้ครูอยู่ 1 ปี (2534) ปีถัดมาเทศบาลต้องการให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเก้าเส้งไปสอนชั้นอนุบาลโรงเรียนเทศบาล ถ้าไม่ไปก็จะไม่จ่ายเงินเดือนให้ ทำให้คณะกรรมการต้องคิดกิจกรรมเพื่อหาเงินมาช่วยเหลือศูนย์ฯ กิจกรรมที่ทำได้แก่ จัดงานขอรับบริจาค ซึ่งได้ครั้งละประมาณ 15,000 - 20,000 บาท ขอบริจาคข้าวสาร , อุปกรณ์การเรียน ของใช้จำเป็นอย่างเช่น เครื่องทำน้ำเย็น , ทีวีสี , หม้อหุงข้าวไฟฟ้า หลังจากจัดกิจกรรมหาทุนได้ 3 ปี คณะกรรมการก็ปรับปรุงตลาดที่มีอยู่เดิมแต่ไม่มีการจัดเก็บรายได้ หลังจากปรับปรุงตลาดชุมชนมีรายได้พอที่จะใช้จ่ายในศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก หรือกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ผลตอบแทนส่วนหนึ่งก็จัดสวัสดิการให้กับครูและสนับสนุนกิจกรรมอื่น ๆ ของศูนย์ฯ นอกจากจะจัดสรรเงินของกลุ่มแล้ว ยังจัดทำโครงการของบประมาณจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมในปี 2541 เพื่อจัดสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กหลังใหม่ วงเงิน 1.32 ล้านบาท ทางด้านโต๊ะอิหม่ามได้ทำโครงการของบประมาณจากกรมศาสนาเพื่อจ้างครูพี่เลี้ยงเพิ่มอีก 2 คน

นับได้ว่าศูนย์พัฒนาเด็กเล็กเป็นศูนย์รวมใจของคนเก้าเส้งอีกแห่งหนึ่งนอกจากมัสยิดแล้วจะเห็นว่าทุกฝ่ายในชุมชนจะมุ่งช่วยเหลือให้ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กอยู่ได้ เพราะปรากฏการณ์ที่แท้จริงที่ชุมชนได้จากการมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ทำให้คนภายนอกรู้จักเก้าเส้งในแง่ของการพัฒนาการศึกษาและจัดการศูนย์ฯ ด้วยตัวเอง ไม่มีงบประมาณจากภายนอกสนับสนุน ความมุ่งมั่น ยืนหยัดที่จะหาวิธีให้ศูนย์เด็กเล็กอยู่ได้ ก็เป็นบทพิสูจน์อันหนึ่งของความร่วมมือของคนเก้าเส้ง

ผู้ใหญ่ในเก้าเส้งจำนวนหนึ่งอ่านหนังสือไม่ออก-เขียนไม่ได้ และไม่สนใจที่จะให้ลูกหลานได้รับการศึกษา แต่เมื่อมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กอยู่ติดกับบ้านทำให้ผู้ปกครองสะดวกที่จะนำบุตรหลานมาส่งและค่าใช้จ่ายก็ถูกมากวันละ 5 บาท ปัจจุบันวันละ 10 บาท เมื่อสถานศึกษาอยู่ใกล้ตัวเขา การศึกษาของลูกไม่เป็นภาระทำให้ผู้ปกครองส่งลูกหลานมาเรียนจำนวนมาก ปัจจุบัน 100 กว่าคนต่อวัน เมื่อการศึกษาเป็นเรื่องใกล้ตัว ผู้ปกครองก็จะถูกกระตุ้นเรื่องการศึกษาของ

ลูกจากครู , จากคณะกรรมการชุมชน ผู้ปกครองคนไหนไม่มีเงินวันละ 10 บาท ก็สามารถส่งลูกมาเรียนได้ ศูนย์ฯ จะช่วยเหลือทำให้ผู้ปกครองตื่นตัวเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน ทำให้เด็กเก้าเส้งรุ่นใหม่ได้เรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น

ซึ่งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กนอกจากจะเป็นศูนย์รวมใจแล้ว สาธารณะก็เริ่มยอมรับชุมชนเก้าเส้งมากขึ้น ทางด้านเทศบาลได้นำเรื่องศูนย์พัฒนาเด็กเล็กไปขยายผลต่อ โดยจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้นอีก 5 แห่ง ด้านชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ในพื้นที่สงขลาก็จัดสร้างศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขึ้นมาเองอีก 3 แห่ง ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กทั้ง 8 ชุมชน ทางเทศบาลสนับสนุนจ่ายเงินเดือนให้ครูพี่เลี้ยง เทศบาลกับศูนย์พัฒนาเด็กเล็กชุมชนเก้าเส้ง ได้จ่ายเงินเดือนครูแค่ปีเดียว (2534) แล้วขอครูกลับไปสอนโรงเรียนเทศบาล แต่เก้าเส้งแตกต่างกับที่อื่นตรงที่ว่า ครูพี่เลี้ยงคณะกรรมการชุมชนเป็นผู้รับสมัครและคัดเลือกเอง ไม่ได้เป็นคนของเทศบาล เทศบาลเพียงจ่ายค่าจ้างให้เท่านั้น เมื่อเทศบาลขอครูกลับครูก็ไม่ยอมไป คณะกรรมการชุมชนได้เรียกประชุม เมื่อเทศบบาลไม่จ่ายเงินเดือนให้ครู คณะกรรมการก็พร้อมที่จะออกเงินกันเองจ่ายเงินเดือนให้ครู หลังจากนั้นชุมชนเก้าเส้งก็จัดหารายได้มาเลี้ยงศูนย์พัฒนาเด็กเล็กด้วยตนเองตลอดมา

เมื่ออาคารหลังเก่าเช่ารุด กลุ่มออมทรัพย์ได้ของบประมาณการก่อสร้างอาคารหลังใหม่จากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ซึ่งกองทุนอนุมัติและเทศบาลเซ็นยินยอมที่จะให้มีการก่อสร้างอาคารหลังใหม่ แต่เมื่อก่อสร้างไปสักระยะผู้ตรวจราชการกระทรวงมหาดไทยมาติดตามโครงการฯ ที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนฯ และมีการต่อว่ากองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมที่อนุมัติงบประมาณให้ชุมชนเก้าเส้ง เพราะเป็นชุมชนที่จะถูกไล่รื้อแต่ด้วยเอกสารที่เทศบาลเซ็นอนุญาตในตอนต้น ทำให้ทางราชการไม่สามารถขัดขวางโครงการได้ ซึ่งส่งผลต่อวิกฤตชุมชนในระยะต่อไป

4.2 กิจกรรมตลาด (ปี 2533 - 2536) ตลาดเก้าเส้งเกิดโดยธรรมชาติกล่าวคือมีสินค้าแล้วมีผู้ซื้อ ชาวประมงจับกุ้ง หอย ปู ปลา มาได้จากทะเล พอนำขึ้นจากเรือ ซึ่งอยู่ใกล้ถนนใหญ่คนสัญจรไปมาก็แวะซื้อ นานๆ เข้าก็กลายเป็นตลาดบริเวณฟุตบาต การจราจรติดขัดทำให้เกิดความไม่ปลอดภัย เทศบาลจึงสั่งย้ายให้มาขายบริเวณด้านหน้าชุมชน บ้านไหนที่มีที่ว่างมากก็จัดทำเป็นล็อคให้แม่ค้ามาวางของขายแล้วเจ้าของบ้านเก็บรายได้เป็นของตัวเอง แม่ค้าที่ไม่มีที่วางของขายก็นำมาวางริมถนน เทศบาลเห็นว่าไม่เป็นระเบียบสั่งให้ยกเลิกตลาด ในช่วงนั้นคณะกรรมการชุมชนมีภาระในการดูแลศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก จึงได้ขอจัดระเบียบตลาดเพื่อนำรายได้มาใช้จ่ายเกี่ยวกับศูนย์ฯ การจัดระเบียบไม่ใช่เรื่องง่ายอีกเหมือนกัน เพราะเป็นผลประโยชน์ของเจ้าของบ้านและแม่ค้าต้องใช้เวลาตั้งแต่ปี 2533-2536 โดยค่อยๆ จัดไม่ให้กระทบความรู้สึกของคนชุมชนมากนัก ต้องอาศัยการทำงานเป็นทีม เข้าเคลียร์ในแต่ละบ้านที่มีแผงขายของ และประชุมแม่ค้าเพื่อจัดแม่ค้าขายของตามล็อคที่จัดไว้ จัดระบบการจัดเก็บเงินค่าตลาด เช่น มีตั๋วในการเก็บเงิน มีระบบ